

Századvég Riport 2021

Társadalom, gazdaság és politika napjainkban

Századvég
Riport 2021
*Társadalom, gazdaság
és politika napjainkban*

Szerkesztők:
Pillók Péter – Stefkovics Ádám – Hortay Olivér

Századvég Kiadó
Budapest, 2022

Századvég Riport 2021

Társadalom, gazdaság és politika napjainkban

Szerkesztők:

Pillók Péter – Stefkovics Ádám – Hortay Olivér

© Századvég Kiadó, 2022

Felelős kiadó: Molnár Attila Károly

Olvasószerkesztő: Ell Alexandra

Borítóterv: Győri Zsolt

Tipográfia és tördelés: BánTóthKata

Grafikonok: Valaczka Lóránt

Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

ISBN 978-615-5164-97-2

Tartalom

Köszöntő	7
KONTEXTUS	9
Molnár Attila Károly: A posztmodern társadalom felé?	11
Erdős Gergely – Hortay Olivér: Európai jövőkép a pandémia árnyékában	29
Bukovics Babett – Pavalacs András –Stefkovics Ádám – Zenovitz Lili: Mennyi múlik a médián? A médiafogyasztás területi különbségei és hatása a pártválasztásra Magyarországon?	39
Kollár Dávid – Stefkovics Ádám: A pártválasztás háttérének érték- és ideológiai szerkezete Magyarországon	59
Bartus Gábor – Hortay Olivér: Ideológiai konfliktuspontok a környezetpolitikában	91
GAZDASÁG	115
Regős Gábor – Molnár Dániel – Horváth Diána: Járványhullámok a konjunktúrakutatás tükrében	117
Molnár Dániel – Regős Gábor – Horváth Diána: A koronavírus-járvány okozta gazdasági válság makrogazdasági hatásai	143
Sebestyén Géza: 2010 utáni gazdasági konvergencia	163
Regős Gábor: Infláció	187
Szakáli István Loránd: Új kihívások a Visegrádi Csoport együttműködése előtt	211
Putti Krisztián – Hortay Olivér: Szabályozási kérdések az Európai Unió hidrogénstratégiájában	237

Kelemen Gábor: A hazai mikrovállalkozások digitális felkészültsége 2021-ben. <i>A Századvég primer kutatásának összefoglalója</i>	259
TÁRSADALOM	283
Gyorgyovich Miklós – Regős Gábor: A családpolitikák társadalmi megítélése	285
Zenovitz Lili – Kollár Dávid: Koronavírus-járvány és értékváltozás 2019–2021. <i>A koronavírus-járvány személyes értékvilágra gyakorolt hatása</i>	307
László Tamás: Sokszínű magyar büszkeség. <i>A nemzeti büszkeség dimenziói és típusai</i>	329
Pillók Péter – Gyorgyovich Miklós: Vándorlási vágyak és motivációk város és falu viszonylatában	353
Bauer Béla – Gondi-Bokányi Zita – László Tamás – Sövegjártó Virág: „Lövészároktól babzsákfotelig”. <i>A magyarországi generációk sajátosságai</i>	369
Kurucz Barnabás – Makay Mónika: Ki merre? – Szuverenisták és föderalisták a magyar társadalomban	387
Bauer Béla – Nagy Marcell Tamás: A népesség előregedésének társadalmi hatásai Magyarországon	405
Kökény László – Zenovitz Lili: A klímaváltozással kapcsolatos lakossági attitűdök és az egyéni hozzájárulási szándék vizsgálata Magyarországon	433

Rendkívüli, sőt történelmi időket élünk, az ilyen idők rendkívüli embereket és tetteket követelnek.

A koronavírus-világjárvány már harmadik éve van velünk, és alapjaiban változtatta meg a mindennapjainkat. Tudjuk jól, hogy a túlélésért folytatott küzdelemben nemcsak az számít, ki a legerősebb, hanem az is, hogy ki képes a legjobb alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. Miközben az elmúlt évtizedekben egymást követték a válságok, a korábban megszokott életünk számunkra is váratlan gyorsasággal alakul át folyamatosan. E viharok és metamorfózisok közepette példátlan az az agilitás, mellyel Magyarországon képesek vagyunk kezelni a változásokat. Számunkra ugyanis a krízis nem kétségbeejtő sorsszerűség, amit el kell fogadnunk, hanem inspiráló lehetőség, amit leleménnyel és szorgalommal a magunk javára tudunk fordítani, hogy valami jót és előremutatót kovácsoljunk belőle. A magyar járványkezelés bebizonyította a kételkedőknek, hogy nemcsak a járvány után, hanem a járvány alatt is van élet. A tavalyi év végére a foglalkoztatottsági adatok elérték, sőt meghaladták a járvány előtti szintet, és sokak kételkedése ellenére a még mindig járvány sújtotta 2021-es évben hazánk jelentős gazdasági növekedést is képes volt felmutatni. Mindez lehetővé tette, hogy a társadalom legkiszolgáltatottabb rétegeit megvédjük a válság hatásaitól, és folytassuk az eddigi társadalomerősítő és -építő munkát. Hogy mindez sikerüljön, saját kezünkben kellett tartani a sorsunkat, és sokszor dacolni kellett a bennünket akadályozó erőkkel. Elég erősnek és bátornak kellett lennünk, hogy kiálljunk magunkért. Nemzeti önrendelkezésünket 1990 óta soha nem látott, súlyos támadássorozat érte – és bizonyosan nem véletlen, hogy éppen akkor zúdítottak ránk ösztüzet, amikor Magyarországnak a legnagyobb szüksége van önálló, nemzeti cselekvőképességének megőrzésére.

Nyugati határainkon túl az energiaválság szorongatja Európát, a világot pedig új hidegháború réme fenyegeti. Európa sorsát meghatározó válto-

zásokat él meg, a világban elfoglalt geopolitikai, gazdasági és stratégiai pozíciói jelentősen módosulnak, nagyrészt – akár jelentős mértékben is – romlottak. Eközben a több mint két éve tartó koronavírus-járvánnyal és annak hatásaival, következményeivel mint új és váratlan kihívással is szembesülnie kellett.

Nekünk azonban most előre kell tekintenünk, a jövőt kell fel- és megfejtenuk. Előre márpedig csak úgy tudunk tekinteni, ha megvizsgáljuk és értékeliük a mögöttünk hagyott időszakban végzett munkát. E kötetel arra vállalkoztunk, hogy bemutassuk Magyarország gyarapodásának lényeges elemeit, ehhez pedig a mögöttünk hagyott egy év társadalmi, gazdasági és politikai történéseinek elemzését hívjuk segítségül.

Gárdonyi szerint, aki Dobó István hős egrri várkapitányának írta e sorokat, „a magyar akármilyen kevés, megzavarhatja és meggyőzheti” az ellent, „ha bátorsága mellé okosságot viszen magával pajzsul”. Aki a rendkívüli időkben a várat védi, annak tehát tisztában kell lennie a hátsó ország helyzetével, erőforrásaival, és ismernie kell ellenfeleit is. A várak szerepe ugyanis évszázadok óta nem változott: olyan erős falak, amelyek ellenállnak a külső és belső támadásoknak, megvédenek, és így lehetővé teszik a gyarapodást. Lehet, hogy néha ki kell javítani, és meg kell erősíteni a kapukat és a falakat, de nem szabad feladni és elvonulni, mint azt oly sokszor próbálják belülről és kívülről is elhitetni velünk. Mi azon kevesek közé tartozunk Európában, akik meg mertük mutatni, hogy van erőnk, erősek a falaink, és elszántak a védőink. Vízióval és annak megvalósításához szükséges stratégiával rendelkezünk, és bizony nem megyünk a szomszédba leleményességért sem. Képesek vagyunk megvédeni hitünket, kultúránkat és az elért eredményeinket. Van keresnivalónk Európában, van keresnivalónk a világban.

Budapest, 2022. február 5.

Barthel-Rúzsza Zsolt

KONTEXTUS

Molnár Attila Károly

A posztmodern társadalom felé?

Korunk egyik legfontosabb tapasztalata az európai *Kulturkampf* a nyugati államok és a posztszocialista társadalmak közt, a diverzitásrendszer nyomulása, a radikális demokrácia exportja. Hogy múltó mozgalom-e, mint az alkoholtilalom volt, vagy tartós kísérlet, mint a szocializmus, azt még nem látjuk.

A posztmodern egy fura episztemológiai irányzatként jelent meg a francia egyetem sarkaiban, majd a végigsöpört a nyugati kulturális életben, meg sem nagyon karcolva a magyart. Ez az eredetileg episztemológiai kritika – talán francia eredete miatt – az elejétől tartalmazta a hatalom témájából fakadó politikai relevancia csiklandós lehetőségét. Majd kialakult a posztmodern politika és a mozgalmi posztmodern. Az episztemológia helyett a hangsúly a társadalmi, erkölcsi és hatalmi igényekre és igényreketekre került. A kérdés az, hogy a társas viszonyok feltartóztathatatlanul változnak-e abba az irányba, amit a posztmodern mozgalom és ideológusai hirdetnek, ezek elkerülhetetlen változások vagy pusztán egy hasonló ideológiai projekt, mint például a nagy hatású, de alapvetően kudarcos szocializmus volt?

Újra és újra megpróbáljuk megérteni a világunkat, bármennyire hézagosságok, töredékesek, vitathatók és vitatottak is ezek a megértések. A megismerésünk korábban tapasztalt és jól ismert korlátozottságát és a belőle eredő bizalmatlanságot – ami ideológiai gyanút szül, esetleg módszertani kritikákat – csak növelte a posztmodern az elmúlt harminc évben: a tudás nem pusztán konstrukció, hanem önkényes konstrukció, ami hatalmi érdekekből ered és hatalmi viszonyokat tart fenn. Kevés dolog kapott annyi kritikát a posztmoderntől, mint a „tény”, az „objektivitás” és a „tudományosság”. Valamilyen misztikus okból csak az elnyomott csoportok valóságképe megbízható, mivel nem torzítja a hatalom. (A hatalomra törekvésnek nincs ilyen tudást torzító hatása!) Nagyon hasonló a helyzet ma, mint a marxizmus esetében volt: bizonyos állítások – mint a marxizmus esetében a kizsákmányolás, az osztályharc, a termelés meghatározó szerepe stb. – elfogadása a tudományos/megegyezhető tudás előfeltétele.

Mindezek ellenére ma is újra és újra megpróbáljuk megérteni a vilá-
gunkat, bármennyire hézagosak, töredékesek, vitathatók és vitatottak
is ezek a megértések.

A megismerési nehézségeinket növeli az intellektuális függés a
Nyugattól, ami intézményessé vált az elmúlt tíz évben – ebben emi-
nens szerepe volt a magyar nyelv és tudomány műveléséért létreho-
zott MTA-nak –, amely függés még erősebb a társadalomtudományok
esetében. Az ambiciózus társadalomkutató, amennyiben intézményes
elismerésre vágyik, akkor hamar felismeri, hogy ennek ma Magyaror-
szágon a nyugati publikáció a feltétele, aminek pedig az, hogy a ma-
gyar társadalmi valóságot úgy kell leírni, hogy a nyugati kapuőrök
számára érdekes legyen: a számukra fontos problémák kutatása, fog-
almak használata, kérdések megfogalmazása a siker kulcsa. Annak
bemutatása, hogy mennyire hasonló a magyar társadalmi valóság az
egyetemes nyugati társadalomhoz, és az eltéréseink mely hibáinkból
vagy bűneinkből erednek.

Ennek az intellektuális függésnek a folyománya, hogy a magyar tár-
sas valóság folyamatosan úgy jelenik meg, mint a feltételezett nyugati
modell valamilyen változata.

A rendszerváltások mindig élesebben vetik fel a politikai cselek-
vés, sőt az emberi cselekvés lehetőségeinek és korlátainak problémá-
ját. 1990 után az egyik gyakran ismételt mondás szerint „már sokan
főztek halból halászlevet, de még senki sem próbált meg halászlé-
ből halastavat csinálni”. Ezzel a feladat nagyságára, és nem a lehe-
tetlenségére utaltak. Lehetséges-e a szakértő társadalommérnökök
irányításával vagy új szerződések sorozatával új és kívánatos világot
teremteni, ahogyan a rendszerváltók ígértek? Vagy Alexis de Tocque-
ville-nek volt igaza, és ezek a politikus- és társadalommérnök-ígéreték
és remények hiábavalók, mivel mindenféle erőfeszítés és okoskodás
ellenére az új világ olyan, amilyenné a régi világ volt volna a politikai
változások nélkül is.

1990 után a nagy többség valami olyan társas világban kívánt élni,
mint az ismert szomszédos nyugati országoké. Azonban a nyugaton
sikeres, liberális demokrácia plusz piacgazdaság magyarországi vál-
tozata nem volt túl sikeres, legalábbis az országlakosok elégedetlenek
voltak vele. Az újabb, bár kisebb politikai változás ismét felveti a meg-
határozottság, illetve a társas világ alakíthatóságának problémáját:
mi alakítható, és mi nem, és jobb előre alkalmazkodni ahhoz, ami
kikerülhetetlenül bekövetkezik, mint tudottan vesztes meccsbe be-
szállni?

Egy nemzedékkel ezelőtt a kérdés az volt, hogy a modernitás valóban egy csomag-e, vagy lehetséges másfajta modernitás is.¹ Lehetséges-e a decens életet más módon is biztosítani? Van-e a globalizációban az exportált életmódnak és gondolkodásnak alternatívája? A Nyugat politikusai és értelmisége azt állítja, hogy az esetleges problémák, kellemetlenségek nem rossz döntések következményei, hanem elkerülhetetlenek, nincs más út, csak borzasztóbbak. Valóban így van ez, ugyanazokba a társadalmi gondokba bele kell esnie mindenki másnak is? Azokat nem lehet elkerülni? Míg a világban sokféle modernitás kialakult, a mi kérdésünk az, hogy elkerülhető-e a ma ideológiája, a posztmodern.

* * *

A nyugati társadalmak önértelmezésében a termelés és munka helyett az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb szerepet kapott a „kultúra” – „kulturális tőke”, „életvilág”, „doxa”, „értékrend” stb. – és az oktatás. A gazdasági növekedés lassulásával és a mesterséges, „zöld” megállítással az oktatást és a kultúrát – az oktatás hiányát és az előítéleteket – tekintik egyre inkább annak, ami a társas viszonyokat strukturálja, kijelöl győzteseket és veszteseket, urakat és szolgákat, erőseket és gyengéket. Ez elsősorban azért feltűnő, mert a premodern világ inkább a jogi különbségek, a modern pedig a vagyoniak alapján értelmezte és látta valamiképpen tagoltnak magát. A posztmodern a társadalmi különbségeket a tudásra és az előítéletekre, „struktúrákra” vezeti vissza, ebből következik a javasolt megoldás: az oktatási egyenlőséggel érhető el a kívánatos társadalmi egyenlőség, és a „struktúrák” lebontásával.²

Ennek, és a belőle eredő tömegoktatásnak legalább két fontos következménye lett: egyrészt a radikális pedagógia meghirdette, hogy a „felszabadító oktatásnak” kell a társadalmi reform, a vértelen forradalom eszközének lennie.³ Ha a különbségek az oktatásból erednek, akkor az elnyomó társadalom forrása az elnyomó iskola és az elnyomó oktatás. Ha jelentéseinknek döntő jelentősége van, akkor a társadalmi felszabadítás vagy

---

¹ Eisenstadt 2000.

² „Struktúra” alatt véletlenül sem intézményeket, szervezeteket kell értenünk ez esetben, hanem a gondolkodásunkat és nyelvünket jellemző bináris megkülönböztetéseket, határmeghúzásokat, mint a férfi-nő, fehér-fekete.

³ Illich 1970, 1971 és 1973; Freire 2000; Dewey 1899, 2001, 2015.

bármilyen átalakító cél a gondolkodás átalakításával kell hogy kezdődjön, az oktatással, amit a tömegkultúra csak folytat. A hamis tudatért felelős elnyomó intézmények helyett egyre inkább a felszabadítás, reform, radikális változás ágenseinek tekintették őket 1945 után. Az állam az oktatás révén folyamatosan felszabadíthatja az elnyomottakat. Nem forradalom kell, hanem az állam megszerzése és hatalmának felhasználása az emancipatorikus célokra. A progresszív oktatás révén pedig megszűnnek az anyagi és társadalmi hátrányok maguktól. Ezeket a társadalmi törekvéseket becsomagolták az élvezetes, játékos, frusztrációmentes oktatás ígéretébe. Mily élvezetes, hogy élvezetesen, kényszermentesen oldhatja meg a haladár iskola a haladárok által észlelt társadalmi problémákat!

Másrészt, az oktatást egyre inkább megnyitották: ha az iskolában megszerzhető tudásnak meghatározó szerepe van a társadalom szerkezetében, a személyes viszonyokban, a munkaerőpiacon, az érdekérvényesítés terén, akkor igazságtalan azt megtagadni bárkitől is. Ahogyan egyre többen szereztek iskolai bizonyítványokat, úgy csökkent a versenyvizsgák jelentősége, és nőtt meg a tudás helyett a kapcsolati tőke jelentősége.

A kultúra és a kulturális felszabadítás növekvő hangsúlyt kapott a háború után, de főleg a Trente Glorieuses elmúlta után. A jólét általános és folyamatos növekedése idején úgy tűnt, hogy a tudomány és technika, a gazdaság lehetőségei korlátlanok, a kielégületlenségeknek nincs más oka, csak az emberi döntések, hatalom, önkény. A megtapasztalható korlátokat csak az emberek állítják a többi ember elé. (Ma a környezetvédők igyekeznek a természet bizonyos értelmezését visszahozni a szűkösség vagy korlátok indoklásaként.) Hatvannyolc a kulturális emancipációt hirdette, a fegyelem és fegyelmező intézmények felszámolását. Azonban az intézményes autoritások felszámolása, az elért egyenlőség nem hozta meg a korlátozás- és frusztrációmentes életet. Az egyenlőség egyáltalán nem eredményezett emancipációt, az ambíciók kielégülését.

A kultúra intézményei az elégedetlenséget kifejező kulturális (új társadalmi) mozgalmak – zöldek, békemozgalom, feminizmus stb. – radikalizmusát választották. Az egyenlőség esetén is létező funkcionális és morális elvárások alól kívánták felszabadítani mindazokat, akiket a kudarcuk és a többi ember helytelenítése frusztrált. Az egyént ugyanis meg nem felelés esetén a többiek szankciói (negatív visszajelzései, rosszallása stb.) korlátozza. Az elmúlt évtizedekben létrejött „új kultúra” a frusztrációmentesség érdekében lázad az egyenlők közti személyközi viszonyok ellen, és ezeket alkotná újjá a *woke* különféle irányzatai – SJW, BLM, LMBTQ – autoritatív módon: állam- és intézményes hatalommal, techcégek és nagyvállalatok, média és oktatási intézmények révén. Az új „kultú-

ra” célja, hogy mentesítsék az embert a kellemetlen társas visszajelzésektől, mindenki csak megerősítő, támogató visszajelzéseket kapjon, mint egykor az anyja kebelén.⁴ Az azonban nem világos, hogy ezt mindenki elérheti, vagy csak egyes csoportok.

Ennek megfelelően több végállapot sejlik fel: 1. minden korlát felszámolása, posztstrukturalista karnevál, folyamatos határátlépéssel, „szabadsággal”, minden elvárás/korlát felszámolása (az értelmiségi eszmény); vagy 2. egyes kisebbségek privilegizálása, új hierarchia, uralmi rend megalkotása (ez például a BLM gyakorlat); vagy 3. az egész társadalom egy, a hatóságok által egyre totálisabban adminisztrált védett tér lesz (jogászok, aktivista társadalommérnökök eszménye).⁵

A diverzitás forrásai

A talán legfontosabb univerzálisnak tekintett folyamat a demográfiai átalakulás és következményei. Az első demográfiai átmenet azzal járt, hogy csökkent a gyermekhalálozás, nőtt az életkor, és ezzel demográfiai robbanás következett be a javuló egészségügy, jobb táplálkozás és hasonló eredményeképpen. Ennek a demográfiai átalakulásnak a következtében fogalmazta meg Malthus a háborúkkal kapcsolatos tételét. Azonban az 1945-öt követő baby boom után bekövetkezett a második demográfiai átmenet, amelynek egyik legfőbb jellemzője a család gyengülése és a termékenység visszaesése. Az elégségesnél kevesebb gyerek születik, és azok jelentős részének nevelésében is egyre kisebb a család szerepe.⁶ A korábban népesedési gonddal küzdő, a kivándorlást támogató társadalmak egyre inkább emberimportra szorultak a hetvenes évektől.⁷

---

⁴ Honeth 1997.

⁵ Campbell–Manning 2021; Rifkin, 2004 és 2010.

⁶ Az apa nélkül felnőtt tömeg pszichoszociális problémáinak széles irodalma van az Egyesült Államokban. Úgy tűnik, funkcionális értelemben biztosan nem igaz az, hogy a család az család. Az apa nélkül felnőtteknek alacsony az érzelmi és fizikai biztonsága, magányosak, viselkedési és alkalmazkodási problémáik vannak, szorongók, boldogtalanok, sértődöttek, rossz tanulók, iskolakerülők, sok közülük bűnöző lesz, a droghasználat és az alkoholizmus gyakoribb köztük, a hajléktalan fiatalok majdnem teljes egésze apa nélkül nőtt fel, gyakoribb köztük valamilyen pszichoszomatikus betegség, a depresszió, a szorongás és az öngyilkosság.

Blankenhorn 1995; Popenoe 2009; Baskerville 2004.

⁷ Lesthaeghe 2010, [é. n.].

A második demográfiai átmenet a nyugati világban nagyjából egybeesik az első demográfiai átmenettel a harmadik világban, így az egyik helyen túlnépesedés következett be, míg a másik helyen „üresedések” jöttek létre.

A kérdés az, hogy a második demográfiai átmenetnek lehet-e más lefolyása? Kivédhető, ezzel a család megvédhető, és a népességfogyás is elkerülhető-e? Ha igen, annak valószínűleg előfeltétele és kísérője egy, a nyugatitól eltérő értékvilág.

Emellett létezik egy politikai oka is a liberális demokráciák átalakulásának: a liberális demokráciák egalitarizmusa azt jelenti, hogy mindenkinek egyenlő joga van az ambícióit kielégíteni. Ennek következtében a demokrácia polgárai menekülnek a nehéz, piszkos, alacsony presztízsű és rosszul fizetett munkáktól, és politikai jogukat arra használják, hogy ilyen munkákat ne kelljen végezniük. Azok, akik ezeket a munkákat végzik, folyamatosan nyomást tudnak gyakorolni a választásokon keresztül, hogy az állam segítse ki őket, de legalább a gyermekeiket ezekből a munkákból. Az demokráciák ezért a politikai béke miatt arra vannak szorítva, hogy az állampolgáraikat mentesítsék e munkák alól. Azonban a feladatokat el kell látni, és lehetőleg olcsón, hogy a középosztály is elégedett legyen. Ezért a demokráciák arra kényszerülnek, hogy folyamatosan legyen egy politikai jogokkal nem rendelkező, nem állampolgár réteg, aki nem tudja politikai úton érvényesíteni az akaratát, és ezért elvégzi a senki által nem kívánt munkákat. A demokrácia – a népességfogyástól függetlenül is – folyamatosan bevándorlókra szorul, akik politikai jogok híján olcsón elvégzik az állampolgárok által lenézett feladatokat,⁸ akárcsak egykor Athén.

A demokrácia munkaerőimport-kényszere felmenti a polgárokat, és lehetővé teszi az egalitárius remények, az ambíciók korlátlan kielégítése reményének fenntartást.

A nyugati megoldás az egyenlőségigényre és az egyenlőtlen jövedelem és presztízs közötti feszültségre a jövedelem- és presztízhierarchia fenntartása és az állampolgárok kivonása az alacsony presztízsű és jövedelmű tevékenységekből. Elképzelhető más megoldás is, amikor feladják az egyenlőség igényét, vagy amikor az alacsonyabb rangúnak tekintett tevékenységek jövedelmezőségét és presztízsét növelik, így azok elvégzése nem ellentétes az egyenlők alkotta politikai közösség (nemzet) eszményével. Ez természetesen megkívánja a közép- és felső középosztály „belátá-

---

⁸ Wagner 2011.

sát”, ami a presztízsveszteség elfogadása, és annak elfogadása, hogy az korábban olcsón végzett tevékenységek megdrágulnak, a felső középosztály relatív helyzete romlani fog. Valamit valamiért.

Hasonló a nyugati megoldás, mint a női emancipáció esetén: a nők jövedelmi és presztízshátrányát nem azzal igyekeznek megoldani, hogy a női tevékenységek jövedelmét és presztízst megemelik, hanem azzal, hogy a nőket mindenféle módon igyekeznek a férfiak magas presztízstű és jövedelmű tevékenységeibe juttatni – és ezt tekintik a nemek közti egyenlőség mércéjének.

A felső középosztály szabadsága

Azonban a multikulturális társadalom létrejötte nem feltétlenül eredményez multikulturalizmust és diverzitásrezsimit, ez utóbbi az európai baloldali oikofób örökség – nyitott társadalom, semleges állam – továbbfejlesztett változata.

Ugyanakkor nem pusztán arról van szó, hogy a megoldandó, kezelendő problémából, a sokféleségből ideológia lett, hanem arról is, hogy ez társult az elit és felső középosztályból kiáramló szabadságeszménnyel.

A hetvenes évek óta számtalan elemzés született a munkásosztály megszűnéséről a nyugati társadalmakban, és a jóléti állam válságáról, valamint arról, hogy a Clinton–Blair-féle harmadik utasság átvette a szabadpiacpárti politikát, majd uralkodóvá tette a baloldalon.⁹ Ezzel egy időben a baloldal a liberális felső középosztály felé fordult, akik a gazdasági növekedés mellett az életforma-szabadságban voltak érdekeltek. Így a baloldal elméleti kulturális fordulatát kiegészítette egy egyre élesebb kulturális fordulat a politikában is, és szociális politika helyett életforma-politika lett. Az életformák közti vita elnevezése lett a *Kulturkampf*.

A modernitás a hagyományostól eltérő értékeket, mentalitást jelentett, de ennek terheivel – az önfegyelemmel, korlátok elfogadásával¹⁰ – szemben kialakult az elit és felső középosztály emancipatorikus kultúrája 1968-ban.¹¹ Ez részben

---

⁹ Mudge 2018; Arndt 2013.

¹⁰ Lásd a 20. század elejének szociológiai óriásait: Max Weber, Werner Sombartot és Georg Simmelt.

¹¹ Bell 1975.

- egy életmód és felszabadulásigény, a többi ember elvárásaitól és szankcióitól való minél nagyobb mentesség igénye¹² (a teljesítmény önmegítélése, az önellenőrzés és a normátlanság kiváltsága)
- egy státuszjelző, hivalkodó életmód („mert megtehetem, hisz van elég jövedelmem, kapcsolatom, hogy a kellemetlen következményeket elhárítsam magam és a családom feje felől”)
- vonzó ígéret a többiek számára („te is élhetsz így, ha engem követsz”)
- a társadalmi átalakítás és uralásának az igazolása, egy újabb *social engineering* ideológia.

A globalizációnak köszönhetően megszűntek a nemzeti munkásosztályok, amelyek kulturálisan, erkölcsi kérdésekben konzervatívok voltak. A megmaradó munkásokkal, a munkával és a fegyelemmel szemben egyre élesebb az elit hegemon világnézetének az ellenszenve, egyszerre megvetik és félnek tőlük, gyanakvók azokkal szemben, akik dolgoznak és számtalan elvárásnak tesznek eleget, és ezt hajlamosak elvárni másoktól. A munkásokkal szembeni gyanakvás 1919 után kezdődött, amikor a kommunista forradalom kísérletei érdeklődés hiánya miatt elhaltak. A baloldal értelmezése a Lukács terjesztette hamis tudat lett, azonban Adorno és csapata írta le a leg-sötétebben a munkásokat: autoriterek és a fasizmus potenciális támogatói.¹³

Az életformák mai küzdelmében ezért egyre inkább ezek, akiket hagyományosan munkásoknak szokás nevezni, kerültek át a reakció sötét oldalára. Sacha Baron Cohen, a hollywoodi milliomos a szegény poszt-szocialista népeket vagy az amerikai átlagembereket teszi nevetségessé, nem az elitet vagy a kultúra egyetemi és médiaurait, de még csak nem is a woke mozgalmárokat.

A reformáció korához hasonlóan az elmúlt ötven évben a Nyugaton elindult az értékek átértékelése, és jelenleg a modernitás értékei, várakozásai, habitusai együtt léteznek a nietzscheiánus-posztmodern baloldal ezzel szemben álló emancipatorikus kultúrájával. E – ma éppen *woke*-nak nevezett – kultúrának a vonzereje a határok, korlátok eltörlése, egy *minden értelemben* határok nélküli világ, ahol profit azért létezik, és a globális elit és felső középosztály kiváltságai eléggé biztosak. És sokak számára vonzó az örök karnevál vagy bacchanália ígérete. A sokféleség hagyományos problémájából ideológiát faragott a mai elit.¹⁴ A társadalmak két

---

¹² Brooks 2000.

¹³ Adorno et al. 1950; Lipset 1959, 482–501.

¹⁴ Cobley 2018; Geoffroy 2018.

végpontján¹⁵ megtalálható abnormalitás ma ideológia lett. Az egalitárius állam legfőbb feladata az, hogy ezt a morális és funkcionális elvárásoktól (szankcióktól) mentességet biztosítsa, főleg azok számára, akik megfelelő jövedelem és kapcsolati tőke nélkül, a liberális eszménynek megfelelően egyedül állnak és az állam e segítségére szorulnak, akik rossz döntéseit, bohém életét, anyagi és morális költségeit sem a családi vagyon, sem a megszerzett tudás, sem a rokonok és ismerősök segítségével nem tudják ellentételezni.

A határtalanság, az egyéni választások korlátlanságának mai szimbólumai az illegális migráció és a nemváltás. Az értékeknek ez a posztmodern átértékelése nem jelentett éles szakítást a korábbi liberális individualizmussal. Az átmenet puha volt: a kívánatos cél, erkölcsi elvárás az, hogy mindenki minden téren korlátlanul választhasson – rokonokat, lakóhelyet, nemet, felelősséget, bármit.

A *woke* ideológia – esetleges antikapitalista gesztusai ellenére – a burzsoá eszmény folytatása: a célja az, hogy az ember autonómnak gondolhassa magát, azaz minél több választást végezhesen el. A 19. századi liberalizmus még a jó élet tartalmára vonatkozó egyetértésen alapult, a mai liberális számára a jó élet nem tartalmi, hanem önmaga és a valóság megalkotásának lehetősége.¹⁶ A mai liberálisok számára nincs egyetemes tartalmi jó. A szabadság jelentésében benne van az önmeghatározás. És minél több választást végezhet szankciók és korlátok nélkül, annál erősebb, annál kevésbé kitett a környezete kényszereinek, amelyek a jelen állapotban *per definitionem* elnyomók. A választás abszolutizálására példa Anthony Kennedy bíró szavai: „A szabadság magja annak a joga, hogy valaki meghatározza a létezés, a világegyetem és az emberi élet misztériumának értelmét.”¹⁷ Az autonóm én határtalan, elutasíthat bármilyen hagyományt, elvárást, kötelességet, tekintélyt. A liberalizmuseszmény egy ponton egyezik a mozgalmi posztmodernnel: az új, hagyomány/előítéletek/múlt bűnei alól emancipált ember. A szabadságra törekvés legutolsó hullámai egyre kevésbé a politikai elnyomásra, zsarnokságra vonatkoztak, egyre inkább a társadalmi, erkölcsi és természeti korlátoktól való megszabadulásra. A természet vagy uralható a megfelelő tudás révén (a baconi hagyomány szerint), és a tudomány visszavezetheti az emberiséget az Édenbe, vagy újraalkotható

---

¹⁵ Az *underclass* életformának, abnormalitásnak kiváló leírását adja Theodor Dalrymple a műveiben: 2001, 2005.

¹⁶ „A liberális én számára, ami mindennél fontosabb, ami a leglényegesebb a személyisége számára, az nem az a cél, amit választ, hanem a választás képessége.” Sandel 1996, 12.

¹⁷ <https://www.law.cornell.edu/supct/html/91-744.ZO.html>

szabadon a vágyak szerint, miképpen az emberi viszonyok is bármikor újraalkothatók. Bármilyen bármikor vágyaink szerint újraalkotható. (A külvilág, azaz a többi ember alkalmazkodni köteles ehhez, ha nem teszi, elnyomó, akit szabad elnyomni. A gyakorlatban ez lehetetlen, legfeljebb egyesek – az ő kiváltságuk – számára.) A felszabadítás ígérete: csak a szabad beleegyezéssel alapuló (nem csak politikai) kötelességeink vannak. Ennek a megfogalmazója ma az LMBTQ mozgalom.

Azaz, ha valaki számára az észlelt valóság nem kedves, elutasítja a világot, akkor szabadsága kell hogy legyen, hogy újraalkossa azt. Bárki vagy bármi, ami ebben megakadályozza, az elnyomó, az „elnyomókat pedig szabad elnyomni”, „nincs tolerancia az intoleránsokkal szemben”, és így tovább. Mint minden emancipációt hirdető mozgalom esetében, a posztmodernnél a gyakorlat a megnövekedett ellenőrzés. Ez esetben ez már a nyelvünkre és a legszemélyesebb viszonyainkra is kiterjedne. Az önmeghatározás értelmiségi eszmény egyszerre tartalmazza a felszabadulást a természet és a társadalmi konvenciók alól, és olyan társas világ megalkotását, ahol minden ember önmeghatározó.¹⁸

A liberális felső középosztály egyik elmúlt évtizedekben kialakult kiváltsága, hogy a teljesítménye nehezen vagy sehogyan sem mérhető, „megítélés” dolga. Nincsenek éles határok, döntési pontok és felelőségek. A *woke* és a posztmodern baloldal e tapasztalat megfogalmazása univerzális eszményként. Miközben jelentős csoportok napi gyakorlatában nagyon éles és kemény funkcionális elvárások vannak – ahogyan a felső középosztálynak és az elitnek is kemény funkcionális elvárásai vannak a munkásokkal, a szolgáltatókkal szemben, akik vagy egy másik országban, kontinensen élnek, vagy ugyanabban az országban, de bevándorlóként, állampolgárság és politikai jogok nélkül, nyelvi kompetenciabeli hátrányokkal küzdve. A felső középosztály nem pusztán jövedelemszerző tevékenységének lett megítélője – ennek leszivárgása a számtalan SJW, a környezetvédelmi, egyenlőségi, igazságossági, szociális stb. aktivisták növekvő tömege, akik tevékenységének eredményessége mérhetetlen –, de igyekszik a morális elvárások alól és ítéletektől, szankcióktól is mind inkább megszabadulni.

* * *

Az elmúlt évek tapasztalata nem pusztán az, hogy a nyugati országoknak más az értékrendje, más a gondolkodása, mint a posztoszocialista or-

---

¹⁸ Church 2012.

szágoknak, hanem az is, hogy miközben egy idealizált nyugati kultúrát, életmódot lelkesen védenek a közép-európaiak a „bástyákon”, a mögöttük lévő város lakói már régen megegyeztek az ostromlókkal. Az elmúlt években kialakult európai léptékű *Kulturkampf*ot nem lehet esetleges személyi indokokkal magyarázni, vélhetően a közép-európaiak gondolkodása, értékei másmilyenek, mint a nyugatiaké. És nem csupán másfajták, de meghökkentő módon nem követni akarják az előbbieket az utóbbiakat, nem felzárkózni azokhoz, hanem vállalják a konfliktust a korábbi példaképpel.

A magyar társas világ, mert minket elsősorban mégiscsak ez érdekel, még ha ugyanazokkal a fogalmakkal írják is le, eltér a Nyugat gyakran idealizált világától. (Jellemző módon az önmagát kritikusnak nevező komprádor értelmiség a posztoszocialista társadalmakat arra hivatkozva bírálja, hogy eltérnek a Nyugattól, miközben a mintának tekintett társadalmakat a saját kritikai értelmiségiük bírálja és cseppet sem idealizálja, nem tartja követésre méltónak.)

Ezt az eltérést különféleképpen értelmezik: a haladás képzetének – beleértve a modernizáció elméletét is – uralma idején „elmaradottságnak” tekintették az eltérést, amit fel lehet számolni, amint a magyar alkotmányt, szokásokat, nyelvet, sajátosságokat stb. – vö. „értelmetlen közjogi vita” – felszámolnák a reformerek.¹⁹ A bajok forrása az eltérés a modell-társadalmaktól. Ez az értelmezés a felvilágosodás és II. József óta máig jelen van: a magyar társas világban megtapasztalható sajátosságok nem önmagukban értékes, szerethető jelenségek, hanem az elmaradottság jelei. Ennek megfelelően kell velük bánni is. Tehát minden társadalom ugyanazt a „fejlődési utat” járja, csak késésben vannak a magyarok.

A különbségek haladár magyarázatának egyik legutóbbi példája Jürgen Habermas, aki 1981-ban még a kapitalizmus és szocializmus összefejlődését várta, tehát nem fejletlenséggel magyarázta a különbségeket. Majd a szocializmus összezsugorlása után a rendszerváltást „helyrehozó” vagy „bepótló” forradalomnak nevezte az aufklárista szemlélethez visszatérve: a szocialista országok lemaradtak, de a felvilágosult elit segítségével másolhatják és így utolérhetik a mintaadó országokat.²⁰

Az „elmaradottság” radikálisabb értelmezése a Kádár-kor uralkodó marxista történeztől, Pach Zsigmond Páltól²¹ származott, ami a magyar

---

¹⁹ A nem marxista, nem comte-i haladáselmélet klasszikusa W. W. Rostow volt: Rostow 1960 és 1971.

²⁰ Habermas 1991.

²¹ Pach 1987, 1963.

eltéréseket az idealizált Nyugattól az „elkanyarodással” magyarázta. Eszerint Magyarország a nyugati fejlődést követte egy ideig, majd refeudalizáció történt, kialakult, megerősödött a második jobbgátság. Tehát Magyarország nem csupán elmaradt a fejlődésben a mintaországoktól, de más úton is jár. A szocializmussal azonban a magyar társadalom visszatért a történelem főutcájára, sőt megelőzheti vagy bizonyos értelemben már meg is előzte a nyugati társadalmakat. Az éppen, 1990 előtt, megtapasztalt különbségek nem a lemaradásból, hanem a gyorsabb, szocialista haladásból erednek. (Az „elkanyarodó” fejlődés képzete sokáig nem volt olyan népszerű, mint az elmúlt öt-tíz év magyarországi társadalomtudományában, amely a nyugati szerzők fogalmai és problémái alapján azt látja, hogy ami Magyarországon történik – a törekvés hiánya a nyugati modell és tanítómesterek minél tökéletesebb utánzására –, az vagy nem lehetséges, vagy valami kóros, beteges „elkanyarodás” jele. 2010-ig jó úton járt eszerint a magyar társadalom, ügyesen másolta azt, amit „Nyugatnak” neveztek. A platonista „formátlan-ság” helyett a „hibrid” lett az eltérés megnevezése. Azonban nem Pach, hanem inkább Bibó István e képzet forrása a számukra.)

A haladáseszmenél pesszimistább és talán ma népszerűbb Immanuel Wallerstein²² szintén marxista centrum-periféria modellje, amely a különbségeket nem azzal magyarázza, hogy a centrum ideáltípusát a periférián nem pusztán csak gyengén tudják utánozni, bár törekszenek rá, és ebből származnak az eltérések, hanem a „függőséggel” magyarázza azt is, hogy a periféria országainak esélyük sincs megközelíteni, utolérni a centrumot. Ugyanis a centrum függő helyzetben és így örök fejletlenségben tartja a periféria országait. Itt legalább két megjegyzést érdemes tenni: egyrészt számtalan ország zárkózott fel vagy hagyta le a centrum országait, ezért a neokolonialista hatású gazdasági függőség tétele több mint kétséges; másrészt jól látható az intellektuális függőség, a komprádor értelmiség léte, ami miatt a centrumtól eltérő társadalmak uralkodó gondolkodása hajlamos önmagát a centrumországok szemszögéből nézni és hajlamos értékítéleteit elfogadni.²³

---

²² Wallerstein 2010 és 1983.

²³ Sajátos módon Habermas erre az eminens mentalitásra panaszkodott, amikor azon kesergett, hogy a rendszerváltás „behozó”, és semmi újat nem hoz, és nem is keresnek ezek a „felzárkózó” társadalmak, akik idealizálják azt, amit a nyugati kritikai értelmiség meghaladni szeretne. A posztsovjett térség „kritikus” értelmisége azt idealizálja, annak a nevében bírálja a létező társas kapcsolatokat, amit a centrumországok saját kritikus értelmisége elvet és meghaladni kíván.

Nem új elem Európában a modellexport. Eddig Európában csak az ideológiai diktatúrák, mint a francia forradalmárok és Napóleon, majd a szovjetek és a náci igyekeztek politikai-gazdasági nyomással, katonai kényszerrel a saját képükre szabni a különböző társadalmakat. 1990 után az posztszocialista elit ebben a modellmásolásban találta meg legitimációját, az elmúlt évtizedben azonban a nyugati tapasztalatok csökkentették a centrum vonzerejét.

Sajátos módon, miközben odahaza a modelltársadalmak az eltérések kultusza felé mozdultak el és ideológiát csináltak a diverzitásból, a posztszocialista társadalmak eltéréseit cseppet sem tolerálták. A kérdés az, hogy a társadalmak közötti eltérések az ünneplendő sokszínűség, a diverzitás jelei, vagy az elmaradottságé? A Nyugat-Európába költöző muzulmánok patriarchális viszonyai, a nők helyzete ezekben a csoportokban a diverzitás óvandó eltérései vagy az elmaradottság leküzdendő jelei? A posztszocialista társadalmakkal szemben nyílt követelés a morális-társadalmi „nyugatosodás” – szekularizáció, emberi jogok, tolerancia, nyitott társadalom etc. –, míg ugyanez nem váratik el a beköltöző muzulmánoktól, sőt az eltérő „kultúrájuk” támogatására a multikulturális állam elitje hatalmas erőforrásokat mozgósít.

* * *

A posztszocialista országok, Közép-Európa eltérése a nyugati társadalmaktól nyilvánvaló:

- nincs tömeges eltérő vallású és etnikumú bevándorlás, és nem alakult ki multikulturális társadalom, sem multikulturalizmus;
- az elit és felső középosztály – bármennyire is igyekszik kiszabadítani magát a funkcionális és morális elvárások szabta korlátok alól, mint nyugaton – kulturálisan kapcsolódik az alsó középosztályhoz, egy nemzet, politikai közösség tagja;
- jelentős helyi munkásság létezik, sőt az újraiparosítás okán megerősödött. A munkások pedig hagyományos premodern és modern habitusok és erények hívei, mint a szorgalom, önfegyelem, megbízhatóság, felelősség, munka- és teljesítménytisztelet, és hasonlók, amik eltérnek vagy szemben állnak a mai elit és felső középosztály – most éppen posztstrukturális retorikába csomagolt – emancipatorikus értékével. Ezeket nevezik ma posztmateriális értékeknek;
- jelentős gazdasági növekedés zajlik, ami reményt jelent az ambíciók kielégítésére, így segíti a társadalmi békét, konszenzust, együttműködést. A növekedés hiánya, a stagnálás minden egalitárius társa-

dalom rémálma. Azonban az elmúlt évtized a centrum országokban semennyi vagy minimális növekedést eredményezett, és számtalan kutatás mutatja a mai fiatalok és fiatal felnőttek kilátástalanságát, pesszimista jövőképét;

- a közép-európai társadalmak egyszerre vonzódnak a nyugati országokhoz, követnék azokat, ugyanakkor régóta harcolnak velük szemben az önállóságukért, ez az ambivalencia a hagyományuk része. Másrészt a legutóbbi közös élményük egy ideológiai diktatúrával szembeni küzdelem. Ezért ezek a népek, főleg azok, amelyek hosszú politikai hagyománnyal és alkotmányos identitással bírnak, érzékenyek a kollektív szabadságra, közkeletűen a nemzet problémájára, amit a nyugati elit 1945 óta politikai és erkölcsi hibának tart.

A globális média és az oktatás révén ez utóbbi megérkezett Magyarországra, kérdéses azonban, hogy az eltérő társadalomszerkezet miatt – multikulturális társadalom helyett nemzeti közösség, kisebb atomizáltság – ez el fog-e terjedni a posztszovjet térségben és Magyarországon. Ez a kérdés, ami jelenleg nem válaszolható meg. Mint ahogyan az sem, hogy az intézményes cselekvések – kormányzati politikák, NGO-k – képesek-e ezt az átvételt elősegíteni vagy megakadályozni. (A protestáns egyházak létrejötte Magyarországon nem jelentette a protestáns etikához kapcsolt modern értékek elterjedését.) Elsősorban a kulturális globalizáció hatásai alól a magyar társadalom gondolkodása sem vonható ki. Gondolkodási és viselkedési minták árasztják el az embereket annál inkább, minél inkább az elektronikus média fogyasztói. A felső középosztály liberalizálódása is látható, tapasztalható.

Azonban a kulturális nyomulás, propaganda hatása nem egyértelmű: Európa két legvallásosabb országa – Románia és Lengyelország – évtizedekig nyögte a baloldal agresszív ateizmusát.

Elkerülhető-e a második demográfiai átmenet? És a demokrácia, politikai egyenlőség alakítható-e oly módon, hogy ne legyen szükség politikai jogoktól megfosztott helóták tömegére? Elkerülhető-e a migrációs kényszer, és fenntartható-e a nemzetnek nevezett közös életvilág és a belőle eredő közös jelentések, elvárások és felelőségek?

Az új, az elit által támogatott világkép motorja és hivatkozása a faji és életforma-kisebbségek – legalábbis azok, amelyek elfogadják az elit vezető szerepét –, a multikulturalizmus miatt azonban ezek a csoportok nincsenek vagy nagyon gyengék, bármennyire is igyekeznek a globális kultúra vonzóvá tenni őket.

A családszerkezet ugyanakkor a nyugatihoz hasonlóan bomló, a második demográfiai átmenet itt is megtapasztalható. Kérdés, hogy ez megállítható-e.

Az értékeink, habitusaink létrehoznak társas viszonyokat, és a társas viszonyaink is hihetővé, elfogadhatóvá vagy követendővé tesznek értékeket, eszményeket.²⁴ Egy világnézetet, annak az értékeit lehet exportálni, de ha nincsenek azokat hitelesítő, elfogadhatónak mutató társas viszonyok, akkor csak erőszakoskodás, nyomulás lesz belőle: ahol jelentős még a termelés, így értelme van még a teljesítménynek és a felelősségnek, szűkebb a mérhetetlen teljesítményhez kapcsolt jövedelemszerző tevékenységek köre – amelyek esetében bármit újra lehet tárgyalni, minden csak értelmezés kérdése, és a szubjektivitásoknak nincsenek nyilvánvaló határai. Bármilyen abszurd is a *woke* a gyakorlatban, olyan tevékenységek esetén, ahol a cselekvés következményei nem tapasztalhatók meg egyértelműen és közvetlenül, bármilyen értelmetlen tudás létezhet. Míg a gyakorlatban, ahol a következmények nagyon is kellemetlenek lehetnek, csak olyan tudás marad fenn, aminek a következményei elfogadhatók vagy kívánatosak. (A *woke* legnagyobb hívei is elengedik a határátlépés, konstrukció és ambivalencia eszményét, amint valamilyen gyakorlatukról van szó: működik-e a közlekedés, van-e fűtés, áram és internet, ehető-e az élet, gyógyít-e a gyógyszer, és sikerül-e a műtét, és így tovább. Értehető módon nekik is vannak funkcionális elvárásaik, amelyek kielégítése teszi az életet kényelmessé. Miképpen a *woke* morális elvárásai kifejezetten abszolutisták, mentesek az ambivalencia, dekonstrukció és határátlépés eszményeitől: ilyen elvárások az egyenlőség, igazságosság, tisztelet és hasonlóak.)

Azonban az eszmék is számítanak. Egy másik fontos akadály, a társadalomtörténeti eltérések mellett, a kulturális eltérés: Európa a *per definitionem* szekularizált kontinens, és Magyarország nem lóg ki ebből. Ez a szekularizáltság viszont meg is védheti a most betörő kvázi vallásos zöld, *woke* vagy SJW ideológiáktól. Ezek az alapvetően amerikai eredetű mozgalmak erősen támaszkodnak az ottan puritán hagyományra: az ember bűnös voltának tudatára, a megtisztulás és megtisztító rítusok fontosságának képzetre, és arra a gondolatra, hogy a „reform” elsősorban olyan intézmények létrehozását jelenti, amelyek erősítik az erényeket és elnyomják a bűnt. E mentalitás hiányában a Magyarországra importált ilyen intézményeknek nem biztos, hogy az emancipatorikus lehetősége lesz evidens a közvélemény szemében, hanem esetleg a megszokott életforma megtámadása, elnyomása. A szentség keresése a földi életben nem tömeges törekvés Magyarországon, ezért itt fel sem merült az alkoholtilalom vagy ahhoz hasonló.

---

²⁴ Vö. Berger 1967.

Magyarország – és Közép-Európa – újrapiarosítása olyan állásokat teremtett, amelyekben világos funkcionális teljesítményelvárások vannak, és amelyekből emiatt is menekültek el a nyugati polgárok. Azt látjuk, hogy a mai uralkodó ideológia azokból az egyetemi körökből szökött ki, ahol nem vagy alig lehet a teljesítményt mérni, az emberek teljesítményének megítélése a többiekétől függ, így erősen morális jellegű és bizonytalan, szabadon alakítható. A mozgalmi posztmodern – *woke*, az SJW, BLM és LMBTQ ideológiák összefoglaló elnevezése ma – azokban a csoportokban tud terjedni, ahol nincsenek világos, egyértelmű funkcionális elvárások, nincsenek jól megállapítható és számonkérhető eredmények, problémamegoldások. A posztmodern a határtalanság, határátlépés, korlátozatlan-ság, minden viszony és felelősség szabadon átalakítható, újratárgyalható voltát hirdeti. Embertársaink morális és funkcionális elvárások alóli felszabadulása olyan életmódokban lehetséges, amelyek vagy nem igazodnak másokhoz, mint a hobók, vagy a tevékenységeik eredményessége vagy eredménytelensége sosem lesz egyértelműen megállapítható, mindig szubjektívítások ítéletétől függ, mint a szegénység ellen vagy a társadalmi igazságosságért, fenntarthatóságért küzdő aktivista.

Bizonyos egyetemi körök – jellemzően a bölcsészek és társadalomtudósok – tevékenysége plauzibilissé teszi a *woke* ideológiát, és főleg a nagyvárosokban szép számmal vannak olyanok, akik mentesek a funkcionális elvárásoktól vagy mentesülni akarnak. Ezek számára a világ, az emberi viszonyok és felelőségek szabadon megalkothatósága, a „természet” kényszerítő korlátainak hiánya napi tapasztalat. Ezért nem állítható, hogy a *woke* egyértelműen dogmatikus, inkább egy kiváltságos vagy kiváltságra – elvárásmentességre – törekvő csoport ideológiája. Azonban Közép-Európa társadalmaiban meglehetősen szűk a *woke*-ot hihetővé tevő plauzibilitási struktúrák köre – legfeljebb a posztadoleszcens, kapunyitási pánikban szenvedő fiatalok kisebb-nagyobb köreiben fogalmazódik meg az elvárásmentesség, anómia valamilyen igénye. Ezért ezekben a társadalmakban a *woke* kultúra valószínűtlen, nyomulós szubkultúra maradhat.

Posztmodern társadalom nincs, csak mozgalom és remények, ígéretetek, mint például a szocializmus esetében, legfeljebb a posztmodern eszményeknek megfelelő rövid életű és korlátozott körű tapasztalatok, mint amilyen egy fesztivál.

Irodalom

Adorno, Theodor W. – Frenkel-Brunswik, Else – Levison, Daniel J. – Sanford, Nevitt R. 1950: *The Authoritarian Personality*. New York, Harper.

Arndt, Christoph 2013: *The Electoral Consequences of Third Way Welfare State Reforms. Social Democracy's Transformation and its Political Costs*. Amsterdam University Press.

Baskerville, Stephen 2004: Is There Really a Fatherhood Crisis? *The Independent Review*, Spring. <https://www.independent.org/publications/tir/article.asp?id=35>

Bell, David 1975: *The Cultural Contradictions of Capitalism*. New York, Basic Books.

Berger, Peter 1967: *The Sacred Canopy*. Garden City, Doubleday.

Blankenhorn, David 1995: *Fatherless America: Confronting Our Most Urgent Social Problem*. New York, Harper.

Campbell, Bradley – Manning, Jason 2021: *Az áldozatkultúra sikertörténete*. Budapest, Századvég.

Brooks, David 2000: *Bobos in Paradise: The New Upper Class and How They Got There*. New York, Simon and Schuster.

Church, Jeffrey 2012: G.W.F. Hegel on Self-Determination and Democratic Theory. *American Journal of Political Science*, Vol. 56, No. 4 (October), 1021–1039.

Cobley, Ben 2018: *The Tribe. The Liberal-Left and the System of Diversity*. Exeter, Imprint Academic.

Dalrymple, Theodore 2001: *Life at the Bottom: The Worldview That Makes the Underclass*. Chicago, Ivan R. Dee.

Dalrymple, Theodore 2005: *Our Culture, What's Left of It: The Mandarins and the Masses. Life at the Bottom: The Worldview That Makes the Underclass*. Chicago, Ivan R. Dee.

Dewey, John 1899: *The School and Society*. University of Chicago Press.

Dewey, John 1915: *Schools of Tomorrow*. New York, Dutton.

Dewey, John 2001: *Democracy and Education*. The Pennsylvania State University.

Eisenstadt, Shmuel N. 2000: Multiple Modernities. *Daedalus*, 129 (1), 1–29.

Freire, Paulo 2000: *Pedagogy of the Oppressed*. London – New York, Continuum.

Geoffroy, Michel 2018: *La super-classe mondiale contre les peuples*. Versailles, Via Romana.

Habermas, Jürgen 1991: Mit jelent a szocializmus ma? A „helyrehozó” forradalom és a baloldali gondolkodás megújulásának szükségessége. *Világosság*, XXXII. évf., 2. sz., 104–117.

Honeth, Axel 1997: *Elismerés és megvetés*. Budapest, Jelenkor Kiadó.

Illich, Ivan 1970: *Deschooling Society*. New York, Marion Boyars.

Illich, Ivan 1971: *Celebration of Awareness*. London, Marion Boyars.

Illich, Ivan 1973: *Tools for Conviviality*. New York, Harper & Row.

Lesthaeghe, Ron 2010: The Unfolding Story of the Second Demographic Transition. *Population and Development Review*, 36(2), 211–251.

Lesthaeghe, Ron [é. n.]: *The Second demographic transition in Western countries: an interpretation*. <http://interfacedemography.be/wp-content/uploads/2016/02/WP-IPD-1991-2.pdf>

Lipset, Seymour Martin 1959: Democracy and Working-Class Authoritarianism. *American Sociological Review*, Vol. 24, No. 4 (Aug.), 482–501.

Mudge, Stephanie L. 2018: *Leftism reinvented: Western parties from socialism to neoliberalism*. Harvard University Press.

Pach Zsigmond Pál 1963: *Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Pach Zsigmond Pál 1987: Előszó In uó. szerk.: *Magyarország története 1526–1686*. Budapest, Akadémiai kiadó.

Popenoe, David 2009: *Families Without Fathers: Fatherhood, Marriage and Children*. New York, Routledge.

Rifkin, Jeremy 2004: *The European Dream*. New York, Penguin.

Rifkin, Jeremy 2010: *The Emphatic Civilization*, New York, Penguin.

Rostow, Walt W. 1960: *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge University Press.

Rostow, Walt W. 1971: *Politics and the Stages of Growth*. Cambridge University Press.

Sandel, Michael 1996: *Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy*. Cambridge, Harvard University Press.

Wagner, Peter 2011: The democratic crisis of capitalism. *LEQS Paper*, No. 44.

Wallerstein, Immanuel 2010: *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. Budapest, L'Harmattan.

Wallerstein, Immanuel 1983: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Budapest, Gondolat.

Erdős Gergely – Hortay Olivér
*Európai jövőkép
a pandémia árnyékában*

Az európai közösséget az elmúlt években több jelentős kihívás érte, amelyek – ugyan nem kérdőjelezték meg az uniós együttműködés létjogosultságát, de – felszínre hozták az Európai Unió jelenlegi működési struktúrájának és elveinek hiányosságait, a brüsszeli politizálás gyengeségeit.

Ahogy a 2015-ös migrációs válság egyik fő tanulsága az volt, hogy – megfelelő, az európai közvélemény többsége számára elfogadható uniós koncepció hiányában – a nemzetállamokra hárult a krízis érdemi kezelése, úgy napjainkban hasonló képet láthatunk a koronavírus-járvány kordában tartásával összefüggésben is. Az Európai Unió megkésett reakciói, illetve elhibázott lépései (többek között az aggályos uniós vakcinabeszerezés) tükrében nyilvánvalóvá vált, hogy a tagállamok részéről világos, határozott lépésekre, és – ezek előfeltételeként – cselekvőképes kormányra van szükség a pandémia sikeres visszaszorítása érdekében. Brüsszel kríziskezeléséhez viszonyítva a tagállami kormányok járványkezelésének pozitívabb lakossági megítélése újabb bizonyítékot szolgáltat az erős nemzetállami keretek megőrzésének szükségessége mellett.

Ezenfelül üzenetértékű a brüsszeli elit számára, hogy az uniós tagság általános támogatottsága továbbra is a brüsszeli szervek gyakorlati tevékenységének és eredményességének kritikájával párosul, miközben a nemzetállamok alapját jelentő nemzeti identitástudat reneszánszát éli Európában.

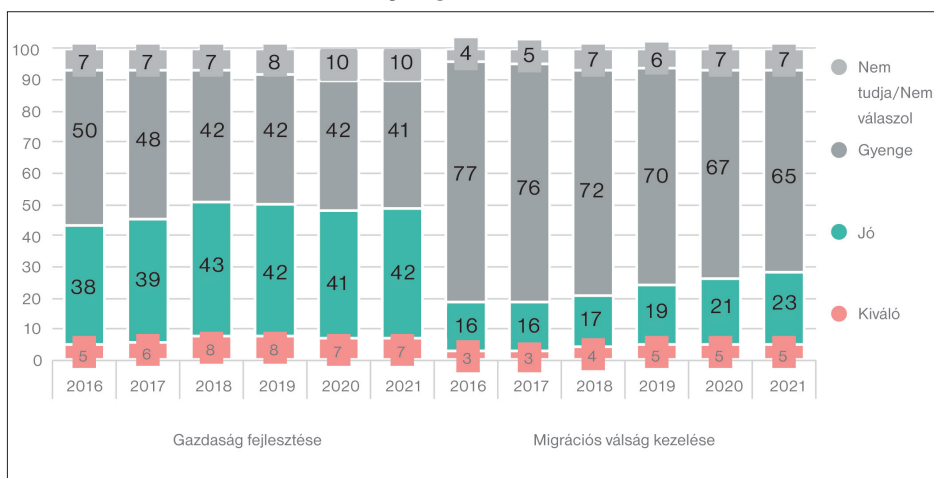
Az idézett eredmények a Századvég 2021-es Európa Projekt kutatásának alapján fogalmazódtak meg. A kutatás 2021. augusztus 1. és szeptember 15. között készült az Európai Unió 27 tagállamában, az Egyesült Királyságban, Norvégiában és Svájcban, országonként ezerfős, reprezentatív mintákon.

Szimpatia az Európai Unióval, kritika Brüsszel teljesítményével szemben

A Európa Projekt legfrissebb adatai alapján kijelenthető, hogy az Európai Unió, illetve a közösségi intézményrendszer tevékenységének lakossági értékelése tekintetében az elmúlt években kirajzolódó tendenciák folytatódtak. Ennek lényege, hogy az európai közvélemény pozitívan tekint az uniós együttműködésre, támogatja saját országa uniós tagságát, ugyanakkor kritikusan viszonyul a brüsszeli szervek politikai teljesítményéhez.

Ennek megfelelően minden második uniós és brit polgárnak, illetve a V4-államok megkérdőzöttjei 59 százalékának kedvező véleménye van az Európai Unióról. Ebből fakadóan kevésbé meglepő, hogy az európaiak tartós, az idő próbáját kiálló együttműködési konstrukciónak ítélik az Európai Uniót, a 64 százalékuk úgy látja, az európai közösség tíz év múlva is létezni fog.

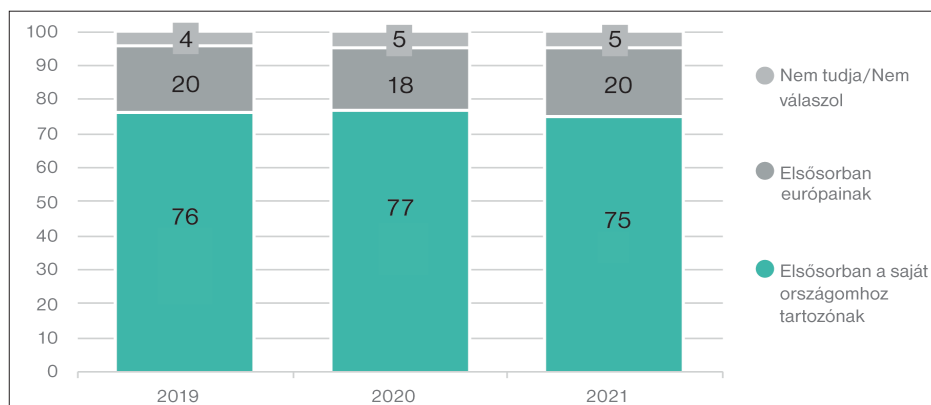
1. ábra: Kérem, értékelje az EU alábbi területeken végzett tevékenységét! (%) EU27+UK

Megfigyelhető azonban, hogy a kontinenst érő kihívások brüsszeli kezelését megosztottság vagy elégedetlenség övezi. Az uniós és brit válaszadók 49 százaléka kiválónak vagy jónak, 41 százaléka viszont gyengének értékelte az Európai Unió gazdaságfejlesztési tevékenységét. Tovább árnyalja a képet, hogy az európai polgárok relatív többsége (47 százaléka) úgy gondolja, hogy az uniós gazdasági helyzete az elkövetkezendő években gyengülni fog, továbbá 25 százalékuk szerint gazdasági stagnálás várható. Ezzel párhuzamosan az európaiak közel kétharmada (65 százaléka)

elégedetlenségét fejezte ki a migrációs válság brüsszeli kezelésével kapcsolatban, míg az elégedettek aránya 28 százalékra tehető. Sokatmondó, hogy a Brüsszel migrációs politikáját legkevésbé kifogásoló luxemburgi megkérdezetteknek is mindössze a 46 százaléka nyilatkozott pozitívan az Európai Unió említett tevékenységéről, ezzel szemben 50 százalékuk elégedetlenségének adott hangot.

2. ábra: Ön elsősorban inkább a saját országához tartozónak, vagy inkább európainak tartja magát? (%) EU27+UK

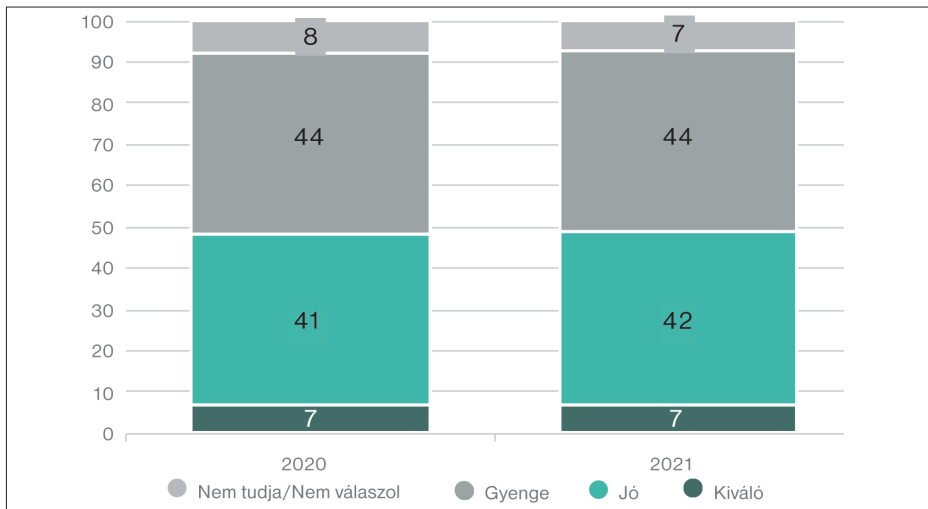
Az elmúlt években bizonyos politikai erők felvetették a jelenleginél jóval szorosabb integrációt megvalósító, illetve a nemzetállamok politikai mozgásterének jelentős csökkenésével járó „Európai Egyesült Államok” létrehozatalának javaslatát. Fontos kiemelni, hogy az említett koncepció realizálásának legfontosabb előfeltétele, az erős – a nemzeti hovatartozás elsődlegességét felülíró – európai identástudat továbbra sem áll fenn. A kutatás rámutat ugyanis, hogy az európai polgárok háromnegyede elsősorban a saját országához tartozónak ítéli magát, míg az önbesorolásuk szerint a magukat elsődlegesen európainak vallók aránya 20 százalék.

Az egészségügy helytállása a pandémiában

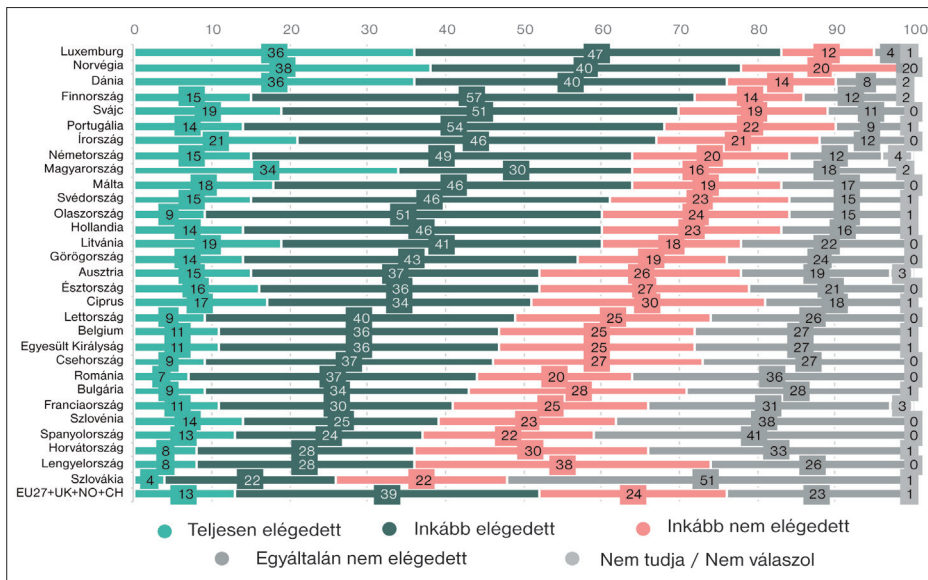
A koronavírus-járvány – a gazdasági és közegészségügyi következményeivel együtt – komoly kihívás elé állította az Európai Uniót és a nemzeti kormányokat. Miközben a járvány elleni védekezés a 2020-as év túlnyomó részében – oltóanyag hiányában – a lakosság mindennapjait közvetlenül érintő biztonsági intézkedések meghozatalának és betartásának

gyében telt, addig idén a hangsúly a koronavírus elleni vakcinák beszerzésére, valamint az oltási programok végrehajtására került.

3. ábra: Kérem, értékelje az EU alábbi területeken végzett tevékenységét! Koronavírus-járvány kezelése (%) EU27+UK

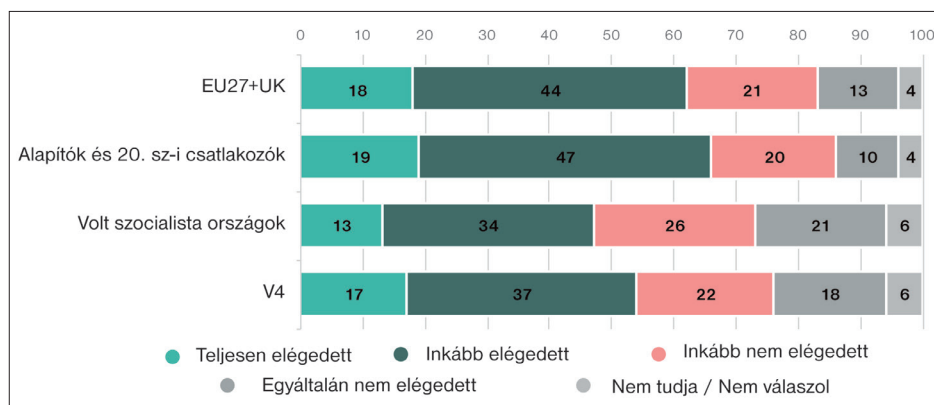
4. ábra: Ön mennyire elégedett azzal, ahogy a kormány eddig a koronavírus-járvány okozta helyzetet kezelte? (%)

A kutatás szerint az európaiakat megosztotta Brüsszel járványkezelési stratégiájának megítélése, másrészt pedig a saját országuk válságkezeléséről a válaszadók pozitívabban vélekedtek, mint az Európai Unió e területen végzett tevékenységéről. Ennek megfelelően a brit és uniós megkérdezettek mindössze 7 százaléka értékelte „kiválóra”, és 42 százalékuk „jóra” a brüsszeli járványkezelést, míg 44 százalékuk „gyengének” tartotta az Európai Unió teljesítményét ezen a területen. Ezzel párhuzamosan az európai polgárok többsége (51 százalék) pozitívan nyilatkozott arról, ahogyan a saját országának kormánya az eddigiekben a koronavírus-járványt kezelte, 48 százalékuk azonban elégedetlen volt ezzel. Magyarországon a válaszadók közel kétharmada (64 százalék) elégedett volt a kormány válságkezelésével a pandémia alatt.

A tagállami oltási programok lakossági értékelése változatos képet mutat. Összességében az európai megkérdezettek 62 százaléka elégedett azzal, ahogyan a vakcináció folyamata a saját országában halad, viszont érdemi különbségeket láthatunk az egyes tagállamok között. Ebben a kérdésben az európai átlaghoz képest nagyobb elégedettséggel találkozhatunk többek között Máltán (87 százalék), Luxemburgban (83 százalék), valamint Dániában és Magyarországon (77-77 százalék). Azoknak az aránya, akik negatív véleményt fogalmaztak meg saját országuk vakcinációs folyamatáról, Szlovákiában (61 százalék), Lettországból (59 százalék) és Horvátországban (52 százalék) a legmagasabb.

5. ábra: Ön mennyire elégedett azzal, ahogy országában az egészségügy a koronavírus-járvány okozta helyzetet kezeli? (%)

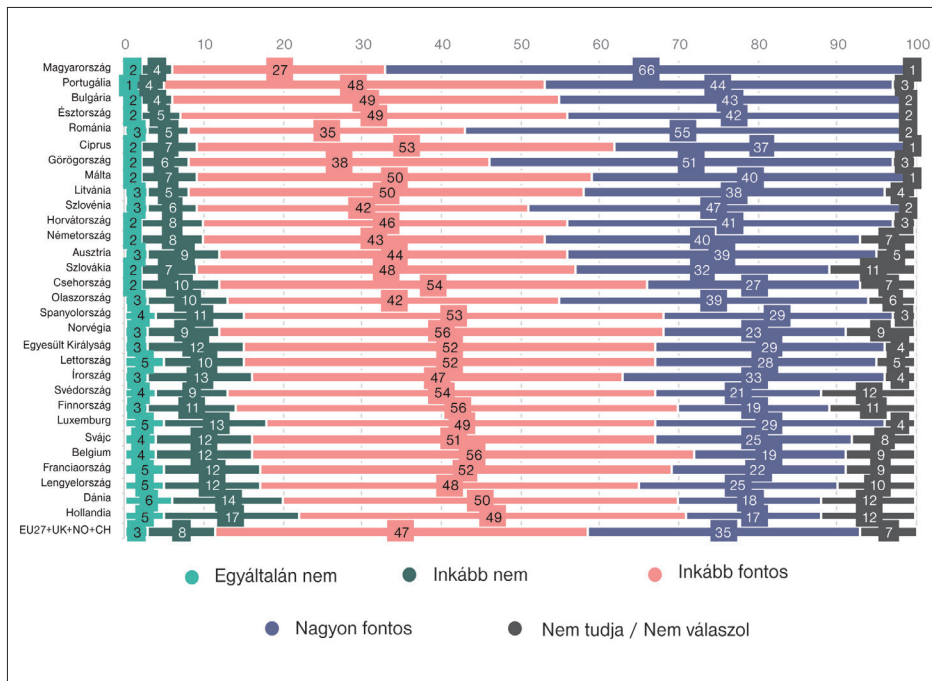
Hasonlóan árnyalt az egészségügy teljesítményének megítélése. Míg az uniós és brit polgárok 62 százaléka pozitívan nyilatkozott arról, ahogyan a saját országában az egészségügy a koronavírus-járványt ke-

zelte, több tagállamban többségben voltak azok a válaszadók, akik elégedetlenségüknek adtak hangot a szóban forgó kérdésben. A saját országuk egészségügyének teljesítményét leginkább a románok (64 százalék), a szlovének (62 százalék), illetve a horvátok (61 százalék) kifogásolták. Ezzel szemben hazánkban – az európai átlagot meghaladva – a megkérdezettek több mint kétharmada (67 százalék) elégedett volt az egészségügy pandémiás helyzetben végzett tevékenységével.

Európa a családbarát politika mellett áll

A család intézménye napjainkban is megkérdőjelezhetetlen fontosságú az európaiak számára. Hangsúlyozzuk azonban, hogy a család nem pusztán elvont, elméleti síkon bír jelentőséggel, hanem az európai polgárok világos gyakorlati elvárásokat fogalmaznak meg az uniós és nemzeti döntéshozókkal szemben a családpolitika vonatkozásában.

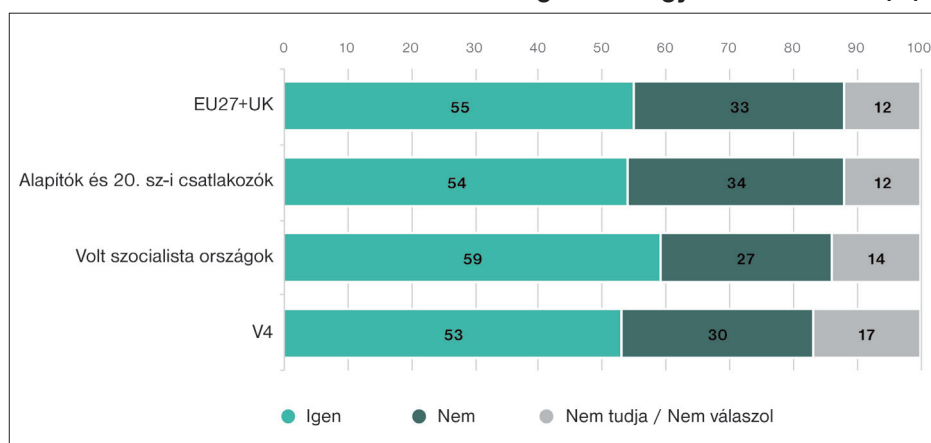
6. ábra: Ön szerint az anyagi támogatás mellett fontos-e a családbarát mentalitás erősítése? (%)

Az Európa Projekt kutatás rávilágít, hogy tízből nyolc válaszadó (80 százalék) szerint elengedhetetlen a családbarát mentalitás erősítése az anyagi támogatások mellett. A vizsgált harminc ország mindegyikében többségben voltak azok a megkérdezettek, akik fontosnak ítélték a családbarát mentalitás erősítését, a legnagyobb arányban a magyarok (93 százalék), valamint a portugálok és bolgárok (92-92 százalék) helyezkedtek erre az álláspontra.

A családpolitika – mint szakpolitika – meghatározó elemeinek kidolgozása során megkerülhetetlen tényező a nagycsaládosok támogatásának, továbbá az otthoneremtés elősegítésének kérdése. A felmérés alapján megállapítható, hogy az európaiak többsége (55 százaléka), illetve a magyarok több mint háromnegyede (80 százaléka) indokoltnak tartja a nagycsaládosok kiemelt támogatását. Ezenfelül az uniós és brit válaszadók közel kétharmada (65 százaléka), illetve a V4-es polgárok 82 százaléka fontosnak véli, hogy egy család saját tulajdonú otthonban élhessen.

7. ábra: Ön szerint kiemelten kell-e támogatni a nagycsaládosokat? (%)

A koronavírus-járvány okozta nehézségek az európai családok életét és boldogulását több tekintetben is érintették, így az egyes uniós tagországok döntéshozói törekedtek fokozott figyelmet fordítani a családok védelmére, megsegítésére. A Századvég kutatása rámutat, hogy az európai közvélemény nem egységesen viszonyul a családoknak – a krízishelyzetre tekintettel – biztosított állami védelem hatékonyságának kérdéséhez. Az európai polgárok relatív többsége (46 százaléka) úgy látta ugyanis, hogy az állam nem védte hatékonyan a járványhelyzetben a családokat, ezzel szemben 44 százalékuk elégedett volt az országa által a családok-

nak nyújtott segítséggel. Azoknak az aránya, akik szerint az állam megfelelően védte a családokat a járvány által előidézett válsághelyzetben, Luxemburgban (81 százalék), Máltán (73 százalék) és Magyarországon (64 százalék) volt a legmagasabb, olyan országokat megelőzve, mint Norvégia (63 százalék) vagy Írország (62 százalék).

Irányváltásra van szükség az európai energiapolitikában

Az elmúlt tíz évben az Európai Bizottság által kiadott dokumentumok a fosszilis kitermelési kapacitások és hagyományos energiatermelési módok szisztematikus leépítése, valamint a lakossági energiaárak deregulációja irányába terelte a tagállamokat. A törekvések mögötti elképzelés, hogy a hagyományos technológiák erőltetett kivezetésével rá lehet kényszeríteni az ellátási lánc szereplőit, hogy fokozott tempóban álljanak át megújuló alapú termelésre. A dereguláció pedig – Brüsszel várakozásai szerint – az árjelzéseken keresztül rugalmasabbá teszi a rövid távú energiakeresletet, ami segíti az időjárásfüggő (és emiatt kiszámíthatatlan) technológiák rendszer-integrációját, hosszú távon pedig a magasabb tarifákon keresztül ösztönzi a háztartásokat energiaigényeik radikális csökkentésére.

A jelenlegi energiaválság azonban egyértelműen rámutat, hogy mindkét megközelítés hibás. A brüsszeli iránymutatások olyan mértékű nem várt társadalmi károkat okoznak, amelyek veszélybe sodorják a közösség klímavédelmi törekvéseinek társadalmi elfogadottságát. A kitermelési és hagyományos energiaátalakítási kapacitások leépítésének hatására az Európai Unió importkitettsége jelentősen megnövekedett, és így teljesen kiszolgáltatottá vált más nagyrégióknak, valamint a világpiacon folyamatoknak. A lakossági árak deregulációja és a tarifák növekedése pedig a vártnál jóval rugalmatlanabb kereslettel találkozott, így a tendencia nem az energiaigények csökkenését, hanem a háztartások terheinek drasztikus emelkedését eredményezte, ami egyre súlyosabb társadalmi feszültségeket okoz.

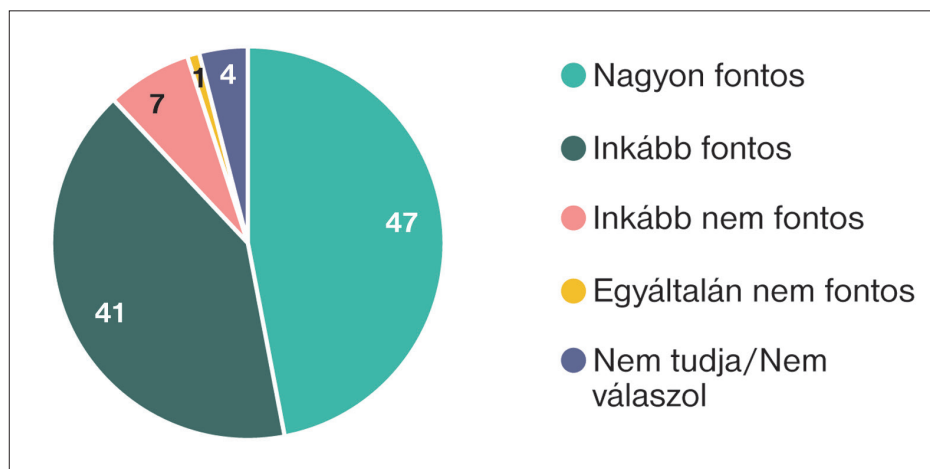
A hagyományos energiahordozók kitermelési és átalakítási kapacitásainak erőltetett leépítésére irányuló bizottsági törekvés gyengíti Európa önellátási képességét. A kivezetés üteme jelentősen meghaladja az energiaigények csökkenésének és az alternatív megoldások bevezetésének sebességét, így a közösség keresletének egyre nagyobb részét kénytelen importból fedezni. A kedvezőtlen tendencia következményeképpen az

árak növekednek, és az energaintenzív gazdasági tevékenységek versenyképessége csökken, ami a tovagyrúzó hatásokon keresztül olyan stratégiai ágazatok kibocsátásait is veszélybe sodorhatja, mint például az élelmiszeripar.

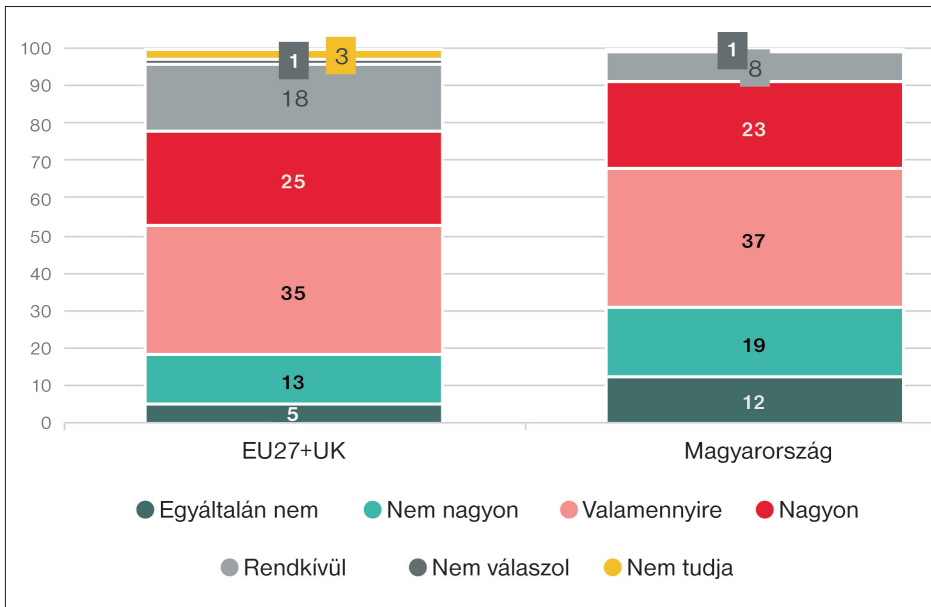
A koronavírus-járvány és az egyre mélyülő energiaválság fontos tanulsága, hogy kedvezőtlen globális környezetben a stratégiai ágazatok kiszolgáltatottsága jelentős fenyegetést jelenthet az egész közösség számára. A kutatás eredményei egyértelműen rámutatnak, hogy az európaiak a saját kapacitások visszaépítését várják el a döntéshozóktól: a válaszadók 88 százaléka fontosnak tartja, hogy a stratégiai termékek esetében az országa ne szoruljon rá másokra.

8. ábra: Mennyire fontos Ön szerint, hogy az egyes országok saját maguk termeljenek olyan stratégiai termékeket, mint például az élelmiszer vagy az energia, és azokkal kapcsolatban ne szoruljanak rá másokra? (EU27+UK, %)

Azáltal, hogy a legtöbb tagállam deregulálta energiaárait, megszűntek azok a hatósági védelmi mechanizmusok, amelyek korábban megóvták a háztartásokat a piaci változások okozta kockázatoktól. A magas tarifák fenyegetettsége markánsan megjelenik az emberek mindennapjaiban. A hagyományos ellátási kapacitások kivezetésének és a hatósági kontroll leépítésének együttes következménye, hogy az államok mozgástere a magas árkörnyezet és a potenciális piaci sokkok enyhítésében egyre kisebb, és ezt az emberek az emelkedő energiaárak révén saját bőrükön is tapasztalják.

9. ábra: Ön mennyire tart attól, hogy sok embernek túl drága lehet az országában az energia? (%)

A kutatás eredményei alapján az európai polgárok 43 százaléka nagyon vagy rendkívül tart attól, hogy az országában sok embernek túl drága lehet az energia, és az emberek további 35 százalékában valamennyire jelen van ez a félelem. Azoknak az aránya, akik nem nagyon vagy egyáltalán nem tartanak a magas tarifáktól, mindössze 18 százalék. A félelem azokban az országokban, amelyek ellenálltak Brüsszel deregulációs törekvéseinek, és megőriztek (vagy újra bevezettek) valamilyen hatósági védőhálót, jóval kisebb. Magyarországon például, ahol az árak hatóságilag rögzítettek, az emberek kevesebb mint harmada tart nagyon vagy rendkívül a drága rezsiköltségektől, és közel ugyanekkora arány nem nagyon vagy egyáltalán nem fél az árak emelkedésétől.

Bukovics Babett – Pavalacs András –
Stefkovics Ádám – Zenovitz Lili
*Mennyi múlik a médián?
A médiafogyasztás területi
különbségei és hatása
a pártválasztásra Magyarországon*

Bevezetés

A politikában és a politikai közéletben világszerte egyre aktívabb és fontosabb szerephez jut a média. Sokan a negyedik hatalmi ágként tekintenek rá; ma a politikusok, politikai üzenetek médiareprezentációjának jelentősége elvitathatatlan, a választók pedig napjainkban is döntően a médiában közölt híreken keresztül értesülnek a világ történéseiről. Ezen hírek *minősége*, valamint az, hogy miből lesz, s miből nem lesz hír (lásd például napirendelmélet¹), hatással lehet a politikai attitűdök formálódására. Nem véletlen, hogy közel százéves múltra tekint vissza annak vizsgálata, hogy vajon milyen hatással van az emberek médiafogyasztása politikai döntéseikre. A média digitalizálódásával és a közösségi média mint hírforrás elterjedésével párhuzamosan új félelmek merültek fel a média befolyásoló erejével kapcsolatban. Az online *visszhangkamrák*² vagy *véleménybuborékok*³ kialakulása, valamint a keresőmotorok algoritmusainak különös logikája ahhoz vezethet, hogy torzul az egyének valóságészlelése. Amennyiben sokan ragadnak véleménybuborékokban, az összességében a politikai polarizáció erősödését és a konstruktív demokratikus viták el-

---

¹ McCombs–Shaw 1972.

² Sunstein 2001.

³ Pariser 2011.

lehetetlenülését jelentheti. A meggyőző médiahatás-elméletek ellenére az empirikus bizonyítékok Magyarországon azt mutatják, hogy a médiafogyasztás pártválasztásra gyakorolt hatása ugyanakkor eltölpül az ideológiai törésvonalak mellett.⁴

Mindazonáltal egy márka, egy politikus vagy egy párt sikere nagyban függhet attól, hogy mennyire van jelen a médiában, milyen hatékonyan tudja eljuttatni üzeneteit a médián keresztül a célközönségének. Mivel a médiafogyasztási mintázatok jelentős különbségeket mutatnak egyes demográfiai csoportok között, így különböző társadalmi csoportokat különböző médiumokon lehet hatékonyan elérni. Cikkünk középpontjában a médiafogyasztás *területi* különbségei állnak. Ennek fő oka az, hogy az elmúlt időszak választásai hazánkban arról tanúskodtak, hogy nőtt a területi alapú politikai polarizáció Magyarországon.⁵ A Fidesz–KDNP jelentősen jobban szerepelt a kisebb, kevésbé urbanizált választókerületekben, míg az ellenzék sikeresebb volt Budapesten és a megyeszékhelyeken, megyei jogú városokban.⁶ Hozzáteesszük, az urbánus–rurális, illetve a globális–lokális törésvonalak kidomborodása nem magyar sajátosság.⁷

A Fidesz–KDNP elmúlt évekbeli politikai sikereit sokan próbálták azzal magyarázni, hogy azokon a vidéki, kisebb településeken a legnépszerűbb a párt, ahol az emberek nagyrészt kormánypárti médiumokból tájékozódnak.⁸ Ez a magyarázat tehát két dolgot feltételez: a médiafogyasztásnak számottevő hatása van a politikai preferenciákra (1); a médiafogyasztás komoly különbségeket mutat területileg, illetve a kis, vidéki településeken élők médiafogyasztása egy-két médiumra korlátozódik (2). Tanulmányunkban egy nagymintás kérdőíves vizsgálat adataira alapozva igyekeztünk igazolni vagy cáfolni ezeket a hipotéziseket.

A tanulmány egy elméleti bevezetőt követően a médiafogyasztás területi különbségeire vonatkozó korábbi kutatási eredmények vázolásával folytatódik. A szakirodalmi áttekintést az empirikus adatfelvételünk adatainak elemzése és a hipotézisekre való reflexió követi.

---

⁴ Makay–Stefkovichs 2021.

⁵ Vida–Kovalcsik 2018.

⁶ Stefkovichs 2021.

⁷ Minderről bővebben lásd jelen kötetben Kollár et al.

⁸ Róna et al. 2020; https://index.hu/belfold/2018/valasztas/2018/04/10/orszagszakadas_amig_a_fidesz_elkisgazdasodni_a_baloldal_kinyirta_magat_videken/; <https://orszagszerte.atlatszo.hu/a-szegregatumokban-mukodik-a-kormanypropaganda-a-videki-romak-tobbsege-a-fideszre-fog-szavazni/>

Média és politika

A napirendelmélet⁹ kínálja az egyik legmeggyőzőbb magyarázatát annak, hogy a média miként befolyásolhatja az egyének politikai attitűdjeit. Az elmélet szerint a média implicit módon rangsorolja a közügyeket, és ezt a prioritási rendet továbbítja a nézők, olvasók felé, tehát az olvasó azokat a közügyeket, politikai híreket fogja fontosnak tartani, amelyeket a média is annak tart. Igaz, az elmélet alapján a médiának csak arra van hatása, hogy miről gondolkozzunk, arra már nincs, hogy miről mit gondoljunk, ugyanakkor amennyiben nem rendelkezünk hiteles alternatív információforrásokkal, elképzelhető, hogy bizonyos esetekben átvesszük az eseményeknek a média által közvetített értelmezési kereteit. Olyan kisebb településeken, ahol a lakosság zárt közösséget képez, információszerzési szokásaik is zárt térben valósulnak meg, ez alapján nem feltétlenül fognak tudni a fogyasztott médiumok által sugalmazott témaprioritási rendszertől függetlenül vélekedni.¹⁰ A médiafogyasztás területi különbségeiből adódóan más információk és hírek válnak fontossá az adott településen, a fogyasztók rendszerint nagyobb affinitást mutatnak a térben hozzájuk közelebb eső hírek iránt. A témák fontossági sorrendje tehát változó, és ezt a fajta értékhierarchiát a média – legyen az hagyományos vagy új – építi ki, tartja fenn és közvetíti az olvasók, választók felé.

A modern politikai kommunikáció egyik fontos célja a sikeres tematizáció, így a politikai kommunikátorok a területi ismereteik alapján a pártjuknak kedvező témákat tűznek napirendre.¹¹ Korábbi magyar kutatások¹² találtak bizonyítékot arra, hogy a média által közölt kegyetlenkedések (gyilkosságok, betörések, bűntettek) hozzájárulhatnak a szélsőjobboldali pártok előretöréséhez. Az eredmények alapján a vizsgált közügyek közül az emberek valóban azokat tartották fontosnak, amelyeket a média is kiemelt helyen és módon tárgyalt.

A pártválasztást befolyásoló tényezők feltárására, illetve a politikai törésvonalak jellemzésére vonatkozó hazai szakirodalom ugyanakkor a média csekély hatásáról ír. A legutóbbi felmérések (is) arról tanúskodnak, hogy Magyarországon a pártválasztás továbbra is nagyon erősen ideológiai alapú. A bal–jobboldali tengely meghatározó, és felerősödni látszik

---

⁹ McCombs–Shaw 1972.

¹⁰ Bajomi-Lázár 2006.

¹¹ Bajomi-Lázár 2005.

¹² Karácsony–Rónai 2010.

a globális–lokális, illetve a szuverenista–föderalista tengely mentén történő polarizáció.¹³ Makay és Stefkovics elemzése szerint az információs tényezők magyarázó ereje a pártválasztásban négy százalék alatti. Ez nem azt jelenti, hogy ne különbözne jelentősen az egyes pártok szavazóinak médiafogyasztása, ám a médiafogyasztás inkább következménye a pártválasztásnak, mintsem okozója. A 21 Kutatóközpont elemzésében talált bizonyítékot a médiafogyasztás hatására, ugyanakkor úgy látják: „a teljes kormánypárti buborék még a legszegényebbek között is ritka”.¹⁴ Az idézet átvezet minket a következő fejezethez.

Véleménybuborékok, visszhangkamrák

Szociálpszichológusok már az 1940-es évek óta vizsgálják azt a jelenséget, ahogy az emberek a hírfogyasztás és tájékozódás során a saját nézeteiket igazoló tartalmakhoz vonzódnak.¹⁵ Az „internetrobbanással” és a közösségi média térhódításával párhuzamosan azonban különösen nagy figyelem irányult erre a problémára. A kereső- és a közösségi oldalakon a felhasználók aktivitásán alapuló algoritmusok szabják meg, hogy milyen hírek jelenjenek meg a felhasználók feedjeiben. Amennyiben az egyének valóban főként a saját nézeteikkel összhangban álló tartalmakat kedvelnek, osztanak meg vagy szólnak hozzá ezeken a felületeken, úgy a hírfolyamukban is a saját nézeteikkel megegyező tartalmak fognak megjelenni. Ráadásul a közösségi médiában is megfigyelhető az a jelenség, hogy a felhasználók hajlamosak magukhoz hasonló felhasználókkal létesíteni kapcsolatokat (homofília¹⁶), ami szintén a fenti mechanizmust erősítheti. Az internet és az online médiafogyasztás elterjedésével két népszerű metaforát kezdett el használni a tudományos közösség, majd ezek gyorsan el is terjedtek a médiában: a *véleménybuborék* vagy *szűrőbuborék* (filter bubble) és a *visszahangkamra* (echo chamber).

A visszhangkamrák létrejöttével politikailag homogén környezet alakul ki, ami ahhoz vezet, hogy egy csoporton belül a nézetek, vélemények,

---

¹³ Enyedi–Tardos 2018; Makay–Stefkovics 2021.

¹⁴ Róna et al. 2020, 22.

¹⁵ McQuail–Deuze 2020.

¹⁶ McPherson et al. 2001.

témák egyoldalúak lesznek.¹⁷ Annak eredményeként pedig, hogy a csoport tagjai nem szembesülnek ellenvéleménnyel, egyre erősebbé válik a meggyőződésük saját mondanivalójuk érvényességéről és koherenciájáról. A visszhangkamrák káros hatásaként sérülhet a politikai közösségek közti bizalmi viszony, meggyengülhet az intézményekbe vetett bizalom, és kiéleződhet a különböző táborok közötti érzelmi ellentét.¹⁸ Bár a visszhangkamra jelenségét az előbb bemutatottak alapján sokan vizsgálták és bizonyították, érdemes azonban kritikával szemlélni, hiszen cáfolatai is képviseltetik magukat a tudományos kutatások között. Egyes mérések arra világítottak rá, hogy a hírek iránt élenken érdeklődő fogyasztók mindkét oldalról igyekeznek tájékozódni, tehát a hírfogyasztók kifejezetten keresik azon tartalmakat, amelyekkel nem értenek egyet.¹⁹ Az egyoldalú médiafogyasztás létező jelenség, ugyanakkor a legelfogultabb hírfogyasztók is hajlandóak más forrásokból tájékozódni.²⁰ Egy friss, 2020-as magyarországi kutatás alapján a lemaradó társadalmi rétegek – előzetes feltételezés alapján ők azok, akik többnyire a kormány médiából tájékozódnak – között meglepően alacsony azoknak az aránya (11 százalék), akik kizárólag a kormányhoz közeli médiumokból tájékozódnak, a személyes politikai irányultsággal ellentétes média fogyasztása tehát különböző társadalmi rétegekben is jellemző.²¹ Ezt erősíti Janky Béla és munkatársai eredményei. Bár a kutatók találtak bizonyítékot a szelektív médiafogyasztásra, azonban azt is megállapították, hogy nem az egyoldalú médiafogyasztók alkotják a választók többségét.²²

A véleménybuborék (*filter bubble*) fogalmának első használata Eli Pariser nevéhez kötődik,²³ lényege, hogy a keresőmotorok és közösségimédia-platformok algoritmusai egyre pontosabban megszabják, hogy milyen hírek jönnek szembe az egyénekkel, egyre kevésbé találkozunk a saját világnézetünkkel szembemenő tartalmakkal, aminek következtében egy homogén információs környezetben ragadunk. Fontos, hogy Pariser eredeti elképzelése szerint a véleménybuborékok kialakulásában az egyén passzív, a buborékok kialakulása a technológiai mechanizmus eredménye.

---

¹⁷ Sunstein 2001.

¹⁸ Janky–Kmetty–Szabó 2019.

¹⁹ Garrett 2009.

²⁰ Levendusky 2013.

²¹ Róna et al. 2020.

²² Janky–Kmetty–Szabó 2019.

²³ Pariser 2011.

Feltételezhetjük, hogy kisebb közösségekben (úgy mint kisebb vidéki települések) erős a kohézió, kevésbé diverz a véleményklíma, kisebb eséllyel kerülnek be új nézetek a diskurzusokba, s ezek nyomán könnyebben alakulhatnak mind online, mind offline véleménybuborékok. A véleménybuborékok kialakulása ellen az egyének úgy küzdhetnek, hogy tudatosan fogyasztanak a véleményükkel szembe menő híreket is, ilyen médiumokat is követnek, illetve több különböző forrásból is tájékozódnak. Amennyiben igaz az, hogy a kis településeken kevésbé tudatosak a médiafogyasztók, úgy akár az ilyen településeken élők kisebb eséllyel tudnak ellenállni az elszigetelődésnek. Mindezt ugyanakkor nem igazolja tudományos eredmény. A 2010-es években rendkívül népszerűek voltak a fenti érvelések, nagyon sokan kezdték el a véleménybuborékok nyomán képződő polarizációval magyarázni a 2016-os Brexit-népszavazás, a 2016-os amerikai választás eredményeit és a szélsőjobboldali pártok népszerűsödését. Pariser és Sunstein borús jóslatait mindazonáltal kevés empirikus bizonyíték támasztotta alá ezidáig. A véleménybuborékokkal és a visszhangkamrákkal kapcsolatos korábbi eredmények rendkívül vegyesek; a tudományos közösség többségi véleménye az, hogy ezek a jelenségek nem jelentenek különösebb befolyást a politikai véleményformálásra.²⁴

Tényadatok a médiafogyasztás területi különbségeiről

A médiafogyasztás területi különbségeiről Magyarországon nagyon kevés adat áll rendelkezésre. A legtöbb adatot a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (NMHH) szolgáltatja. A friss 2020-as NMHH-statisztikák²⁵ alapján a közszolgálati televíziók közönségaránya²⁶ településtípusonkénti bontásban nem mutat jelentős különbséget. A budapestieknek átlagosan 11,3 százaléka néz közszolgálati csatornákat, ez az arány a megyeszékh-

---

²⁴ Zuiderveen Borgesius et al. 2016; Bruns 2017; Dubois–Blank 2018.

²⁵ <http://ehmmsa.nmhh.hu/mediafigyeles/11-1#11-1>

²⁶ Közönségarány (*Share*, SHR%): a nézett idő csatornák (illetve egyéb tévéhasználat) közötti megoszlása, vagyis az esemény ideje alatt az összes tévé nézésrel töltött időnek mekkora részét fordították a nézők a vizsgált esemény nézésére. Például: SHR=35% jelentése: a műsor ideje alatt televíziót nézők 35%-a a vizsgált programot nézte. A *share* magas értéke a műsorra nézve kedvező (értéke max. 100%: ez azt jelenti, hogy minden tévé néző ezt a programot nézte).

lyek tekintetében 9, az egyéb városokban 11,6, a községek lakói körében pedig 10,7 százalék. Statisztikailag ezek nem szignifikáns különbségek. Ami az intenzitást, tehát a televízió előtt töltött időt illeti, láthatóak kisebb eltérések. Ezek főként a főváros és a vidéki városok kontrasztjában látványosak: Budapest esetében az első három negyedév alatt mért televíziózási idő napi átlag 252 perc, míg ugyanezen időszak alatt, a megyeszékhelyeken, megyei jogú városokban mért napi átlag 275 perc, a községekben napi átlag 277, az egyéb városokban pedig 290 percet mérhetünk.

Ami a friss európai adatokat illeti, az Eurostat 2019-es mérései alapján az EU országokban átlagosan 10 százalékpontos különbség mutatkozik a napi internetfelhasználók arányát tekintve a rurális és a nagyvárosi területek között az utóbbiak javára. E téren a legnagyobb leszakadás Görögország és Bulgária esetében mutatkozik, előbbi esetében a nagyvárosi lakosok 25, utóbbi esetében 23 százalékponttal magasabb arányban nyúlnak az internet után napi szinten, mint az adott ország vidéki lakosai. Magyarország vonatkozásában az adatok 14 százalékpontos eltérést mutatnak: míg a magyar nagyvárosokban élők 82 százaléka, addig a vidéki városokban élők háromnegyede, a rurális területen élőknek pedig 68 százaléka használja az internetet napi rendszerességgel. Hasonló kép mutatkozik a digitális készségek esetén: a rurális területek lakosai alacsonyabb arányban (48 százalék) rendelkeznek alapvető vagy ezt meghaladó digitális készségekkel, mint a városokban élők (55 százalék), illetve a nagyvárosok lakói (62 százalék). E téren átlagosan 14 százalékpontos különbségről beszélhetünk EU-szinten, míg Magyarországon 22 százalékpontos a különbség az alapvető vagy magasabb digitális jártassággal rendelkező városi és vidéki lakosok aránya között.²⁷

Adat és módszer

Elemzésünk során a Századvég Konzorcium 2020-ban készült médiafogyasztás-témájú, 20 005 fős telefonos kvantitatív kutatásának, és néhány kiegészítő kérdés esetében egy 2021 júliusában végzett 1004 fős, szintén telefonos módszerű lakossági felmérésének eredményeire támaszkodunk. Mindkét adatfelvétel a magyar felnőtt lakosság körében készült, a minta a legfontosabb szociodemográfiai tényezők (nem, élet-

---

²⁷ <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/edn-20200207-1>

kor, iskolai végzettség, településtípus, régió) mentén reprezentatív a magyar felnőtt korú lakosságra nézve. Az adatbázist iteratív technikával utólag súlyoztuk, annak érdekében, hogy még pontosabban közelítse a populációs arányokat.

Elemzésünk első felében arra a kérdésre kerestük a választ, hogy különbözik-e a médiafogyasztás településtípusonként, illetve településméret szerint. Egy klaszteranalízist végeztünk a főbb médiafogyasztói csoportok azonosítására. K-means módszert használtunk. A klaszteranalízisbe bevont változók azt mérték, hogy a válaszadók milyen gyakorisággal használják közéleti, politikai témájú tájékozódásra az egyes főbb médiumokat (televízió, nyomtatott sajtó, rádió, internetes hírportálok, közösségi média és személyes beszélgetések). Az elemzés alapján nyolc főbb csoportot találtunk. A klaszteranalízis részletes eredményeit és a felhasznált változókat lásd az 1. számú mellékletben. Elemzésünket tehát azzal kezdjük, hogy az egyes klaszterek megoszlásait hasonlítjuk össze településtípusonként. Ezt követően bemutatjuk, hogy milyen területi különbségek érzékelhetők a konkrét televíziós híradások és az online hírportálok nézettségét/olvasottságát illetően. Elemzésünk első felét azzal zárjuk, hogy a lakóhely szerepet játszik-e az információs elszigetelődésben (véleménybuborék). Szintén klaszteranalízis segítségével rajzolódott ki egy markáns csoport, amelynek tagjai limitált médiumból tájékozódnak, nem szoktak utánanézni más forrásból a híreknek, nem olvasnak olyan politikai/közéleti portált, melynek politikai nézetével nem feltétlenül értenek egyet, és politikai tekintetben családjuk, baráti körük és a munkahelyi társaságuk tagjai hozzájuk hasonló véleménnyel rendelkeznek. Ez a csoport a magyar társadalom 24 százalékát képezi. A pontos klaszterelemzési módszertan a 2. számú mellékletben található. A véleménybuborékban élők arányát hasonlítjuk össze területi szinten.

Elemzésünk második felében logisztikus regressziómodellt illesztünk a Fidesz–KDNP támogatottságára. Ezzel a médiafogyasztást mérő változók szerepének azonosítását céloztuk a pártválasztásban úgy, hogy kontroll alatt tartjuk a válaszadók szociodemográfiai jellemzőit és ideológiai hovatartozását. A modelleket hierarchikusan építettük fel, annak érdekében, hogy elkülöníthessük az egyes változócsoportok magyarázó erejét. Az első modellben csak a demográfiai változók szerepeltek, a másodikban ezekhez hozzáadtuk a médiafogyasztási változókat, a végső modellben pedig az ideológiai változókat is beemeltük.

Elemzésünkben elsősorban a település típusára, méretére fókuszálunk, jelen tanulmányban nem térünk ki részletesen regionális vagy megyei mintázatok feltárására.

Eredmények

A településtípus és a médiafogyasztói klaszterek keresztábrája négy csoportra irányítja rá a figyelmet (1. táblázat): a *klasszikus médiafogyasztók* (jellemzően rádióból és televíziós híradóból tájékozódók) aránya a községekben a legmagasabb (14,5 százalék az átlagos 11,6 százalékhoz képest), és a megyeszékhelyeken a legalacsonyabb (9,4 százalék, a budapestiek körében 10,7 százalék). Szintén érdemi eltérések figyelhetők meg a másik médiafogyasztási véglet esetében, a *digitális médiafogyasztók*²⁸ kapcsán: országos viszonylatban a lakosság 15,8 százaléka sorolható ebbe a csoportba, azonban arányuk magasabb a nagyobb városokban (Budapesten 19, a megyeszékhelyeken 21,4 százalék), míg a községi lakosoknak csupán 11,8 százaléka sorolható ebbe a klaszterbe. A tévénezők csoportja ezzel ellentétben inkább a községekben számottevő, arányuk a községekben 13,6, Budapesten azonban csupán 9,8 százalék. A médiafogyasztásukat tekintve lemaradók (alacsony intenzitás és alacsony differenciáltság jellemzi őket) aránya szintén a községekben magasabb (18,2 százalék), míg a fővárosban arányuk csupán 13,3 százalék, ami 4,9 százalékponttal alacsonyabb a községben élőkre jellemző aránynál. Ezek az adatok arra utalnak, hogy a lakóhely számít a médiafogyasztás szempontjából, igaz, a különbségek egy csoportnál sem lépik át a 3-4 százalékot, azaz nincsenek „szakadékok” a településtípusok között.

Akkor is kimutathatók különbségek, ha a politikai, közéleti témában történő fő tájékozási forrást hasonlítjuk össze (3. számú melléklet).

1. táblázat: A médiafogyasztási klaszterek megoszlása településtípus szerinti bontásban

	Mindenevő	Mainstream média-fogyasztó	Mainstream közösségi média tagadó	Klasszikus média-fogyasztó	Digitális média-fogyasztó	Digitális médiafogyasztó, rádióhallgató	Tévénező	Lemaradó
Átlag	11,8%	9,7%	11,1%	11,6%	15,8%	11,8%	11,7%	16,6%
Község	11,5%	9,6%	9,3%	14,5%	11,8%	11,4%	13,6%	18,2%
Város	11,8%	10,3%	11,1%	10,8%	14,6%	12,0%	12,6%	16,9%
Megyeszékhely	10,5%	10,3%	11,6%	9,4%	21,4%	11,8%	8,5%	16,5%
Budapest	13,4%	7,9%	13,8%	10,7%	19,0%	12,1%	9,8%	13,3%

²⁸ Internetes hírportálokról, valamint a közösségi médián keresztül tájékozódnak, s ezen információkat személyes beszélgetésekkel egészítik ki.

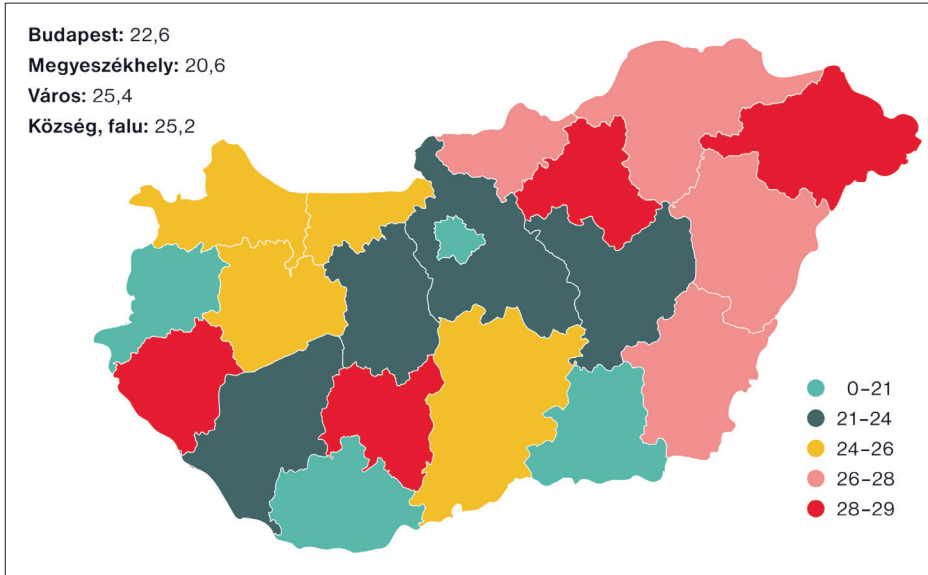
Elsősorban televízióból a megkérdezettek 38,3 százaléka tájékozódik, a településtípusok közül a községekben élőkre (45,3 százalék) jellemző leginkább ez a forrás, legkevésbé pedig a megyeszékhelyeken élőkre (30,9 százalék). Bár az internetes tájékozódás a nagyobb városokban és a fővárosban bizonyult jellemzőbbnek (községekben 31,7, Budapesten 45,4 százalék), a közösségi médiából való tájékozódás azonban nem mutat jelentős eltéréseket az egyes településtípusok közt (községekben 4,5, Budapesten 3,6 százalék). A nyomtatott sajtó, a rádió és a személyközi kommunikáció esetében nem mutatható ki szignifikáns eltérés az egyes településtípusok között. Bár maga a közösségi médiából való tájékozódás nem mutat eltérést, viszont ha a Facebookon végzett politikai témájú tevékenységeket vesszük górcső alá, már jelentős különbségeket fedezhetünk fel. Érdekes módon mind a politikai témájú posztok megosztása, mind ezek kommentelése, illetve a politikai/közszereplői oldalak követése is a községekben és a Budapesten élők körében mutat átlagon felüli aktivitást.

A kiegészítő (1004 fős) minta adatai a televíziós híradások kapcsán fontos tanulsággal szolgáltak. Kiderült, hogy a tájékozódásra legtöbbet használt csatornák közül az M1 műsora kapcsán nincsenek szignifikáns eltérések településtípus szerinti bontásban (lakóhelytől függetlenül 13,5–16,3 százalék számára elsődleges forrás az M1 híradója). Szintén nem szignifikáns a lakóhely hatása az RTL-híradó választására, igaz, a TV2 esetében jelentős különbségek mutatkoznak: a budapestiek csupán 6,7 százaléka tájékozódik erről a csatornáról a leggyakrabban, míg a községben élők közel negyede (24,2 százalék). Az első és a harmadik legnépszerűbb hírportál, a 24.hu és az Origo népszerűsége esetében nincs szignifikáns különbség lakóhely szerint, tehát ugyanakkora arányban olvassák ezeket a portálokat a kisebb településeken, mint a nagyvárosokban. Nem úgy az Indexet, amit kétszer akkora arányban (12,2 százalék) olvasnak a fővárosi választadók, mint a községiek (6,1 százalék), igaz, összességében a településtípus hatása itt sem szignifikáns.²⁹ Végül, jellemzően közzszolgálati csatornákból a magyar felnőtt lakosság 30,1 százaléka tájékozódik, a községben élők körében ez az arány 29,3 százalék, a városiak 31,6, a megyeszékhelyen élők 34,3, a fővárosiaknak pedig 24,4 százalékára jellemző ez.

---

²⁹ Hasonló különbséget még a hvg.hu-nál láttunk.

1. ábra: A klaszteranalízis alapján véleménybuborékban élők (információsan elszigeteltek) aránya megyénként, illetve településtípusonként (%)

Az 1. ábra a fentebb vázolt módszerrel meghatározott véleménybuborékban élők arányát mutatja megyénként, illetve településtípus és településméret szerint. Bár megyei szinten érezhetőek kisebb különbségek (Kelet-Magyarországon többen élnek véleménybuborékban), a településméretnek, úgy tűnik, nincs hatása arra, hogy az egyén milyen eséllyel szigetelődik el az információs térben.

Áttérve a regressziómodellekre, az első modellben a demográfiai változók (nem,³⁰ életkor,³¹ iskolai végzettség³² és településtípus³³) mindegyike szignifikáns hatással van a Fidesz-szimpátiára: nagyobb valószínűséggel szavaznának a Fideszre a férfiak, az idősebbek, az alacsonyabb iskolai végzettségűek és a kisebb településen élők, azonban összességében a demográfiai háttérváltozók hatása nem kifejezetten jelentős, a modell magyarázó ereje csupán 9,5 százalék (Nagelkerke R^2). A második modellbe a

³⁰ 1=férfi, 2=nő.

³¹ Folytonos, magas mérési szintű változó.

³² 1=legfeljebb nyolc általános, 2=szakmunkás, 3=érettségi, 4=diploma.

³³ 1=község, 2=város, 3=megyeszékhely, 4=Budapest.

korábbi demográfiai változók mellé bekerültek a médiafogyasztási mutatók is. Ezeket szintén dichotóm formában (1 = gyakran vagy rendszeresen tájékozódik közéleti, politikai témákban az adott médiumból, 0 = ritkán, soha vagy nem tudja, nem válaszol) vontuk be az elemzésbe. A médiafogyasztási változók bevonásával a modell magyarázó ereje 13,9 százalékra nőtt, ami szignifikáns emelkedés, noha nem túl jelentős. Mindegyik változó hatása szignifikáns, a legerősebb hatást a televíziózás gyakorisága

2. táblázat: Bináris logisztikus regressziós modell a Fidesz-szimpatiára

* p=0,05 ** p=0,01	1. modell			2. modell			3. modell		
	B	S.E.	Wald	B	S.E.	Wald	B	S.E.	Wald
Konstans	-0,605**	0,085	50,185	-0,366**	0,092	15,872	-2,988**	0,139	460,337
Nem	-0,130**	0,032	16,370	-0,090**	0,033	7,384	0,072	0,040	3,257
Életkor	0,018**	0,001	350,406	0,003**	0,001	7,933	0,003*	0,001*	4,805
Iskolai végzettség - 8 általános - referencia									
Iskolai végzettség - szakmunkás	-0,515**	0,044	134,390	-0,531**	0,046	135,028	-0,490**	0,058	71,417
Iskolai végzettség - érettségizett	-0,739**	0,043	298,309	-0,708**	0,045	251,627	-0,677**	0,055	148,862
Iskolai végzettség - diplomás	-0,846**	0,050	281,499	-0,754**	0,053	200,099	-0,760**	0,064	139,975
Lakóhely - község - referencia									
Lakóhely - város	-0,117**	0,038	9,734	-0,098*	0,038	6,542	-0,108*	0,047	5,299
Lakóhely - megyeszékhely	-0,270**	0,048	32,107	-0,248**	0,049	26,086	-0,227**	0,058	15,147
Lakóhely - Budapest	-0,514**	0,048	114,628	-0,460**	0,049	88,446	-0,414**	0,059	49,362
Televízió				0,775**	0,036	462,481	0,664**	0,044	232,748
Nyomtatott sajtó				0,179**	0,040	20,108	0,101*	0,049	4,257
Rádió				0,332**	0,033	100,589	0,301**	0,040	56,491
Internet				-0,198**	0,039	25,323	-0,221**	0,047	22,050
Közösségi média				-0,142**	0,039	13,448	-0,144**	0,046	9,957
Bal-jobb							1,002**	0,026	1449,293
Liberális-konzervatív							0,333**	0,024	194,517
Mérsékelt-radikális							-0,211**	0,024	77,101
Nagelkerke R2	9,5%			13,9%			31,2%		

fejti ki: azok a válaszadók, akik gyakran vagy rendszeresen tájékozódnak a televízióból, nagyobb valószínűséggel szavaznának a Fideszre. Szintén ebbe az irányba hat a rádiózás is, míg az internetezés és a közösségi médiából való tájékozódás hatása ellentétes: az innen tájékozódók kevésbé valószínű, hogy a Fideszre tennék le voksukat. Végül az eddig bemutatott változószettet az ideológiai hovatartozással egészítettük ki, ami már jelentős mértékben megnövelte a modell teljes magyarázó erejét (Nagelkerke R^2 : 31,2 százalék). Azaz a legerősebb törésvonalak az ideológiai hovatartozás mentén alakulnak. A végső modellben a legerősebb hatás a bal–jobboldali beállítottsághoz tartozik, ezt követi az iskolai végzettség, majd a liberális–konzervatív skála. A médiafogyasztási változók hatása nagyjából felére csökkent az ideológiai változók bevonásával, de a televíziópreferencia hatása továbbra is erősnek tűnik.

A modellt végül interakciós kapcsolatok tesztelésével futtattuk újra. Arra voltunk kíváncsiak, hogy vannak-e olyan társadalmi csoportok, ahol a médiának nagyobb a hatása az átlagnál. Nem találtunk szignifikáns összefüggéseket. Más szóval a média hatása relatíve csekély például a különböző településtípusokon, vagy a fiatalabb és az idősebb korosztályok körében.

Konklúzió

Tanulmányunk fő célja annak a hipotézisnek a vizsgálata volt, amely szerint a kormánypártok elmúlt évekbeli sikereiben nagy szerepet játszott az, hogy a vidéki, főként kisebb településeken élők médiafogyasztása kormánypárti médiumokra korlátozódik, így a kormányzati üzenetek nagy hatékonysággal jutnak el ezekhez a választókhöz. Megvizsgáltuk a médiafogyasztás területi különbségeit, valamint azt a feltevést is, amely szerint a médiának nagy szerepe lenne a pártválasztásban. Elemzésünkben összességében csekély bizonyítékot találtunk ezekre a feltevésekre. Leszögezhető ugyan, hogy a fővárosiak/nagyvárosiak tájékozódásában nagyobb szerepet töltenek be az internetes oldalak, míg a községi lakosok médiafogyasztásában még mindig hangsúlyosabbak a klasszikus médiumok, melyek közül főként a televíziónak van nagy szerepe, ám az eredmények egyrészt azt mutatják, hogy a különbségek elhanyagolhatók (pár százalékosak). Másrészt, amikor a konkrét médiumok nézettségét/olvasottságát vizsgáltuk, kiderült, hogy például az M1, a 24.hu vagy az Origo nézettség-olvasottság aránya független a településmérettől. Harmadrészt

a véleménybuborékban, információs elszigetelődésben élők aránya nem különbözik a településtípusok szerint. Negyedrészt a médiafogyasztás hatása a kormánypártok választására más – például ideológiai – tényezőkhöz képest csekély. Ráadásul erősen kérdéses, hogy a médiafogyasztás oka vagy okozója-e a politikai affinitásnak.

A rurális települések lakóinak médiafogyasztása valójában nagyon is diverz. Több különböző médiumból tájékozódnak, és gyakran találkoznak olyan hírekkel, amelyek ellentétesek a véleményükkel. A kutatás adataiból az sem egyértelmű, hogy a nagyobb településeken élő választókra tudatosabb médiafogyasztás lenne jellemző. Mindez a korábbi magyar és nemzetközi kutatások fényében egyáltalán nem meglepő. Róna és munkatársai³⁴ is azt találták, hogy ritka a véleménybuborék a kistelepüléseken; Janky és munkatársai is hasonló eredményekre jutottak országos szinten, és az NMHH adatai sem árulkodnak érdemi lakóhelyhatásról.

Ma mind az online, mind az offline média fejlődésével óriási választék áll rendelkezésre a hírfogyasztók számára. A zavarba ejtő választék a kevésbé tudatos hírfogyasztót az algoritmusok által kínált médiumok és tartalmak felé sodorhatja, ami végül információs elszigetelődéshez, véleménybuborékba, visszhangkamrába vezethet. Amennyiben tömegek kerülnek ilyen helyzetbe, az egy demokratikus berendezkedésű politikai rendszerben aggodalomra ad okot. Kutatásunk eredményei azonban biztatóak. Nemzetközi kutatásokkal³⁵ összhangban az elszigetelődés helyett a fogyasztók döntő többségét nem algoritmusok vezetik, tipikusan nem egy politikai csoportosulás által gyártott tartalmakból, hanem sokszínű, különböző világnézeteket ütköztető médiaportfólióból tájékozódnak a világ eseményeiről.

---

³⁴ Róna et al. 2020.

³⁵ Dubois–Blank 2018.

Melléklet

1. számú melléklet: A teljes mintára elkészített médiafogyasztás-klaszteranalízis végső klaszterközpontjai

	Minden- evő	Mainstream média- fogyasztó	Mainstream közösségi média tagadó	Klasszikus média- fogyasztó	Digitális média- fogyasztó	Digitális média- fogyasztó, rádióhallgató	Tévé- néző	Lema- radó
Néz televíziós híradásokat	3,66	3,50	2,72	3,57	1,55	1,76	3,73	1,55
Olvas nyomtatott sajtót	2,77	1,60	1,67	3,00	1,61	1,69	1,48	1,41
Hallgat rádiómű- sorokat	3,46	1,74	1,94	3,37	1,53	3,64	1,71	1,64
Olvas internetes hír- portálokat, blogokat, egyéb oldalakat	3,71	3,38	3,69	1,42	3,43	3,39	1,28	1,57
Használ közösségi médiát	3,39	3,64	1,35	1,22	3,49	3,35	1,14	1,47
Támaszkodik szemé- lyes beszélgetésekre	3,28	2,02	2,03	2,37	2,94	2,83	1,57	1,55
<i>Mintabeli aránya</i>	11,80	9,70	11,10	11,60	15,80	11,80	11,70	16,60

Magyarázat: A „mindenevők” klaszterét azon válaszadók alkotják, akik egyaránt néznek televíziós híradásokat, olvasnak nyomtatott sajtót, hallgatnak rádióműsorokat, továbbá tájékozódnak az internetről, a közösségi médián keresztül, és személyes beszélgetések által is informálódnak, tehát mind a klasszikus média, mind az új média irányába nyitottak. Ezen csoport tagjai az átlaghoz képest nem képviseltetik magukat magasabb arányban az egyes településtípusok alapján. A „mainstream médiafogyasztók” csoportjába azok a megkérdezettek tartoznak, akik többnyire a televíziós híradásokból, az internetes hírportálokról, illetve a közösségi médiából tájékozódnak közéleti vagy politikai témákról. E csoport esetében is az átlaghoz hasonló arányban szerepelnek a megkérdezettek a településtípusok tekintetében. A „mainstream közösségi média tagadók” klaszterét alkotók tájékozódásra az internetes portálokat és a televíziós híradásokat használják, azonban körükben kifejezetten alacsony a közösségi oldalakról tájékozódók aránya. Ez esetben sem érzékelhető eltérés a települések nagysága mentén. A „klasszikus médiafogyasztók” klaszterének tagjait az idősebb generációba tartoznak, médiafogyasztásra a televíziós híradások figyelemmel követése, a nyomtatott sajtó olvasása és a rádióműsorok jellemzőek. Az átlaghoz mérten ebben a klaszterben magasabb arányban szerepelnek a községekben élők. A „digitális médiafogyasztók” klaszterébe a lakosság azon része tartozik, akik internetes hírportálokról, valamint a közösségi médián ke-

resztül tájékozódnak, s ezen információkat a személyes beszélgetésekkel egészítik ki. A „digitális médiafogyasztó, rádióhallgatók” csoportjába pedig azok tartoznak, akik az újmédia-csatornákon túl tájékozódásukat rádióhallgatással is kiegészítik, míg a televíziós híradó és a nyomtatott sajtó fogyasztása kevésbé jellemzi tájékozódási szokásaikat. A „tévénézők” klaszterébe azok tartoznak, akik szinte kizárólag a televíziós híradásokból tájékozódnak, a televízió mellett a többi klasszikus médiatermék használata alacsony szinten áll esetükben. A „lemaradók” a „mindenevők” klaszterének ellenpontjaként jött létre, azon megkérdezettek alkotják, akik körében a tájékozódás intenzitása/aktivitása és az igénybe vett médiumok differenciáltsága alacsony.

2. számú melléklet: Ezek közül honnan tájékozódik elsősorban, amikor a leghitelesebb hírekre kíváncsi a politikával, közélettel kapcsolatban? – Településtípus szerinti bontásban

	Televíziós híradások	Nyomtatott sajtó	Rádióműsorok	Internetes hírportálok, blogok, egyéb oldalak	Közösségi média	Személyes beszélgetések	Egyéb	Nem válaszol	Nem tudja
Átlag	38,3%	1,7%	5,3%	39,5%	4,3%	4,0%	3,2%	0,9%	2,7%
Község	45,3%	1,8%	5,6%	31,7%	4,5%	3,9%	3,6%	1,1%	2,5%
Város	39,3%	1,5%	5,1%	39,1%	4,1%	4,1%	3,1%	1,0%	2,8%
Megyeszékhely	30,9%	1,6%	3,8%	47,9%	5,1%	4,4%	3,4%	0,7%	2,3%
Budapest	32,2%	2,0%	6,6%	45,4%	3,6%	3,8%	2,4%	0,7%	3,3%

3. számú melléklet: A teljes mintára elkészített véleménybuborék-klaszteranalízis végső klaszterközpontjai (az 1. számú klaszter a véleménybuborék-klaszter)

	1.	2.	3.	4.
	n=961, 24%	n=3041, 76%		
Mennyire diverz a médiafogyasztása? (képzett változó, 0=egyáltalán nem, 1=teljes mértékben)	0,69	0,84	0,74	0,91
Milyen gyakran szokott utánanézni egy konkrét hírek másol, mint ahol a hírrel találkozott? (1=soha, 4=rendszeresen)	1,69	3,25	2,3	3,12
Olvas-e olyan politikai/közéleti portált, melynek politikai nézetével nem feltétlenül ért egyet? (1=soha, 4=rendszeresen)	1,44	1,63	1,66	3,36
Mit gondol, általában hasonló a politikai véleménye, vagy vannak fontos különbségek ... - a családban? (1=hasonló, 3=különböző)	1,49	1,48	2,43	1,63
Mit gondol, általában hasonló a politikai véleménye, vagy vannak fontos különbségek ... - a barátaival? (1=hasonló, 3=különböző)	1,52	1,51	2,77	1,77
Mit gondol, általában hasonló a politikai véleménye, vagy vannak fontos különbségek ... - a munkatársaival? (1=hasonló, 3=különböző)	1,72	1,75	2,81	1,88

Irodalom

Bajomi-Lázár, P. 2005: A politika mediatisálódása és a média politizálódása. *Médiakutató*, 01. tavasz, 03, https://mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavasz/03_politika_mediatisalodasa

Bajomi-Lázár, P. 2006: Manipulál-e a média? *Médiakutató*, 02. nyár, 04, https://www.mediakutato.hu/cikk/2006_02_nyar/04_manipulal-e_a_media/

Bakshy, E. – Messing, S. – Adamic, L. A. 2015: Exposure to ideologically diverse news and opinion on Facebook. *Science*, volume 348 (Issue 6239), 1130–1132. <http://dx.doi.org/10.1126/science.aaa1160>

Bátorfy, A. 2018: *A magyar sajtó, a magyar vidék, a magyar választó és Magyarország.* <https://atlatszo.hu/2018/04/11/a-magyar-sajto-a-magyar-videk-a-magyar-valasztó-es-magyarország/>

Becker, A. 2018: *A szegregátumokban működik a kormánypropaganda: a vidéki romák többsége a Fideszre fog szavazni.* <https://orszagszerte.atlatszo.hu/a-szegregatumokban-mukodik-a-kormanypropaganda-a-videki-romak-tobbsege-a-fideszre-fog-szavazni/>

Bruns, A. 2017: Echo chamber? What echo chamber? Reviewing the evidence. In *6th Biennial Future of Journalism Conference*.

Dubois, E. – Blank, G. 2018: The echo chamber is overstated: the moderating effect of political interest and diverse media. *Information, Communication & Society*, volume 21 (issue 5), 729–745. <http://dx.doi.org/10.1080/1369118X.2018.1428656>

Festinger, L. 1962: Cognitive dissonance. *Scientific American*, volume 207 (issue 4), 93–106.

Fletcher, R. 2017: Social media and incidental exposure. In Newman, N. – Fletcher, R. – Kalogeropoulos, A. – Levy, D. – Nielsen, R. K. (szerk.): *Reuters Institute Digital News Report*, 43–44. https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Digital%20News%20Report%202017%20web_0.pdf?utm_source=digitalnewsreport.org&utm_medium=referral

Földes, A. 2018: *Hogy lehetett ennyire hülye egész Magyarország?* https://index.hu/velemeney/2018/04/09/hogy_lehetett_ennyre_hulye_egesz_magyarország/

Garrett, R. K. 2009: Echo chambers online? Politically motivated selective exposure among Internet news users. *Journal of Computer-Mediated*

Communication, volume 14 (issue 2), 265–285. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1083-6101.2009.01440.x>.

Győri, A. – Tímár, J. 2017: Adatok az online hírfogyasztásról. *Mérték médiaelemző műhely*, 2. évfolyam, https://mertek.eu/wp-content/uploads/2018/02/online_hirfogyasztas.pdf

Iyengar, S. – Hahn, K. S. 2009: Red Media, Blue Media: Evidence of Ideological Selectivity In *Media Use*. *Journal of Communication*, volume 59 (issue 1), 19–39. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1460-2466.2008.01402.x>.

Janky, B. – Kmetty, Z. – Szabó, G. 2019: Mondd, kire figyelsz, megmondom, mit gondolsz! Politikai tájékozódás és véleményformálás a sokcsatornás kommunikáció korában. *Politikatudományi szemle*, 28. évfolyam (2. szám), 7–33. <http://dx.doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2019.2.7>

Karácsony, G. – Rónai, D. 2010: A Jobbik titka: A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. *Politikatudományi Szemle*, 19. évfolyam (1. szám), 31–63.

Kolozsai, Á. 2018: *Szegénység és falvak: innen jön a Fidesz-kétharmad*. https://index.hu/belfold/2018/valasztas/2018/04/10/orszagszakadas_amig_a_fidesz_elkiszagzasodni_a_baloldal_kinyirta_magat_videken/

Lawrence, E. – Sides, J. – Farrell, H. 2010: Self-Segregation or Deliberation? Blog Readership, Participation, and Polarization in American Politics. *Perspectives on Politics*, volume 8 (issue 1), 141–157. <http://dx.doi.org/10.1017/S1537592709992714>.

Levendusky, M. 2013: *How partisan media polarize America*. Chicago, The University of Chicago Press.

Makay, M. – Stefkovics, Á. 2021: Mi oszt meg minket? Politikai törésvonalak vizsgálata Magyarországon. In Barthel-Rúzsza, Zs. – Fűrész, G. – Pillók, P. – Stefkovics, Á. (szerk.): *Magyarország 2021. Társadalom, gazdaság és politika napjainkban*. Budapest, Századvég, 241–278.

McCombs, M. E. – Shaw, D. L. 1972: The Agenda-Setting Function of Mass Media. *The Public Opinion Quarterly*, 36(2), 176–187.

McPherson, M. – Smith-Lovin, L. – Cook, J. M. 2001: Birds of a Feather: Homophily In Social Networks. *Annual Review of Sociology*, volume 27 (issue 1), 415–444. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.415>.

Morozov, E. 2011: *The net delusion: The dark side of Internet freedom*. Philadelphia, PublicAffairs.

Pariser, E. 2011: *The filter bubble*. London, Penguin Press.

Róna, D. – Galgóczi, E. – Pétervári, J. – Szeitl, B. – Túry, M. 2020: *A Fidesz-titok. Gazdasági szavazás Magyarországon*, 1–79. https://21kutatokozpont.hu/wpcontent/uploads/2020/06/Fidesz_titok_21_Kutat%C3%B3k%C3%B6zpont_tanulm%C3%A1ny.pdf

Rosenberg, D. – Nimrod, G. 2021: Size matters: locality of residence and media use in later life. *Ageing and Society*, 1–20. doi:10.1017/S0144686X21000143

Scipioni, M. – Tintori, G. 2021: *A rural-urban divide in Europe? An analysis of political attitudes and behaviour*. Luxembourg, Publications Office of the European Union.

Shirk, S. 2010: *Changing media, changing China*. Oxford, Oxford University Press.

Stefkovic, Á. 2021: Milyen makrotényezőkkel jelezhető előre a magyarországi pártok támogatottsága? Választókerületi szintű elemzés a 2018-as választási eredmények alapján. In Barthel-Rúzsa, Zs. – Fűrész, G. – Pillók, P. – Stefkovic, Á. (szerk.): *Magyarország 2021. Társadalom, gazdaság és politika napjainkban*. Budapest, Századvég, 279–303.

Stroud, B. 2011: *Meaning and Understanding*. Oxford University Press. <http://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199287505.003.0014>

Sunstein, C. R. (2001) *Republic.com*. Princeton, Princeton University Press.

Vida, G. – Kovalcsik, T. 2018: Magyarország választási földrajzi sajátosságai a 2014-es és a 2018-as parlamenti választások tükrében. *Modern Geográfia*, XIII. évfolyam, 2018/IV. 15–30.

Weeks, Brian E. – Lane, Daniel S. – Kim, D. – Slogi, Lee S. – Kwak, N. 2017: Incidental Exposure, Selective Exposure, and Political Information Sharing: Integrating Online Exposure Patterns and Expression on Social Media. *Journal of Computer-Mediated Communication*, volume 22, (issue 6), 363–379. <https://doi.org/10.1111/jcc4.12199>

Wells, C. – Lewis, A. F. – Hughes, C. – V. Shah, D. – Suk, J – Wagner, M. W. 2021: News Media Use, Talk Networks, and Anti-Elitism across Geographic Location: Evidence from Wisconsin. *International Journal of Press/Politics*, volume 26, (issue 2), 438–463.

Zuiderveen Borgesius, F. J. – Trilling, D. – Möller, J. – Bodó, B. – de Vreese, C. H. – Helberger, N. 2016: Should we worry about filter bubbles? *Internet Policy Review*, volume 5 (issue 1). <http://dx.doi.org/10.14763/2016.1.401>

Kollár Dávid – Stefkovics Ádám

A pártválasztás háttérének érték- és ideológiai szerkezete Magyarországon

Bevezetés

A politikai törésvonalak világszerte átalakulóban vannak.¹ Magyarországon ez nem kifejezetten jelent újdonságot, valójában, ha a rendszerváltás óta eltelt időszakra tekintünk, a kutatások a politikai törésvonalak gyors, dinamikus változásairól árulkodnak hazánkban.² Ennek oka vélhetőleg abban keresendő, hogy mindössze három évtizede van lehetősége a magyar választópolgároknak ízlésük, értékeik, ideológiai preferenciáik alapján *szabadon* választani pártok között, ami rövid idő stabil rendszerek kialakulásához. Mindazonáltal a pártválasztás Magyarországon a kétezres évek óta nagyon erősen ideológiai alapú, a strukturális tényezők hatása nem kifejezetten jelentős.³ Az ideológiai orientációk közül is kiemelkedik a bal–jobboldali identifikáció meghatározó szerepe.

A legutóbbi kutatások ugyanakkor valóban valami újra világítanak rá. Fukuyama úgy látja, a hagyományos bal–jobboldali törésvonalak kezdenek elhalványulni, átalakulni, és a politikai viselkedés *identitás* alapúvá válik. Ennek kapcsán egyrészt a *szuverenizmus* erősödik meg, amely egyfajta antiglobalizációs tézisként a helyi közösségek védelmét, a lokális-nemzeti értékeket helyezi előtérbe. A szuverenizmus a *liberális föderalizmussal* találja magát szemben, amely a nyílt társadalmat, a toleranciát, a kisebbségek védelmét hangsúlyozza.⁴ Sokan új látják, hogy ez az új tö-

---

¹ Fukuyama 2020.

² Enyedi et al. 2014; Enyedi–Tardos 2018; Makay–Stefkovics 2021.

³ Enyedi–Tardos 2018.

⁴ A liberális föderalizmus vs. szuverenizmus témáról részletesen lásd Kurucz Barnabás és Simon Nikolett tanulmányát jelen kötetben.

résvonal húzódik meg számos elmúlt időszakbeli jelentős politikai esemény mögött (migrációs válságra adott reakciók, Brexit-népszavazás, Donald Trump megválasztása). Kevés kutatás vizsgálta, hogy létezik-e ilyen törésvonal hazánkban, és hogy alakítja-e a pártválasztást, ám Makay és Stefkovics⁵ legutóbbi eredményei azt mutatták, hogy a nemzeti identitás, az illegális bevándorláshoz fűződő viszony közel olyan erősen határozza meg ma a pártválasztást, mint a bal–jobboldali identifikáció. Ráadásul a kormánypártok elsődleges támogatói éppen azok a vidéki, dolgozó, alacsony végzettségű, alacsony digitális tőkájú választók, akik hozzáférése a globális folyamatokhoz gyengébb, mint más társadalmi csoportoknak.

Mindezekén túl persze az identitásalapú – egyre inkább szimbolikus formát öltő – politika a „hagyományos” ideológiák reprezentációjára is hatással van. A liberális és konzervatív beállítódások egyre kevésbé az egzakt szakpolitikai kérdések mentén manifesztálódnak, inkább metaforák és az ezekből konstituálódó narratívák küzdelmének tekinthetők.⁶ Éppen ezért a klasszikus politikai ideológiák megragadására kifejezetten jól használható a kognitívmetafora-elmélet, amely abból a feltevésekből indul ki, hogy a hétköznapi interakciónk során metaforák révén kommunikálunk és értelmezzük a világot. Ebből kifolyólag a liberális és konzervatív narratívák egy olyan koherens metaforikus keretbe ágyazódnak, amely fogalmilag egységesíti az álláspontjukat olyan különböző kérdésekben, mint amilyen a szociál- vagy éppen a gazdaságpolitika.⁷

Tanulmányunk célja a politikai törésvonalak pontosabb megértése, illetve új politikai törésvonalak feltárása. A kisszámú korábbi kutatások egyik limitációja, hogy az egyes tényezők pártválasztásra gyakorolt hatásait egymástól függetlenül mint elszigetelt faktorokat vizsgálták. Az értékek, ideológiák azonban olyan komplex rendszert alkotnak, amelyben a tényezők egymással is szoros összefüggésben vannak.⁸ Úgy véljük, ezekre a rendszerekre érdemes úgy gondolni, mint utak, hálók bonyolult szerkezetére, ahol a pontok több irányba is kifejtethetnek hatást. Egy ilyen rendszer feltételezése lehetővé teszi az ok-okozati összefüggések pontosabb megértését és a látszólagos összefüggések kiszűrését. Elemzésünkben többkomponensű strukturális egyenlet modellezésével (SEM) kíséreljük meg pontosabban megérteni a pártválasztást befolyásoló tényezők szer-

---

⁵ Makay–Stefkovics 2021.

⁶ Kollár J. 2014; Kollár D. – Kollár J. 2017; Taylor 2003.

⁷ Wehling–Feinberg 2018b.

⁸ Tarka 2017; Schwartz 2012; Thorisdottir et al. 2007.

kezetét, a globális–lokális, illetve a liberális–konzervatív törésvonal helyzetére fókuszálva.

A következő, irodalmi áttekintésünkben először röviden bemutatjuk a hagyományos ideológiai törésvonalak hazai alakulását. Ezt követően bemutatjuk a globális–lokális törésvonal megerősödésének lehetséges okait, majd a kognitívmetafora-elmélet politikai szférára vonatkozó implikációt ismertetjük.

Hagyományos ideológiai törésvonalak

Magyarországon a rendszerváltást követően teremtődött meg annak a lehetősége, hogy a választók saját értékeik, világnézetük, ideológiai beállítódásuk vagy bármilyen más szempont alapján pártot válasszanak. A kilencvenes évek első felében a pártok igyekeztek konkrét társadalmi csoportokat megszólítani, és ennek nyomán a választók strukturális (avagy szociodemográfiai) jellemzői eleinte erősen meghatározták a politikai törésvonalakat.⁹ Az 1998-as választásokra a diverz politikai rendszer erősen kétosztatúvá vált, és ez a bipolaritás a 2000-es évekre csak tovább szilárdult.¹⁰ A két táborra szakadással párhuzamosan egy *ideológiai polarizálódás* is lezajlott.¹¹ Ez azt jelentette, hogy a strukturális tényezők vesztek érvényükből, a pártok egyre intenzívebben kezdtek el használni ideológiai jelszavakat, az önidentifikációjuk meghatározó elemei már kevésbé társadalmi csoportokhoz, mintsem ideológiai jellemzőkhöz kötődtek. Ezzel összefüggésben a pártválasztás is ideológiai alapúvá kezdett válni, megerősödtek a választók közötti ideológiai törésvonalak, amelyek a mai napig nagymértékben járulnak hozzá a politikai preferenciák képződéséhez.

Hazánkban hagyományosan a legmeghatározóbb ilyen ideológiai törésvonal a *baloldali–jobboldali* tengely. A *European Social Survey* adatai alapján a bal–jobb tengely mentén a magyar társadalom Ciprust leszámítva a legpolarizáltabb Európában.¹² Ez a baloldali–jobboldali polarizációs folyamat fokozatosan erősödött a rendszerváltás óta. Az ún. polarizációs

---

⁹ Enyedi et al. 2014; Enyedi–Tardos 2018; Makay–Stefkovics 2021.

¹⁰ Enyedi et al. 2014; Körösi 2012.

¹¹ Enyedi–Tardos 2018.

¹² Patkós 2018.

index¹³ 0,31-ről 0,97 emelkedett 1994 és 2020 között.¹⁴ A baloldali–jobboldali orientáció a pártválasztásra hagyományosan erős hatással van, de kiemelten hangsúlyos volt a kétezres évek során.¹⁵ 2010 után azonban a Fidesz számos olyan témát emelt be a közéletbe (például migráció, család), amelyek nem osztották meg jelentősen a bal- illetve jobboldali szavazókat. Mások mellett Makay és Stefkovics¹⁶ vetette fel, hogy vajon a mai kormány-párti-ellenzéki szembenállást ugyanolyan jól magyarázza-e a bal–jobboldali identifikáció, mint a kétezres évekbeli szembeállást. Adataik azt mutatják, hogy ugyan továbbra is a bal–jobb skála jelzi előre legpontosabban a pártválasztást, a magyarázó ereje vélhetőleg csökkent az utóbbi években.

A *liberális-konzervatív* ideológiai ellentétpár szintén a kilencvenes évek vége óta van jelen aktívan a hazai politikai térben.¹⁷ A liberalizmus-konzervativizmus ellentét hagyományosan a kulturális és vallási jellegű politikai diskurzusokra nyomja rá a bélyegét.¹⁸ Hazánkban mindazonáltal kevésbé hangsúlyos a szerepe a politikai identifikációban, mint például az Egyesült Államokban, és gyengébben is magyarázza a pártválasztást, mint a bal–jobboldali skála. A legutóbbi adatok szerint mind a Fidesz–KDNP, mind a baloldali/liberális pártok támogatottságát viszonylag gyengén jelzi előre a liberális–konzervatív identifikáció.¹⁹ Érdekes módon a Jobbik választásánál fontosabb ez a törésvonal: minél inkább vallja konzervatívnak magát a választó, annál valószínűbb, hogy szimpatizál a Jobbikkal. Más kutatások ugyanakkor azt mutatják, hogy „a jobbikosokon belül dominánssá vált a liberális nézet elfogadottsága”²⁰ az elmúlt években, azaz a jövőben a Jobbik táborában is gyengülhet a liberális-konzervatív polarizáció. Enyedi és Tardos úgy látja, a liberális–konzervatív skála kevésbé a tömbök között, mintsem a tömbökön belül differenciál.²¹

---

¹³ Angelusz–Tardos 2005. A polarizációs index értéke 0 és 1 között van, ha többen helyezkednek el a centrumban, mint a pólusokon; 1, ha éppen ugyanannyian helyezkednek el a centrumban, mint a pólusokon; és 1 feletti, ha kevesebben helyezkednek el a centrumban, mint a pólusokon.

¹⁴ Szabó et al. 2021.

¹⁵ Enyedi–Tardos 2018; Makay–Stefkovics 2021.

¹⁶ Makay–Stefkovics 2021.

¹⁷ Angelusz–Tardos 2005.

¹⁸ Enyedi–Tardos 2018.

¹⁹ Makay–Stefkovics 2021.

²⁰ Szabó et al. 2021, 42.

²¹ Enyedi–Tardos 2018.

A kétezres évek bipoláris rendszerét a Jobbik térnyerése törte meg, ami egy új ideológiai törésvonal, a *mérsékelt–radikális* tengely kidomborodását is eredményezte.²² Ahogy Szabó és munkatársai rávilágítanak, ez nem azt jelentette, hogy általában véve egy radikalizálódási folyamat zajlott le a magyar társadalomban, hanem egy új párt kisajátította a radikális véleményklasztert, így ez az ideológiai elem fontossá vált a pártválasztás során. A Jobbik azóta jelentősen megváltozott, „néppártosodott”,²³ balratolódott, és egyre „vállalhatóbbá” vált más pártok szavazói számára is.²⁴ Ez alapján a mérsékelt–radikális törésvonal elhalványulására számíthatnánk,²⁵ ám Makay és Stefkovics²⁶ eredményei alapján a Jobbik-szavazót ma is a radikalizmusa különbözteti meg más pártok szavazóitól. Figyelemre méltó, hogy különösen a kormánypárti szavazóktól. A Fidesz–KDNP-szimpatia egy mérsékelt, a meglévő társadalmi berendezkedés megőrzését preferáló attitűddel párosul ma Magyarországon, bár más adatok a fideszesek enyhe radikalizálódásáról számoltak be az utóbbi időszakban.²⁷

A jobboldalon növekedett az elmúlt években a „nemzeti”, a „hívő” értékek, a „rend és stabilitás” jelentősége, míg a baloldalon erősödött a környezetvédő, zöld identitás és az európeér, nyugatos gondolkodás, és háttérbe került a szociáldemokrata, szocialista identitás.²⁸ Ami a koronavírus értékekre gyakorolt hatásait illeti, összességében a jobboldali értékek (például rend és stabilitás) erősödéséről és a baloldali értékek gyengüléséről árulkodnak az adatok.²⁹

Globális–lokális törésvonal

A 2008-as gazdasági világválság a neoliberális piacgazdaságba és a globalizmusba vetett hit megrendülését eredményezte.³⁰ Ennek következtében az elmúlt évtizedben mind Európában, mind az Egyesült Államokban

---

²² Kmetty 2015; Soós 2012.

²³ Róna 2016.

²⁴ Molnár–Róna 2017.

²⁵ Patkós 2018.

²⁶ Makay–Stefkovics 2021.

²⁷ Enyedi–Tardos 2018; Szabó et al. 2021.

²⁸ Enyedi–Tardos 2018; Szabó et al. 2021.

²⁹ Szabó et al. 2021. A koronavírus-járvány értékrendre gyakorolt hatásához lásd még jelen kötetben: Zenovitz–Kollár tanulmányát.

³⁰ Stumpf 2020; Fukuyama 2020.

megegyesült a helyi közösségek védelme, a gazdaság állami ellenőrzése, a *szuverenizmus*, és az elitellenes (*anti-establishment*) vezetők támogatottsága. A korábbi, bal-jobboldalok között feszülő, alapvetően gazdasági konfliktusok helyett „ma a tengely egy *identitásokon* alapuló politikára tevődik át”.³¹ Mindez a bal- és jobboldali ideológiák szükségszerű újraértelmezését hívta életre. Ma a liberális föderalista eszmék a kisebbségek védelméért és az elfogadáson, tolerancián alapuló nyílt társadalomért,³² míg a szuverenisták a nemzeti identitásért folytatott harcot helyezik előtérbe. A baloldalon a *kozmpolitizmus* is megerősödött, amely politikai értelemben a diverzitást, kulturális értelemben pedig a más kultúrák, értékek és tapasztalatok iránti nyitottságot jelenti.³³ A 2015-ös migrációs válság tovább erősítette a globális–lokális törésvonalat, hiszen sokak számára a krízis éppen a nyitott, befogadó attitűdök gyakorlását, vagy éppen a nemzeti értékek és identitás feltételeit jelentette. Ez a konfliktus csúcspontjára a 2016-os Brexit-népszavazás során. Egyes értelmezések szerint³⁴ az Egyesült Királyság a népszavazás kapcsán a globalizáció veszteségeire és nyerteseire szakadt. A Brexit támogatóira az elit-, a migráció- és multikulturalizmus-ellenesség volt jellemzőbb, míg a fiatalabb, magasabb végzettségű, városi Brexit-pártiakra a gyengébb nemzeti öntudat. A kielépcsőpártiak „vesztesség”-érzete az Egyesült Királyságban EU-szkepticizmusban manifesztálódott. Donald Trump egyesült államokbeli sikere szintén nagyrészt a globális–lokális törésvonal identitáselemeinek intenzív tematizálásában volt megragadható.³⁵ A koronavírus okozta társadalmi és gazdasági sokk hatásai egyelőre nem egyértelműek, azonban könnyen elképzelhető, hogy a pandémia a szuverenizmus és a nacionalizmus erősödéséhez járul hozzá. Egy ilyen hirtelen exogén sokkra azok a közösségek képesek jól és hatékonyan reagálni, amelyeknek vezetői kompetensek és élvezik a választóik bizalmát.³⁶ Ezek a feltételek nemzetállami szinten könnyebben teremthetők meg, mint egy olyan államok feletti közösségben, mint az Európai Unió.

---

³¹ Fukuyama 2020, 12, saját fordítás. Ezt a folyamatot gyakran az értékváltozásokkal kapcsolják össze. A nemzetközi kutatások azt mutatják, hogy egyértelműen nő a posztmaterális értékek szerepe a materiális értékek rovására (Kollár D. 2020a).

³² Soros 2001.

³³ Woodward et al. 2008.

³⁴ Clarke et al. 2017; Goodwin–Heath 2016; Hobolt 2016.

³⁵ Stumpf 2020.

³⁶ Fukuyama 2021.

Jó okunk van feltételezni, hogy Magyarországon is megerősödött ez az új globális–lokális törésvonal. Az Orbán-kormány tizenegy éve alatt számos ponton konfrontálódott az Európai Unió brüsszeli vezetésével, amely konfliktus a hazai nyilvánosságban éppen az említett „globális (illetve brüsszeli) elit” és a „magyar nép” között értelmezhető. Az egyik ilyen meghatározó konfliktus egy globalizációs problematika, a migráció köré összpontosult, amely téma a kormány kommunikációjának (és sikerének) 2015 óta meghatározó eleme.³⁷ Fontos megemlíteni Soros György személyét is, aki mint a nyílt társadalom eszméjének szimbolikus képviselője évek óta aktív része a kormányzati kommunikációnak. Mindezek mellett a jelenlegi kormány nyíltan a nemzeti szuverenitás, a lokális értékek támogatása mellett áll.

Ennek fényében nem meglepő, hogy Makay és Stefkovics³⁸ friss elemzésében azt találta, hogy a nemzeti identitás erőssége, a „nemzetben gondolkodás”, vagy éppen az illegális bevándorláshoz fűződő viszony közel olyan erősen kötődik ma a pártválasztáshoz, mint a bal–jobboldali identifikáció. Szabó és munkatársai ugyanakkor azt mutatták ki, hogy ma Magyarországon a tisztán szuverenisták, illetve föderalisták aránya csekély (7, illetve 4 százalék).³⁹ Igaz, a szerzők materiális–poszmateriális értékrendszerek alternatívájaként szerepeltették ezeket az eszméket a felmérésben. A kutatás arra is rámutatott, hogy a szuverenisták markánsan különböző véleménnyel rendelkeznek például arról, hogy mik a fő veszélyforrások és a problémák okozói ma Magyarországon.

Végül a területi dimenzió jelentőségének előtérbe kerülését emelnénk ki. Világszerte kimutatható, hogy egy település *népsűrűsége* kulcs tényezővé vált a politikai polarizációban.⁴⁰ A globális piac középpontjai a nagyvárosok, míg az alacsonyabb népsűrűségű, kisebb településeken élők kisebb eséllyel kapcsolódnak be a globalizációs áramlatokba, így ők nagyobb eséllyel támogatnak a helyi közösségek erősítésére fókuszáló pártokat. A nemzetközi tapasztalatokkal összhangban hazánkban is több kutatás igazolta, hogy az *urbánus–rurális* törésvonal politikai értelemben egyre meghatározóbb Magyarországon.⁴¹

---

³⁷ Bíró-Nagy 2018.

³⁸ Makay–Stefkovics 2021.

³⁹ Szabó et al. 2021.

⁴⁰ Rodden 2019.

⁴¹ Vida 2014; Vida–Kovalcsik 2018; Stefkovics 2021.

A kognitívmetafora-elmélet

George Lakoff és Mark Johnson⁴² megközelítése szerint az emberek hétköznapi interakcióik és cselekvéseik⁴³ során jellemzően különböző metaforák révén gondolkodnak és értelmezik az őket körülvevő világot. Feltevésük szerint ugyanis a metaforák elsődleges funkciója⁴⁴ nem a költői önkifejezés vagy a nyelvi leleményesség, hanem az, hogy lehetővé teszi az absztraktabb fogalmak megértését. Éppen ezért a metaforák nélkülözhetetlenek a világ megismerésében és a komplexebb leírások létrehozásában. A metaforagyártás ilyen szempontból az emberi kultúra inherens része, olyan eszköz, amely lehetővé teszi a megértés és az elbeszélés magasabb szintű formáinak kialakulását. Megközelítésük szerint ugyanis a gondolkodás és a nyelvhasználat erősen kötődik az ember alapvető testi – szenzomotoros – tapasztalataihoz.⁴⁵ Éppen ezért van az, hogy az absztraktabb fogalmakat, mint például a szerelem vagy az idő, konkrétabb, tapasztalatokon alapuló fogalmak (például mozgás) analogikus megfeleltetése révén írjuk le. „E nézet szerint az összes olyan fogalom, amely nem körvonalazódik ki közvetlenül a tapasztalatból, metaforikus természetű, és ezeket a metaforikus, absztrakt fogalmakat az alapvető tapasztalati tartományok egy szűk köre strukturálja, azokon keresztül tulajdonítunk nekik értelmet.”⁴⁶ Mindebből következik, hogy a metafora elsősorban nem az egyes szavak relációjaként értelmezhető, hanem egy olyan fogalmi megfeleltetés, amely során az egyik fogalmi rendszer elemeit egy másik fogalomrendszerrel feleltetjük meg. Vagyis a fogalmi metafora „a megfelelések olyan szisztematikus rendszere, amelyben az elvontabb céltartomány (amit megmagyarázunk, például: szerelem) egyes elemeit leképezzük a konkrétabb forrástartomány (amely által megmagyarázunk, például: táplálék) bizonyos elemeire.”⁴⁷ Egyszerűen szólva tehát a metaforák eszközök arra, hogy az egyik fogalmat egy másik fogalom révén értsük meg. A forrás- és a céltartomány megfeleltetése persze nem

---

⁴² Lakoff–Johnson 1980.

⁴³ Thibodeau–Boroditsky 2011.

⁴⁴ Írásunkban pragmatikus okokból a Lakoffhoz köthető metaforafelfogás mellett köteleződünk el, annak tudatában, hogy vannak merőben eltérő metaforafelfogások is, amelyek hasonló relevanciával bírhatnak (Davidson 1978).

⁴⁵ Kövecses 2005.

⁴⁶ Szamarasz 2015.

⁴⁷ Kollár J. – Déri 2011, 102.

determinisztikus. Egyrészt nem állíthatjuk azt, hogy az „életről” mindig utazásként beszélünk, és azt sem, hogy az utazás mindig az „élet” fogalmához kapcsolódna. Éppen ellenkezőleg, az eltérő hozzárendelésekből emergáló fogalmi metaforák egyúttal eltérő ontológiákat is konstituálnak.⁴⁸ Az ontológia problémája röviden summázható: Mi van?⁴⁹ „A válasz is egyszerű: Minden. Ezt a választ mindenki elfogadja, csak abban nincs egyetértés, hogy mi az a minden”.⁵⁰ Nincs ugyanis egyetlen módja annak, ahogyan a világ van, hanem számtalan – egyaránt érvényes – olvasata lehetséges.⁵¹ A hívő keresztényt, a buddhistát és az ateistát az különbözteti meg egymástól, hogy eltérő dolgok létét feltételezik. Hasonlóképpen, merőben különböző módon látja a világot az, aki az életet utazásként konceptualizálja, mint az, aki például harcként. Míg előbbi⁵² az életet élmények és kalandok sorozatként szemléli, addig utóbbi számára az élet tele van fenyegetéssel, ellenségekkel, rosszakarókkal és leküzdendő akadályokkal. Összefoglalóan tehát elmondható, hogy amikor egy-egy fogalmi metafora hozzárendeléseit alkalmazzuk, egyúttal arról is „döntünk”, hogy milyen dolgok léte mellett köteleződünk el.

Fogalmi metaforák a politikában

Mindezek alapján nem meglepő, hogy Lakoff szerint – a hétköznapi kommunikációhoz hasonlóan – a politikai szféra szereplői is metaforák révén írják le és értelmezik a világot. Megközelítése szerint az amerikai politikai kommunikációt a nemzet mint család fogalmi metafora keretezi.⁵³ Éppen ezért a liberális és konzervatív narratívák igen jól leírhatók az állam mint

---

⁴⁸ Vö. Rorty 1994.

⁴⁹ Quine 2002, 273–296.

⁵⁰ Kollár J. et al. 2019: 13.

⁵¹ Rorty 1994

⁵² Érdeemes megjegyezni, hogy az utazás metafora önmagában is több eltérő módon konceptualizálható. Zygmunt Bauman (1999) klasszikus szövegében például éppen a zarándok és turista létmódokat különbözteti meg: míg az előbbieket ideáltipikus formáját valami, az út végén explicit formában elérhető cél – Isten – vezérli, addig a turistákat „pusztán” a vándorlás izgalmát epizodikusan élvező, kreatív destruktőrök, akik számára az út izgalmanak keresése, és nem a megérkezés jelenti a „célt”.

⁵³ Lakoff 1995, 2002.

szülő metafora révén. Mind a liberálisok, mind pedig a konzervatívok rendelkeznek egy az ideális családra vonatkozó modellel.⁵⁴ Míg előbbiek a *gondoskodó szülő* (nurturant parent), addig utóbbiak a *szigorú apa* (strict father) metaforikus keretei közt beszélnek. A világ a *szigorú apa* fogalmi metaforájának ontológiai szemüvegén keresztül nézve egy kemény és veszedelmes hely, ahol az ember – épp úgy, ahogy a világ – hajlamos a „gonoszságra” és az erkölcstelenségre. Ezért az emberben az erkölcsi erőt ki kell építeni, amely ezután lehetővé teszi számára, hogy megbirkózzon a „gonosz” külső és belső formáival.⁵⁵ Ehhez azonban – mivel az ember inherens módon erkölcsileg gyengének születik – elengedhetetlen, hogy a szüleink kemény kézzel fegyelmezzenek és kondicionáljanak bennünket. Más szavakkal szigorú nevelés nélkül nem épülhet ki olyan jellem, amely révén az ember megbirkózhat a világ kihívásával és az erkölcstelen készlettel. Éppen ezért a szigorú apa fogalmi metaforájának középpontjában a karizmatikus, keménykezű apa áll, aki egy személyben szimbolizálja azokat az értékeket és alapelveket, amelyek segítik az embert a túlélésért folytatott küzdelemben. Az *apa* „erkölcstelen erős, önfegyelemmel bír, takarékos, csöndes, visszafogott”.⁵⁶ Gondoskodik és védelmezi a családját, de egyúttal kategorikus erkölcsi szabályokat is lefektet. „Ragaszkodik erkölcsi tekintélyéhez, engedelmességet követel, és ha ezt nem kapja meg, igazságos büntetést szab ki.” Mindezek révén a gyermeket a jó és rossz megkülönböztetésére neveli. Ha a gyermek nem engedelmeskedik, a *szigorú apa* enyhe, de kellően fájdalmas büntetést ró ki rá, ha viszont betartja a szabályokat, azt szeretettel és elismeréssel honorálja. „A szigorú apa számára a szigorúság a gondoskodás és a (»kemény«) szeretet (tough love) kifejezése.”⁵⁷ Azáltal ugyanis, hogy a gyermeket engedelmességre, önfegyelemre és önállóságra neveli, a világban való helytállásra is felkészíti. Ebben a kontextusban az engedelmestség teszi lehetővé, hogy a gyermek később fegyelmeztévé és önállóvá váljon, ami viszont a sikeresség és a boldogulás előfeltétele. Megfordítva pedig a siker „annak a jele, hogy engedelmes voltál és önfegyelmeztévé váltál”.⁵⁸ Ez a modell implikációit tekintve mintegy szükségszerűen jár együtt a verseny jelentőségének kihangsúlyozásával,⁵⁹ amely viszont a szakpolitikai

---

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Lakoff 1995.

⁵⁶ Lakoff 1995, idézi Bodor 2012, 127.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Lakoff 2002, 64, saját fordítás.

⁵⁹ Uo.

intézkedések irányát is meghatározza. A verseny ugyanis explicit módon differenciál az érdemesek és az érdemtelenek között.⁶⁰ Aki kellő alázattal, önfegyelmel rendelkezik – vagyis erkölcsileg erős –, az megérdemli a sikert, aki viszont nem, az legitim módon csúszik a társadalom peremére. Ebből kifolyólag a szegénység, a drogfüggőség, az alkoholizmus mind az erkölcsi gyengeség szimptomái, „és a társadalmi okokról szóló bármilyen vita irreleváns”.⁶¹ Éppen ezért a *szigorú apa* fogalmi metaforáján át nézve a szegények és „kirekesztettek” felzárkóztatása nemkívánatos, hiszen az egyrészt felborítja az igazságos versenyt, másrészt pedig – de az előzővel összhangban – erkölcsi gyengeséghez is vezet. „Hiba lenne tehát felborítani a világ erkölcsi rendjét, és a keményen dolgozó, azaz morálisan erős adófizetők pénzét erkölcsileg káros szociális programokra fecsérelni.”⁶²

Ezzel a megközelítéssel alapjaiban helyezkedik szembe a család liberális megközelítése, a *gondoskodó szülő* fogalmi metaforája. Ebben a modellben a gyermek a gondoskodás, a törődés és az empátia révén építi ki saját karakterét. A *gondoskodó szülő* elsődleges feladata, hogy megóvja az ártatlan és önmagáról gondoskodni képtelen gyermeket a világ veszélyeitől: a betegségektől, a veszélyes játékoktól, a sérülésektől és hasonlóktól.⁶³ Ebben a kontextusban „a gyermekek gondoskodás révén tanulnak önfegyelmet: magukról gondoskodva, a nehézségekkel megbirkózva, másokért felelősséget vállalva, a bennük rejlő lehetőségek valóra váltásával”.⁶⁴ Más szavakkal, a gyermekek fejlődését elsősorban a mások iránti pozitív kapcsolat, az empátia, az önmegvalósítás élménye és az örömteli élet alapozza meg. Ebben a modellben „a gyermekek engedelmissége a szüleik iránti szeretetből és tiszteletből fakad, nem pedig a büntetéstől való félelemből”.⁶⁵ Ezért is kiemelten fontos az intenzív kétirányú kommunikáció. Annak érdekében ugyanis, hogy a gyermekek számára érvényes lehessen a szülők tekintélye, utóbbiaknak el kell magyarázniuk, hogy döntésüket milyen érvekre alapozva hozzák meg. Bár a végső döntéseket ebben a modellben is a szülő hozza meg, azonban egyértelműen pozitívnak minősül

---

⁶⁰ Ebben a gondolatban nem nehéz észrevenni a protestáns hatásokat, amelyek szerint az üdvözülés elsődleges szimptomája a világban végzett munkában elért siker (vö.: Weber 2020; Hidas 2017; Kollár D. 2020b).

⁶¹ Lakoff 2002, 69, saját fordítás.

⁶² Bodor 2012, 127.

⁶³ Lakoff 1995.

⁶⁴ Lakoff 1995, idézi Bodor 2012, 127.

⁶⁵ Lakoff 2002, 94 saját fordítás.

az, ha a gyermek megkérdőjelezi a szülő érveit és alternatívákkal áll elő. Ez ugyanis egyrészt lehetővé teszi az adaptív diskurzust és a szülők intencióinak árnyaltabb megértését,⁶⁶ másrészt pedig a gyermekeket is az önálló gondolkodásra és a felelősségvállalásra neveli. Más szavakkal, azáltal, hogy a szülők empatikusan és nyitottan közelítenek a gyermek és a gyermek különböző életszakaszai felé, arra ösztönzik, hogy minél többet tegyen a családtagjaiért és önmagáért. Azt a gyerekek így nem „a büntetéstől való félelem vagy a tekintélynek való engedelmesség miatt teszik”, hanem azért, mert egyrészt szeretnék megmutatni a képességeiket, másrészt pedig szeretnének a szülei kedvében járni, akik elismerik őket ezért. Ebben a modellben tehát a gyermek azáltal válik reflexívvé, felelősségteljessé és mások iránt nyitottá, hogy a szülei lelkesen és empatikusan viszonyulnak hozzá.

Mivel a *gondoskodó szülő* modell számára döntő jelentőségű a mások iránti nyitottság és az empátia, a fogalmi metafora különösen érzékennyé teszi az embert az eltérő – esetleges – élethelyzetek iránt. Éppen azért a liberális modell esetében – ahol a kegyetlenség a legrosszabb, amit tehetünk, és az elkerülhető szenvedés csökkentése a legfőbb cél⁶⁷ – különösen fontosak azok a szakpolitikai törekvések, amelyek ezek mérséklését vagy felszámolását tűzik ki célul.

Felmerül persze a kérdés, hogy a Lakoff által bemutatott modell milyen mértékben alkalmazható egy olyan eltérő szociokulturális környezetben, amilyen a magyar. Először is, jelentős eltérések figyelhetők meg az amerikai, illetve a kontinentális és hazai politikai ideológiák természetében. Az amerikai konzervativizmus igen markánsan építkezik a hagyományos (gazdasági) liberalizmus elemeiből. Nagyra értékeli a szabadpiacot és erősen individualista.⁶⁸ Ezzel szemben a kontinentális és különösen a hazai konzervativizmus sokkal inkább a közösséget vagy a családot mint organikus egységet állítja a középpontba, és jelentős szerepet szán a piac állami felügyeletének.⁶⁹ Ehhez hasonló különbségek figyelhetők meg az amerikai, illetve kontinentális és hazai liberalizmus között is. Míg előbbi egyfajta kontinentális baloldali beállítódással mutat affinitást és jelentős szerepet tulajdonít az államnak,⁷⁰ addig utóbbi inkább szabadpiacpárti.⁷¹

---

⁶⁶ Vö.: Kollár J. 2004.

⁶⁷ Rorty 1994.

⁶⁸ Pilbeam 2003.

⁶⁹ Kovrig 1940; Rödder 2021; Kurucz 2021.

⁷⁰ Vö.: Dewey 1989; Chomsky 2018.

⁷¹ Schlett 2018, 112-113.

Mindezek ellenére közös vonás, hogy jelentős szerepet tulajdonítanak az esélyegyenlőség megteremtésének. Másrészt pedig talán még ezeknél is markánsabb hatást gyakorolhatott a kommunista-szocialista múlt. Ahogy azt Lakoff egy Magyarországról szóló interjújában kifejti, a hazai szocializmus ideológiai szótára paradox módon vegyíti a gondoskodó, oltalmazó és a szigorú, elnyomó állam modelljeit. „Tehát volt egy párt, amely megtestesítette a szigorú apát, és erősen élt az emberekben a kép, hogy ez az apa gondoskodik gyermekeiről.”⁷² Lakoff szerint ezt a képet hangolja újra a kurrens magyar politikai retorika. „Most Orbán Viktor a szigorú apa, ő irányít, és megteheti, hogy államosítja a magánnyugdíjakat, majd azt mondja, hogy azért tette, mert a piacra bízva az állampolgárok elveszíthetik azt a pénzt, amelyet évek alatt megkerestek.”⁷³

Módszer. A modellek felépítése

A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy felrajzoljuk a magyar választók pártválasztása mögött meghúzódó érték- és ideológiai választások szerkezetét, különös tekintettel a globális–lokális törésvonal és a lakoffi modell szerepére. Ennek érdekében két többkomponensű strukturális modellt (SEM) hoztunk létre. A SEM elsődleges haszna, hogy ötvözi az útmodellek (többváltozós regresszió) és a hagyományos látens változó modellek (például faktorelemzés) előnyeit.⁷⁴ Így egy olyan kauzális modellt tudunk felépíteni, amelyben szimultán becsüljük meg a látens és manifeszt hatásokat. Azért készítettünk két modellt, mert a kérdőív úgy került kialakításra, hogy a két kérdéscsoport különböző almintákon lett lekérdezve, így nem állt módunkban ezeket egy modellben szerepeltetni.

1. modell – a globális–lokális modell

Az első modellbe három változóblokkot építettünk be. Az első változó csoportba a hagyományos szociodemográfiai tényezők (nem, életkor, végzettség, településtípus) tartoznak. A második blokkot az általános értékek konstituálják. Ehhez Schwartz tízitemes érték kérdőívét

---

⁷² Lakoff 2013.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Füstös–Kozjek–Gulyás 2018; Kline 2015.

használtuk fel,⁷⁵ amelynek komponensei négy emergens értékregióba, faktorba (változásra való nyitottság, önmegvalósítás, önmeghaladás, megőrzés) sorolhatók. Az általános értékek bevonását elsősorban az az értékszociológia premissza indokolja, amely szerint az individuális döntések, választások és így például a gyermeknevelési elvek és a politikai preferenciák is az egyén értékháztartásának derivátumai.⁷⁶ Vagyis a – korai szocializáció idején stabillá váló – értékek azok, amelyek – legalábbis részben – megalapozzák a különböző világ- és önleírások, illetve politikai ideológiák iránti affinitást.

A vonatkozó modell (3. blokkja) a globális és lokális beállítódásokat, illetve a migráció megítélését modellálja. Ez utóbbi a korábban elmondottak alapján erős kapcsolatban áll a lokális – szuverenista – beállítódással, kiemelt kormányzati kommunikációs szerepe miatt azonban indokoltnak tartottuk külön szerepeltetni a modellben. A lokális beállítódás ideáltípusa esetében a fogyasztásban a hazai termékek dominálnak, éppen ezért a külföldi termékek importjának korlátozása kedvező megítélés alá esik. A kultúra területén a külföldi filmek és zenék helyett a magyar kultúra ápolása értékelődik fel. A politikai és gazdasági szférában pedig a nemzeti érdekek dominanciája a meghatározó. Ezzel szemben a globális ideáltípus esetében a fogyasztás dimenziójában az áruk minősége a döntő jelentőségű, amelyre kedvezően hat a szabadkereskedelem. A kultúra területén az internet az a paradigmaticus közeg, amely révén az információk megszerezhetők. A politikai szférában pedig a globális érdekek (például: klímaváltozás) és a nemzetközi szervezetek iránymutatásai az irányadók. Mindezeket túl pedig különösen hangsúlyos egyfajta globális, világpolgári identitás, amelynek keretei között az „emberiséggel” való azonosulás válik meghatározóvá. Mindezekkel összhangban (1. függelék) a lokális ($\alpha=0,761$) és globális ($\alpha=0,56$) beállítódásokat hét-hét változó révén operacionalizáltuk. A negyedik és ötödik blokkot egy-egy változó alkotja. Előbbi a bal–jobb skála, amely a korábbi kutatások szerint⁷⁷ Magyarországon a pártkötődés legerősebb determinánsa. Végezetül a modell utolsó változója explicit módon a pártosságot méri, vagyis hogy ha a megkérdezett csak kettő közül választhatna, a Fidesz–KDNP-re vagy az ellenzéki összefogásra adná le a voksát.

---

⁷⁵ Ehhez lásd jelen kötetben: Kollár–Zenovitz.

⁷⁶ Schwartz 2012; Frankfurt 1971.

⁷⁷ Stefkovics–Makay 2020.

2. modell – a lakoffi modell

A 2. modell hat csoportból állt. Az első két változócsoporthat a fent vázolt módon lett kialakítva a szociodemográfiai tényezőkből és az általános értékekből. A harmadik változócsoporthat (2. függelék) a lakoffi fogalmi metaforákat tetten érni igyekvő változók kerületek. Ennek mérésére a Wehling és szerzőtársai⁷⁸ által kidolgozott skála egy rövidített változatát használtuk fel. A mérőeszköz amerikai mintán kipróbált változata eredetileg 16 kérdést tartalmazott,⁷⁹ amelyek között egyaránt voltak a gyermeknevelési elvekre vonatkozó metaforikus és az ezzel összefüggő politikai beállítódásokra vonatkozó explicittebb kérdések. Az adatfelvételi idő optimalizálása érdekében négy kérdéssel szűkítettük le a kérdőívet. A „kihúzott” kérdések közül egyet a fordítási nehézség indokolt (a kemény szeretet [*tough love*] kifejezés a magyar nyelvben nem terjedt el), a másik három esetben pedig olyan kérdéseket választottunk ki, amelyek az amerikai minta tanulsága szerint a legkevésbé járultak hozzá a két faktorhoz. Így végül hét kérdés tartozik a *gondoskodó szülő*, öt pedig a szigorú apa fogalmi metaforához.

A negyedik változócsoporthat (3. függelék) a liberális és konzervatív politikai beállítódások (ontológiai) ideális és gyakorlati implikációira vonatkozó tételek alkotják. Ennek a blokknak a bevonását részben a hazai konzervativizmus és liberalizmus eltérései indokolják, részben pedig lehetővé teszi a lakoffi modell árnyalt empirikus validálását. A szakirodalmi eredményekkel összhangban a liberális ideáltípus⁸⁰ esetében az egyén jelenti a társadalom alapegységét, akinek joga van ahhoz, hogy saját maga válassza meg a céljait. Ebben a modellben a jól működő gazdaság alapját az esélyegyenlőség és a szabad verseny szintézise adja. Ezzel mintegy összhangban a politika elsődleges feladata az állampolgárok szabadságának biztosítása és egy igazságosabb társadalom megteremtése. Mindezekon túl pedig kiemelten fontos, hogy a közös ügyek megvitatásában mindenki részt vehessen, és hogy az egyéni ön- és világleírásokat serkentő újszerű eszmék elterjedjenek. A konzervatív ideáltípus⁸¹ esetében ezzel szemben a társadalom alapegységét a család mint organikus egység jelenti. A gazdagság esetében kiemelten fontos a piac állami felügyelete, amely révén

---

⁷⁸ Wehling et al. 2018b. Lásd még: Wehling–Feinberg 2018a; Miles–Vaisey 2015.

⁷⁹ Kenan 2012.

⁸⁰ Vö. Schlett 2018, 112–113.

⁸¹ Kovrig 1940; Schlett 2018, 225–254; Kurucz 2020.

az ember antropológiai korlátaiból fakadó hiányosságok korrigálhatók. A politika elsődleges feladata ebben a modellben, hogy fenntartsa az emberi közösségek egységét, amelyhez viszont elengedhetetlenül fontos, hogy a közösség védje hagyományait és az önazonosságát. Az ötödik és hatodik blokk megegyezik az 1. modellel.

Összefoglalva tehát a felépített modell hat változóblokk felhasználása révén magyarázza a pártválasztás mechanizmusait. Abból az előfeltevésekből indul ki, hogy a szociodemográfiai státusz affinitásban áll bizonyos értékekkel, amelyek viszont kapcsolódási hajlandóságot mutatnak – a politikai preferenciákat keretező – fogalmi metaforákkal. Ezek a fogalmi metaforák alapjaiban meghatározzák azt, hogy hogyan gondolkodik valaki az ideális társadalomról és a politikai céljairól. Ezek a beállítódások egyrészt meghatározzák, hogy hová sorolja valaki magát a bal–jobb skálán, másrészt pedig – részben ezen keresztül, részben direkt módon – meghatározzák a pártválasztást is.

Adatok

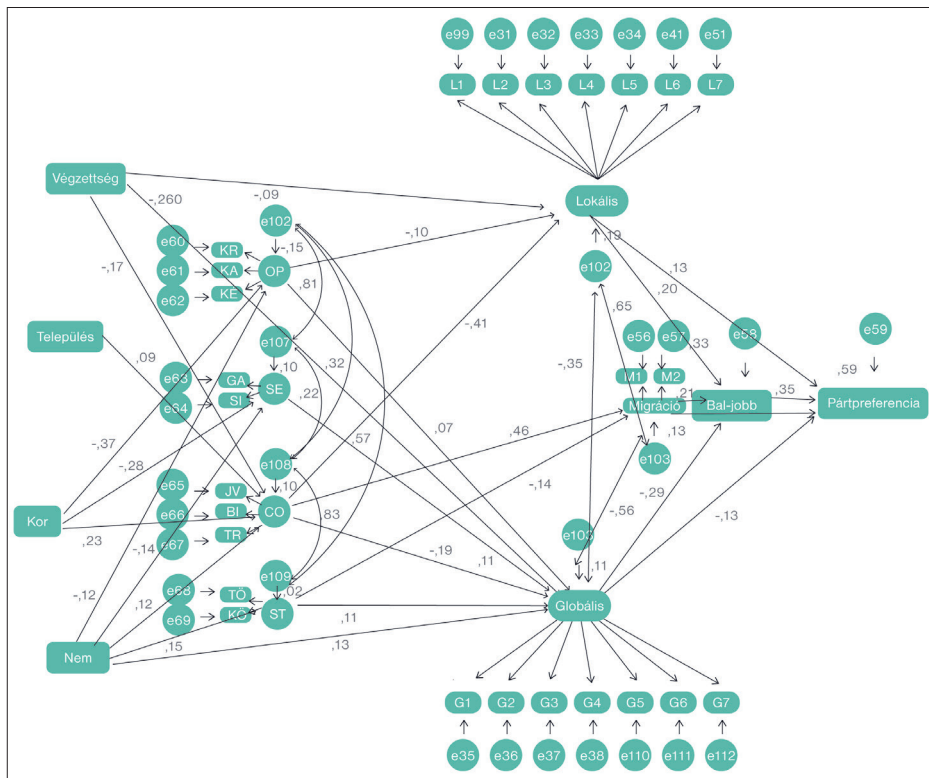
Az elemzés alapját a Századvég által végzett kutatás képezi. Az adatfelvételt 2020 novembere és 2021 márciusa között 10 000 fő megkérdezésével valósult meg. A felvett adatok nem, kor, iskolai végzettség, településtípus és régiós megoszlás szerint reprezentálják a teljes magyarországi felnőtt népességet. A mintavételből fakadó torzulásokat iteratív súlyozással korrigáltuk a KSH 2016-os mikrocenzusa által közölt demográfiai arányoknak megfelelően.

Eredmények

Elemzésünket az 1. modell eredményeinek ismertetésével kezdjük (1. ábra). A modell illeszkedése megfelelő (RMSEA=0,060), a modell (pártválasztást) magyarázó ereje 59 százalék. A modell jellemzését a demográfiai változók hatásának bemutatásával kezdjük. A nem egyértelmű direkt hatással bír az általános értékek mindegyikére. A nők nagyobb affinitást mutatnak a megőrzés (0,12) és az önmeghaladás (0,15) irányába, míg a férfiak a változásra való nyitottság (–0,12) és az önmegvalósítás (–0,14) iránt. Ezenkívül a nem a globális értékekre mind direkt, mind

indirekt módon hatással van; a nőkre jellemzőbb a globalizmus iránti nyitottság (0,13). Hozzáteszük, hogy a lokális értékválasztásokat a nem csak az általános értékeken keresztül befolyásolja, közvetlenül viszont nem, ahogy a migrációs percepciót, a bal–jobb oldaliságot és a pártválasztást sem. Az életkor hatása az általános értékekre hozzávetőlegesen kétszerese a nem hatásának. Az életkor emelkedése növeli a megőrzés iránti affinitást, viszont csökkenti a változásra való nyitottság és az önmegvalósítás fontosságát. Érdekes módon az önmeghaladással nem áll kapcsolatban az életkor. Az is látható, hogy az életkor közvetlenül nem befolyásolja a lokális–globális értékválasztásokat, a migrációs percepciót, az ideológiai hovatartozást és a pártválasztást sem. A demográfiai változók közül a legkisebb hatása a lakóhelynek van, lényegében egyik függő változót sem befolyásolja a településtípus. Az iskolai végzettség

1. ábra: A pártválasztás mögött meghúzódó érték- és ideológiai tényezők strukturális modellje – a globális–lokális modell

MEGJEGYZÉS: A NYILAK AZ ÖSSZEFÜGGÉS IRÁNYÁT JELÖLIK. A NYILAK MELLETTI SZÁMOK (STANDARDIZÁLT BÉTA-EGYŰTTHATÓK) A HATÁSNAGYSÁGOT FEJEZIK KI. AZ E1, E2 VÁLTOZÓK A BECSLÉS HIBATAGJAI.

viszonylag lazán kapcsolódik az általános értékekhez, egyedül a megőréssel mutat negatív összefüggést. Emellett a végzettség mind a globális, mind a lokális értékpreferenciákat befolyásolja, előbbi jóval nagyobb mértékben. Meglepő módon a végzettség emelkedése önmagában csökkenti a globális folyamatok favorizálását (-0,26).

Az általános értékek közül az önmegvalósítás befolyásolja legerősebben a globális értékválasztásokat, méghozzá pozitív irányba (0,57). Érdekes módon a lokális főkomponenssel már nem áll kapcsolatban, ahogy a migrációval, az ideológiai orientációkkal és a pártválasztással sem. A lokális értékeket a megőrés alakítja meghatározóan (0,41), míg ez az értékcsoport a globális értékekkel negatív összefüggésben áll (-0,19). Az is látható, hogy minél nagyobb affinitást mutat az egyén a megőrés értékcsoport irányába, annál aggasztóbbnak tartja a migrációs folyamatokat. A változásra való nyitottság gyenge negatív kapcsolatban áll a lokális értékekkel (-0,1), és pozitívban a globális értékekkel (0,07). Végül az önmeghaladás gyenge pozitív kapcsolatban áll a globális értékekkel (0,11), és negatívan korrelál a migrációs félelmekkel (-0,14). Látható, hogy az általános értékek direkt módon nem befolyásolják sem a bal–jobboldali skálán való elhelyezkedést, sem a pártválasztást.

A lokális értékcsoport nagyon erősen korrelál a migrációs félelmekkel (0,65), és hat az ideológiai önmeghatározásra (0,20) és a pártválasztásra egyaránt (0,13). Minél nagyobb affinitást mutat valaki a lokális értékek iránt, annál inkább tart a migrációtól, annál valószínűbb, hogy jobboldali, illetve kormánypárti. A globális értékcsoport ezzel éppen ellentétes összefüggéseket mutat. A hatásm nagyságok nagyon hasonlóak, a globális értékek valamivel kisebb mértékben függnek össze a migrációval, viszont jobban magyarázzák a bal–jobboldali identifikációt. Ahogy az várható volt, a két értékcsoport egymással is szoros kapcsolatban áll (-0,35).

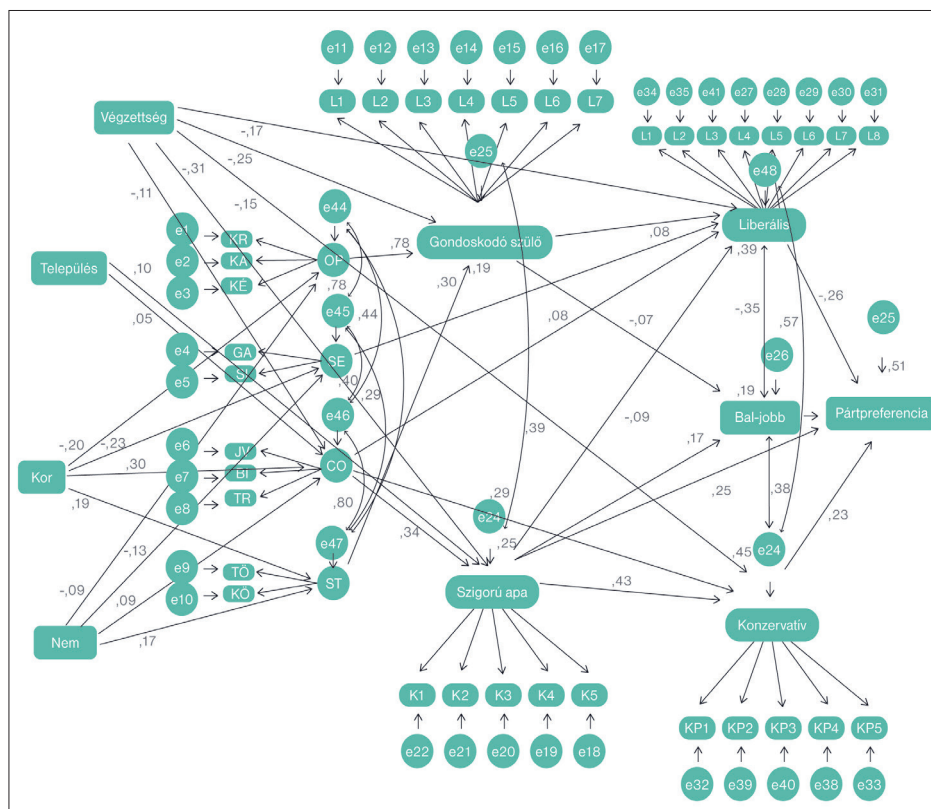
A migrációs félelmek az ideológiai önmeghatározáson keresztül (0,21) és a közvetlenül is hatnak a pártválasztásra (0,34). Az erős migrációs félelem kormánypárti preferenciát jelez elő. Végül a bal–jobboldali ideológiai orientáció szintén meghatározó a pártválasztásban (0,35), igaz, épp annyira, amennyire a migrációs félelmek.

A 2. ábra a második modell eredményeit mutatja. A modell illeszkedése megfelel a statisztikai kritériumoknak (RMSEA=0,042), a függő változó (pártválasztás) alakulását pedig 51 százalékban magyarázza. A szociodemográfiai változók közül a legmarkánsabb hatásokat az életkor, a végzettség és a nem fejt ki. Az életkor pozitív kapcsolatban van a megőrés és az önmeghaladás érték régiókkal, negatívan hat

viszont a változásra való nyitottság és önmegvalósítás dimenziókra. Vagyis míg a fiatalabbak számára ez utóbbi kettő a fontosabb, addig az idősebbek számára a megőrzés és az önmeghaladás. Hasonló tendenciák figyelhetők meg a „nem” változó esetében is: míg a férfiak számára a nyitottság és az önmegvalósítás a fontosabb, addig a nők számára az önmeghaladás és a megőrzés. Az értékrégiók közül a végzettség egyedül a megőrzés dimenzióra fejt ki hatást – vagyis az alacsonyabb végzettségűek számára hangsúlyosabb a megőrzés fontossága –, viszont érdemben befolyásol további négy változót: negatív hatást fejt ki mind a *gondoskodó szülő* – *szigorú apa* párosra, mind pedig a *liberális*–*konzervatív* főkomponensre. Ez az eredmény, bár némiképp meglepő, azt sugallja, hogy a magasabb végzettségűek kevésbé mutatnak affinitást

2. ábra: A pártválasztás mögött meghúzódó érték- és ideológiai tényezők strukturális modellje – a lakoffi modell

MEGJEGYZÉS: A NYILAK AZ ÖSSZEFÜGGÉS IRÁNYÁT JELÖLIK. A NYILAK MELLETTI SZÁMOK (STANDARDIZÁLT BÉTA-EGYÜTTTHATÓK) A HATÁSNAGYSÁGOT FEJEZIK KI. AZ EI, E2 VÁLTOZÓK A BECSLÉS HIBATAGJAI.

a különböző ideológiai tényezők iránt. Visszatérve a szociodemográfiai változók hatására, elmondható, hogy a kisebb településeken élők számára fontosabb a megőrzés értékrégió, és markánsabban jelenik meg a *szigorú apa* ideáltípus.

Az értékek kauzális hatását vizsgálva elmondható, hogy a legjelentősebb hatásokat a megőrzés és önmeghaladás értékrégió fejt ki. A megőrzés dimenzió erős pozitív kapcsolatban áll a *szigorú apa* (0,34) és a *konzervatív* (0, 29) változóval, és bár jelentősen gyengébb, de szignifikáns pozitív hatást (0,08) fejt ki a *liberális* faktorra is. Az önmeghaladás értékrégió ezzel szemben a *gondoskodó szülő* változóra gyakorol érdemi (0,3) hatást. Ehhez hasonlóan – bár jóval gyengébb – hatást fejt ki (0,08) a változásra való nyitottság régió is, az önmegvalósítás dimenzió pedig a *liberális* faktorial áll pozitív (0,08) kapcsolatban. Az egyes fogalmi metaforák iránti elköteleződést görcső alá véve megállapítható, hogy a *gondoskodó szülő* faktor erős pozitív (0,56) hatást fejt ki a *liberális* változóra és szignifikáns negatív (-0,07) kapcsolatban áll a bal–jobb skálával is. Ehhez hasonlóan a *szigorú apa* változó erős pozitív (0,43) hatást gyakorol a *konzervatív* faktorra, de markánsan befolyásolja (0,38) a bal–jobb skálán felvett pozíciót és a pártkötődést (0,23) is. A politikai beállítódásokat leíró változók hatását vizsgálva kijelenthető, hogy a *liberális* faktor jelentős negatív (-0,35) hatást fejt ki mind a bal–jobb skálára, mind pedig a pártosságot mérő (-0,26) változóra. Ezzel szemben a *konzervatív* változó éppen fordítva: erős pozitív (0,38) kapcsolatban áll mind a bal–jobb skálán felvett pozícióval, mind pedig a pártkötődéssel (0,23). Végezetül pedig a bal–jobb skála – minden más változó direkt hatásánál nagyobb mértékben (0,46) – befolyásolja a pártválasztást. Érdeemes viszont megjegyezni, hogy ha nem pusztán a direkt hatásokat vesszük figyelembe, akkor a legmarkánsabb prediktor nem ez (0,464), hanem a *szigorú apa* faktor (0,542), de hasonlóképpen jelentős a *konzervatív* (0,412) és a *liberális* (-0,419) változó is. A *gondoskodó szülő* ezeknél jelentősen gyengébben (-0,267) befolyásolja a függő változó alakulását, az értékek közül pedig – az önmeghaladás dimenzió nem túl markáns (-0,081) hatásán túl – lényegében egyedül a megőrzés régió mutat szignifikáns (0,274) hatást. Mindezeket túl érdemes megemlíteni azt is, hogy a *gondoskodó szülő* és *szigorú apa* változó, illetve a *liberális* és *konzervatív* faktorok között pozitív korrelációt figyelhetünk meg. Vagyis nincs éles szakadék az egyes beállítódások között: a *szigorú apák* affinitást mutatnak a *gondoskodó szülő* fogalmi metaforája iránt is, és ehhez hasonlóan a *konzervatív* beállítódásuk is támogatják a *liberális* célok egy részét, mindez pedig fordítva is igaz.

Következtetések

Tanulmányunkban a pártválasztás mögött meghúzódó strukturális tényezők, érték- és ideológiai választások szerkezetét térképeztük fel. Kifejezetten fókuszáltuk elemzésünket arra a kérdésre, hogy milyen mértékben egyeduralkodó továbbra is a bal–jobboldali orientáció hatása, avagy léteznek-e új törésvonalak. Két modellünk a globális–lokális értékcsoportok, valamint a lakoffi kognitívmetafora-elmélet alapján levezetett liberális-konzervatív megosztottság hatását vizsgálta.

Az első SEM modell egyik fontos eredménye, hogy – Makay és Stefkovics⁸² eredményeivel összhangban – a feltételezett lokális–globális törésvonal jelen van, és meghatározó a pártválasztásban. Nem olvad be teljesen a bal–jobboldali ideológiákba, hanem azokon keresztül és azoktól függetlenül is befolyásolja a pártválasztást, a várt irányba. Ezzel összefüggésben a migrációs félelem szintén meghatározó, közel akkora a direkt magyarázó ereje, mint a bal–jobboldali hovatartozásnak. A migrációs félelem erős pozitív összefüggést mutat a lokális értékcsoporttal, előbbi azonban nem olvad bele a szuverén értékvilágba. Ez vélhetőleg arra vezethető vissza, hogy a migráció nagyon erősen tematizált Magyarországon, így önmagában meghatározó elem az ideológiai térképen. Bár az általános értékek direkt hatást nem fejtenek ki a pártválasztásra, a modellek azt is feltárták, hogy indirekt módon ezeknek az értékeknek is fontos szerepe van. Például a megőrzés értékpreferencia látens módon egyértelműen előre jelzi a kormánypártiságot a lokális értékeken és a migrációs félelmeken keresztül. Ezzel ellentétesen az önmegvalósítás fontossága a globális értékek felé „vezet”, aminek viszont már közvetlen hatása van a politikai preferenciákra. A legkevésbé a strukturális változók hatása meggyőző. Különösen meglepő, hogy a településtípus sem az értékeket, sem a globalizációs viszonyulást, sem a pártválasztást nem alakítja a modellben, annak ellenére, hogy a választási eredmények rendre komoly területi különbségeket produkálnak. Stefkovics⁸³ legutóbbi, választókerületi szintű adatai is arra utalnak, hogy bár a választókerület urbanizációs jellemzője fontos proxija a kormánypártok támogatottságának, de *ettől függetlenül* más tényezőknek is szignifikáns hatása van (például a családszerkezeti jellemzőknek). Mivel modellünk azt mutatja, hogy nincsenek érdemi érték-, illetve ideológiai különbsé-

---

⁸² Makay–Stefkovics 2021.

⁸³ Stefkovics 2021.

gek településtípus szerint, további kutatások szükségesek annak feltárására, hogy milyen tényezők okozzák a politikai preferenciák területi különbözőségeit.

A 2. modell eredményei azt implikálják, hogy a magyarországi környezetben is igen jól alkalmazható a lakoffi modell. Azok, akik nagyobb mértékben azonosulnak a *szigorú apa* fogalmi metaforával, hajlamosabbak a Fideszre szavazni, és azok, akik inkább a *gondoskodó szülő* szótárával azonosulnak, inkább ellenzéki beállítottságúak. Ez a hatás részben – a *szigorú apa* esetében – direkt módon jelenik meg, részben viszont az explicitebb ideológiai tényezők (eszményi társadalom, gazdaság és politikai célok) és a bal–jobb skálán felvett pozíción keresztül érvényesül. Érdekes azonban megjegyezni, hogy *szigorú apa* fogalmi metaforának sokkal markánsabb a prediktív ereje. Ennek hátterében több tényező is állhat. Egyrészt felvethető, hogy a *gondoskodó szülő* liberális szótára magas általános preferáltsága miatt (2. függelék) mintegy keretezi a magyar politikai szférát. Eszerint lényegében minden politikai szótár a „győzedelmes” liberalizmus egy sajátos változatának tekinthető.⁸⁴ Ezzel ellentétes hipotézis az, hogy a liberális szótár kauzális jelentőségét éppen a liberális pártok hiánya okozza. Vagyis, hogy Magyarországon nincsen olyan párt, amely érdemben képviselné a liberális beállítódást.⁸⁵ Ehhez hasonlóan felvethető az is, hogy bár létezik ilyen párt, az ellenzéki összefogás aggregátumában azonban nem jelenik meg elég markánsan. Mindezeket túl érdemes megjegyezni azt is, hogy az eredmények szerint nincs éles szembenállás sem a fogalmi metaforák, sem pedig az explicitebb ideológiai tényezők szintjén. Mindkét esetben pozitív korreláció figyelhető meg a tényezők között, vagyis – ahogy arra már korábban is felhívtuk a figyelmet – a *gondoskodó szülő* szótárát „beszélők” is affinitást mutatnak a *szigorú apa* fogalmi metaforája iránt, és a *liberális* ideáltípus is hajlamos azonosulni a *konzervatív* társadalom, gazdaság és politika felfogással. Végezetül elmondható, hogy az általános emberi értékek közül lényegében csak kettő fejt ki szignifikáns hatást. Míg a megőrzés értékregió a *szigorú apa* és a *konzervatív* faktoron keresztül a Fidesz–KDNP iránti affinitást növeli, addig az önmeghaladás dimenzió a *gondoskodó szülő* fogalmi metaforán keresztül erősíti annak az esélyét, hogy valaki az ellenzéki összefogásra szavazzon.

---

⁸⁴ Schlett 2018; Miskolczi–Kollár 2021.

⁸⁵ Kollár D. – Gyorgyovich – Pillók 2021.

Konklúzió

Adataink valóban arra utalnak, hogy a Fukuyama által felfestett globális változások a hazai politikai törésvonalakat sem hagyták érintetlenül. A kétezres évek erősen gazdasági színezetű bal-jobboldali megosztottsága változóban van. A globalizációhoz fűződő viszony a bal-jobboldali orientációkat is formálja, ám azoktól függetlenül is alakítja a politikai viselkedést. A lakoffi metaforák szintén szorosan kapcsolódnak a pártválasztáshoz ma Magyarországon, ám a két modellt összehasonlítva egy különösen érdekes eredményt láthatunk. Míg a hagyományos ideológiák kauzális hatását vizsgáló modell esetében a magyarázó változók között (szigorú apa – gondoskodó szülő, illetve liberális–konzervatív) pozitív korreláció figyelhető meg, addig a globalizációs attitűdöket középpontba állító modell esetében erős negatív kapcsolatot figyelhetünk meg a globális és a lokális ellenpólusok között. Vagyis bár a hagyományos ideológiák melletti elköteleződés is meghatározó, ebben az esetben mégsem beszélhetünk olyan markáns törésvonalakról, mint amilyen jellegűeket a globalizációhoz fűződő viszony esetében regisztrálhatunk. Felmerül persze a kérdés, hogy milyen kapcsolatok figyelhetők meg az egyes fogalmi metaforák és a globális–lokális törésvonalak között. Ennek a kérdésnek megválaszolása azonban további kutatásokat igényel.

Függelékek

1. függelék: Globális-lokális törésvonalak

Állítás	Dimenzió	Skála	Átlag	Szórás
Magyarországnak korlátoznia kellene a külföldi termékek behozatalát, hogy védje a gazdaságát.	Lokális	1. Egyáltalán nem – 5. Teljes mértékben	3,3	1,4
Fontos számomra, hogy magyar termékeket vásároljak.	Lokális	1. Egyáltalán nem – 5. Teljes mértékben	4,1	1,1
Az egyre több külföldi film, könyv és zene veszélyezteti a magyar kultúrát.	Lokális	1. Egyáltalán nem – 5. Teljes mértékben	2,4	1,5
Magyarországnak még akkor is a saját érdekeit kell követnie, ha ez más nemzetekkel való konfliktushoz vezet.	Lokális	1. Egyáltalán nem – 5. Teljes mértékben	3,6	1,4
Nem lenne szabad megengedni, hogy külföldiek földet vásárolhassanak Magyarországon.	Lokális	1. Egyáltalán nem – 5. Teljes mértékben	3,7	1,5
A nagy külföldi vállalatok egyre inkább sértik a magyar vállalkozások érdekeit.	Lokális	1. Egyáltalán nem – 5. Teljes mértékben	3,3	1,4
A nemzetközi szervezetek túl sok hatalmat vesznek el a magyar kormánytól.	Lokális	1. Egyáltalán nem – 5. Teljes mértékben	3,0	1,5
A szabadkereskedelem következtében egyre jobb árukhoz lehet hozzájutni Magyarországon.	Globális	1. Egyáltalán nem – 5. Teljes mértékben	3,8	1,2
Néhány olyan probléma esetében, mint például a környezet-szennyezés, a nemzetközi szervezeteknek legyen joga rákényszeríteni az országokat a probléma megoldására.	Globális	1. Egyáltalán nem – 5. Teljes mértékben	4,1	1,3
Magyarországnak akkor is támogatnia kell a nemzetközi szervezetek döntéseit, amelyeknek tagja, ha a kormány ezekkel nem ért egyet.	Globális	1. Egyáltalán nem – 5. Teljes mértékben	3,2	1,4
Az internetnek az a legnagyobb haszna, hogy a világon egyre több ember férhet hozzá az információhoz.	Globális	1. Egyáltalán nem – 5. Teljes mértékben	4,3	1,1
Világpolgárként tekintek magamra.	Globális	1. Egyáltalán nem – 5. Teljes mértékben	3,2	1,5
Fontosnak tartom, hogy igazodjak a világdívathoz.	Globális	1. Egyáltalán nem – 5. Teljes mértékben	2,4	1,4
Nemzetiségben gondolkodó – Emberiségben gondolkodó	Globális	*-3. Nemzetiségben gondolkodó 3. Emberiségben gondolkodó	0,9	2,4
Ön mennyire itéli aggasztónak az illegális bevándorlók Magyarországra áramlásának problémáját?	Migráció	1. Nagyon aggasztó – 4. Egyáltalán nem aggasztó	2,1	1,1
Az Ön véleménye szerint napjainkban a Magyarországra érkező bevándorlók számát...?	Migráció	1. Lényegesen növelni kellene – 5. Lényegesen csökkenteni kellene	4,1	1,0

2. függelék: Lakoff-skála (Milyen mértékben ért Ön egyet az alábbi állításokkal? 1. Egyáltalán nem – 7. Teljes mértékben)

Eredeti állítás	Magyar állítás	Dimenzió	Átlag	Szórás
In order to truly nurture people national authorities need to be empathic.	Annak érdekében, hogy valóban gondoskodjanak az emberekről, a nemzeti hatóságoknak megértőnek kell lenniük.	Gondoskodó szülő	5,6	1,5
People should be empowered by their government so that they can do what they aspire to.	A kormánynak az egyének kezébe kell adnia saját sorsuk irányítását, hogy elérhessék, amire vágnak.	Gondoskodó szülő	5,1	1,7
The government should encourage people to be cooperative rather than competitive.	A kormánynak versengés helyett együttműködésre kellene buzdítania az embereket.	Gondoskodó szülő	6,1	1,4
It's essential that political leaders promote empathy towards each other.	Elengedhetetlen, hogy a politikai vezetők az egymással szembeni együttérzést képviseljék.	Gondoskodó szülő	5,3	1,8
It takes toughness from the part of national authorities to mold people into good members of society.	A nemzeti hatóságoknak kellő keménységet kell mutatniuk, hogy az embereket a társadalom hasznos tagjává formálják.	Szigorú apa	4,7	2,0
It's very important that citizens are physically clean and not filthy, which is a sign of weak character.		Szigorú apa		
Citizens must always behave calmly and orderly in public.		Szigorú apa		
People must be disciplined through strict rules in society.	Az embereket szigorú társadalmi szabályokkal kell fegyelmezni.	Szigorú apa	4,1	2,0
Parents should empower children as much as possible so that they may follow their dreams.	A szülőknek arra kell bátorítaniuk a gyermekeiket, hogy amennyire lehet, az álmaikat kövessék.	Gondoskodó szülő	6,2	1,2
Children must learn to see the world through other people's eyes.	A gyerekeknek meg kell tanulniuk más emberek szemével látni a világot.	Gondoskodó szülő	5,8	1,6
In order to truly nurture children, one needs to be empathic.	Annak érdekében, hogy valóban gondoskodjunk a gyermekekről, megértőnek kell lennünk.	Gondoskodó szülő	6,3	1,1
Children shouldn't feel obligated to care about the well-being of people they do not know.		Szigorú apa		
I will not have my child talk back to me.	Én nem hagyom/hagynám, hogy a gyerekem visszabeszéljen.	Szigorú apa	5,0	1,9
Children need to be disciplined in order to build character.	A gyermekeket fegyelmezni kell, hogy rendes embert neveljünk belőlük.	Szigorú apa	5,5	1,7
„Tough love” is required to raise a child right.		Szigorú apa		
Obedience must be instilled in children.	A gyerekeket engedelmességre kell nevelni.	Szigorú apa	5,3	1,8

3. függelék: Politikai beállítódások
(Egyetért-e Ön az alábbi állításokkal? 0. Nem – 1. Igen)

Állítás	Dimenzió	Átlag	Szórás
A társadalom alapegysége az egyén.	Liberális	0,8	0,4
A társadalom alapegysége a család.	Konzervatív	0,9	0,3
Mindenkinek joga van úgy élni az életét, ahogy szeretné.	Liberális	0,8	0,3
Mindenkinek kötelessége, hogy a közösség javát szolgálja.	Konzervatív	0,9	0,3
A jól működő gazdaság alapja a szabad verseny.	Liberális	0,9	0,3
A jól működő gazdaság alapja az esélyegyenlőség.	Liberális	0,9	0,3
A jól működő gazdaság alapja a piac állami felügyelete.	Konzervatív	0,7	0,5
A politika feladata, hogy biztosítsa az állampolgárok szabadságát.	Liberális	0,9	0,3
A politika feladata, hogy igazságosabb társadalmat hozzon létre.	Liberális	0,9	0,3
A politika feladata, hogy fenntartsa az emberi közösségek egységét.	Konzervatív	0,8	0,4
Fontos, hogy az új gondolatok és eszmék elterjedjenek.	Liberális	0,8	0,4
Fontos, hogy mindenki beleszólhasson a közös ügyekbe.	Liberális	0,8	0,4
Fontos, hogy a közösség védje hagyományait, önazonosságát.	Konzervatív	0,9	0,2

Irodalom

Andreas, Rödder 2021: *Konzervatív 21.O. – A polgári Németország programja*. Budapest, MCC Press.

Angelusz Róbert – Tardos Róbert 2005: *Törések, hálók, hidak: Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány.

Bauman, Zygmunt 1999: Turisták és vagabundok. *Lettre*, (35).

Bíró-Nagy András 2018: Politikai lottóötös: A migráció jelentősége a magyar politikában, 2014–2018. In Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, Napvilág – MTA TK PTI, 269–291.

Bodor Tamás 2012: The Strict Father and the Nurturant Parent: The Deep Structure of Conservative and Liberal Political Value Systems in the United States. *Társadalomkutatás*, 30, (2), 125–137. <https://doi.org/10.1556/tarskut.30.2012.2.3>

Chomsky, Noam 2018: *Rekviem az amerikai álomért*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Clarke, Harold D. – Goodwin, Matthew – Whiteley, Paul 2017: Why Britain voted for Brexit: An individual-level analysis of the 2016 referendum vote. *Parliamentary Affairs*, 70 (3), 439–464.

Davidson, Donald 1978: What Metaphors Mean. *Critical Inquiry*, 5(1), 31–47.

Dewey, John 1939: *Freedom and Culture*. New York, Prometheus.

Enyedi Zsolt – Fábián Zoltán – Tardos Róbert 2014: Pártok és szavazók 2002–2014. In Kolosi, Tamás – Tóth, István György (szerk.): *Társadalmi Ríport 2014*. Budapest, TÁRKI, 532–557.

Enyedi Zsolt – Tardos Róbert 2018: A magyar választók társadalmi beágyazottsága és ideológiai tagoltsága. In Böcskei, Balázs – Szabó, Andrea (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, Napvilág – MTA TK PTI, 43–75.

Fukuyama, Francis 2020: 30 Years of World Politics: What Has Changed? *Journal of Democracy*, 31 (1), 11–21. <https://doi.org/10.1353/jod.2020.0001>

Fukuyama, Francis 2021: The pandemic and political order. *Foreign Affairs*, 99 (26).

Füstös László – Kozjek-Gulyás Anett 2018: *Látens változó modellek*. Budapest, BCE-TEAMS.

Goodwin, Matthew J. – Heath, Oliver 2016: *Brexit vote explained: Poverty, low skills and lack of opportunities*. <https://www.jrf.org.uk/report/brexit-vote-explained-poverty-low-skills-and-lack-opportunities> (letöltve: 2021. augusztus 31.).

Hidas Zoltán 2017: Protestantizmus és modern világ. Dilemmatörténeti vázlat. *Vigilia*, 82(10): 722–731.

Hobolt, Sara B. 2016: The Brexit vote: A divided nation, a divided continent. *Journal of European Public Policy*, 23 (9), 1259–1277.

Hulda, T. – Jost, T. John – Liviatan, Ido – ShROUT E. – Patrick 2007: Psychological Needs and Values Underlying Left-Right Political Orientation: Cross-National Evidence from Eastern and Western Europe. *The Public Opinion Quarterly*, 71(2): 175–203.

Kenan Institute 2012: *Measuring Morality*. Durham, Duke University. <https://kenan.ethics.duke.edu/attitudes/resources/measuring-morality/>.

Kline, B. Rex 2015: *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. New York, Guilford Press.

Kmetty Zoltán 2015: Ideológiai és kapcsolathálózati törésvonalak a társadalmi-politikai térben a 2014-es országgyűlési választások előtt. *Studies in Political Science*, 1, 8–34.

Kollár Dávid 2020a: A környezetvédelem és a posztmaterializmus szeleme. *Replika*, (114): 133–155. <https://doi.org/10.32564/114.9>

Kollár Dávid 2020b: A Protestáns etika kémiája. *Replika*, (117–118): 273–284. doi:10.32564/117-118.11

Kollár Dávid. – Gyorgyovich Miklós – Pillók Péter 2021: Életvitelcsoportok Magyarországon. In Kollár Dávid – Pillók Péter (szerk.): *Értékelve*. Kézirat.

Kollár Dávid – Kollár József 2017: Tulajdonságok nélküli társadalom. *Jel-kép*, 3. doi:10.20520/jel-kep.2017.3.37.

Kollár József 2004: Az empátia mint analógia (kognitív modell). In Pléh Csaba – Kampis György – Csányi Vilmos (szerk.): *Az észleléstől a nyelvig: a X. MAKOG előadásai*. Budapest, Gondolat Kiadó, 172–193.

Kollár József 2014: Kibernomádok, Neo és Orbán Viktor. *Mozgó Világ*, 40(12).

Kollár József – Déri Krisztina 2011: *Vízen járni*. Budapest, Mentofaktúra.

Kollár József – Déri Krisztina – Mák Kornél 2019: *Derűterápia*. Szeged, Belvedere.

Kovrig Béla 1940: *Korfordulón*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Körösényi András 2012: A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltatásra. Magyar politika, 1990–2010. In Boda Zsolt

– Körösenyi András: *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest, MTA TK PTI – Új Mandátum, 284–309.

Kövecses Zoltán 2005: *A metafora*. Budapest, Typotex Kiadó.

Kurucz, Barnabás 2020: Szociálpolitikai narratívák Magyarországon a két háború között. In Lakner Zoltán Lehel (szerk.): *Árpád-házi Szent Erzsébet Nemzeti Szociálpolitikai Gyűjtemény*. Pécs–Budapest, SZIME, 349–374.

Kurucz Barnabás 2021: *Spengler technika értelmezése*. Kézirat.

Lakoff, George 1995: *Metaphor, Morality, and Politics, or, Why Conservatives Have Left Liberals in the Dust*. <http://www.wgcd.org/issues/Lakoff.html>

Lakoff, George 2002: *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think*. Chicago, University of Chicago Press.

Lakoff, George 2013: Orbán Viktor, a Szigorú apa. *Vs.hu*. <https://vs.hu/kozelet/osszes/george-lakoff-orban-viktor-a-szigoru-apa-1105#!s1> (letöltve 2021. augusztus 21.).

Lakoff, George – Johnson, Mark 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago, University of Chicago Press.

Makay Mónika – Stefkovics Ádám 2021: Mi oszt meg minket? Politikai törésvonalak vizsgálata Magyarországon. In Barthel-Rúzsa Zsolt – Fűrész Gábor – Pillók Péter – Stefkovics Ádám: *Magyarország 2021 : Társadalom, gazdaság és politika napjainkban*. Budapest, Századvég, 241–77.

Miles, Andrew – Vaisey, Stephen 2015: Morality and politics: Comparing alternate theories, *Social Science Research*, (53), 252–269, <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2015.06.002>

Miskolczi Bernadett – Kollár Dávid 2021: *Fukuyama reloaded*. Kézirat.

Molnár Csaba – Róna Dániel 2017: Radikális változás? – A Jobbik néppártosodása. In Boda Zsolt – Szabó Andrea: *Trendek a magyar politikában – A Fidesz és a többiek: Pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest, Napvilág, 168–196.

Patkós Veronika 2018: Pártos szavazók győzelme. A pártosság és a politikai megosztottság mintázatai a 2018. évi országgyűlési választás idején. In Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, Napvilág – MTA TK PTI, 102–126.

Pilbeam, Bruce 2003: *Conservatism in Crisis? Anglo-American Conservative Ideology After the Cold War*. London, Palgrave Macmillan.

Quine, Willard Van Orman 2002: *A tapasztalattól a tudományig*. Budapest, Osiris Kiadó.

Rodden, Jonathan A. 2019: *Why cities lose: The deep roots of the urban-rural political divide*. London, Hachette UK.

Róna Dániel 2016: *Jobbik-jelenség. A Jobbik Magyarorszáért Mozgalom térnyerésének okai*. Budapest, KUK Könyv és Kávét Kft.

Rorty, Richard 1994: *Estelegesség, irónia, szolidaritás*. Pécs, Jelenkor Kiadó.

Schlett István 2018: *A politikai gondolkodás története Magyarországon. Appendix*. Budapest, Századvég Kiadó.

Schwartz, H. Shalom 2012: An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). doi: <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>

Shusterman, Richard 2003: *Pragmatista esztétika*. Pozsony, Kalligram.

Soós Gábor 2012: Kétblokkrendszer Magyarországon. In Boda Zsolt – Körösenyi András: *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest, MTA TK PTI – Új Mandátum, 14–40.

Soros György 2001: *A nyílt társadalom avagy a globális kapitalizmus megreformálása*. Budapest, Scolar Kiadó.

Stefkovich Ádám 2021: Milyen makrotényezőkkel jelezhető előre a magyarországi pártok támogatottsága? Választókerületi szintű elemzés a 2018-as választási eredmények alapján. In Barthel-Rúzsza, Zsolt – Fűrész Gábor – Pillók Péter – Stefkovich Ádám: *Magyarország 2021: Társadalom, gazdaság és politika napjainkban*. Budapest, Századvég, 279–303.

Stumpf István 2020: *Alkotmányos hatalomgyakorlás és alkotmányos identitás*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Szabó Andrea – Oross Dániel – Papházi Viktor – Pokorny Zsanett – Sebestyén Annamária 2020: *A magyar társadalom politikai percepciója, értékrendszere, politikai gondolkodásmódja és részvétele 2020 decemberében*. 2021: *A magyar társadalom politikai értékei, identitásmintázatai*, Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet.

Szamarasz Vera 2015: Lakoff és Johnson fogalmimetafora-elmélete. In Pléh Csaba – Lukács Ágnes (szerk.): *Pszicholingvisztika* [digitális kiadás]. Budapest, Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789630594998> https://mersz.hu/hivatkozas/pszlingv_sect2_17_5_p4#pszlingv_sect2_17_5_p4 (letöltve: 2021. szeptember 3.).

Tarka, Piotr 2018: An overview of structural equation modeling: its beginnings, historical development, usefulness and controversies in the social sciences. *Qual Quant*, 52, 313–354 <https://doi.org/10.1007/s11135-017-0469-8>

Taylor, Charles 2003: *Modern Social Imaginaries*. Durham, Duke University Press.

Thibodeau, H. Paul – Boroditsky, Lera 2011: Metaphors We Think With: The Role of Metaphor in Reasoning. *PLoS One*, 6(2): doi:10.1371/journal.

Vida György 2014: Politikai törésvonalak a magyar társadalomban a 2014-es országgyűlési választások alapján. In Kóródi Tibor – Sansumné

Molnár Judit – Siskáné Szilasi Beáta – Dobos Endre (szerk.): *VII. Magyar Földrajzi Konferencia kiadványa*. Miskolc–Lillafüred, Miskolci Egyetem Földrajz Intézete, 568–574.

Vida György – Kovalcsik Tamás 2018: Magyarország választási földrajzi sajátosságai a 2014-es és a 2018-as parlamenti választások tükrében. *Modern Geográfia*, 4, 15–30.

Weber, Max 2020: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, L'Harmattan.

Wehling, Elisabeth – Feinberg, Matthew 2018a: A moral house divided: How idealized family models impact political cognition. *PlosOne*, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0193347>.

Wehling, Elisabeth – Feinberg, Matthew – Chung, M. Joanne – Saslow, R. Laura – Malvar, P. Ingrid – Lakoff, George 2018b: *The Moral Politics Scale: The values behind conservatism, liberalism, and the middle*. Unpublished manuscript.

Williams, Bernard 1985: *Ethics and the Limits of Philosophy*. London, Fontana.

Wittgenstein, Ludwig 1992: *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest, Atlantisz Kiadó.

Woodward, Ian – Skrbis, Zlatko – Bean, Clive 2008: Attitudes towards globalization and cosmopolitanism: Cultural diversity, personal consumption and the national economy. *The British Journal of Sociology*, 59 (2), 207–226.

Bartus Gábor – Hortay Olivér

Ideológiai konfliktuspontok a környezetpolitikában

1. Bevezetés

AZ elmúlt években a környezetpolitika (és különösen a klímavédelem) kiemelkedett a korábbi szakpolitikai pozíciójából, és mind az európai pártok kommunikációjában, mind a közbeszédben nagy jelentőségű témává vált. A folyamat eredményeképpen az egyes politikai pólusok rendkívüli erőfeszítéseket áldoztak a környezetvédelmi problémák tematizálására, értékrendjükhez illesztésére. És bár előfordulnak olyan pártok, amelyek tartózkodó állásponttal igyekeznek ellensúlyozni a téma kizárólagosságát hirdető szélsőségeket, a legtöbb meghatározó politikai aktor figyelme a környezeti problémák létezésének megkérdőjelezéséről az azokra adható megoldási lehetőségek közti ellentmondásokra, konfliktusokra irányult.

Azt, hogy egy-egy pólus a környezetvédelem tág témakínálatából melyekhez rendel nagyobb jelentőséget, és azokat milyen eszközökkel kívánja kezelni, az adott ország földrajzi adottságai, társadalmi preferenciái, kulturális gyökerei és számos más tényező együttesen befolyásolják. Ezen túl azonban az egyes pártok agendájának alakulásában rendre azonosíthatók olyan politikai értékrendből fakadó különbözőségek, amelyek jól leírhatók az adott párt ideológiai háttéréből következő környezetpolitikai alapvetésekkel. Ez a tanulmány ezeket a különbözőségeket vizsgálja három tipikus politikai filozófiai irányzat – a liberalizmus, az ökopolitika és a konzervatizmus – figyelembevételével.

A hármás lehatárolás oka, hogy bár a politikai filozófiai irodalom jellemzően a konzervatizmust, a liberalizmust és a szocializmust szokta a meghatározó három nagy ideológiának tekinteni, a létező szocializmus 1980-as évek végi kelet-európai összeomlása az ideológiát is meggyengítette, a szocialista pártok világszerte veszítettek (és veszítenek) támogatottságukból, és a meglévő, ilyen nevű szervezetek működését is egyre inkább a liberalizmus ideológiája befolyásolja. Az éles kapitaliz-

musellenesség, a piacgazdasággal szembeni alternatív gazdaságszervezési rendszer keresése pedig az ökopolitikában talált otthonra, amelyben a munkásság kizsákmányolása helyett a természet kizsákmányolása vált intellektuálisan és egzisztenciálisan fontos kérdéssé.

Módszertani nehézséget jelent, hogy e három gondolati irányzatnak megvan a maga belső sokszínűsége, eltérései, tehát bármiféle tipológia óhatatlanul is olyan leegyszerűsítés, ami elfed bizonyos belső variánsokat. Sok magát a liberalizmus, a konzervatizmus vagy az ökopolitika hívének tartó elképedve utasíthat vissza egy-egy olyan karaktert, amit az alábbi leírás – leegyszerűsítve – tárgyalni fog. „*A liberalizmus története valójában az állandó újraalkotás története*” – írja például Duncan Bell,¹ és ez az állandó változás minden más politikai filozófiai irányzatra is igaz. Célunk azonban nem az egyes politikai gondolkodásmódok teljes leírása, hanem csak néhány jellegzetesség megragadása, amit a környezetpolitikai eltérések magyarázatához felhasználhatunk. A tanulmány további határa, hogy a tárgyalt konfliktuspontok a három ideológiai irányzat gondolati különbségeiből vezethetők le, és így azok csak igen korlátozottan ültethetők át egy-egy párt környezetvédelmi hozzáállására a gyakorlatban, hiszen azt – ahogyan a korábbi bekezdésben is szerepel – számos egyéb földrajzi, társadalmi, kulturális és egyéb tényező formálja.

A tanulmány a bevezetőt követően három további szekcióból áll. A második szekció a három tárgyalt ideológia általános tipológiáját mutatja be. A harmadik szekció hat konfliktuspont mentén elemzi a politikai filozófiák közötti környezetpolitikai különbségeket. Végül, a negyedik szekcióban a tanulmány összegzése olvasható.

2. A tárgyalt politikai irányzatok általános tipológiája

Ez a szekció általános áttekintést kínál a tanulmányban tárgyalt három ideológiai megközelítés – liberalizmus, ökopolitika és konzervatizmus – főbb karakterjegyeiről, valamint azok viszonyáról. A terjedelmi korlátok miatt a szekció nem törekszik az irányzatok és az azokból eredő alirányzatok teljes körű bemutatására; célja sokkal inkább azoknak a főbb vonásoknak és alapgondolatoknak összefoglalása, amelyek ismerete nélkülözhetetlen környezetpolitikai hozzáállásuk megértéséhez.

---

¹ Bell 2014.

2.1 Liberalizmus²

A liberalizmus individualista és egalitárius politikai filozófia, célja az egyén személyes szabadságának és autonómiájának kiteljesítése. A megközelítés alapeszméje szerint minden ember erkölcsi státusza egyenlő, ezért az egyének csak maguk dönthetnek a jó élet tartalmáról. A liberális számára az ember nemcsak a szabadság megtapasztalója, hanem forrása is, tehát a politikai cselekvés fő célja ennek megóvása, elsősorban az emberi jogok biztosítása által. Ezeknek a jogoknak a megalkotásakor a lehető legteljesebb és legautonómabb életforma biztosítására kell törekedni. Az egyén szabadságának egyedüli korlátját a másik személy szabadsága jelenti, aminek lehatárolása folyamatos konfliktust okoz, és így állandó reflexiót igényel. Az állami intézmények és szabályok elsődleges feladata ezeknek a konfliktusoknak a feloldása és kezelése.

A liberalizmusban az egyenlőség szerepe kiemelt jelentőségű. Az autonóm életmód megvalósításának egyik fő korlátját az ahhoz szükséges erőforrások korlátos és egyenlőtlen megoszlása jelenti. Ezért válik fontossá az újraelosztás, amelynek révén az esetleges különbségek kiegyenlíthetők annak érdekében, hogy minél több ember számára váljon lehetségessé a szabad élet megélése. A redisztribúció jelentős beavatkozásokat igényelhet, ezért van szükség társadalmi tervezésre, amikor az intézmények egy általuk kívánatosnak tartott optimum elérésének céljából vezetik le a szükséges lépéseket. Az alapértékek egyetemességéből következik, hogy az optimum eléréséhez azok globális kiterjesztése szükséges, így a liberalizmus jellemzően a nemzetek felett álló intézmények megerősítésében érdekelt. A jogok elsődlegessége és az egyén primátusa terén a liberalizmus mind az ökopolitikával, mind a konzervatizmussal ütközik, ugyanis az egyének nemcsak jogai, hanem kötelességei is lehetnek; az ökopolitika szerint a többi létezővel szemben, a konzervatizmus szerint pedig a közösségekkel szemben.

2.2 Ökopolitika³

Az ökopolitika az egyedüli politikai irányzat, amelyik nem antropocentrikus, hanem bio- vagy ökocentrikus. Ebből a gondolkodásmódból következően az ökopolitika a környezetvédelmet emberi dimenzióba eme-

---

² A liberalizmus alapvető vonásainak összefoglalásához az alábbi irodalmakat használtuk: Kis 1987; Körösenyi 1989; Mándi 2015.

³ Az ökopolitika alapvető vonásainak összefoglalásához az alábbi irodalmakat használtuk: Boda 2004, 131–138; Lányi 2021; Charter of the Global Greens 2017.

li, ahhoz önmagában magas értéket tulajdonít, és így csak különlegesen indokolható esetben tartja megengedhetőnek, hogy döntései negatívan befolyásolják a természeti tőke értékét. A megközelítés kritikusan áll a költség-haszon típusú elemzések alkalmazásához a döntések előkészítésében, sőt elutasítja a piacgazdaság legtöbb célkitűzését és intézményét. Az ökopolitika vitatja a gazdasági növekedésre irányuló törekvéseket (inkább nemnövekedés-párti), gyanakvó a pénzügyi rendszerrel szemben, károsnak tartja a transznacionális vállalatok gyakorlatait, és elutasítja a nemzetközi kereskedelmet.

A (társadalmi) egyenlőség markánsan megjelenik a politikai irányzatban; képviselői egyrészt enyhíteni kívánják a földrajzi szempontból inhomogén természeti erőforrások rendelkezésre állásából fakadó különbségeket, másrészt intergenerációs igazságosságra, azaz a generációk közötti egyenlőtlenségek mérséklésére törekuszenek. Ezenfelül a megközelítés hívei gyakran integrálják politikai elképzeléseik közé a feminizmust, a nemek közötti egyenlőséget, a pacifizmust és az emberi jogok kiterjesztését a teljes ökoszisztémára. Utóbbi az ökocentrikus világkép természetes következménye.

Az ökopolitika hozzáállása az ideális döntéshozatali szintekhez kettős. A technológiával és piacgazdasággal kapcsolatos ellenérzések felértékelik a lokalitás szerepét, így a megközelítés alapvetően a decentralizáció, a szubszidiaritás és a helyi döntéshozatal híve. Azonban a határokon átnyúló környezetszennyezés és az egyenlőséggel kapcsolatos problémák esetében az ökopolitika jellemzően a globális, egyetemes megoldásokat preferálja. Az ökopolitika e két eleme nagyregionális szinten ütközik, így az ideológia képviselői között egyaránt található például az európai integrációt az Európai Egyesült Államok szintjéig erősítő törekvések és az azt fenntartásokkal kezelő, elsősorban a lokalizációt erősíteni kívánó igyekezetek.

2.3 Konzervatizmus⁴

A konzervatív attitűdnek – szemben a liberalizmussal és az ökopolitikával – nincs eleve prioritásként kezelt alapértéke, a jó élet valamennyi politikai feltétele egyaránt értékes számára. Ezért a konzervatizmus jellemzői nem elméletileg tökéletes konstrukcióból, hanem az időben felhal-

---

⁴ A konzervatizmus főbb jellemzőit az alábbi munkák alapján állítottuk össze: G. Fodor–Lánczi 2009; Kekes 2001; Körösi 1989; Oakeshott 2000; Quinton 1995.

mozódó tapasztalatokból fakadnak. A megközelítés szkeptikus a politikai következtetések utópikus premisszákból történő levonásával szemben. Az ember intellektuális tökéletlenségéből adódik, hogy a döntéseket nem szabad a változtatások nagyszabású és absztrakt terveinek vezérelniük, ehelyett inkább a közösség által felhalmozott politikai bölcsességre kell hagyatkozni. Az ember által megszerzhető tudás korlátozott, így nincs olyan társadalmi-politikai berendezkedés, ami helytől és időtől függetlenül, minden ember számára ideális lenne. Szükség van tehát a szokás-jog, a törvények és intézmények fékjére, melyek objektív és személytelen korlátokat állítanak a szubjektív és személyes impulzusok veszélyes szélsőségei elé. A megközelítés képviselői a piacgazdaság intézményrendszereinek alapjaiban az emberek erkölcsös együttműködésének lehetőségeit fedezik fel, így annak alapértékei megőrzésében érdekeltek, a verseny játékszabályait azonban készek az új kihívásoknak megfelelően módosítani. A konzervatizmus nem maradi: a változások elkerülhetetlenek, de folyamatosnak és fokozatosnak kell lenniük.

Lényeges konzervatív alapérték a pluralizmus. A jó élet feltételei között csak néhány határozható meg univerzálisan, ezen túl az életfelfogások sokfélesége uralkodik, vagyis a jó politikai berendezkedés kialakításában kulcsfontosságú az adott társadalom saját történelme és hagyományai. A társadalom egységes, szervesen fejlődő, rendezett, élő egész és több, mint alkotóelemeinek összessége. A konzervatív számára azontúl, hogy fontos az egyének kiteljesedése, fontos a különböző szintű közösségek – családok, társulatok, önkormányzatok, nemzet – jóléte (a közjó) is. Ebből táplálkozik többek között a konzervatív politika patrióta jellege. A szubszidiaritás elvének érvényesítésével a kormányzás a közösség különböző szintjei között észszerűen megosztott. Ezért nincs eleve előnyben részesített kormányzati szerveződési szint (mint ahogy a liberálisok számára kívánatos lehet a globális kormányzás, az univerzális emberi jogokat biztosító nemzetközi intézményrendszer), hanem a döntési jogot arra a szintre kell telepíteni, ahol legelőször képesek a leginkább tájékozott, megfontolt döntés meghozatalára.

3. Környezetpolitikai különbségek

Jelen szekció hat polarizációs pont mentén tárgyalja a három politikai ideológia közötti törésvonalakat. Az alszekciók az egyes konfliktuspont-kategóriákat mutatják be; azt, hogy az egyes pólusok miben látják a környezeti problémák fő okát, mik környezetpolitikájuk fundamentumai, milyen a

hozzáállásuk a gazdasági növekedéshez és a technológiai fejlődéshez, hogyan határozzák meg a döntéshozatal ideális szintjét, milyen a viszonyuk az egyenlőséghez és újraelosztáshoz, valamint hogy milyen eszközöket priorizálnak a környezeti problémák megoldására.

3.1 A környezeti problémák oka, a környezethasználó emberhez való viszony

A liberalizmus főként a tökéletlen technológiai megoldásokban és a helytelen társadalmi gyakorlatokban azonosítja a környezeti problémák okait. A liberálisok ezért hajlamosak megkülönböztetni az előremutató és a fejlődést akadályozó technológiákat, valamint a jó és a rossz viselkedési gyakorlatokat, majd törekvéseiket arra összpontosítani, hogy a vállalatokat és az embereket az ideálisnak tartott állapot (vagy más szóval: a haladás) irányába terelgessék. A liberálisok tökéletlen technológiai megoldásokhoz való hozzáállására jó példa az energiatermelő technológiákkal kapcsolatos attitűdjük. Mivel a szektor a globális szén-dioxid-kibocsátás tekintélyes részéért felelős, a rendelkezésre álló technológiák közül ki kell jelölni a haladást (jelen esetben a szén-dioxid-kibocsátás csökkentését) elősegítő, valamint az azt korlátozó megoldásokat (ezek többnyire a megújuló és a fosszilis technológiák), majd a szabályozási erőfeszítéseket arra kell összpontosítani, hogy az előbbiek mielőbb átvegyék az utóbbiak helyét.

A megközelítés hozzáállása a nem megfelelő egyéni gyakorlatokhoz hasonló. A liberálisok szerint az ember alapvetően jó; környezetszennyező döntései elsősorban a rossz társadalmi beidegződések következményei, így ezek megváltoztatásával az egyének újra megfelelő döntéseket hozhatnak. Ha például a hús előállításának ökológiai lábnyoma nagyobb, mint a növénytermesztésé, és az emberek mégis „túl sok” húst fogyasztanak, akkor a liberálisok feladata társadalmi nyomásgyakorlással megszabadítani az egyéneket az étkezési anomáliát okozó kulturális béklyóktól. A gyakorlat intenzíven megjelenik a progresszív nagyvállalatok tevékenységében is, amelyek a társadalmi nyomásgyakorlást reklámokon, céges imázsvidéokon, munkahelyi tréningeken egyaránt előszeretettel alkalmazzák. Általánosságban elmondható, hogy a liberálisok számára a környezeti problémák logikailag nem különböznek más problémáktól, így megoldási javasolataikat is egyéb társadalmi nehézségekre adott válaszaikhoz hasonló elvek mentén alakítják ki.

Ezzel szemben az ökopolitika a környezeti problémákat mélyebb, egzisztenciális válságnak tartja. Az irányzat az emberek alapvető motivációinak és viselkedési gyakorlatainak helyességét kérdőjelezi meg az anyagi

szükségletek, igények kielégítésének irányába tett törekvések, a termelési-fogyasztási struktúrák és az azokból felépülő piacgazdasági rendszer elutasításával. Az ökopolitika a környezeti problémák mögött gondolkodásmódbeli válságot azonosít, aminek az elsődleges oka, hogy az ember saját magát állította középpontba és elfelejtette, hogy csak egy sérülékeny része a Föld ökológiai rendszerének. Az ökopolitika alapélménye tehát, hogy a gondolkodásmódbeli válság eredményeképpen a társadalom túlnőtt azon a méreten, amit a bioszféra megengedne neki, és a tendencia csak az emberi motiváció és a társadalmi működés gyökeres megváltoztatásával fordítható vissza.

És bár egyéni szinten – a liberálisokhoz hasonlóan – az ökopolitika képviselői is hajlamosak a jó és a rossz magatartásformák általános megkülönböztetésére, az ökopolitika a környezetszennyező döntések háttérében nem kedvezőtlen társadalmi konvenciókat, hanem helytelen egyéni gondolkodásmódot azonosít, és törekvései középpontjába ennek megváltoztatását állítja. Az ökopolitika képviselői a helytelen társadalmi kereteket a rossz egyéni döntésekre vezetik vissza, így – az előbbi példánál maradva – nem hús- és zöldségfogyasztási kampányokat, hanem tágabb környezeti szemléletformálást és érzékenyítést javasolnak, ami az emberek szokásainak összességét – így húsfogyasztását is – környezettudatosabbá teszik. A gondolkodás megváltoztatása érdekében az ökopolitika is előszeretettel alkalmaz társadalmi nyomásgyakorlást, ez azonban – a javaslatok radikálisabb jellege miatt – kevésbé integrálható a progresszív vállalatok működésébe.

Lényegi különbség a liberális és az ökológiai gondolkodás hozzáállása a technológiához; a két megközelítés ellentétes irányultságot rendel az emberiség egyetemes történetéhez. Előbbi számára az ökológiai rendszertől való függés hátrahagyása fontos lépcső a haladás útján, hiszen a természeti korlátok visszavetik az életminőség folyamatos javulását és így az egyéni szabadság és autonómia kiteljesedését. A környezeti problémák tehát olyan új feladatok, amelyek megoldása segítheti az emberiség diadalmenetét a történelemben. Utóbbi szerint azonban a természetből egyre inkább kilépő emberiség története hanyatlás, és már nincs sok hátra a végső pusztulásig, így a világban érdemi fejlődés nem történt. A technológiai fejlődésben tehát a liberalizmus a megoldás kulcsát, az ökopolitika a probléma okozóját látja. Ezt jól szemlélteti az energiahordozókkal kapcsolatos példa is: míg a liberálisok az energiarendszer megújuló alapú átalakítását vizionálják, az ökopolitika követői elsősorban az energiaigény (azaz az emberek gazdasági aktivitásának) csökkentése irányába tennének lépéseket.

A konzervatív gondolkodás méltányosabb az emberi döntési helyzetekkel kapcsolatban. Az irányzat ugyan azonosít olyan egyéni magatartásformákat, amik a közjót csökkentik – és ekkor megfelelően orientáló intézményi korlát felállítása mellett érvel –, de ezt a politikai erkölcs szintjeinek (univerzális, közösségi, egyéni szint) megkülönböztetésével teszi, tartózkodva az egyén mérlegelési képességének korlátozásától. A helyes környezetpolitika figyelembe veszi, hogy a megfigyelhető környezetszennyezési jelenség a politikai erkölcs mely szintjének értékeit veszélyeztetheti: az emberi élet alapfeltételeit, az adott társadalom konvencióit vagy az egyének életfelfogását. Egyes környezeti kérdések az egyéni szintről (ahova évszázadokon keresztül tartoztak) átkerülhetnek a társadalmi vagy egyetemes szintre, ugyanakkor nincs olyan felsőbb szint, ahonnan az egyes emberek eltérő életfelfogása közötti konfliktusokról döntéseket lehetne hozni, prioritásokat lehetne kijelölni. Azt, hogy valaki mennyi húst fogyaszt, számos (földrajzi, kulturális, egészségügyi stb.) tényező befolyásolja, ráadásul a hús előállításának ökológiai lábnyoma erősen függ az adott térség adottságaitól. Ezért a konzervatívok tartózkodnak egyetemes húsfogyasztási normák felállításától és azok előíró jellegű érvényesítésétől, inkább a fogyasztási döntések (környezeti) következményeinek megismertetésével teszik lehetővé az egyének és közösségek számára a felelősebb döntéshozatalt, esetleg élelmiszeripari szabályok felállításával ösztönzik a termelőket környezeti teljesítményük javítására.

A konzervatívok szerint elsődlegesen nem a technológia felelős az ökológiai problémákért, hanem a döntések és az intézményrendszer tökéletlensége, ami a környezeti teljesítmény növelése helyett más prioritások felé orientálja a fejlesztéseket. A történelem során a technológia – megfelelő ösztönzők mellett – számos nehézség leküzdését tette lehetővé az emberiség számára, így az a környezeti problémák megoldásában is hasznos eszköz lehet. A konzervatizmus technológiához való hozzáállása leginkább abban különbözik a másik két ideológia attitűdjétől, hogy tartózkodik az egyes megoldások előzetes differenciálásától, sokkal inkább a pluralizmus és a technológiák közötti verseny híve. Ahogyan az az elmúlt évtizedekben számos alkalommal bebizonyosodott, az innovációt nem lehet előre jelezni, így nem érdemes egyes megoldásokat kiemelni a többi közül. Megfelelő intézményrendszer felállításával azonban ösztönözni lehet a piaci szereplőket arra, hogy fejlesztési kapacitásaikat egy-egy probléma megoldása irányába orientálják. Ez az energiatermelő technológiák szintjén azt jelenti, hogy a konzervatív álláspont szerint nem szabad előzetesen eredményt hirdetni, azaz jó és rossz megoldásokra differenciált szabályokat hozni. Ha a cél a szeny-

nyezések csökkentése, akkor olyan versenyfeltételeket kell teremteni, amelyek büntetik a magas károsanyag-kibocsátást, vagy jutalmazzák a kibocsátásmegtakarítást, és utána hagyni kell, hogy a technológiák közötti versennyel organikusan kialakuljanak és érvényesüljenek az alacsony karbonintenzitású megoldások.

3.2 A környezetpolitikák fundamentumai

A liberalizmus és a konzervatizmus antropocentrikus környezetpolitikai megközelítéseiben számos különbség azonosítható. A liberalizmus számára a jó élet feltételei között kiemelt prioritásúak azok, melyek az egyén kiteljesedését szolgálják. A természeti erőforrások túlhasználata és a környezetszennyezés akkor válik problémává, ha a természeti erőforrások szűkössége vagy hiánya, illetve a nagymértékű szennyezés az ember életkörülményeinek fizikai, egészségi vagy termelési korlátjává válik. Alapesetben a természet legyőzendő, megzabolázandó terep, és a technikai civilizáció kiterjesztése, a vadon megszelídítése és elfoglalása az emberi fejlődést, a szabadság és az autonómia kiteljesedésének útjában álló akadályok elhárítását szolgálja. Az emberi alkotóerő kiteljesedését és az ember felemelkedését (azaz a haladást) a természetben megvalósított, magas színvonalon megtervezett beruházások sora biztosítja: a mocsarak lecsapolása, a folyók szabályozása és az autópályák sűrű hálózata. Azonban a liberalizmus is érzékeny arra, ha a mérleg nyelve átbillen, és a természet megzabolázásából származó előnyök kisebbé válnak, mint az ebből fakadó hátrányok. Ha a természethasználat adott formájának eredője az ember autonómiájának csökkenése, akkor a környezethasználat ezen módja kiküszöbölendővé válik. A liberalizmus ezt a mérlegelési kötelezettséget elsősorban úgy biztosítja, hogy az emberi szabadság alapvető feltételrendszerének katalógusát, az emberi jogok rendszerét kiegészíti az egészséges környezethez való joggal.

A konzervatizmus környezetpolitikája is antropocentrikus, de másképpen. A konzervatív gondolkodás nem tesz *a priori* megkülönböztetést, nem állít fel univerzális rangsort a jó élet feltételeire. A természeti adományok élvezete, a jó élet környezeti feltételeinek fenntartása minden más feltétel biztosításával egyenrangú, így a környezetvédelem relatív súlya az adott helyen, adott időben történő mérlegelés eredménye lesz. A liberális mérlegeléshez képest a konzervatívok számára a természeti tőke csökkenésének enyhébb fokán is figyelmeztető lámpák gyulladhatnak ki, nem kell feltétlenül megvárni, míg a környezethasználat olyan szintet ér el, ami már az individuális jólét további emelésének gátjává

válhat. Például a környezethasználat mérséklését válthatja ki a közösség számára kulturálisan fontos tájkép megváltoztatása, egyes élvezetet okozó tevékenységek (például természetjárás, horgászat) minőségének csökkenése is. A konzervatívok számára az ember-természet kapcsolat több vetülete, minősége lehet fontosabb, mint a liberális mérlegelésben. A gyakorlati tapasztalat is ezt mutatja: az elmúlt évszázadokban inkább a konzervatívok voltak óvatosabbak a természetátalakító, technikai civilizációt fejlesztő projektek kapcsán, és a liberálisoknak volt kevesebb kétségük a haladást segítő beavatkozások támogatásában.

Ez a megközelítésekben fennálló különbség megjelenik abban is, hogy miként érvel a két gondolkodásmód, ha környezeti problémával találkozunk. A liberálisok szerint az embernek joga van az egészséges környezethez, a konzervatívok szerint az embernek kötelességei vannak az ember-természet viszony megfelelő állapotban való fenntartásában. A liberális környezetpolitika az embert védi, a konzervatív környezetpolitika az ember-természet viszony, kapcsolat minőségét tartja karban.

Az ökopolitika egy harmadik megoldást javasol. Nézete ököcentrikus, így az irányzat nem az ember felől közelít a környezettel való viszonyhoz, hanem megpróbál egy külső, semleges nézőpontot elfoglalni, és ebből úgy látja, az embereken túli természeti tényezők nem helyezhetők az ember elé. A társadalom (és azon belül a gazdaság) a természet rendszerébe ágyazódó részrendszer, működése nem sértheti meg a befoglaló, tágabb rendszer szabályait. Ezért az egyéneknek és a közösségeknek nem lehetnek olyan céljaik, amik a természeti rendszer működési szabályait megsértenék. E szabálysértéseknek – más megoldások mellett – úgy is gátat szabhatunk, ha a jogrendszer védi a természetet, illetve annak működési feltételeit, szabályait. Ennek egyik megjelenési formája az állati (és egyes esetekben a növényi) jogok intézményének bevezetése.

Az ököcentrikus megközelítésmód természetes következménye, hogy az ökopolitika a másik két irányzatnál kisebb hangsúlyt fektet számos – környezeti szempontból kevésbé releváns – hagyományos közösségi probléma tárgyalására. Az ökopolitika konfliktusban áll a nyugati világ aktuális gazdasági berendezkedésével, így számos klasszikus gazdaságpolitikai területen felmerülő kérdésben nincs önálló, átfogó álláspontja. Például hiába kezeli szinte valamennyi nyugati ország kiemelt prioritású területként a monetáris politikát vagy a nyugdíjrendszert, az ökopolitikai megközelítés – tágabb rendszerkritikája miatt – ezekben a témákban nem kínál önálló, gyakorlati útmutatást.

3.3 A gazdasági növekedéshez és innovációhoz való hozzáállás

A liberálisok a demokratikus jogállamot nem látják elválaszthatónak a szabad döntéseket támogató piacgazdaságtól, így az az emberi jogok védelme szempontjából fundamentális jelentőségű. A liberalizmus gyanakvó az intézményekkel szemben, ezért azok újratervezésében, átalakításában érdekelt, hogy megtalálja az olyan formátumokat, amelyek a lehető legkisebb mértékben képesek az emberi döntések kiterjedtségét korlátozni. A kapitalizmushoz való viszony a liberalizmus különböző válfajai között ellentétes megítélésű. A libertarianizmus vagy a klasszikus liberalizmus képviselői (például Hayek, Friedman és von Mises) szerint a piacgazdaság képes azt a gazdasági szabadságot biztosítani, amely a személy politikai szabadságának is fundamentuma lesz. Az egalitáriusok szerint viszont a piacgazdaság által létrehozott egyenlőtlenségek csökkentik a szabadság és az autonómia megélésének lehetőségét.

A liberálisok között abban azonban általában egyetértés van, hogy a kapitalizmus a gazdasági aktivitás nagymértékű növekedését tette lehetővé, ami ahhoz vezetett, hogy növekvő számú ember egyre több – az élet fizikai feltételeit könnyítő – termékhez és szolgáltatáshoz férhet hozzá. Márpedig, a liberálisok szerint, az egyén szabadságának kiteljesedését segíti a fizikai korlátok lebontása. A gazdasági liberalizmus fénykorának elmúltával a liberalizmus generalistább felfogásával, Mill és Rawls elméleteinek előtérbe kerülésével a gazdasági szabadság lényegessége a személy autonómiájának garantálásában elhalványult.⁵ Az egyenlőtlenségek kapitalizmus által meg nem oldott problémája mellé pedig a környezetszennyezés is csatlakozik: a jövedelmi és vagyoni egyenlőség ideája mellett a környezeti igazságosság programja is további indok a kapitalizmus kritikájában.

A libertariánus megközelítés a személyi szabadságra az egyik legnagyobb veszélyforrásnak az államot látta, míg a modern liberalizmus számára az állam a szinte egyedüli intézményes lehetőség a kapitalizmus egyenlőtlenségeket növelő hatásainak mérséklésére. Ugyanígy, az állam a megoldás a környezetszennyezést okozó piaci kudarcok problémájára is. A második világháborút követő jólétiállam-modell népszerűsége végül marginalizálta a gazdasági liberalizmust a liberális gondolkodók világában. Ezért a liberalizmus inkább a kapitalizmus megregulázásában, állami beavatkozásokkal való kontroll alatt tartásában érdekelt.

---

⁵ Freeman 2011.

Az ökopolitika a forradalmi változásokat, a kapitalizmus érdemi átalakítását, leváltását sürgeti. A megközelítés a kapitalizmus lényegi tulajdonságának látja az üzleti számítást, az önző haszonelvűséget, melyek ellehetetlenítik a közösségek szolidáris működését, a gazdaságok befolyása pedig korrumpálja az államot. Ezért a demokratikus jogállam optimális társadalmi egyensúlya is megbomlik; a politikai elitel összefonódó „pénzarisztokrácia” jut hatalomra. Az ökopolitikai gondolkodásban a gazdaságszervezés középpontja a helyi társadalom. A kisvállalkozás az önrendelkezés letéteményese, míg az óriáscégek a másokkal való rendelkezés szinonimái. Az irányzat hasonlóan látja a környezeti terheléseket is: a helyi közösségbe ágyazódó kisvállalkozás a természeti erőforrásokat kíméletesen, fenntartható módon használja, a nagyvállalat azonban kizsákmányolja.

A konzervatizmus a piacgazdaságot morálisan igazolhatónak tartja, annak intézményeire a környezeti problémák megoldásának részeként tekint. A környezet védelméhez leginkább a piacgazdaság intézményei: szabályrendszere és a vállalkozói minőség ad erőteljes segítséget. Ha a kapitalizmus játékszabályaiban megjelennek a természeti erőforrások szűkösségét közvetítő, akkor a vállalkozók, akik rendelkeznek azzal a képességgel, hogy a tevékenységüket hozzáigazítsák a szűkösség változó korlátjaihoz, rögvest meg fognak jelenni azokkal a technológiai módosításokkal, új termékekkel és szolgáltatásokkal, amelyek már kevesebb természeti tőkét emésztenek fel. Elvben a természet megőrzésére való legnagyobb potenciállal a jelenleg ismertek közül a piacgazdaság intézményrendszere bír, feltéve, hogy rendelkezünk a szabályok észszerű kiigazításának képességével. Ami aggodalomra adhat okot, az ennek a képességnek a gyengülése.

A piacgazdasághoz való eltérő viszony következményeképpen a három irányzat gazdasági növekedéshez való hozzáállása eltérő. A konzervatizmus – a liberalizmushoz hasonlóan – nem lát problémát a gazdasági növekedésben, az ökopolitika szerint azonban a Föld véges fizikai terében nem lehetséges vég nélküli gazdasági növekedés, ráadásul a régiók és országok közötti verseny pazarló a természeti erőforrásokkal. A konzervatívoknak nincs különös céljuk vagy érdekük a gazdasági növekedéssel kapcsolatban, azt csupán indikátornak tekintik, ami azt jelzi, hogy a társadalom gazdasági együttműködéseiben a kölcsönös érdeken alapuló cserék és megállapodások értékteremtéshez vezettek. A konzervatívok számára a gazdasági növekedés tényénél vagy mértékénél fontosabb a bővülés forrása. Ezzel szemben a liberalizmus számára a gazdasági növekedés fontos erőforrás társadalmi céljai kiteljesítéséhez. Először is, a nagyobb anyagi erővel bíró társadalomban kisebbek a személyi szabadság kiteljesítésének

fizikai akadályai. Másodszor, a gazdasági növekedés körülményei közepette mind nagyobb mértékű újraelosztással lehet segíteni az állam esélyegyenlőséget célzó tevékenységeinek finanszírozását, és a társadalmi béke hatásosabb megőrzése közepette lehet a jövedelmi csoportok közötti újraelosztási programokat is megvalósítani.

A konzervatívok és a liberálisok számára is hasznos, ha a gazdaság növekszik, ebben azonban a liberálisoknak van fundamentálisabb érdekeltségük. Ha a növekedés ára a természet kifosztása, akkor ez a liberális megközelítésben később válik korlátozó tényezővé, mert a növekedés által támogatott egyéni szabadság növelésének – mint célnak – elsőbbsége van a természet védelmével szemben. A konzervatívok számára azonban a jó élet valamennyi feltétele egyaránt fontos, így a természeti-környezeti feltételek hanyatlása előbb válhat a természetfelélő gazdasági növekedés korlátozásának lehetséges indokává. Sem a konzervatívok, sem a liberálisok nem zárják ki, hogy lehetséges olyan gazdasági növekedés, amely a természeti erőforrások fenntartható használata mellett valósulhat meg. A termelés-fogyasztás megváltozott logisztikái, új technológiák alkalmazása mind olyan lehetőség, ami a zöld növekedést lehetővé teheti.

Ebben a kérdésben az ökopolitika radikálisan ellentétes álláspontot foglal el: a Föld fizikai végességéből a gazdasági aktivitás során keletkező érték (nemzeti jövedelem) korlátosságát vezeti le. A gazdasági növekedés hajszolása csak a természeti erőforrások végletes kifosztásához, az emberi létezés biológiai feltételeinek eltüntetéséhez vezethet. Ezért a növekedést tudatosan le kell állítani, a gazdaságot legalább stacionárius állapotban kell tartani, de az optimális az, ha az emberi tevékenységek aggregált fizikai nagysága időben csökken. A nem növekedési pályára állított gazdaság így mérsékli a tevékenységeink ökológiai lábnyomát, amivel a környezeti problémáink súlyossága, gyakorisága is csökken. Az ökopolitika számára tehát a környezeti válság megoldásának alapvető eszköze a gazdasági aktivitás folyamatos csökkentése: a nem növekedés.

A három ideológia technológiához fűződő viszonya jelentős mértékben összefügg azok gazdasági aktivitáshoz való hozzáállásával. A liberalizmus a progresszió ideológiája, a haladás pedig főként a technológiai innovációk eredménye. Az emberek felemelése, a szabadság és autonómia kiterjesztése megvalósítható, ha az azok útjában lévő fizikai korlátokat elhárítjuk. Ugyanígy a természetet is civilizálni kell, a Föld minden pontjára el kell juttatni az emberi technológia vívmányait. Az ökopolitika a technológiai-termelési haladással szemben szkeptikus. Fontos aggodalom, hogy a technológia nem segíti, hanem uralja vagy kiszorítja az embert a munkájából. A digitalizáció és az automatizáció tehát egy embertelen jövőbe vezethet.

A konzervatívok számára a technológia pusztán eszköz, amely hozzájárulhat a jó élet valamelyik, illetve akár egyszerre több feltételének erősítéséhez. A konzervatívokat sem a technikai haladásba vetett túlzott hit, sem az innovációval szembeni feltétlen gyanakvás nem jellemzi. Problémaforrássá válhat azonban a fejlesztések más társadalmi céloktól független hajszolása. Roger Scruton szerint mivel a technológia évről évre fejlődik, de a technológiai haladás az eszközeinket, és nem a céljainkat érinti, új tévedési lehetőség adódik, ami összekeveri az eszközt a céllal, és a természet feletti uralom rosszul értelmezett formájához vezet.⁶ A konzervatívok számára a jó élet megteremtése és a természet megóvása közötti egyensúly kialakításához hasznosnak tűnnek az emberi tevékenységek környezeti lábnyomát csökkentő fejlesztések. Ugyanakkor a konzervatív nem gondolja, hogy a környezeti problémák minden más változtatás nélkül, pusztán új technológiákkal megoldhatók.

A túlzott környezethasználat megállítása tehát a liberális számára főként technikai fejlődés kérdése, az ökopolitika híve számára éppen ellenkezőleg: a követelmény a technológiai optimizmustól való megszabadulás. A konzervatívok szerint a technológia fontos, szükséges, de nem elégséges feltétel. A liberálisok főként, az ökopolitika ritkábban, a konzervatívok pedig szinte soha nem gondolják, hogy a környezetvédelem egy ideális technikai utópiából való visszatervezés révén lenne megvalósítható. Az innovációs *backcasting* megvalósíthatósága fontos elválasztópont a liberálisok és a konzervatívok között. A mai nemzetközi, intézményesített környezetvédelemre jellemző az a liberális megközelítés, ami az emberi tervező ész korlátlan kapacitásán, képességein, az abba vetett hiten alapul. Például egy távoli időpillanatra kijelölünk egy környezetszennyezési célértéket, majd visszafejtjük, hogy ma és a további időszakokban milyen technológiai újítást kell bevezetni, hogy a pontosan eltervezett úton az eltervezett jövőbe érjünk. A liberális gyakorlat az ökopolitika hívei számára elfogadható, a konzervatív hozzáállástól azonban idegen.

3.4 A környezeti döntéshozatal ideális szintje

A három megközelítés más módon gondolkodik arról, hogy az emberi szerveződések mely szintjén hatékony döntést hozni a természeti erőforrások felhasználásának nagyságáról, a környezetpolitika alapvető szabályairól. A liberális gondolkodás sok esetben univerzális, globális, mert a

---

⁶ Scruton 1995, 56–57.

szabadság fő értékeit az egyénhez kapcsolódónak tartja, és ehhez képest a születési hely esetleges. A nemzeti, regionális, helyi közösségi meghatározottságokat (vallási, kulturális szokásokat) sokszor az egyéni szabadság és autonómia kiteljesedése akadályának látja, ami alól az egyénetet érdemes felszabadítani. A megközelítés szerint tehát az egészséges környezetet az egyetemes jogok kiterjesztésével lehet biztosítani, ami leginkább megfelelő nemzetközi intézményrendszerrel garantálható.

Ezért a liberálisok jellemző eszköze a lokális vagy nemzeti döntési jogkörök nemzetközi szintre emelése, például az ENSZ szerepének erősítésén keresztül. Steven Bernstein, a Yale Egyetem kutatója úgy fogalmaz, hogy *„a nemzetközi környezeti kormányzás alakulását leginkább társadalmi-evolúciós magyarázattal lehetne megérteni, a fenntartható fejlődés gondolkodásmódjának bevezetése pedig a liberális környezetvédelem intézményesülését eredményezte. Feltételezzük tehát, hogy az államok viszonylag könnyen »kihagyhatják« érdekeik meghatározásait, és így felvilágosult nézeteikre reagálva nemzetközi intézményeket hozhatnak létre vagy változtathatnak meg.»*⁷ A liberális hozzáállás regionális szinten is markánsan megjelenik; erre jó példa az Európai Unió döntési jogosítványainak fokozatos kiterjesztése irányába tett lépések, a nemzeti és a helyi szintek rovására.

Az ökopolitika a döntési szintek közül a helyit tartja a legfontosabbnak, és csak indokolt esetben engedi meg, hogy a jogosítványok magasabb szintre emelkedjenek. Ugyanakkor sokszor, egyes szennyezések globális jellegét látva, a helyi szinten nem megoldható környezeti kérdések kezelését nemzetközi szinten elfogadott szabályok segítségével orvosolnák, így az ökopolitikában – csakúgy, mint a liberálisban – a nemzeti szint kiüresedik. A megközelítés helyi döntési szint preferenciája azoknak a tárgyalásos, deliberatív, konszenzusra törekvő, az érintettek minél szélesebb körét bevonó döntési eljárásoknak a támogatásából ered, amelyek leghatékonyabban helyi szinten valósíthatók meg. A liberalizmus sokkal inkább elfogadja a képviseleti demokráciát, és kevésbé támaszkodik a helyi eljárásokra.

Az ökopolitika számára az Európai Unió a nemzetállamok demokratikus politikai közössége, a szoros együttműködésnek azonban az európai érdekek nemzetközi képviseletében kellene leginkább megnyilvánulnia. Az irányzat az unió jelenlegi működésének legkritikusabb pontjaként az egységes európai piac biztosítását tartja, ami túlságosan kiterjedt befolyást gyakorol az országokra és az azokon belüli helyi közösségekre. Az ökopolitika egyes irányzatai szerint a gazdasági allokáció fő döntés-

---

⁷ Bernstein 2001.

hozóinak a helyi közösségeknek kell lenniük, így azok az Európai Unió működési logikájának reformját szorgalmazzák.

A konzervatív szemléletben a döntési hatásköröket a szubszidiaritás elvének megfelelően kell elosztani. Ez olyan alulról felfelé építkező struktúrát jelent, amelyben csak azok a jogkörök kerülhetnek magasabb szintre, amelyeket az adott szinten már nem lehet érvényesíteni. A szubszidiaritás elvének megsértése egyrészt méltánytalan politikai helyzetekhez, másrészt alacsony hatékonyságú beavatkozásokhoz vezet. Ha például egy nemzetközi intézmény minden országra egységes újrahasznosítási kvótákat ír elő, akkor eltekint attól a tényről, hogy az újrahasznosítás hatékony szintje nemcsak országról országra, de országon belül, régióról régióra is változik, mert a nagyvárosokban jóval több hulladékot lehet szelektíven összegyűjteni, mint a tanyákon.

A természet megóvása lokális cselekvés, amelynek során az emberek a saját környezetükre vonatkozó tapasztalatokból indulnak ki. A konzervatív környezetvédelem elsősorban nem nemzetközi, absztrakt zöld sztendeknek való megfelelés, hanem a hely problémáira való reflexió. Ebben a tekintetben a konzervativizmus és az ökopolitika hasonlóan gondolkodik, ugyanakkor a két megközelítés között különbségek is azonosíthatók. A helyi döntéshozatal az ökopolitika számára alapvető prioritás, a konzervatívok azonban úgy vélik, a lokalitást össze kell egyeztetni a szubszidiaritás elvével. A helyin túlmutató kihívások kezelésének kérdésében az ökopolitika számára a nemzetközi szolidaritás a kiegészítő következő lépcső, míg a konzervatívok a regionális, nemzeti szint megfelelését vizsgálják először, mielőtt a szubszidiaritás logikáját követve a nemzetközi intézmény létrehozásának lehetőségét keresnék.

A konzervatívok szerint például az uniós szintre delegált hatáskörök és döntési jogosítványok már érdemben meghaladják a szubszidiaritás elve által diktált, józanul elfogadható, optimális szintet. A szubszidiaritás elvének megfelelő gyakorlatot úgy lehetne helyreállítani, ha a nemzeti szint és a lokális szintek döntési jogosítványokat kapnának vissza. A konzervatív kritika szerint számos környezeti szakpolitikai kérdésben sérül a hatásosság és a hatékonyság, mert az univerzális környezetminőségi célok nincsenek összhangban azzal a ténnyel, hogy Európa földrajzi területén regionális különbségek vannak a környezethasználat hatékony szintjében.

3.5 Az egyenlőséghez és újraelosztáshoz való viszony

Azon túl, hogy a fenntartható fejlődés progresszív ideájának megvalósítása az erőforrások központi tervezésen alapuló, nemzedékek közötti elosztását kívánna meg, központi kérdéssé teszi az egyenlőség kívánalmait

is. A fenntartható fejlődés koncepciója anélkül, hogy megvizsgálná a vagyoni különbségek forrását és igazolhatóságát, kategorikusan az anyagi, fogyasztási, jövedelmi egyenlőség mellett foglal állást. Ebből következően a kapitalizmus kritikusi rendre azzal érvelnek, hogy a világ leggazdagabb kisebbségének kezében összpontosul a megtermelt javak többsége, és a növekedés a gazdagokat csak még gazdagabbá teszi, miközben nem javítja a szegények anyagi helyzetét.

A liberális gondolkodásban a nemzedékek közötti igazságosság gondolata továbblép a fenntartható fejlődés konstrukciójánál, és az erőforrások megőrzésében morális – a gyakorlatban legtöbbször egalitárius – feltételeket is szab, amelyek egyébként nem feltétlenül lennének szükségesek a fenntarthatóság biztosításához, hiszen a jövő generációk akkori szükségleteit biztosító erőforrásoknak nem kell feltétlenül egyenlőnek is lenniük a maiakkal. Brown Weiss szerint az intergenerációs igazságosság három elvet foglal magában:

- 1. az egyenlő választási lehetőségek megőrzésének elvét,
- 2. az egyenlő minőség fenntartásának elvét, és
- 3. az egyenlő hozzáférés elvét.⁸

A liberalizmus hangsúlyozza, hogy a környezeti jogok az egyetlenek az emberi jogok katalógusában, amelyek a jövő nemzedékek tagjainak a jólétét és érdekeit jelenítik meg. A környezetvédelem, a legbelsőbb érteleme szerint tehát, a jövőt hívja fel a természet megőrzésének igazolására.⁹ Az egyenlőtlenségek elutasításából a liberálisok számára az újraelosztás követelménye adódik. A jövedelmi, vagyoni és természeti erőforrásokhoz való hozzáférési lehetőségekből fakadó egyenlőtlenségek az akadályai annak, hogy minden ember ki tudja teljesíteni személyes szabadságát. Az egalitárius, baloldali liberalizmus ezért az államon keresztüli állandó és egyre kiterjedtebb újraelosztás mellett érvel.

Az ökopolitika szerint – a liberális megközelítéshez hasonlóan – a természeti erőforrások észszerű beosztásán és megőrzésén túl a javakból az embereknek egyenlően kell részesülniük, Brian Lin megfogalmazásában: „a fenntartható társadalom és az erőforrások hatékony használata állandósításához szükséges a jövedelem sokkal egyenlőbb elosztása.”¹⁰ Az ökopolitika meggyőződése szerint a társadalmi szerveződés alapjai a helyi kö-

---

⁸ Weiss 1992.

⁹ Hiskes 2005.

¹⁰ Lin 2006.

zösségek, azonban az önrendelkezés elvét össze kell hangolni a kölcsönös segítség elvével, így a területi egyenlőtlenségek csökkentése is fontos cél-lá emelkedik, ami megköveteli az újraelosztás mechanizmusainak fenntartását. Megoldandó feladat tehát, hogy a Föld ökológiai eltartóképességén belül a természeti erőforrásokhoz való egyenlő hozzáférés minden ember számára biztosított legyen. A szemléletmód eredményeképpen az ökopolitika képviselői gyakran támogatnak olyan – egyébként nem környezetvédelmi indíttatású – kezdeményezéseket is, mint például a feltétel nélküli alapjövedelem.

A konzervatívok óvatosabban állnak az egyenlőtlenségek csökkentésének zászlója alatt bevezetni kívánt, nagy társadalomátalakítási kísérletekhez. Egyfelől a problémát árnyalja, hogy úgy tűnik, az elmúlt évek fejlődése a szegényeket is segítette. Az ENSZ éves jelentései szerint az extrém szegénységben élők aránya globálisan az 1981-es 40,4 százalékos szintről 2001-re 21 százalékra, majd 2015-re 10 százalék alá csökkent.¹¹ Ráadásul a nemzeti jövedelem által reprezentált gazdagság vagy szegénység sokszor elfedi az életminőség (amit például a HDI¹² mutatóval mérhetünk) valódi különbségeit, melyek a jövedelmi arányoknál kedvezőbbek lehetnek. Másfelől, a konzervatívok számára az egyenlőtlenség nem feltétlenül morális rossz; a fő kérdést sokkal inkább az egyenlőtlenség igazolhatósága, mintsem annak pusztá ténye jelenti. Bizonyos típusú egyenlőtlenségek az emberi működés természetes velejárói, így ha a különbségek létrejöttekor nem történt igazságtalanság, akkor a jelenség nem tekinthető erkölcstelennek. Ellenben a szegénységnek azon formái, amelyek az érvényesülés feltételeinek torzításán keresztül tartósan elzárják az egyéneket a fel-emelkedéstől, lehetnek morálisan aggasztóak. A konzervatívok ezért árnyaltabb megközelítést javasolnak, és kritizálják azokat az ökológiai vagy liberális érveléseket, amelyek összekeverik a szegénység, a nyomor, illetve az egyenlőtlenség és az igazságosság fogalmait.

Ráadásul a konzervatív gondolkodás szkeptikus a társadalmi tervezéssel kapcsolatban; abban ismeretelméleti akadályokat lát. Az újraelosztás korlátozottan tervezhető meg pontosan, hiszen olyan nagyszámú viszony kiigazítására lenne szükség, amelyek változásának megtervezése és az ehhez kapcsolódó közvetlen és közvetett hatások kiszámítása meghaladja a szabályozó kapacitásait. Az ilyen beavatkozások negatív társadalmi

---

¹¹ Roser–Ortiz-Ospina 2019.

¹² *Human Development Index*: az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP) által használt mutató az emberi életminőség mérésére.

mellékhatásai aztán sokszor eliminálják azokat a nagyszabású állami beavatkozástól várt, közvetlen előnyöket. A gyakorlatban ezért a konzervatív előnyben részesíti azokat a környezetpolitikai megoldásokat, amelyek nem vezetnek az állami újraelosztás túlzott mértékű növeléséhez, hanem a piaci-társadalmi szereplők egymás közötti környezeti koordinációit ösztönzik.

3.6 Környezetszabályozási eszközök

A környezetpolitikában (és azon belül például az éghajlatvédelemben) alkalmazható eszközök jól tükrözhetik az egyes politikai meggyőződések természetét. A szabályzóeszközök területén a liberális gondolkodáshoz jól igazodik a technológiai fejlődésben való bizalom alapján álló beavatkozási formák alkalmazása, például a legjobb elérhető technológiák előírása, a következmények előzetes tudományos alaposságú felmérését biztosító hatásvizsgálati eljárások alkalmazása. Szintén összefér a liberális elvekkel az újraelosztást támogató környezeti eszközök használata: a környezeti adóké és az ezek akár pántlikázott felhasználását lehetővé tevő szubvencióké. A tervező ész megjelenése lehet állami háttérintézmények létrehozása és működtetése, ahol a kormányzat irányításával fejlesztenek ki környezetvédelmi koncepciókat, de még inkább nemzetközi intézmények, amelyek egyetemes célok kijelölésén és azok elérését lehetővé tevő megoldásokon dolgoznak. Általánosságban tehát a liberális környezetszabályozás előszeretettel alkalmazza a pigou-i jóléti közgazdaságtan eszközrendszerét, amelyben az egyének esélyegyenlőségét védő állam kiterjedt allokációs és ellenőrző szereppel bírhat.

Az ökopolitikában a környezeti követelményekhez való igazodás fő csatornája a helyi vitákban részt vevők informálása és meggyőzése, fő kritériumai pedig: az átláthatóság, a nyilvánosság és a számonkérhetőség. Fontos eszköz az ökológiai korlátok határainak világos megjelenítése, részben technikai szabványok érvényesítésével (például tarvágás tiltása az erdőszetben, vagy intenzív állattartás korlátozása a mezőgazdaságban), erőforrás-felhasználási kvóták bevezetésével. Az ökopolitika, mivel a természetpusztítás fő okának a piacgazdaságot tartja, a környezetpolitika megvalósítását a gazdaságban kezdi, annak főbb intézményei korlátozásával. Az ökopolitika tehát a gazdasági-társadalmi játékszabályok gyökeres átalakításával, egyfajta ökológiai elvű rendszerváltással kezelné a környezeti problémákat.

A konzervatív meggyőződéshez igazodó egyik legfontosabb környezetpolitikai eszköz a tulajdonlás és a polgári jog egyéb eszközeinek alkal-

mazása, a gazdasági ösztönzők közül pedig inkább azoké, amelyek nem vezetnek az állami újraelosztás növekedéséhez. Ilyen például a forgalmazható kibocsátási engedélyek rendszere. A konzervatív környezetszabályozás tehát a piacgazdaság eszköz- és intézményrendszerét igyekszik a természeti erőforrások megőrzésének szolgálatába állítani, és nagy hangsúlyt fektet a tulajdonjogi, kártérítési szabályok, valamint a kellően differenciált gazdasági ösztönzők alkalmazására.

4. Összegzés

Jelen tanulmány bemutatta a főbb hozzáállásbéli különbségeket három ideológiai irányzat (liberalizmus, ökopolitika, konzervatizmus) környezetpolitikája között. Mivel a környezeti problémák kezelésének mindhárom megközelítésben jelentős hagyományai vannak, az eltérések elsődlegesen nem a természetvédelem jelentőségének meghatározásában, hanem a kihívások lehetséges kezelési módjaiban jelennek meg. A tanulmány fókuszában az ideológiák logikájából következő konfliktuspontok állnak, így megállapításai csak korlátozottan alkalmazhatók egy-egy párt mindennapi gyakorlatának leírására; az elemzés inkább a mélyebb, fundamentális jellegű viták megértését szolgálja.

A liberalizmus elsődleges céljának az egyéni szabadság kiteljesedését tekinti, amelyet akadályozhatnak a korlátozottan rendelkezésre álló természeti erőforrások, valamint az emberi tevékenység okozta szennyezések. A megközelítésben a környezeti problémák és az azokra adható potenciális válaszok nem különülnek el markánsan más típusú társadalmi nehézségektől, így azokat a liberálisok leginkább a tiszta környezethez való jogoknak az emberi jogok univerzális katalógusába való beemelésével orvosolnák. Az irányzat a túlzott természethasználattal problémájának megoldásában nagy jelentőséget tulajdonít a technológiai fejlesztéseknek, amelyhez gondos intézményi tervezéssel ad irányt. A környezetszennyezések egy részének globális jellegéből, valamint az egyéni szabadság univerzalitásából következően a liberalizmus a beavatkozások tervezéséhez és kikényszerítéséhez nemzetközi intézményrendszer kiépítését és a döntési jogkörök „felfelé” történő orientációját szorgalmazza. A liberális környezetpolitikában hangsúlyosan megjelenik a területi és intergenerációs egyenlőtlenség problémája, ezért az irányzat képviselői nagyszabású, központi újraelosztási megoldások bevezetését sürgetik, elsősorban környezeti adók bevezetésén keresztül.

Az ökopolitika legfontosabb jellemzője, hogy – szemben a másik két ideológiával – nem ember-, hanem természetközpontú irányzat, így környezetpolitikája – társadalmi szempontból – radikálisnak tekinthető. Az ökopolitika a túlzott természethasználat háttérében a gazdasági rendszer és az egyének gondolkodásmódjának rendszerszintű válságát azonosítja, így törekvései e kettő gyökeres megváltoztatására irányulnak. Az irányzat mind a gazdasági növekedéshez, mind a technológiai fejlődéshez kritikusan áll; azokat károsnak tartja. Az ökopolitika két döntési szintet priorizál: elsősorban a kis, helyi közösségeket, másodsorban (a globális környezeti problémák esetében) a nagy nemzetközi intézményeket. Az irányzat agendájának fontos elemét jelentik az egyenlőtlenségek mérséklése irányába tett lépések, különösen a természeti erőforrások redisztribúciójával. Az ökopolitika környezetszabályozási eszköztárában fontos elemek a rendszerszintű átalakulást kikényszerítő, szigorú tiltó és előíró szabályok, valamint az emberi jogok kiterjesztése a teljes ökoszisztémára.

A konzervatizmus tartózkodik egy-egy kiemelt prioritású célkitűzés meghatározásától; törekvései átfogóan a jó élet feltételeinek biztosítását segítik elő, és a feltételek közötti fontossági sorrend meghatározását az adott egyénre, közösségre, vagy nemzetre bízják. Ezért az irányzat környezetpolitikájának legfontosabb rendezőelve a szubszidiaritás, azaz a döntések delegálása arra a szintre, ahol az adott (környezeti) probléma a leghatékonyabban kezelhető. A konzervatizmus nem elutasító a gazdasági növekedéssel és a technológiai fejlődéssel szemben, azokban a túlzott természethasználat mérséklésének eszközeit látja. Tartózkodik azonban a nagyszabású víziókból levezetett társadalomátalakító törekvésektől, mert azok – a tervező tökéletlenségeiből fakadóan – potenciálisan nagy fenyegetést jelenthetnek a jó élet megteremtésének más feltételeire. Ezért a megközelítés képviselői jellemzően bizalmatlanok a technológiai orientációval és a társadalmi folyamatokat gyökeresen átalakító redisztribúciós eszközökkel. A konzervatizmus jellemző környezetszabályozási eszközei a tulajdonjogi és kártérítési szabályok, valamint a technológiailag nem, de társadalmilag vagy földrajzilag differenciált gazdasági ösztönzők.

Irodalom

Bell, D. 2014: What Is Liberalism? *Political Theory*, 42(6), 682–715. <https://doi.org/10.1177/0090591714535103>

Bernstein, S. 2001: *The Compromise of Liberal Environmentalism*. Columbia University Press, 210–224. <https://doi.org/10.7312/bern12036>

Boda, Zs. 2004: *Globális ököpolitika*. Budapest, Helikon.

Charter of the Global Greens 2017: Adopted in Canberra 2001 and updated in Dakar 2012 and Liverpool 2017. <https://globalgreens.org/about/charter/> (letöltve: 2021. május 29.).

Freeman, S. 2011: Capitalism in the classical and high liberal traditions. *Social Philosophy and Policy*, Vol. 28(2), 19–55. <https://doi.org/10.1017/S0265052510000208>

G. Fodor, G. – Láncki, A. 2009: *A dolgok természete*. Budapest, Századvég.

Hiskes, R. P. 2005: The Right to a Green Future. *Human Rights Quarterly*, Vol. 27(4), 1346–1364. <http://www.jstor.org/stable/20069836>

Kekes, J. 2001: *A konzervatizmus észszerűsége*. Budapest, Európa.

Kis, J. 1987: *Vannak-e emberi jogaink?* Budapest, Magyar Füzetek könyvei.

Körösényi, A. 1989: *Liberális vagy konzervatív korszakváltás?* Budapest, Magvető.

Lányi, A. 2021: *Harmadik út – ököpolitikai programtöredék*. Budapest, Karátson Gábor Kör. <https://okopolitika.hu/harmadik-ut> (letöltve: 2021. május 29.).

Lin, B. C. 2006: A sustainable perspective on the knowledge economy: A critique of Austrian and mainstream views. *Ecological Economics*, Vol. 60, 324–332. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2006.01.012>

Mándi T. 2015: Politikai gondolkodás. In Körösényi A. (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris–MTA.

Oakeshott, M. 2000: *Konzervatívnak lenni*. Budapest, Holmi, 12. évf., 4. szám.

Quinton, A. 1995: *A tökéletlenség politikája*. Pécs, Tanulmány Kiadó.

Roser, M. – Ortiz-Ospina, E. 2021: *Global Extreme Poverty*. <https://ourworldindata.org/extreme-poverty#citation> (letöltve: 2021.június 10.).

Scruton, R. 1995: *Mi a konzervativizmus? Válogatott esszék*. Budapest, Osiris.

Weiss, E. B. 1992: *Intergenerational equity: a legal framework for global environmental change. New challenges and dimensions*. Tokió, United Nations UP.

GAZDASÁG

Regős Gábor – Molnár Dániel – Horváth Diána
*Járványhullámok
a konjunktúrakutatás tükrében*

1. Bevezetés

A koronavírus 2020. márciusi megjelenése óta három járványhullám zajlott le a magyar gazdaságban. Az első hullám 2020 tavaszán, a második 2020 negyedik negyedévében, míg a harmadik 2021 tavaszán ment végbe. A hullámok az esetszámot tekintve eltérő súlyosságúak voltak, és a kormányzat is némiképp eltérő intézkedéseket vezetett be azok megfékezése érdekében, így a gazdasági szereplők reakciójában is eltérő folyamatok mentek végbe. Jelen tanulmány célja, hogy a Századvég havi rendszerességű konjunktúrakutatása, valamint a rendelkezésre álló gazdasági adatok segítségével összehasonlítsa az egyes hullámok hatásait.

2. A Századvég felméréséről

A Századvég konjunktúrakutatása havi rendszerességgel zajlik, és keretében 1000 háztartás, illetve 1000 vállalatvezető kerül megkérdezésre. Az így képzett indexek a kérdések széles bázisán alapulnak: a lakossági konjunktúraindexhez 28, míg a vállalatihoz 27 kérdés eredményei kerülnek felhasználásra. A kérdések között szerepelnek olyan, egy-egy konjunktúrakutatásban hagyományosan megjelenő kérdések, mint a gazdasági helyzet aktuális és várható megítélése, de megjelennek rendhagyóbb kérdések is, mint a nemzetközi környezet hatása, az üzleti környezet megítélése vagy a valutaárfolyammal kapcsolatos várakozások.

Az egyes kérdéseket mindkét felmérés esetében három-három csoportba osztottuk. A vállalati felmérés esetében a következő kérdéskörök kerültek kialakításra:

- a gazdasági és üzleti környezet megítélése;
- a vállalat gazdasági percepciója és terve;
- a gazdasági környezetet befolyásoló tényezők.

Ehhez hasonlóak a lakossági felmérés témakörei is:

- a lakosság gazdasági közérzete;
- a lakosság gazdasági percepciója és terve;
- a gazdasági környezetet befolyásoló tényezők.

Az egyes kérdések esetében jellemzően megkülönböztethetők pozitív (például javul a gazdasági helyzet) és negatív (például romlik a gazdasági helyzet) válaszok. A legpozitívabb válasz +1 pontot ér, a kevésbé pozitív +0,5 pontot, a semleges 0 pontot, a kicsit negatív -0,5 pontot, míg a nagyon negatív -1 pontot. Amennyiben ennél több vagy kevesebb válaszlehetőség van egy-egy kérdésnél, a pontok a +1 és -1 közötti sávon arányosan kerülnek elosztásra. Az egyes kérdésekre adott válaszok megoszlása alapján, a reprezentativitást figyelembe véve kiszámításra kerül egy-egy kérdés pontértéke, majd ezt transzformáljuk egy -100 és +100 közötti skálára, ahol tehát a +100 jelenti a teljes mértékben optimista, a -100 pedig a teljes mértékben pesszimista helyzetmegítélést.

A lakossági és a vállalati kérdéssor 28, illetve 27 kérdése pontértékeinek átlagolásából adódik a lakossági és a vállalati konjunktúraindex. A konjunktúraindexen felül mindkét esetben előre meghatározott kérdések felhasználásával négy-négy alindexet képzünk. Ezek a lakossági felmérés esetében a gazdasági helyzetet, az anyagi helyzetet, a foglalkoztatási helyzetet és az inflációt írják le, míg a vállalati felmérés esetében a gazdasági környezet, az iparági környezet, a termelési környezet és az üzleti környezet alakulásáról mutatnak képet.

A tanulmány keretében azt vizsgáljuk, hogy a járvány három hullámában hogyan alakult a háztartások és a vállalatok gazdasági közérzete. Az elemzést 2019 augusztusától, az első felmérés időpontjától kezdődően vizsgáljuk 2021 júliusáig. Ez az időintervallum lehetővé teszi, hogy a járvány hatását összehasonlítsuk a konjunktúra idején tapasztalt állapottal (2019 utolsó hónapjai), valamint bemutassuk, hogy a hullámok lecsengését követően milyen ütemben tudott helyreállni a gazdasági közérzet.

A Századvég Konjunktúrakutató kutatásának eredményeit már több tanulmányban ismertettük: Molnár és szerzőtársai (2021b) tanulmánya a koronavírus hatását mutatta be a vállalatok és a lakosság konjunktúraérzetére. Molnár és szerzőtársai (2021a) a koronavírus lefolyását vizsgálták, amelyhez a makrogazdasági adatok mellett felhasználták a konjunktúra-

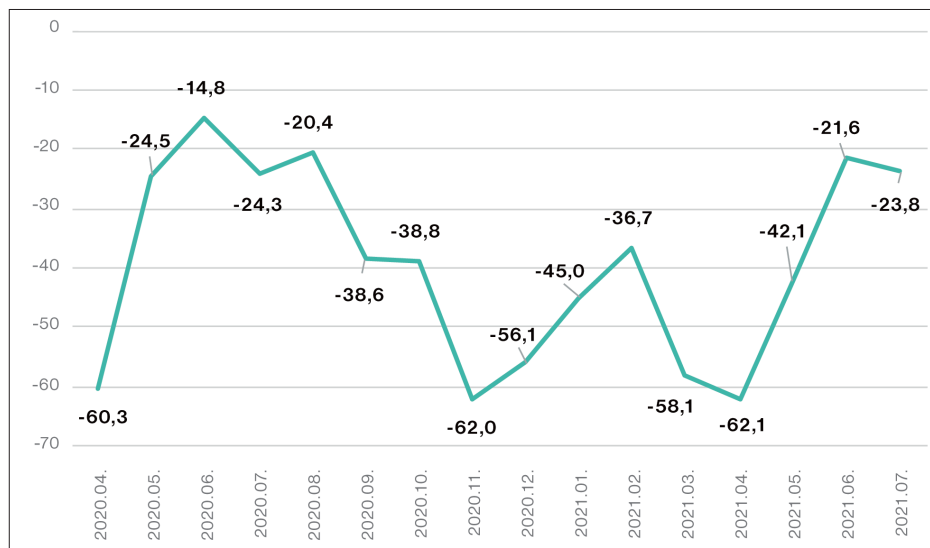
kutatás adatait is. Regős és szerzőtársai (2019) a Századvég 2015 és 2018 között zajlott konjunktúrakutatásának adatait mutatták be a makrogazdasági adatok fényében.

3. Lakossági konjunktúraérzet a járvány három hullámában

3.1 Vírushelyzet

Az első kérdéssel azt vizsgáljuk, hogy a lakosság mennyire ítélte súlyosnak az egyes hónapokban a vírushelyzetet. Az idősor itt az első hullám megjelenését követően, 2020 áprilisában indul. A lakosság számára feltett kérdés egészen pontosan arra vonatkozott, hogy a megkérdezettek mennyire ítélik aggasztónak a koronavírus-járvány terjedését. A válaszadóknek négy válaszlehetőséget kínáltunk fel: egyáltalán nem az, inkább nem aggasztó, inkább aggasztó vagy nagyon aggasztó. A válaszokból képzett aggregált index kiszámításakor az „egyáltalán nem az” kapott 1 pontot, az „inkább nem aggasztó” válasz kapott 0,5 pontot, az „inkább aggasztó” -0,5 pontot, míg a „nagyon aggasztó” -1 pontot.

1. ábra: Ön mennyire ítéli aggasztónak a koronavírus-járvány terjedésének problémáját?

FORRÁS: SZÁZADVÉG-FELMÉRÉS

Az így képzett indexből jól kirajzolódik a három hullám, amikor is az idősor a három mélypontját elérte – nagyjából hasonló értékkel. A kérdésből tehát kiderül, hogy melyek azok az időszakok, amelyeket a későbbiekben érdemes lesz vizsgálni, mint a három hullám legemblematikusabb időpontjait. Az első hullám esetében a vírus terjedését legnagyobb mértékben 2020 áprilisában érezték problémának a megkérdezettek, a második hullám idején a mélypont 2020 novemberében volt, míg a harmadik hullámnál 2021 áprilisában. Az is látható az 1. ábrán, hogy az egyes mélypontok között az index értéke különböző mértékben növekedett, azaz a vírus súlyosságának megítélése fokozatosan, de eltérő ütemben javult.

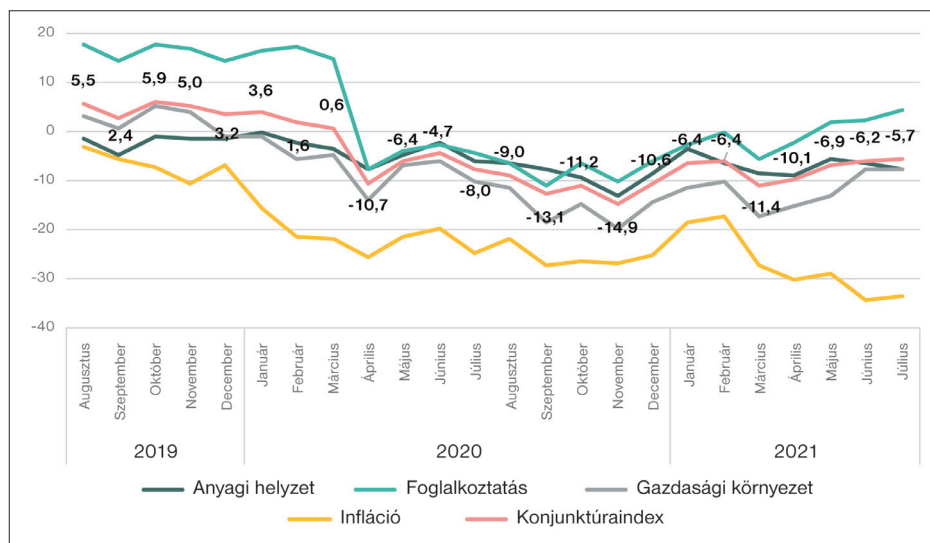
A három mélyponton a lakosság több mint 80 százaléka mondta, hogy inkább vagy nagyon aggódik a vírus terjedése miatt. A vírus miatti aggodalom azonban a köztes időszakokban sem múlt el, amint azt az idősor végig negatív értéke is mutatja. Ezt bizonyítja az is, hogy a kiszámított index maximumának időpontjában, 2020 júniusában is a megkérdezettek több mint 60 százaléka azt válaszolta, hogy a vírus terjedése inkább vagy nagyon aggasztja őket.

3.2 Konjunktúraindex

Ebben a részben azt mutatjuk be, hogy a fent ismertetett módszertannal kiszámított konjunktúraindex, illetve annak alindexei hogyan alakultak a vizsgált időszakban, különös tekintettel is a három hullám időpontjára. A konjunktúraindex a vírus megjelenéséig a pozitív tartományban tartózkodott, azaz a háztartások helyzetértékelése kismértékben derülátó volt. A vírus megjelenésével ez megváltozott, és az index – bár csak kismértékben, de – negatív értéket vett fel. Az első hullámban az index mélypontja $-10,7$ pont volt, a második hullámban (októberben) $-13,1$ pont, míg a harmadik hullámban $-11,4$ pont. Ez alapján tehát a háztartások a második hullám során voltak a legpesszimistábbak a gazdasági helyzet megítélését illetően, amelyet azonban sem a vírushelyzet súlyossága (a harmadik hullám volt a legsúlyosabb), sem a gazdasági károk (az első hullámban volt a legsúlyosabb) nem indokolnak. Azt, hogy a második hullám során volt a hangulat a legpesszimistább, leginkább az indokolja, hogy az első hullámban a múlt megítélése még viszonylag kedvező volt, míg a harmadik hullámban már a jövőt látták pozitívnak a válaszadók. Az egyes hullámok között a konjunktúraindex értéke javult, ám egyik esetben sem került vissza a pozitív tartományba. Legnagyobb értékét a vírus megjelenését követően, az első és második hullám között érte el, 2020 júliusában, $-4,7$ ponton. A vizsgált időszak záróértéke $-5,7$ pont, azaz a lakosság gazdasági

várakozásai és helyzetértékelése viszonylag kedvező, ám a vírus hatásai még nem múltak el.

2. ábra: A lakossági konjunktúraindex és egyes alindexei

FORRÁS: SZÁZADVÉG-FELMÉRÉS

A vírus hullámainak egyes alindexekre gyakorolt hatása eltérő, az legközvetlenebbül talán a gazdasági helyzet alindexénél figyelhető meg. Az alindex minimumát a második hullám során vette fel a novemberi -19,9 ponttal, de érdemi volt a visszaesés 2020 áprilisában is (-5,0 pontról -13,9 pontra), míg a harmadik hullám során a minimum idén márciusban volt, amikor is a mutató értéke -10,5 pontról -17,4 pontra csökkent.

A foglalkoztatási helyzet értékelésében szintén megjelenik a három hullám, bár itt a mélypont nem pont ugyanazokban a hónapokban van, mint a teljes indexnél. Az alindex értéke az első hullám során, 2020 áprilisára +14,6 pontról -8,1 pontra zuhan. A második hullám során az index értéke ennél két esetben is kedvezőtlenebb volt: szeptemberben (-11,1 pont), illetve novemberben (-10,2 pont). A harmadik hullám már sokkal kisebb nyomot hagyott a foglalkoztatás megítélésében, ekkor a mutató értéke már csak -6,0 pontra csökkent (márciusban) az előző havi -0,4 után.

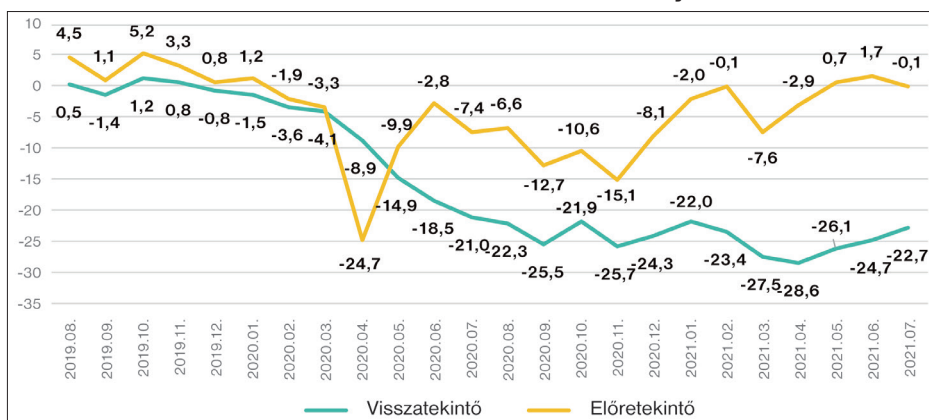
Az anyagi helyzet esetében az első hullám visszaesése minimális volt, a 2020. márciusi -3,6 pontról áprilisra -7,7 pontra mérséklődött. A második hullámban a helyzetmegítélés minimuma novemberben volt -13,3 ponton, míg a harmadik hullámban áprilisban, -9,3 ponton. Azaz itt is látszik a há-

rom hullám, azonban a járvány előtti helyzethez képest az eltérés sokkal kisebb, az anyagi helyzet megítélését sokkal kevésbé befolyásolta a vírus.

Kevésbé szoros a kapcsolat az infláció megítélése és a vírus hullámai között. A vírus első hulláma például az élelmiszerek árának emelkedését hozta, amelyet a háztartások mindennapi vásárlásaik során érzékelnek. Az infláció megítélése már a vírus megjelenését megelőző hónapokban romlott, így 2020 áprilisában a csökkenés már minimális volt, az előző havi -22,2 pontról -25,7 pontra. Ezt követően az infláció tekintetében nem látszott érdemi javulás, a két hullám közötti maximum júniusban volt -20,1 ponton, majd novemberre a mutató értéke -27,1 pontra mérséklődött. Ezt követően az infláció megítélése némileg javult, azonban a harmadik hullám ismét rontott a mutatón, értéke áprilisban -30,2 pont volt. Ugyanakkor az infláció emelkedésével párhuzamosan a harmadik hullám vége után a megítélés nem kezdett el javulni, sőt, júniusra -34,7 pontra csökkent az index.

Összességében tehát minden alindexre (így az általános közérzetre is) hatottak a vírus egyes hullámai, azonban a hatás mértéke eltérő volt. A legkisebb változás az anyagi helyzet megítélésében következett be, miközben a másik három mutató jelentősebb romlást mutatott. Azonban az infláció esetében a romlás csak részben kapcsolódott a vírus egyes hullámjaihoz, az már azt megelőzően elkezdődött és a harmadik hullám vége után tovább folytatódott.

3. ábra: Az előretekintő és a visszatekintő konjunktúraindex

FORRÁS: SZÁZADVÉG-FELMÉRÉS

A járvány egyes hullámainak megítélése közötti különbséget igazán az előre- és visszatekintő konjunktúraindexek szemléltetik jól. Az előre-

illetve a visszatekintő index kiszámításához a kérdéseket három csoportra osztottuk. A visszatekintő indexhez azt a tizenegy kérdést használtuk fel, amelyek a múltbeli folyamatokat vizsgálták (hogyan változott az adott tényező az elmúlt 3, 6 vagy 12 hónapban), míg a jövőbeli várakozásokat vizsgáló tizenkét kérdés adta az előretekintő index alapját. Azon kérdések, amelyek az aktuális helyzetet mérik fel (például, hogy anyagi szempontból mi jellemzi a háztartást), egyik indexhez sem kerültek felhasználásra.

A koronavírus megjelenéséig az előretekintő és a visszatekintő index értéke hasonlóan alakult, minimális mértékű romlás volt csupán megfigyelhető mindkét index esetében, vagyis a háztartások a múltbeli tapasztalataikat vetítették ki a jövőre. Az első hullám megjelenésével azonban a visszatekintő és az előretekintő index egyensúlya felborult. Az első hullámban a visszatekintő index értéke még csak mérsékelten, $-8,9$ pontra csökkent, miközben az előretekintő index értéke mélypontjára, $-24,7$ pontra esett vissza. Ekkor tehát a múltat a válaszadók sokkal kevésbé látták borúsán, mint a jövőt. Ez a helyzet azonban gyorsan megváltozott. 2020 májusától az idősor végéig már a múlt megítélése volt a kedvezőtlenebb, és itt az egyes újabb járványhullámok megjelenése már csak mérsékelt változást hozott: a második hullám idején a visszatekintő index értéke a 2020. októberi $-21,9$ pontról novemberre $-25,7$ pontra csökkent, míg a harmadik hullámban a 2021. februári $-23,4$ pontról áprilisa $-28,6$ pontra. Ennél látványosabbak ugyanakkor az ingadozások az előretekintő mutató esetében. Itt az újabb járványhullám nagyobb mértékben rontotta a várakozásokat, azonban a második hullám novemberi mélypontja óta trendszerű javulás látszik, bár ez márciusban, a harmadik hullám megjelenésével némiképp megtört, és az idei év közepén az index már a pozitív tartományban is tartózkodott. Az egyes járványhullámok tehát elsősorban a jövőre vonatkozó várakozásokat befolyásolták, míg a visszatekintő mutató az első járványhullámban fokozatosan romlott, majd tartósan alacsony szinten maradt. Amíg azonban a jövőre vonatkozó várakozások már trendszerű javulásnak indultak, addig a múlt megítélésénél ez a javulás még csak kisebb mértékben látszik.

3.3 A gazdasági helyzet

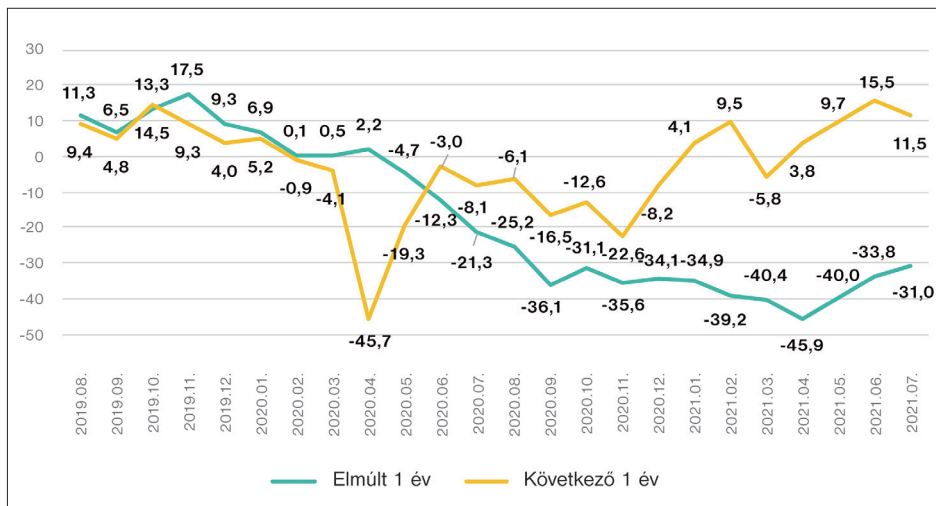
A következőkben a kérdőív néhány konkrét kérdését emeljük ki, és ezek idősorát elemezzük a járvány egyes hullámainak tükrében. Az első ilyen kérdés azt vizsgálta, hogy a megkérdezett szerint hogyan változott az elmúlt egy év során az ország gazdasági helyzete. Az egyes válaszlehetőségek alapján itt is kiszámítottuk a -100 és $+100$ közötti indexet, ennek

idősorát mutatja be a 4. ábra. A koronavírus megjelenéséig az index értéke pozitív volt, azaz a lakosság a gazdasági helyzet kismértékű javulását érezte. Az első hullám magyarországi tetőzésekor, 2020 áprilisában a megítélés még szintén kismértékben pozitív volt: a megkérdezettek 16,5 százaléka mondta, hogy jelentősen, 18,9 százaléka pedig, hogy kismértékben romlott a gazdasági helyzet. 20,5 százalék nem tapasztalt változást, 28,4 százalék kismértékű, 13,9 százalék pedig jelentős javulást érzékelt.

Ezt követően a gazdaság által az első hullámban elszenvedett károk beépültek a lakosság helyzetértékelésébe, így a kérdésre adott válaszokból számított index fokozatosan romlott 2020 szeptemberéig, amikor is -36,1 pontot ért el. A második hullám itt egy alacsony szinten való stagnálást eredményezett.

Ezt követően a harmadik hullámban ismét romlott a múlt megítélése, az idősor mélypontja áprilisban volt, -45,9 pontos értékkel. Ekkor a megkérdezettek 36,4 százaléka számolt be jelentős, míg 33,3 százalékuk kismértékű romlásról. 11,5 százalék nem tapasztalt változást, 9,5 százalék kismértékű, 4,6 százalék pedig jelentős javulást érzékelt. A harmadik hullám elmúltával és a korlátozások lazításával az elmúlt tizenkét hónap gazdasági helyzetváltozásának megítélése javulni kezdett, és a képzett index 2021 júniusában -31,0 ponton zárt.

4. ábra: Meglátása szerint az elmúlt egy év / a következő egy év során hogyan változott/változik az ország gazdasági helyzete?

FORRÁS: SZÁZADVÉG-FELMÉRÉS

A következő kérdés a gazdasági teljesítmény következő tizenkét hónapban várt változását vizsgálta. Ennél a kérdésnél már markánsabban meglátszik a három járványhullám, bár itt különösen az első hullámban változtak meg a vélekedések. Míg 2020 márciusában az index értéke $-4,1$ pont volt, addig ez áprilisra $-45,7$ pontra csökkent. Ekkor a válaszadók $41,5$ százaléka számított a gazdasági helyzet jelentős, míg $23,4$ százaléka annak kismértékű romlására. A megkérdezettek $12,5$ százaléka változatlanságot, $14,1$ százaléka kismértékű, $3,0$ százaléka pedig jelentős javulást várt.

Az első járvány elmúltával a várakozások konszolidálódtak, júniusra megközelítették a semleges szintet. Ezt követően azonban ismét romlott a helyzet, az index lokális mélypontot ért el 2020 novemberében, amikor is a korlátozások várható gazdasági következményei miatt az index értéke $-22,6$ pont volt. Bár a második hullám lecsengésével a korlátozások nem enyhültek, 2021 februárjára a hangulat a korlátozások várható lazítása miatt is pozitívba fordult, és az index $+9,5$ pontos értéket vett fel. A harmadik hullám azonban ismét kedvezőtlenbé tette a várakozásokat, a mutató értéke márciusban $-5,8$ pontot vett fel. Ezt követően ismét az optimizmus vált jellemzővé, 2021 júliusában az index értéke $+11,5$ pont volt. Ez azt jelentette, hogy a megkérdezettek $10,8$ százaléka várt jelentős, $14,6$ százaléka kismértékű romlást. $20,9$ százalék arra számított, hogy a következő tizenkét hónap során nem változik érdemben a gazdasági helyzet, míg $31,4$ százalék kismértékű, $12,9$ százalék pedig jelentős javulást várt. A jövőre vonatkozó gazdasági várakozásokat tehát mind a három hullám, illetve az ezek során bevezetett korlátozó intézkedések érdemben befolyásolták, ám az egyes hullámok során a lakosság pesszimizmusa egyre kisebb lett, egyre kevésbé számítottak a gazdasági helyzet további romlására. Ez azt is mutatja, hogy a gazdaság az újabb és újabb járványhullámok során egyre inkább alkalmazkodni tudott a kialakult helyzethez.

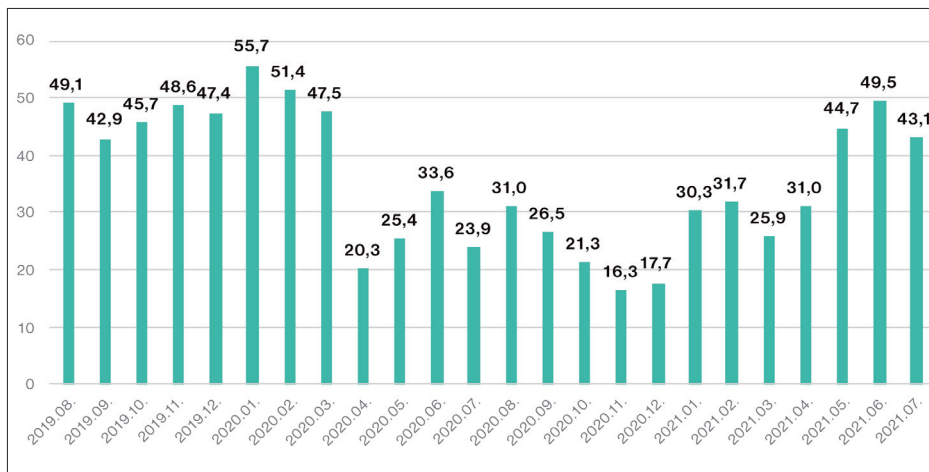
3.4 Munkaerőpiac

A kérdőívben több kérdés is vonatkozik a munkaerőpiaci folyamatokra. Ezek közül most azt a kérdést emeljük ki, amely azt vizsgálja, hogy a megkérdezettek mennyire tartottak attól, hogy ők vagy valamely családtagjuk elveszíti munkáját a következő hat hónap során. A kérdés esetében négy válaszlehetőséget (egyáltalán nem tart tőle, inkább nem tart tőle, inkább tart tőle, nagyon tart tőle) adtunk meg és a válaszokból itt is kiszámítottuk a kérdésre vonatkozó indexet.

A három járványhullám hatása e kérdés esetében is nyomon követhető, bár itt a harmadik hullám hatása már minimális volt. Összességében azonban egyik hullámban sem vált negatívvá a megítélés, tehát a válaszadók többsége biztosnak érezte munkahelyét. A mélypontot e kérdés esetében a második hullám hozta, amely az első hullám 20,3-as pontértékével szemben 16,3 pontos minimumot eredményezett 2020 novemberében. Azaz ekkor – tekintettel arra, hogy a vállalkozások jelentős része az első hullámban felélte tartalékait – jobban tartottak a megkérdezettek az állásvesztéstől, mint az első hullámban. Novemberben a válaszadók 36,0 százaléka egyáltalán nem tartott attól, hogy ő vagy valamely családtagja elveszíti munkáját, míg 19,8 százalék inkább nem tartott tőle. Ezzel szemben a megkérdezettek 22,7 százaléka inkább tartott, míg 18,7 százaléka nagyon tartott az állása elvesztésétől.

Az állásvesztéstől való félelmet a harmadik hullám nem fokozta, áprilisban az index +31,0 pontot ért el. Sőt, a harmadik hullám lezárultával és a munkahelyek újranyitásával tovább mérséklődött, a mutató értéke 2021 júliusában +43,1 pont volt. Ez megközelíti a vírus megjelenése előtti értéket. Júliusban a megkérdezettek 49,6 százaléka mondta, hogy egyáltalán nem tart az állásvesztéstől, 22,3 százalék pedig inkább nem tartott tőle. 16,5 százalék válaszolta, hogy inkább tart attól, hogy ő vagy valamely hozzátartozója elveszíti állását, míg 10,1 százalék nagyon tart ettől.

5. ábra: Tart Ön attól, hogy akár Ön, akár valamely családtagja elveszíti a munkáját a következő hat hónap során?

FORRÁS: SZÁZADVÉG-FELMÉRÉS

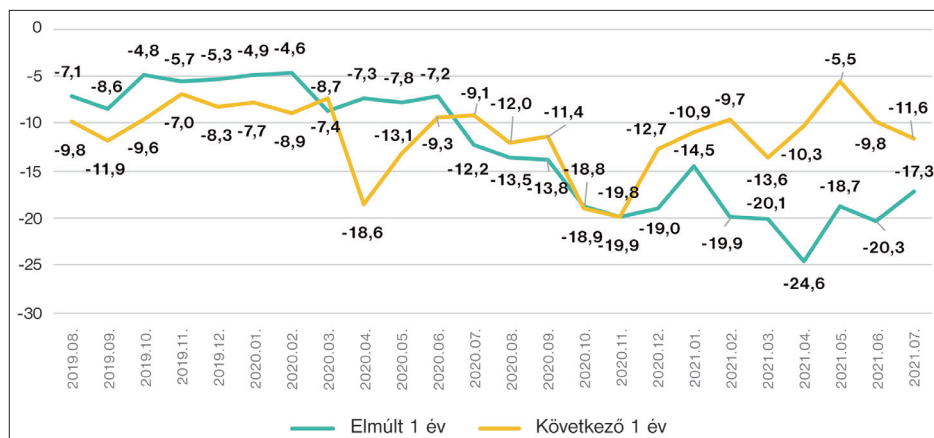
3.5 Vásárlások

Ebben a részben néhány, a lakosság vásárlási szokásait felmérő kérdés eredményeit mutatjuk be. Az első kérdés azt vizsgálta, hogy a megkérdezett háztartása az elmúlt egy évben több vagy kevesebb terméket és szolgáltatást vásárolt, mint egy évvel korábban. A válaszadók a vírus megjelenését megelőzően a fogyasztás kismértékű csökkenéséről számoltak be. Ebben a vírus első hulláma nem hozott érdemi változást, az áprilisi érték $-7,3$ pont volt. Ekkor a megkérdezettek $7,1$ százaléka válaszolta azt, hogy sokkal kevesebbet, $17,7$ százaléka pedig, hogy kicsivel kevesebbet vásárolt, mint egy évvel korábban. $60,5$ százalék esetében a vásárolt termékek és szolgáltatások volumene nem változott, míg $11,4$ százaléknál kismértékben, $3,0$ százaléknál pedig jelentősen növekedett.

Az index romlása csak 2020 júliusától következett be. A vírus harmadik hullámának megjelenése tovább rontotta a múltbeli fogyasztás megítélését, amely így a pontértéket 2020 novemberére $-19,8$ -ra vitte le.

Ezt követően a válaszok eloszlása érdemben nem tudott konszolidálódni, az elmúlt egy év vásárlásait leíró index csak januárban javult valamelyest. A harmadik hullám tovább csökkentette az index értékét, az 2021 áprilisában $-24,6$ -ot vett fel, ami a teljes időszoron a legkedvezőtlenebb érték. Ekkor $15,6$ százalék mondta, hogy vásárlásai kismértékben, $30,0$ százalék pedig, hogy jelentősen visszaestek. $42,5$ százalék nem tapasztalt

6. ábra: Az Ön háztartása az elmúlt egy évben több vagy kevesebb terméket és szolgáltatást vásárolt, mint egy évvel korábban, illetve a következő egy évben többet vagy kevesebbet fog vásárolni?

FORRÁS: SZÁZADVÉG-FELMÉRÉS

változást, míg 8,3 százalék kismértékben, 2,2 százalék pedig jóval több terméket és szolgáltatást vásárolt a megelőző egy évben, mint korábban. A harmadik hullámot követően a vásárlások volumenének megítélése javulni kezdett, de a júliusi -17,3-as érték még mindig a vásárolt volumen csökkenését jelzi. A múltbeli vásárlások megítélése tehát az első hullámot követően kezdett romlani, majd a második hullám alatt további mérséklődés következett be. Ezt követően a korlátozások lazításának elmaradása miatt nem történt érdemi konszolidáció, így a harmadik hullám által okozott visszaesés jelentette az elmúlt egy éves vásárlások mélypontját. A harmadik hullám elmúltával és így a korlátozások lazításával, valamint a jövedelmi helyzet javulásával a vásárlások múltbeli megítélése javulni kezdett.

A bemutatásra kerülő következő kérdés azt elemezte, hogy a megkérdezett a jövőben több vagy kevesebb terméket, illetve szolgáltatást kíván vásárolni, mint a megelőző egy évben. A válaszok eloszlásából kiszámított indexérték az idősor egészében negatív, azaz a válaszadók inkább a vásárlásaik visszaesésére számítanak. A válaszok eloszlását a járvány mindhárom hulláma befolyásolta, ám ez jellemzően csak átmeneti, egy-két hónapos mérséklődést eredményezett. Míg az első hullámot megelőzően az index értéke -10 körül alakult, addig áprilisra -18,6-ra csökkent, majd a korábbi szint környékén konszolidálódott.

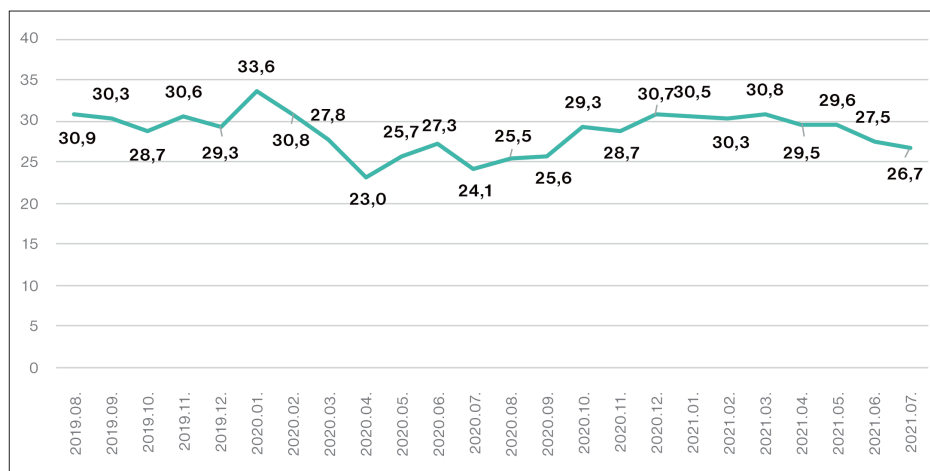
Az index értéke a második hullámban érte el mélypontját, 2020 novemberében -19,9-en. Ekkor a válaszadók 13,5 százaléka számított arra, hogy sokkal, 26,5 százaléka pedig arra, hogy kicsivel kevesebb terméket, illetve szolgáltatást vásárol majd. 42,6 százalék nyilatkozott úgy, hogy vásárlásainak volumene várhatóan nem változik, 11,0 százalék kismértékű, 2,2 százalék pedig jelentős növekedést várt. A második hullám novemberi mélypontját követően a vásárlási szándékokkal kapcsolatos várakozások ismét javultak, és ezen már a harmadik hullám is csak mérsékelten tudott rontani, az index értéke 2021 áprilisában -13,6-ra csökkent. Ezt követően javulni kezdett a jövőbeli vásárlásokkal kapcsolatos vélekedés, de az egyes hónapok között jelentős volatilitás figyelhető meg.

A jövőbeni vásárlási tervekre tehát a vírus mindhárom hulláma hatást gyakorolt, amely az első két hullám esetében bizonyult erősebbnek. A hatás azonban mind a három hullámnál átmenetinek bizonyult, mindössze egy-két hónapig tartott.

A következő kérdés azt vizsgálta, hogy a megkérdezettek a következő egy évben terveznek-e nagyobb kiadást, például lakásvásárlást, -felújítást vagy személygépkocsi-vásárlást. A vírus megjelenését megelőzően nagyjából a megkérdezettek 30 százaléka mondta, hogy tervez nagyobb ki-

adást. A három vírushullám közül mindössze az első befolyásolta érdemben a kérdésre adott válaszokat. Az első hullámban a kérdésre válaszolni tudók 23,0 százaléka mondta azt, hogy tervez nagyobb kiadást, azaz itt történt egy jelentősebb visszaesés. Ezt követően a nagyobb kiadásra vonatkozó tervek csak lassan konszolidálódtak, a 30 százalékos szintet csak 2020 decemberében érték el. Az időszak végén a nagyobb kiadásokra vonatkozó szándék ismét mérséklődni kezdett. Ennek oka azonban vélhetően nem a vírushelyzet alakulásában keresendő, sokkal inkább az infláció emelkedésében.

7. ábra: Tervez-e a következő egy évben nagyobb kiadást (például lakásvásárlás, -felújítás, személygépkocsi-vásárlás stb.)?

FORRÁS: SZÁZADVÉG-FELMÉRÉS

3.6 Anyagi helyzet

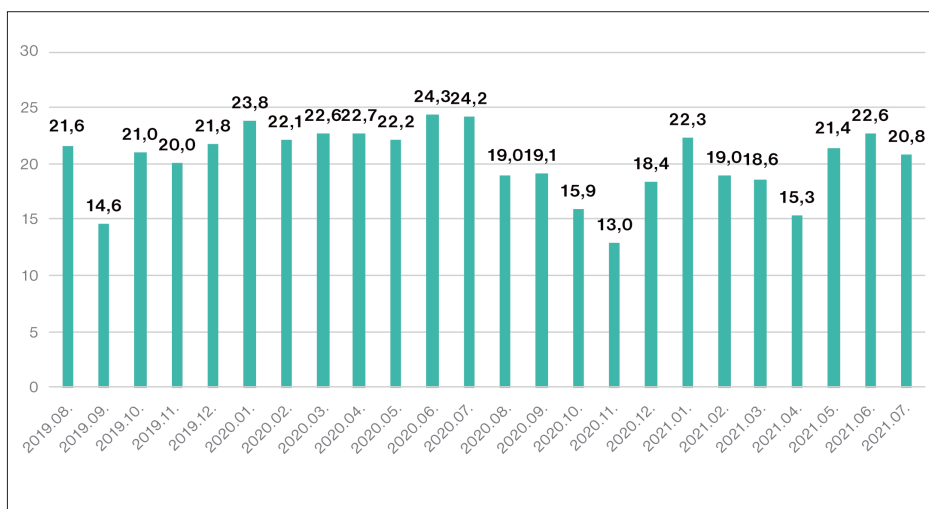
A következő három kérdés az anyagi helyzetet vizsgálta különböző aspektusokból. Az első kérdés azt elemezte, hogy mi jellemzi a megkérdezett háztartást anyagi szempontból. A válaszlehetőségek a következők voltak: sokat tudunk megtakarítani; meg tudunk takarítani, de csak keveset; éppen kijövünk jövedelmünkből; feléljük korábbi megtakarításainkat; illetve jelentősen el vagyunk adósodva. A vírus első hullámát megelőzően a pontérték jellemzően +20 körül alakult, azaz a megkérdezettek inkább pozitívan nyilatkoztak az anyagi helyzetükről. Ebben az első hullám sem hozott változást, a családok anyagi helyzete 2020 áprilisában nem változott, az index +22,7-es értéket vett fel. Ekkor a megkérdezettek

7,3 százaléka mondta, hogy sokat tud megtakarítani, 44,9 százalék meg tudott takarítani, de csak keveset, 35,7 százalék éppen kijött jövedelméből, 8,4 százalék felélte korábbi megtakarításait, 3,0 százalék pedig jelentősen el volt adósodva.

Míg a járvány első hulláma nem befolyásolta a háztartások anyagi helyzetének megítélését, a második és a harmadik hullám már kismértékű negatív hatást gyakorolt. 2020 novemberében az index értéke bár pozitív maradt, vagyis az anyagi helyzetet a többség kedvezőnek ítélte, de +13,0-ra csökkent. Ekkor a megkérdezettek 4,5 százaléka mondta, hogy sokat tud megtakarítani, 39,1 százalék meg tudott takarítani, de csak keveset, 38,0 százalék éppen kijött a jövedelméből, 9,3 százalék felélte megtakarításait, míg 6,7 százalék jelentősen el volt adósodva. A második hullám novemberi mélypontja után az index értéke emelkedni kezdett és 2021 januárjában 22,3 pontot ért el, azaz visszatért a vírus előtti szintjére.

A harmadik hullámban a lakosság ismét kedvezőtlenebbül ítélte meg az anyagi helyzetét, a számított indexérték +15,3-ra mérséklődött. A visszaesés azonban itt is átmenetinek bizonyult, hiszen májusra a helyzetmegítélés visszatért a vírus megjelenését megelőzően jellemző szintjére. Az anyagi helyzet megítélését tehát a járvány első hulláma nem befolyásolta, míg a második és harmadik hullámban átmenetileg és kismértékben romlott csak.

8. ábra: Mi jellemzi az Ön háztartásának helyzetét anyagi szempontból?

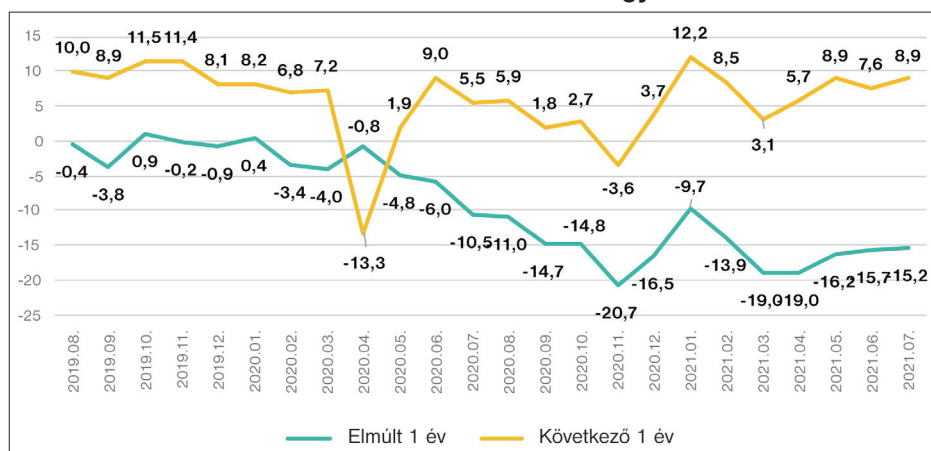
FORRÁS: SZÁZADVÉG-FELMÉRÉS

A következő kérdés arra fókuszált, hogyan alakult a háztartások anyagi helyzete a megelőző egy évben. A vírus megjelenése előtt az index értéke 0 körül alakult, azaz a háztartások anyagi helyzete alapvetően nem változott a megkérdezést megelőző évben. 2020 januárjában például a megkérdezettek 8,2 százaléka mondta, hogy anyagi helyzete a megelőző egy évben sokkal rosszabb lett, 15,5 százaléknak kicsit rosszabb lett, 48,4 százaléknak nem változott. 22,6 százalék válaszolta azt, hogy anyagi helyzete kicsit jobb, 5,0 százaléka pedig, hogy sokkal jobb lett.

A három járványhullám hatása az anyagi helyzet elmúlt egyévi változására eltérően alakult. Az első hullámnak azonnali hatása nem volt, azonban ezt követően az anyagi helyzet romlását kezdték érzékelni a háztartások. Az értékelés romlása a második hullám megérkezéséig folyamatos volt, akkor az index értéke 2020 novemberére -20,7-re csökkent, azaz a második hullám azonnali negatív hatást fejtett ki az anyagi helyzet elmúlt egy éves értékelésére. Ekkor a megkérdezettek 17,0 százaléka mondta, hogy sokkal, 26,5 százaléka, hogy kicsit rosszabb lett anyagi helyzete. 38,4 százalék nem tapasztalt változást, 13,9 százalék kismértékű, 2,9 százalék pedig jelentős javulást érzékelt.

A második hullám enyhülését követően az anyagi helyzet megítélése is javulásnak indult, ugyanakkor a vírus megjelenése előtti értékét nem érte el, 2021 januárjában -9,7 pontot tett ki. Ezt követően

9. ábra: Összességében hogyan alakult a háztartása anyagi helyzete az elmúlt egy évben, illetve hogyan alakul várakozásai szerint a következő egy évben?

FORRÁS: SZÁZADVÉG-FELMÉRÉS

az anyagi helyzet megítélése a harmadik hullám megjelenésével ismét erőteljesen romlott, az index értéke márciusban és áprilisban is $-19,0$ pontot tett ki. A harmadik hullám a másodiktól abban különbözött, hogy itt nem következett be gyors felpattanás, a mutató júliusi értéke $-15,2$ pont volt. Az elmúlt egy év anyagi helyzetének megítélése tehát eltérően alakult a három járványhullám idején: az első hullámban nem volt azonnali hatás, de azt követően fokozatos romlás következett be. A második hullámban bekövetkezett romlást gyors felpattanás követte, míg a harmadik járvány miatti visszaesés nem tudott érdemben visszafordulni.

A következő kérdés az anyagi helyzet következő egyéves alakulásával kapcsolatos várakozásokat vizsgálta. A várakozások a vírus megjelenéséig pozitívak voltak, az index értéke $+10$ körül alakult, azaz a háztartások összességében anyagi helyzetük javulására számítottak. 2020 januárjában például a megkérdezettek $6,1$ százaléka számított arra, hogy anyagi helyzete sokkal, $12,7$ százaléka pedig arra, hogy kicsivel rosszabb lesz. $43,2$ százalék nem várt változást, $30,6$ százalék kismértékű, $5,2$ százalék pedig jelentős javulásra számított.

Az egyes vírushullámok itt is eltérő mértékű hatással jártak, ám itt éppen az első hullám hozta a legnagyobb romlást. Ekkor a várakozásokat leíró index értéke a 2020. márciusi $+7,2$ -ről áprilisa $-13,3$ -ra csökkent. 2020 áprilisában a válaszadók $13,3$ százaléka úgy nyilatkozott, hogy anyagi helyzete sokkal, $23,6$ százaléka pedig úgy, hogy kicsivel rosszabb lesz. $36,9$ százalék nem várt változást, míg $17,9$ százalék kismértékű, $3,5$ százalék pedig jelentős javulásra számított. Az áprilisi visszaesést gyors felpattanás követte, és a mutató már a következő hónapra ismét pozitív értéket vett fel.

A pozitív érték egészen 2020 novemberéig, a szigorú korlátozások újbóli bevezetéséig megmaradt, amikor is a mutató ismét negatívba váltott, értéke $-3,6$ lett. Ez azt is jelenti, hogy a második hullámban a háztartások már kevésbé tartottak jövedelmi helyzetük romlásától, mint az első hullámban. A harmadik hullám hatása alig látszik az adatokon. Bár 2021 márciusában az index értéke az előző havi $8,5$ -ről $3,1$ -re csökkent, áprilisban már újból növekedni tudott, $5,7$ -re, majd ezt követően további lassú emelkedés kezdődött. Az anyagi helyzet várható alakulásával kapcsolatban tehát a vírus első hulláma nagymértékű átmeneti negatív sokkot hozott, miközben ez a sokkhatás a második hullámban már sokkal kisebb volt, a harmadik hullámban pedig már szinte alig érzékelhető – a gazdasági szereplők alkalmazkodtak a korlátozásokhoz.

4. Vállalati konjunktúraérzet a járvány három hullámában

4.1 Konjunktúraindex

A lakossági felméréshez hasonlóan a vállalatoknál is havonta kiszámításra került a konjunktúraindex és a négy alindexe. A vállalati konjunktúraindex alakulására különösen az első két hullám gyakorolt jelentős hatást. Míg a vírus megjelenését megelőzően az index értéke 0 környékén mozgott, addig 2020 áprilisában jelentős csökkenés történt, a mutató értéke $-20,8$ -at vett fel. Ezt követően az index némileg javult, de a vírus előtti értékét nem érte el. A második hullám megérkezése, illetve ennek kapcsán a korlátozások bevezetése rontotta a vállalkozások konjunktúraérzetét, a mutató értéke 2020 novemberére $-21,4$ pontra mérséklődött. Bár a korlátozások nem enyhültek, a vállalatok helyzetértékelése némileg javult, és a harmadik hullám nem is okozott újabb drasztikus visszaesést, az index értéke a 2021. februári $-12,1$ pontról márciusra $-15,1$ pontra esett, majd áprilisban már vissza is korrigált februári szintjére. A harmadik hullám elmúltával a konjunktúraindex további javulásnak indult, ám a vírus előtti szintjét még nem érte el, értéke 2021 júliusában $-6,0$ volt.

A négy alindex közül a legérdekesebb a gazdasági környezet pályája. A vírus megjelenését megelőzően ennek értéke volt a második legnagyobb, azonban a vírus megjelenésével e mutató értéke lett a legalacsonyabb a négy alindex közül. Az alindex pályája abban is eltér a teljes indexétől, hogy azon mindhárom vírushullám érezhető nyomot hagyott. A mutató értéke a vírus megjelenését megelőzően a pozitív tartományban tartózkodott, azonban 2020 áprilisában $-20,7$ pontra csökkent, amelyet egy júniusig tartó ($-11,7$ pontra) emelkedés követett. A második hullámban, 2020 novemberére a mutató az áprilisi értéke alá zuhant, $-31,9$ pontra. Ennek magyarázata az lehet, hogy itt már nemcsak a jövőre vonatkozó, de a múltat leíró kérdések is borúlátóbb képet mutattak. A járványhelyzet enyhülésével a mutató értéke is javult, 2021 februárjában $-18,4$ -et vett fel, tehát nem sokkal került 2020. áprilisi értéke fölé. A harmadik hullám ismét visszaesést eredményezett, bár a második hullámnál kisebbet, hiszen a mutató értéke 2021 márciusában $-25,7$ pont volt. A harmadik hullám után a vállalkozások a gazdasági helyzetet elkezdték pozitívabban megítélni, az index értéke -10 körül alakult.

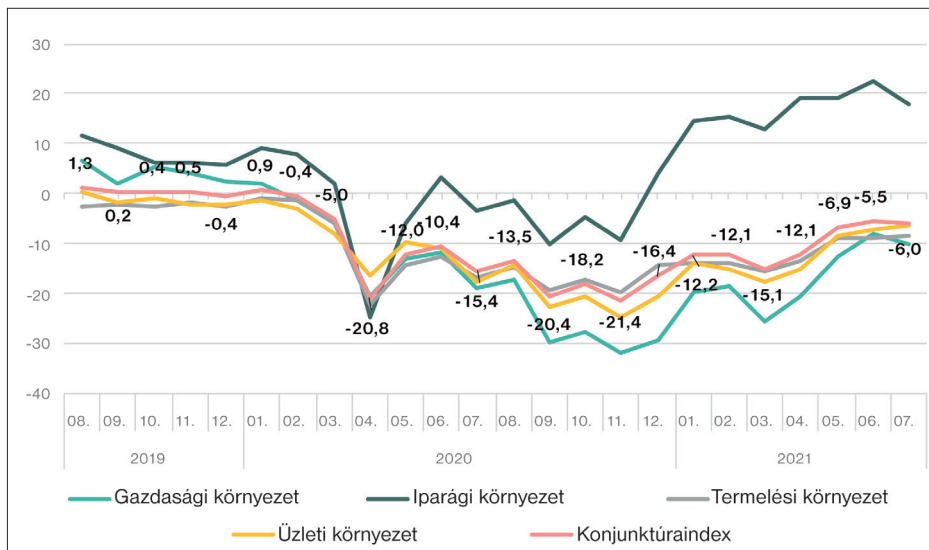
Az iparági környezet megítélése az időszak elején és végén is a legkedvezőbb volt, sőt az időszak végén felül is múlta az időszak kezdetének ér-

tékeit. Ezen alindex esetében az első járványhullámnak volt a legerősebb hatása, amikor is a mutató értéke a 2020. márciusi 2,1 pontról áprilisra -24,6 pontra csökkent, amit befolyásolhatott például az iparban az alapanyag-beszállítás elakadása. A második hullám során a visszaesés mértéke már jóval kisebb volt, a 2020 augusztusában még -1,2 pontos mutató szeptemberre -10,2 pontra süllyedt, majd novemberre már -9,2 pontra emelkedett. A harmadik hullám az iparági környezet megítélését nem befolyásolta, 2021 áprilisában a mutató értéke +19,2 volt.

Az üzleti környezet megítélése bizonyult a stabilabbnak felmérésünk szerint. Bár ezt az alindexet talán jobban befolyásolják hosszabb távú tényezők, a járvány különböző hullámai itt is éreztették hatásukat. Noha az első hullám esetében a visszaesés itt volt a legkisebb, a 2020. áprilisi érték -16,4-et tett ki. Ezt egy emelkedő fázis követte 2020 augusztusáig, amikor is a mutató -14,1-et ért el. Ezt követően novemberre az index értéke -24,7-re csökkent, azaz ennél csak a gazdasági környezet megítélése volt kedvezőtlenebb. A harmadik hullám itt is kismértékű visszaesést eredményezett, a mutató lokális minimuma 2021 márciusában következett be -17,4-es értékkel. Ezt a júliusi felmérésig emelkedés követte, amikor is a mutató értéke -6,5-öt ért el.

A termelési környezet megítélését a járvány mindhárom hulláma befolyásolta. Az első a legsúlyosabban, ekkor ugyanis az alindex értéke a

10. ábra: A vállalati konjunktúraindex és alindexei

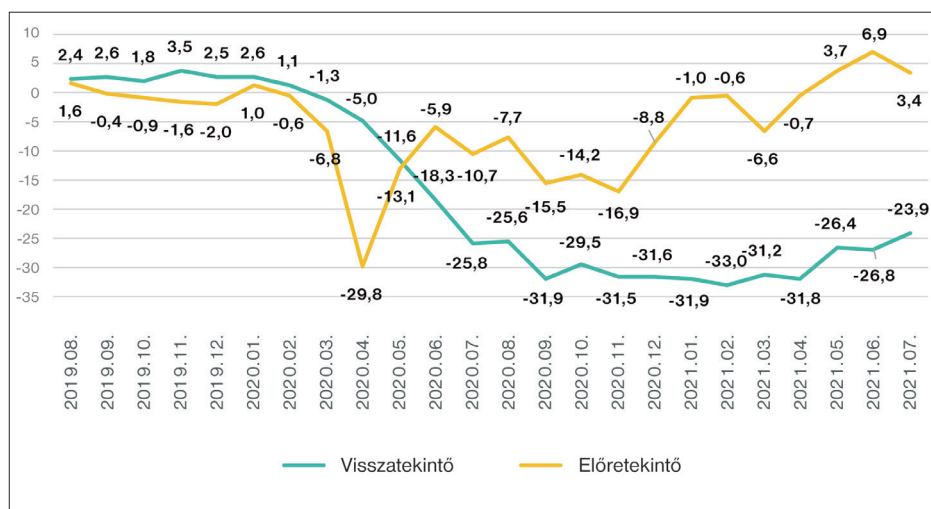

FORRÁS: SZÁZADVÉG-FELMÉRÉS

2020. februári -1,4 pontról áprilisa -22,3 pontra zuhant. Egy növekedő fázist követően az alindex értéke 2020 novemberére -19,7 pontra mérséklődött, azaz ekkor az alindex kevésbé esett vissza, mint az első hullámban. A harmadik hullámban a romlás mértéke még kisebb volt, itt a lokális mélypont -15,5 pont volt, amelyet a mutató 2021 márciusában vett fel. A harmadik hullámot követően lassú emelkedés indult el.

A háztartási kutatáshoz hasonlóan a vállalatok esetében is elkészítettük az előre- és visszatekintő indexeket. A két index idősora hasonlóan alakult, mint a háztartások esetében. Itt is az előretekintő index az, amely a járvány első hullámakor jelentős visszaesést mutatott (-29,8 pontra), amit az magyaráz, hogy a múltra vonatkozóan még nem tapasztalták a vállalkozások a kedvezőtlen hatást, de a jövőre vonatkozóan már tartottak azoktól. A visszatekintő index ezt követően kezdett fokozatosan romlani, és a későbbiekben sem tudott érdemben javulni, 2020 szeptemberétől -30 pont körül stagnált, a későbbi járványhullámok érdemben nem befolyásolták. A második és a harmadik hullám ellenben a jövőre vonatkozó várakozásokat érdemben rontotta, bár nem lettek annyira kedvezőtlenek, mint az első hullámban: a mutató értéke 2020 novemberében -16,9-es, míg 2021 márciusában -6,6-os értéket vett fel. A harmadik hullám elmúltával az előretekintő index értéke pozitív lett, azaz a vállalkozások várakozásai kedvezőbbek lettek, mint a vírus megjelenését megelőzően.

11. ábra: Az előre- és visszatekintő vállalati index

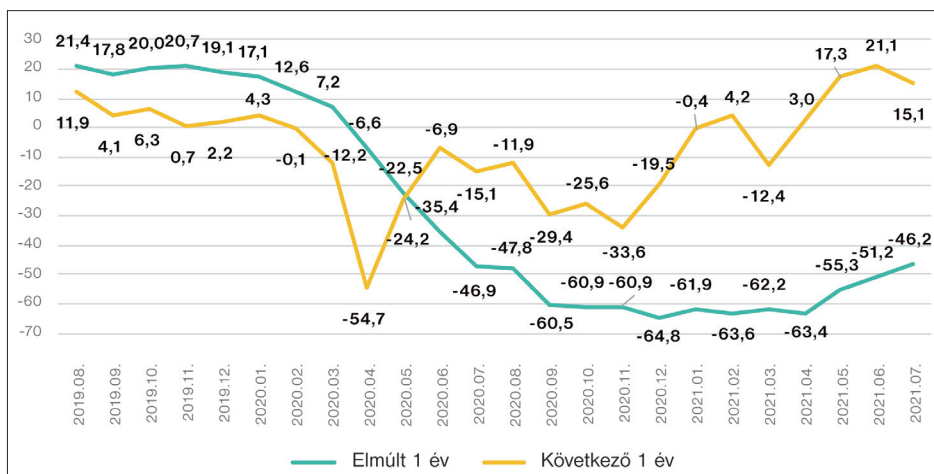
FORRÁS: SZÁZADVÉG-FELMÉRÉS

4.2 Gazdasági helyzet

A lakossági felméréshez hasonlóan a vállalati felmérésből is kiemeltünk néhány kérdést, amelyeket részletesen bemutatunk. Az első kérdés arra vonatkozott, hogy a megkérdezett vállalatvezető szerint hogyan alakult az ország gazdasági helyzete az elmúlt egy évben. A válaszok időszora hasonlít a háztartási kérdőíven kapott eredményekhez. A kérdésre adott válaszokból képzett index értéke a vírus megjelenését megelőzően +20 körül alakult, azaz a vállalkozások vezetői pozitívan értékelték a gazdaság teljesítményének múltbeli alakulását. 2020 januárjában például a megkérdezettek 6,7 százaléka válaszolta, hogy a gazdasági helyzet jelentősen, míg 15,0 százalék, hogy kismértékben romlott. A válaszadók 25,8 százaléka nem tapasztalt változást, míg 35,5 százalék kismértékű, 12,8 százalék pedig jelentős javulást érzékelt.

Az adatokban leginkább az első hullám hatása jelenik meg, azonban az sem azonnal, hanem 2020 márciusától kezdve 2020 szeptemberéig, egy fokozatos, de jelentős csökkenéssel. 2020 szeptemberében az index értéke -60,5 pont volt, ami a következő hónapokban érdemben nem változott. Így 2020 novemberében, azaz a második hullámban a válaszadók 41,3 százaléka mondta, hogy a gazdasági helyzet jelentősen, 43,1 százalék pedig, hogy kismértékben romlott. 10,4 százalék nem érzékelt változást.

12. ábra: Meglátása szerint az elmúlt egy év során hogyan változott, illetve a következő egy év során hogyan változik az ország gazdasági helyzete?

FORRÁS: SZÁZADVÉG-FELMÉRÉS

Elhanyagolható volt azok aránya, akik javulást tapasztaltak: jelentős javulást 0,9, míg kismértékűt 3,3 százalék érzékelt.

Ezt követően a második hullámban a mutató stagnált, majd érdemben a harmadik hullámig és az alatt sem változott. A harmadik hullám elmúltával ugyanakkor a gazdasági helyzet elmúlt egyéves alakulásának megítélése javulni kezdett, a 2021. júliusi felmérésben az index értéke -46,2 pont volt. Összességében tehát a múltbeli gazdasági helyzet érzékelésében az első hullámnak volt tartós és elhúzódó hatása, a második és harmadik hullám már nem volt érdemi hatással.

A következő kérdés az ország gazdasági helyzetének következő tizenkét hónapban várható változását vizsgálta. E kérdés esetében jól kirajzolódik a három hullám hatása, bár azok mértéke egyre csökkenő. A vírus megérkezését megelőzően az index értéke 0 körül, kicsit afölött alakult, azaz a vállalkozások a gazdasági teljesítmény stagnálását, minimális javulását várták. Az első hullám a vállalatvezetők várakozásait jelentősen rontotta, az index értéke 2020 áprilisára -54,7-re csökkent. Ekkor 45,4 százalék válaszolta, hogy a gazdasági helyzet jelentős, míg 27,9 százalék, hogy kismértékű romlásra számít. A válaszadók 9,0 százaléka nem számított változásra, míg 9,9 százalék kismértékű, 2,6 százalék pedig jelentős javulást várt.

Ezt egy gyors felpattanás követte, 2020 júniusában a mutató értéke -6,9-et ért el. A harmadik hullám ismét számottevő, de a korábbinál kisebb mértékű pesszimizmust hozott a jövőre vonatkozóan: a mutató értéke 2020 novemberére -33,6-ra csökkent. A járványhelyzet javulásával a kilátások semlegessé váltak, a mutató 0 körüli értékre emelkedett. A harmadik hullám a hangulatot csak kismértékben rontotta, a várakozásokat leíró indikátor 2021 márciusára -12,4-re mérséklődött, majd áprilistól ismét pozitív értéket vett fel. Az idősor végén a várakozások pozitívabbak voltak, mint a vírus megjelenése előtt. 2021 júliusában az index értéke +15,1 volt. Ekkor a megkérdezettek 8,1 százaléka mondta, hogy jelentősen, 15,4 százaléka, hogy kismértékben romlik a gazdasági teljesítmény. 20,8 százalék nem várt változást, míg 39,8 százalék kismértékű, 10,1 százalék pedig jelentős javulásra számított.

4.3 A vállalat termelése

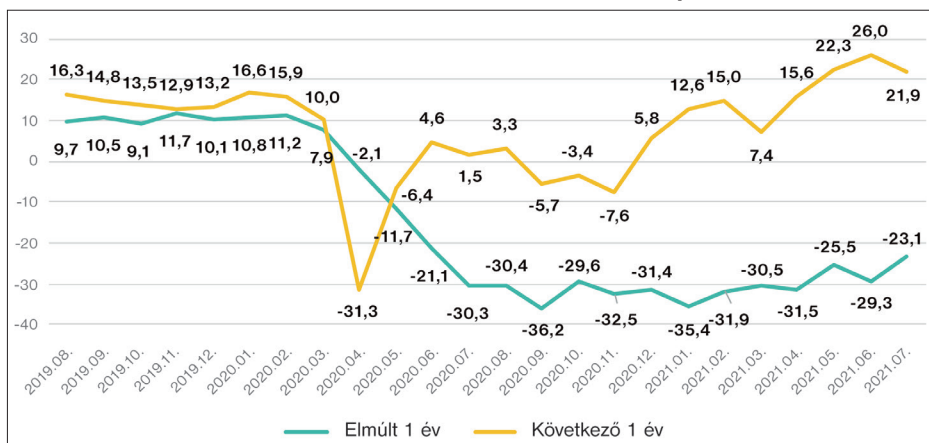
A következő kérdés a megkérdezett vállalkozás termelésének alakulását mutatja be a felmérést megelőző tizenkét hónapban. Az eredmények szerint a termelés megítélésének romlása csak az első hullámot jellemezte, akkor sem azonnal, hanem fokozatosan jelent meg a hatás. A járvány ki-

töréséig a számított index értéke +10 körül alakult, azaz a vállalatvezetők a termelés kismértékű növekedéséről számoltak be.

Az első hullám megérkeztevel fokozatos romlás következett be, az index értékének minimuma -36,2 pont volt 2020 szeptemberében. Ekkor a megkérdezettek 27,2 százaléka számolt be jelentősen, míg 32,3 százalék kismértékben csökkenő termelésről. 26,2 százalék válaszolta, hogy nem változott a termelése, 10,5 százalék kismértékben, 2,4 százalék pedig jelentősen növekvő termelést tapasztalt.

Ezt követően kismértékű emelkedés, illetve stagnálás volt jellemző, majd az elmúlt egy év termelésének megítélése a harmadik hullám elmúltával javulni kezdett. 2021 júliusában az index értéke -23,1 volt, azaz még mindig inkább a termelés mérséklődéséről számoltak be a vállalkozások vezetői: 25,4 százalék jelentős mértékűről, míg 21,6 százalék kismértékűről. A megkérdezettek 27,3 százalékának termelése nem változott a megelőző egy évben, míg 18,8 százalék kismértékű, 4,3 százalék pedig jelentős emelkedést tapasztalt.

13. ábra: Hogyan alakult, illetve alakul az Ön vállalatának termelése az elmúlt és a következő tizenkét hónapban?

FORRÁS: SZÁZADVÉG-FELMÉRÉS

A következő kérdés a termelés jövőbeni alakulásával kapcsolatos várakozásokat vizsgálta. E kérdés esetében már látszik a három hullám hatása, bár a hatás mindhárom esetben átmenetinek tekinthető. A hatás messze az első hullámban volt a legnagyobb. A vírus megjelenése előtt az index értéke +10 fölött alakult.

Az első hullámban, 2020 áprilisában azonban a várakozások jelentősen romlottak, az index értéke -31,3-ra csökkent. Ekkor egyaránt 26,4

százalék számított a termelés jelentős, illetve kismértékű visszaesésére. A megkérdezettek 25,2 százaléka várt változatlanságot, míg 15,0 százalék kismértékű, 2,3 százalék pedig jelentős növekedést.

A 2020. áprilisi visszaesést egy gyors felpattanás követte, a június és augusztus közötti időszakban a mutató értéke kismértékben pozitív volt. A második hullámban a termelési várakozások ismét romlottak, az index értéke -7,6 pontra csökkent 2020 novemberére. Ezt ismételten egy növekedési fázis követte, a mutató értéke 2021 februárjában már 15,0 pont volt, majd márciusban 7,4 pontra mérséklődött, amelyet áprilistől ismét emelkedés követett. Az index értéke júliusban már +20 felett alakult, azaz a várakozások kedvezőbbek voltak, mint a vírus megjelenése előtt. A legutolsó felmérés keretében a megkérdezettek 3,2 százaléka gondolta, hogy jelentősen, 8,4 százaléka pedig, hogy kismértékben csökken a termelése. 35,3 százalék nem számított termelésének érdemi változására, míg 39,9 százalék kismértékű, 8,3 százalék pedig jelentős javulást várt a következő egy év során.

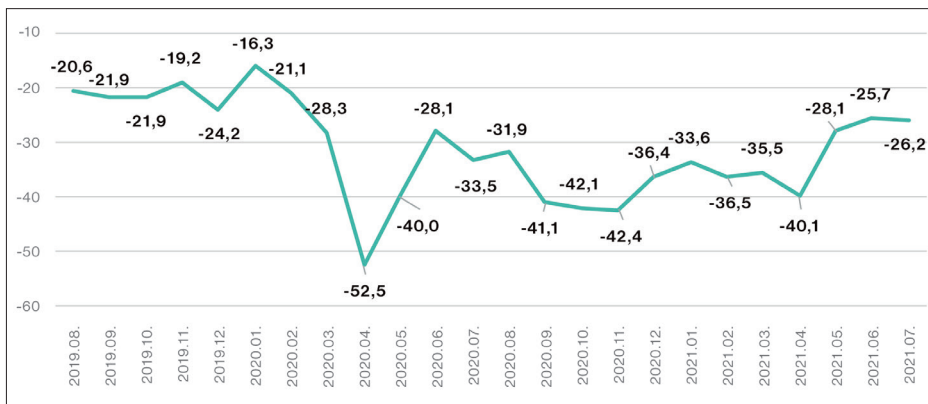
4.4 Beruházások

Végül azt a kérdést tekintjük át, amelyik azt vizsgálta, hogy az egyes vállalkozások mennyire tartják valószínűnek, hogy beruházást fognak tudni végrehajtani a következő egy évben. Eredményeink szerint a beruházási hajlandóságot mindhárom hullám befolyásolta, ám itt is az első hullámnak volt a legnagyobb szerepe. A vírus megjelenését megelőzően a számított index értéke -20 körül alakult, azaz a vállalkozások inkább nem terveztek beruházást végrehajtani. Az indexben a vírus megjelenésével jelentős csökkenés következett be: értéke 2020 áprilisában -52,5 volt. Ekkor a megkérdezettek 76,9 százaléka mondta azt, hogy valószínűbb, hogy nem hajt végre beruházást, mint hogy igen.

Az első hullámot követően a beruházási szándékot leíró mutató javulni kezdett, ám nem érte el a vírus előtti szintet. Lokális maximuma 2020 júniusában volt, -28,1 ponton. A második hullám megérkezésével a beruházási szándékok ismét romlottak, a mutató mélypontja 2020 novemberében volt, -42,4 ponton – a második hullám tehát kevésbé vetette vissza a beruházási szándékokat, mint az első. Ekkor a megkérdezettek 71,5 százaléka tartotta valószínűbbnek, hogy nem hajt végre beruházást, mint hogy igen. A második hullám után a beruházási hajlandóság kismértékben ismételten javult, majd a harmadik hullám megérkezésével -40,1 pontra esett vissza. A harmadik hullám elmúltával a beruházási szándék újból jelentősen növekedett, ám a válság előtti szintjét továbbra sem érte el.

14. ábra: Mennyire tartja valószínűnek, hogy vállalkozása beruházást fog tudni végrehajtani a következő egy évben?

FORRÁS: SZÁZADVÉG-FELMÉRÉS

5. Összefoglalás

A tanulmány keretében megvizsgáltuk, hogyan alakult a háztartások és a vállalatok gazdasági közérzete a koronavírus-járvány eddig lezajlott három hullámában. A konjunktúraindexet tekintve a járvány második hullámának volt a legnagyobb negatív hatása. Ebben közrejátszott az is, hogy az első hullám idején a jövővel kapcsolatos negatív várakozások mellett a múlt megítélése még kedvező volt, míg a harmadik hullám idején a jövővel kapcsolatos várakozások voltak pozitívabbak a múlt negatív megítélése mellett. A második hullámban ezzel szemben mind a jövő, mind a múlt megítélése kedvezőtlennek mutatkozott.

A háztartások a koronavírust a járvány három hullámában közel hasonló mértékben látták problémának, azonban az esetszámok csökkenésével a vírus terjedésével kapcsolatos aggodalmak is mérséklődtek. A háztartások gazdasági közérzetét is befolyásolta a járványhelyzet, ugyanakkor a jövőre vonatkozó várakozásaikat erőteljesebben csak az első hullám érintette, a későbbiek hatása sokkal visszafogottabb volt. A munkaerőpiaci helyzet megítélésére is leginkább csak az első és a második hullámnak volt hatása, míg a harmadik hullámnak szinte semmilyen hatása nem volt a háztartások szubjektív munkahely-biztonság érzetére. A vásárlások esetében az elmúlt egy év megítélését tekintve az első hullámot követően trendszerű romlás következett be, a megítélés mélypontja a harmadik

hullámban volt. Ezzel szemben a jövőbeli vásárlási szándékok esetében az egyes hullámok csak átmeneti visszaesést mutattak. Az anyagi helyzet megítélése összességében a három járványhullám alatt csak kismértékű és átmeneti visszaesést szenvedett el. A háztartások anyagi helyzetüket hasonlóan ítélték meg a vizsgált időszak végén (2021. július), mint a vírus megjelenését megelőzően.

A vállalatok konjunktúraérzete szintén a második hullámban volt a legkedvezőtlenebb, bár itt az első hullámhoz képest az eltérés csekély volt. A magyarázat a lakossági felméréshez hasonló: a múltat mérő kérdésre adott válaszok az első hullámban még nem voltak annyira negatívak, ám utána tartós pesszimizmusról adtak számot. A jövő megítélése ezzel szemben az első hullámban volt a legkedvezőtlenebb. A második hullám szintén rontotta a jövőre vonatkozó várakozásokat, de már csak kisebb mértékben, míg a harmadik hullámban ez a hatás már minimális volt. A várható gazdasági helyzet megítélését mindhárom járványhullám erőteljesen befolyásolta, de ez a hatás egyre kisebb mértékű volt. Ezzel szemben az elmúlt egy év gazdasági helyzetének megítélésére a második, illetve a harmadik hullám már nem gyakorolt érdemi hatást, az az első hullámot követően tartósan negatívvá vált. Hasonló folyamatok jellemezték a vállalatok termelésének elmúlt és következő egyévi alakulásának megítélését is. A beruházási szándékokat szintén befolyásolta a három vírushullám. Ebben az esetben is az első hullám rontotta a legnagyobb mértékben a beruházási szándékokat, míg a következő két hullám hatása már jóval kisebb volt.

A vírus három hulláma tehát érdemben befolyásolta a háztartások és a vállalatok konjunktúraérzetét. Több kérdés esetében megfigyelhető, hogy az első hullám jelentős, de átmeneti visszaesést okozott, míg a második és a harmadik hullám hatása már egyre kisebb volt. Azonban a múltat vizsgáló kérdéseknél inkább az volt jellemző, hogy az első hullámot követően tartós romlás következett be, így e két folyamat eredőjeként vált jellemzővé, hogy összességében a második hullámban volt a konjunktúraindex a legkedvezőtlenebb.

A vírus harmadik hullámát követően, a korlátozások enyhítésével megkezdődött a kilábalás. Több kérdés esetében, főleg a jövőre vonatkozó várakozásokat illetően, a válaszok eloszlása már ugyanolyan vagy akár kedvezőbb is, mint a vírus megjelenése előtt. Számos kérdés esetében azonban a megítélés továbbra is inkább negatív, amely a járvány hosszabb távú káros gazdasági hatásait mutatja. A konjunktúraérzet tartós javulása akkor várható, ha megszűnnek a korlátozások ismételt bevezetésével kapcsolatos félelmek, és az ezek által korábban érintett szektorok működése is visszatérhet a vírus előtti kerékvágásba.

Irodalom

Molnár, D. – Horváth, D. – Regős, G. 2021a: W-kilábalás a koronavírus-járvány két hullámában. *Pénzügyi Szemle*, 66(1), 66–87.

Molnár, D. – Regős, G. – Horváth, D. 2021b: Gazdasági trendek – a koronavírus hatása a lakosság és a vállalatok konjunktúraérzetére. In Barthel-Rúza, Zsolt – Fűrész, Gábor – Pillók, Péter – Stefkovics, Ádám (szerk.): *Magyarország 2021. Társadalom, gazdaság és politika napjainkban*. Budapest, Századvég, 321–348.

Regős, G. – Molnár, D. – Horváth, D. 2019: Konjunktúrakutatás a makrogazdasági adatok fényében. *Statisztikai Szemle*, (97) 12, 1154–1178.

Molnár Dániel – Regős Gábor –
Horváth Diána

A koronavírus-járvány okozta gazdasági válság makrogazdasági hatásai

1. Bevezetés

2020-ban a koronavírus-járvány megjelenése és a bevezetett kormányzati korlátozó intézkedések nyomán egy újabb gazdasági válság alakult ki világszerte. Ez a válság más, mint a korábbiak, mivel nem a gazdaság működéséből fakadó egyensúlytalanság eredményezte, mint 2008-ban, hanem külső tényező, a koronavírus megjelenése.¹ Különleges ez a válság abból a szempontból is, hogy a gazdaság egyes szegmenseit nem egyenletesen érintette, egyes szektorok (főleg az ipar) a jelentős visszaesés után gyorsan kilábalnak, míg más ágazatokat (főleg a turizmust) elhúzódó visszaesés jellemezte. Érdeemes tehát megvizsgálni, hogy milyen makrogazdasági hatásokkal járt a gazdaságban a koronavírus-járvány okozta válság, és hogy ezzel Magyarország nemzetközi összehasonlításban milyen teljesítményt nyújtott.

2. Bruttó hazai termék (GDP)

A gazdasági teljesítmény nemzetközileg leginkább elfogadott és leginkább elterjedt mutatószáma a GDP, a bruttó hazai termék, amely ugyanakkor nem hibátlan. A GDP alapvetően makroszinten jól tudja jelezni a gazdaságban bekövetkező változásokat, azonban pontosan emiatt torzított is, mivel elfedi az ágazatokat érintő eltérő hatásokat.

---

¹ Posgay et al. 2020.

A magyar gazdaság 2020-ban 5,0 százalékkal zsugorodott a nyers, míg 5,1 százalékkal a szezonálisan és naptárhatással kiigazított adatok alapján. A visszaesés jelentős, még úgy is, hogy az elmúlt években évente átlagosan közel 5 százalékkal nőtt a GDP, azonban alacsonyabb, mint a 2009-es, 6,7 százalékos csökkenés. Érdeemes ugyanakkor részletesen is megvizsgálni, hogyan is alakult ki ez a visszaesés, és az előzetes várakozások alapján mennyire okozott meglepetést.

2.1 Felhasználási oldal

A közgazdaságtanban széles szakirodalma van a válságok hatásának, így a közgazdászok elég nagy pontossággal meg tudják határozni, hogy visszaesés idején mely területek lesznek a leginkább érintettek. Felhasználási oldalról nézve válság idején a GDP különböző összetevői eltérően reagálnak. A kormányzatok általában igyekeznek növelni kiadásaikat, élénkítve a gazdaságot, míg a fogyasztás és a beruházások visszaesnek. Előbbiben a foglalkoztatás csökkenése, míg utóbbiban a bizonytalanuló gazdasági környezet játszik jelentős szerepet.² Ezzel szemben a nettó export alakulása vegyes képet mutathat: az import a beruházás és a fogyasztás visszaesése miatt csökkenhet, míg az export annak függvényében, hogy a legfőbb felvevőpiacokat milyen mértékben érinti a válság, nőhet vagy csökkenhet is.

A fentieket figyelembe véve az egyes tényezők 2020. évi alakulása nem okozott meglepetést. A közösségi fogyasztás 2,6 százalékkal bővült, ami- ben közrejátszottak a járványhelyezethez kapcsolódó kiadások, például az egészségügy. Ezzel szemben a háztartások tényleges fogyasztási kiadása éves alapon 2,8 százalékkal csökkent, így 1,6 százalékpontot adott a visszaesésből. A bruttó állóeszköz-felhalmozás 2020-ban 7,3 százalékkal mérséklődött, és így 2,0 százalékponttal járult hozzá a GDP csökkenéséhez. Mivel a koronavírus okozta gazdasági válság globális volt, mérséklődött az export is, 6,8 százalékkal, ezen belül az árukivitel csupán 1,8, míg a szolgáltatásexport – a nemzetközi turizmus kiesése miatt – 24,0 százalékkal. Az import ezzel szemben csak kisebb mértékben, 4,4 százalékkal csökkent az árubehozatal 2,2 százalékos, illetve a szolgáltatásimport 15,4 százalékos visszaesése nyomán. Az import korlátozott mérséklődését előszörban az magyarázza, hogy a válság speciális jellegéből adódóan nagymértékű egészségügyi eszköz-beszerzésre volt szükség. A nettó export

---

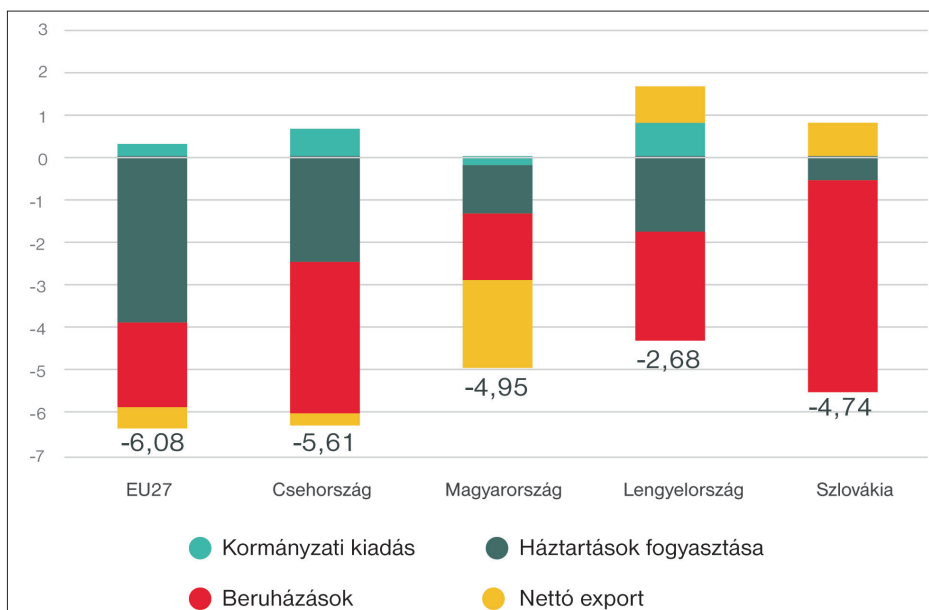
² King–Rebello 1999.

ezen két tényező hatását figyelembe véve, 2020-ban 2,1 százalékponttal vetette vissza a növekedést.

A magyar GDP csökkenésének mértéke ezzel elmaradt az uniós 6,1 százalékos ütemtől, ugyanakkor a visegrádi országok közül a lengyel (−2,7 százalék) és a szlovák (−4,8 százalék) adat is kedvezőbb, míg a cseh visszaesés némiképp nagyobb (−5,6 százalék) volt. A GDP-csökkenések összehasonlításakor ugyanakkor figyelembe kell venni a kiinduló állapotokat is, vagyis hogy az elmúlt években milyen növekedési teljesítményre voltak képesek az egyes gazdaságok. Az uniós GDP például 2015-ös áron számolva euróban 2020 során a 2016-os szintjére esett vissza, míg a cseh kismértékben (−0,3 százalék) a 2017-es szintje alá, a szlovák pedig némiképp (1,2 százalék) afölé mérséklődött. A magyar GDP ezzel szemben csekély mértékben (−0,5 százalék) a 2018-as GDP alatt, míg a lengyel érdemben (1,9 százalék) a fölött alakult a válság ellenére is.

Az öt gazdaság visszaesésében ugyanakkor felhasználási oldalról az egyes tényezők eltérő szerepet játszottak. Az EU-ban, illetve Lengyelországban a háztartások fogyasztási kiadása a GDP-nél nagyobb mértékben (7,3, illetve 3,1 százalékkal) csökkent, míg Csehországban (5,2 százalék), Magyarországon (2,3 százalék) és Szlovákiában (1,0 százalék) az ütem elmaradt attól. Az EU-ban és Lengyelországban így ez a tétel adta a visszaesés közel kétharmadát, míg Csehországban csak kevesebb mint felét, Magyarországon kevesebb mint negyedét, Szlovákiában pedig csak a tizedét. A beruházások ezzel szemben mindegyik vizsgált gazdaságban a GDP-nél nagyobb mértékben csökkentek. A legkisebb mértékben Magyarországon (5,5 százalék), majd ezt követte az EU (8,9 százalék), Lengyelország (12,9 százalék), Csehország (13,3 százalék) és Szlovákia (21,3 százalék). Lengyelország és Szlovákia esetében a 2020-as visszaesést legnagyobb hányadban így a beruházások eredményezték, de Csehországban is annak közel kétharmadát adták. Eltérés mutatkozik emellett a nettó export növekedési hozzájárulásában is: az EU, Csehország és Magyarország esetében az import az exportnál kisebb mértékben csökkent, így a külkereskedelmi mérleg romlott. Ezzel szemben Lengyelországban és Szlovákiában az export visszaesésének mértéke elmaradt az importétól, így a külkereskedelmi mérleg a két gazdaságban 0,8, illetve 0,7 százalékponttal mérsékelte a GDP-csökkenés mértékét. Érdekes kép mutatkozik a kormányzati vásárlások alakulása terén is. A fiskális politika ennek révén mérsékelheti a visszaesést válság idején, ez ugyanakkor csak Csehországban és Lengyelországban volt számottevő (0,7, illetve 0,8 százalékpont), míg az EU-ban csak minimális (0,3 százalékpont). Szlovákiában ellenben a kormányzati kiadások növekedési hozzájárulása 2020-ban semleges volt, Magyarországon pedig kismértékben negatív (−0,2 százalékpont).

1. ábra: A GDP-növekedéshez való hozzájárulások felhasználási oldalról (2020, százalékpont)

FORRÁS: EUROSTAT

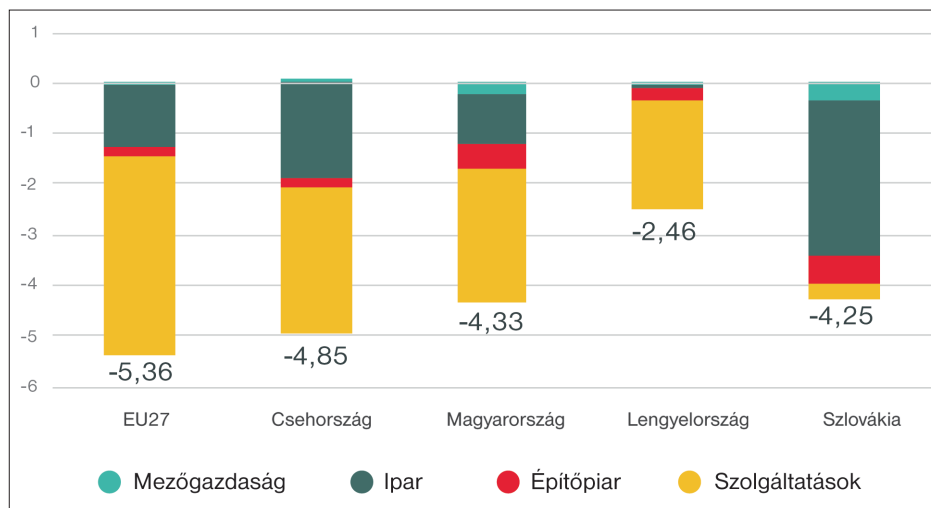
Összességében tehát az látható, hogy a magyar GDP 2020-ban ugyan a régiós átlagnál nagyobb mértékben csökkent, de az uniós visszaeséstől elmaradt, míg ha figyelembe vesszük az elmúlt évek növekedési adatait, a helyzet még kedvezőbbnek mutatkozik. Nemzetközi összehasonlításban az látható, hogy Magyarországon a beruházások kisebb szerepet töltek be a visszaesésben, mint a V3 országokban vagy az EU-ban, míg a nettó export alakulásának érdemben nagyobb szerepe volt.

2.2 Termelési oldal

A termelési oldalt tekintve jelentős eltérést mutat az egyes ágazatok 2020-as teljesítménye. A mezőgazdaság termelésének volumene 6,8 százalékkal csökkent, de érdemben mérséklődött az iparé (-4,9 százalék) és az építőiparé (-9,4 százalék) is. A szolgáltató szektor termelése összességében a nemzetgazdasági visszaeséshez hasonló mértékben esett, 4,7 százalékkal, ugyanakkor ezen belül jelentős eltérések mutatkoznak. A kereskedelem, gépjárműjavítás ágazat, az információ, kommunikáció, illetve a pénzügyi, biztosítási tevékenység ágazat a válság ellenére is nö-

vekedni tudott, rendre 1,2, 6,1, illetve 3,4 százalékkal. Ellenben a szállás-hely-szolgáltatás, vendéglátás ágazat termelése 22,2 százalékkal, a szállítási, raktározási ágazaté 16,3 százalékkal, míg a művészet, szórakoztatás, szabadidő, egyéb szolgáltatás ágazaté 9,4 százalékkal csökkent. Ennek eredményeként – az ágazatok eltérő súlyát figyelembe véve – az látható, hogy 2020-ban a visszaesést legnagyobb hányadban a szolgáltató szektor eredményezte. A szektor teljesítménye 2,7 százalékpontot magyarázott a GDP-csökkenésből, míg az ipar 1, az építőipar 0,5, a mezőgazdaság pedig 0,2 százalékpontot.

2. ábra: A bruttó hozzáadott érték (GVA) növekedéséhez való hozzájárulások termelési oldalról (2020, százalékpont)³

FORRÁS: EUROSTAT

A visszaesés összetevőit nézve hasonló kép rajzolódik ki az EU, illetve a V3 országok esetében is. Szlovákia kivételével a szolgáltató szektor teljesítménye játszotta a legnagyobb szerepet a gazdasági teljesítmény csökkenésében, az EU 27 országában a visszaesés 72,4 százaléka, Csehországban 59,4 százaléka, Magyarországon 61,7 százaléka, míg Lengyelországban 86,2 százaléka köthető ehhez a szektorhoz. Lengyelország esetében ki kell emelnünk a művészet, szórakoztatás, szabadidő, egyéb szolgáltatás

³ A teljes visszaesés mértéke a termékadók és -támogatások egyenlege miatt tér el a felhasználási oldalnál bemutatottól.

ágazatot, amely a tavalyi évben 44,9 százalékkal zsugorodott, miközben Magyarországon csak 9,4 százalékkal, de az EU egészében is csupán 18,2 százalékkal. A szolgáltató szektor teljesítménye ugyanakkor egyáltalán nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a bevezetett kormányzati korlátozó intézkedések minden országban ezt a szektort sújtották a legnagyobb mértékben. Az ipar szerepe a visszaesésben ellenben eltérő volt a vizsgált gazdaságokban: Csehországban a visszaesés 38,6 százaléka köthető hozzá, míg az EU-ban a 23,1 százaléka, Magyarországon a 22,6 százaléka, Lengyelországban pedig csupán az 1,6 százaléka. A szlovák gazdaság 2020-as teljesítménye ugyanakkor jelentős eltérést mutat. Szlovákiában a szolgáltató szektor visszaesése mindösszesen a GDP-csökkenés 7,1 százalékát adta, amelyben közrejátszott, hogy a kereskedelem, szállítás, szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás ágazat teljesítménye érdemben, 8,4 százalékkal még nőni is tudott 2020-ban. Ezzel szemben az iparnak volt jelentős, 71,8 százalékos szerepe a visszaesés mértékében Szlovákiában.

3. Munkaerőpiac

A gazdasági teljesítmény után érdemes áttekinteni, milyen hatással járt a koronavírus okozta gazdasági válság a munkaerőpiacra. Válság idején a vállalatok igyekeznek racionalizálni gazdasági tevékenységüket, ami sok esetben elbocsátással jár. A jelenlegi válság ugyanakkor több szempontból is különleges. Eleinte többen is úgy gondolták, hogy az országok majd gyorsan legyőzik a járványt, és így a gazdaság visszatérhet a korábbi pályára. Emiatt a járvány megjelenésekor a vállalatok igyekeztek elkerülni a széles körű leépítéseket és a munkaerőállomány minél magasabb szinten tartása mellett alkalmazkodni a kialakult helyzethez, hogy a járvány elmúltát követően ne szembesüljenek jelentős munkaerőhiánnyal. Ezt a folyamatot a kormányzatok különböző támogatásokkal igyekeztek ösztönözni is. Azonban a járványhelyzet elhúzódása és a tartalékok kimerülése elkerülhetetlenné tette az elbocsátásokat.

Magyarországon a foglalkoztatottak száma 2020-ban csak kismértékben, 1,4 százalékkal, 4 millió 376 ezer főre mérséklődött a 15–64 éves korosztályban, míg 2009-ben a visszaesés 2,6 százalékos volt. A foglalkoztatás ugyanakkor a munkaerőpiacnak csak egyetlen mutatója, a teljes képhez hozzátartozik az aktivitás alakulása is. A járványügyi lezárások több országban is az aktivitás visszaeséséhez vezettek, mivel az állásvesztettek egy része a korlátozásokra tekintettel nem keresett azonnal

munkahelyet, így statisztikai értelemben inaktívvá vált. Ez több országban a munkanélküliségi ráta csökkenését eredményezte. Magyarország esetében ugyanakkor kedvező folyamat volt, hogy az aktivitás ilyen jellegű csökkenése csak átmenetinek bizonyult, a korlátozások feloldását követően fokozatosan visszatértek a munkaerőpiacra a munkavállalók. Az aktívak száma ugyan 0,5 százalékkal mérséklődött 2020-ban a megelőző évhez képest, az előregedő népesség nyomán azonban ez az aktivitási ráta 0,2 százalékpontos növekedését eredményezte, 72,8 százalékra. A két hatás eredőjeként a munkanélküliek száma egy év alatt 37,8 ezer fővel 196,5 ezer főre emelkedett, míg részarányuk az aktívakon belül 0,8 százalékponttal 4,3 százalékra nőtt.

**1. táblázat. A főbb munkaerőpiaci mutatók alakulása
(15–64 éves korosztály, %)**

Terület	Foglalkoztatási ráta		Aktivitási ráta		Munkanélküliségi ráta	
	2019	2020	2019	2020	2019	2020
EU27	68,4	67,6	73,4	72,9	6,8	7,2
Csehország	75,1	74,4	76,7	76,4	2,1	2,6
Magyarország	70,1	69,7	72,6	72,8	3,5	4,3
Lengyelország	68,2	68,7	70,6	71,0	3,3	3,2
Szlovákia	68,4	67,5	72,7	72,4	5,8	6,8

FORRÁS: EUROSTAT

Az EU 27 országában szintén 1,4 százalékkal csökkent a foglalkoztatottak száma, míg a visegrádi országok közül Csehországban (–1,2 százalék) és Lengyelországban (–0,3 százalék) kisebb mértékben, Szlovákiában pedig nagyobb mértékben (–2,1 százalék). Lengyelország kivételével, ahol 0,1 százalékponttal 3,2 százalékra mérséklődött, emelkedett a munkanélküliségi ráta a vizsgált gazdaságokban. Az EU esetében 0,4 százalékponttal 7,2 százalékra, Csehország esetében 0,5 százalékponttal 2,6 százalékra, míg Szlovákiában 1,0 százalékponttal 6,8 százalékra nőtt a mutató értéke.

A fentebb is bemutatott folyamat – az állásvesztettek inaktívvá válása – miatt ugyanakkor érdemes az aktivitás alakulását is megvizsgálni. Az EU-ban egy év alatt az aktívak száma 1,0 százalékkal, Szlovákiában 1,1 százalékkal, Csehországban 0,7 százalékkal, Magyarországon 0,5 százalékkal, míg Lengyelországban csupán 0,4 százalékkal csökkent. Vagyis a munkaerőpiacot a koronavírus-járvány csak korlátozott mértékben érintette a régióban és az EU egészében is, illetőleg a magyar folyamatok sem térnek el érdemben a nemzetközileg tapasztaltaktól.

Érdeemes megvizsgálni azokat az okokat is, amelyek ahhoz vezettek, hogy habár a gazdasági visszaesés mértéke 2020-ban nagyobb volt, mint 2009-ben, a legutóbbi válság idején (-4,3, illetve -6,1 százalék az EU27 esetében) a foglalkoztatásra gyakorolt hatás kisebb volt (-1,8, illetve -1,4 százalék). Alapvetően két tényezőt kell kiemelni ennek kapcsán: a válság előtti munkaerőhiányt, illetve az atipikus foglalkoztatási formák elterjedését.

A korábbi években tapasztalt munkaerőhiány miatt az állásvesztettek egy része el tudott helyezkedni a meglévő üres álláshelyekben, ami mérsékelte a válság foglalkoztatásra gyakorolt hatását. A válság hatását illetően itt érdekesebb 2019 és 2020 utolsó negyedéveit összevetni. A 2. táblázat adataiból jól látható, hogy az üres álláshelyek részaránya minden vizsgált gazdaság esetében csökkenést mutatott. Ennek mértéke Csehországban volt a legjelentősebb, azonban a 2020 végi 5,0 százalékos ráta még így is kiemelkedően magasnak számít. Ezzel szemben Lengyelországban és Szlovákiában az üres álláshely statisztika alapján a válság előtt sem volt annyira jelentős probléma a munkaerőhiány, a ráta azonban még ezzel együtt is csökkent a koronavírus-járvány nyomán. Fontos ugyanakkor hozzátenni azt is, hogy az üres álláshelyek számának a mérséklődésében közrejátszhatott a vállalatok munkaerő-keresletének a visszaesése is.

2. táblázat: Az atipikus foglalkoztatási formák mutatószámai

Terület	Üres álláshelyek aránya (%)		Ténylegesen ledolgozott órák száma (óra)		Otthonról dolgozik ⁴ (%)	
	2019Q4	2020Q4	2019	2020	2019	2020
EU27	2,1	1,8	36,4	35,8	14,4	20,6
Csehország	6,0	5,0	38,6	37,7	10,0	13,1
Magyarország	2,4	2,0	38,2	37,9	4,5	11,0
Lengyelország	1,1	0,8	38,7	38,4	14,3	18,1
Szlovákia	1,0	0,7	38,8	38,2	9,5	11,6

FORRÁS: EUROSTAT

Az atipikus foglalkoztatási formák közül a részmunkaidős foglalkoztatást, illetve a távmunkát érdemes kiemelni. A részmunkaidős foglalkoztatás, valamint a munkaidő csökkentése lehetővé teszi a cégek számára, hogy a mérséklődő kereslet ellenére se kelljen elbocsátaniuk munkavállalóikat. Ez a munkavállaló szempontjából is kedvezőbb, mivel így nem a teljes jövedelmét veszíti el a válság idején. A munkavállalók által tény-

⁴ A néha és az általában választ megjelölők aránya a foglalkoztatottakon belül.

legesen ledolgozott munkaórák száma 2020-ban az EU-ban 0,6 órával 35,8 órára, Csehországban 0,9 órával 37,7 órára, Magyarországon 0,3 órával 37,9 órára, Lengyelországban 0,3 órával 38,4 órára, míg Szlovákiában 0,6 órával 38,2 órára mérséklődött. Vagyis csak minimális visszaesés látható, sőt, ha hosszabb idősort vizsgálunk, akkor a 2020-as változás hozzávetőlegesen beleillik az elmúlt évek csökkenő trendjébe.

A járványhelyzet idején kiemelten fontos volt, hogy azokban a munkakörökben, ahol megoldható, a munkáltatók lehetővé tegyék az otthoni munkavégzést. Az otthoni munkavégzés egyrészt biztonságosabb járvány idején, mint az irodai, másrészt az iskolák bezárása nyomán a szülőknek így könnyebb volt gondoskodniuk a gyerekek elhelyezéséről. Ugyanakkor az otthoni munkavégzés jelentős alkalmazkodást igényelt úgy a munkavállalók, mint a vállalatok részéről. A koronavírus-járvány megjelenését megelőzően az otthoni munkavégzés egyáltalán nem volt elterjedt Magyarországon, 2019-ben mindösszesen a 15–64 éves munkavállalók 4,5 százaléka nyilatkozott úgy, hogy néha vagy általában otthonról dolgozik. Ez érdemben elmaradt az uniós átlagtól (14,4 százalék) és a V3-ak átlagától is (11,3 százalék). 2020-ban ellenben jelentősen, 11,0 százalékra nőtt Magyarországon az otthonról dolgozók részaránya. Ez ugyan még mindig a legalacsonyabb adat az öt vizsgált gazdaság viszonyában, az elmaradás mértéke azonban csökkent.

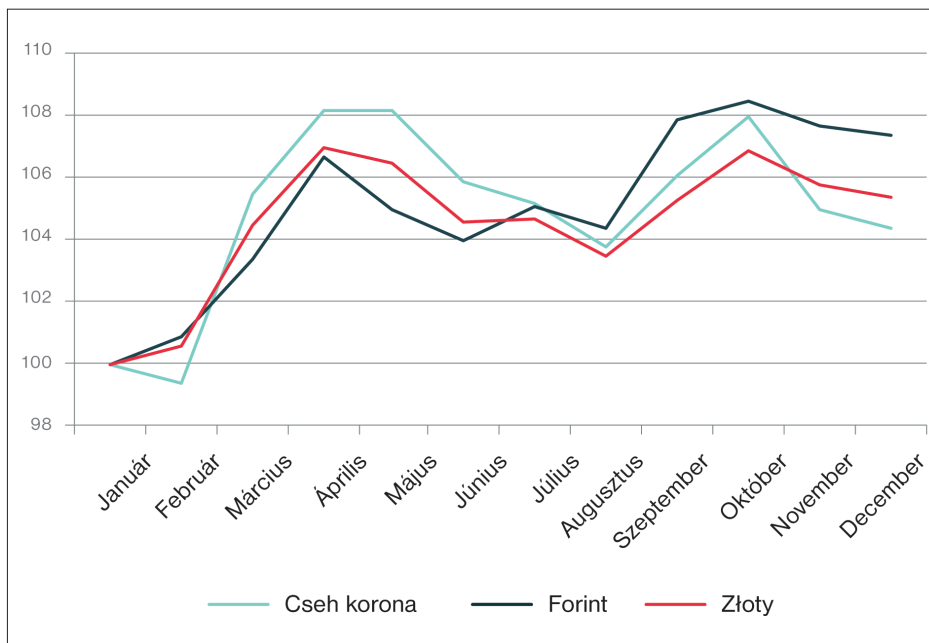
4. Árfolyam, infláció, monetáris politika

4.1 Árfolyam

Válság idején a befektetők kockázatvállalási hajlandósága csökken, aminek eredményeként sok esetben kivonják befektetéseiket a feltörekvő országokból, ami pedig a deviza leértékelődéséhez vezet. Ezt láthattuk a 2008-as válság idején, és ez valósult meg a koronavírus-járvány megjelenése nyomán is. Az árfolyam gyengülése ugyanakkor nem feltétlenül negatív folyamat, a hazai deviza leértékelése a főbb kereskedelmi partnerek devizáival szemben támogatni tudja az exportot, így elősegítheti a gazdaság gyorsabb kilábalását. Másrészről viszont a koronavírus-járvány idején ez az eszköz kevésbé volt hatékony, ugyanis a termelési láncok megszakadása, a kereslet visszaesése, illetve az utazási hajlandóság mérséklődése nyomán a külkereskedelmi forgalom volumene érdemben csökkent.

A régiós devizák közül a forint és a zloty már februárban kismértékben gyengült az euróval szemben, míg a cseh korona némiképp erősödött. Márciustól kezdődően ugyanakkor mindhárom deviza gyengült, a mélypontjukat áprilisban érték el, az első járványhullám csúcán. Ekkor a cseh korona 8,1, a zloty 6,9, míg a forint 6,7 százalékkal volt gyengébb, mint az év januárjában. Az árfolyamszintek ezt követően összességében augusztusig erősödtek, ekkor a forint 4,4, a cseh korona 3,8, míg a zloty 3,5 százalékkal állt a januári szintje felett. Szeptembertől az újabb járványhullám ismételen gyengülést eredményezett az árfolyamokban. A mélypont októberben következett be: a forint ekkor 8,4, a cseh korona 7,9, a zloty pedig 6,8 százalékkal állt a januári szintje felett. Vagyis amíg a cseh korona és a zloty a második hullám során csupán az első hullám szintjére gyengült, addig a forint az alá. Decemberig ezt követően eltérő mértékben, de mindhárom deviza erősödött az euróval szemben, így összességében a forint az év utolsó hónapjában 7,4, a zloty 5,4, míg a cseh korona 4,3 százalékkal állt a januári szintje felett. Vagyis a forint 2020-as gyengülése megfelelt a régiós

3. ábra: A havi átlagos euróárfolyam alakulása (2020. január = 100)

FORRÁS: EUROSTAT

folyamatoknak: a második hullám megjelenéséig még felülteljesítőnek volt tekinthető, ugyanakkor az év második felében a többi vizsgált devizánál jobban gyengült az euróval szemben.

4.2 Infláció

A gazdasági visszaesés egy sztenderd válság idején negatívan hat a pénzromlás ütemére. A kereslet mérséklődése csökkentheti az árakat. A koronavírus-járvány azonban a megszokottól eltérő folyamatokkal járt együtt: az akadozó ellátási láncok, illetve a vállalatok költségnövekedése az árak emelkedését vonta maga után. Fontos ugyanakkor még egy tényezőt figyelembe venni az árfolyamatok értékelésekor, ez pedig az árfolyam alakulása. Egy adott ország devizájának gyengülése az importált termékek és szolgáltatások áremelkedésén keresztül növelheti a pénzromlás ütemét.

Az Európai Unió és Szlovákia esetében a válságok idején várható árfolyamatok zajlottak le a koronavírus-járvány nyomán: a pénzromlás üteme a 2019-es 1,4, illetve 2,8 százalékról rendre 0,7, illetve 2,0 százalékra mérséklődött. Ezzel szemben az infláció Csehországban 2,6 százalékról 3,3 százalékra, Lengyelországban 2,1 százalékról 3,7 százalékra gyorsult, míg Magyarországon 3,4 százalékon stagnált 2020-ban. Ettől eltekintve ugyanakkor az inflációs rátákat hasonló folyamatok határozták meg a vizsgált országokban. Az élelmiszerárak emelkedése mindenhol meghaladta az inflációs mutató értékét: Csehországban, az EU-ban és Magyarországon jelentős (rendre 2,1, 2,3, illetve 3,8 százalékponttal), míg Szlovákiában és Lengyelországban kisebb mértékben (0,7, illetve 0,2 százalékponttal). Felfelé húzta még az inflációs mutatót a szolgáltatások árváltozása is, ennek szerepe Csehországban és Magyarországon csekélyebb, míg Lengyelországban számottevő volt. Ellensúlyozta ugyanakkor az áremelkedést az ipari termékek árváltozása, ebben a termékkategóriában az EU-ban és Magyarországon is árcsökkenést regisztráltak, de a másik három ország esetében is csak visszafogott növekedés történt. Az árfolyamatokban a fentiek felül az energiaárak alakulása játszott szerepet. Itt jelentős visszaesés történt 2020-ban, amely az üzemanyagárak csökkenésére vezethető vissza. Az üzemanyagárak mérséklődését pedig a kőolaj világszertei árának beszakadása eredményezte. A Brent olaj hordónkénti ára év elején még 66 dollár körül alakult, amely a járvány megjelenése és így a kereslet visszaesése nyomán áprilisra 20 dollár közelébe zuhant. Az árfolyam ugyan az év hátralévő részében fokozatosan visszakorrigált, és év vé-

gére ismét 50 dollár közelébe emelkedett, ez azonban még így is jelentős árcsökkenést eredményezett az üzemanyagárakban.

3. táblázat: A harmonizált fogyasztói árindex (HICP) és egyes összetevőinek értéke (%)

Terület	HICP	Élelmiszerek	Ipari termékek	Energia	Szolgáltatások
EU27	0,7	2,8	-1,4	-6,1	1,5
Csehország	3,3	5,6	1,3	-1,5	3,6
Magyarország	3,4	7,2	-0,3	-3,2	3,8
Lengyelország	3,7	4,4	0,4	-1,0	7,8
Szlovákia	2,0	2,2	1,1	0,0	3,1

FORRÁS: EUROSTAT

4.3 Monetáris politika

Válságok idején a monetáris politika képes lehet csökkenteni a visszaesés mértékét és mérsékelni annak hatásait. A jegybankok az alapkamat csökkentésével, illetve nemkonvencionális eszközök bevezetésével tudják támogatni az aggregált keresetet, elősegítve a gazdaságok minél gyorsabb kilábalását.

A koronavírus megjelenése előtt a monetáris politika helyzete ugyanakkor alapjaiban tért el a korábbi válságok idején tapasztalttól. A 2008–2009-es pénzügyi válság idején a jegybankok jelentősen csökkentették irányadó rátájukat, sok országban elérték a 0 alsó kamatkorlátot, és nemkonvencionális eszközöket vezettek be. Ezen eszközök, mint például az EKB eszközvásárlása, még a koronavírus-járvány megjelenése előtt is alkalmazásban voltak, illetve a jegybankok többségének a korábbi évek alacsony inflációja nyomán lehetősége sem volt az alapkamatát érdemben emelni a 0 közeli szintjéről. Mindez azzal járt, hogy a monetáris politikának az Európai Unióban csak korlátozott mozgástere volt az aggregált kereslet élénkítésére a koronavírus okozta válság idején. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a jegybankok ne vettek volna tevékenyen részt a válság hatásainak enyhítésében, de szerepük az előző válsághoz képest jóval kisebb volt.

Az Európai Központi Bank alapkamata már a válság előtt is 0 százalékon állt, így nem került sor a kamatkondíciók módosítására az eurózónában. Az EKB ugyanakkor a nemkonvencionális eszközei révén így is jelentős monetáris lazítást tudott véghezvinni. Az esetlegesen felmerülő likviditáshiány kezelésére az európai bankrendszerben TLTRO (célzott

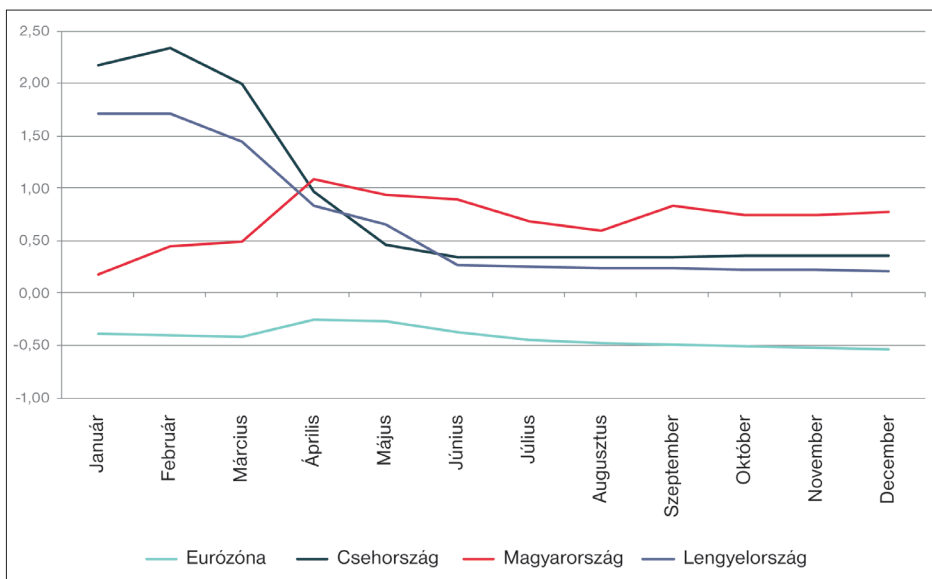
hosszabb távú refinanszírozási művelet) programot indított márciusban. Ennek keretében a jegybank kedvezményes feltételek mellett rövid távú finanszírozást tud biztosítani a bankok részére. Április végén ezenfelül az EKB új sorozatot bonyolított le a nem célzott, hosszabb lejáratú, pandémiás vészhelyzeti refinanszírozási műveletekből (PELTRO) is. Az EKB emellett fokozta eszközvásárlási programjait is. A már futó havi 20 milliárd euró ütemű eszközvásárlási programot (APP) az év végéig 120 milliárd euróval kibővítette. Az APP mellett a jegybank 750 milliárd eurós kerettel márciusban elindította új pandémiás vészhelyzeti vásárlási programját (PEPP) is. A PEPP célja a monetáris kondíciók lazítása, valamint a transzmissziós mechanizmus erősítése volt. Eltérés azonban az APP-hez viszonyítva, hogy sokkal rugalmasabb vásárlási lehetőséget biztosít az EKB számára az esetlegesen felmerülő piaci turbulenciák kezeléséhez. A PEPP keretösszegét a jegybank két lépésben (júniusban és decemberben) összesen 1 850 milliárd euróra emelte, míg a vásárlások határidejét 2022 márciusáig kitolta. 2020 végén az APP keretében vásárolt értékpapírok állománya meghaladta a 2 900 milliárd eurót, míg a PEPP keretében vásároltaké megközelítette a 760 milliárd eurót.

A régiós jegybankok közül a Cseh Nemzeti Bank (CNB) helyzete némi képp eltért. A legutóbbi válság óta eltelt időszakban a CNB az inflációs ráta emelkedése nyomán már megkezdte kamatkondícióinak normalizálását. A cseh jegybank így a 2020-as évet 2,0 százalékos irányadó rátával indította, amelyet február elején, az emelkedő inflációs kilátásokra tekintettel, 25 bázisponttal megemelt. Emiatt a CNB a koronavírus-járvány megjelenésére tudott a kamatkondíciók lazításával is reagálni: márciusban két lépésben, összesen 125 bázisponttal 1,0 százalékra, majd májusban további 75 bázisponttal 0,25 százalékra mérséklődött a cseh alapkamat. A cseh jegybank ezenfelül likviditásnyújtó repo műveleteket is végrehajtott, másodpiaci eszközvásárlásra azonban nem került sor.

Lengyelországban az alapkamat a koronavírus-járványt megelőzően 1,5 százalékon állt, vagyis a Lengyel Nemzeti Bank rendelkezett némi mozgástérrel a válság hatásainak enyhítéséhez. Ennek megfelelően a jegybank márciusban és áprilisban egyaránt 50, majd májusban további 40 bázisponttal mérsékelte irányadó rátáját. Ezenfelül a márciusi ülés keretében döntés született arról is, hogy 3,5 százalékról 0,5 százalékra csökkentse a tartalékolási követelményt, repo műveletek révén biztosítsák a bankszektor likviditását, valamint ugyanezen megfontolásból másodpiaci állampapír-vásárlásokat hajtsanak végre. Továbbá áprilisi ülésén a jegybank döntést hozott arról is, hogy a vállalati hitelezés támogatása érdekében kedvezményes forrást nyújt a bankrendszernek.

Érdemben átalakította monetáris politikai eszköztárát a Magyar Nemzeti Bank is a koronavírus-járvány nyomán. A jegybank április elején aktiválta az egyhetes betéti eszközét, illetve visszaállította a szimmetrikus kamatfolyosót a 0,9 százalékos alapkamat körül. Érdemi lazítást jelentett, hogy az MNB júniusi és júliusi ülésén is egyaránt 15 bázisponttal csökkentette az alapkamat mértékét. Szeptember végén ugyanakkor a jegybank 0,75 százalékra emelte az egyhetes betéti kamatot, amelynek mértéke így elvált az alapkamatétól, és innentől ez töltötte be effektíven az irányadó ráta szerepét. Jelentős szerepe volt emellett az MNB nemkonvencionális lazításának is. A decemberi kamatdöntéshez kapcsolódó kommentár alapján a jegybank 900 milliárd forintnyi állampapírt vásárolt a másodlagos piacon, míg az NHP Hajrá keretében 1 200 milliárd forint forráshoz jutott a hazai kkv-szektor, a Növekedési kötvényprogram révén pedig 40 vállalat közel 800 milliárd forint forrást tudott bevonni.

4. ábra: A három hónapos bankközi kamatok alakulása 2020-ban (%)

FORRÁS: EUROSTAT

A három hónapos bankközi kamatok alakulása jól szemlélteti a monetáris politika irányultságában meglévő különbségeket a vizsgált gazdaságokban. Már a koronavírus-járvány megjelenését megelőzően is negatívak voltak a bankközi kamatok az eurózónában, ami ápriliséig kismértékben

ugyan emelkedett, de aztán visszatért a korábbi szintjére. 2020 elején Magyarországon is 0 százalék közelében alakult a három hónapos bankközi kamat, amely áprilisig kismértékben növekedett, majd ezt követően mérsékelten csökkent, és az év végéig változatlan kamatkondíciók nyomán összességében az egyhetes betéti kamat szintjén stagnált. Ezzel szemben Csehországban és Lengyelországban a kamatkondíciók a válságot megelőzően sokkal szigorúbbak voltak, így itt a jegybanki kamatcsökkentések hatással tudtak lenni a bankközi kamatokra, amelyek áprilistól kezdődően érdemben mérséklődtek és év végéig megközelítették a 0 szintet.

A fentiek alapján az látható, hogy a jegybankok jelentős monetáris lajtást hajtottak végre a válság idején, és alapvetően nem tértek el az alkalmazott eszközök. A cél minden esetben a piaci likviditás biztosítása volt, valamint a hozamok csökkentése. Ugyanakkor azt mondhatjuk, hogy a jegybankok szerepe a koronavírus-válság enyhítésében csupán másodlagos volt. Sokkal fontosabb szerep jutott a likviditás biztosításának és a kamatkörnyezet alacsonyan tartásának, valamint ezen keresztül a fiskális politika mozgásterének biztosításának, mint a közvetlen gazdaságösztönzésnek.

5. Költségvetés, államadósság

Az előző fejezetben bemutatott monetáris politikán felül a fiskális politikának is jelentős szerep jut válság idején. A kormányzatok a költségvetési politika révén képesek lehetnek pótolni a válság során kieső keresletet, mérsékelve a gazdasági visszaesés mértékét: keresletet támaszthatnak a vállalatok által előállított termékek és szolgáltatások iránt, jövedelem-pótló támogatást nyújthatnak az állásvesztettek részére, illetve támogatásokat a vállalatoknak. A költségvetési hiányt ezenfelül az is rontja válság idején, hogy a gazdasági visszaesés nyomán csökkennek az állam adóbevételei, amit a kormányzatok csak új adónemek kivetésével tudnának ellensúlyozni, ami viszont tovább mélyítené a válságot. A koronavírus-járvány idején ugyanakkor a fiskális politikának nem csak a gazdasági nehézségekkel kellett szembenéznie, jelentős erőforrásokat kötöttek le a járvány elleni küzdelem, elsődlegesen az egészségügy kiadásai, ami a költségvetési hiány 2009-esnél nagyobb emelkedését eredményezte a vizsgált országokban.

Az EU 27 országában 2020-ban a költségvetési hiány a megelőző évhez képest 6,4 százalékponttal nőtt, míg 2009-ben 2008-hoz képest

4,0 százalékponttal. Hasonló mértékű emelkedés zajlott Csehországban (6,5 százalékpont), Magyarországon (6,0 százalékpont) és Lengyelországban (6,3 százalékpont) a koronavírus-járvány idején, míg az előző válság során a növekedés rendre 3,4, 1,0, illetve 3,7 százalékpont volt. Szlovákia esetében a költségvetési impulzus 2020-ban kismértékben alacsonyabb volt, 4,9 százalékpont, mint a többi vizsgált ország esetében, míg 2009-ben érdemben magasabb, 5,6 százalékpont. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy a nagyobb költségvetési impulzust 2020-ban jelentős részben a korábbi évek fegyelmezettebb költségvetési politikája tette lehetővé, amely tovább erősíti az anticiklikus költségvetési politika létjogosultságát. Egy további tényezőről kell megemlékezni a 2020-as nagyobb költségvetési impulzust illetően, az pedig a közgazdasági gondolkodás átalakulása. A pénzügyi válság idején a közgazdászok a válság megoldását kevéssé a fiskális lazításban látták, így a kormányzatok is csak kisebb mértékben engedték elszállni a költségvetési hiányt annak érdekében, hogy ne eredményezze a költségvetési terhek érdemi emelkedését. Ezzel szemben 2020-ban már senki nem szólalt fel a nagymértékű fiskális lazítás ellen, a különböző szervezetek (IMF, Európai Bizottság) is engedélyezték a hiányok átmeneti emelkedését, míg a finanszírozási költségek növekedését a jegybanki nemkonvencionális programok (eszközvásárlás) tartották kordában.

4. táblázat: A költségvetési mutatók alakulása (a GDP %-ában)

Terület	Költségvetési egyenleg		Bruttó államadósság	
	2019	2020	2019	2020
EU27	-0,5	-6,9	77,5	90,7
Csehország	0,3	-6,2	30,3	38,1
Magyarország	-2,1	-8,1	65,5	80,4
Lengyelország	-0,7	-7,0	45,6	57,5
Szlovákia	-1,3	-6,2	48,2	60,6

FORRÁS: EUROSTAT

A költségvetési lazításnak ugyanakkor ára is van, amely az államadósság emelkedésében jelenik meg. A legnagyobb mértékben 2020-ban Magyarországon nőtt az államadósság, 14,9 százalékponttal, míg Szlovákiában 12,4, Lengyelországban pedig 11,9 százalékponttal. Így ezen három ország esetében a növekedés nagyságrendileg megfelelt az uniós értéknek (13,2 százalékpont). Csehországban ugyanakkor csak 7,8 százalékponttal emelkedett a már eleve alacsonyabb adósságráta.

Fontos ellenben azt is megvizsgálni, hogy a járványhelyzet az elmúlt évek adósságcsökkentésének mekkora hányadát eliminálta. Ebből a szempontból is Csehország van a legkedvezőbb helyzetben, a 2020-ashoz hasonló államadósságrátát 2015-ben mértek (39,7 százalék), míg Lengyelországban a 2013-as (56,5 százalék), Magyarország esetében pedig a 2011-es szintre (80,4 százalék) emelkedett az államadósság. Szlovákia esetében ugyanakkor a 2020-as államadósság-ráta új csúcst jelent, a korábbi legmagasabb rátát 2013-ban mérték, 54,7 százalékot. Az EU esetében is korábban nem látott magasságba emelkedett az államadósság GDP-n belüli részaránya, amely 2014 óta (86,6 százalék) volt csökkenő pályán. Az államadósság növelése révén tehát enyhíthető a válság hatása, ugyanakkor fontos az is, hogy a kormányzatok a fellendülés időszakában minél jelentősebb mozgásteret építsenek ki maguknak a hiány kordában tartása révén.

6. A válság után

2021-től megkezdődött a gazdaság kilábalása. A vakcinák megjelenése és a beoltottak számának növekedése megteremti annak a lehetőségét, hogy a gazdaságok maguk mögött hagyják a korlátozásokkal teli időszakot. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a gazdaságpolitika számára megszűntek a feladatok. A járvány leküzdését követően is rengeteg terület van, amely sürgős beavatkozást igényel.

A dinamikus gazdasági növekedés ismételt beindításához szükség van a gazdaságok versenyképességének a javítására. Ennek egyik elengedhetetlen feltétele a digitalizáció elősegítése a vállalati szektorban, de jelentős figyelmet kell fordítani az oktatás fejlesztésére is, annak érdekében, hogy javuljon a munkaerőpiac alkalmazkodási képessége. A hatékonyság javulásának kulcseleme a jövőben is az innováció lesz: a növekedési lehetőségeket azon országok tudják majd legjobban kiaknázni, amelyek megfelelő üzleti környezetet tudnak teremteni a kutatáshoz és fejlesztéshez, és ki tudják használni az innovációkban rejlő lehetőségeket. Ezenfelül a járvány megjelenése rávilágított az egészségügyi rendszer hibáira is a világ összes országában. Az egészségiparnak és az egészségügyi ellátó rendszernek felkészültnek kell lennie az újabb járványok megjelenésére, aminek elengedhetetlen eleme kell hogy legyen a hazai kapacitások (ellátórendszer és eszközgyártás) bővítése. Mindezt a gazdaságpolitikának úgy kell megvalósítania, hogy közben jelentős erőforrásokat köt le a zöld

gazdaságra történő átállás, amely nélkül a klímaváltozás megállítása elképzelhetetlen.

Problémát jelent ugyanakkor, hogy a válság utóhatásaként az államadósságok jelentős mértékben emelkedtek. Ezek leépítése és a szigorúbb fiskális politikához való visszatérés kulcsfontosságú lesz annak érdekében, hogy a kormányok megfelelő mozgásteret építsenek ki a maguk részére egy következő gazdasági válságra való reagálásához. A szigorúbb fiskális politika ugyanakkor azt eredményezi, hogy a fent felsorolt feladatokra csak korlátozottan jut majd forrás. A következő évtized nyertese az az ország vagy gazdaság lesz, amely a szűkösen rendelkezésre álló erőforrásokat a lehető leghatékonyabban tudja majd hasznosítani.

7. Összefoglalás

2020-ban a koronavírus-járvány megjelenése és a bevezetett kormányzati korlátozó intézkedések egy újabb globális válságot idéztek elő. A recesszió jelentős gazdasági visszaesést eredményezett Magyarországon is, ennek mértéke azonban érdemben nem tér el az Európai Unió egészét vagy a régiós versenytársainkat (V4) érintő GDP-csökkenéstől. Sőt, ha a 2008-as válság hatásaival hasonlítjuk össze, a helyzet sokkal kedvezőbb, amiben jelentős szerepet játszott a válság előtti kedvezőbb gazdasági helyzet.⁵

A jelenlegi válság jelentősen eltér a korábbi válságoktól, tekintve, hogy kitörését nem a gazdasági folyamatok okozták, hanem egy exogén tényező, a koronavírus megjelenése. Ezzel együtt is, a gazdasági folyamatok a várakozásoknak megfelelően zajlottak le, figyelembe véve a járványhelyzethez kapcsolódó specifikumokat. A beruházások mértéke érdemben csökkent, de a korlátozások miatt mérséklődött a fogyasztás is, amelyet a kormányzati kiadások csak részben tudtak ellensúlyozni. Visszaesett a foglalkoztatás is a válság nyomán, ugyanakkor ennek mértéke elmaradt a pénzügyi válság idején tapasztalttól, amiben a kormányzati támogatások, a korábbi munkaerőhiány, valamint az atipikus foglalkoztatási formák elterjedése játszott szerepet. Az eurózónában a várakozásoknak megfelelően a kereslet bezuhanása az infláció lassulását eredményezte, ellenben Csehországban és Lengyelországban gyorsult, Magyarországon pedig a jegybanki cél felett stagnált a pénzromlás üteme 2020-ban, amiben az

---

⁵ Regős et al. 2021.

árfolyamok leértékelődése játszhatott szerepet. Ettől eltekintve alapvetően ugyanazok az árfolyamatok mentek végbe a vizsgált országokban: az élelmiszerárak felfelé, míg az energiaárak lefelé húzták az infláció ütemét.

A gazdaságpolitika igyekezett a rendelkezésre álló eszköztár segítségével enyhíteni a válság hatásait. Ugyanakkor a monetáris politika a vizsgált országokban a legutóbbi válság óta még nem tudott jelentős mozgásteret kiépíteni magának az alapkamat számottevő csökkentése érdekében. Azonban a nemkonvencionális eszköztár segítségével így is érdemi lazítást hajtottak végre, bár a monetáris politika a legutóbbi válsággal összehasonlítva ezzel együtt is sokkal inkább háttérbe szorult. Ezzel szemben a fiskális politika a 2008-as pénzügyi válságnál nagyobb szerepet töltött be a válság hatásainak enyhítésében, aminek nyomán érdemben emelkedtek a költségvetési hiányok és az államadósságok. Ez viszont hosszabb távon azzal jár, hogy a gazdaságpolitika előtt álló kihívásokra (versenyképesség javítása, egészségügy, oktatás fejlesztése, zöld átállás) a kormányzatok csak szűkös mozgástérrel tudnak reagálni.

Irodalom

King, R. G. – Rebelo, S. T. 1999: Resuscitating real business cycles. *Handbook of Macroeconomics*, 1, 927–1007.

Posgay, I. – Regős, G. – Horváth, D. – Molnár, D. 2020: A koronavírus-járvány gazdasági hatásairól. *Polgári Szemle*, 16. évf., 4–6. szám, 31–50.

Regős, G. – Horváth, D. – Molnár, D. 2021: Hajózás válságok között: a magyar gazdaság krízisálló képessége. In Barthel-Rúzs, Zs. – Fűrész, G. – Pillók, P. – Stefkovics, Á. (szerk.): *Magyarország 2021. Társadalom, gazdaság és politika napjainkban*. Századvég, Budapest, 101–132.

Sebestyén Géza

2010 utáni gazdasági konvergencia

A tanulmány hazánk elmúlt bő egy évtizedének gazdasági konvergenciafolyamatait vizsgálja. Az első fejezet azon gazdasági összefüggéseket tekinti át, melyeket minden gazdaságpolitikával foglalkozó szereplőnek ismernie érdemes. A makrogazdasági mutatók kapcsolatainak tisztázása egyben útmutatót is ad számunkra, milyen sorrendben érdemes az egyes területek helyzetének alakulását áttekintenünk. A második fejezet egyfajta leltárt állít, megmutatja, hogy milyen helyzetben vette át Magyarországot a jobbközép kormány 2010-ben. Áttekintjük az államháztartás helyzetét, az adókörnyezetet, a kamatok szintjét, a foglalkoztatás és gazdasági növekedés állapotát, a gazdasági szereplők eladósodottságát és a háztartások helyzetét. A harmadik fejezet ugyanezen területek számbavételével mutatja be, hogy mi történt a 2010-es gazdaságpolitikai irányváltás óta. Végül a negyedik fejezet összegzi a dolgozat főbb eredményeit.

1. Gazdaságpolitikai alapvetések

Minden kormány és gazdaságpolitika elsődleges célja az, hogy az állampolgárainak minél szélesebb köre számára biztosítson stabil és magas szintű jólétet. A lakosság jóléte azonban nehezen mérhető és követhető mutató, így szükségünk van olyan indikátorokra, melyek a jólét alakulását segítenek megérteni. Az egyik ilyen fontos mérőszám a lakossági fogyasztás szintje. A fogyasztás stabil növekedése, a vásárlói kosár és a lehetőségek bővülése a jólét kedvező irányú változásának egyik kézzelfogható jele. Egy másik fontos, ezzel erősen összefüggő indikátor a szegénységből való kitöréshez szükséges erőfeszítések mértéke.

A jóléti mutatók emelése a munkalehetőségek bővítésével és a keresetek növekedésének támogatásával érhető el. A foglalkoztatási mutató, mely az állással rendelkezők arányát mutatja a munkaképes korú lakosság arányában, erős korrelációban van a jóléti mérőszámokkal. Mi-

nél több állampolgár rendelkezik munkahellyel, annál többen tudnak stabil és emberi méltóságához illő életkörülményeket biztosítani maguk és családjuk számára. A fizetések és a jólét kapcsolata szempontjából a háztartások vásárlóerő-paritáson számolt jövedelme az egyik legfontosabb mutató. Ez az indikátor az inflációs hatásokat is figyelembe véve mutatja meg, hogy egy háztartás többet vagy kevesebbet tud vásárolni egy adott időszakban.

A bérek alakulásánál fontos szerepe van a minimálbér és a bérminimum szintjének. A legalacsonyabb fizetési szint megemelése jellemzően feljebb tolja a többi munkavállaló keresetét is. Azonban ezen eszközzel nem lehet felelőtlenül bánni. Egy túlságosan nagy arányú emelés komoly versenyképességi hátrányt okozhat az adott országnak, ami a foglalkoztatás csökkenésén keresztül akár többszörösen is megbosszulhatja magát.

A foglalkoztatás és a bérek szintje a gazdasági teljesítmény alakulásának függvénye. A reál GDP mutató, mely az adott ország gazdasági teljesítményét az inflációtól megtisztítva mutatja, az egyik legfontosabb vezérlője a lakosság munka- és kereseti lehetőségeinek. Ha egy ország reál GDP mutatója erősebben növekszik, az segíti a munkahelyteremtést és lehetővé teszi a bérek emelését is. Így amennyiben a munkavállalók helyzetét javítani szeretnénk, úgy figyelmet kell fordítani a GDP mutató kedvező alakulására.

Az eladósodottság kétélű fegyver. A gazdaság (vállalatok és lakosság) adósságának növekedése közvetlen hatásként általában segíti a GDP emelkedését, hiszen több pénz lesz a gazdaságban, ennek következtében pedig jellemzően a cégek értékesítési mutatói is kedvezően alakulnak. A túlságosan magas eladósodottság azonban a jövőben komoly terhet ró a gazdasági szereplőkre. Ha a cégek és a magánszemélyek a bevételeik nagyobb részét kénytelenek hiteltörlesztésre és kamatfizetésre fordítani, úgy kevesebb pénzük marad a fogyasztásra, mely károsan hat az ország GDP mutatójának hosszú távú alakulására.

Az adósság terheinek legfontosabb indikátora a hitelkamatok szintje. Minél magasabbak a kamatok, annál nehezebb helyzetbe kerülnek az adósok, annál jobban vissza kell fogniuk a fogyasztásukat ahhoz, hogy kötelezettségeiknek eleget tudjanak tenni. Ennek megfelelően az alacsony kamatok ösztönzik a fogyasztást és a gazdaságot. A kamatszint meghatározása azonban nem történhet önkényesen, a szintje ugyanis ellentétesen mozog a befektetői bizalom alakulásával. Ha egy kormány kedvezőbb kamatszintet szeretne, úgy először az iránta megnyilvánuló bizalom szintjét kell növelnie.

A bizalom növelése az államháztartás egyensúlyának javításával tehető meg. Ennek elsődleges eszköze a hiány szintjének elfogadható szinten tartása. A túl magas hiány az államadósság gyors növekedését vonja ugyanis maga után, mely a befektetőket inkább bizalmatlanná teszi. Hiteles, jól működő gazdaságpolitika esetén a befektetői bizalom jellemzően magasabb a hazai szereplők esetében, hiszen ők jobban, közelebbről ismerik a gazdasági folyamatokat és a kormányzati és jegybanki intézkedéseket. Így prudens gazdasági kormányzás esetén az önfinanszírozás, azaz a hazai pénzforrások bevonása az állam finanszírozásába előnyökkel jár minden szereplő számára.

Az adórendszer kialakításánál alapvető fontosságú, hogy támogassa a gazdaságpolitikai célokat és irányokat. Amennyiben egy ország munkaalapú társadalmat szeretne építeni, úgy a munkához, vállalati működéshez kötődő adók (társasági nyereségadó, személyi jövedelemadó) alacsony szinten tartása lesz előnyös. A kormányzati kiadások fedezetének megteremtése érdekében érdemes az adóstruktúrát úgy alakítani, hogy más adónemek (mint például az általános forgalmi adó) szerepét növeljük.

2. A magyar gazdaság állapota 2009–2010-ben

Magas hiányok, növekvő államadósság. Magyarország 4,5 százalékos körüli államháztartási hiánnyal rendelkezett 2009-ben és 2010-ben is. Ezen értékek 1,5-2 százalékponttal voltak az Európai Monetáris Unió (EMU) deficitszintje alatt. Bár ez azt sugallja, hogy a magyar kormány felelősebb költségvetéssel rendelkezett, mint a Monetáris Unió országai, a megszorítás a legrosszabbkor jött. A korábbi évek felelőtlen költségei, a 2002–2006-os évek 7-9 százalékos (az EMU értékeinél 4-8 százalékponttal magasabb) és a 2007–2008-as 4-5 százalékos magyar államháztartási hiányok után hazánk pontosan akkor próbált restriktív gazdaságpolitikára váltani, amikor a világgazdasági válság miatt a leginkább kellett volna a támogató környezet a hazai gazdaságnak. A 2002 és 2010 közötti óriási hiányok következtében a GDP-arányos államadósság (mely mutató 2002-ben még teljesítette a 60 százalékos maastrichti kritériumot) 2009–2010-re 85 százalékos fölé emelkedett.

Koncepció nélküli, nem ösztönző adókörnyezet. A GDP-arányos magyar személyi jövedelemadó és áfabevételek kiugróan magasnak számítottak a régióban, míg a társasági nyereségadó-bevételek relatív szintje alacsony

volt. Tehát az adórendszer a vállalatoknak kedvezett, a munkavállalóknak azonban hátrányos volt. Ráadásul ez utóbbi miatt a vállalatok számára sem volt ideális a működési környezet, hiszen a munkaerő teljes költségét a magas bérterhek jelentősen megnövelték. Az adók is extrém magas volt, 2002 és 2010 között lényegében végig nagyjából 10 százalékponttal volt magasabb, mint a régiós második helyezett Csehországban. A reál minimálbér a legalacsonyabb volt a régióban, és a bérminimum sem számított magasnak, azaz a környezet a munkavállalók szemszögéből is kedvezőtlen volt.

Magas hitelkamatok. A pénzügyi környezet sem segítette a gazdaságot és a családokat. A rövid kamatok 6-11 százalék, míg a hosszúak 7-12 százalék között mozogtak. Mindkét mutató több százalékponttal volt a többi V4-es ország megfelelő értéke felett. Ez azt jelentette, hogy a vállalatok és a magánszemélyek csak nagyon drágán tudtak forrásokhoz jutni. Ez jelentős mértékben fékezte mind a vállalati, mind pedig a magánberuházásokat. A magas forrásköltségek pontosan tükrözték azt, hogy milyen alacsonyan állt a magyar kormányba vetett bizalom szintje.

Alacsony foglalkoztatottság, rossz gazdasági teljesítmény. A foglalkoztatási ráta 55 százalék körül volt, ez messze a legrosszabb érték volt a régióban. Nem meglepő módon a fentiek folyományaként a gazdaság zuhanórepülésben volt, a 2007–2008-as stagnálás után 6,7 százalékot esett 2009-ben. Ezzel hazánknak volt a V4-es országok közül a legrosszabb mutatója. Az egy főre eső gazdasági teljesítményünk az EMU értékének 60 százalékán állt. Míg a többi ország jelentős mértékben konvergált 2002 és 2010 között, addig mi kis túlzással egy helyben toporogtunk.

Növekvő eladósodás. Ráadásul ez a gazdasági pangás is csak hitelből volt megvalósítható. Mind a vállalatok, mind a magánszemélyek szédítő sebességgel adósodtak el 2010 előtt. 2010-re kiugróan magas volt a V4-en belül a magyarok eladósodottságának mértéke mindkét szektorban. Azaz nemcsak az ország jelene volt borús, hanem a jövő felélése is zajlott.

Lecsúszó háztartások. Nem csoda, hogy ebben a gazdasági környezetben a háztartások helyzete is folyamatosan romlott. A családoknak egyre nehezebb volt elkerülniük a szegénységet. A magyar háztartások rendelkezésre álló jövedelme 2010-ben már negyedik éve csökkent folyamatosan. Különösen nagy volt a kontraszt ebben a többi V4-es országhoz képest, ahol évente 0,8 és 9,6 százalék közötti mértékben növekedett a háztartások jövedelme ezen időszak alatt. A magyar lakosság fogyasztása is zuhanórepülésben volt, 6,7 százalékkal csökkent 2009-ben, és 2010-ben sem tudott növekedni.

3. 2010 utáni gazdasági folyamatok Magyarországon

A fejezet felépítése. Ebben a fejezetben a 2010 utáni gazdasági folyamatokat vizsgáljuk. Az első alfejezet az államháztartási deficitet és az államadósságot veszi górcső alá. Itt a hiány és az államadósság alakulása mellett az adósság szerkezetét is elemezzük. A második alfejezet a magyar adópolitikát teszi fókuszba. A személyi jövedelemadó, a társasági nyereségadó és az általános forgalmiadó alakulását egyenként és összességében is áttekintjük, majd az adóék tendenciáit vizsgáljuk. A harmadik alfejezet a kamatkörnyezetet elemzi. A rövid és hosszú kamatok alakulása mellett a kormány iránti bizalom ezzel szorosan összefüggő változásait is megvizsgáljuk. A negyedik alfejezet a nem állami adósság alakulását mutatja be. Itt a vállalati és a lakossági hitelek trendjeit is górcső alá vesszük. Az ötödik alfejezet hazánk gazdasági teljesítményét elemzi. Itt a reál GDP trendjeit mutatjuk be. A hatodik alfejezet a foglalkoztatás alakulását tekintti át. Végül a hetedik alfejezet a lakosság helyzetének megváltozására fókuszál. A minimálbér, a bérminimum, a szegénység, a jövedelem alakulása után a fogyasztás trendjét elemezzük.

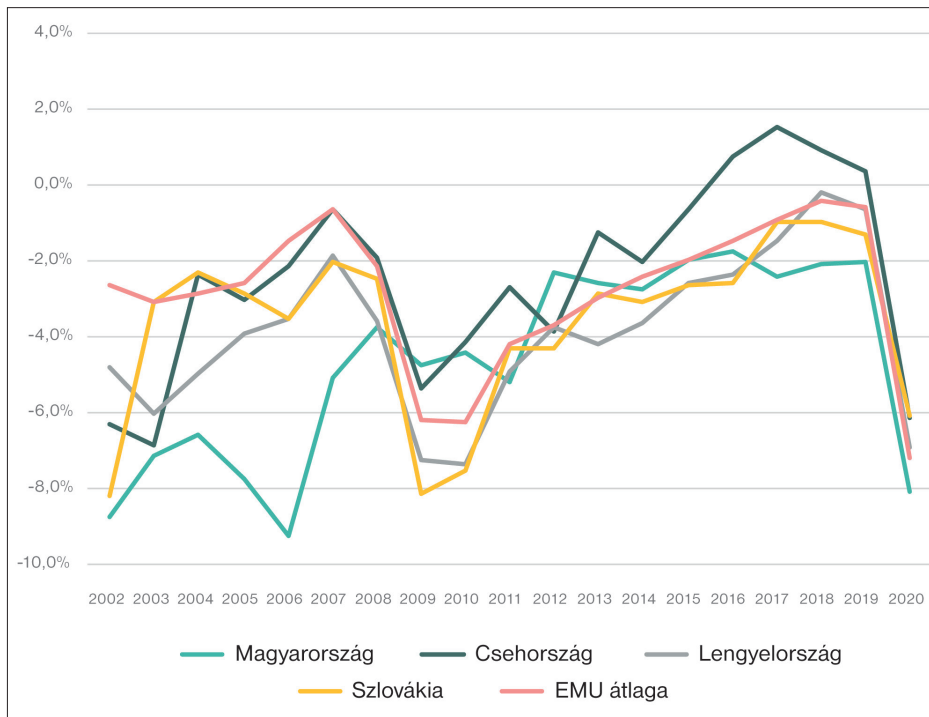
Az elemzés logikai kerete. A fenti mutatók alakulását önmagában is megvizsgáljuk, fontosabb kérdés azonban, hogy ezen indikátorok hogyan mozogtak a többi V4-es ország, illetve az EMU átlaga viszonylatában. A munka célja az, hogy bemutassa, milyen területen mennyire sikerült közelednie a hazai mutatóknak a legfejlettebb európai országok értékeihez.

3.1 Deficit és államadósság

A hiány sikeres lefaragása. 2010-ben az államháztartási hiány már két teljes kormányzati ciklus óta volt folyamatosan a 3 százalékos maastrichti kritérium felett. A 2010-ben hivatalba lépő új kormány egyik fontos feladata a hiány elfogadható szintre történő csökkentése volt. A magyar kormány sikeresen abszolválta a feladatot, és 2012-től egészen 2019-ig, a Covid-válság előtti utolsó évig tartani tudta a hiánycélt. A GDP-arányos deficit 2020-as elszaladása alapvetően két tényezőre vezethető vissza. Egyfelől a GDP (világszinten tapasztalható) összeomlása jelentősen csökkentette a mutató nevezőjét. Másfelől a megugró hiány megemelte a tört számlálóját. Ez utóbbi részben a gazdasági szereplők alacsonyabb aktivitása és így adófizetési képessége, részben az állam gazdaságvédelmi intézkedései miatti adó- és járulékcsökkentések okozta bevételkiesés, valamint a támogatások miatti kiadásnövekedés eredője volt. Kiemelendő ugyanakkor, hogy 2020-ban a még soha nem tapasztalt leállások ellené-

re sem volt olyan magas a GDP-arányos hiánya Magyarországnak, mint 2002-ben vagy 2006-ban, két olyan évben, melyeket világszinten jóval kedvezőbb makrogazdasági környezet jellemzett. Mindezek alapján kijelenthető, hogy 2010 után sikerült a magyar költségvetési fegyelmet megvalósítani és fenntartani (1. ábra).

1. ábra: GDP-arányos deficit alakulása a V4-es országokban és az EMU-ban¹

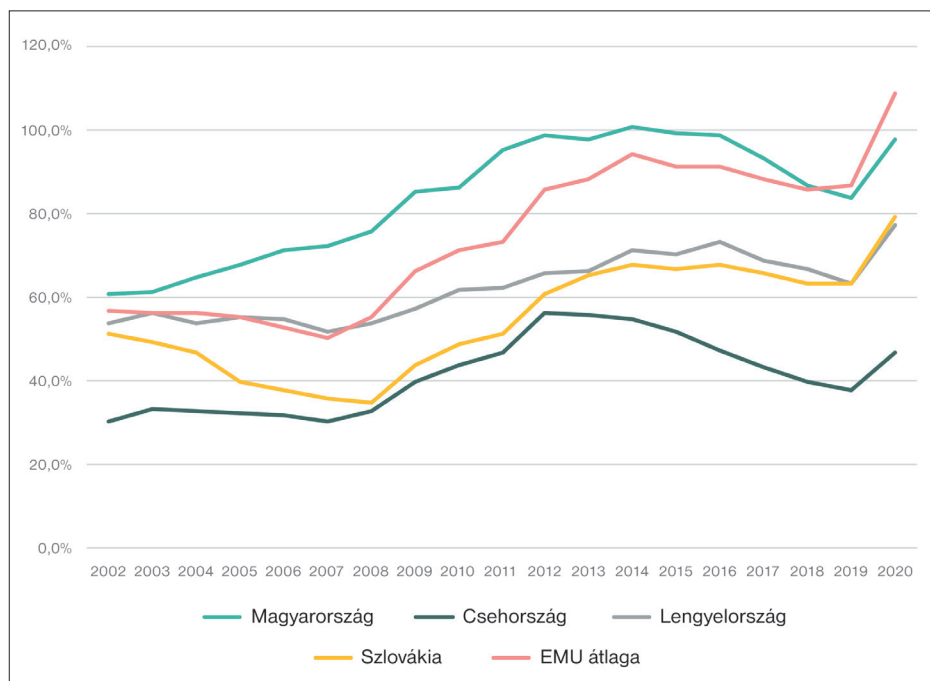

Konvergencia az EMU-hoz. Mint azt az 1. grafikon is mutatja, hazánk pont abban a két évben, 2009-ben és 2010-ben élt restriktívebb fiskális politikával, amikor a válság miatt pont ennek ellenkezője lett volna optimális. Másrészt az is lászik az ábrán, hogy a 2008 előtti felelőtlen költekzés évei 2010 után egyszer sem tapasztalhatók. A 2010 utáni magyar kormányok államháztartási hiány terén együtt mozogtak Európa legfejlettebb országaival.

¹ OECD 2002–2020.

Államadósság csökkenő pályára állítása. 2011 után a fiskális fegyelemnek hála sikerült megtörni a magyar eladósodottság növekvő trendjét is. 2011-re hazánk GDP-arányos államadóssága nemcsak a V4-es országok között, de a legfejlettebb nyugati országokhoz képest is kimagaslónak számított. 2010 és 2020 között a csehek után a magyar mutató alakulása volt a legkedvezőbb. Magyarország adósságmutatója a 2010 előtti divergencia után 2010 után konvergált a V4-es átlaghoz, az EMU átlagához képest pedig fordított, 2020-ra a hazai mutató már kedvezőbb volt a Monetáris Unió középértékénél (2. ábra).

2. ábra: GDP-arányos államadósság alakulása a V4-es országokban és az EMU-ban²

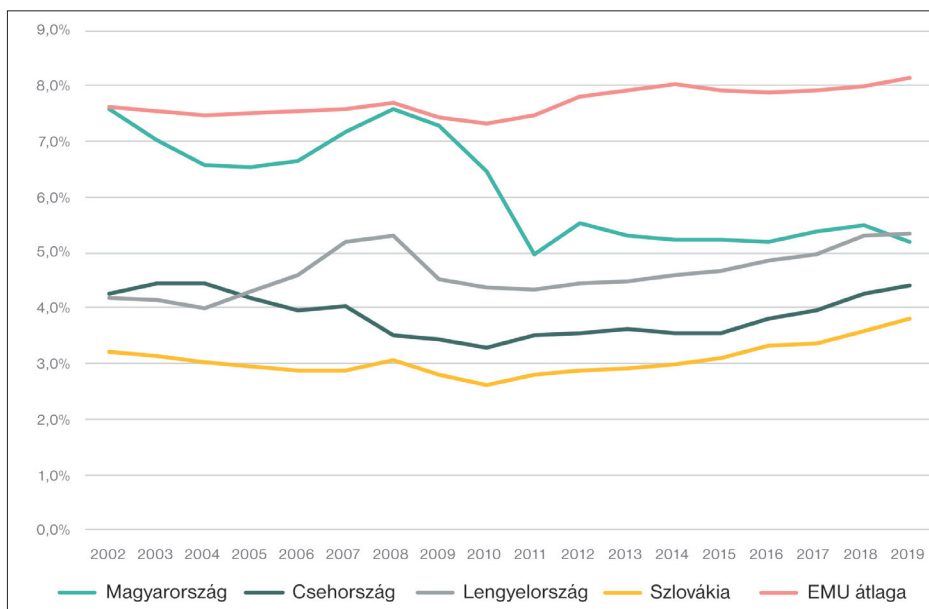
Átlag feletti államadósságból átlag alatti. Jól látható, hogy a 2010 előtti divergencia, azaz a relatív adósságunk növekedése 2011 után konvergenciába fordult. Sőt, 2020-ra Magyarország eladósodottsága több mint 10 százalékponttal volt kedvezőbb az EMU átlagánál.

² OECD 2002–2020.

3.2 Adópolitika

Kedvezőbb szja-rendszer. 2010 előtt a magyar munkavállalók GDP-arányosan annyi személyi jövedelemadót fizettek, mint a legfejlettebb nyugati országok lakói, a többi V4-es országhoz képest pedig kiugróan magas volt az adóztatás hazai szintje. A 2010 utáni magyar kormányok jelentős mértékben csökkentették a dolgozók adóterheit. A 2010 előtti kétkulcsos rendszert, ahol a magasabb ráta 40 százalék környékén volt, 2011-ben egykulcsos, 16 százalékos szja váltotta, melynek rátáját 2016-ban 15 százalékra csökkentették. A változtatásokkal elértük, hogy mára a magyar munkavállalók terhei jóval alacsonyabbak az EMU átlagánál, egyben elérték a többi V4-es országban mérhető szintet. Az adóterhek csökkentése olcsóbbá tette a magyar munkaerőt a cégek számára (azaz vonzóbbá tette a magyarok foglalkoztatását), egyben a bruttó bér nagyobb részét hagyta a dolgozónál (így őket is motiváltta tette, hogy bekapcsolódjanak a munka világába). Az szja egykulcsossá tétele emellett hatványozottan javította a magasabb hozzáadott értékű munkavállalók motivációját a teljesítményük növelésére és/vagy a hazatelepülésre (3. ábra).

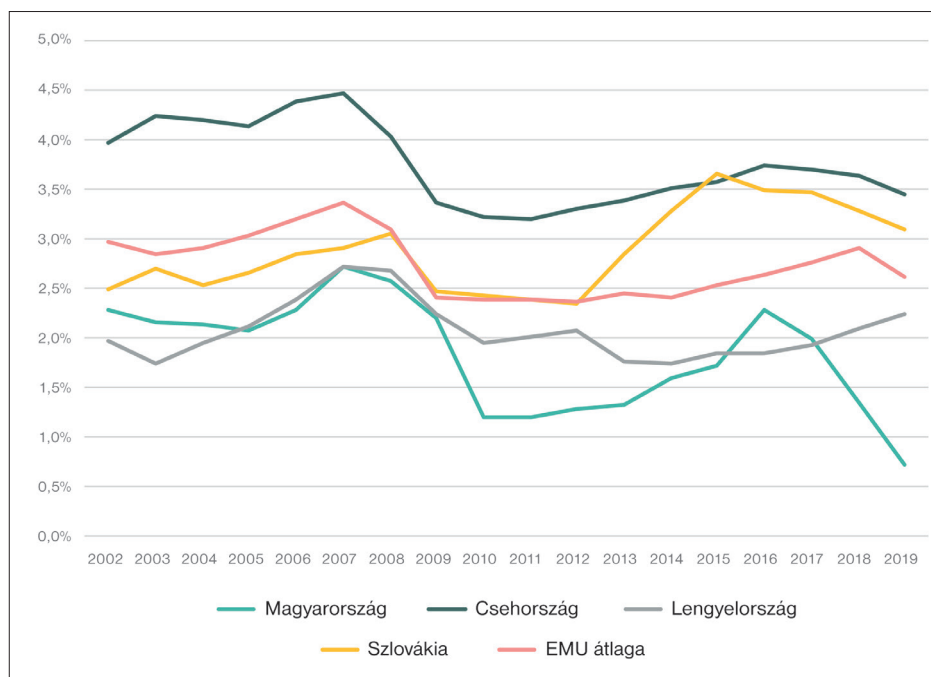
3. ábra: Személyi jövedelemadó bevételek a GDP arányában³

³ OECD 2002–2019.

Gazdasági tevékenységet ösztönző nyereségadó. A GDP-arányos társasági nyereségadó bevételek 2002 és 2009 között is alacsonynak volt mondhatóak. A magyar érték a lengyel mellett a régiós sáv alsó határánál helyezkedett el. A 2010-ben 19 százalékos nyereségadó-kulcsot a 2010 utáni magyar kormányok 9 százalékra csökkentették. Az adókulcs csökkentése vonzóvá tette hazánkat a külföldi vállalkozások számára, és motiválóbb volt a hazai vállalkozók számára is. 2019-ben a magyar állam adóbevételeinek jóval kisebb része származik nyereségadóból, mint a többi V4-es ország esetében (4. ábra).

4. ábra: Társasági nyereségadó bevételek a GDP arányában⁴

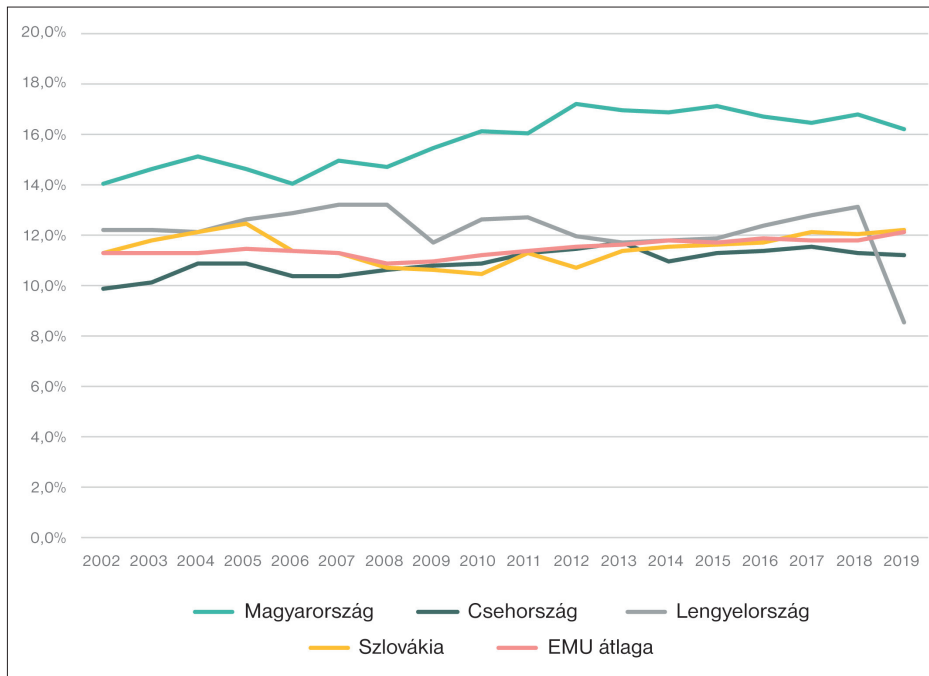

Az adórendszer fókusza a fogyasztáson. A fogyasztási adók a teljes vizsgált időszakban a legfontosabb adóbevételi forrásai voltak a magyar költségvetésnek a három adónem (szja, tánya és áfa) tekintetében. Emellett a GDP-arányos áfabevételek tekintetében a magyar érték messze magasabb, mint a régiós érték vagy az EMU átlaga. A 2010 utáni növekedésnek

⁴ OECD 2002–2019.

az oka az, hogy 2012-ben hazánk a legmagasabb kulcsot a korábbi 25 százalékról 27 százalékra emelte (5. ábra).

5. ábra: Áfabevételek a GDP arányában⁵

Teljes adóteher csökkenése. Ha a három fenti adónem teljességét nézzük, akkor megállapíthatjuk, hogy hazánk 2010-ben magas adóteherrel működött a V4-en belül. Ami még ennél is érdekesebb azonban, az az, hogy ezen mutató tekintetében még a fejlett nyugati országokhoz képest is magasabb volt a honi adóteher. Ráadásul 2002 és 2009 között tendenciájában egyre jobban meghaladták a relatív magyar adóbevételek a Monetáris Unióban mért szintet. Ez a trend 2009 után megtört és csökkenésre váltott. Míg 2009-ben a három adónem GDP-arányos bevétele itthon több mint 4 százalékponttal volt magasabb, mint a fejlett nyugati országokban, addig 2019-re Magyarországon már alacsonyabb lett a teljes adóteher, körülbelül 1 százalékponttal.

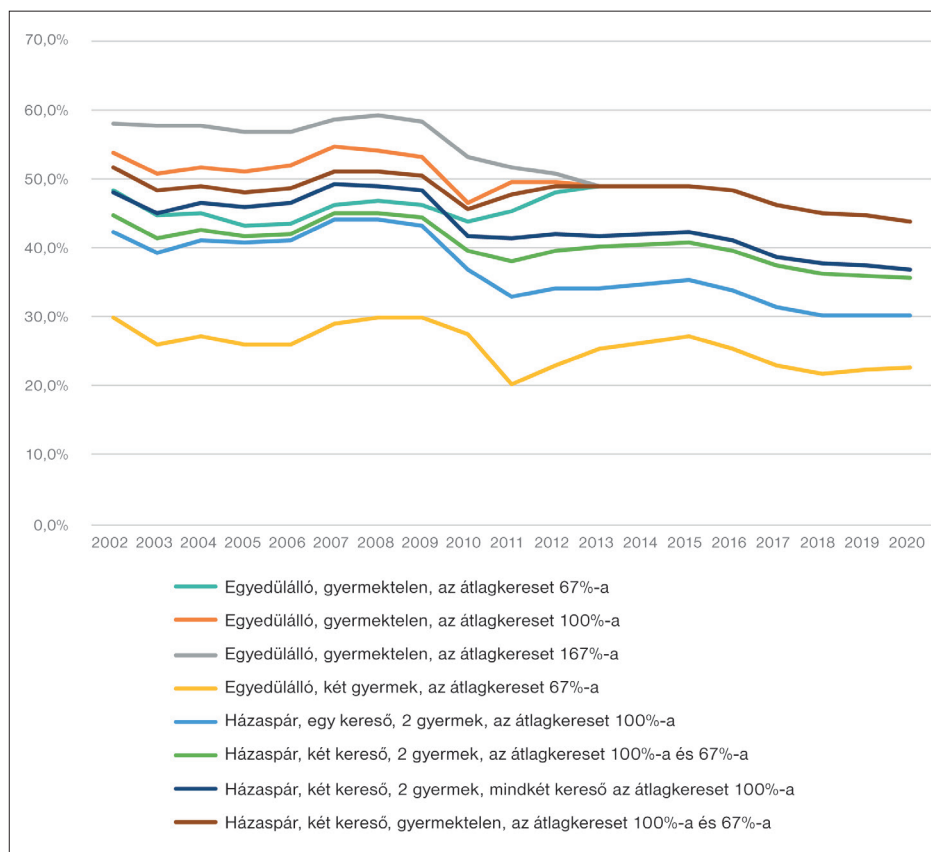
Mindenki több pénzt vihet haza. A 2010 utáni adócsökkentésekből minden társadalmi csoport profitált, függetlenül attól, hogy egyedülálló volt

⁵ OECD 2002–2019.

vagy házasságban élt, hogy volt gyermeke vagy sem, vagy hogy mennyit keresett. 2002 és 2009 között több honfitársunk adóéke (munkájának teljes adóterhe) emelkedett, így például az egyedülálló, gyermektelen, az átlagkereset 167 százalékát keresőké; az egyedülálló, két gyermeket nevelő, az átlagkereset 67 százalékát keresőké; az átlagbéren dolgozó kétgyermekes egykeresős házaspároké és az átlagbért kereső kétgyermekes átlagbéren dolgozó házaspároké is. Ezzel szemben 2010 és 2020 között minden kategóriában mérséklődött az adóék mértéke. A csökkenés átlagos értéke 4,3 százalékpont volt, ami azt jelenti, hogy az adóteher egytizedével lett kevesebb az elmúlt tíz év alatt (6. ábra).

6. ábra: Magyar adóékek alakulása⁶

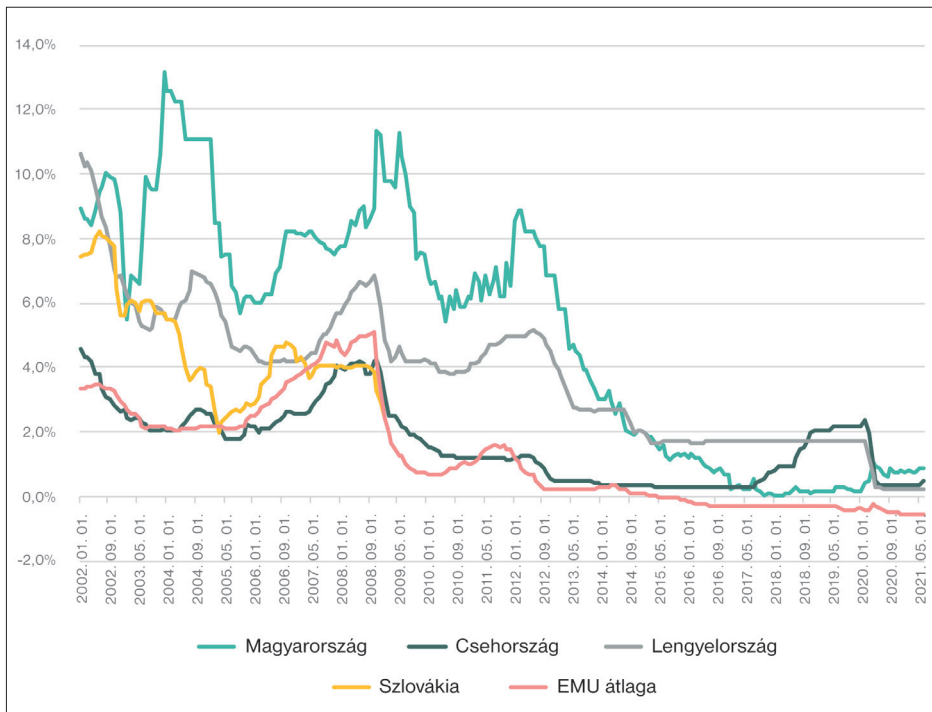

⁶ OECD 2002–2019.

3.3 Kamatok

Jelentős kamatcsökkentés. 2002 és 2010 között a hazai rövid lejáratú hitelek kamata 6 és 13 százalék között ingadozott. Ezek az értékek a többi V4-es ország szintjének 2-6-szorosai voltak, azaz kiemelkedően magasnak számítottak. A magas kamatok természetesen nem segítették a beruházásokat, a gazdasági növekedést, és komoly anyagi nehézséget okoztak a hazai lakosságnak is. 2012 után – az MNB új monetáris tanácsának és 2013-tól új vezetésének hála – a rövid kamatok csökkenő pályára álltak, és mára már kifejezetten alacsonynak számítanak. A 2017 és 2020 közötti időszakban pedig a V4-ek között is az egyik legalacsonyabb értéket vették fel. Ezzel párhuzamosan az EMU-hoz képest 2010 előtt roppant magas, 3-11 százalékpontos kamatfelár is stabilan 2 százalékpont alá csökkent (7. ábra).

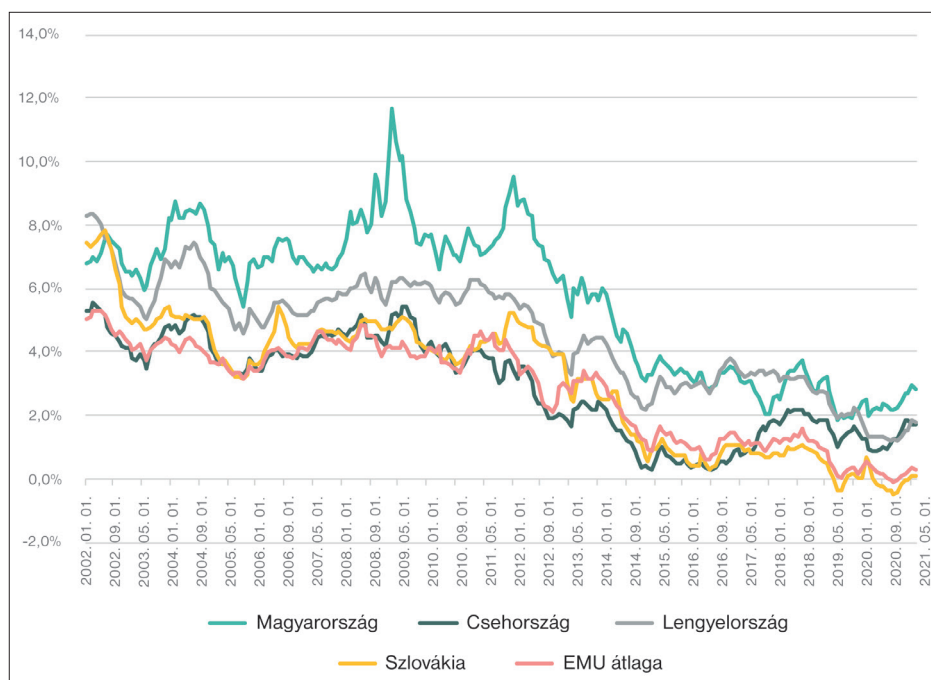
7. ábra: A rövid távú kamatok alakulása⁷

⁷ OECD 2002–2021.

Ösztönző kamatkörnyezet. 2002 és 2010 között a hosszú lejáratú hitelek kamatlába Magyarországon – a rövidhez hasonlóan – nagyon magasnak számított, 5-12 százalék között ingadozott. Ezek az értékek komoly mértékben fogták vissza a hosszú távú beruházásokat, és így a növekedési potenciált is, emellett a lakosságot a svájcifrank-hitelek felé hajtották. 2010 után a hosszú kamatok is csökkenő pályára álltak, és mára már ezek is alacsonynak számítanak. Ezzel párhuzamosan 2010 után a legfejlettebb európai országokhoz képest fizetett kamatfelárunk is csökkenő trendre váltott a 2010 előtti növekedés után (8. ábra).

8. ábra: A hosszú távú kamatok alakulása⁸

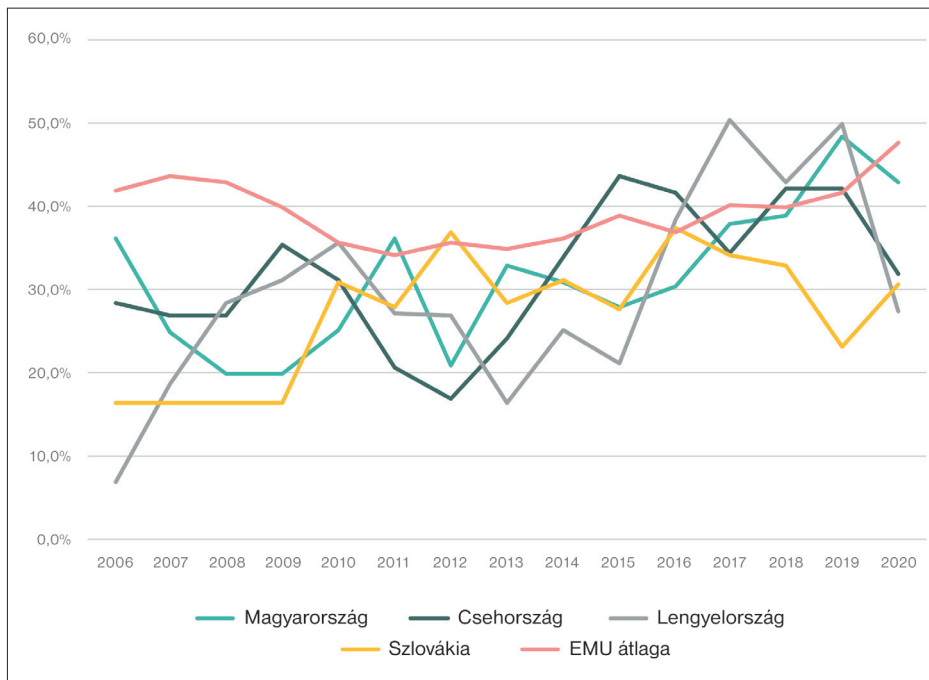

Jelentősen javuló megítélés. A fenti folyamatok azért történhettek meg, mert a kedvezően alakuló makropálya elismeréseként a bizalom megnövekedett a magyar kormánnyal szemben. A 2010 előtti csökkenő bizalom 2010 után emelkedő trendvonal mentén kezdett mozogni. Ennek eredményeképp, míg 2010-ben a V4-en belül a magyar kormány élvezhette a

⁸ OECD 2002–2021.

legkisebb bizalmat, addig mára egyértelműen a legnagyobb respekt övezi Magyarország kormányának tevékenységét. A magyar bizalmi mutató értéke uniós szinten is jónak számít, olyan országok állnak mögöttük e tekintetben, mint Belgium, Franciaország, Görögország, Lettország, Olaszország és Spanyolország (9. ábra).

9. ábra: Bizalom a kormány iránt⁹

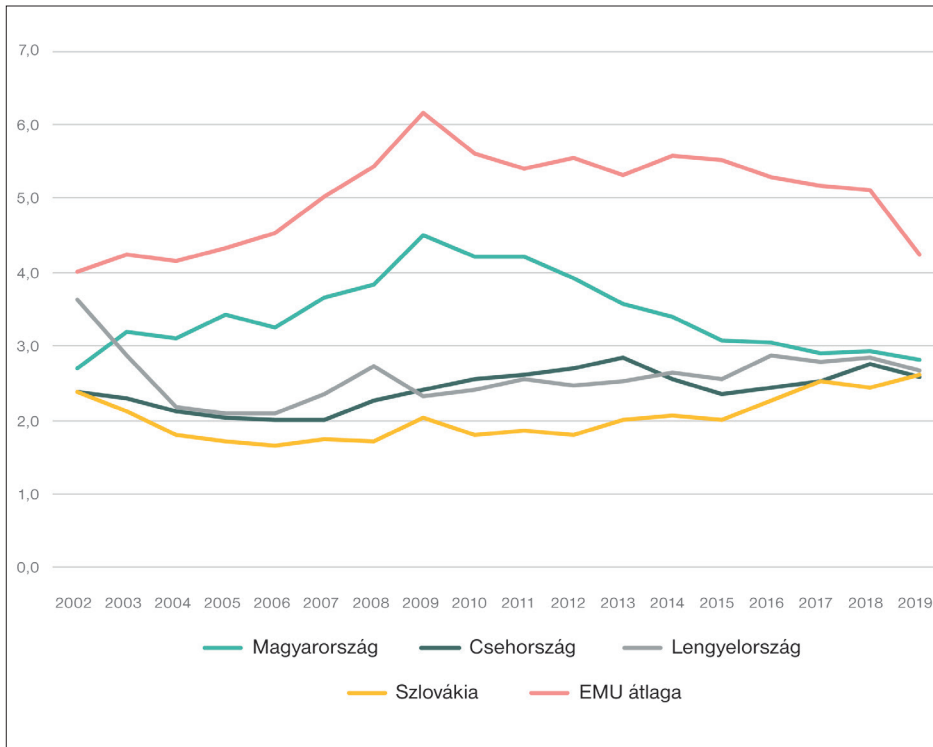

3.4 Adósság

Komoly mértékben javult a vállalatok pénzügyi helyzete. 2010 előtt a magyar vállalatok csak hitelekből voltak képesek talpon maradni. A hazai cégek relatív adósságának közel duplázása éles ellentétben volt a régiós folyamatokkal, ahol a mutató csökkent vagy stagnált. 2010-től kezdve sikerült megtörni a negatív hazai trendet, és mára a magyar cégek eladósodottsági mutatói újra belesimultak a V4-es országok értékeibe (10. ábra).

⁹ OECD 2006–2020.

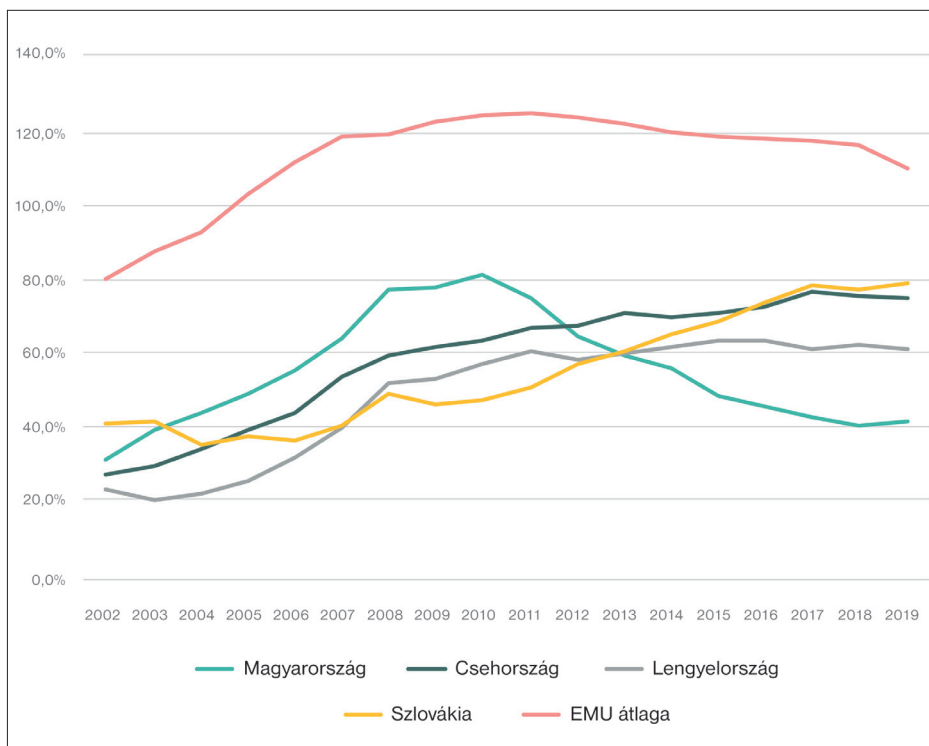
10. ábra: Nem pénzügyi vállalkozások hitelállománya a bruttó nyereség arányában¹⁰

Jelentősen csökkenő lakossági eladósodottság. A magyar lakosság 2010 előtt ugyancsak hitelekkel próbálta fenntartani életminőségét. Ennek folyományaként honfitársaink 2002-es V4-en belül átlagos relatív eladósodottsága 2010-re közel megháromszorozódott, és messze a legmagasabb volt a régióban. 2010 után a svájcifrank-hitelek okozta nehézségek miatt a magyarok motiváltak is voltak a hitelek visszafizetésére, mely törekvést az állam és a Magyar Nemzeti Bank is támogatta (árfolyamgát, előtörlesztés, devizahitelek kivezetése). Mindezek következtében a magyar lakosság relatív eladósodottsága nagyjából megfeleződött. Kijelenthetjük tehát, hogy 2010 után már nem kellett újabb és újabb hitelek a magyarok életszínvonalának fenntartásához és növeléséhez (11. ábra).

¹⁰ OECD 2002–2019.

11. ábra: Lakossági hitelek a GDP arányában¹¹

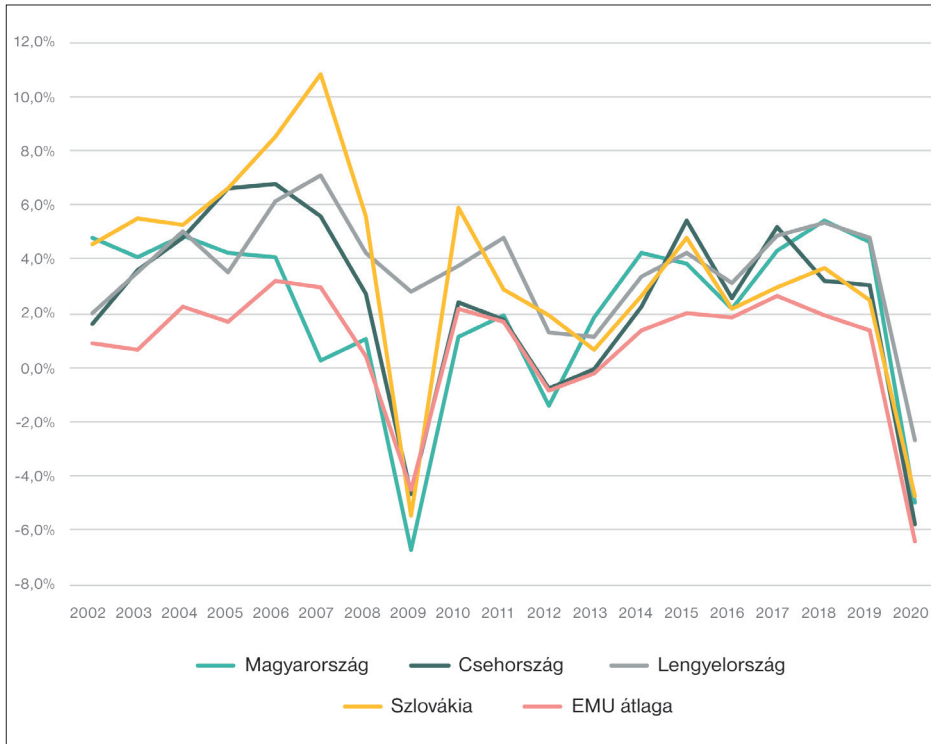

3.5 Gazdasági teljesítmény

Felpörgő gazdasági teljesítmény. A magyar gazdaságot 2002-ben a legerősebb növekedés jellemezte a régióban, egyben gyorsan konvergált a fejlett európai országokhoz is. Ez a helyzet teljesen megfordult a 2010 előtti évekre. A 2006 és 2010 közötti öt év mindegyikében hazánk produkálta a leglassabb növekedést a V4-es országok között. Több évben még az EMU bővülési ütemét is alulmúltuk, azaz konvergencia helyett növekedett a lemaradásunk a legfejlettebb országokhoz képest. 2012 után azonban a magyar gazdaság motorja újból erősen pörgött, és a konvergencia is újra visszatért (12. ábra).

¹¹ OECD 2002–2019.

12. ábra: A reál GDP növekedése¹²

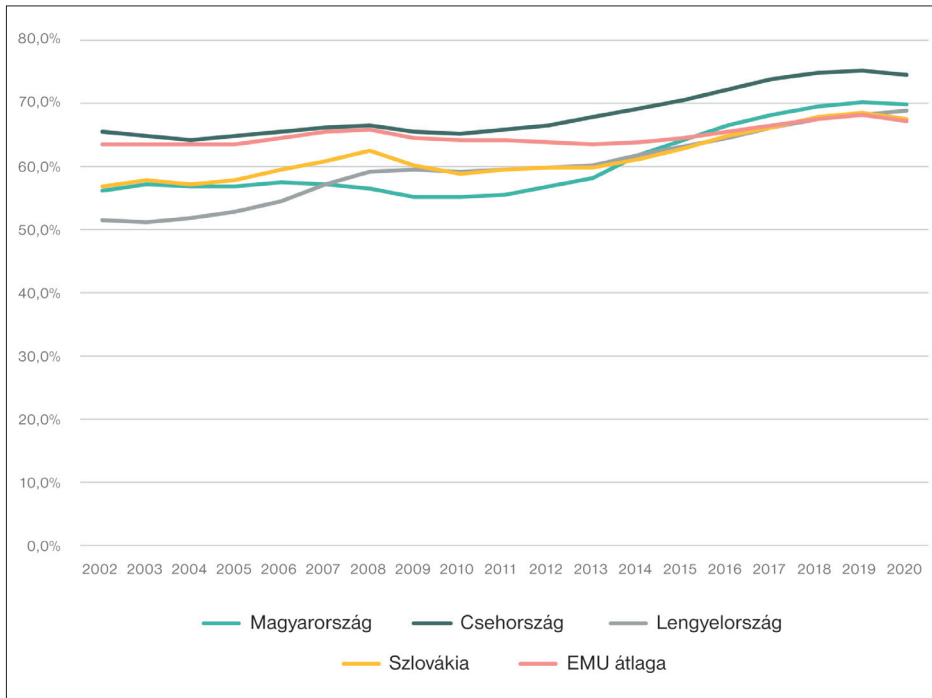

3.6 Foglalkoztatás

Kiemelkedő foglalkoztatási bővülés. A magyar foglalkoztatottság párhuzamosan alakult a gazdasági folyamatokkal. Míg 2010 előtt egész Európában egyedülálló módon csökkent a hazai foglalkoztatottság, addig 2010 után nálunk volt a legmagasabb a növekedés mértéke. Mindez egyben azt is jelentette, hogy 2010 után a V4 egyértelmű sereghajtójából a régió második helyére hozta fel a gazdaságpolitika Magyarországot. Ez segített abban is, hogy a Monetáris Unióhoz képesti közel 10 százalékpontos lemaradásunkat teljesen lefaragjuk, sőt, 3 százalékpont körüli előnyre fordítsuk (13. ábra).

¹² OECD 2002–2020.

13. ábra: Foglalkoztatási ráták alakulása¹³

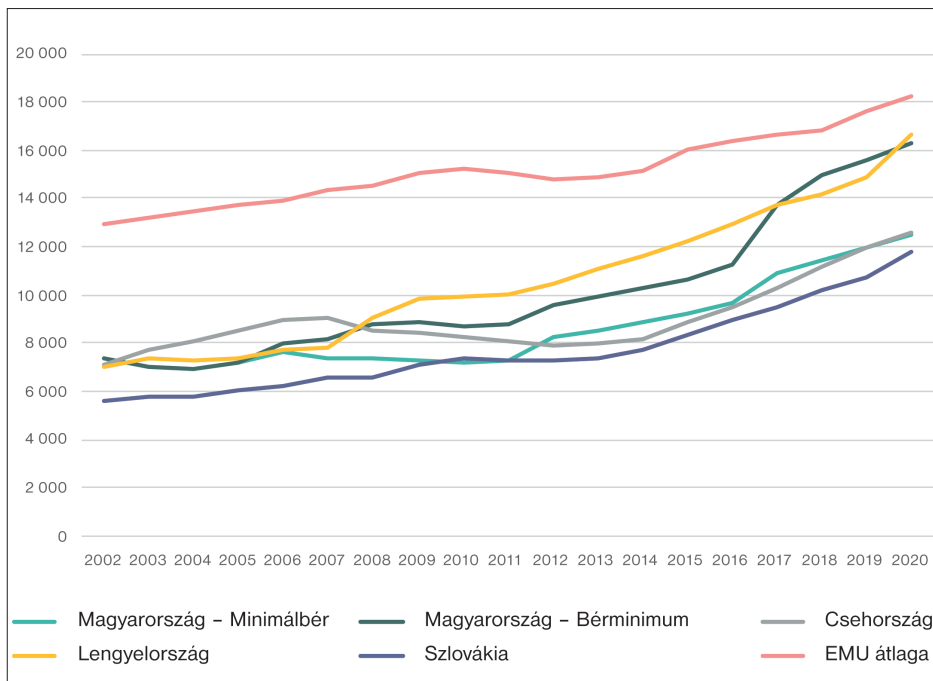
3.7 A lakosság helyzete

Gyorsan növekvő minimálbér és bérminimum. Minimálbér tekintetében hazánk 2010 előtt hasonló pályát járt be, mint sok más gazdasági mutató tekintetében, éllovasból sereghajtók lettünk. A dollárban, vásárlóerő-paritáson számított minimálbér nálunk volt a legmagasabb a V4-en belül 2002-ben, ám 2010-re utolsó helyre kerültünk. Mára a hazai minimálbér régiósan a második helyért versenyez, míg a legalább középfokú végzettséget igénylő munkakörök tekintetében (bérminimum) a régió első helyéért vagyunk erős versenyben. Ami azonban ennél is fontosabb, a 2010 előtti divergencia után 2010-től jelentős mértékben konvergáltak a magyar minimálbérek az EMU átlagához, bérminimum tekintetében pedig már csak 10 százalékpont a lemaradásunk (14. ábra).

¹³ OECD 2002–2020.

14. ábra: Minimálbérek alakulása, kiegészítve a magyar bérminimummal (USD, PPP)¹⁴

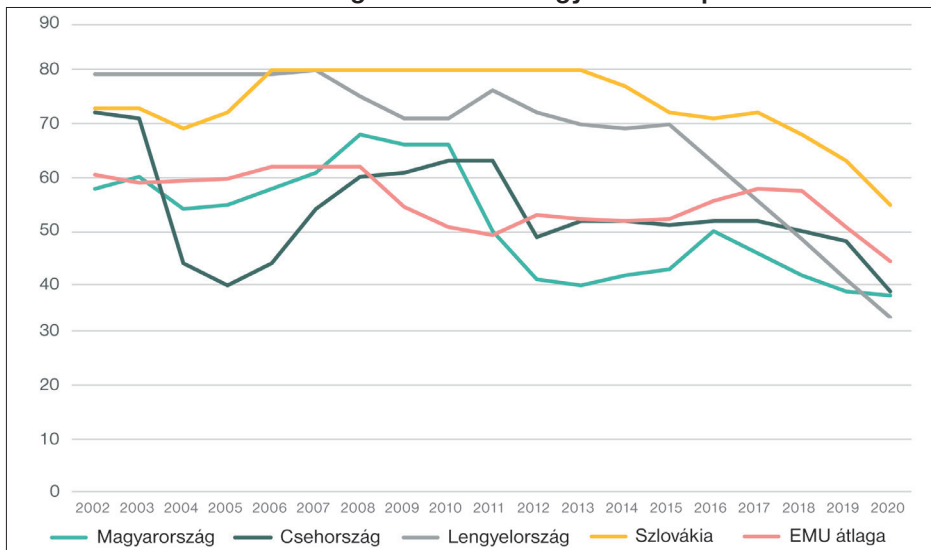

Javuló szegénységi mutatók. A minimálbér jelentős emelkedése hatékonyan segítette a családok élethelyzetét. 2010-ben még heti 66 óra kellett ahhoz, hogy egy két gyermekes, minimálbéren alkalmazott pár kitörjön a szegénységből, 2020-ban azonban már 39 óra is elég volt ehhez (15. ábra).

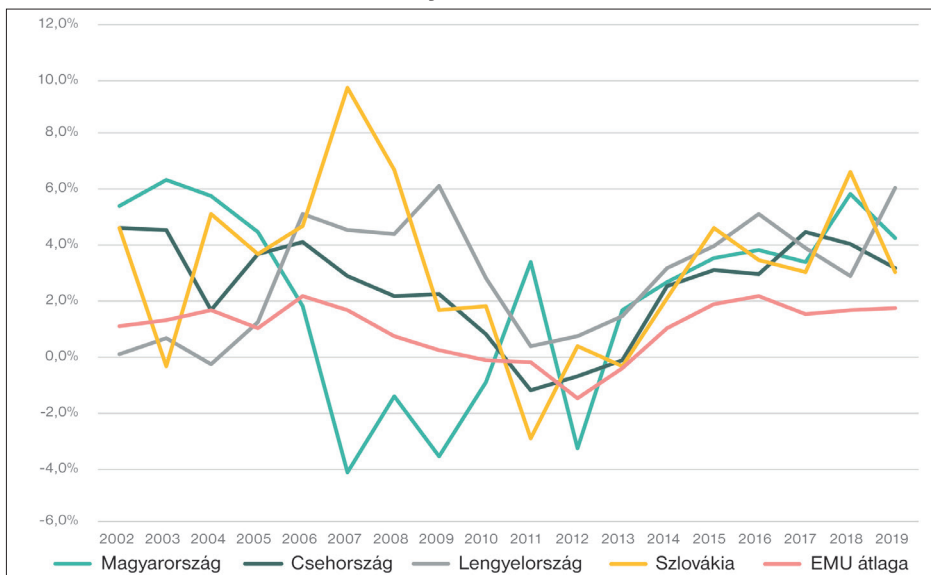
Jövedelmi konvergencia a nyugathoz. Hasonló folyamatoknak lehetünk tanúi a háztartások dollárban, vásárlóerő-paritáson számított jövedelmének alakulásánál. 2007 és 2010 között minden egyes évben csökkent a magyar mutató, miközben a többi V4-es országban egyetlen évben sem esett a háztartások jövedelmének reálértéke. Ebben a négy évben évről évre egyre jobban lemaradtunk a fejlett európai országoktól is. 2010 után Magyarország mutatója ismét emelkedni kezdett, és újra konvergálni tudott a nyugati jövedelmi szintekhez (16. ábra).

¹⁴ OECD 2002–2020; KSH 2002–2020.

15. ábra: Szegénységből való kitöréshez szükséges heti munkaórák száma minimálbéren foglalkoztatott kétgyermekes pár esetében¹⁵

16. ábra: A háztartások dollárban, vásárlóerő-paritáson számított rendelkezésre álló jövedelmének változása¹⁶

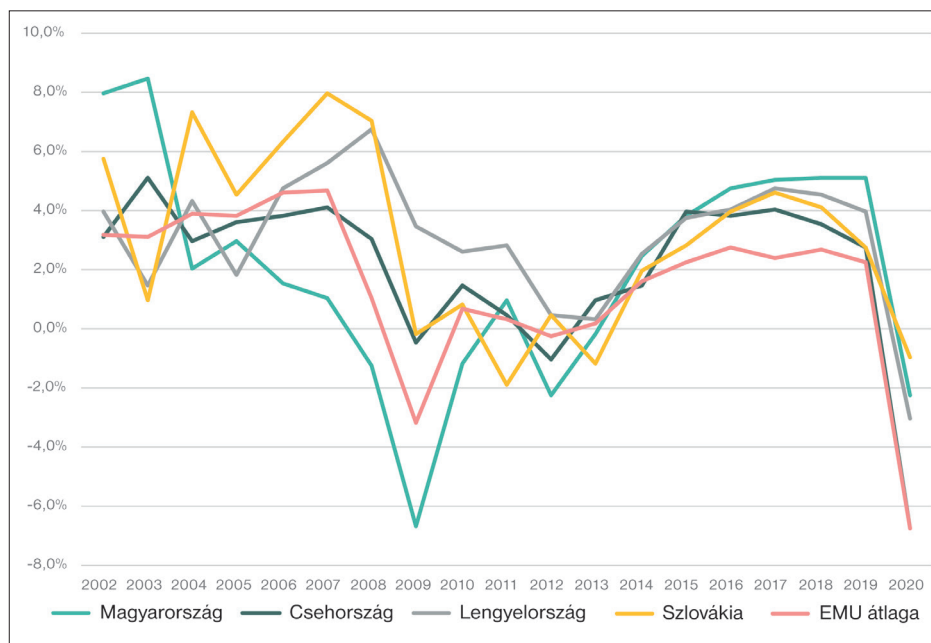

¹⁵ OECD 2002–2020.

¹⁶ OECD 2002–2020.

Dinamikusan bővülő fogyasztás. A magánfogyasztás alapvetően együtt mozgott a rendelkezésre álló jövedelemmel. 2010 előtt egyre lassabb növekedés, sőt, a 2008 és 2010 közötti három évben csökkenés jellemezte a magyar mutatót, míg 2010 után egészen 2019-ig emelkedni tudott a mutató értéke, a dinamikát csak a Covid-válság tudta megtörni. A 2016 és 2019 közötti négy évben a magyar háztartások fogyasztása emelkedett a legnagyobb mértékben a régióban. Az EMU-hoz képest 2004 és 2010 közötti hét év mindegyikében visszaesett hazánk, ám 2014-től kezdve szinte minden egyes évben növelni tudtuk a konvergencia sebességét (17. ábra).

17. ábra: A magánfogyasztás reálértékének változásai¹⁷

4. Összefoglalás

Magyarország 2010 után sikeres volt az államháztartási hiány lefaragásában, emellett a 2008 előtti divergenciát követően költségvetési fegyelem tekintetében is tartósan konvergálni tudott a fejlett európai országokhoz,

¹⁷ OECD 2002–2020.

mely trendet a 2020-as koronavírus-válság sem tudta megtörni. A pozitív költségvetési folyamatok segítettek csökkenő pályára állítani a GDP-arányos államadósságot is, sőt, az Európai Monetáris Unióhoz képest túl magas adósságunkat 2020-ra sikerült az EMU átlaga alá vinni. Az önfinszírozási program sikerének következtében az elmúlt kilenc évben jelentősen megnőtt a lakosság által birtokolt állampapírok állománya.

Adópolitika tekintetében a régiós szinten legmagasabb szja-bevételeket sikerült jelentősen csökkenteni, ami segített a magyar munkaerő versenyképességének növelésében is. A vállalati nyereségadó tekintetében is sikerült növelni hazánk vonzerejét. Bár az áfa korábban is jelentős szerepe nőtt valamennyit, a GDP-arányos teljes adóteher abszolút és relatív értelemben is jelentősen csökkent. A globális adómérséklés előnyeit minden vizsgált társadalmi csoport élvezni tudta, az adóék minden kategória esetében csökkent 2010 óta.

2010 óta jelentős mértékben csökkentek a rövid és hosszú kamatok is, ez könnyebbé és olcsóbbá tette a beruházások finanszírozását és a lakossági terheket is. A kamatszint és az EMU-hoz képest fizetett kamatfelár csökkenése a kormánnyal szembeni bizalommal párhuzamosan következett be. A vállalatok és a lakosság pénzügyi terheinek mérséklődését a kamatszintek mellett az eladósodottság jelentős csökkenése is segítette.

A fentiek következtében jelentős mértékben javult Magyarország GDP-növekedési mutatója mind önmagában, mint az EMU-hoz képest. Ezzel párhuzamosan Európában legnagyobb mértékben sikerült növelni hazánk foglalkoztatási mutatóját is. Az EMU-hoz képest mért 2010 előtti jelentős foglalkoztatási hiányt is sikerült foglalkoztatási többletre változtatni.

A magyar lakosság helyzete minden mutató szerint jelentősen javult. Dinamikusan emelkedett a minimálbér és a bérminimum, jelentősen javult a szegénységi mutató, a magyar jövedelmek a 2010 előtti divergenciát követően az elmúlt években újra konvergáltak a fejlett európai szintekhez, és mindennek köszönhetően kiemelkedő ütemben bővült a hazai fogyasztás is.

Összességében megállapítható, hogy míg 2010 előtt számos mutató tekintetében lemaradtunk, leszakadtunk a fejlett európai országoktól és a V4-es régiótól egyaránt, addig 2010 után Magyarország újra a növekedés, a gazdagodás és a fejlett országokhoz való konvergencia útjára lépett, a régió sereghajtójából több tekintetben is éllovasává vált.

Források

KSH: Minimálbér, közfoglalkoztatotti bérminimum, garantált bérminimum, 2002–2020: https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0069.html (letöltve: 2021. augusztus 5.).

MNB: A rezidens kibocsátású értékpapírok adatai kibocsátói és tulajdonosi bontásban 2002–2021: <https://www.mnb.hu/statisztika/statisztikai-adatok-informaciok/adatok-idosorok/xiii-ertekpapirok-es-tokepiaci-informaciok/a-rezidens-kibocsatasu-ertekpapirok-adatai-kibocsatoai-es-tulajdonosi-bontasban> (letöltve: 2021. augusztus 2.).

OECD: Employment rate, 2002–2020: <https://data.oecd.org/emp/employment-rate.htm> (letöltve: 2021. augusztus 5.).

OECD: General government debt, 2002–2020: <https://data.oecd.org/gga/general-government-debt.htm#indicator-chart> (letöltve: 2021. augusztus 2.).

OECD: General government deficit, 2002–2020: <https://data.oecd.org/gga/general-government-deficit.htm> (letöltve: 2021. augusztus 2.).

OECD: Household debt, 2002–2019: <https://data.oecd.org/hha/household-debt.htm> (letöltve: 2021. augusztus 4.).

OECD: Household disposable income, 2002–2019: <https://data.oecd.org/hha/household-disposable-income.htm> (letöltve: 2021. augusztus 6.).

OECD: Long-term interest rates, 2002–2021: <https://data.oecd.org/interest/long-term-interest-rates.htm#indicator-chart> (letöltve: 2021. augusztus 4.).

OECD: Non-Financial corporations debt to surplus ratio, 2002–2019: <https://data.oecd.org/corporate/non-financial-corporations-debt-to-surplus-ratio.htm> (letöltve: 2021. augusztus 4.).

OECD: Private Consumption (volume), 2002–2020: <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=21765#> (letöltve: 2021. augusztus 6.).

OECD: Quarterly GDP, 2002–2020: <https://data.oecd.org/gdp/quarterly-gdp.htm> (letöltve: 2021. augusztus 5.).

OECD: Real minimum wages, 2002–2020: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=RMW&fbclid=IwAR3G79RDXY6nGJe1oQWXbfymI5-Lht8fl3W3dfAYILYb3wpVSiBfH0uM-s> (letöltve: 2021. augusztus 5.).

OECD: Short-term interest rates, 2002–2021: <https://data.oecd.org/interest/short-term-interest-rates.htm#indicator-chart> (letöltve: 2021. augusztus 3.).

OECD: Taxing Wages, 2002–2020: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=AWCOMP> (letöltve: 2021. augusztus 3.).

OECD: Tax on corporate profits, 2002–2019: <https://data.oecd.org/tax/tax-on-corporate-profits.htm#indicator-chart> (letöltve: 2021. augusztus 3.).

OECD: Tax on goods and services, 2002–2019: <https://data.oecd.org/tax/tax-on-goods-and-services.htm#indicator-chart> (letöltve: 2021. augusztus 3.).

OECD: Tax on personal income, 2002–2019: <https://data.oecd.org/tax/tax-on-personal-income.htm> (letöltve: 2021. augusztus 3.). OECD: Trust in government, 2006–2020: <https://data.oecd.org/gga/trust-in-government.htm#indicator-chart> (letöltve: 2021. augusztus 4.).

OECD: Working hours needed to exit poverty, 2002–2020: <https://data.oecd.org/benwage/working-hours-needed-to-exit-poverty.htm> (letöltve: 2021. augusztus 5.).

Regős Gábor

Infláció

1. Infláció Magyarországon

Jelen elemzésünkben a magyar inflációs folyamatokat mutatjuk be idősorosan, illetve nemzetközi összevetésben. Ezt követően megvizsgáljuk az infláció egyes összetevőit, illetve hogy mik azok a tényezők, amelyek a pénzromlás ütemére hatnak. Az elemzés során törekszünk a hosszabb idősorok vizsgálatára, de külön is figyelmet fordítunk a közelmúlt eseményeire.

Magyarországot az 1990-es években kiemelkedően magas infláció jellemezte, amelynek mértéke 1996-ban meghaladta a 23 százalékot. Ebben nagy szerepe volt a forint leértékelésének is, hiszen a nemzeti valuta árfolyama 1995-ben 31,6, 1996-ban pedig 17,8 százalékot gyengült az euróval/ECU-val szemben.

1996-ot követően az infláció mérséklődésnek indult, így 2002-ben már csak 5,3 százalékot ért el, majd a rákövetkező években e szint körül ingadozott. 2007-ben látható egy újabb lokális maximum 8,0 százalékos értékkel, amelyet ismét egy csökkenő periódus követett. Az infláció kordában tartása minden fejlett országban a monetáris politika hatáskörébe tartozik elsődlegesen, ennek érdekében a fejlett jegybankok az 1990-es évek óta inflációs célkövetést alkalmaznak. Magyarországon az inflációs célkövetést 2001-ben vezették be, akkor még 7 százalékos céllal. Ez aztán 2002 decemberétől 4,5 százalékra csökkent, majd 2003 decemberétől 3,5 százalékra mérséklődött, miközben 2005 decemberétől egy egyéves átmeneti időszakra 4 százalékra emelkedett. A ma is alkalmazott 3 százalékos inflációs célt 2007-től alkalmazza a jegybank. A monetáris politika rugalmasságát elősegítő, a cél körüli 1-1 százalékpontos toleranciasáv 2015-ben került bevezetésre.

Az infláció mértéke tehát 2005-ben és 2006-ban is a jegybanki cél közelében alakult, 2007-től azonban ismét meghaladta azt. Csak 2011-re sikerült a mutató értékét 4 százalék alá csökkenteni, amelyet 2012-ben

5,7 százalékra való gyorsulás követett, jelentős részben az áfakulcs emelésének köszönhetően.

2013-tól 2019-ig az infláció a jegybanki cél alatt alakult, amiben a külső inflációs környezet és az alacsony olajár játszott szerepet, de 2018-tól már a célsávon belülre került az áremelkedési ütem. 2020-tól a magyar pénzromlási ütem ismét a jegybanki cél fölé gyorsult – az idei évben pedig kilépett a célsávból is. Az infláció cél fölé kerülésében jelentős szerepe volt az ultralaza monetáris politikának, és így a forint gyengülésének.

A 2021-es fogyasztóiár-emelkedésnek több tényezője is van a gyenge forintárfolyamon kívül, amelyek egy része egyszeri, kifutó tétel, másik része azonban tartósan magas inflációt eredményezhet:

A dohánytermékek jövedéki adójának emelése: az Európai Unió által előírt adóemelés több lépésben kerül megvalósításra, ami a teljes inflációra érezhető hatással van.

Üzemanyag- és energiaárak: az üzemanyagok ára 2020-ban az alacsony kereslet miatt visszaesett, ellenben a világgazdaság újraindulásával újfent növekedésnek indult, ez pedig közvetlenül megjelenik a fogyasztói árakban. A lakossági energiaárak legnagyobb része Magyarországon hatósági áras, így ezeket a nemzetközi árváltozások (egyelőre) nem érintik, de a vállalati szférában jelentős költségtétel lehet, amelyet a cégek az árazásban is megjelentethetnek.

A vírushelyzet alatt bezárt ágazatok újraindulása: a kiesett bevétel kompenzációja, illetve az ezen ágazatokat sújtó munkaerőhiány nyomán emelkedő bérek az árak emelkedését is eredményezik.

Magas kereslet: a fiskális politika a víusból való kilábalást fiskális stimulussal ösztönzi, amely növekvő keresletet, és így emelkedő árakat eredményez.

Béremelkedés: az átlagos bérszínvonal emelkedése folytatódik, ami költségtételként szintén megjelenik a vállalatok árazási döntéseiben. A jövő évre várható erőteljes minimálbér- és garantált bérminimum-emelés az infláció szempontjából felfelé mutató kockázatot jelent.

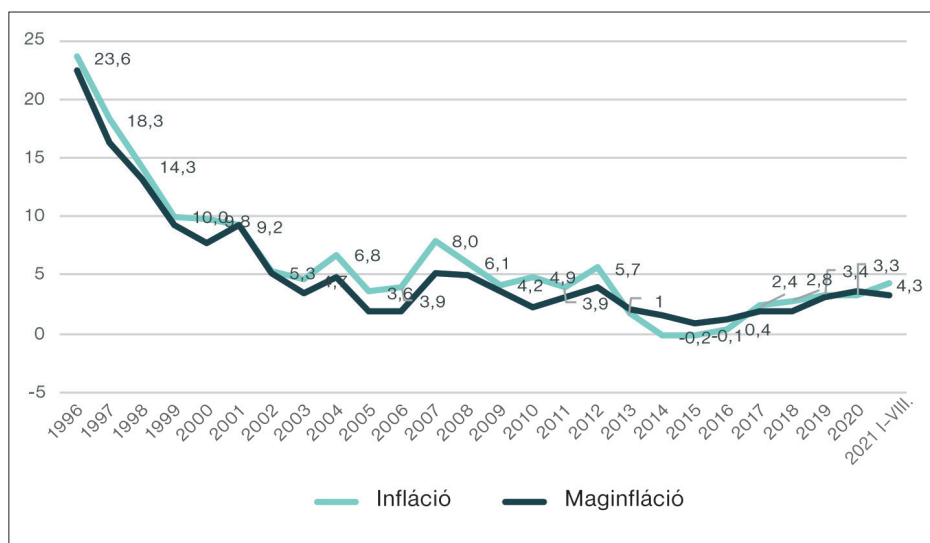
Gyorsuló külső infláció: az importárakat emeli a növekvő külső infláció. A pénzromlás üteme például az Egyesült Államokban már szintén meghaladta az 5 százalékot, Európában azonban ennél még jellemzően alacsonyabb, de az euróövezet egészében mára már meghaladta az EKB 2 százalékos célját. Az Egyesült Államokban az infláció szeptemberben 13 éves csúcsra, 5,4 százalékra ugrott. Az euróövezet inflációja a szeptemberi 3,4 százalék után októberre 4,1 százalékra emelkedett, beállítva a 2008. júliusi csúcst. A pénzromlás mértéke Litvániában volt a leggyorsabb (8,2 százalék), ezt követte Észtország (6,8 százalék) inflációjának mértéke.

Az infláció kapcsán a teljes inflációs mutató mellett érdemes figyelemmel kísérni a maginfláció alakulását is, amely különösen is a monetáris politika szempontjából fontos. Ebből a mutatóból kiszűrjük az olyan tételeket, amelyek árára a jegybanki intézkedések nem vagy csak kevésbé tudnak hatni. Ilyenek például az idényáras zöldségek és gyümölcsök, az üzemanyagok, illetve idén tavasztól a dohánytermékek.

A maginflációs mutató alapvetően együtt mozgott a vizsgált időszakban a teljes inflációval, ami nem is meglepő, hiszen a maginflációban a fogyasztói kosár mintegy kétharmada (súly alapján) megjelenik. Idősorosan 2013-ig jellemzően a maginfláció a teljes infláció alatt alakult, tehát a monetáris politika hatókörén kívül eső tételek áremelkedése volt dinamikusabb. A 2014–2016-os időszakban, amelyet összességében 0 körüli pénzromlási ütem jellemzett, a maginfláció alakult magasabban, amit az olaj árának visszaesése okozott. 2017 és 2020 között a két mutató között nem volt érdemi különbség, 2021-ben ellenben a maginfláció ismét a teljes infláció alatt alakult, amit a dohánytermékek jövedéki adójának emelése, illetve az üzemanyagárak emelkedése indokol.

1. ábra: Az infláció és a maginfláció alakulása Magyarországon (%)

FORRÁS: MNB

Az inflációra a kormányzat a fogyasztást terhelő adókulcsok emelésével vagy csökkentésével tud hatni, de csak átmenetileg, a tartós árfolyamatokat ezzel nem tudja befolyásolni. A 2. ábra mutatja a változatlan

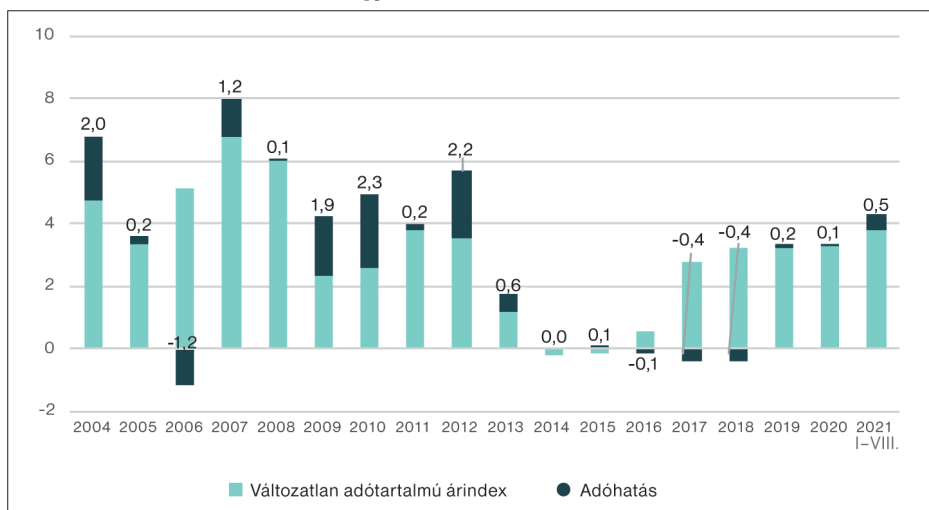
adó tartalmú inflációt, valamint az inflációban megjelenő adóhatást – ez utóbbi mértéke kerül az ábrán számszerűen is meghatározásra.

Amint az ábrán látható, az adóhatás 2004-ben, 2009-ben, 2010-ben és 2012-ben is erőteljesen pozitív irányú volt. A 2012-es adóhatás az áfa kulcs 2 százalékpontos emelését takarja. 2006-ban ellenben az adóhatás jelentősen negatív irányú volt, ami az áfa kulcs átmeneti csökkentéséből adódott. Ennek visszavonása 2007-ben felfelé húzta az inflációt.

A 2016 és 2018 közötti időszakot kismértékű áfacsökkentések jellemezték, amely a termékek és szolgáltatások szűk körét érintette. Ez az árakban kevésbé jelent meg, sok esetben a termelőknél, illetve a kereskedőknél maradt az így megspórolt összeg. 2019 óta a dohánytermékek jövedéki adójának emelése ismét enyhén felfelé húzza az inflációt.

Az adóváltozások kapcsán megállapítható, hogy az adócsökkentések inflációs hatása kisebb, vagyis az adóemelések sokkal jobban megjelennek a fogyasztói árakban.

2. ábra: A változatlan adó tartalmú infláció és az inflációban megjelenő adóhatás (%)

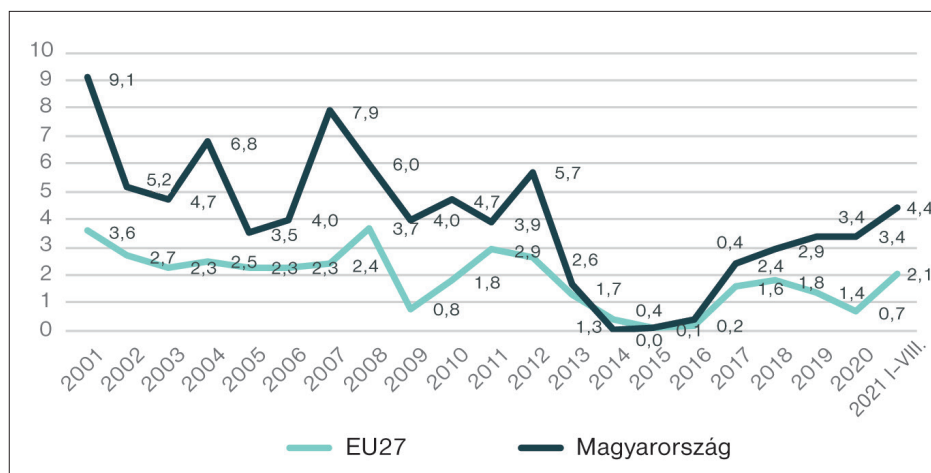
FORRÁS: MNB

2. A magyar infláció európai uniós viszonylatban

Ebben a részben a magyar pénzromlási ütemet az európai uniós átlaggal, illetve a régiós folyamatokkal hasonlítjuk össze, valamint megnézzük, hogy 2021-ben hol áll a magyar infláció uniós viszonylatban.

A 2001 és 2021 közötti időszak egészét tekintve az volt jellemző, hogy a magyar infláció meghaladta az uniós átlagot. Ez egy felzárkózó ország esetében nem is meglepő vagy problémás, mivel segíti a felzárkózást, azonban természetesen a túl nagy eltérés nem tolerálható. Fontos megjegyezni, hogy a gyorsabb pénzromlási ütemben szerepe van annak is, hogy a magyar jegybank inflációs célja magasabb, mint a többi régiós országhé vagy akár az EKB-é. A legnagyobb különbség 2001-ben, illetve 2007-ben mutatkozott. 2001-ben a magyar infláció 9,1 százalék volt, míg az uniós átlag csupán 3,6 százalék, 2007-ben pedig a két mutató 7,9, valamint 2,3 százalékon alakult. 2014 és 2016 között, amikor a magyar pénzromlási ütem is alacsony, 0 közelébe volt, nem tért el a két mutató érdemben, az olló azonban ezt követően ismét kinyílt, és 2019-től a különbség eléri, illetve meghaladja a két százalékpontot.

3. ábra: Infláció az EU27 átlagában és Magyarországon (%)

FORRÁS: EUROSTAT

Az európai uniós inflációt ugyanakkor azért is fontos bemutatni, mert annak alakulása erőteljesen hat a magyar folyamatokra: a két idősor közötti korrelációs együttható értéke 0,82, ami erős korrelációra utal. Emögött elsősorban a szoros gazdasági kapcsolatok állnak, az importált termékek jelentős hányada az EU országaiból érkezik, így a külső infláció közvetlenül is megjelenik a fogyasztói árakban.

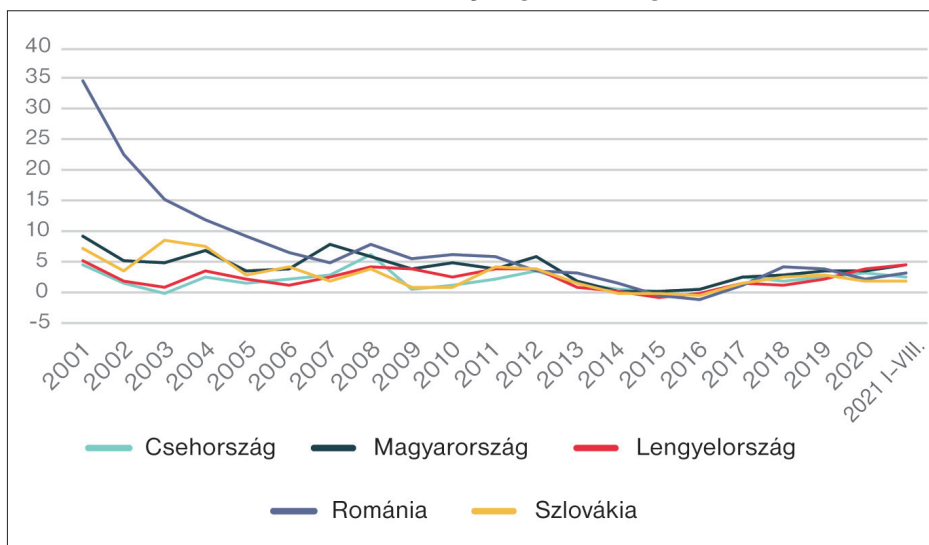
Érdeemes a korrelációt a régiós országok esetében is megvizsgálni. Ekkor azt tapasztaljuk, hogy a korrelációs együttható értéke az egyes régiós országok inflációjával az uniós átlagnál bemutatottnál alacsonyabb,

de a közepesnél némileg szorosabb kapcsolatot jelöl. Vagyis az inflációs mutatókban megfigyelhető egyfajta együtt mozgás, de ez messze nem függvénytörő. A kapcsolat itt ugyanakkor inkább közvetett, és a hasonló külső (uniós) inflációs folyamatok befolyásolják, amelyek az árfolyam alakulásának függvényében eltérő mértéket ölthetnek, de a pénzromlások együtt mozgásában itt is megjelennek a kereskedelmi kapcsolatok. Az egyes korrelációk értéke a következő a 2001 és 2020 közötti időszakra vonatkozóan:

- Csehország: 0,62;
- Lengyelország: 0,76;
- Románia: 0,68;
- Szlovákia: 0,68.

Érdeemes megemlíteni, hogy a szlovák inflációs mutatóval vett korreláció egyik irányba sem kirívó a többi közül, annak ellenére sem, hogy északi szomszédunknál eurót használnak.

4. ábra: Infláció néhány régiós országban (%)

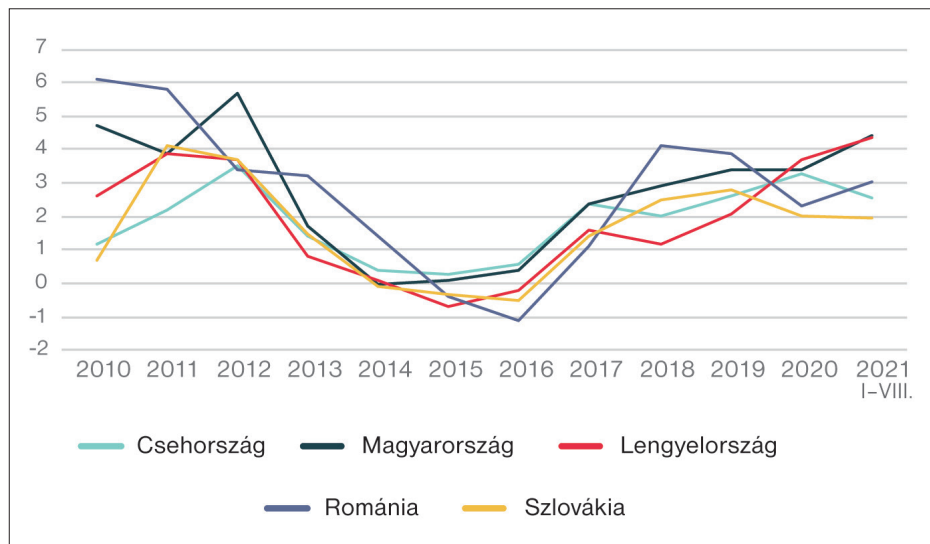

FORRÁS: EUROSTAT

A régiós idősorokat összehasonlítva szintén erőteljes együtt mozgás látszik a 2001 óta eltelt időszakban. Ebből mindössze Románia lóg ki, ahol 2006-ig a másik négy országot jelentősen meghaladó fogyasztóiár-emelkedést mértek.

Rövidebb idősort vizsgálva már jobban látszanak az egyes országok közötti eltérések, bár az is, hogy 2014 és 2016 között mind az öt vizsgált ország hasonlóan alacsony inflációt produkált, majd ezt követően a pénzromlás mértéke mindenhol gyorsult. Míg 2010 körül még a román infláció volt a leggyorsabb, 2012-ben az áfa emelése miatt már a magyar állt az első helyen a régióban. Ezt követően ismét a román, majd a magyar és a szlovák pénzromlás üteme nőtt a legnagyobb mértékben, 2018–2019-ben pedig újfent a román pénzromlási ütem volt a leggyorsabb. Ezzel szemben az elmúlt két évben a lengyel és a magyar fogyasztóiár-emelkedés volt a legmagasabb. Az idei folyamatok kapcsán elmondható, hogy a gyors ár-növekedés nemcsak Magyarországot jellemzi, hanem Lengyelországot és Romániát is, míg a szlovák és a cseh pénzromlás némileg lassult.

5. ábra: Infláció néhány régiós országban 2010-től (%)

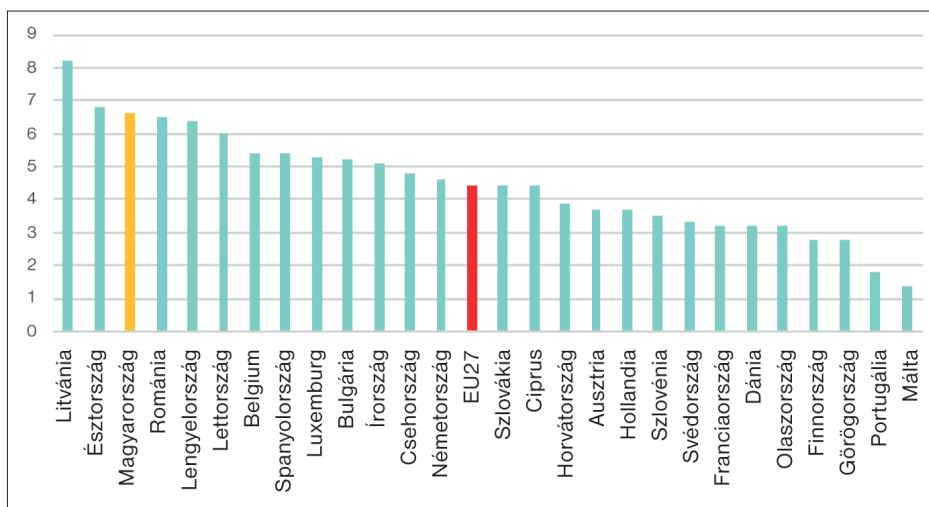
FORRÁS: EUROSTAT

2021 első nyolc hónapjának átlagos fogyasztói árindex emelkedését vizsgálva megállapítható, hogy az uniós tagállamok közül az infláció Magyarországon, illetve Lengyelországban volt a legnagyobb, 4,4 százalékos értékkel, míg Görögországban a legalacsonyabb $-0,8$ százalékkal. Az uniós átlag $2,1$ százalékot tett ki, tehát az EKB 2 százalékos céljának környékén alakult.

Jól látható, hogy a feltörekvő országok nagy részét inkább az uniós átlag feletti pénzromlási ütem jellemezte, míg a gazdasági problémákkal küzdő déli országok inkább a sor vége felé voltak.

A magasabb magyar inflációt magyarázza az önálló monetáris politika, amelynek forintgyengítő hatása már a várakozásokba is beépült, továbbá olyan egyedi tételek, mint a dohánytermékek jövedéki adójának emelése. Ugyanakkor látni kell, hogy nem idén került az élre a magyar fogyasztói árindex, már az elmúlt néhány évben is az élbolyban tartózkodott Romániával és Lengyelországgal karöltve. Ez részben a gyors gazdasági növekedés számlájára is írható, amely inflációgerjesztő hatással jár, míg a lassú gazdasági növekedés természetesen alacsony inflációval – válság esetén pedig akár deflációval – jár együtt.

6. ábra: Infláció az egyes uniós tagországokban 2021 októberében (%)

FORRÁS: EUROSTAT

3. Az infláció összetevői

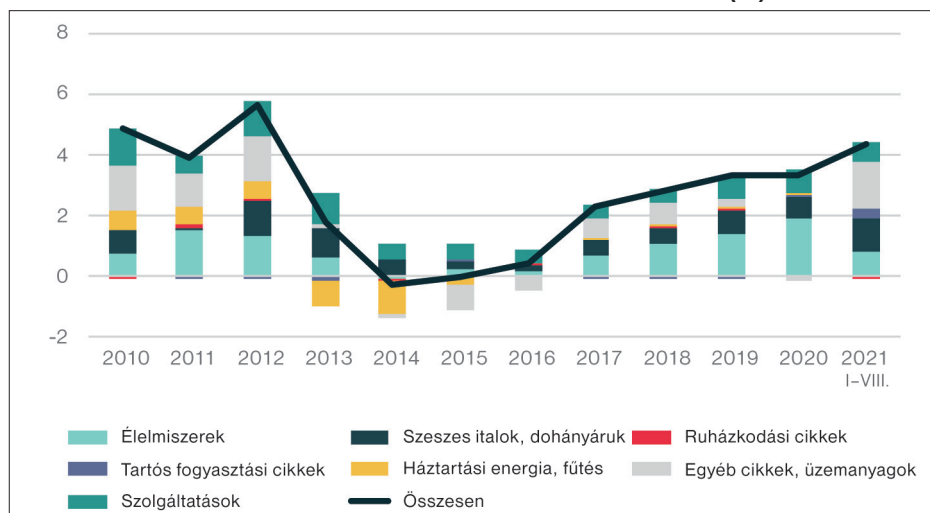
Ebben a részben az infláció egyes összetevőinek alakulását mutatjuk be, illetve ahol releváns, kitérünk néhány olyan mögöttes tényezőre, idősorra, amely részben vagy egészben magyarázatot adhat az adott komponens alakulására. Fontos hangsúlyozni, hogy az egyes összetevők súlya az inflációs kosáron belül eltér, így azonos mértékű növekedés esetében sem lesz azonos a pénzromlási ütem alakulásához való hozzájárulás. Az egyes súlyok éven belül állandóak, azonban évről évre változnak a két évvel korábbi fogyasztási szokások alapján. Az egyes összetevők, illetve 2021-es súlyuk a következő:

- élelmiszerek: 26,5 százalék;
- szeszes italok, dohányárúk: 9,8 százalék;
- ruházkodási cikkek: 3,6 százalék;
- tartós fogyasztási cikkek: 9,3 százalék;
- háztartási energia, fűtés: 6,0 százalék;
- egyéb cikkek, üzemanyagok: 18,9 százalék;
- szolgáltatások: 25,9 százalék.

Az egyes csoportok közül a legnagyobb tehát az élelmiszerek súlya, amelyet a szolgáltatások, valamint az egyéb cikkek, üzemanyagok követnek. Ez utóbbin belül érdemes kiemelni a járműüzemanyagokat, hiszen ezek a teljes fogyasztói kosár 6,0 százalékát adják 2021-ben.

A jelentős részesedése, illetve például 2020-ban a 7,2 százalékos áremelkedése miatt az élelmiszerek drágulása több évben is nagy súllyal jelent meg az infláción belül. Súlyából adódóan szintén nagymértékben befolyásolta az átlagos áremelkedést az egyéb cikkek, üzemanyagok, továbbá a szolgáltatások árának emelkedése. A szeszes italok, dohányárúk gyors árnövekedése jelent meg több évben – például idén is –, mint az inflációt nagyban befolyásoló tétel. A háztartási energia ára az elmúlt néhány évben a hatósági árak változatlansága miatt nem befolyásolta érdemben a pénzromlási ütemet, míg 2013–2014-ben a rezsicsökkentés következtében visszafogta azt, az azt megelőző években pedig emelte.

7. ábra: Az infláció felbontása összetevőire (%)

FORRÁS: KSH, SAJÁT SZÁMÍTÁS

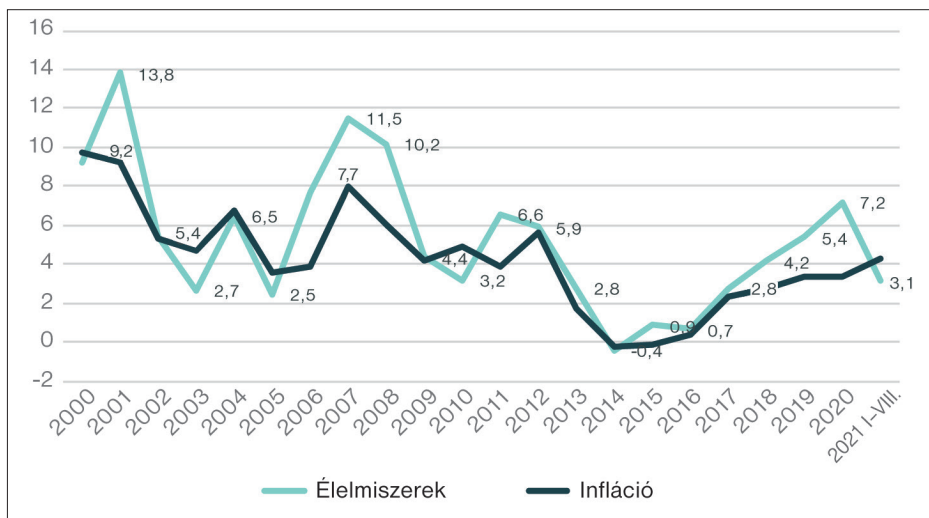
Érdeemes az elmúlt két év áremelkedésének felbontását külön is kiemelni:

- 2020-ban az inflációhoz legjelentősebben (1,9 százalékpont) az élelmiszerek drágulása járult hozzá. Ezt követte a szolgáltatások 0,8 százalékpontos és a szeszes italok, dohányárak 0,7 százalékpontos áremelkedése. A többi tétel hozzájárulása a tavalyi évben elhanyagolható mértékű volt.
- 2021 első nyolc hónapjában az inflációhoz legnagyobb mértékben, 1,5 százalékponttal az egyéb cikkek, üzemanyagok drágulása járult hozzá. Ezt követte a szeszes italok, dohányárak 1,1 százalékpontos, valamint az élelmiszerek 0,8 százalékpontos hozzájárulása. A szolgáltatások idén 0,6 százalékpontot adtak az inflációhoz, míg a tartós fogyasztási cikkek 0,3 százalékpontot. A ruházkodási cikkek, illetve a háztartási energia hozzájárulása a pénzromlási ütemhez nem volt számottevő.

3.1 Élelmiszerek

Amint láttuk, a lakosságot legerősebben az élelmiszerek áremelkedése érinti, hiszen e termékeket vásárolják a leggyakrabban, e termékek adják az inflációs kosár több mint negyedét is. Az élelmiszerek ára a 2000 és 2021 közötti időszakban meglehetősen volatilis alakult, több esetben érdemben meghaladta a teljes inflációs mutatót. Fontos hangsúlyozni, hogy az élelmiszerek áremelkedése is egy aggregátum, tehát ezen belül

8. ábra: Az élelmiszerárak és az infláció együtt mozgása (%)

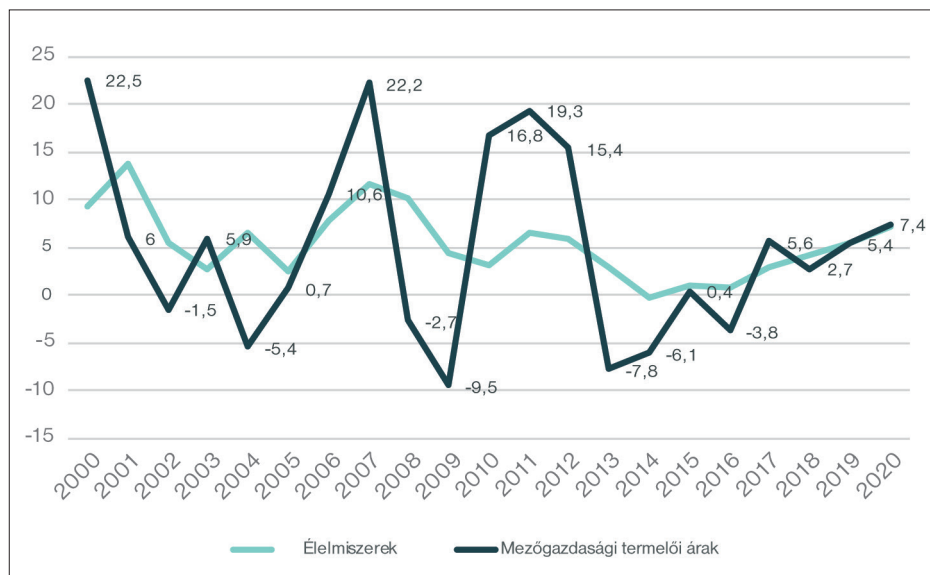
FORRÁS: KSH

is lehetnek jelentős eltérések: egy-egy élelmiszer ára sok esetben mutat jelentős növekedést, míg más élelmiszereké eközben mérséklődhet. Több olyan év is volt, amikor az élelmiszerek átlagos drágulása meghaladta a 10 százalékot: például 2001, 2007, illetve 2008. 2020-ban az élelmiszerek áremelkedése az infláció dupláját is meghaladta, míg 2021 első nyolc hónapjában mértéke 3,1 százalék volt, vagyis az inflációnál alacsonyabb.

Az élelmiszerek árának alakulásában meghatározó tényező lehet a mezőgazdasági termelői árak alakulása. Ez az elmúlt néhány évtől eltekintve meglehetősen volatilisen alakult az időjárás és így a terméshozam függvényében: az egyik év 10 százalék körüli áresését a rákövetkező évben egy 20 százalék körüli áremelkedés követte. Látható, hogy az élelmiszerek ára nem alakult ennyire volatilisen, azaz a mezőgazdasági termelői árak alakulása nem jelenik meg egy az egyben az élelmiszerárakban, azt más tényezők is befolyásolják. Nem is tekinthető a mezőgazdasági termelői árak és az élelmiszerárak közötti korreláció túlzottan erősnek, értéke a 2000 és 2020 közötti időszakban mindössze 0,46 volt, ami a közepesnél némileg gyengébb együtt mozgást jelent. Ennek magyarázata lehet, hogy a kereskedők, illetve az élelmiszeripar összességében igyekszik simítani a fogyasztói árak alakulását, annak érdekében, hogy a kereslet is minél kisebb mértékben ingadozzon.

9. ábra: Az élelmiszerárak és a mezőgazdasági termelői árak (%)

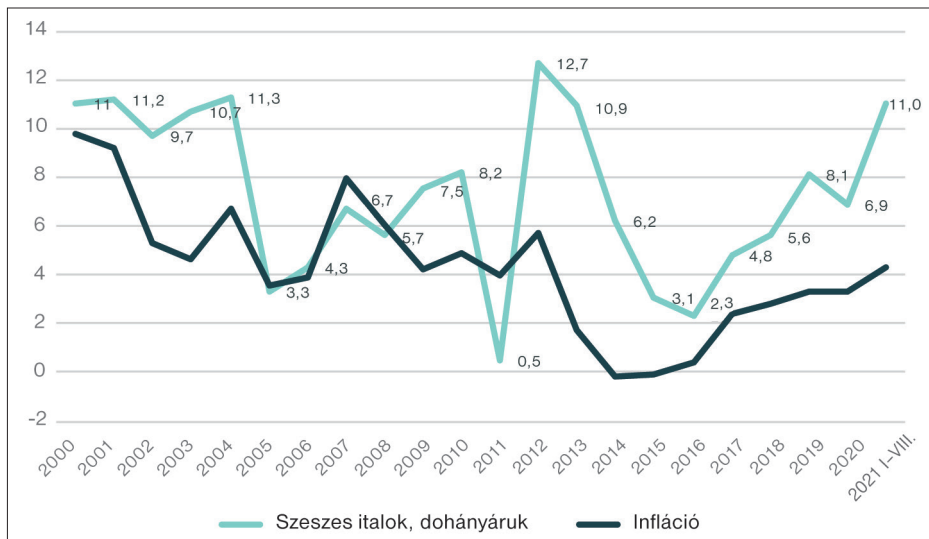
FORRÁS: KSH

A forint árfolyamváltozását, mint az inflációt befolyásoló tényezőt, később mutatjuk be. Ennek magyarázata az, hogy az élelmiszerek áremelkedésében nincs jelentős szerepe, a korrelációs együttható $-0,17$, azaz a két változó között nincs szignifikáns kapcsolat, ami nem is meglepő a mezőgazdaság GDP-n belüli súlyát tekintve. Ettől még természetesen előfordulhat, hogy a forint gyengülése hat az élelmiszerárakra: megrágitja az importot, vagy a hazai termelőknek jobban megéri termékeiket külföldön értékesíteni, így csökken a hazai kínálat, ami pedig felhajtja az árakat.

3.2 Szeszes italok, dohányárúk

A szeszes italok, dohányárúk súlya sem elhanyagolható a fogyasztói árindexen belül, megközelíti a 10 százalékot. E termékcsoport esetében rendszeresen látunk a teljes inflációt érdemben meghaladó áremelkedést – amely az elmúlt években is jellemző volt. Ebben azonban sok esetben nem a piaci folyamatok, hanem mint az elmúlt években is, a jövedéki adó emelése játszik kulcsszerepet. Fontos ezzel kapcsolatban kiemelni, hogy Magyarországon a dohánytermesztés nem jelentős, a keresletet nagy hányadban importból fedezik, így arra számíthatnánk, hogy az árak alakulása szoros kapcsolatot mutat a forint árfolyamváltozásával, az adatok azonban nem ezt mutatják: a két idősor közötti kapcsolat nem szignifikáns.

10. ábra: A szeszes italok, dohányárúk árváltozása és az infláció (%)

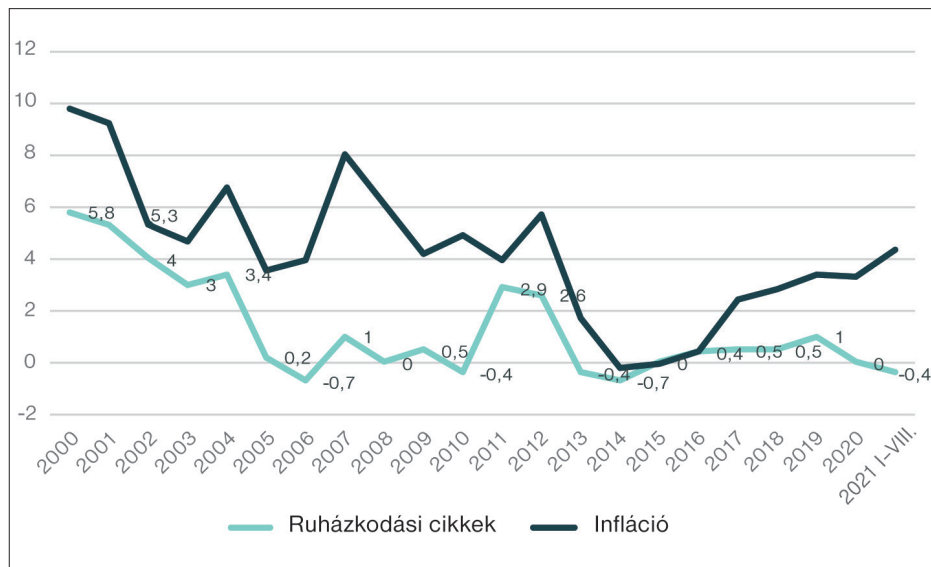
FORRÁS: KSH

A jövedéki adó emelése európai uniós szabályozás nyomán vált szükségessé. Ennek eredményeként nőtt a dohányárak ára közel 20 százalékkal 2021 első nyolc hónapjában, a teljes termékcsoport áremelkedése pedig 11,0 százalék volt. Ez azt is jelenti, hogy amint a korábbiakban is láttuk, a dohánytermékek drágulása az idei inflációt érdemben, 1,1 százalékponttal felfelé húzza.

3.3 Ruházkodási cikkek

A ruházkodási cikkek súlya a teljes infláción belül csekély, nem éri el a 4 százalékot sem. A ruházkodási cikkek ára átlagosan az elmúlt években alig emelkedett, érdemi drágulást csak 2004-ig láthatunk, azóta szinte stagnál a termékcsoport ára, de az idősor egészére elmondható, hogy az infláció alatt alakul a szintje a KSH mérései szerint. 2021 első nyolc hónapjában a ruházkodási cikkek átlagos ára még minimális mértékben, 0,4 százalékkal csökkent is.

11. ábra: A ruházkodási cikkek árváltozása és a teljes infláció (%)

FORRÁS: KSH

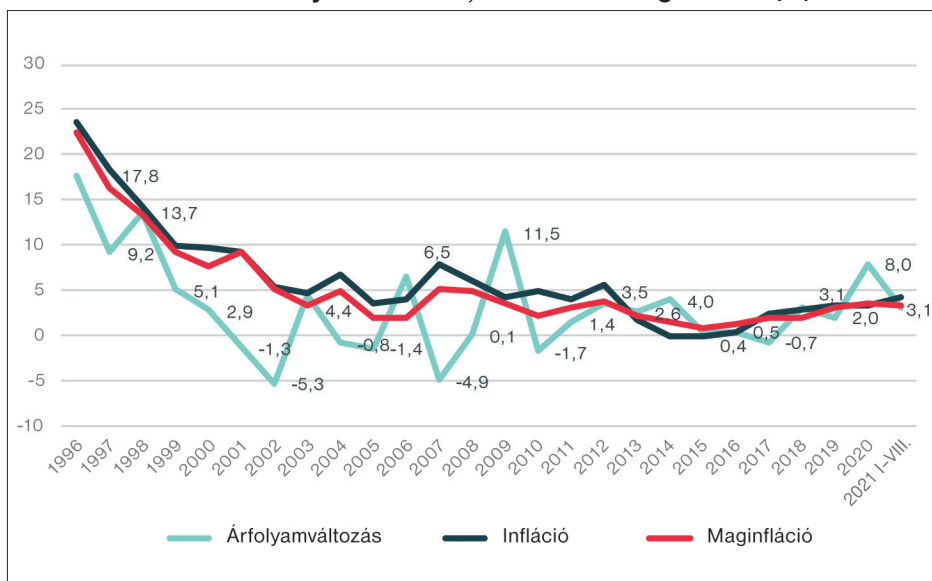
A termékcsoport árát nem befolyásolja érdemben az árfolyamváltozás, sőt, kismértékű negatív kapcsolat látszik a korrelációs együttható (-0,26) alapján.

3.4 Tartós fogyasztási cikkek

A tartós fogyasztási cikkek súlya az infláción belül megközelíti a 10 százalékot. Mielőtt kitérnénk a tartós fogyasztási cikkek árváltozására, itt mutatjuk be az elmúlt éveket jellemző árfolyamtrendeket, hiszen a tartós fogyasztási cikkek érdemi része importból származik, így ezek áránál erősen megjelenhet az árfolyamhatás. A forint-euró árfolyam alakulását mutatja hosszabb időtávon a 12. ábra, majd az azt követő ábra rövidebb időtávot, a 2010 óta eltelt időszakot vizsgálja az inflációval összevetve.

A 12. ábra alapján érdemi kapcsolat nem látszik az infláció és az árfolyamváltozás között. Az időszak első felében a forint gyengülésének mértéke elmaradt az inflációtól, ugyanakkor azt is érdemes megjegyezni, hogy a forint árfolyamváltozása meglehetősen volatilis alakult. Az 1996 és 2021 közötti időszak a forint árfolyamának változása szempontjából több részre osztható. 1996-tól 2000-ig a forint gyengülése volt jellemző a csúszó leértékelés nyomán, amelynek üteme 1996 és 1998 között drasztikus, évente mintegy 10 százalékos volt. Ezt követően 2005-ig, a sávos árfolyamrendszer idején stagnált a forint az euróval szemben: az egyik évet kismértékű erősödés, a másikat gyengülés jellemezte.

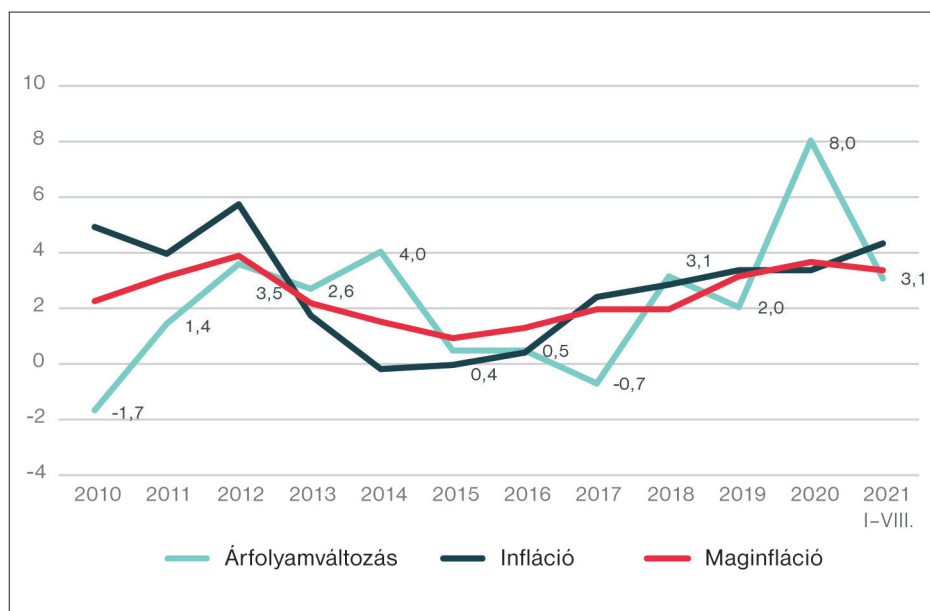
12. ábra: Árfolyamváltozás, infláció és maginfláció (%)

FORRÁS: MNB

2006-ban ismét gyengülés, majd erősödés következett. 2009-ben jelentős, 11 százalékos gyengülés következett, amelyet a 2008 februárjától bevezetett lebegő árfolyamrendszer is engedett. Ez magyarázza azt is, hogy a válság ellenére miért nem csökkent az infláció: a kereslet mérséklődésének hatását ellensúlyozta az árfolyam gyengülése. A 2011 és 2014 közötti időszakot mérsékelt gyengülés jellemezte. 2015-től 2017-ig a forint árfolyama stabil volt, majd újabb gyengülő trend jelentkezett, amelyből kiemelkedik a 2020-as 8 százalékos esés. Itt tehát megismétlődött az előző válság során tapasztalt folyamat: bár a válság során a kereslet visszaesése miatt az inflációnak is csökkennie kellett volna, ez többek között a gyengülő forintárfolyam miatt ismét elmaradt.

13. ábra: Árfolyamváltozás, infláció és maginfláció 2010-től (%)

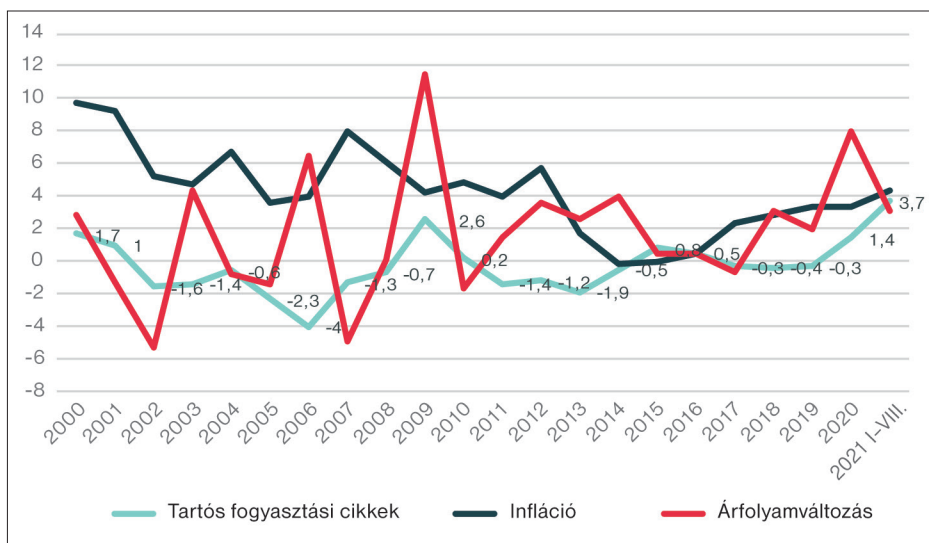

FORRÁS: MNB

A tartós fogyasztási cikkek különösen is érzékenyek lehetnek a kereslet alakulására: válság esetén az élelmiszerek fogyasztása sokkal kevésbé halasztható, mint egy-egy új tartós fogyasztási cikk beszerzése. Ekkor azonban, amint láttuk, a forint árfolyama jellemzően gyengült, ami ezt a hatást semlegesítette. E két hatás eredőjeként a forintárfolyam és a tartós fogyasztási cikkek inflációja közötti kapcsolat gyenge, a korrelációs együttható 0,27.

A tartós fogyasztási cikkek árának emelkedése a vizsgált időszakban jellemzően alacsony volt, sőt több évet is árcsökkenés jellemezett. A tartós fogyasztási cikkek inflációja többnyire alacsonyabb volt a teljes inflációnál. A legnagyobb áremelkedést, 3,7 százalékot, 2021 első nyolc hónapjában mérték, míg ezt követte a 2009-es 2,6 százalékos drágulás – mindkettőben szerepe lehetett a forint gyengülésének, és mindkét emelkedés válsághoz közeli időpontban történt.

14. ábra: A tartós fogyasztási cikkek árának változása (%)

FORRÁS: KSH, MNB

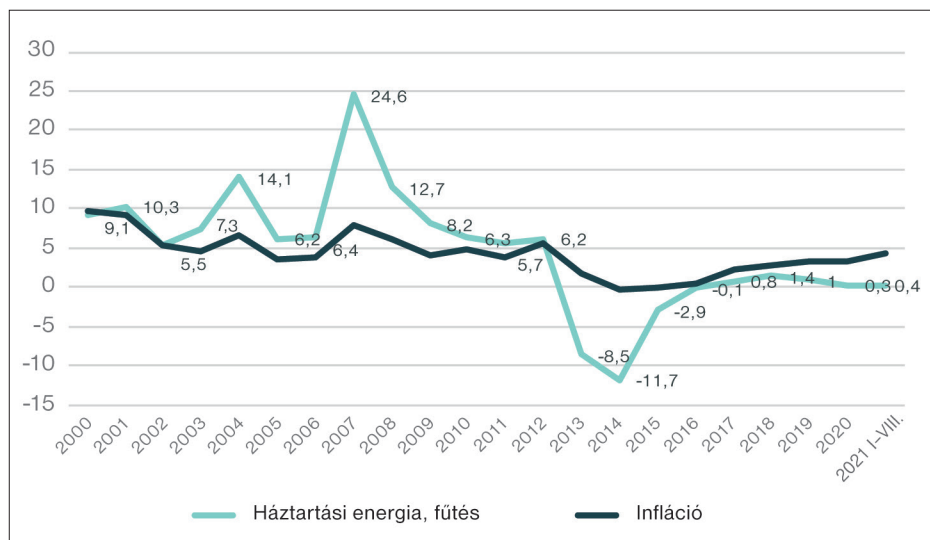
3.5 Háztartási energia

A háztartási energia árának alakulását szintén több tényező befolyásolja. A termékcsoport aránya az infláción belül viszonylag alacsony, 6 százalék. 2013-at megelőzően a termékcsoport súlya még 10 százalék körül alakult, a 2013-ban több lépcsőben bevezetett rezsicsökkentés óta azonban a hatósági árak miatt súlya mérséklődött. Az árakra ezen termékcsoport esetében a forintárfolyam alakulása mellett hathatnak a világpiaci árak is. Ennek nyomán az energiaipar termelői árai október 40,7 százalékkal haladták meg az egy évvel korábbi az eurózónában, míg a háztartások esetében az árnövekedés 23,5 százalék volt. Tekintettel azonban arra, hogy a rezsicsökkentés nyomán e termékcsoport nagy részét hatósági árak szabályozzák az elmúlt években, a világpiaci árak és az árfolyam-

változás szerepe minimális lett, mert a termékcsoport árának csak kis részét befolyásolta.

A rezsicsökkentés bevezetéséig a háztartási energia ára jellemzően az inflációt meghaladó mértékben emelkedett. 2004 és 2009 között a növekedés mértéke többször is drasztikus volt – 2007-ben például 24,6 százalék. Az árakban bekövetkezett 2013-as és 2014-es 10-10 százalékos mérséklődést a rezsicsökkentés magyarázza. Az elmúlt években a termékcsoport esetében az árak minimális mértékben emelkedtek, amit a hatósági árak indokolnak – drágulás a nem hatósági áras termékeknel (például tűzifa) történt.

15. ábra: Az energiaárak alakulása (%)

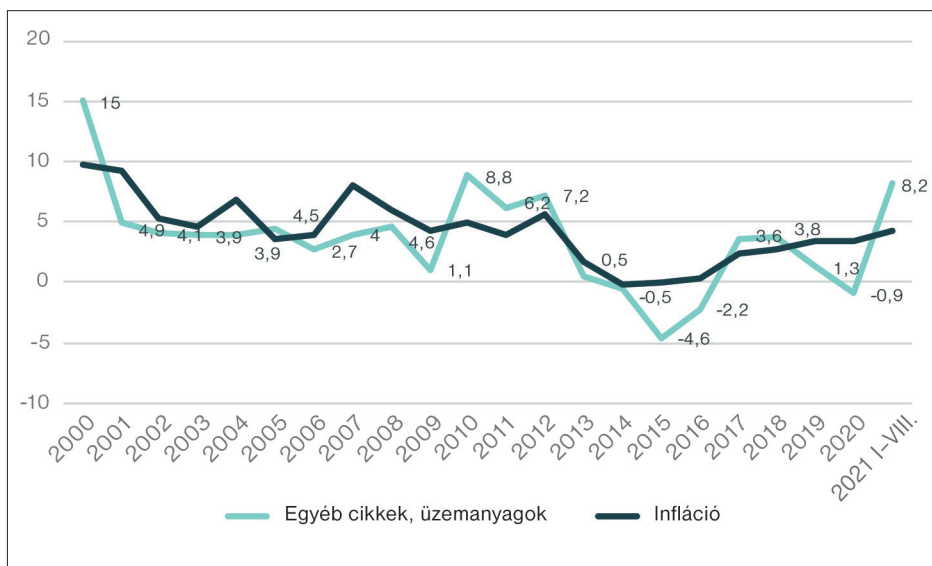
FORRÁS: KSH

3.6 Egyéb cikkek, üzemanyagok

Az egyéb cikkek, üzemanyagok súlya a teljes infláción belül megközelíti a 19 százalékot, ennek harmadát adják az üzemanyagok. A teljes termékcsoport árváltozását nézve megállapítható, hogy annak üteme csak ritkán tért el érdemben a pénzromlás ütemétől. Ilyen eltérés volt 2000-ben, amikor a termékcsoport áremelkedése jelentősen meghaladta az inflációt. Szintén a fogyasztói árindex fölött volt a termékcsoport drágulása 2010 körül, ellenben 2015-ben az árak csökkenése volt megfigyelhető, amit az olajár mérséklődése magyaráz. Szintén az olaj, illet-

ve ezen keresztül az üzemanyagok árának emelkedéséhez kapcsolódik a 2021-es kiemelkedés, amikor is a termékcsoport ára 8,2 százalékkal nőtt. A termékcsoport árai összességében hasonlóan, de valamivel kisebb mértékben emelkedtek a vizsgált időszakban, mint az inflációban szereplő teljes fogyasztói kosár.

16. ábra: Az egyéb cikkek, üzemanyagok árváltozása, valamint a forintban kifejezett olajár változása (%)

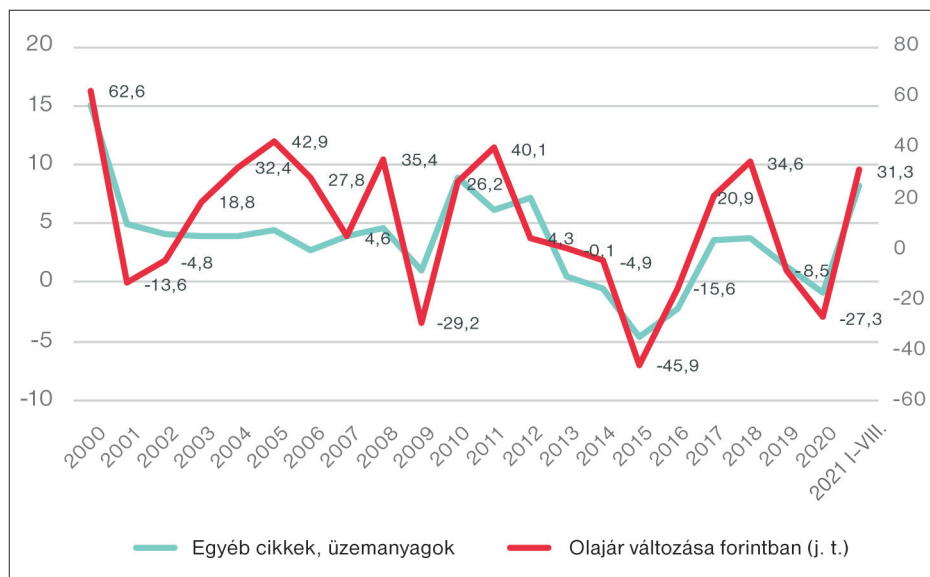
FORRÁS: REFINITIV, KSH, SAIÁT SZÁMÍTÁS

A termékcsoponton belül jelentős súlyt képviselnek az üzemanyagok, így nem meglepő, hogy a termékcsoport árának alakulása szorosan korrelál az olajár forintban kifejezett változásával. A korrelációs együttható értéke 0,77. A kapcsolat egyébként akkor is jelen van – bár értelem szerűen gyengébb –, ha a teljes inflációval vetjük össze a forintban kifejezett olajárváltozást: ekkor az együttható 0,41.

Az olaj világgpiaci ára meglehetősen volatilisén alakul, egyik évről a másikra a legtöbb esetben két számjegyű változást mutat. Ez több évben – például gazdasági válságok idején, 2009-ben és 2020-ban – csökkenést jelent, míg máskor jelentős emelkedést. Ezt sok esetben szorosan követi az egyéb cikkek, üzemanyagok árváltozása – sokszor azonban az együtt mozgás ennél gyengébb –, erre láthatunk példát 2004 és 2006 között.

17. ábra: Az olaj forintban kifejezett árának változása (%)

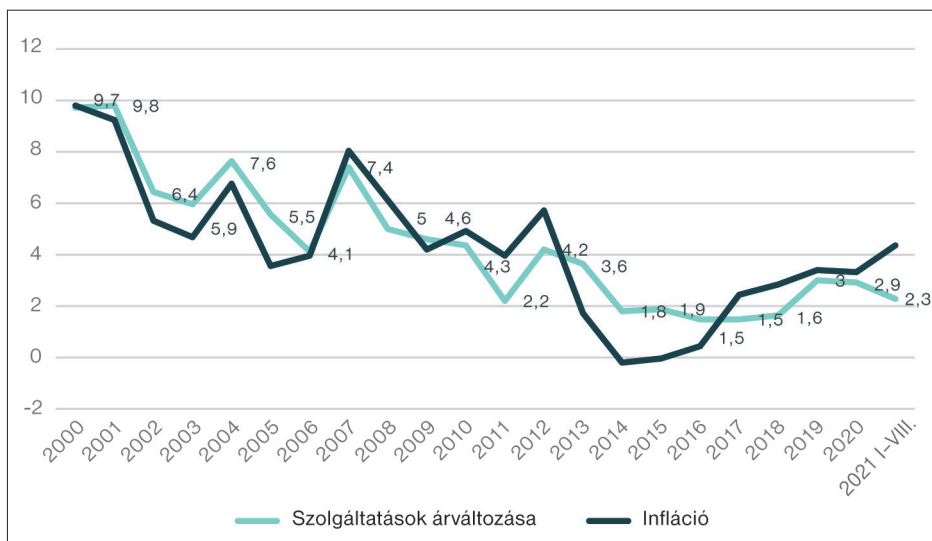
FORRÁS: REFINITIV, MNB, SAJÁT SZÁMÍTÁS

3.7 Szolgáltatások

Az infláció egyes összetevői közül utoljára a szolgáltatások árváltozását vizsgáljuk. Bár ezt az elemet mutatjuk be utolsóként, de szerepe az árváltozásban korántsem elhanyagolható, hiszen a fogyasztói kosár több mint negyedét adja. Súlyából adódóan a szolgáltatások áremelkedése szorosan együtt mozog a teljes inflációval. Vannak azonban időszakok, amikor a szolgáltatások drágulása gyorsabb (például 2001 és 2006 között, illetve 2014 és 2016 között), mint a teljes infláció, és van, amikor lassabb (például 2018 óta). A szolgáltatások esetében az árfolyam változásának nincs is szerepe, a korreláció kismértékű és negatív (-0,29).

A szolgáltatások után érdemes felhívni a figyelmet egy további tényezőre, amely közvetve befolyásolhatja a fogyasztói kosár értékét, ez pedig a bérek alakulása. A bérek növekedése szintén felfelé módosíthatja a fogyasztóiár indexet, hiszen a termelési költségek emelkedését jelenti. Ennek az elmúlt évek inflációjára mindenképpen volt hatása – ezzel is magyarázható, hogy a magyar pénzromlási ütem az Európai Unió élmezőnyében volt. Ugyanakkor a béremelkedés nem jelenik meg egy az egyben a fogyasztói árak alakulásában, tekintettel az ország nyitottságára: a fogyasztás jelentős része ugyanis importból származik. A bérek emelkedése

18. ábra: A szolgáltatások árainak alakulása (%)

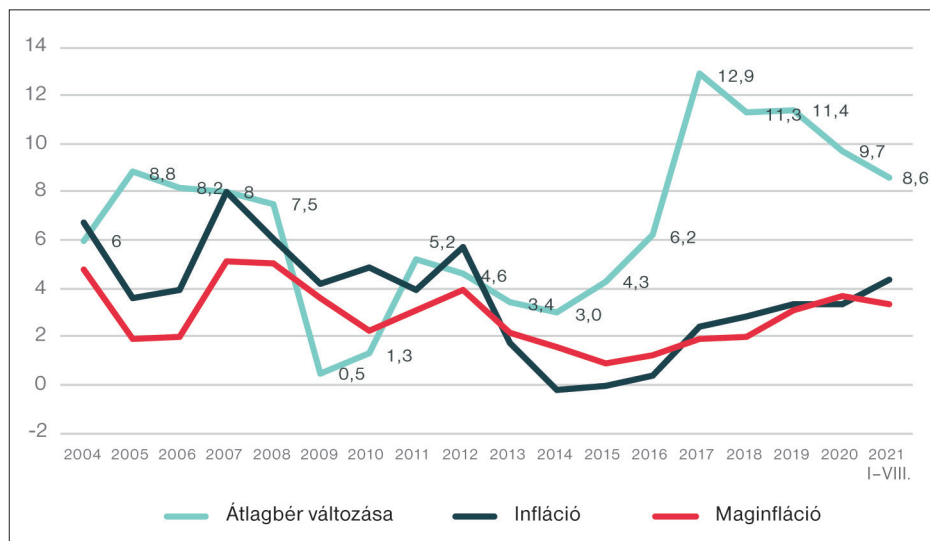

FORRÁS: KSH

azonban nemcsak a termelési költségek növekedésén keresztül befolyásolja az inflációt, hanem a kereslet emelkedésén keresztül is: a magasabb kereslet növelheti az árakat. Az átlagbér növekedése, illetve a háztartások fogyasztási kiadásainak nominális növekedése közötti kapcsolat mértéke nagyjából hasonló korrelációt mutat, mint az átlagbér növekedése és a háztartások pénzügyi eszközeinek növekedése (eltekintve a nyereségtől) közötti kapcsolat. A korrelációs együttható mindkét esetben hasonló, 0,74, illetve 0,71 a 2009 és 2020 közötti időszakot vizsgálva, vagyis a béremelkedés nemcsak a fogyasztással kapcsolódik szorosan össze, de a megtakarításokkal is. Azaz a bérnövekedés csak részben növeli a keresletet, részben nagyobb megtakarításokat eredményez.

Az átlagbér elmúlt években tapasztalt növekedése alig jelent meg közvetlenül az inflációban, ezzel szemben erősebben érződött a termelői árak alakulásában. Ugyanakkor ebben szerepe lehetett annak is, hogy a vizsgált időszakban a külső infláció alacsony volt, ez pedig ellensúlyozta a magasabb béremelkedés hatásait. A bérek kapcsán ki kell emelnünk a fehéredés szerepét is. Az elmúlt években dinamikus emelkedő minimálbér és így átlagbér egy része nem okozott tényleges költségnövekedést a vállalatok körében, csak az eddig feketén kifizetett béreket, immár legálisan kapják meg a munkavállalók, aminek így az árakra sem volt hatása.

19. ábra: Az átlagbér változása és az infláció (%)

FORRÁS: KSH

3.8 Összefoglalás

Az inflációra tehát több tényező is hat egyszerre. Az adóváltozásokon kívül befolyásolja a forint árfolyamváltozása, az olajár, a mezőgazdasági termelők árak, a bérek alakulása, illetve például a gazdasági növekedés is. Az egyes tényezők hatásának számszerűsítése érdekében regressziós vizsgálatot végeztünk, ahol az eredményváltozó a változatlan adótartalmú infláció volt, magyarázó változóként pedig az euróárfolyam, az átlagbér változása, a tárgyévi reál GDP-növekedés, valamint a forintban kifejezett világpiaci olajár szerepelt. A négy magyarázó változó közül az árfolyamváltozás nem bizonyult szignifikánsnak 5 százalékon. A maradék három magyarázó változóval lefuttatva a regressziót, a következő eredmény adódott:

$$\text{Adószűrt infláció} = 1,76 + 0,05 \times \text{olajár} + 0,22 \times \text{átlagbér} - 0,29 \times \text{GDP}$$

A modellhez tartozó R2 mutató értéke 0,58, azaz a regresszió a variancia 58 százalékát magyarázza. A regresszióban kapott eredmény szerint tehát az olajár 1 százalékponttal nagyobb növekedése 0,05 százalékponttal magasabb inflációt eredményez, míg az átlagbérnél ugyanez az együttható 0,22. Meglepő ugyanakkor a GDP negatív együtthatója: eszerint a magasabb növekedés lassabb pénzromlási ütemet eredményez. Ezt ma-

gyarázhatja az egyes változók közötti kapcsolat is, mivel a két jelentősebb gazdasági visszaesésnél az árfolyam is gyengült, ami magasabb inflációhoz vezetett, azaz itt valószínűleg az árfolyamnak volt hatása, és nem a GDP-nek, továbbá a béremelkedés mértéke és a GDP-növekedés sem független egymástól.

4. Gazdaságpolitikai lépések

Az előző részben láttuk, hogy az infláció alakulását számtalan tényező befolyásolja, és hogy ez a hatás nem is mindig annyira egyértelmű vagy közvetlen, hiszen sokszor ellentétes hatások érvényesülnek, amelyek kioltják egymást.

Az elmúlt időszak a gazdasági újraindulásával párhuzamosan megnőtt az infláció mértéke is Magyarországon – megközelítette, illetve átlépte az 5 százalékot. Ez az elmúlt évek árfolyamatait vizsgálva kiemelkedőnek tekinthető, a magyar gazdaság rendszerváltás óta eltelt időszakát elemezve azonban egyáltalán nem. A mostani gyors áremelkedésben egyaránt szerepe van egyedi tényezőknek (például alacsony olajár a bázisidőszakban, dohányárak jövedéki adójának emelése), tartósabb folyamatoknak, kereslet-kínálati súrlódásoknak, illetve a magas keresletnek. A gazdaságpolitikán belül a jegybank feladata az infláció elleni küzdelem, bár természetesen a kormányzati döntések is szerepet játszhatnak a pénzügyi ütem alakulásában.

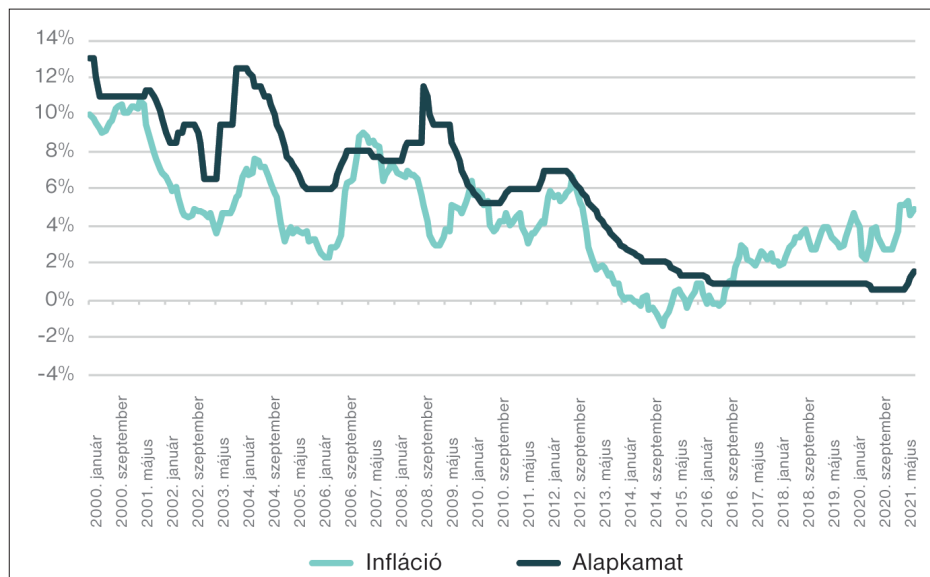
A kormányzati döntések közül érdemes lehet kiemelni az adópolitikát (fogyasztási adók csökkentése vagy emelése), valamint a kereslet befolyásolását, amihez hozzátartozik a minimálbér és a garantált bérminimum mint a bérköltséget befolyásoló tételek szabályozása is. A 2022-re várható expanzív fiskális politika, illetve nagymértékű minimálbér- és garantált bérminimum-emelés a magasabb infláció irányába hatnak. Ezt kell tehát a monetáris politikának ellensúlyoznia.

A monetáris politika fő eszköze az alapkamat (vagy valamely más irányadó kamat változtatása), de ezenkívül más eszközök is rendelkezésre állnak, mint nyílt piaci műveletek, továbbá különböző nemkonvencionális eszközök (például eszközvásárlási programok). Az alapkamat változtatása azonban nem azonnal fejt ki hatását a fogyasztói árindexre, hanem 1–1,5 éves késleltetéssel. Amikor tehát a mai infláció szintjét vizsgáljuk, arra a jegybank leginkább 1–1,5 éve tudott volna hatni, az elmúlt hónapokban meghozott lépések hatása csekélyebb. Ez alapján tehát mondhat-

nánk, hogy a jegybanknak korábban kellett volna beavatkoznia, hogy a mai inflációt megfékezze. 1–1,5 évvel ezelőtt azonban a vírusválság legsúlyosabb időszakát éltük, a monetáris politika érdemi szigorítása nem volt aktuális kérdés, erre csak akkor került sor, amikor a forint gyengülésének megállítása ezt szükségessé tette.

Ha idősorosan vizsgáljuk a jegybanki alapkamat alakulását, alapvetően csökkenő trendet láthatunk, párhuzamosan az infláció alakulásával. Több olyan időszak is volt ugyanakkor, amikor az alapkamat emelésre került. Ezek egy része (például 2003, 2006, 2021) a jegybanki hatáskörön belül, az infláció emelkedésével közvetlenül magyarázható. Más részét ellenben – például a 2008 és 2011 körüli kamatemeléseket – a kockázati megítélés romlása és ezen keresztül a forint árfolyamának megugrása eredményezte. Ezek a tényezők természetesen hosszabb távon az inflációra is hatást gyakorolnak, így a lépések összességében nem mondtak ellent az inflációs célkövetés rendszerének és a jegybank mandátumának. Az elmúlt időszak kamatemeléseit megelőzően, 2016 májusa és 2020 júniusa között a jegybanki alapkamat stabilan, 0,9 százalékon alakult, függetlenül az infláció szintjétől. Ekkor vált jellemzővé a tartósan negatív reálkamat is, azaz hogy a jegybanki alapkamat az infláció szintje alatt alakult, amely pedig idővel a forint fokozatos leértékelődését eredményezte.

20. ábra: A jegybanki alapkamat és az infláció

FORRÁS: MNB

Szakáli István Loránd
*Új kihívások a Visegrádi Csoport
együttműködése előtt*

A 2004-es csatlakozásuk óta eltelt időszakban jelentős mértékben megnőtt a Visegrádi Négyek (V4) Európai Unión belüli súlya, szerepük lényegesen hangsúlyosabbá, markánsabbá vált. A felértékelődés háttérben egyrészt a négy ország fokozódó gazdasági teljesítménye, másrészt a közös, koordinált érdekérvényesítésben rejlő lehetőségek felismerése és tudatos kihasználása állt. Az együttműködés sikerének a kulcsa az elmúlt harminc évben az volt, hogy a felek képesek voltak rugalmasan reagálni azokra a kihívásokra, amelyek megoldását közösen hatékonyabban voltak képesek előmozdítani, mint az külön-külön sikerült volna. A V4 működőképességének másik fontos előfeltétele, hogy a részt vevő országoknak nem szükséges minden partikuláris kérdésben egyetérteniük, az együttműködés szempontjából csak a közös ügyek melletti egységes kiállásnak van jelentősége. Az EU-t elmúlt években sújtó sorozatos válságokra (pénzügyi, migrációs, közegészségügyi, gazdasági) adott brüsszeli válaszok, minden korábbinál egyértelműben mutattak rá, hogy a kelet-közép-európai országok a politikai megosztottság ellenére történelmi, kulturális tapasztalatokon nyugvó, értékközösséget alkotnak, az európai sorskérdésekre adott válaszaik pedig több ponton is eltérnek a nyugat-európaiakétól. Napjainkra komolyan felvethető kérdéssé vált, hogy az EU-n belül a V4-ek alkossanak önálló pólust, és ezen keresztül, saját érdekeik mentén a jelenleginél hatékonyabban szóljanak bele az unió jövőjének alakításába. Ehhez mindenekelőtt az szükséges, hogy az eddigi elsősorban politikai együttműködés váljon egy fokozatosan mélyülő, egymás közötti gazdasági integrációvá. Ez egyfelől az egyes országok gyorsabb fejlődéséhez járulna hozzá, másfelől képes lenne csökkenteni a Nyugat-Európától való egyoldalú gazdasági függést is. A tanulmány célja a V4 belső gazdasági integrációs lehetőségeinek vizsgálata a gazdasági, kulturális és geopolitikai realitások és politikai nyilatkozatok tükrében.

Az öt fejezet sorrendben a V4 csoport létrejöttének körülményeit, a kelet-közép-európai régiót jellemző értékközösség szempontjait, az EU-n

belüli közös érdekérvényesítés eddigi tapasztalatait, a gazdasági felzárkózás terén elért eredményeket vizsgálja, valamint javaslatot tesz a visegrádiak együttműködése további, minőségi elmélyítésének egy lehetséges irányára, a belső gazdasági integrációra.

1. A visegrádi nyilatkozat és annak történelmi jelentősége

Az 1991. február 15-én Visegrádon aláírt nyilatkozat¹ – amelynek előkészítésében jelentős szerep hárult a magyar félre, illetve személyesen Antall József akkori miniszterelnökre mint a közép-európai együttműködés őszinte hívére² – leszögezi, hogy a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság, a Lengyel Köztársaság, valamint a Magyar Köztársaság együttműködésének legfontosabb, stratégiai célkitűzése az európai integráció útján való együttműködés és egymás ez irányú törekvéseinek kölcsönös támogatása. A dokumentum aláírói abból indultak ki, hogy a három ország (az együttműködés Csehszlovákia 1993. év eleji felbomlásával vált négyoldalúvá) hasonló helyzetéből adódóan a rövid és középtávú céljai is hasonlóak, az együttműködéshez pedig jó alapot nyújt a közép-európai sorsközösség alapjain kialakult közös identitás. Ennek az identitásnak kialakulására a hasonló történelmi tapasztalatok, a közös kulturális és szellemi örökség, a latin nyelvű keresztény vallási gyökerek, valamint az évszázados szomszédági kapcsolatok hatottak. A nyilatkozat kiemeli, hogy a közép-európai népek együttműködése történelmileg szerves fejlődés eredménye, valamint azt is, hogy *„az itt élő nemzetek sokféle, gazdag kultúráiban megtaláljuk az európai szellemiség alapvető értékeit is”*.

A nyilatkozat a stratégiai célkitűzés, az európai integráció elősegítése mellett több olyan célt is megfogalmazott, amelyek az országok, illetve lakosok közötti kapcsolatok szorosabbra fűzését segítették elő. Ezek közé sorolható az európai intézményekkel való kapcsolatok harmonizációja mellett az egymás politikai, egyházi, kulturális intézményei közötti kapcsolatok elősegítése, az állampolgárok közötti kapcsolatok előmozdítása. Megjelenik a gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok elmélyítése iránti igény, az egymás közötti közlekedési, energetikai és távközlési infrastruk-

---

¹ <https://www.visegradgroup.eu/download.php?docID=37>

² <https://antalljozsef.igytortent.hu/szolgalatban/kormanyfokent/kul-es-nemzetpolitika/egyebkulpolitikai-irasok/162-antall-jozsef-a-visegradi-egyuttmukodes-letrehozaja>

túrák fejlesztése, valamint a biztonságpolitikai kérdésekben való összehangolt fellépés is.

A nyilatkozat aláírása történelmi időszakban történt, a három együttműködő ország éppen felszabadult a több mint négy évtizedig tartó, külső hatalom által kikényszerített kommunista elnyomás alól, és visszaszerezte állami függetlenségét. Az időszak legjelentősebb kihívása a korábbi „totalitárius rendszer társadalmi, gazdasági és szellemi megjelenési formáinak felszámolása”, valamint „a parlamenti demokrácia, a korszerű jogállam kiépítése, az emberi jogok és alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása, a korszerű piacgazdaság megteremtése”. A függetlenségüket éppen visszaszerző országok határozott víziója és törekvése az általuk korábban elérhetetlennek tűnő nyugati integrációs formákhoz való csatlakozás volt, amely struktúrák számukra egyértelműen a jólétet, a szabadságot és a biztonságot testesítették meg. A V4 országok számára nem volt kérdéses, hogy amint a helyzetük megengedi, vagyis szabadon dönthetnek sorsukról, a lehető legrövidebb időn belül csatlakozni szeretnének az Európai Gazdasági Közösséghez (EGK), az EU elődjéhez, valamint a NATO-hoz. Amint az lehetővé vált, ebbéli szándékaikat hivatalosan is jelezték az integrációs szervezeteknek.

A szovjet blokk megszűnését megelőző időszakban, amikor az európai integráció keleti bővítésének minden realitása hiányzott, hosszú időn keresztül úgy tűnhetett, hogy a bővítés a nyugati országoknak is érdeke, és elkötelezettek annak gyors megvalósítása mellett. Ennek egyik kézzelfogható jele volt az EGK által 1989-ben elindított PHARE (Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies) program,³ amelynek célja a kapcsolatok fejlesztése, valamint a lengyel és magyar tervutasításos rendszerből piacgazdasági viszonyok közé való átmenet támogatása. Azonban a Szovjetunió és érdekszférájának gyors összeomlása, akárcsak az oda tartozó országok hirtelen függetlenné válása láthatólag a nyugati hatalmakat is váratlanul érte. Kiderült, hogy valójában egyáltalán nem voltak felkészülve ezen országok integrálására a meglévő struktúráikba. Ez a felismerés kijózanító hatással érte a csatlakozni vágyó országok társadalmait és politikai elitjeit, és az ennek következtében fellépő csalódottság érzése az idő múlásával (1990-ben Brüsszel még 1995-ös csatlakozási céldátumot helyezett kilátásba, ami később egyre tolódott, 1995-ben már 2000-ról, míg 2000-ben már csak 2005-ről beszéltek) egyre fokozódott. Az ezzel kapcsolatos közép-európai kiábrándultságot és frusztrációt jól jellemzi ez a Hanna Suchocka

---

³ https://www.europarl.europa.eu/enlargement/briefings/33a1_en.htm

volt lengyel kormányfőnek tulajdonított megállapítás:⁴ „*mi folyamatosan öt év távolságra vagyunk az EU-tagságtól*”.

A három visegrádi ország 1991. december 16-án külön-külön írt alá társulási megállapodást⁵ (európai megállapodás) az EU-val, amelyben kifejezték csatlakozási szándékukat, az unió pedig vázolta a csatlakozás feltételeit. A megállapodás szabadkereskedelmi kapcsolatok kialakításáról is rendelkezett. Annak ellenére, hogy az EU 1991-ben aláírta a társulási megállapodást, a bővítésről és ezen keresztül a kelet- és közép-európai országok csatlakozási feltételeiről, az ún. „koppenhágai kritériumokról”⁶ csupán 1993 júniusában döntött, a megállapodások pedig csak 1994 első felében léptek hatályba. A visegrádi nyilatkozat tulajdonképpen a közép-európai országok azon felismerése eredményének is tekinthető, hogy az előzetes feltételezésektől és várakozásoktól eltérően a Nyugat számára a keleti bővítés, azon belül a teljes jogú tagság kiterjesztése nem képez elsődleges prioritást, és ennek érdekében ők együtt hatékonyabban léphetnek fel, mint tehetnék külön-külön. A nyugati országok és főképpen a vállalataik látszólag megelégedtek azzal, hogy a szabadkereskedelmi egyezmények alapján piacot szerezhettek Közép-Európában és részt vehettek az ottani privatizációs folyamatokban.

A visegrádiak a közös fellépéstől azt várták, hogy ilyen formában lényegesen nagyobb nyomást képesek kifejteni annak érdekében, hogy mielőbb megkezdődjenek és sikeresen le is záruljanak a csatlakozási tárgyalások. A lengyel Warsaw Institute egyik 2018-as tanulmányában Piotr Bajda megállapítja,⁷ hogy „*a visegrádi nyilatkozatban hangsúlyozott közös történeti tapasztalat, valamint a főbb célkitűzések ügyében kialakított egység, tulajdonképpen okos kommunikációs kódok voltak, amit a nyugati politikusok világosan értettek*”. A V4-ek az együttműködési szándékukon és képességükön keresztül azt üzenték az európai intézményeknek és nyugati erőközpontoknak, hogy Közép-Európában, az újaegyesült Németország keleti határain túl is létezik egy olyan földrajzi, politikai egység, amely a nyugati modellnek megfelelően tervezi felépíteni a jövőjét, rendelkezik az ehhez szükséges értékrendi alapokkal, képes önmagát megszervezni és kiállni érdekeiért.

---

⁴ <https://index.hu/belfold/orbaneu/>

⁵ https://europa.eu/european-union/about-eu/history/1990-1999/1991_hu

⁶ https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargement-policy/glossary/accession-criteria_en

⁷ <https://warsawinstitute.org/visegrad-group-security-architecture-europe/>

A V4 szövetség eredeti célkitűzései végül 2004-ben teljesültek, amikor is mind a négy ország tagja lett az EU-nak, illetve a többiekhez képest később, de Szlovákia is felvételt nyert a NATO-ba. Ez azonban nem teljesen úgy történt, ahogy azt a V4-ek szerették volna. Ők abban bíztak, hogy másokénál egyértelműbb elköteleződésük, időben kifejezett csatlakozási szándékuk, a csatlakozás érdekében tett erőfeszítéseik, a demokratikus és piacgazdasági átmenet területén elért eredményeik sokat nyomnak majd a latban, és ennek köszönhetően ők másokhoz képest korábban érik el az EU-tagságot. Annak fényében, hogy az EU bővítése végül is nem a V4-ek eredeti elképzeléseinek megfelelően valósult meg, mert azok nem előbb és külön, hanem másik hat országgal (a baltiak, két mediterrán kisállam és Szlovénia) együtt, „Nagy bummm”-nak nevezett formában csatlakozhattak,⁸ felveti azt a kérdést, hogy mennyire volt hatékony az ő ez irányú tevékenységük. Ezt utólag egzakt módon megítélni nem egyszerű, az azonban valószínűsíthető, hogy tevékenységük, közös fellépésük katalizáló hatással volt a bővítési folyamatra, és ennek hiányában az ehhez képest is jelentősen lassabb lett volna.

2. A közös szellemi örökség és a hasonló történelmi tapasztalatok

Európán belül Közép-Európa speciális társadalomtörténelmi egységet képez. Ennek elsődleges oka, hogy az európai fejlődést elmúlt ezer évben meghatározó két nagy autochton földrajzi és történelmi egység Nyugat- és Kelet-Európa között helyezkedik el és számos szempontból átmenetet képez e kettő között. Európa nyugati és keleti fele markánsan különböző történelmi, társadalmi, kulturális és vallási jellemzőkkel írható le. Az eltérő társadalomfejlődési modelleknek alapvetően földrajzi, kulturális és vallási okai vannak. Míg Nyugat-Európában a nyugati típusú kereszténységen és a latin nyelven alapuló, egymással versengő, etnikailag fragmentált, többnyire intenzív gazdaságfejlesztést megvalósító, az alulról jövő kezdeményezéseknek inkább teret adó, kevésbé hierarchikus társadalmak jöttek létre, addig keleten a görög nyelvű keresztény egyház hatása volt döntő. A keleti társadalmak jellemzői közé tartozik a nyugatinál tekintélyelvűbb vezetési modell, a lényegesen lassabb, extenzív gazdaság-

---

⁸ <https://euobserver.com/20th-anniversary/149997>

fejlődés, történelmi megkésettség a városok és a polgárság fejlődésében, az állam tradicionálisan fontos szerepe a gazdaságban, az ipar és kereskedelem fejletlensége.⁹

Az alapvetően kétosztatú Európában Közép-Európa nem tekinthető önálló társadalomfejlődési jellemzőkkel leírható pólusnak, sokkal inkább a két fő rendszer találkozási és keveredési területeként jellemezhető.¹⁰ Ez a térség kulturális és vallási értékek szempontjából ezer éve a nyugathoz tartozott, a földrajzi elhelyezkedés és a kelettel való szomszédsági kapcsolatok azonban erőteljesen hatottak rá. A közép-európai politikai elitiek – a szocializmus időszakától eltekintve – mindig a nyugati típusú társadalomfejlődési modellt tekintették követendő példának, azonban e törekvések megvalósíthatóságára, a reálpolitikai lehetőségekre minden korban hatással voltak a térségre jellemző geopolitikai realitások. Azt lehet mondani, hogy Közép-Európában, annak is a középkori lengyel, cseh és magyar királyságok fennhatósága által meghatározott területein – amelyeket annak érdekében, hogy meg lehessen különböztetni a német nyelvű Közép-Európától, Kelet-Közép-Európának is szoktak nevezni – egy alapvetően nyugati típusú fejlődési modell valósult meg jellemzően kelet-európai feltételek között.

Egy másik megközelítésben Közép-Európa a kontinens azon földrajzi egysége, amely a németek és az oroszok által dominált részek között helyezkedik el, és amelyre a történelem során mindkettőnek nagyon jelentős hatása, befolyása volt. Ezt kiegészítendő azt is érdemes figyelembe venni, hogy a térségre hosszú időn keresztül rendkívül nagy hatást gyakorolt az ázsiai gyökerű és szintén expanzív birodalmi politikát folytató Oszmán Birodalom is. Ez utóbbi törekvései egyértelműen negatívan befolyásolták a térség fejlődési lehetőségeit, az interakciók kulturális hatásai azonban akár a mai napig is fellelhetőek. A V4 együttműködésben részt vevő országok kapcsán fontos történelmi tény, hogy azok közül a lengyelek, magyarok és csehek a középkorban megtapasztalták az önálló államiságot, majd később hosszú időszakokra a független államiság hiányát is. Ez utóbbit eltérő időszakokban és szerkezetben olyan birodalmak okozták, mint a Habsburg, az orosz, a török, a porosz, vagy legutóbb a Szovjetunió. Szlovákia történelme a többiektől eltérő, mivel önálló államisággal – a második világháború előestéjén a németek által létrehozott és 1944-ig fennálló fasiszta bábállamtól eltekintve – csak 1993-tól rendelkezik. Mindezekén túl a szlovák nép kö-

---

⁹ Bartha 2016, 341–349.

¹⁰ Szűcs 1973, 313–359.

zép-európaisága, a többiekéhez hasonló kulturális gyökerekből és történelmi tapasztalatokból táplálkozó nyugatias értékrendje megkérdőjelezhetetlen. A visegrádi országok társadalmainak kollektív önképében a mai napig jelentős szerepet játszik a hosszú múltra visszatekintő önálló államiság emléke és az ezen alapuló nemzeti büszkeség. Éppen ezért jellemzően nehezen élik meg, ha másodrangú európaiaknak tekintik őket. Ennek az érzésnek tökéletes kifejeződése Mateusz Morawiecki lengyel miniszterelnök 2021-es bledi stratégiai fórumon (BSF) elhangzott egyik hozzászólása,¹¹ amikor kijelentette *„Lengyelország, Csehország és Magyarország 1100 éves államisággal rendelkezik, és olyan demokratikus intézményekkel vagy azok előzményeivel, amelyek időben jóval megelőzték több nyugat-európai állam megalakulását. Mi erre büszkék vagyunk, és nem fogadjuk el, hogy bárki nyugatról bennünket a demokrácia vagy jogállamiság mibenlétéről kioktasson, mert mi, akik a szörnyű kommunizmus idején harcoltunk is a demokráciáért és jogállamiságért, jobban tudjuk, hogy az valójában miről is szól.”*

Közép-Európa geopolitikai realitásaira és 20. századi fejlődési irányaira nagy hatást gyakorolt egyrészt az egyesített és nemzetállami Németország 1871-es létrejötte, másrészt az első világháborút lezáró „Párizs környéki békeszerződések”. Ezek a történelmi események tették lehetővé, hogy a germán kultúrkörbe tartozó nyugat-közép-európai államok, Németország és Ausztria fejlődési perspektívái elváljanak annak keleti részétől és még inkább a nyugat irányába közelítsenek. A második világháború lezárása és a kelet-közép-európai országok szovjet érdekszférába való kerüléséről szóló nagyhatalmi döntés hosszú távú hatásai túlmutatnak a 20. századon és napjaink társadalomfejlődésére is döntő hatást gyakorolnak. Mindhárom ország esetében a szovjet típusú szocialista társadalmi és gazdasági berendezkedés külső hatalmi kényszer és erőszak hatására jött létre, ennek az ideológiának országokon belüli támogatottsága elenyésző és gyenge volt. Az 1945-ös jaltai konferencián szentesített furcsa „együvé tartozás” a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST), illetve Varsói Szerződés (VSZ) típusú gazdasági és katonai szövetségi rendszereken belüli együttműködésre ítélte a mai V4 országokat. Azonban ezek a rendszerek nem az önkéntes együttműködésen és az elérhető komparatív előnyök elvén alapultak, hanem Moszkva blokkon belüli szektorspecifikus specializációs és munkamegosztási érdekeit kiszolgáló diktátumaként jelentek meg.¹² Ennek következtében a „kis KGST”-nek is

---

¹¹ Morawiecki 2021.

¹² Köves 2003, 638–639.

nevezett közép-európai országok egymás közötti együttműködése nem volt hangsúlyos, mindenki elsősorban a szovjet gazdasággal kooperált. A három ország szovjet blokkhoz való viszonyát az is jól jellemzi, hogy Kelet-Németországon (1953) kívül éppen ezekben robbant ki felkelés a rájuk kényszerített keleti típusú antidemokratikus rendszer ellen (1956. június: Poznan, 1956. október–november: Budapest, 1968: Prága), amit vagy a helyi államhatalom (Lengyelország), vagy a bevonuló szovjet csapatok fojtottak vérbe.

A V4 országok legújabb kori együttműködése nem előzmény nélküli, gyökerei egészen a középkorra nyúlnak vissza. Az 1335. novemberi visegrádi királytalálkozón¹³ meghatározott közös célok kísértetiesen hasonlítanak a V4 együttműködés mai célkitűzéseire. A korabeli megállapodás az államok közötti védelmi együttműködésen és a kereskedelmi, gazdasági kapcsolatok javításán túl a térség külső kiszolgáltatottságát is csökkenteni kívánta. Ennek jegyében új közép-európai kereskedelmi útvonalakat jelöltek ki, ami megfosztotta Bécs városát és ezáltal az egyre erősödő Habsburgokat az árumegállítás lehetőségétől, amely addig számukra komoly vámbevételt jelentett. A visegrádi királytalálkozó a megállapodást aláíró államokra nézve rendkívüli hatással volt, a nyomában kialakuló új közép-európai viszonyok mindhárom királyság virágkorát hozták el.

3. A V4 együttműködés az Európai Unióhoz való csatlakozást követő időszakban

3.1. Útkeresés és új célok

A V4 együttműködés elmúlt harminc évének egyik legfontosabb tapasztalata, hogy akkor tud hatékony lenni, ha vannak közös célok, amiért érdemes közösen dolgozni. Mivel 2004. május 1-én mindegyikük tagja lett az EU-nak, és ezáltal teljesült az 1991-ben megfogalmazott stratégiai célkitűzés, úgy tűnhetett, hogy a V4-ek közösen érvényesíthető célok nélkül maradtak. A bizonytalan, átmeneti állapotnak a 2004. május 12-i, a csehországi Kroměřížben megrendezett V4 miniszterelnöki találkozón elfogadott nyilatkozat¹⁴ vetett véget. Ebben a kormányfők azon túl, hogy elégedettsé-

---

¹³ Rác 2009.

¹⁴ <https://www.visegradgroup.eu/documents/visegrad-declarations/visegrad-declaration-110412-1>

güknek adtak hangot, amiért az együttműködés fő célkitűzése, az EU- és NATO-csatlakozás megvalósult, azt is megállapították, hogy a kialakult új helyzet egyúttal új együttműködési lehetőségeket is megnyitott. Ezek közül a legfontosabb a közép-európai identitás további elmélyítése, ami konkrét projektek mentén erősíthető úgy, hogy közben az *„együttműködés rugalmas és nyitott jellege is megmaradjon”*. Ez utóbbi jelzők egyrészt a V4-ek velük szomszédos, hasonló helyzetben lévő országokkal (Románia, Szlovénia, balti országok, Horvátország, Bulgária), másrészt más, akár távoli országokkal, nemzetközi és regionális szervezetekkel (Németország, Japán, Franciaország) konkrét ügyekben való együttműködési mechanizmusaira utal. Az előbbi mechanizmus formája a V4+, amikor a térség államai elsősorban az EU működését érintő kérdésekben a V4-nél szélesebb alapon nyugvó közös álláspontot igyekeznek megfogalmazni és képviselni.

A kroměřízi nyilatkozat másik fontos sarokköve, hogy a már EU-n belül lévő V4-ek elkötelezettek annak további bővítése mellett, és ennek érdekében hajlandóak közösen dolgozni és fellépni. A viseigrádiak számára a további bővítés fókuszába a Nyugat-Balkán és a keleti partnerség országai kerültek, tudatában annak, hogy a déli és keleti irányú bővítés hozzájárul a közép-európai térség EU-n belüli helyzetének további megerősödéséhez. Az elmúlt tizenhét esztendő igazolta, hogy a V4-ek az unión belül valóban az EU és a schengeni övezet bővítésének legkövetkezetesebb szószólói voltak, és nem rajtuk múlt, hogy csatlakozásuk óta az EU csupán három új taggal, 2007-ben Bulgáriával, Romániával és 2013-ban Horvátországgal bővült. Az elmúlt években uniós szinten a további bővítés kérdése háttérbe szorult, az EU sokkal inkább belső problémáira, egyensúlytalanságaira és az őt ért válságok (pénzügyi, migrációs és koronavírus-) kezelésére koncentrált. Eközben a V4-ek továbbra is aktívan képviselik a bővítés ügyét, elsősorban Szerbia és a Nyugat-Balkán viszonylatában. Orbán Viktor magyar miniszterelnök többször is kijelentette,¹⁵ többek között a 2021 szeptemberében megrendezett Bledi Stratégiai Fórumon is, hogy *„Szerbia csatlakozása fontosabb az EU számára, mint Szerbia számára”*.

3.2. V4 mint egyeztető fórum

2004-et követően a V4-ek együttműködésének egyik meghatározó formájává váltak az Európai Tanács értekezleteit megelőző egyeztetések. Ezek célja közös álláspont kialakítása számukra fontos, meghatározó kér-

---

¹⁵ Orbán 2021.

désekben. Ezek közé tartoznak az EU működését és intézményeit érintő reformok, a vezető pozíciók betöltését érintő ügyek, valamint a felzárkózási lehetőségeikre hatással lévő gazdasági jellegű témák úgy, mint a költségvetési, a támogatáspolitikai, valamint a belső piaci reformokkal kapcsolatos kérdések.

Az uniós költségvetést érintő ügyekben a V4-ek elsődleges célkitűzése a gazdagabb országokhoz való felzárkózásukat, valamint az országon belüli területi fejlettségbeli különbségek kiegyensúlyozását segítő kohéziós források, valamint agrártámogatások drasztikus visszaszorításának megakadályozása. Ennek oka, hogy a gazdaságilag fejlett, a költségvetésbe nettó befizető nyugat- és észak-európai országok a tervezés során komoly nyomást helyeznek a Bizottságra a szegényebbek felzárkózását segítő, tradicionálisnak mondott politikákra szánt összegek csökkentése érdekében. Az így felszabaduló forrásokat ők sokkal inkább „modernizációt” szolgáló politikákra költenék, úgymint digitalizáció, klímapolitika, innováció, határvédelem, migrációs háttérű személyek társadalmi beilleszkedése. A 2000-es évek előtt a kohézióra és agráriumra fordított források költségvetésen belüli aránya még 80 százalék felett volt, a 2014 és 2020 közötti időszakban 63 százalékra csökkent,¹⁶ míg a jelenlegi MFF-en belül ez az arány 50 százalék körül alakul. Ezt a csökkentési tendenciát a V4-ek azért sérelmezik, mert ezáltal ők arányában lényegesen kevesebb felzárkózásukat segítő támogatáshoz jutnak, mint a hasonló helyzetből induló, de korábban csatlakozott déli országok (Olaszország, Görögország, Spanyolország, Portugália). Ugyanakkor az uniós költségvetésből kohézióra szánt források kérdése képes a nyugattal szemben közös platformra hozni a keleti és déli tagállamokat, amire jó példa volt a 2021 és 2027 közötti MFF-ről szóló tárgyalások során a „Kohézió Barátai” kezdeményezés,¹⁷ amiben a V4-ek kezdeményező szerepet játszottak.

A 2015. évi, az EU-t elérő migrációs válságot követően az európai migrációs politika is olyan témává vált, amellyel kapcsolatosan a V4-ek közös és következetesen képviselt álláspontot alakítottak ki. Ez mind az EU-intézmények, mind pedig a tagállamok többségének bevándorláspárti politikájától markánsan eltér, a hagyományos európai értékek megőrzését, a családok támogatását és a gyermekvállalást helyezi előtérbe. A V4-ek migrációs folyamatokkal kapcsolatos politikájának legfontosabb elemei a *Willkommenspolitik* ellenzése, az unió területét elérő bevándorlók köte-

---

¹⁶ Szakáli 2020.

¹⁷ <https://www.neweurope.eu/article/friends-of-cohesion-reject-eu-budget-cuts/>

lező átmeneti és állandó kvótarendszer szerinti, tagállamok közötti szétosztásának elutasítása, az EU külső határainak sokkal szigorúbb védelme, valamint a migrációt kiváltó okok helyben való kezelése, migránsok EU-n kívüli átmeneti elhelyezésének támogatása.¹⁸ A V4-ek következetes álláspontja, hogy az Európa egészét sújtó demográfiai problémákra (alacsony termékenységi ráta, előregedő társadalmak, munkaerőhiány) a tömeges migráció nem jelent megoldást, annak negatív hatásait csak aktív családpolitikán keresztül lehet csökkenteni.

4. A V4 csoport kohéziós pályája

Annak ellenére, hogy az 1991-es visegrádi nyilatkozat legfontosabb célkitűzése az együttműködő országok integrációs folyamatainak kölcsönös támogatása és elősegítése volt, az is egyértelmű, hogy az euroatlanti szervezetekhez való csatlakozás nem lehetett öncél. Az EU-hoz való csatlakozás, azon túl, hogy kulturális, szellemi értelemben hozzájárult Európa újraegyesítéséhez, annak is előfeltétele volt, hogy a történelmi szempontból kedvezőtlenebb feltételek mellett fejlődő, emiatt szegényebb kelet-közép-európai országok esélyt kapjanak a nyugati életszínvonalhoz való felzárkózásra. Ugyanezen analógia mentén a NATO-csatlakozás elsősorban a szovjet/orosz érdekszférából való kiszakadást és a nyugati biztonságpolitikai rendszerhez való tartozást jelentette.

Az uniós tagság elmúlt tizenhét évről megállapítható, hogy a V4 országok többnyire éltek a tagságból fakadó előnyökkel, és sikerült előrelépni a konvergencia terén, az EU-átlag elérése azonban egyelőre nem sikerült. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy a bevonzott jelentős külföldi működő tőke ellenére többnyire csak a nemzetközi termelési értékláncok alacsonyabb hozzáadott értéket előállító munkafázisaiba voltak képesek bekapcsolódni. Eközben a hazai tulajdonban lévő vállalataik, elsősorban a kkv-k termelékenysége jelentősen elmarad a fejlett országok cégeinek termelékenységétől. Az Eurostat-statisztika azt mutatja, hogy míg 2004-ben a V4-ek átlagos gazdasági fejlettsége az uniós átlag 63 százalékán állt, addig ez az adat 2020-ra 79 százalékra emelkedett. Vásárlóerő-paritáson (PPS) mérve Csehország a legfejlettebb, az uniós átlag 94 százalékán áll, ezzel az adattal a régi tagállamok közül Görögországot, Portugáliát és Spa-

---

¹⁸ Juhász 2018.

nyolcországot előzi meg és beérte Olaszországot. A legrosszabb helyzetben Szlovákia van, amelynek relatív fejlettsége az uniós átlag 71 százalékát éri el, azonban Magyarországhoz (74) és Lengyelországhoz (76) hasonlóan Görögországot (64) ők is megelőzik.¹⁹

1. táblázat: A V4 országok GDP/fő értékének változása vásárlóerő-paritáson az EU átlagában (%)

	2004	2008	2010	2012	2016	2019	2020	2020/2004
EU átlag (=100%)	100	100	100	100	100	100	100	100
Csehország	81	86	84	84	89	93	94	116
Magyarország	63	64	66	67	69	73	74	118
Lengyelország	52	56	63	67	69	73	76	148
Szlovákia	59	73	76	77	73	70	72	122
V4 átlag	63	70	73	74	75	77	79	125

FORRÁS: EUROSTAT 2021, SZÁZADVÉG-SZERKESZTÉS

Az adatok alapján az is megállapítható, hogy a felzárkózás üteme jelentősen eltér a V4 tagországok között. A csatlakozás óta eltelt időszakban a legdinamikusabb felzárkózást Lengyelország produkálta, amely közel 50 százalékkal került közelebb az uniós átlaghoz. Magyarország esetében a 2004 és 2008 közötti évek tekinthetők „elveszített” időszaknak, amikor is csupán 1,5 százalékkal került közelebb az EU-átlaghoz, miközben Szlovákiának 23.7 százalékkal, Lengyelországnak 10 százalékkal, míg a jelentősen magasabb bázisról induló Csehországnak is 6 százalékkal sikerült felzárkóznia. Szlovákia 2015-ig a leggyorsabb felzárkózást produkálta, ezt követően azonban annak üteme megtört, és meredek visszaesés következett be. Ennek okai az euróövezet elhúzódó válságában, valamint a kedvezőtlen, túlzottan egyoldalú, a gépkocsigyártásnak és gépkocsixportnak kitett gazdaságszerkezetükben keresendő. 2010-et követően a V4 országoknak sikerült átlagban közel 2 százalékpontos növekedési többletet elérniük az EU-átlaggal szemben, ami egyértelműen a felzárkózásuk irányába mutató adat. 2020. év végére a V4-ek összességében 25 százalékkal kerültek közelebb az EU-átlagához, mint voltak 2004-ben.

A V4-ek konvergenciafolyamatai mellett azok EU-n belüli gazdasági súlyának növekedését egyéb adatok is alátámasztják. Míg csatlakozáskor azok együttes kibocsátása PPS-alapon az EU kibocsátásának 8,6 száza-

¹⁹ <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tec00114/default/table?lang=en>

lékát tette ki, addig 2020-ban már a 11,2 százalékát. Folyó áron a V4-ek együttes GDP-je 2004-ben az EU GDP 4,6 százalékát, 2020-ban 7,2 százalékát tette ki. Miközben 2004 és 2010 között az EU folyó áron számított GDP-je mindösszesen 45 százalékkal emelkedett, addig a V4-ek GDP-je 129 százalékkal nőtt,²⁰ azonban ennek reális megítéléséhez azt is figyelembe kell venni, hogy a V4-ek alacsonyabb bázisról indultak. Az elmúlt öt évben a beruházási ráta mint a növekedési kilátásokat meghatározó mutató tekintetében is jól teljesítettek a V4-ek. Az átlagos éves növekedése közel 2 százalékponttal haladta meg az EU növekedési átlagát, és még 2020-ban is 0,6 százalékponttal. Ezen a téren Magyarország kimagaslóan jól teljesített, az elmúlt három évben EU-s szinten folyamatosan dobogós helyezést ért el és átlagban több mint 5 százalékponttal haladta meg az EU átlagos növekedési rátáját.²¹

A V4-ek európai gazdasági térbe való integrálódását jól szimbolizáló mutató az EU-n belüli összesített exportteljesítményük (áru+szolgáltatás) aránya. A csatlakozáskor ez annak 11,1 százalékát tette ki, de 2020-ban már 15,5 százalékát, amivel Németországot követően, de Franciaországot megelőzve az EU második legjelentősebb exporttöréneke minősül. Azt is fontos megjegyezni, hogy immár a V4-ek Németország legjelentősebb külkereskedelmi partnerei (export+import) 12 százalékos részesedéssel az összesített forgalmon belül, megelőzve Kínát (9 százalék) és Franciaországot (7 százalék). A V4-ek európai uniós összehasonlításban nyitott gazdaságoknak számítanak, aminek mérőszáma az export és import együttes aránya a GDP-n belül. A 2019. évben Szlovákia 184,4 százalékkal számított a legnyitottabbnak, míg a relatíve nagy belső piaccal rendelkező Lengyelország 106 százalékkal számít a legkevésbé nyitottnak. A V4-ek külkereskedelmi mérlege 2010-et követően jellemzően pozitív volt (Lengyelországé csak 2013 után), ami azt mutatja, hogy az export kifejezetten fontos szerepet játszik a régió országainak gazdasági növekedésében. Azonban ennek a nyitottságnak árnyoldala is van, mégpedig az, hogy túlzott mértékben függenek az EU-ba, azon belül Németországba irányuló exporttól, ami sebezhetővé és kiszolgáltatottá teszi gazdaságaikat. Németország mind a négy ország számára a legfontosabb exportpiac, aránya az exporton belül országonként 25 és 30 százalék között változik.

---

²⁰ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nama_10_gdp/default/table?lang=en

²¹ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NAMA_10_GDP__custom_1265968/default/table?lang=en

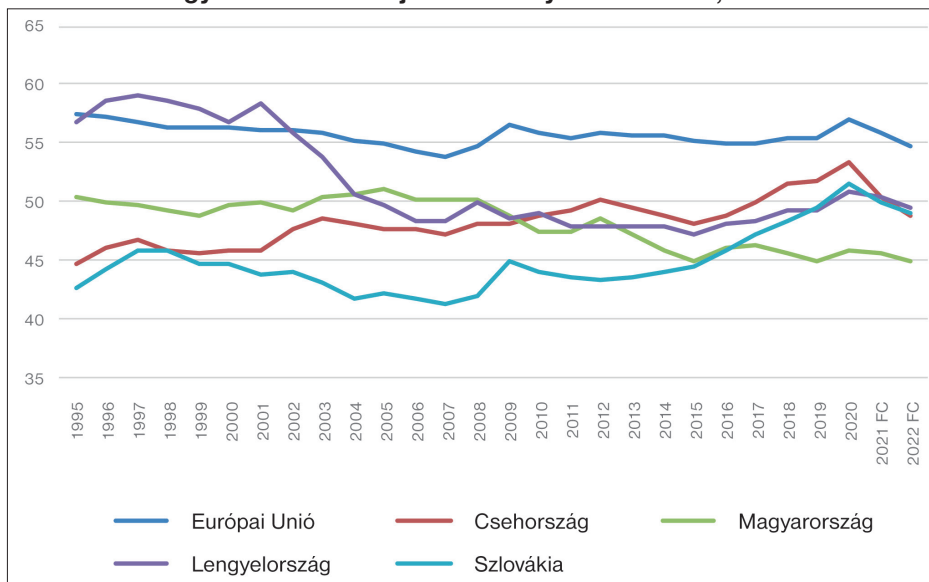
A munkaerőpiacon is jelentős pozitív folyamatok mentek végbe az unióhoz való csatlakozás óta eltelt időszakban. Míg a 90-es évek első felében a gazdasági rendszerváltás jelentős sokkhatásként érte a V4 országok munkaerőpiacát, addigra napjainkra sikerült fokozatosan felzárkózni a fejlettebb nyugat-európai országokhoz, mind a foglalkoztatási, mind az aktivitási, mind pedig a munkanélküliségi ráta tekintetében. A legjobb helyzet a munkanélküliség terén tapasztalható, ahol az elmúlt öt évben a V4 országok munkanélküliségi rátája átlagosan 3 százalékponttal volt alacsonyabb az EU-átlagnál. Érdeemes kiemelni, hogy a fiatalok (15–24 év) munkanélkülisége terén is jobb a helyzet a V4 országokban, ahol átlagosan 4-5 százalékponttal alacsonyabb ezen korosztály munkanélküliségi rátája, mint az EU-átlag.²² A foglalkoztatási ráta terén is jelentős javulás volt tapasztalható: 2010 előtt a V4-ek esetében átlagosan 4 százalékponttal volt alacsonyabb az EU-átlagnál, 2020-ban már 0,2 százalékponttal meghaladta azt.

Érdeemes azonban azt is kiemelni, hogy a munkaerőpiac bővülése nem jelentette a bérek felzárkózását a nyugati bérszínvonalhoz.

Ennek alapvetően két oka van:

- a bérhányad jelentősen elmarad a nyugati országokétól:

1. ábra: Egy alkalmazottra jutó bérhányad változása, 1995–2022

FORRÁS: AMECO DATABASE. FC (FORECAST - ELŐREJELZÉS)

²² <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tesem140/default/table?lang=en>

- ezen belül is jelentős probléma, hogy míg a kkv-szektor esetében ez az arány eléri/meghaladja a nyugatit, addig a multik esetében nagyon alacsony;
- a gazdasági struktúra a V4 országokban nem tett lehetővé nagyarányú termelékenységnövekedést – főként a kkv-k esetében – így kevés tér van a bérfelzárkózásra.

Ami talán ezeknél is fontosabb mutató és a V4 országok válságálló képességét bizonyítja, hogy miközben a koronavírus-válság első évében, 2020-ban az EU GDP visszaesése 6,4 százalék volt, addig a V4-ek visszaesése „csak” 4,6 százalék. Ez azért következhetett be, mert a visegrádi országok a válságot megelőző években kimondottan jó gazdasági teljesítményt nyújtottak, és a legfontosabb makrogazdasági mutatóik az egyensúly irányába mozdultak el. Ez válságállóvá tette a gazdaságokat, amihez hozzájárultak az időben meghozott és számottevő mértékű fiskális és monetáris politikai intézkedések is. Az Eurostat-statisztikák azt mutatják, hogy az elmúlt tíz évben a V4 az EU gazdaságilag legdinamikusabban bővülő térsége volt, és a felzárkózási pályáról – vagyis arról a képességről, hogy az EU átlagánál dinamikusabban tud növekedni – a válság sem tudta letéríteni. Az egyre növekvő gazdasági súlyuk és a stratégiai kérdésekben való egységes fellépés képessége teszi a V4-eket EU-szinten megkerülhetetlen tényezővé.

4.1. A V4-en belüli gazdasági kapcsolatok állapota

A V4 együttműködés kapcsán már az 1991. évi visegrádi nyilatkozatban is felmerült az egymás közötti gazdasági kapcsolatok szorosabbra fűzésének igénye, ez a kérdés azonban mindeddig nem került egyértelműen a fókuszba. A kapcsolatok jelenlegi állapotáról megállapítható, hogy a V4-ek egymás fontos, de még nem eléggé fontos gazdasági partnerei. Ez annyit jelent, hogy *a gazdasági kapcsolatok mélysége és intenzitása terén nem sikerült meghaladni az EU-tagságból és földrajzi közelségből adódó együttműködés természetes és magától értetődő szintjét és létrehozni egy speciális, a közép-európai térség belső adottságaira és az egymással való kooperáció ki nem aknázott lehetőségeire építő gazdasági integrációt.*

A térség országai gazdasági fejlettség tekintetében közel hasonló helyzetben vannak. Közülük Csehország emelkedik ki annak köszönhetően, hogy történelmileg iparosodottabb vidéknek számít, amely adottságát a szocializmus idején is képes volt megőrizni, és ez jobb startpozíciót biztosított számára a piacgazdaságra való áttérés időszakában is. Ezzel együtt a

V4 országok gazdasági fejlődését befolyásoló kihívások is hasonlóak. Ezek közé tartozik a kedvezőtlen gazdaságszerkezet, aminek lényege, hogy az unió, azon belül Németország feldolgozóipari bázisává váltak. Ez azzal jár, hogy a nemzetközi termelési értékláncokhoz csak a mérsékelt jövedelmezőséget biztosító szinten tudtak kapcsolódni, továbbá a tőketulajdonosok az itt megtermelt profit jelentős részét repatriálják, rontva a fizetési mérlegek egyensúlyát. A Világbank egy 2021-es tanulmánya²³ megállapítja, hogy a következő időszak legfontosabb kihívása az értékláncokon belül magasabb szintre kerülni, áttérni a munkaintenzív növekedés fázisából a technológia-, innováció- és tudásintenzív növekedés fázisába. A munkahelyek többségét biztosító hazai tulajdonú kkv-k területén a legfontosabb kihívás azok termelékenységének emelése. Jelenleg a V4 országok kereskedelmi kapcsolatainak szorosabbra fűzését hátráltatja, hogy a termelési láncokban hasonló pozíciót foglalnak el, illetve a külföldi működőtőke (FDI) vonzása szempontjából a legtöbb esetben egymás versenytársainak számítanak.

Az UNCTAD (ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia) adatainak megfelelően²⁴ 2019. év végén az export szempontjából mind a négy ország egymás legfontosabb tíz felvevőpiaca közé tartozott. Csehország számára Szlovákia a második, Lengyelország a harmadik, Magyarország a kilencedik. Szlovákia számára Csehország szintén a második, Lengyelország a harmadik, Magyarország az ötödik. Lengyelország számára Csehország a második, Magyarország a kilencedik, Szlovákia a tizedik. Magyarország számára Szlovákia a harmadik, Lengyelország a hetedik, Csehország a nyolcadik. Az import esetében is nagyon hasonló a helyzet, azzal a kivétellel, hogy Lengyelország esetében a tíz legfontosabb importpartner közé egyedül Csehország fért be és a hetedik helyen állt. Magyarország esetében a negyedik legfontosabb importpartner Lengyelország, a hatodik Csehország, míg Szlovákia a hetedik. Mind az export, mind pedig az import tekintetében a négy ország legfontosabb külkereskedelmi partnere Németország.

A külföldi működőtőke-befektetések (FDI) állományát tekintve a négy ország a kifizetett tőke (*outward FDI*) tekintetében tartozik egymás fontos partnerei közé. A befelé irányuló befektetések (*inward FDI*) terén lényegesen szerényebb pozíciókat foglalnak el egymás gazdaságában. Ennek oka, hogy a rendszerváltozás utáni időszakban mindegyik tőke- és

---

²³ World Bank 2021.

²⁴ UNCTAD 2021.

technológiaszegény gazdaságnak számított, és a beáramló külföldi befektetések biztosították a fizetési mérleg kiegyensúlyozását, a növekedés és munkahelyteremtés beindítását. Az ehhez szükséges tőke túlnyomórészt a gazdaságilag fejlett nyugat-európai országokból és az USA-ból érkezett. Az egy főre jutó kifizetett FDI-állomány terén Csehország (4125 USD) és Magyarország (3813 USD) lényegesen jobban teljesít, mint Szlovákia (866 USD) és Lengyelország (670 USD). Az egyes országokba befektetett és onnan kifizetett FDI arányát vizsgálva Magyarország van a legkedvezőbb helyzetben. Esetében ez az arány 2,6, ami azt mutatja, hogy 2019. év végén a beáramló befektetések állománya ennyivel volt nagyobb, mint az onnan kiáramló befektetések állománya. Csehország esetében ez a mutató 3,9, Lengyelország esetében 9,3, míg Szlovákia esetében 12,9.²⁵

A beruházásfejlődési útvonal (*investment development path – IDP*) elméletnek²⁶ megfelelően a kevésbé fejlett országok működőtőke-kihelyezései (OFDI) elsősorban a földrajzilag közel eső országokba irányulnak. A modell érvényessége a V4 országok esetében is teljesülni látszik. A magyar kifizetett tőke szempontjából Szlovákia a negyedik, Lengyelország a tizedik, míg Csehország a tizennegyedik legfontosabb célországnak számít, a csehek számára Szlovákia a harmadik, Lengyelország a nyolcadik, Magyarország pedig a 13-ik legfontosabb partner. Az IDP modell Szlovákia esetében érvényesül leginkább, számukra Csehország a legfontosabb, Lengyelország a második, Magyarország a hetedik legfontosabb befektetési célország. Lengyelország esetében a V4-ek közül Csehország a legfontosabb kifizetési célország és összességében a harmadik, Magyarország az ötödik, míg Szlovákia a tizenharmadik.²⁷

4.2. A V4 együttműködés elmélyítésének lehetséges irányai

A V4-ek az elmúlt években az európai politika megkerülhetetlen szereplőivé váltak, ami elsősorban a közös fellépésben rejlő sinergiák kihasználásán múlt. Ehhez a politikai vezetők jó politikai és ütemérzékén túl arra is szükség volt, hogy konjunkturális szempontból rendre olyan kihívások érték az EU-t, amelyekben a V4-ek közös álláspontot voltak képesek kialakítani. Kutatások, többek között a Századvég Alapítvány által az utóbbi öt évben rendszeresen elvégzett, harminc országra (EU 27 + Nagy Britan-

---

²⁵ OECD.Stat 2021.

²⁶ Dunning 1981.

²⁷ OECD.Stat 2021.

nia, Svájc, Norvégia) kiterjedő Európa Projekt elnevezésű kutatása²⁸ is azt bizonyítja, hogy a V4 országok az uniós átlaghoz képest elkötelezettebbek az EU iránt és annak intézményeiben is jobban bíznak. Míg a V4 országokban a lakosság 76 százaléka bízik az EU-ban, addig az EU15-ök (már a V4-ek előtt is tagok) esetében ez a mutató csupán 66 százalék. A felmérések azt is igazolják, hogy a V4-ek az EU gazdasági kilátásainak megítélésében is optimistábbak, többen gondolják úgy, hogy az ő gyerekeik számára az unió az egyéb lehetséges alternatíváknál kedvezőbb életfeltételeket biztosíthat. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy Európa-pártiságuk ellenére a V4-ek bizonyos folyamatokhoz (migráció megítélése, nemzeti szuverenitás és keresztény értékek feladása, centralizációs törekvések, szexuális kisebbségek) lényegesen kritikusabban viszonyulnak. Mindez ahhoz a megállapításhoz vezet, hogy a V4-ek a jövőjüket egyértelműen az EU-n belül képzelik el, azonban számukra egyáltalán nem mindegy, hogy az milyen EU lesz, és ebben a kérdésben egyre határozottabban készek hallatni a hangjukat.

4.3. Szintugrás a V4-együtműködés elmélyítéséhez, a belső gazdasági integráció

Ahhoz, hogy a V4-ek EU-n belüli súlya tovább erősödhessen, a politikai együttműködésen túl szükség van az egymás közötti gazdasági integráció elmélyítésére is. A V4-ek belső gazdasági integrációra való törekvései akkor járhatnak sikerrel, ha képesek közösen felvázolni a régióknak egy olyan növekedési pályát, ami az együttműködésen alapszik és lehetővé teszi a közepes fejlettség csapdájának elkerülését. Ennek elérése érdekében meg kell haladni azt az állapotot, hogy ezek az országok a nemzetközi gazdasághoz csupán a jól képzett, de gyengén megfizetett munkavállalóikon és alacsony adókönyezetükön keresztül kapcsolódnak. További közös kihívás a V4 országok számára a negatív demográfiai folyamatok lassítása, visszafordítása. Ezek közé tartozik a termékenységi ráta javítása, amiért elsősorban aktív családpolitikán, a gyermekvállalás támogatásán keresztül lehet tenni. A demográfiával kapcsolatos másik komoly kihívás az „agyelszívásnak” nevezett jelenség, amelynek következménye, hogy a jól képzett fiatalok elhagyják a régiót és magasabb jövedelmek és életszínvonal reményében Nyugat-Európában vállalnak munkát. Ezt a tendenciát csak akkor lehet megfordítani, ha a V4 országoknak sikerül gaz-

---

²⁸ Századvég 2020.

dasági struktúraváltást megvalósítaniuk, ami növeli a versenyképességet, termelékenységet, magasabb hozzáadott értéket előállító munkahelyeket és azoknak megfelelő magasabb jövedelmeket tesz lehetővé.

A világgazdaság folyamatban lévő átalakulása, a globális gazdaság erőviszonyainak átrendeződése elősegítheti azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen a régióknak sikerülhet megtalálni egyedi, speciális gazdasági profilját, amelyen keresztül lényegesen magasabb szinten, nagyobb hozzáadott érték mellett vehet részt az értékláncok tevékenységében. A világgazdaság átalakulását egyrészt a negyedik ipari forradalom (Ipar 4.0), melynek alapja a digitalizáció és az adat, a geopolitikai átalakulások, azon belül Kína felemelkedése, valamint a koronavírus-válság járványügyi és gazdasági hatásai befolyásolják. Mind a három folyamat olyan természetű, amely lehetőséget teremt a V4 országok számára, hogy helyesen megválasztott gazdaságpolitikán és annak tudatos megvalósításán keresztül a változások nyerteseivé váljanak.

A V4 együttműködés további erősítését szolgáló belső gazdasági integráció iránti igény megfogalmazása és annak bizonyos elemei, lehetséges kitörési pontjai megfogalmazásra kerültek az elmúlt évek közös nyilatkozataiban. A kérdéssel legutóbb a 2021. február 17-én Krakkóban a miniszterelnökök által a megalakulás 30. évfordulója alkalmából aláírt nyilatkozat²⁹ foglalkozik.

4.4. Lehetséges kitörési pontok

4.4.1 V4 Digitális Térség Stratégia kidolgozása és megvalósítása: a V4 országok digitalizációval összefüggő törekvéseinek összhangba hozása 2017 óta szerepel a megbeszélések napirendjén.³⁰ Ennek lényege, hogy a digitalizáció és a mesterséges intelligencia (AI) mint a jövő gazdaságának pillérei terén a V4-ek sikerebbek lennének, ha képesek összehangolni a kutatási, fejlesztési és a gazdasági szereplők felkészítésével kapcsolatos erőfeszítéseiket, valamint a rendelkezésre álló források felhasználását. A hálózatfejlesztési projektek (például 5G) esetében egységes V4-stratégiát feltételezve méretgazdasági előnyöket is ki lehetne használni.

4.4.2 Reális zöldpolitika: a V4 országok egyetértenek az EU szintjén megfogalmazott klímavédelmi célkitűzésekkel, azonban hang-

---

²⁹ <https://www.visegradgroup.eu/calendar/2021/declaration-of-the-prime>

³⁰ <https://www.visegradgroup.eu/calendar/selected-events-in-2017-170203/joint-declaration-of>

súlyozzák, hogy azoknak a realitások talaján kell maradniuk, és törekedni kell arra is, hogy az átállás költségei minél kevésbé terheljék a háztartásokat, és ne okozzanak versenyhátrányt a gazdasági szereplőknek. Az optimális energiamix kialakításakor hangsúlyozzák a nukleáris energia mint tiszta és fenntartható energiatípus szerepét,³¹ amivel jelenleg szembemennek az EU egy része, elsősorban Németország, Ausztria, Dánia és Spanyolország álláspontjával. A V4 országokban egy, az adottságoknak és észszerűségnek megfelelő, az olcsó atomenergiára alapozó energiazászkodás európai szintű versenyelőnyt, termelékenységnövekedést és fokozott felzárkózást eredményezhet.

4.4.3 V4 belső piaci kapcsolatok megerősítése a mérhető hatékonyság jegyében: a V4 országok közös piaca egy közel 64 milliós piac, amely a német és francia után az EU-ban a harmadik legnagyobb. Ez a piacméret egy magasabb szintű integráció esetén lehetővé tenné a gazdaság szereplői számára a méretgazdaságosságból fakadó előnyök kihasználását és akár bizonyos ágazati fókuszú specializációt is. A mélyebb piaci integrációt elősegítené, ha kialakulnának V4-es multinacionális cégek, amelyek első körben a régióban erősödnének meg.

4.4.4 Együttműködés az innováció, K+F és felsőoktatás területén: a V4 jövője és a közepes fejlettség csapdájának elkerülése érdekében az egyik legfontosabb kérdés a gazdasági struktúraváltás, vagyis az átállás a munka- és nyersanyagintenzív növekedési modelltől a technológia- és tudásintenzív modellre. Figyelembe véve, hogy jelenleg mindegyik V4 ország K+F kiadásai elmaradnak az EU átlagától,³² felmerül annak lehetősége, hogy a rendelkezésre álló forrásokat koordináltan, határon átnyúló innovációs és kutatási együttműködések keretében lényegesen hatékonyabban lehetne felhasználni. Ennek érdekében meg kellene alkotni a V4 innovációs stratégiát, aminek megvalósításában az egyetemek, a kapacitásaikra épülő kutatóhálózatok és innovációs campusok játszanák a főszerepet. A V4 felsőoktatási együttműködés területén reális célkitűzés lehet egy olyan V4-egyetem létrehozása, amely meghatározott szakterületeken a világ ötven legjobbra értékelt egyeteme közé tartozik.

---

³¹ <https://www.visegradgroup.eu/calendar/2021/joint-statement-of-the-210713>

³² Eurostat 2021.

4.4.5 Turisztikai együttműködés: A turizmus a világgazdaság egyre fontosabbá váló ága, a koronavírus-válság előtt már a globális GDP több mint tíz százaléka ebből a szektorból származott.³³ Nagy kérdés, hogy a globális turisztikai folyamatokon milyen nyomot hagy és meddig, a koronavírus-világjárvány következtében kialakult közegészségügyi és gazdasági válság. Okkal feltételezhető, hogy felértékelődnek a közelebbi, a tömegturizmustól távolabb eső természetközeli turisztikai vonzerőre alapuló desztinációk. Ebben a megközelítésben lehetnek tartalékok az egyes V4 országok turisztikai kínálatának másik V4 országokban való promotálása előtt, akárcsak a V4 mint egységes turisztikai térség harmadik országok piacain való megjelenítése előtt.

5. A V4 gazdasági integrációt akadályozó szűk keresztmetszetek felszámolása

Annak érdekében, hogy integrálni lehessen a V4 gazdaságokat, szükség van az együttműködés elmélyítését akadályozó fizikai és pszichikai szűk keresztmetszetek megszüntetésére. Az első kategóriába az infrastrukturális, a másodikba a kulturális „összekapcsoltság” hiánya tartozik.

5.1. Fizikai infrastruktúra

A gazdaságok és piacok integrálását akadályozza az észak–dél irányú közlekedési infrastruktúra fejletlensége, hiányoznak vagy hiányosak az autópálya-kapcsolatok, többek között Varsó és a többi főváros viszonylatában, vagy teljességgel hiányoznak a Nyugat-Európában megszokottnak mondható nagy sebességű vasúti hálózatok. Annak következtében, hogy ezek az országok hosszú időn keresztül szigorúan őrzött határvonalak által voltak elválasztva, ahol az egyikből másikba való átjárás akadályokba és nehézkes adminisztrációs korlátokba ütközött, sok helyütt a határmenti közlekedési infrastruktúra is fejletlen, Schengen ellenére is hiányoznak a határt átszelő utak és vasutak. A V4 országok nyugati orientációjának megfelelően a kelet–nyugat irányú infrastrukturális kapcsolatok jellemzően fejlettebbek, mint az

---

³³ WTTC 2020.

észak–dél irányúak, a nyugat-európai fővárosok szinte kivétel nélkül elérhetőek autópályán.

A fizikai infrastruktúra hiányának, fejletlenségének egy másik megjelenési formája az energetikai infrastruktúra hiánya. A szocializmus idejéből megörökölt korábbi infrastruktúra az Oroszországtól való egyoldalú függést erősítette, és hiányoztak belőle az észak–dél irányú, egymás energetikai piacait összekötő elemek. Ezen a területen, elsősorban a földgázvezetékek esetében az utóbbi években jelentős előrelépés történt, átadásra kerültek az egyes országok rendszereit összekötő interkonnektorok, illetve két a régió számára fontos LNG terminál is elkészült, az egyik a lengyelországi Gdyniában, a másik Horvátországban, Krk szigetén.³⁴

5.2. Kulturális akadályok

Bár a V4 országok együttműködése több évszázados múltra tekint vissza, az is tagadhatatlan, hogy ezt a térséget és a térség népeinek egymáshoz való viszonyát a múltban számos belső konfliktus terhelte. Ezeknek a konfliktusoknak a napjainkra is kiható hatásai vannak, ami a mindennapokban elsősorban az egymással szembeni bizalmatlanságban és előítéletekben ölt testet. A fiatal generációk esetében a szorosabb együttműködés akadályát az jelenti, hogy ebben a dimenzióban nagyon kevés ismerettel, tapasztalattal rendelkeznek, érdeklődésük fókuszában sokkal inkább a nyugati országok, kultúrák és nyelvek vannak. Annak érdekében, hogy a V4 régió sokkal mélyebb belső integrációja reális célkitűzés lehessen, tovább szükséges építeni a térség nemzetei közötti kölcsönös bizalmat, aminek leghatékonyabb eszköze egymás jobb megismerése a kultúrák, a nyelvek és a tájak megismerésén keresztül. Ennek a célnak az eléréséhez a mainál sokkal intenzívebb kulturális, oktatási, ifjúsági és sportkapcsolatokra van szükség.

6. Összefoglaló

A visegrádi országok együttműködése az elmúlt évtizedek egyik legsikeresebb európai regionális együttműködésének tekinthető, aminek kulcsa a közösen elérendő célok okos megfogalmazása és kitűzése. Az elmúlt

---

³⁴ https://ec.europa.eu/energy/infrastructure/transparency_platform/map-viewer/main.html

másfél évtizedes EU-tagság tapasztalatai és főleg az Európát sújtó válságok bizonyították, hogy a V4-ek számos kérdésben speciális, a többi tagországtól markánsan különböző, érték- és érdekalapú álláspontot képesek megfogalmazni, és ennek hangot is tudnak adni. Annak érdekében, hogy a V4-ek EU-n belüli érdekérvényesítő képessége tovább erősödjön, az együttműködésük fokozására és a gazdasági súlyuk további növelésére van szükség. Mind a két célt legjobban az szolgálná, ha a folyamatosan megújulni képes V4 együttműködés következő stratégiai célkitűzése az egymás közötti gazdasági integráció elmélyítése lenne.

Irodalom

Bartha, E. 2016: Az egzotikus „másik” – Kelet-Európa-fogalmak a jelenkori magyar historiográfiában. In Juhász József (szerk.): *Kelet-európai sorsfordulók: Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére*. Budapest, L'Harmattan – ELTE BTK, 341–349. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/32931/32_BarthaEszter_341-349.pdf

Dunning, J. H. 1981: Explaining the International Direct Investment Position of Countries: Towards a Dynamic or Developmental Approach. *Weltwirtschaftliches Archiv*, vol. 117, no. 1, 30–64.

Eurostat. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/RD_E_GERDFUND_custom_1608252/default/table?lang=en

Juhász, K. 2018: A Visegrádi Csoport migrációs és menekültügyi politikája. *Magyar Közigazgatás*, 2, 34–39. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/ppbmk/article/download/1244/568/5064>

Köves, A. 2003: A KGST-kereskedelemtől az EU-csatlakozásig. *Közgazdasági Szemle*, L. évf., július–augusztus, <http://www.epa.oszk.hu/00000/00017/00095/pdf/04Koves.pdf>

Morawiecki, M. 2021: BSF2021 – Leaders' Panel – Future of Europe – Enlargement. <https://www.youtube.com/watch?v=OdNfHg3txJ8>; 1.04.10-től (saját fordítás).

Orbán, V. 2021: BSF2021: Opening & Leaders' Panel – Future of Europe – To Stand and Withstand. <https://www.youtube.com/watch?v=oYIL-FOOgn1s>, 1.38.39 (saját fordítás).

Rácz, Gy. 2009: A visegrádi kongresszus. In Rácz, Gy. (szerk.) *Visegrád 1335*. Pozsony, Nemzetközi Visegrád Alap, 43–53. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_VSK_Visegrad1335/?pg=54&layout=s

Szakáli, I. L. 2020: Az uniós költségvetési tárgyalások tétjéről. Makronóm, https://makronom.mandiner.hu/cikk/20200212_az_unios_koltsegvetesi_targyalasok_tetjerol

Századvég, Európa Projekt kutatás 2020. <https://szazadvég.hu/hu/2020/12/14/az-europai-unio-megitelese~n1489>

Szűcs, J. 1973: Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle*, 3, 313–359. https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1981_3/szucs.pdf

UnctadStat: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx?ReportId=135718>

World Bank, Global Economy. Heading into a Decade of Disappointments? 2021: <https://pubdocs.worldbank.org/en/745401599838753479/Global-Economic-Prospect-1-January-2021-Topical-Issue-1.pdf>

WTTC: <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>

Putti Krisztián – Hortay Olivér
*Szabályozási kérdések az Európai Unió
hidrogénstratégiájában*

1. Bevezetés

A villamosenergia-piaci dekarbonizációs törekvések sikeres teljesüléséhez szükséges egyik legnagyobb kihívást a fokozott ütemben bővülő, időjárásfüggő megújuló kapacitások okozta rendszer-kiegyenlítési feladatok jelentik. Az ingadozó teljesítményű technológiák térnyerésével ideiglenesen kapacitáshiány vagy -bőség léphet fel, így a villamosenergia-rendszer egyensúlyának és rugalmasságának biztosítása idővel egyre nehezebbé válik. A kihívást tovább súlyosbítja, hogy a tendenciával párhuzamosan a kiegyenlítési feladatokat jelenleg ellátó földgáztüzelésű erőművek kapacitása – az elmúlt évek tapasztalatai, valamint a jövőbeli tervek alapján – folyamatosan csökken.

A probléma kezelésére – azaz a villamosenergia-rendszer rugalmasságának növelésére – jó alternatív megoldást kínál a hidrogén, amely így az utóbbi időben a szakpolitika figyelmének középpontjába került. Egyrészt, a földgázhálózatba történő bekeverésen keresztül az energiahordozó bizonyos mértékben helyettesítheti a magas importigényű földgázt. Másrészt, mivel a hidrogén tárolható, és előállításához nagy mennyiségű villamos energia szükséges, a technológia megoldást jelenthet a kapacitáshiányos, illetve túlkínálatos időszakok közötti kiegyenlítési kihívásokra. Végül, az energiahordozó a tüzelőanyag-cellával működő járművek terjedésén keresztül elősegítheti a közlekedés zöldítését, elsősorban az elektromobilitási szolgáltatókkal korlátozottan lefedhető, hosszú távú közúti teherszállítás területén.

A hidrogén jövőbeli terjedéséhez azonban – annak sajátos fizikai és kémiai tulajdonságai miatt – számos technológiai és szabályozási feladatot kell még megoldani. Az Európai Bizottság 2020-ban publikálta az Európai Hidrogénstratégiát,¹ míg Magyarország 2021 júniusában hozta nyil-

---

¹ Európai Bizottság 2020.

vánosságra a Nemzeti Hidrogénstratégiát.² Míg előbbi tág keretek között és egyelőre kevés konkrétummal vezeti be a hidrogéngazdaságban lévő terveket, a magyar kormány már lefektette azokat az alapokat, amelyekre a magyar hidrogéntermelés és -felhasználás fejlesztése a következő több mint tíz évben épülni fog. És bár az Európai Unió formálódó szabályozása várhatóan az „energiaunió” koncepcióját követi majd, és így a legtöbb nyitott kérdésben a központi szabályozás irányába igyekszik terelni a tagállamokat, a jogszabályok kialakítása során lehetőség van ezeket befolyásolni. Magyarországnak tehát a belföldi hidrogénstratégiája meghatározásán túl érdemes európai szinten is határozott álláspontot kialakítania a vitás kérdésekben. Ez azért is lehet célravezető, mert az új technológia – elsősorban a földgáz potenciális helyettesítőjeként – a jövőben jelentősen átrendezheti a meglévő geopolitikai viszonyokat, és így a gyors reagálású országok gazdasági előnyhöz juthatnak a követőkkel szemben.

Jelen tanulmány három lényeges és várhatóan konfliktusos nemzetközi szintű kérdést tárgyal: a nukleáris energia figyelembevételét a tiszta hidrogéntermelésben, a bekeverési szabályok meghatározását, valamint a tagállami és közösségi érdekek ütközését a szabályozás kialakításában. A tanulmány hat fejezetből áll. A bevezetőn túl a második fejezet egy rövid összefoglalást ad a hidrogén jelenlegi felhasználási és termelési adatairól, tendenciáiról. A harmadik fejezetben bemutatjuk a nukleáris energia szerepét a hidrogéngazdaságban. A negyedik fejezet a hidrogén földgázrendszerbe történő bekeverésének dilemmáit járja körül. Az ötödik fejezetben azokat a főbb pontokat tekintjük át, ahol a tagállami és uniós szintű szabályozási jogkörök kialakítása érdemben befolyásolhatja Magyarország hidrogéngazdaságának fejlődését. Végül a hatodik fejezetben összefoglaljuk javaslatainkat.

2. Hidrogénpiaci áttekintés

2.1 A hidrogén felhasználása

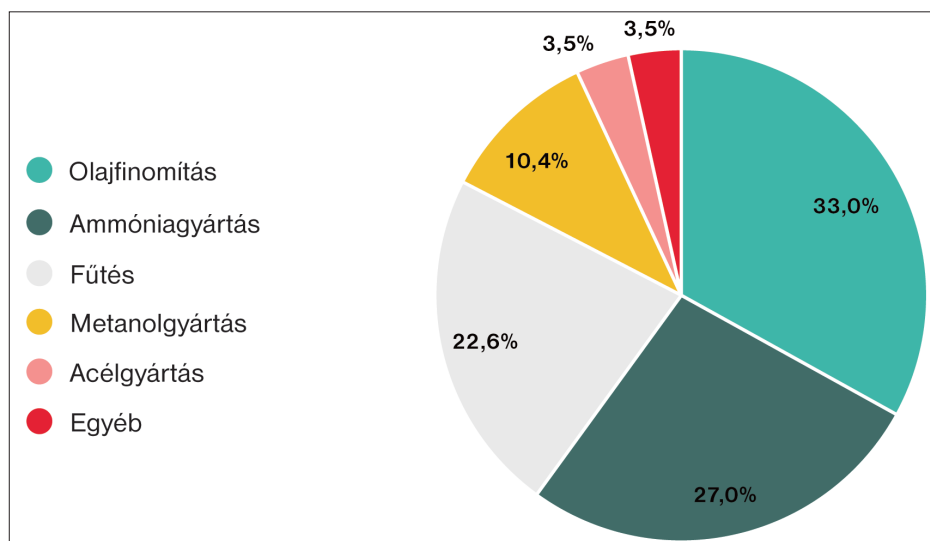
A világ hidrogénfelhasználásának ágazati megoszlását az 1. ábra mutatja. Jól látszik, hogy jelenleg a legnagyobb hidrogénigény az ipari folyamatokban jelentkezik. Kiemelkedik ezek közül az olajfinomítás (33 százalék),

---

² Innovációs és Technológiai Minisztérium 2021.

az ammóniagyártás (27 százalék) és a metanolgyártás (10,4 százalék). Míg utóbbinál és az acélgyártásnál megfelelő a melléktermékként (vagyis kisebb tisztaságú, más gázokkal keveréket alkotó) keletkező hidrogén alkalmazása, az ammóniagyártáshoz nagy tisztaságú hidrogénre van szükség. Bár a közlekedésben az elektromobilitás mellett a hidrogénnek is nagy szerepet jósolnak a jövőben (kifejezetten a közúti teherszállítás területén), az üzemanyagcellás hidrogénfelhasználás kevesebb mint 0,01 százalék volt 2019-ben. A Nemzetközi Energiaügynökség prognózisa alapján 2050-re a világ hidrogénigénye megközelíti a 300 millió tonnát.³ Ez a növekedés a tanulmány szerint elsősorban az energiatermelésben, a fűtésben és a közlekedésben várható.

1. ábra: A világ hidrogénfelhasználása szektoronként 2019-ben⁴

Látható tehát, hogy míg napjainkban a hidrogénigény jelentős része az iparban keletkezik, a következő évek keresletnövekedése új területeken jelentkezik majd. Ez egyfelől nagy mozgásteret biztosít a szabályozóknak, hiszen teljesen új piaci funkciók játékszabályait kell lefektetniük, másfelől azonban nagy kihívást okoz, mert olyan piaci környezetre kell felkészülniük, ami csak jelentős bizonytalanságok árán jelezhető előre.

³ Nemzetközi Energiaügynökség 2020.

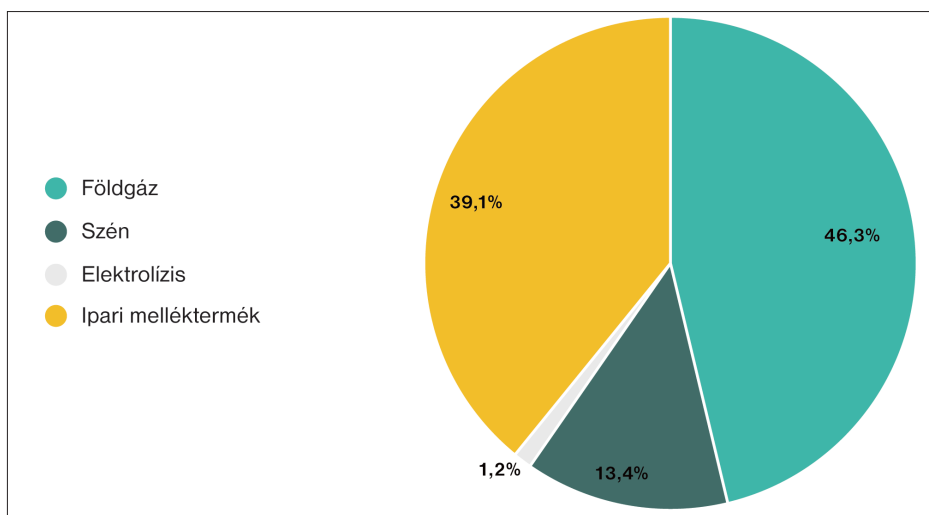
⁴ Statista 2021.

2.2 A hidrogén termelése

A világ hidrogéntermelése 2019-ben nagyságrendileg 115 millió tonna volt, melynek forrásmegoszlását a 2. ábra mutatja. A hidrogén közel 40 százaléka (mintegy 45 millió tonna) ipari folyamatok melléktermékeként, más gázokkal keveredve keletkezik. A tiszta formában történő hidrogén-előállítás aggregált volumene mintegy 75 millió tonna, amelynek csaknem teljes egészét (98 százalékát) fosszilis energiaforrások biztosítják (76 százalékát földgáz, 22 százalékát pedig szén). A villamosenergia-piac számára attraktív elektrolízis mindössze a világ teljes termelésének 1,2 százalékáért, a tiszta hidrogén előállításának pedig 2 százalékáért felelős.

A hidrogéntermelés a világ földgázfelhasználásának 6 százalékát, a szénfelhasználásának pedig 2 százalékát teszi ki, azaz a technológia – elsősorban az ipari felhasználás hegemóniája miatt – egyelőre inkább a környezet szennyezéséhez járul hozzá, és nem a klíma védelméhez. A földgázból történő hidrogén-előállítás tonnánként 10 tonna szén-dioxid-kibocsátással jár, míg ez az érték a szén esetében 19 tCO₂/tH₂, ami összességében nagyságrendileg éves szinten 830 millió tonna szén-dioxid-kibocsátást jelent.⁵

2. ábra: A világ hidrogéntermelésének forrás szerinti megoszlása 2019-ben⁶

⁵ Nemzetközi Energiaügynökség 2019. június.

⁶ Nemzetközi Energiaügynökség 2019. június, saját szerkesztés.

Mivel a hidrogén előállításához felhasznált energiahordozó nagymértékben befolyásolja a technológia környezeti teljesítményét, a szakirodalom színekódokat vezetett be ennek jelölésére. A fosszilis forrásokból történő hidrogén-előállítási technológiákra a szürke, a fekete és a türkiz színeket, a kevésbé környezetszennyező elektrolízissel előállított hidrogénre pedig a zöldet, a sárgát és a rózsaszínt szokás alkalmazni. A színekódok között több ízben átfedések azonosíthatók.

Általánosságban szürke hidrogénnek hívják a fosszilis forrásból termelt hidrogént. Ennek két leggyakoribb változata a földgázból gőzreformálás útján, illetve a szén elgázosításával történő előállítás. Ezek a technológiák a leginkább elterjedtek és legolcsóbbak, ugyanakkor a legnagyobb károsanyag-kibocsátás is hozzájuk kapcsolódik. Fekete hidrogénnek a kifejezetten szén felhasználásával előállított hidrogént tekintik (megkülönböztetve a földgáztól). A kék hidrogén olyan szürke technológia, amelyben a gyártás végén a szén-dioxidot leválasztják és megkötik (így nem távozik a légkörbe). A türkiz hidrogén kiindulási alapanyaga a földgáz, azonban itt a gőzreformálás helyett a metánt magas hőmérsékleten katalizátorok segítségével bontják alkotóelemeire, és így a folyamat melléktermékeként szilárd formájú, más iparágakban hasznosítható elemi szén keletkezik. Zöld hidrogénnek a megújuló erőforrásokból (például víz-, szél- vagy napenergia), sárgának a kifejezetten napenergiából, rózsaszínnek pedig a nukleáris energiából előállított hidrogént nevezik.

3. A nukleáris technológia szerepe a hidrogéntermelésben

Az erősen szennyező fosszilis tüzelőanyagok kiváltása az ipari, szolgáltatási és lakossági szektorokban magával hozza az elektrifikáció növekedését, vagyis az eddigi fosszilis alapú hasznos energiatermelést kiváltja a villamosenergia-alapú. Az előrejelzések szerint ez a folyamat a jövőben nagymértékű villamosenergiafelhasználás-növekedéssel fog járni. A Nemzetközi Energiaügynökség (International Energy Agency, a továbbiakban IEA) 2021 májusában publikált tanulmánya⁷ bemutatja, hogy a karbonsemlegesség 2050-re történő elérése esetén a teljes végsőenergia-fogyasztás mintegy ötven százalékát a villamos energia fogja szolgáltatni. Ennek a hatalmas mennyiségű igénynek a kielégítésére a tanulmány szerint a mai

---

⁷ Nemzetközi Energiaügynökség 2021.

1. táblázat: Az Európai Unió országaiban 2019-ben termelt villamos energia értéke (GWh) és forráscsoportonkénti megoszlása⁸

	Termelt villamos energia (GWh)	Termelt villamos energia megoszlása forráscsoportonként			
		Fosszilis	Megújuló	Nukleáris	Egyéb
Ausztria	74 234	20,78%	77,65%	0,00%	1,56%
Belgium	93 497	30,26%	20,09%	46,55%	3,10%
Bulgária	44 224	44,60%	17,77%	37,43%	0,19%
Ciprus	5142	89,98%	10,02%	0,00%	0,00%
Csehország	86 988	52,13%	12,75%	34,77%	0,36%
Dánia	29 278	18,22%	75,90%	0,00%	5,87%
Észtország	7616	71,14%	27,05%	0,00%	1,81%
Finnország	68 715	17,90%	45,19%	34,76%	2,15%
Franciaország	570 796	8,96%	20,16%	69,90%	0,97%
Görögország	48 742	64,79%	34,63%	0,00%	0,59%
Hollandia	121 351	76,35%	16,84%	3,22%	3,58%
Horvátország	12 705	33,86%	66,14%	0,00%	0,00%
Írország	30 293	61,58%	36,55%	0,00%	1,87%
Lengyelország	163 420	84,00%	15,57%	0,00%	0,43%
Lettország	6438	50,42%	49,58%	0,00%	0,00%
Litvánia	3972	14,90%	76,11%	0,00%	8,99%
Luxemburg	1869	9,47%	83,84%	0,00%	6,69%
Magyarország	34 082	37,63%	13,03%	47,79%	1,55%
Málta	2070	89,76%	10,24%	0,00%	0,00%
Németország	618 239	46,10%	39,55%	12,14%	2,20%
Olaszország	291 693	58,95%	39,14%	0,00%	1,91%
Portugália	53 086	45,31%	53,51%	0,00%	1,18%
Románia	60 159	39,98%	41,27%	18,75%	0,00%
Spanyolország	274 192	40,61%	37,37%	21,32%	0,70%
Svédország	168 443	1,58%	55,87%	39,53%	3,02%
Szlovákia	27 808	21,13%	22,77%	55,76%	0,34%
Szlovénia	16 095	31,23%	32,54%	36,17%	0,06%

⁸ Nemzetközi Energiaügynökség, saját szerkesztés. A fosszilis csoportot a szén, az olaj és a földgáz alkotja, a megújulók csoportjában a bioüzemanyagok, fotovoltaikus, szél, víz, geotermikus, hullám- és naphőenergia található meg, míg az egyéb kategóriában a hulladék és az IEA által „egyéb” néven jegyzett értékek szerepelnek.

villamosenergia-termelésnek a két és félszeresére kell emelkednie 2050-re. A becslések szerint a megújulóenergia-hasznosítás mellett a világon termelt villamos energia legalább tíz százaléka még ekkor is nukleáris forrásokból lesz biztosítva. A hidrogéngazdaság fejlődése az elektrifikáció fontos komponensét jelenti, így a villamosenergia-rendszerek dekarbonizációjához a hidrogént is tiszta energiaforrásokból kell előállítani.

Az atomenergia már most is nagy részt képvisel az Európai Unió tagállamainak villamosenergia-termelési mixében. Az 1. táblázat részletesen tartalmazza az EU27-tagállamokban 2019-ben megtermelt villamos energia értékét és annak százalékos megoszlását az egyes forrás csoportok tekintetében. Az adatokból egyrészt azt lehet kiolvasni, hogy az egyes országok nagyon különböző földrajzi körülményei, az eltérő nyersanyagokhoz és energiahordozókhoz való hozzáférhetőségei a villamosenergia-mixen keresztül is megjelennek. Olyan országok esetében, mint Ausztria, Svédország, Horvátország és Litvánia, ahol a vízenergia-potenciál nagyon nagy, a megújulóenergia-résarány is magas, míg azokban az országokban, amelyek víz- vagy szélenergia szempontjából kevésbé ideális adottságokkal rendelkeznek – például Lengyelország, Málta és Csehország – a fosszilis energiahordozók aránya a meghatározó.

Az adatokból kiolvasható, hogy az atomenergia használata az európai uniós országokban is számottevő részt képvisel, hiszen a huszonhét tagállam majdnem felében (szám szerint tizenháromban) üzemel atomerőmű, és ezek közül tizenegy esetében (Csehország és Hollandia kivételével) a fosszilis tüzelőanyagok villamosenergia-termelésben lévő aránya ötven százalék alatti (sőt, az európai térségbe tartozó országok közül jelentős nukleáris kapacitás üzemel az Egyesült Királyságban, Svájcban, Ukrajnában és Oroszországban). Már most is épülnek újabb reaktorok Magyarországon, Szlovákiában, Franciaországban és Finnországban, továbbá a technológia jelentős szerepet tölt be Lengyelország dekarbonizációs terében is; a 2040-es energiastratégia 34 milliárd eurós beruházásból kíván 6-9 GW-nyi nukleáris kapacitást létesíteni.⁹

Az atomenergia a jövőben kulcsszerepet fog játszani a dekarbonizációban, amit az IEA 2019 májusában publikált dokumentuma¹⁰ is kifejez. A tanulmány úgy fogalmaz, hogy az atomenergia szerepe a dekarbonizációban jól megalapozott, és nagymértékben hozzájárul ahhoz. Ez többek között annak köszönhető, hogy az atomenergia használatának üveg-

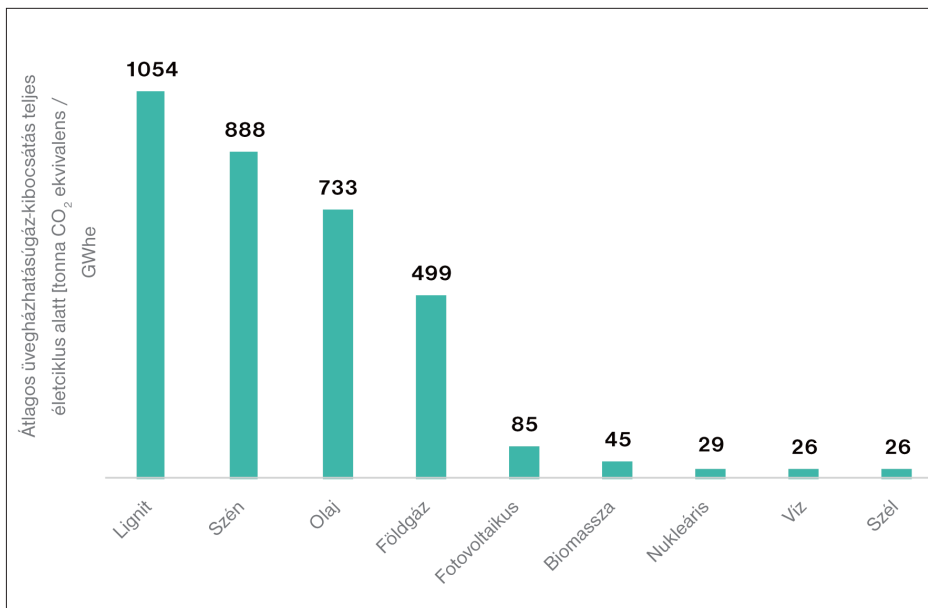
---

⁹ Portfolio 2020.

¹⁰ Nemzetközi Energiaügynökség 2019. május.

házhathatóság-kibocsátása teljes életciklust vizsgálva nagyon közel esik a megújuló energiaforrásokéhoz. A 3. ábrán jól látszik, hogy ez az érték a fosszilis tüzelőanyagok esetében meglehetősen magas, míg az atomerőművek kibocsátása teljes életciklusukra vonatkoztatva összemérhető a megújulókéval. A hivatkozott tanulmány huszonegy darab (1997 és 2010 között publikált) korábbi munkát elemezve, az azokban megjelenő adatokat összegyűjtve mutatta be az eredményeket.

3. ábra: Különböző villamosenergia-termelő technológiák átlagos üvegházhatóság-kibocsátása teljes életciklus alapján¹¹

Ezek alapján kijelenthető, hogy az atomenergia kiemelt szerepet tölt be a dekarbonizációban és így az európai uniós klímacélok elérésében. Ugyanakkor az Európai Bizottság által 2020 júliusában közzétett Európai Hidrogénstratégia¹² (továbbiakban Stratégia) az atomenergiát mint egy, a dekarbonizáció szempontjából nagyon alacsony üvegházhatóság-kibocsátású technológiát meg sem említi. A Stratégia többek között megkülönbözteti:

¹¹ World Nuclear Association 2011, saját szerkesztés.

¹² Európai Bizottság 2020.

- a megújuló hidrogént, amelyet megújuló energiaforrásból előállított villamos energiával működtetett elektrolizáló berendezés segítségével termelnek,
- a tiszta hidrogént, amelyet a megújuló hidrogénnel azonosít,
- a szén-dioxid-leválasztás alkalmazásával előállított, fosszilis alapú hidrogént, amelynek termelése során a nagy károsanyag-kibocsátást a folyamat (leggyakrabban gőzreformálás) végén keletkező szén-dioxid leválasztásával és megkötésével csökkentik, valamint
- az alacsony szén-dioxid-kibocsátású hidrogént, amelyet a fosszilis alapú, szén-dioxid-leválasztást alkalmazó technológiával vagy az elektromos áramon alapuló technológiával (elektrolízis) előállítottként definiál.

Azon túl, hogy az alacsony szén-dioxid-kibocsátású hidrogén meghatározásában az elektromos áramon alapuló technológia példájában nincsen értelmezve a felhasznált villamos energia minősége annak forrása tekintetében (vagyis a villamosenergia-mix) –, következésképpen előfordulhat, hogy karbonintenzív módon előállított villamos energia segítségével termelt hidrogént is alacsony kibocsátású hidrogénnek definiálnak –, a tiszta hidrogén kategóriájába is kizárólag a megújuló erőforrásokból előállított villamos energia által termelt hidrogén tartozik bele.

Ezek a meghatározások azért különösen fontosak, mert a Stratégia kimondja, hogy a kezdeti fázisban támogatni fogják a hidrogéntechnológiák elterjedését, amíg azok nem lesznek versenyképesek. Ilyen hozzájárulás lesz például az uniós kibocsátáskereskedelmi rendszer innovációs alapjából származó tízmilliárd euró is, amelyet a Bizottság 2020 és 2030 között tervez elkölteni alacsony szén-dioxid-kibocsátású technológiákra. A Bizottság további célkitűzése, hogy 2020 és 2024 között legalább 6 GW, 2025 és 2030 között pedig legalább 40 GW megújuló hidrogén előállítására képes elektrolizátorkapacitás épüljön ki. Továbbá a szén-dioxid-kibocsátáscsökkentés érdekében több szakpolitikai támogatási rendszer kidolgozása van folyamatban. Ilyen intézkedések egyike egy úgynevezett karbonszegénységi küszöbérték vagy szabvány bevezetése, amely a hidrogéntermelő létesítmények támogatását azok teljes életciklusra vonatkoztatott üvegházhatásúgáz-kibocsátása alapján ítélné meg. Ez azt jelenti, hogy a kibocsátás szempontjából kedvezőbb és környezetbarátabb (e tekintetben versenyképesebb) technológiák kapnának nagyobb támogatást.

Összességében tehát az látható, hogy a villamosenergia-termelés szempontjából az atomenergia szerepe az Európai Unió tagállamainak nagy

részében jelentős, és az üvegházhatásúgáz-kibocsátása a teljes életciklus tekintetében alacsony (összemérhető a megújuló energiaforrások többségével). Ezzel szemben az Európai Bizottság által kiadott hidrogénstratégia, bár komoly célokat és finanszírozási ösztönzőket társít az alacsony kibocsátású hidrogén-előállításához, a nukleáris energiát mint forrást nem definiálja, nem említi, és ahol a támogatásokat kizárólag a megújuló energiaforrásokhoz köti, ott kifejezetten kizorítja. Ezért javasoljuk, hogy az atomenergia – mint nagyon alacsony kibocsátású hidrogén előállítására alkalmas és mint a dekarbonizációhoz hozzájárulóként azonosított technológia – segítségével előállított hidrogén (a megújuló forrásokból előállított hidrogénhez hasonló módon) kerüljön be a „tiszta hidrogén” definíciójába, egyúttal a megújuló energiaforrásokból előállított hidrogénre érvényes támogatási mechanizmusok legyenek érvényesek és igényelhetőek atomenergia segítségével előállított hidrogén esetében is.

4. A hidrogén-bekeverés jövője

A dekarbonizáció során az egyik legnehezebb feladat a földgáz kiváltása lesz. Magyarországon 2019-ben az éves földgázfelhasználás több mint 354 TJ volt, a végső felhasználás pedig körülbelül 250 TJ. Ennek 23,5 százalékát az ipar használta fel (a legjelentősebb fogyasztók között található meg az élelmiszer, ital és dohánytermékek gyártása, a vegyipar és gyógyszergyártás és a nemfém ásványi termékek gyártása), közel felét, 47 százalékát a lakosság, 18 százalékát a kereskedelmi és közszolgáltatási szektor, a maradékot pedig egyéb területek (például a nem energetikai célú felhasználás).¹³ A statisztika alapján érzékelhető, hogy a földgáz milyen fontos energiaforrás, hiszen nagy mennyiséget használunk belőle, és különböző területeken alkalmazzuk, ez adja a dekarbonizáció nehézségét is.

A földgáz energiatermelésben történő kiváltására lehet alkalmas hosszú távon a hidrogén, hiszen elégetésével energia szabadítható fel, égésterméké pedig káros anyagoktól mentes (lényegében kizárólag víz). Ahhoz azonban, hogy a hidrogént széles körben alkalmazni lehessen, szükség van egy kiszolgáló infrastruktúrára, ami lehetővé teszi a hidrogén termelését, szállítását, elosztását, tárolását, illetve végfelhasználói berendezésekben az elégetését. Az infrastruktúra tekintetében azonban két kérdést

---

¹³ Magyar Energetikai és Közműszabályozási Hivatal 2020.

kell mindenképpen megvizsgálni: az egyik, hogy sajátos tulajdonságai mellett hogyan lehet a hidrogént biztonságosan alkalmazni a földgázhálózatokban, illetve milyen infrastruktúra kiépítésére lenne szükség, és az mekkora költséggel járna. Utóbbi kérdés érzékeltetésére érdemes megjegyezni, hogy a magyar földgázszállító rendszer majdnem 6000 kilométer hosszú és 400 átadóállomással rendelkezik, a földgázelosztó rendszer hossza meghaladja a 84 000 kilométert és több mint 3 millió gázmérő készülékkel rendelkezik.¹⁴ Könnyen belátható, hogy egy ehhez hasonló infrastruktúra kiépítése a hidrogén számára csillagászati beruházási költséget jelentene (és akkor még nem vettük számításba a földgázrendszer leszerelését és a területek rekultivációját). Éppen emiatt jelenleg számos kutatás zajlik az Európai Unión belül és kívül is azzal kapcsolatban, hogy felmérjék, a jelenlegi földgázrendszer (annak minden elemével együtt, így például a vezetékek, a nyomásszabályozó állomások, a tömítések, a gázmérők, a végfelhasználói berendezések – például turbinák, kazánok, bojlerok stb.) alkalmas-e, vagy milyen beavatkozásokkal lenne alkalmassá tehető a hidrogén kezelésére.

Kétségtől mentesen hosszú távon a teljes hidrogéngazdaságra történő átállás jelenthet megoldást, azonban az előzőekben említett okoknak is köszönhetően ez nem tud egyik napról a másikra megvalósulni, ugyanakkor a dekarbonizációt szükséges minél hamarabb elkezdeni ezen a területen is. A hidrogén-bekeverés lehetősége tehát átmeneti megoldásként merül fel, ami a hidrogén meghatározott koncentrációig történő elegyítését jelenti a földgázzal. Így egy tízszázalékos hidrogén-bekeverés azt jelentené, hogy a földgázhálózatban nem száz százalék földgáz, hanem egy tíz százalék hidrogénből és kilencven százalék földgázból álló keverék lenne.

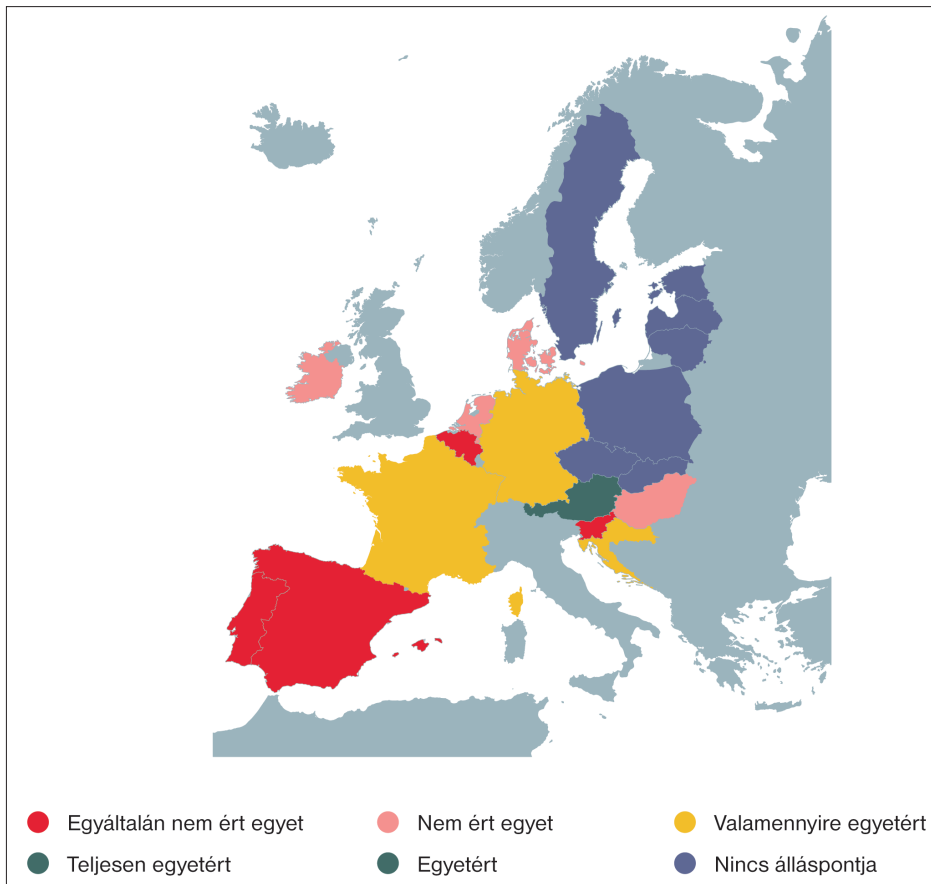
A hidrogén-bekeverést mint (az átmeneti időszakban alkalmazott) alternatívát az Európai Hidrogénstratégia is említi, az ott megfogalmazott álláspont szerint azonban a megoldás csökkenti a hidrogén értékét, és így kevésbé hatékony. Érzékelhetően felmerül ennél a kérdésnél egy erős dilemma, hogy milyen irányba kellene haladni a kutatásokkal, a szabályozással és a támogatási mechanizmusokkal: a bekeverés helyett már most a százszázalékos hidrogén alkalmazása felé, vagy egy átmeneti időszakban teret engedni a bekeverésnek, és a szabályozásokat és támogatásokat ehhez mérten kialakítani. Az is fontos kérdés, hogy a második esetben az említett átmeneti időszak milyen hosszú legyen. Ez a dilemma már az európai uniós tagállamok szabályozó hatásáigait tömörítő szervezetben

---

¹⁴ Magyar Energetikai és Közműszabályozási Hivatal 2020.

(Energiaszabályozók Európai Uniói Együttműködése – European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators [ACER]) is felmerült, ezt mutatja a szervezet 2020 júliusában publikált kutatási eredménye is.¹⁵ Ebben a felmérésben ez európai szabályozó hatóságok véleményét, álláspontját kérték ki számos, a hidrogénnel és biometánnal kapcsolatos kérdésben. A kérdésre adott válaszokat a 4. ábra tartalmazza.

4. ábra: Az egyes országok szabályozó hatóságainak válasza arra a javaslatra, hogy a hidrogént egyáltalán nem kellene bekeverni, helyette száz százalék hidrogén felhasználására alkalmas hálózatot kell fejleszteni¹⁶

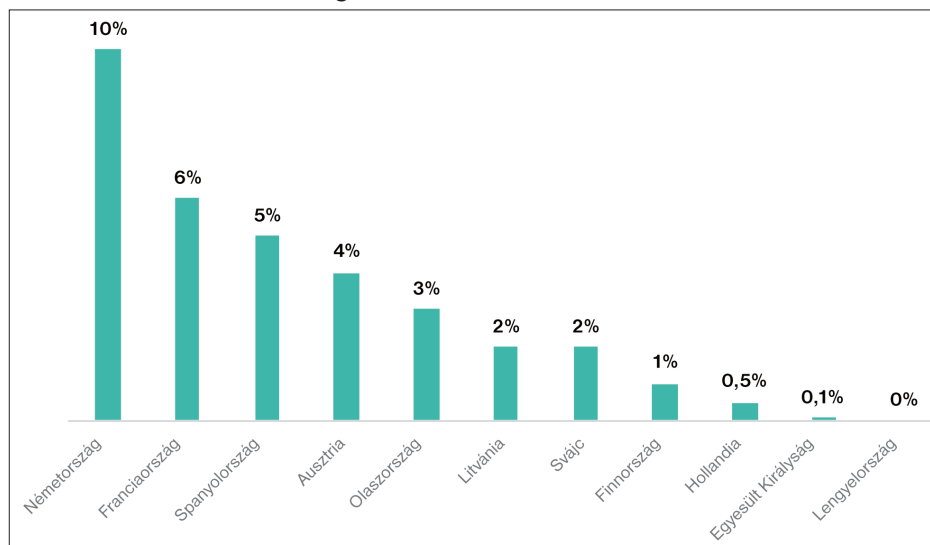
¹⁵ Agency for the Cooperation of Energy Regulators 2020.

¹⁶ Agency for the Cooperation of Energy Regulators 2020, saját szerkesztés.

A bekeverés helyett a százszázalékos hidrogén használatát és az azzal kapcsolatos kutatásokat előirányzó, támogató állásponton egyedül Ausztria helyezkedett el, de érdemes megjegyezni, hogy az uniós jogalkotás szempontjából megkerülhetetlen német–francia tengely sem állt ki egyértelműen a bekeverés mellett (csak részben értenek egyet a felvetéssel). Magyarországgal együtt ugyanakkor kilenc tagállam van a válaszadók közül, amelyek támogatják a bekeverés lehetőségét; Spanyolország, Portugália, Belgium, Luxemburg és Szlovénia kifejezetten deklaráltan elutasítja a százszázalékos hidrogénre való – bekeverést nélkülöző – átállást. Megfigyelhető, hogy hét országnak még nincsen határozott álláspontja ebben a kérdésben, ezek között vannak a visegrádi országok is Magyarország kivül.

A hidrogén bekeverését és az átmeneti időszak legalább húszévesre történő kiterjesztését több érv is alátámasztja. A hidrogén földgázrendszerben történő alkalmazásának kutatásával és úgy általában a hidrogénnel az egyes európai országok technológiai fejlettségük, a 3. fejezetben bemutatott eltérő villamosenergia-mixük (de igaz ez a végsőenergia-felhasználásra is) és földrajzi viszonyaik miatt eltérő módon és sebességgel kezdtek el foglalkozni. Ezen túl a végsőenergia-felhasználásban a földgáz

5. ábra. Egyes európai országok engedélyezett maximális hidrogénbekeverési limitértéke¹⁷

¹⁷ Nemzetközi Energiaügynökség 2019. november, saját szerkesztés.

aránya és így a földgázfüggőség is jelentősen változó az országok között, így a dekarbonizáció és vele együtt a hidrogéninfrastruktúra kialakítása is eltérő kihívást jelent a tagállamoknak. Erre szolgál példaként az 5. ábra, amely néhány európai ország engedélyezett maximális hidrogén-bekeverési arányát mutatja be.

Egyelőre az országok szabályozásai eléggé differenciáltak a hidrogén-bekeverés engedélyezett értéke tekintetében. Bár több országban – így például Hollandia és az Egyesült Királyság esetében – előrehaladott kutatások zajlanak a hidrogén bekeveréséről (kísérleti projekteknél már a húsz százalékot is tesztelik), máshol még csak most indulnak el azok a pilótaprojektek, amelyek kellő alapot nyújthatnak a szabályok kialakításához. Látható tehát, hogy a hidrogéngazdaság szempontjából az országok eltérő fejlettségi állapota és tapasztalata nem teszi lehetővé a bekeverés átugrását, és egyből a százszázalékos hidrogéninfrastruktúra kiépítését.

A bekeverés és a földgáz hidrogénnel való kiváltása legkorábban az Európai Hidrogénstratégiában prognosztizáltak szerint is a 2030-as évek közepétől várható, ami azt is jelenti, hogy a földgáz legalább a következő tíz évben még szerves részét fogja képezni az energiaellátásnak, emiatt lényeges ezt is szem előtt tartani. A hazai és európai földgázrendszer fejlesztése két úton is végbemegy: egyrészt a jelenlegi földgázhálózatban szükséges azokat a csővezetékszakaszokat és berendezéseket javítani és akár cserélni is, amelyek elérték az élettartamuk végét, másrészt az ellátásbiztonság szempontjából új vezetékek és rendszerelemek építése is indokolt. Előbbi esetében a földgázszolgáltatóknak minden évben meghatározott ütemtervük van az egyes vezetékszakaszok korszerűsítésére. Ezek a munkálatok általában elég költségesek, hiszen az anyagköltségen felül nagymértékű építőmunkával is járnak (utcai burkolatok felbontása, majd újraaszfaltozása). Éppen ezért ezeket a beruházásokat a megtérülés érdekében hosszú távra, évtizedekre tervezik.

Hasonló a helyzet az új vezetékek és rendszerelemek építésével is, európai szinten elég csak a 2021 januárjában átadott Balkáni Áramlat (a Török Áramlat és a Kék Áramlat nevet is használják) vezetékre gondolni – amely Oroszországot a Fekete-tenger alatt Törökországgal köti össze, majd Bulgárián és Szerbián keresztül jut Magyarországra (illetve egy része Bosznia-Hercegovinába ágazik le) –, vagy a jelenleg is épülő Északi Áramlat-2 vezetékre – mely Oroszországot a Balti-tenger alatt köti össze Németországgal. Ilyen volumenű beruházásokat (az óriási ráfordítás miatt – az Északi Áramlat-2 becsült költsége 9,5 milliárd euró) legalább harminc, de inkább ötven évre terveznek. A bekeverés segíthet kitolni a földgázrendszer élettartamát, és így az aktuális beruházások is megtérülhetnek,

de ami ennél még lényegesebb, nem zárja ki a hálózat karbantartását és fejlesztését az elkövetkezendő években. Erre azért is kell gondolni, mert a csökkenő földgázfelhasználás csökkenti a rendszer kihasználását, vagyis az egységnyi gázra jutó infrastrukturális költségek növekedni fognak. Ez azzal fog járni, hogy idővel a profit el fog tűnni a rendszerből, és a szükséges befektetések elmaradnak. Végül, de nem utolsósorban, az Európai Hidrogénstratégia is leszögezi, hogy a bekeverés lehetőséget biztosít a decentralizált hidrogéntermelés elterjedésére és növekedésére, mert így helyileg lehet a hidrogént betáplálni a rendszerbe.

Összességében azt javasoljuk tehát, hogy a hidrogénbekeverés európai uniós szinten is megjelenő és támogatandó alternatíva legyen, valamint a földgázrendszerre jellemző beruházások időbelisége miatt a bekeverés támogatási időszakára a szabályozó legalább húsz évet vegyen figyelembe. A magyar érdekek érvényesítése szempontjából jó opciót kínál a visegrádi országokkal történő együttműködés lehetősége. A potenciális partnerországoknak még nincs határozott állásfoglalásuk a bekeverést illetően, de energiamixük, infrastrukturális és egyéb adottságaik hasonlóak, így a közös álláspont kialakításának nincsenek szakmai korlátai.

5. A szabályozási jogkörök ideális szintje

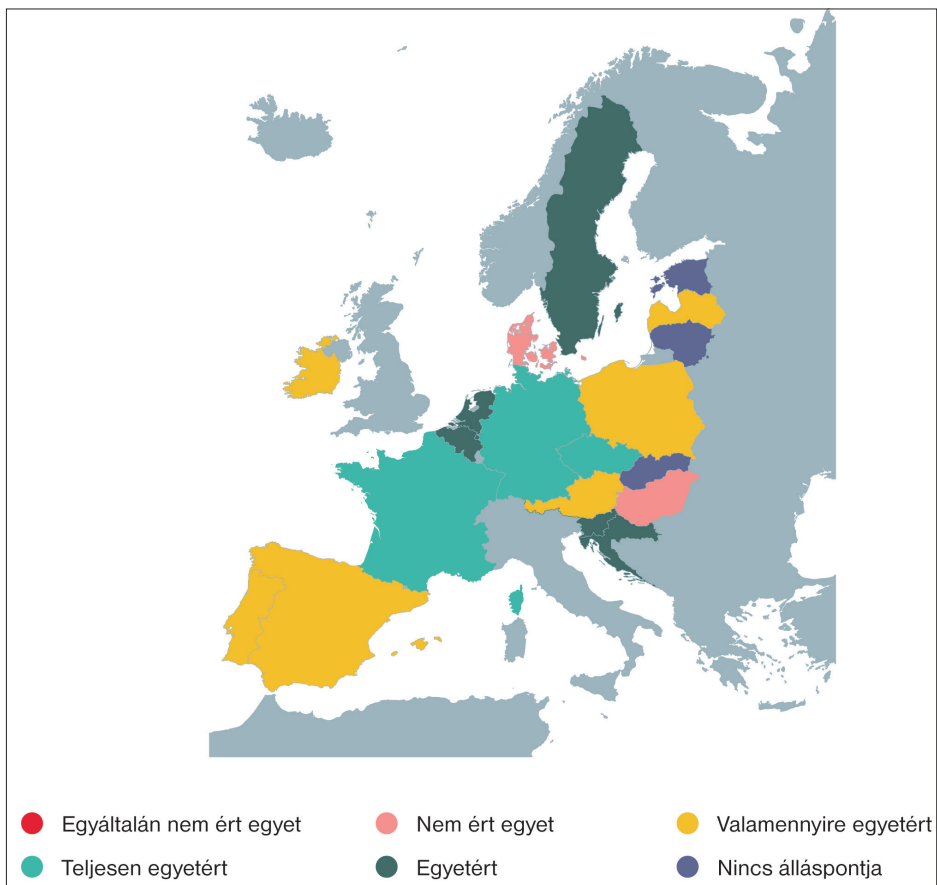
Mivel az európai hidrogénpiaci szabályozás kialakulóban van, számos kérdésben a közeljövőben dől majd el, hogy mely jogkörök maradnak tagállami hatáskörben, és melyek kerülnek uniós szintre. A jelenlegi információk alapján az egyik fontos vitás pont az előző fejezetben ismertetett bekeverés arányának meghatározása, a másik pedig a hidrogéninfrastruktúra kiépítésével kapcsolatos költségallokációs szabályok kialakítása lesz majd.

Az Európai Hidrogénstratégia a bekeverést vélhetően azért sem támogatja egyértelműen, mert tart attól, hogy amennyiben az egyes országok különböző százalékban határozzák meg a hidrogénarányt, az problémákat okozhat a földgáz határokon túlnyúló áramlásában, kereskedésében, és így veszélyeztetné az európai energiapiacok integrációjának erősödését. Másfelől azonban az előző fejezetben bemutatott tagállami különbségek egyelőre nem teszik lehetővé közösségi szintű értékek meghatározását.

Az ACER arról is megkérdezte a tagállami szabályozó hatóságokat, hogy támogatnák-e a bekeverési arányok uniós szintű előírását. A választ a 6. ábra mutatja. Bár a kérdésben egyedül Magyarország adott elutasító választ, további hat tagállam (Írország, Spanyolország, Portugália,

Lettország, Lengyelország és Ausztria) csak részben támogatja az elképzelést, valamint három válaszdó ország (Észtország, Litvánia és Szlovákia) nem rendelkezik még kialakult állásponttal. Összességében a huszonhét európai uniós tagállamból egyelőre mindössze kilenc nyilatkozott támogatóan az elképzelésről, jellemzően azok (például Franciaország, Németország, Hollandia), ahol a bekeveréssel kapcsolatos fejlesztések előrehaladott állapotban vannak.

6. ábra: Az egyes országok szabályozó hatóságainak válasza arra a javaslatra, hogy a hidrogén bekeverési arányát európai uniós szinten kellene szabályozni¹⁸

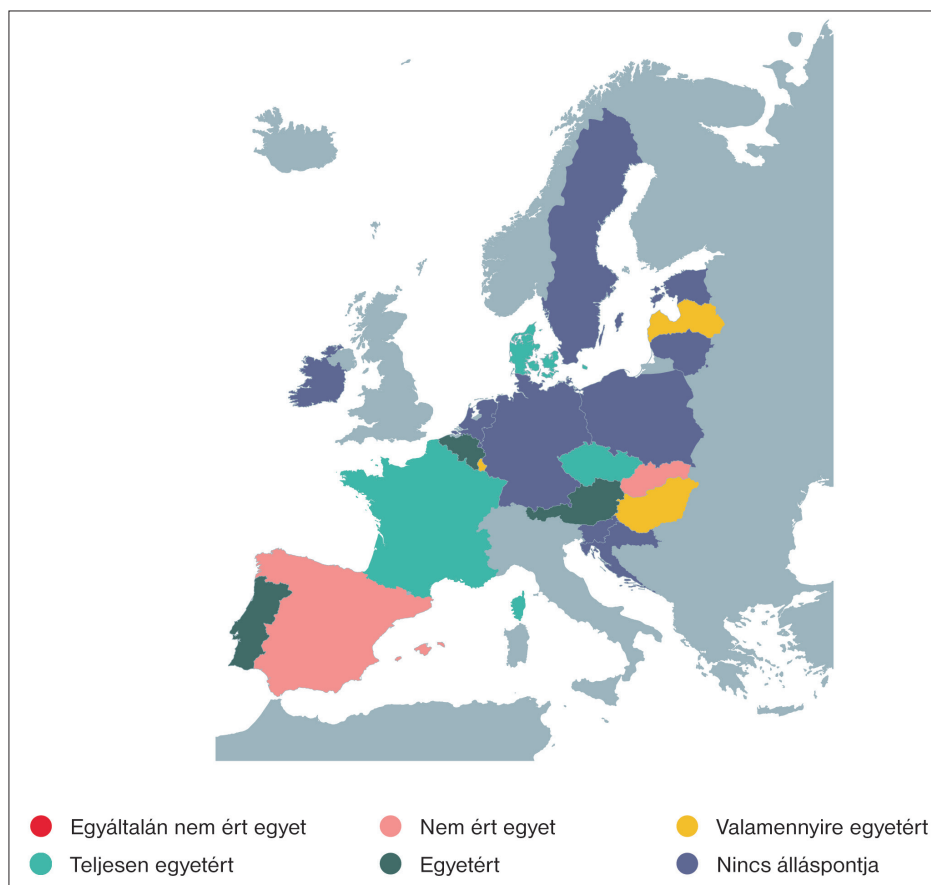

¹⁸ Agency for the Cooperation of Energy Regulators 2020, saját szerkesztés.

Az ACER azt is megkérdezte a tagállamoktól, hogy támogatnának-e egy egységes uniós minimális kétszázalékos hidrogénbekeverési limitet, ami a közös szabályozás egy enyhébb formájának tekinthető. A választokat a 7. ábra mutatja be. Ez a kérdés jelentős mértékben megosztotta a tagállamokat. A minimális határ bevezetését ellenezte Spanyolország és Szlovákia, de támogatta Dánia, Csehország, Ausztria, Belgium, Franciaország és Portugália. A legtöbb válaszadónak jelenleg még nincsen kialakult álláspontra.

7. ábra. Az egyes országok szabályozó hatóságainak válasza arra a javaslatra, hogy a hidrogén bekeverési arányát európai uniós szinten egységesen legalább két százalékban kellene meghatározni¹⁹

¹⁹ Agency for the Cooperation of Energy Regulators 2020, saját szerkesztés.

kult álláspontja erről a kérdésről, idetartozik Hollandia, Németország és Lengyelország is. Az a felmérésből egyértelműen látszik, hogy bár a közös uniós bekeverési határ meghatározását többen támogatták, mint a javaslatként megfogalmazott minimális kétszázalékos limitet, egyik esetben sem beszélhetünk teljesen egységes és szilárd uniós álláspontról. Ráadásul a kétszázalékos limit kérdésében többen olyanok nem tudtak állást foglalni, akik egyébként a közös uniós limit meghatározását támogatták (például Németország, Hollandia, Csehország).

Az eredményekből levonható tanulság, hogy a bekeverés szempontjából előrehaladott állapotban lévő tagállamok támogatják az arány uniós szintű szabályozását, hiszen azzal lépéselőnybe kerülnének a felzárkózó országokkal szemben. Az egységes bekeverés bevezetése azt jelentené, hogy azok az országok, amelyek fejlett hidrogéninfrastruktúrával rendelkeznek, növelhetik gázexportjukat azoknak az országoknak a rovására, amelyeknek még időre van szükségük a kötelező kvóták teljesítéséhez szükséges eszközök fejlesztéséhez. Ezzel szemben az arányok tagállami szintű meghatározása mérsékelheti az előrehaladott országok versenyelőnyét. A minimális arányszám központi meghatározásában nem rajzolhatók fel ennyire egyértelmű törésvonalak, mert bár a szabályozás segítené az országok piacainak összekapcsolását, mérsékelné a teljes bekeverési arány uniós szintű meghatározásának esélyét. Magyarország a hidrogéninfrastruktúra kiépítése tekintetében a felzárkózó országok közé tartozik, ezért nem érdekelt a bekeverési arányok uniós szintű előírásában. Mivel azonban hazánk a régió országaihoz képest nincs lemaradásban, és az elmúlt időszakban jelentős hidrogénpiaci fejlesztésekbe kezdett, érdekelt lehet a minimális bekeverési arány közösségi szintű szabályozásában.

A jogkörökkel kapcsolatos másik fontos dilemmát a várhatóan a nagy forrásigényű hidrogéninfrastruktúra kiépítésének és működtetésének költségallokációs szabályainak meghatározása jelenti. Az Európai Hidrogénstratégiában egyértelműen megjelennek ösztönző és támogató irányvonalak, amelyeket főleg a technológia terjedésének kezdeti szakaszában tervez az unió alkalmazni. A Stratégia 2030-ig 24-42 milliárd euró közé becsüli az elektrolizálóba irányuló beruházások összegét, és 220-340 milliárd euróra teszi annak a 80-120 gigawattnyi szél- és naperőművi kapacitás telepítésének költségét, amely a berendezés működéséhez szükséges megújuló alapú villamos energiát elő tudja állítani. Ezeknek a hidrogéninfrastruktúra-elemeknek a kiépítését tervezi a Bizottság pénzügyi ösztönzőkkel segíteni. Az azonban jelenleg még nyitott kérdés – és erről a Stratégia sem ejt szót –, hogy különösen a kez-

deti időszakban a hidrogén termelése és felhasználása mekkora többletköltséget fog jelenteni például a földgázhoz viszonyítva, és ez mekkora tarifanyomást eredményez majd.

Az Európai Unió korábbi energiapiaci szabályozási csomagjai a tagállamokat a liberalizáció és a dereguláció irányába ösztönözték, ami markánsan megjelenik a tarifaképzéssel kapcsolatos elvárásokban is. A törekvések időről időre konfliktusba kerülnek a magyar tarifaszabályokkal, különösen a Rezsicsökkentési Programban érintett lakossági fogyasztók esetében, és ez a probléma várhatóan a hidrogénpiaci szabályok kialakításánál is felmerül majd. Mivel Magyarország számára az olcsó lakossági tarifák fenntartása kiemelt prioritású társadalmi célkitűzés, érdemes lehet a bizottsági szabályok megjelenése előtt megkezdeni azoknak az árképzési megoldásoknak a gazdasági és jogi vizsgálatát, amelyek anélkül tennék lehetővé a hazai hidrogéngazdaság fejlődését, hogy annak költségeit a lakosságra kellene terhelni. Ehhez pedig elengedhetetlenül szükséges, hogy Magyarország a tarifaképzési szabályozást képes legyen továbbra is tagállami hatáskörben tartani.

6. Összegzés

Jelen tanulmány három, a hidrogéngazdaság fejlődésével kapcsolatos, uniós szintű szabályozási dilemmát – a nukleáris energia figyelembevételét, a földgázhálózatba történő bekeverés lehetőségét, valamint az uniós és tagállami jogkörök közötti ütközést – vizsgált. A rendelkezésre álló előrejelzések szerint a hidrogén középtávon fontos szerepet tölt majd be az európai tagállamok energiarendszereiben, ráadásul az új technológia jelentős mértékben átalakíthatja az országok közötti gazdasági és geopolitikai viszonyrendszert, így Magyarországnak érdemes saját érdekeit markánsan képviselni az európai szabályok kialakításában.

A tanulmány főbb megállapításai és javaslatok az alábbiak.

- A nukleárisenergia-alapú hidrogéntermelés környezetvédelmi teljesítménye nem marad el a megújuló alapú előállításétól, ráadásul a technológia az Európai Unió számos tagállama számára megkerülhetetlen dekarbonizációs törekvéseik sikeres teljesítéséhez. Az európai hidrogénstratégia a nukleáris alapú termelést mégsem sorolja a „tisztá” kategóriák közé, ami akadályozza a technológiához kapcsolódó projektek támogatását. A közösség klímavédelmi céljainak elérése érdekében javasoljuk tehát, hogy Magyarország – a többi atomerőművel rendelkező

tagállammal közösen – lépjen fel azért, hogy az unió a nukleárisenergia-alapú hidrogéntermelést is a „tisztá” kategóriába sorolja.

- Európai szinten egyelőre eldöntetlen kérdés, hogy a közösség átmeneti technológiaként támogassa-e a hidrogén bekeverését a meglévő földgázhálózatba, vagy inkább azzal párhuzamos, kizárólag hidrogén-infrastruktúra építésébe kezdjen. A tagállamok adottságai közti különbségek, a meglévő földgázhálózatban jelentkező forrásigények és a tisztán hidrogénalapú infrastruktúra kiépítésének magas költségei miatt javasoljuk a bekeverés támogatását.
- Az európai hidrogénpiac kialakítása során több területen is felmerül a kérdés, hogy a szabályokat uniós vagy tagállami szinten érdemes-e kialakítani. Az előbbi pontban említett bekeverés engedélyezése esetén a bekeverési arányok uniós szintű meghatározásának elutasítását javasoljuk. Ezzel szemben a minimális bekeverési arány központi meghatározása előnyöket és hátrányokat egyaránt jelentene Magyarország számára, így érdemes ezt a jövőben alaposabban mérlegelni. Végül, a hidrogéngazdasági fejlesztések magas költségigénye okozta tarifanyomás új árképzési szabályok bevezetését indokolhatja. A tarifaképzés területén a jogkörök uniós szintre kerülése komoly kockázatot jelent Magyarország számára, így nem javasoljuk ennek elfogadását.

A tanulmány során ismertetett dilemmák jellemzően nemcsak Magyarország, de az egész régió és különösen a visegrádi országok számára is kulcsfontosságúak. Ráadásul a legtöbb fenti pontban nem azonosíthatók érdekütközések ezek között az országok között, így érdemes lehet megkezdeni a szorosabb együttműködést, mert az jelentősen növelheti a magyar (és így a visegrádi) érdekek érvényesítésének esélyeit az európai szintű diskurzusban.

Irodalom

Agency for the Cooperation of Energy Regulators 2020: *ACER Report on NRAs Survey – Hydrogen, Biomethane, and Related Network Adaptations.*

Európai Bizottság 2020: *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: Hidrogénstratégia a klímasemleges Európáért.* <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0301&from=EN> (letöltve: 2021. szeptember 15.).

Innovációs és Technológiai Minisztérium 2021: *Magyarország Nemzeti Hidrogénstratégiája.* <https://kormany.hu/dokumentumtar/magyarorszag-nemzeti-hidrogenstrategiaja> (letöltve: 2021. szeptember 15.).

Magyar Energetikai és Közműszabályozási Hivatal 2020: *A magyar földgázrendszer 2019. évi adatai.* https://fgsz.hu/file/documents/1/1837/fgr_kiadvany_2019.pdf (letöltve: 2021. szeptember 5.).

Nemzetközi Energiaügynökség 2019. május: *Nuclear Power in a Clean Energy System.* <https://www.iea.org/reports/nuclear-power-in-a-clean-energy-system> (letöltve: 2021. szeptember 15.).

Nemzetközi Energiaügynökség 2019. június: *The Future of Hydrogen.* <https://www.iea.org/reports/the-future-of-hydrogen> (letöltve: 2021. szeptember 15.).

Nemzetközi Energiaügynökség 2019. november: *World Energy Outlook 2019.* <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2019> (letöltve: 2021. szeptember 15.).

Nemzetközi Energiaügynökség 2020: *Energy Technology Perspectives 2020.* <https://www.iea.org/reports/energy-technology-perspectives-2020> (letöltve: 2021. szeptember 15.).

Nemzetközi Energiaügynökség 2021: *Net Zero by 2050 – A Roadmap for the Global Energy Sector.* <https://www.iea.org/reports/net-zero-by-2050> (letöltve: 2021. szeptember 15.).

Nemzetközi Energiaügynökség [é. n.]: <https://www.iea.org/countries> (letöltve: 2021. szeptember 5.).

Portfolio 2020: <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20200912/oriasi-atomeromu-projektrel-szabadulna-lengyelorszag-a-szen-fogsagabol-448308> (letöltve: 2021. szeptember 15.).

Statista 2021: <https://www.statista.com/statistics/1199339/global-hydrogen-production-and-consumption-by-sector/> (letöltve: 2021. szeptember 15.).

World Nuclear Association 2011: *Comparisn of Lifecycle Greenhouse Gas Emissions of Various Electricity Generation Sources*. http://www.world-nuclear.org/uploadedFiles/org/WNA/Publications/Working_Group_Reports/comparison_of_lifecycle.pdf (letöltve: 2021. szeptember 15.).

Kelemen Gábor
*A hazai mikrovállalkozások digitális
felkészültsége 2021-ben*
A Századvég primer kutatásának
összefoglalója

1. Bevezetés

A mikrovállalkozások az Európai Unió tagállamaiban és így Magyarországon is jelentős arányt képviselnek az összes vállalkozáson belül, ennek ellenére viszonylag szűkösen állnak rendelkezésre átfogó adatok az ő belső működésükről, különösen a digitális eszközök használatára és a digitalizációval kapcsolatos attitűdjükre vonatkozóan.

Az adatok szűkössége e vállalkozói szegmenst tekintve nem hazai sajátosság, a digitális fejlettség mérésére széles körben használt *Digitális Gazdaság és Társadalom Index* (DESI) mutatóinak alapját képező kutatások is kizárólag a tíznél több főt foglalkoztató vállalkozásokra terjednek ki, így a mikrovállalkozások adatai nem jelennek meg a mutatóban.

Ez a felismerés hívta életre azt a primer kutatást, amely az egyéni és társas mikrovállalkozások (0–9 fő) digitalizáltsági szintjének, digitális felkészültségének, attitűdjeinek és elvárásainak átfogó felmérését célozta meg annak érdekében, hogy a döntéshozók megalapozott információk birtokában tudjanak szak- és fejlesztéspolitikai szintű döntéseket hozni.

A primer kutatás során 33 különböző, a digitális eszközök, alkalmazások és szolgáltatások használatával, illetve a velük szemben támasztott elvárásokkal, attitűdökkel összefüggő kérdést tettünk fel a mikrovállalkozások vezetőinek. Jelen tanulmány ennek a primer kutatásnak az eredményeit foglalja össze.

1.1. A mikrovállalkozások jelentősége

Az egyéni és társas mikrovállalkozások Magyarországon a vállalkozások döntő többségét alkotják: a 2019-es évre vonatkozó statisztikai adatok szerint a mintegy 857 ezer működő vállalkozásból csaknem 800 ezer tartozott ebbe a körbe, ami az összes működő vállalkozás 93,2 százalékát jelentette. A vizsgált vállalkozási kör az elmúlt években is hasonló arányban járult hozzá a vállalkozások számának növekedéséhez.

Az összes működő vállalkozás 2019-ben összesen 3,29 millió főt foglalkoztatott, ebből az egyéni és társas mikrovállalkozásoknál foglalkoztatottak száma meghaladta az 1,25 millió főt, ami ebben a szegmensben 38 százalékos foglalkoztatási arányt jelent. 2018-ban az EU minden országában nőtték a vállalkozások foglalkoztatottsági mutatói, amiben uniós szinten a mikrovállalkozások játszották a legnagyobb szerepet.¹

Az összes működő vállalkozás árbevétele 2019-ben 118 ezer milliárd forint volt, amiből a mikrovállalkozások 24 ezer milliárd forinttal részesedtek, vagyis ez a szegmens adta az összes működő vállalkozás árbevételének 20,3 százalékát.

Az összes működő vállalkozás által előállított hozzáadott érték 23,9 százalékát (6,7 ezer milliárd forintot) termelték meg az egyéni és társas mikrovállalkozások hazánkban. Az EU szintjén 2018-ban a teljes hozzáadottérték-növekmény 28,5 százalékáért feleltek a mikrovállalkozások.²

Az exportból való részesedésük mindössze 6,5 százalékos, illetve az egy foglalkoztatottra jutó árbevételük nem éri el a nagyobb kkv-k 50 százalékát, valamint alig haladja meg a nagyvállalatok mutatójának 40 százalékát, amit a foglalkoztatotti létszámból való részesedés (38 százalékos) és az árbevételi részesedés (20,3 százalékos) nagysága közti különbség magyaráz.

1.2. A digitalizáció jelentősége

A digitalizáció (és szűkebb értelemben az IKT szektor) világszerte kiemelkedő szerepet játszik az értékteremtésben és a versenyképesség erősítésében. A témában számos tanulmány, szakértői számítás született a nem-

---

¹ Éves jelentés az európai kkv-szektorról 2018/2019.

² Éves jelentés az európai kkv-szektorról 2018/2019.

zetközi szakmai szervezetek (például ITU³) keretein belül, az Európai Unió égisze alatt és Magyarországon egyaránt.⁴

Az Informatikai Vállalkozások Szövetsége (IVSZ) által 2019-ben készített elemzés alapján a digitális gazdaság már ma is a nemzetgazdasági szintű GVA 20-25 százalékát adja, ám egy, az új technológiák (5G, IoT, MI, blockchain stb.) gyors bevezetésére épülő technológiavezérelt forgatókönyv érvényesülése 2023-ra éves szinten csaknem 4 ezer milliárd forint GDP-többletet eredményezne, ami 1800 milliárd forint feletti éves adóbevétel-többletet jelentene az organikus pályához képest.

Csúcstechnológiai iparágként az IKT ágazat nemcsak az egyes nemzetgazdaságok bruttó hozzáadott értékéhez (GVA⁵) és foglalkoztatásához járul hozzá nagy arányban, hanem jelentős részt képvisel a beruházásokon és a kutatás-fejlesztési tevékenységen belül is.

A tanulmány a hagyományos módszertan mellett az ún. multiplikátor hatást (az egyes ágazatok között fennálló gazdasági kapcsolatok útján jelentkező közvetett, valamint a jövedelmek belföldi elköltésével realizálódó indukált hatásokat) is figyelembe vette a digitális gazdaság súlyának megállapítását célzó számításai során. Az új módszertannal számolva a teljes IKT szektor közvetlenül és közvetetten összesen évi 4,3–6,1 ezer milliárd forint GVA létrejöttéhez járult hozzá a magyar gazdaságban, ami a teljes nemzetgazdasági GVA 18,1–20,3 százalékát adta. Az új módszertannal számítva a digitális gazdaság az elmúlt években átlagosan 547–660 ezer állás-hely létrejöttéhez járult hozzá, a digitális gazdaság a magyar alkalmazottak 14-17 százalékának biztosított munkalehetőséget valamilyen módon.

1.3. A hazai kkv-k digitális felkészültsége a DESI alapján

Az EU Bizottság *Tartalmak, technológiák és kommunikációs hálózatok főigazgatósága* (DG CNECT) által 2020. június 11-én nyilvánosságra hozott DESI 2020-as *országjelentésben*⁶ szereplő adatok alapján Magyarország összesítésben egy helyet (22.-ről a 21.-re) javított a 2019-es eredményekhez képest.

---

³ A Nemzetközi Távközlési Egyesület (International Telecommunication Union) legutóbb 2018-ban publikált ilyen tartalmú jelentést *A szélessávú internet, a digitalizáció és az IKT-szabályozás gazdasági hatása* címmel.

⁴ IVSZ 2019.

⁵ *Gross Value Added.*

⁶ <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/hungary>

Az elmúlt hat évben a legmarkánsabb fejlődést Magyarország a hálózati összekapcsoltság (203 százalékos növekedés 2014-hez képest) és a digitális közszolgáltatások (205 százalékos növekedés 2014-hez képest) dimenzióban érte el, miközben gyakorlatilag stagnálás mutatható ki a humán tőke dimenzióban, illetve minimális növekedés az internethasználat és a vállalkozások digitalizáltsága esetében.

A jelen tanulmány szempontjából leginkább releváns DESI-dimenzióban, a digitális technológiák integráltsága terén Magyarország 2019-ről 2020-ra két helyet rontott, és összesítésben a 26., azaz utolsó előtti helyet foglalja el az európai uniós tagállamok között. Az e dimenzió alá tartozó indikátorok közül hazánk egyedül az e-kereskedelemből származó bevétel terén ért el az uniós átlaghoz közeli eredményeket.

1. táblázat: A DESI „digitális technológiák integráltsága” dimenziójának összetevői 2020-ban

A digitális technológiák integráltsága	DESI 2020 érték (HU)	DESI 2020 érték (EU-átlag)
4a1. Elektronikus információcsere (vállalkozások aránya)	14%	34%
4a2. Közösségi média (vállalkozások aránya)	12%	25%
4a3. Big data (vállalkozások aránya)	6%	12%
4a4. Felhőalapú szolgáltatások (vállalkozások aránya)	11%	18%
4b1. Online értékesítő kkv-k (kkv-k aránya)	12%	18%
4b2. E-kereskedelemből származó forgalom (kkv-k forgalmának aránya)	11%	11%
4b3. Határokon átnyúló online értékesítés (kkv-k aránya)	5%	8%

FORRÁS: DESI 2020

Az elektronikus információcsere mutató esetében Magyarország 14 százalékos eredményével, 20 százalékponttal marad el az uniós átlagtól. A vállalkozások körében használt közösségi médiafelületek esetében is jóval alacsonyabbak a magyar adatok az EU átlagához képest. Azon vállalkozások aránya, amelyek legalább két különböző közösségi médiafelületet, blogot, mikroblogot, Wiki-alapú tudástárat stb. használnak, és ezeken a felületeken felhasználói profillal is rendelkeznek, nem éri el a 12 százalékot, szemben az EU 25 százalékos átlagával. A bármilyen forrásból származó nagy adathalmazokat feldolgozó, elemző vállalkozások hazai aránya éppen a fele az uniós átlagnak. Szintén jelentős az elmaradás a felhőalapú szolgáltatásokat igénybe vevő vállalkozások arányát tekintve: hazánkban gyakorlatilag minden tizedik vállalkozás használ felhőalapú szolgáltatásokat. 2015-höz képest ugyan közel egyharmadával nőtt a magyarországi online kereskedő vállalkozások száma, de még így is jelentősnek mond-

ható az uniós átlaghoz képest tapasztalt lemaradás. Miközben az online kereskedő (értékesítő és/vagy vásárló) vállalkozások aránya messze uniós átlag alatti, addig a hazai vállalkozások e-kereskedelemből származó bevételeinek aránya (11 százalék) lényegében az uniós átlaggal (11 százalék) megegyező. Külföldre az érintett vállalkozások 5 százaléka értékesít, szemben az EU28 8 százalékos átlagával.

2. Primer kutatás

2.1. Az adatfelvétel módszertana

- A kutatás célcsoportja: a magyarországi székhelyű egyéni vállalkozók és társas mikrovállalkozások (<10 alkalmazott)
- Minta: régiós és iparági eloszlás szerint országosan reprezentatív
- Elemszám: N=1000
- Adatfelvételi módszer: CATI (számítógéppel támogatott telefonos megkérdezés)
- A kérdőív hossza: 15 perc
- Az adatfelvétel időpontja: 2021. április–május

A kérdőívekben az előre megadott válaszlehetőségek mellett a válaszadónak lehetőségük nyílt arra, hogy a nyitott kérdéseknél bővebben is kifejtse véleményüket, érzéseiket vagy tapasztalataikat, melyeket a kérdezőbiztos azonnal online felületen rögzített. A számítógépre programozott kérdőívnek köszönhetően kisebb a kérdezői hiba lehetősége, a kérdezők munkája folyamatosan ellenőrizhető, valamint az adatok utólagos rögzítésének költség- és időigénye megspórolható. A módszer előnye, hogy az így kapott válaszokat és összegyűjtött adatokat később komplex módon lehet elemezni, a vállalkozások szociodemográfiai jellemzőinek figyelembevételével.

2.2. A primer kutatás eredményeinek részletes bemutatása

2.2.1. Ellátottsági adatok

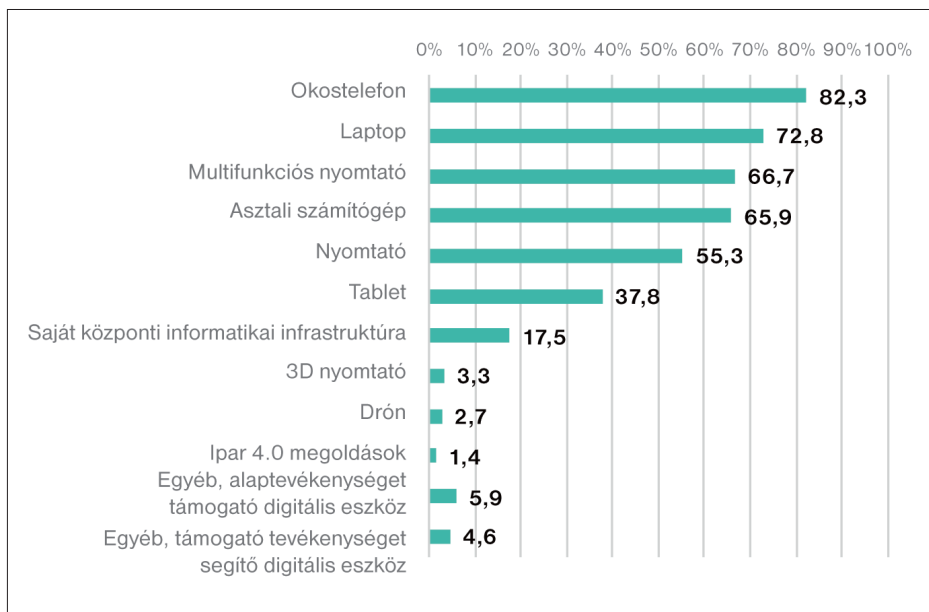
A megkérdezett vállalkozások körében az okostelefon a legelterjedtebb digitális eszköz (82,3 százalék). A vállalkozások háromnegyede (72,8 százalék) rendelkezik lappal, kétharmada (65,9 százalék) asztali számítógéppel, és viszonylag magasnak mondható a multifunkciós nyomtatóval

(66,7 százalék) rendelkező vállalkozások aránya is (szemben az asztali nyomtató elterjedtségével, amely csupán a vállalkozások valamivel több mint felében (55,3 százalék) áll rendelkezésre.

A tabletek penetrációja magasnak tekinthető, hiszen a vállalkozások 37,8 százaléka nyilatkozott úgy, hogy rendelkezik ilyen eszközzel, ugyanakkor rendkívül alacsony a saját központi infrastruktúrával (17,5 százalék) rendelkező vállalkozások aránya, illetve elenyésző az innovatív megoldások (például drónok, 3D nyomtatók, Ipar 4.0 megoldások) alkalmazása.

A felmérés szerint a pandémia időszakában nem történt szignifikáns változás az egyes digitális eszközök használatában: az okostelefonok használata 4,7 százalékkal, a laptopoké 6,3 százalékkal bővült, más eszközök használata nem változott érdemben.

1. ábra: Az alábbiak közül milyen eszközökkel rendelkezik az Önök vállalkozása? (A megkérdezettek %-ában)

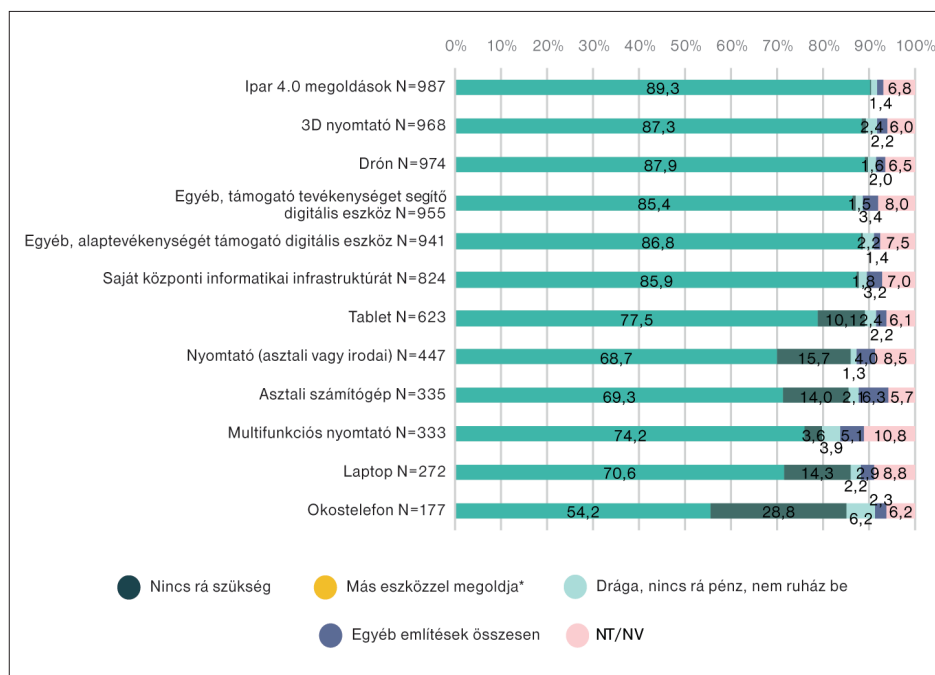

FORRÁS: SZÁZADVÉG

Azok a vállalkozások, amelyek igénybe vesznek digitális eszközöket, előnyként a munkavégzés támogatását, a gyorsaságot, az időhatékonyságot emelték ki, valamint azt, hogy ezek az eszközök szükségesek a vállalat működéséhez.

A nemhasználat okai között egyértelműen az igény hiánya („nincs szüksége rá”) dominál: a vizsgált eszközök és megoldások esetében – az okostelefont leszámítva – az adott eszközt nem használó válaszadók legalább kétharmada mondta azt, hogy nincs szüksége az adott eszközre a munkavégzéshez. Az ár nem tekinthető egyik eszközcsoport esetében sem akadályozó tényezőnek.

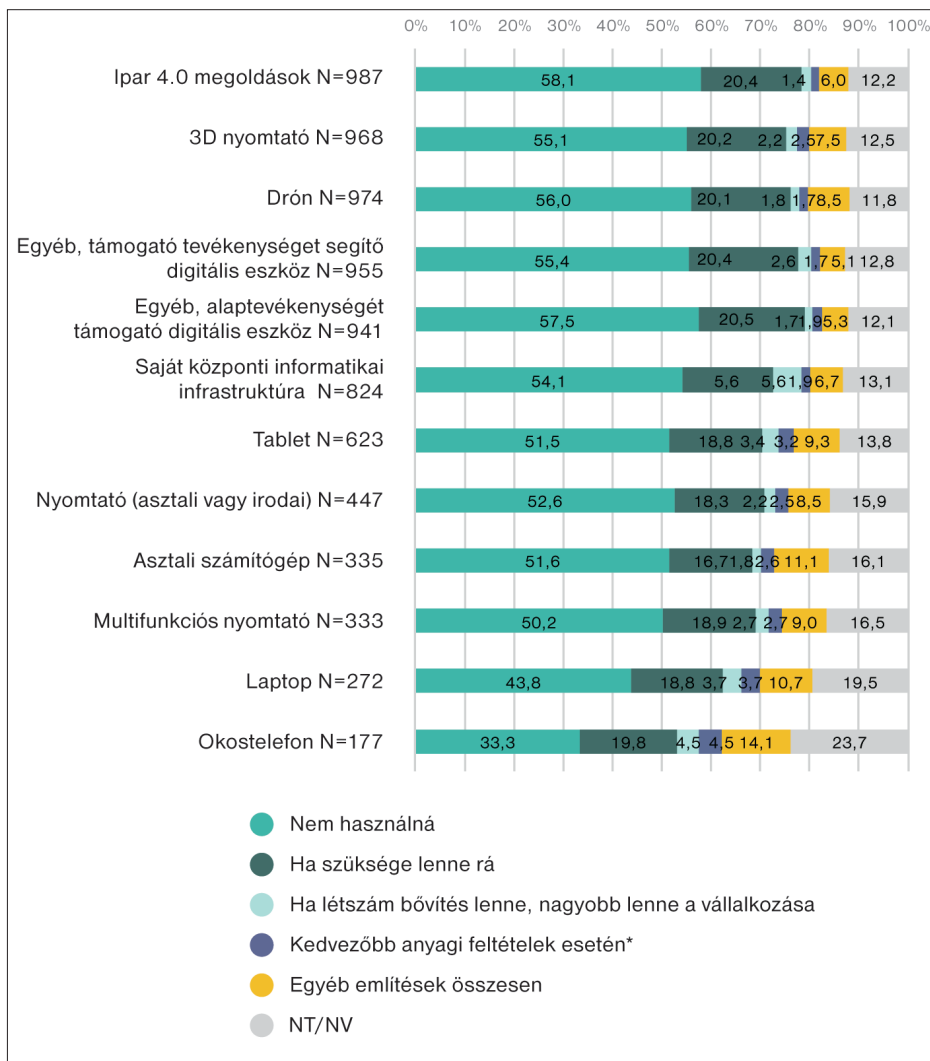
2. ábra: Amennyiben Önök nem veszik igénybe az alábbi eszközöket, annak mi az oka az Ön ismeretei szerint? (Azon vállalkozások %-ában, amelyek nem használnak ilyen eszközöket)

FORRÁS: SZÁZADVÉG

Mindezt visszatükrözik a „Milyen körülmények/feltételek esetén venné igénybe az alábbi eszközöket?” kérdésre adott válaszok is, amelyek többségében újból megerősítik az igény hiányát. Azok, akik mégis megfontolnák a jövőben ezeknek az eszközöknek a használatát (amennyiben szükségük lenne rá), jellemzően az okostelefon, a PC/laptop, az asztali nyomtató / multifunkciós nyomtató és a tablet beszerzését valószínűsítik.

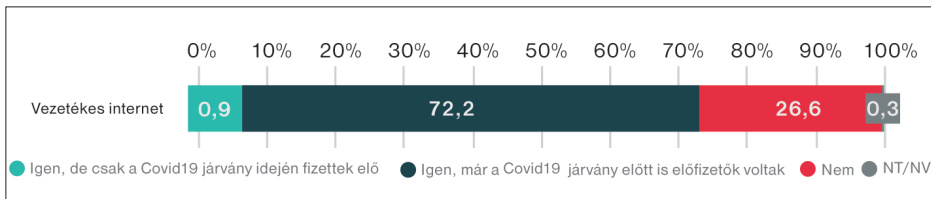
3. ábra: Milyen körülmények/feltételek esetén venné igénybe az alábbi eszközöket?
(Azon vállalkozások %-ában, amelyek nem használnak ilyen eszközöket)

FORRÁS: SZÁZADVÉG

Vezetékes internet-előfizetéssel a megkérdezett vállalkozások 73,1 százaléka rendelkezik, a pandémia idején mindössze az előfizetések 0,9 százaléka jött létre (ők mindannyian azt tervezik, hogy később, a járvány után is megtartják előfizetésüket).

4. ábra: Rendelkezik-e a vállalkozás vezetékes internet-előfizetéssel? (A megkérdezettek %-ában)

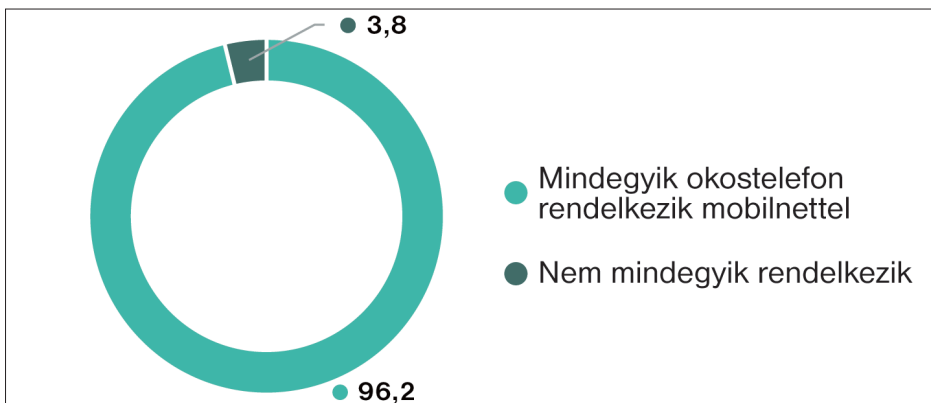

FORRÁS: SZÁZADVÉG

A megkérdezett vállalkozások 26,6 százaléka nem rendelkezik szélessávú internet-hozzáféréssel. Ennek oka a válaszok alapján elsősorban (42,1 százalék) az, hogy az adott cég nem vezetékes, hanem mobilinternetet használ, több mint negyedük (26,7 százalék) pedig lakossági (magán-) előfizetést vesz igénybe. A válaszadók 21,4 százaléka nyilatkozott úgy, hogy „nincs szüksége internetre”, ugyanakkor sem a megfelelő szélessávú infrastruktúra, sem az eszközök hiányát nem említették korlátozó tényezőként, ahogy a digitális eszközök használatát nem igénylő munkaköröket, illetve az előfizetés (magas) árát sem.

Az okostelefonnal rendelkező mikrovállalkozások (a teljes alapsokaság 82,3 százaléka) csaknem kivétel nélkül előfizetnek mobilinternetre is. A mobilinternetre vonatkozó fenti adat már tartalmazza a járvány idején regisztrált 8,7 százalékos növekményt is. A járvány idején adatcsomagot vásárlók mindegyike a válsághelyzet után is tervezi megtartani az előfizetést.

5. ábra: Az okostelefonok közül hány rendelkezik mobilinternet-előfizetéssel? (Az okostelefonnal rendelkezők %-ában)

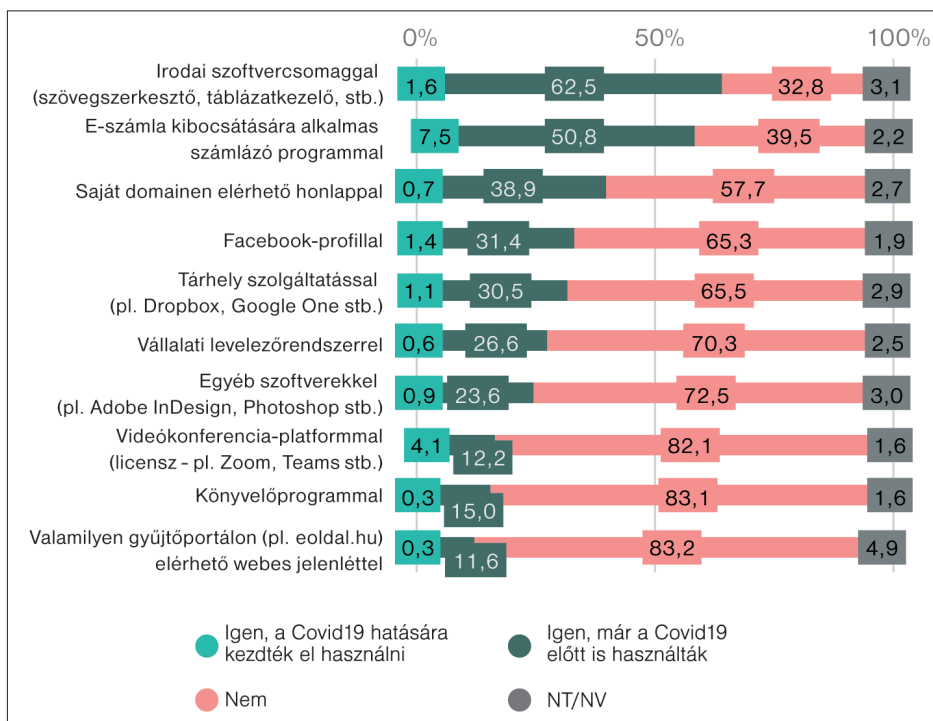
FORRÁS: SZÁZADVÉG

Mint az az előző ábrából is látszik, a megkérdezett vállalkozások körében minimális a mobilinternet-előfizetéssel nem rendelkező okostelefonok az aránya (3,8 százalék). Ezekre jellemzően azért nem vettek adatcsomagot, mert a vállalkozás rendelkezik vezetékess szélessávú internet-előfizetéssel (20,6 százalék), vagy egyáltalán nincs szüksége internetre (20,6 százalék).

2.2.2. Digitális megoldások, szolgáltatások használata

A digitális megoldások, szoftverek és alkalmazások használata az érintett vállalkozói körben meglehetősen alacsony. A többség irodai szoftvercsomagokat (64,1 százalék) és e-számla kibocsátására alkalmas programokat (58,3) használ csupán. Saját domainen elérhető honlappal (39,6 százalék), illetve Facebook-profillal (32,8 százalék) a kutatásba bevont vállalkozások több mint kétharmada rendelkezik.

6. ábra: Az Önök vállalkozása milyen szoftverekkel, alkalmazásokkal, egyéb digitális megoldásokkal rendelkezik? (A megkérdezettek %-ában, a tíz leggyakrabban használt megoldás)

FORRÁS: SZÁZADVÉG

Felhőalapú tárhelyszolgáltatást (31,6 százalék) az érintettek mintegy harmada vesz igénybe, videokonferencia platformmal, könyvelőprogrammal, illetve gyűjtőportál-jelenléttel csupán a megkérdezettek kevesebb mint 15 százaléka rendelkezik. A további vizsgált szolgáltatások (például a vállalkozások belső működését támogató rendszerek vagy a hirdetési platformok) igénybevételi aránya a 10 százalékot sem éri el.

A Covid19 járvány idején szignifikáns mértékben (14,7 százalékkal) az e-számla kibocsátására alkalmas programok használata nőtt, ami aligha független attól, hogy 2021 januárjától a NAV kiterjesztette a számlaadásról szóló adatszolgáltatási kötelezettséget, továbbá jelentősen (34 százalékkal) nőtt a videokonferencia platformok használata is.

Arra a kérdésre, hogy az érintett szolgáltatásokat saját infrastruktúráján vagy felhőszolgáltatás útján veszik-e igénybe, az érintettek eltérő válaszokat adtak: irodai szoftvercsomagot a megkérdezettek majdnem 80 százaléka (79,6 százalék) saját infrastruktúráján keresztül használja, míg az e-számla kibocsátására alkalmas programok esetében kiegyenlített az arány a saját és a felhőalapú infrastruktúra igénybevétele között. A tárhelyet használó vállalkozások kétharmada (68,4 százalék) felhőalapú tárhelyszolgáltatást vesz igénybe, harmaduk (31,6 százalék) használ saját infrastruktúráján üzemelő tároló eszközöket.

Az a kevés vállalkozás (a teljes kérdezetti kör 3-7 százaléka), amely önálló webshoppal/webáruházzal, távmunkaplatformmal, CRM rendszerrel vagy saját applikációval rendelkezik, nagyobb arányban saját infrastruktúráján használja ezeket a szolgáltatásokat.

Azok a vállalkozások, amelyek a járványhelyzet alatt kezdték használni az adott digitális szolgáltatásokat, többnyire azt válaszolták, hogy a járvány után is igénybe fogják venni azokat. Ez alól csupán néhány szolgáltatás (például tárhelyszolgáltatás, távmunka- és távoktatásplatform) tekinthető kivételnek, ugyanakkor ezek számossága – a rendkívül alacsony bázis miatt – elenyészőnek mondható.

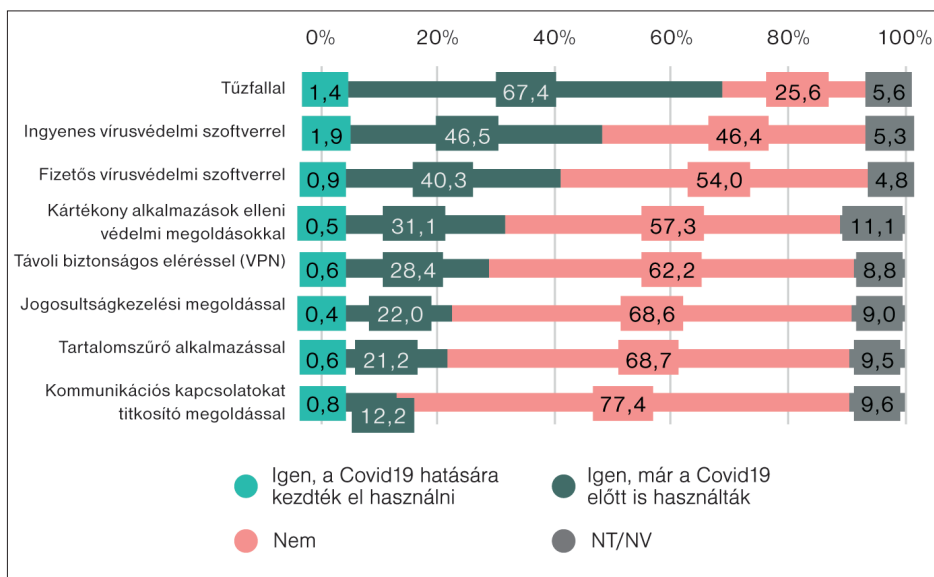
IT biztonsági megoldások közül a tűzfal használata a leggyakoribb: a válaszadók 68,8 százaléka nyilatkozta, hogy rendelkezik ilyen védelemmel. A megkérdezettek kevesebb mint fele válaszolta azt, hogy rendelkezik vagy ingyenes (48,4 százalék) vagy fizetős (41,2 százalék) vírusvédelmi szoftverrel.

Kártékony alkalmazások elleni védelmi megoldásokkal (31,6 százalék), illetve távoli biztonságos eléréssel (VPN) (29 százalék) az érintett vállalkozások kevesebb mint harmada, míg jogosultságkezelési megoldásokkal (22,4 százalék), illetve tartalomszűrő alkalmazással (21,8 százalék) csupán minden ötödik vállalkozás rendelkezik. Kommunikációs kapcsolato-

kat titkosító megoldások használatáról az érintett vállalkozások csupán 13 százaléka számolt be.

A pandémia nem hozott szignifikáns növekedést az IT biztonsági megoldások használatában, az egyetlen kivételt éppen a kommunikációs kapcsolatokat titkosító megoldások alkalmazása (körülbelül 6,6 százalékos növekedés) jelenti, azonban itt is rendkívül alacsony bázisról beszélhetünk.

7. ábra: Az Önök vállalkozása milyen IT biztonsági megoldásokkal rendelkezik?

FORRÁS: SZÁZADVÉG

Azok a vállalkozások, amelyek a járványhelyzet alatt kezdték az adott szolgáltatás használatát, többnyire úgy tervezik, hogy a járvány után is igénybe fogják venni azt.

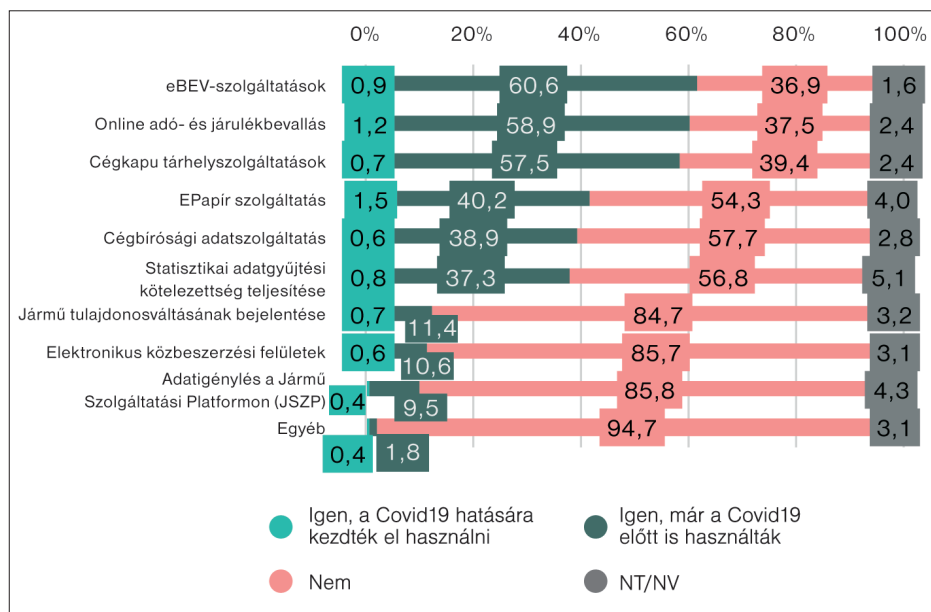
2.2.3. Digitális ügyintézési szolgáltatások igénybevétele

A felmérésben szereplő elektronikus ügyintézési szolgáltatások közül az érintett vállalkozások leggyakrabban (61,5 százalék) a különböző eBEV-szolgáltatásokat veszik igénybe, az adó- és járulékbevallást az érintettek 60,1 százaléka intézi online. Szintén magas a Cégbepont szolgáltatás (58,2 százalék) használata. Ez utóbbi meglepő adat, mert a

vállalkozások számára 2018 óta kötelező az állammal való kapcsolattartás során a Céghelyi használata, azaz valójában itt arról lehet szó, hogy vagy nem minden vállalkozás van tisztában a Céghelyi fogalmával, vagy a vállalkozások egy része harmadik fél (például könyvelőcég vagy jogi képviselő) útján intézi közigazgatási ügyeit. Az ePáper szolgáltatás is népszerűnek mondható (itt a használati arány 41,7 százalék). Cégbírósági adatszolgáltatást a vállalkozások majdnem fele (39,5 százalék) használ, míg statisztikai adatgyűjtési kötelezettségének az érintettek 38,1 százaléka tesz eleget online formában.

A Covid19-járvány idején e szolgáltatások nagy része esetében elnyesző változás történt, a legnagyobb növekedés (6,1 százalék) a jármű-tulajdonosváltás bejelentése szolgáltatás esetében látható.

8. ábra: Szokta-e az Önök vállalkozása használni az alábbi elektronikus ügyintézési szolgáltatásokat? (A megkérdezettek %-ában)

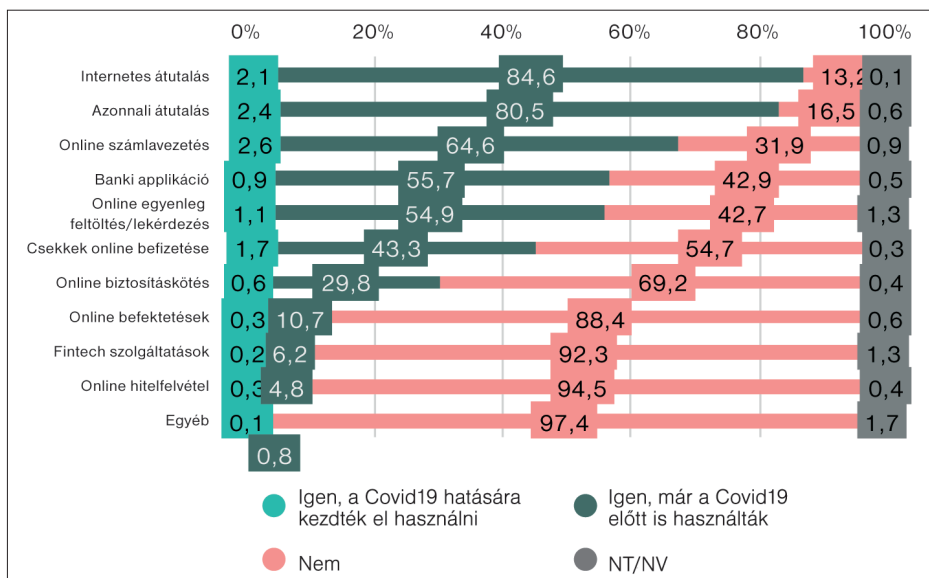
FORRÁS: SZÁZADVÉG

Az elmúlt időszakban megjelent új felhasználók döntő része a járvány elmúltával is az online ügyintézési formákat tervezi választani a személyes ügyintézésel szemben (az ePáper használatát illetően tízből csupán egy válaszadó nyilatkozott úgy, hogy a jövőben ezt a szolgáltatást nem kívánja igénybe venni).

A mikrovállalkozások többsége a járványt megelőzően is használta a legjellemzőbb online pénzügyi szolgáltatásokat: internetes átutalást a vállalkozások 86,7 százaléka kezdeményezett már, azonnali átutalást pedig 82,9 százalék. Az érintettek több mint kétharmada (67,2 százalék) bankszámláit online vezeti, míg valamivel több mint felük (56,6 százalék) banki applikációt használ pénzügyei intézése érdekében.

A pandémiás időszak növekménye e szolgáltatások esetében sem tekinthető kiemelkedőnek, leszámítva az online hitelfelvételt, ahol a növekedés mértéke (6,25 százalék) már említésre érdemes – noha alapvetően az alacsony bázissal magyarázható.

9. ábra: Szokta-e az Önök vállalkozása használni az alábbi elektronikus pénzügyi szolgáltatásokat? (A megkérdezettek %-ában)

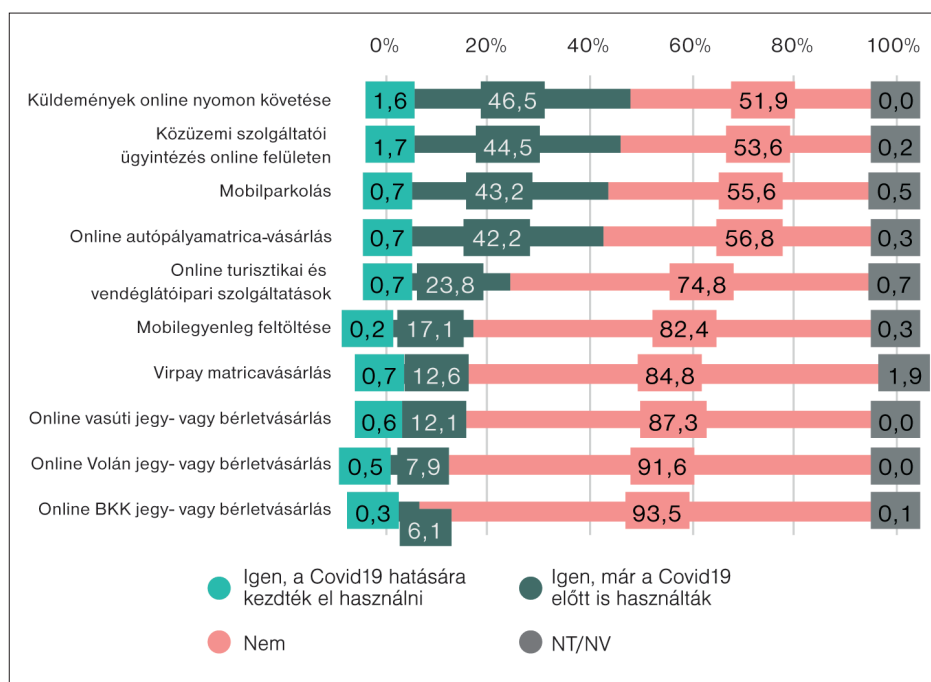
FORRÁS: SZÁZADVÉG KUTATÁS

A járvány időszakában megjelent új felhasználók döntő része a járvány elmúltával is használni szeretné ezeket a szolgáltatásokat.

Az elektronikus közüzemi és egyéb kényelmi szolgáltatások használata jellemzően igen alacsonynak mondható. Két szolgáltatást a vállalkozások több mint fele igénybe vesz: a küldemények online nyomon követését (48,1 százalék), ami feltehetően az online értékesítéshez és/vagy beszerzéshez kapcsolódik, valamint az online felületen történő közüzemi szolgáltatói ügyintézését (46,2 százalék).

Gyakrabban használt szolgáltatás még a mobilparkolás (43,9 százalék) és az autópálya-matrica internetes megvásárlása (42,9 százalék). A legkevésbé igénybe vett szolgáltatások a közösségi közlekedés különböző formáihoz (például online vasúti, busz- stb. jegy vásárlása) köthetők. A járvány idején ezeknek a szolgáltatásoknak az igénybevétele nem változott érdemben.

10. ábra: Szokta-e az Önök vállalkozása használni az alábbi elektronikus közüzemi és kényelmi szolgáltatásokat? (A megkérdezettek %-ában)

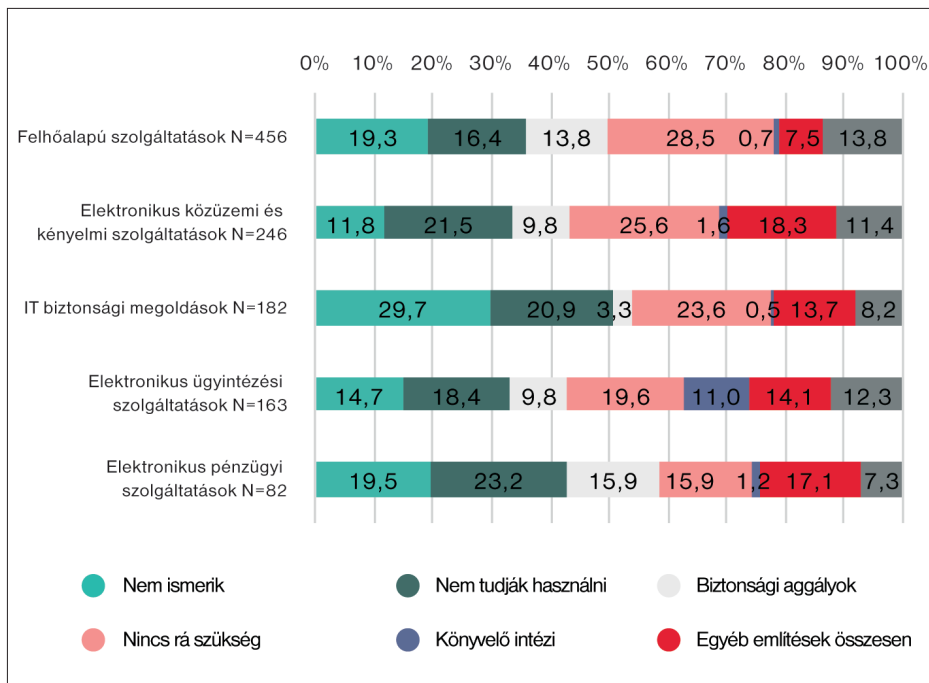

FORRÁS: SZÁZADVÉG KUTATÁS

Azok a vállalkozások, amelyek a Covid19-pandémia során kezdték el használni az érintett szolgáltatásokat – egy-egy kivételtől eltekintve – általában a világjárvány elmúltával is tervezik azok igénybe vételét.

A digitális szolgáltatásoktól való távolmaradás három leggyakoribb oka – az egyes szolgáltatások esetében eltérő mértékben – a „nem ismeri”, „nem tudja használni”, illetve „nincs szüksége rá” magyarázatokban keresendő. A nem használók körében hangsúlyos még a biztonsági aggályokat megfogalmazó válaszadók aránya is.

11. ábra: Amennyiben Önök nem veszik igénybe az alábbi szolgáltatásokat, annak mi az oka az Ön ismeretei szerint? (Azok %-ában, akik jelenleg nem használnak ilyen szolgáltatásokat)

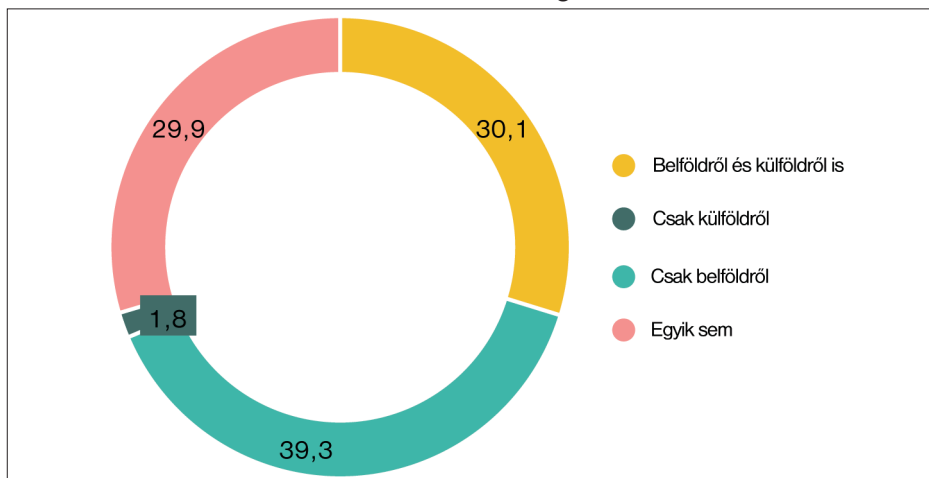
FORRÁS: SZÁZADVÉG

Arra a kérdésre, hogy a digitális szolgáltatásoktól távol maradó válaszadók milyen feltételek, körülmények esetén vennék igénybe az adott digitális szolgáltatásokat, az érintett válaszadók több mint fele megerősítette, hogy nincs szüksége ezekre, illetve a válaszadók 12-23 százaléka csak akkor venné ezeket a szolgáltatásokat igénybe, amennyiben úgy ítélné meg, hogy szüksége van rájuk.

2.2.4. Online beszerzés és értékesítés

Az e-kereskedelmi tevékenységek közül az online beszerzés egyértelműen népszerűbb az értékesítésnél: összességében a mikrovállalkozások 71,2 százaléka szokott online vásárolni, csaknem egyharmaduk viszont egyáltalán nem szerez be semmit elektronikus formában.

12. ábra: Szokott-e az Önök vállalkozása belföldről vagy külföldről online vásárolni/beszerezni? (A megkérdezettek %-ában)

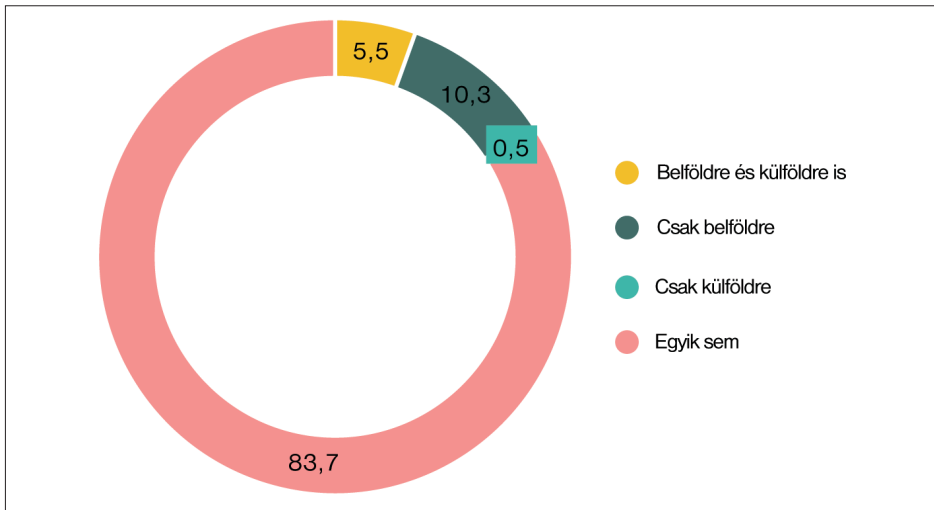
FORRÁS: SZÁZADVÉG

A mikrovállalkozások döntő hányada (83,7 százalék) semmilyen online értékesítési tevékenységet nem végez, 16,3 százalékuk viszont szokott online értékesíteni. Ez azért tűnik első ránézésre meglepőnek, mert az uniós összehasonlításban egyébként alulteljesítő kkv-szektorhoz képest az itt mért adat több mint 4 százalékponttal magasabb (a DESI 2020 adatai szerint a magyar kkv-k 12 százaléka értékesített online). A mikrovállalkozások jobb szereplését egyrészt a későbbi (ráadásul az e-kereskedelem jelentős élénkülését hozó járványhelyzet idejére eső) adatfelvétel, másrészt az magyarázhatja, hogy a mikrovállalkozások körében magasabb a szolgáltatási és kereskedelmi tevékenységi kör aránya.

Meglehetősen vegyes képet mutat az online értékesítéshez igénybe vett platformok köre: az online értékesítő mikrovállalkozások (a megkérdezettek 16,3 százaléka) leginkább saját fejlesztésű webáruházat (40,3 százalék) vagy saját fejlesztésű webshopot (20,9 százalék) használnak. A nemzetközi e-kereskedelmi platformokat (például Ebay, Amazon, Facebook) az online értékesítő mikrovállalkozások 19,4 százaléka veszi igénybe. Az online értékesítő vállalkozások közel ötöde (19,4 százalék) saját céges applikációt használ. A bérelt webshopok használata nem jellemző ebben a vállalkozási szegmensben.

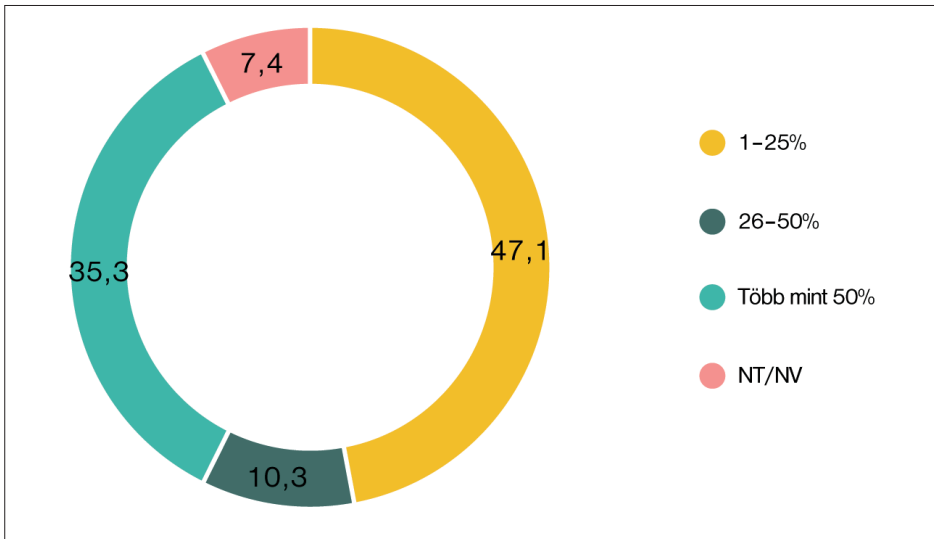
Az online értékesítésből származó árbevétel arányát az érintett vállalkozások (a teljes kérdezetti kör 16,3 százaléka) átlagosan 43,8 százalékra teszik, ami a teljes mikrovállalati körre vetítve körülbelül 7,1 százalékos arányt feltételez.

13. ábra: Szokott-e az Önök vállalkozása belföldre/külföldre online értékesíteni? (A megkérdezettek %-ában)

FORRÁS: SZÁZADVÉG

14. ábra: Mekkora arányt tesznek ki a vállalkozás teljes árbevételén belül az online értékesítésből származó bevételek? (Azok körében, akik szoktak online értékesíteni, a teljes árbevétel %-ában)

FORRÁS: SZÁZADVÉG

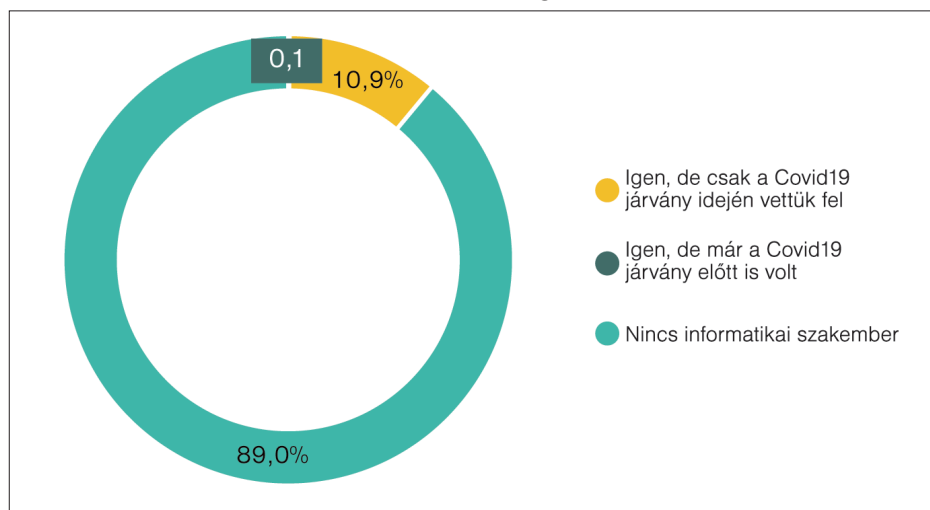

2.2.5. Digitális szakértelem

Országosan a mikrovállalkozások 11 százaléka alkalmaz főállású informatikai szakembert (Budapesten viszont arányuk meghaladja a 17 százalékot). Ezen a helyzeten a Covid19-járvány nem változtatott érdemben, mivel ezen vállalkozások túlnyomó többségének már korábban is volt ilyen munkakörű alkalmazottja, mindössze egyetlen válaszadó jelezte, hogy a járvány alatt vett fel informatikai szakembert.

A kutatásunkban nem definiáltuk pontosan a főállású informatikai szakember kifejezés tartalmát, tehát előfordulhat, hogy olyanok is ebbe a kategóriába sorolták be munkatársaikat (vagy akár magukat is), akik nem rendelkeznek formális informatikai végzettséggel, viszont magas szintű felhasználói tudásuk miatt környezetük „szakemberként” tekint rájuk.

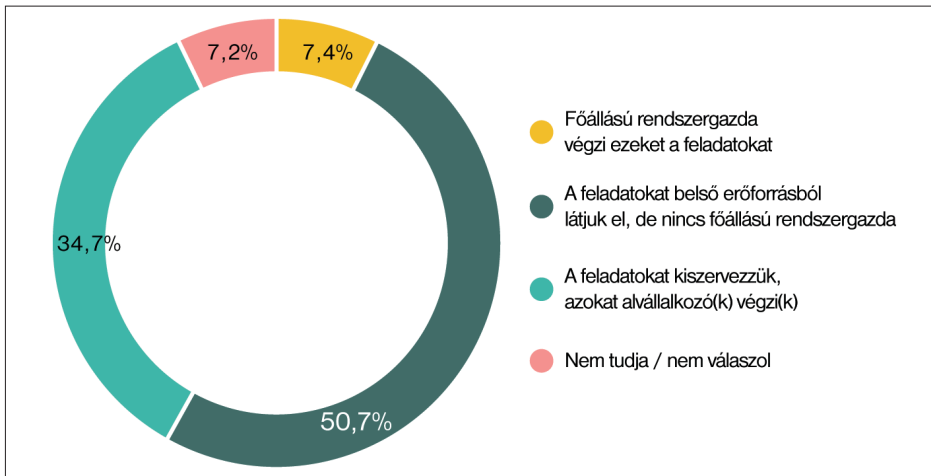
**15. ábra: Van-e a cégnél főállású informatikai szakember?
Ha igen: a válsághelyzet elmúltával is terveznek-e alkalmazni főállású
informatikai szakembert? (A megkérdezettek %-ában)**

FORRÁS: SZÁZADVÉG

Az informatikai és távközlési feladatokat a mikrovállalkozások elsősorban belső erőforrásból (58,1 százalék) látják el (100-ból csupán 7 vállalkozás foglalkoztat főállású rendszergazdát is), a vállalkozások valamivel több mint egyharmadára (34,7 százalék) jellemző az informatikai feladatok kiszervezése.

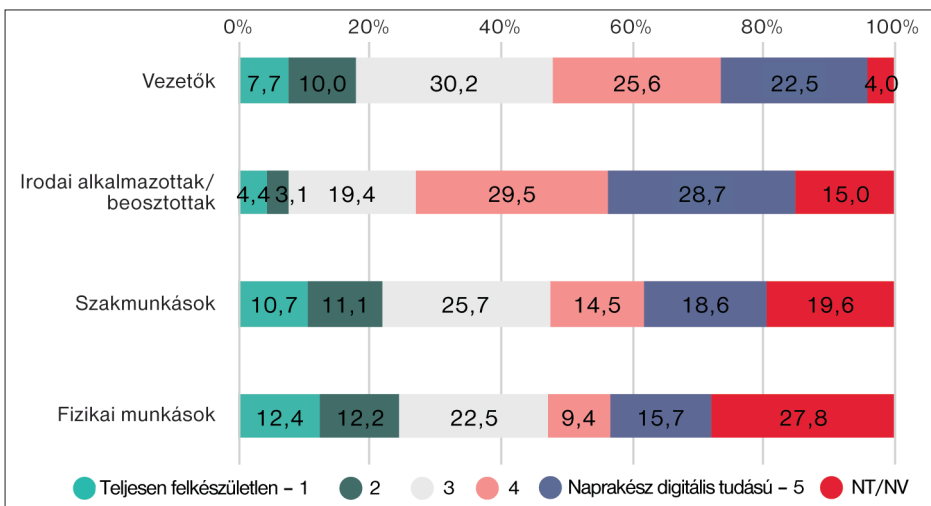
16. ábra: Ki végzi az Önök vállalkozásában az informatikai és távközlési üzemeltetési feladatokat? (A megkérdezettek %-ában)

FORRÁS: SZÁZADVÉG

A munkavállalók és a vállalkozások tulajdonosai vegyesen ítélték meg saját digitális felkészültségüket: a megkérdezettek a munkavállalók közel felének digitális felkészültségét összességében 3-asra vagy

17. ábra: Az Ön megítélése szerint milyen az Önök cégénél a dolgozók digitális felkészültsége? (A megkérdezettek %-ában)

FORRÁS: SZÁZADVÉG

annál rosszabbra értékelték – az irodai alkalmazottak esetében viszont csak 26,9 százalékos volt a közepes vagy rosszabb „osztályzat”). Szignifikánsnak mondható a különbség a vezetők és irodai alkalmazottak, illetve a szak- és fizikai munkások felkészültsége között: előbbiek esetében a legalább 4-es „osztályzatot” elérők aránya 48,1 (vezetők), illetve 58,2 százalék (irodisták), utóbbiaknál viszont csak 33,1 (szakmunkások), illetve 25,1 százalék (fizikai munkások).

A digitális kompetenciákkal kapcsolatos kutatási eredmények egyértelműen alátámasztják azt a hipotézisünket, hogy ebben a körben a vállalkozások gyenge digitális felkészültsége szorosan összefügg a vállalkozások tulajdonosainak, vezetőinek és alkalmazottainak átlagosnál alacsonyabb digitális kompetenciaszintjével.

3. Következtetések

A primer kutatásunk egyértelműen megerősítette azt a hipotézisünket, mely szerint a hazai mikrovállalkozások még a kkv-knál is rosszabb teljesítménymutatókkal rendelkeznek a digitális technológiák alkalmazását, illetve az ilyen jellegű szolgáltatások igénybevételét illetően. Mindez a primer kutatás adatait a DESI releváns indikátoraival összehasonlító, alábbi táblázatból is kiolvasható, és paradox módon azoknak a mutatószámoknak az esetében is érvényes lehet, ahol most a táblázatban a mikrovállalkozások magasabb értékeket mutatnak, hiszen a DESI felmérése a primer kutatásunkat esetenként több mint két évvel előzi meg.⁷ Az idei kutatás adatait valójában a várhatóan idén szeptemberben nyilvánosságra kerülő DESI 2021 jelentés kkv-kra vonatkozó adataival lesz érdemes összehasonlítani, mivel azokban – legalább részben – már szintén megjelenik majd a pandémia hatása.

Mivel az elmúlt évek tapasztalatai szerint a jól megválasztott digitális fejlesztések jelentősen javítják a vállalkozások működési hatékonyságát, illetve termékeik és szolgáltatásaik minőségét, a digitális technológiák integráltságának növelése nemcsak a mikrovállalkozások, hanem végső soron a nemzetgazdaság teljesítményére és versenyképességére is kedvező hatást gyakorolna.

---

⁷ A DESI 2021. évi jelentés megjelenése az előző évek gyakorlatával ellentétben nem 2021 tavaszán, hanem kora őszén várható.

2. táblázat: A hazai kkv-k és mikrovállalkozások digitális felkészültsége a DESI által mért mutatószámok alapján

DESI-mutatószámok a digitális technológiák integráltsága dimenzióban	A DESI 2020 jelentés adatai a kkv-k körében (leszámítva a pénzügyi szektort)	A Századvég 2021-es kutatásának eredményei a mikrovállalkozások körében
4a1. Elektronikus információcsere (vállalkozások aránya)	14 (2019-es adat)	2,9
4a2. Közösségi média (vállalkozások aránya) ⁸	12 (2019-es adat)	Facebook: 32,8 Instagram: 8,4 LinkedIn: 3,6 Twitter: 3,1
4a3. Big data (vállalkozások aránya)	6 (2018-as adat)	8,2
4a4. Felhőalapú szolgáltatások (vállalkozások aránya) ⁹	11 (2018-as adat)	Tárhatszolgáltatás: 2,2 ¹⁰ Könyvelőprogram: 4,3 ¹¹ CRM: 1,2 ¹²
4b1. Online értékesítő kkv-k (vállalkozások aránya)	12 (2019-es adat)	16,3
4b2. E-kereskedelemből származó forgalom (forgalom aránya)	11 (2019-es adat)	7,1
4b3. Határokon átnyúló online értékesítés (vállalkozások aránya)	5 (2019-es adat)	6

FORRÁS: DESI ADATOK, SZÁZADVÉG-SZERKESZTÉS

A primer kutatás keretében kapott adatok (és egyéb másodlagos források) elemzése alapján megítélésünk szerint olyan szakpolitikai és fejlesztéspolitikai intézkedésekre van szükség, amelyek hozzájárulhatnak mind a mikrovállalkozások, mind pedig a kkv-k körében a digitális technológiák integráltsága terén meglévő lemaradás enyhítéséhez, és ez által az érintett vállalkozások, illetve végső soron a magyar nemzetgazdaság versenyképességének növeléséhez.

Kiindulási pontunk, hogy a cégtulajdonosok, vezetők és munkavállalók digitális kompetenciáinak fejlesztése nélkül nem lehet valóban ha-

⁸ A következő közösségi médiumok közül kettőt vagy többet használó vállalkozások: közösségi hálózatok, vállalati blog vagy mikroblog, multimédiás tartalmegosztó weboldalak, Wiki-alapú tudásmegosztó eszközök. A közösségi média használata azt jelenti, hogy a vállalkozás felhasználói profillal, fiókkal vagy felhasználói hozzáféréssel rendelkezik.

⁹ A következő felhőalapú szolgáltatások közül legalább egyet megvásárló vállalkozások: a vállalkozás adatbázisának, számviteli szoftverének, CRM-szoftverének, számítási teljesítményének tárhelye.

¹⁰ 31,6 százaléknak a 68,4 százaléka.

¹¹ 15,3 százaléknak a 28,1 százaléka.

¹² 44 százaléknak a 27,3 százaléka.

tékony beavatkozásokat végrehajtani a mikrovállalkozások digitális fejlesztéseinek ösztönzésére és támogatására, hiszen a digitalizáció iránti igény megfogalmazódásához szükség van a nyitottságra, a motivációra és a megfelelő digitális kompetenciákra.

Ennek megfelelően megítélésünk szerint az alábbi területeken történő beavatkozásokra van szükség:

- 1) vállalkozások digitális nyitottságának, motivációjának növelése;
- 2) munkavállalók digitális kompetenciáinak fejlesztése;
- 3) digitális technológiák integráltságának növelése;
- 4) kommunikációs és társadalmisítási javaslatok.

Nem ennek a tanulmánynak a tárgya, azonban a mikrovállalkozások stabil működése, fejlődési lehetőségeik biztosítása szempontjából (is) fontos feltétel a megfelelő üzleti, szabályozási és stratégiai környezet megléte, hiszen a vállalkozások csak akkor tudnak prosperáló módon működni és érdemben fejlődni, ha (egyéb feltételek – például fizetőképes kereslet – megléte mellett) működésüket stabil (és nem folyton változó) jogszabályi környezet támogatja, a kormánynak van világos stratégiája és víziója ezen a szakpolitikai területen, továbbá a működésükhöz szükséges infrastrukturális (például közművek, szélessávú vezetékes és/vagy mobil internetszolgáltatás stb.), pénzügyi (visszatérítendő és vissza nem térítendő források), munkaerőpiaci (megfelelő minőségű és mennyiségű munkaerő) és egyéb (például jó minőségű kormányzati ügyintézési szolgáltatások) feltételek rendelkezésre állnak.

A megfelelő támogató környezet kialakítására vonatkozó javaslatokat ebben a dokumentumban nem fogalmazunk meg, ugyanakkor megítélésünk szerint csak ezekkel együtt tudnak a direktben mikrovállalkozások digitalizációjára vonatkozó javaslataink már rövid távon is érdemi eredményeket hozni.

Irodalom

A Nemzetközi Távközlési Egyesület (International Telecommunication Union) 2018-as jelentése *A szélessávú internet, a digitalizáció és az IKT-szabályozás gazdasági hatása* címmel. https://www.itu.int/en/ITU-D/Regulatory-Market/Documents/FINAL_1d_18-00513_Broadband-and-Digital-Transformation-E.pdf

Digital Economy and Society Index <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/digital-economy-and-society-index-desi>

Digital Economy and Society Index (DESI) 2020: Módszertan, http://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=67082

IVSZ: A digitális gazdaság súlya a magyar nemzetgazdaságban 2019: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/hungary>

IVSZ: A digitális gazdaság súlya a magyar nemzetgazdaságban <https://ivsz.hu/a-digitalis-gazdasag-sulya-2019/>

KSH: www.ksh.hu

TÁRSADALOM

Gyorgyovich Miklós – Regős Gábor

A családpolitikák társadalmi megítélése

1. Bevezetés

Európai szinten a demográfiai viszonyokat a gyermekvállalás idejének kitolódása, a termékenységi ráta alacsony szintje, a csökkenő születésszám és az elöregedés jellemzi. A negatív tendencia megfordítása érdekében a különböző (szociál)politikai eszközök jelenléte és fenntarthatóságának kérdése, valamint a bevándorlás különböző mértékű engedése jelentős hatással van az adott ország népességére és állampolgárainak jólétére is. A magyar kormány egyértelműen lefektette preferenciáit a kérdésben, így kétségtelenül jelentős volumenű családtámogatási rendszert eszközölt ki. A Századvég 2016 óta folyamatosan monitorozza ezen családpolitikai eszközök hatásait és azok magyar társadalmon belüli megítélését is. Az elmúlt egy évben az otthonteremtés mellett az örökbefogadás és az egyszülős családok helyzete is kiemelt figyelmet kapott, így ezek figyelemmel kísérése szintén a feladataink részét képezte. Tanulmányunkban a vonatkozó családpolitikai eszközökkel kapcsolatos társadalmi meglátások legjellemzőbb eredményeit sorakoztatjuk fel.

2. Európai véleményklíma

Napjainkig vita tárgya az Európai Unióban, hogy a népesedési problémákat elegendő-e kizárólag gyermekvállalást ösztönző intervenciókkal kezelni, vagy szükséges lehet valamilyen szintű bevándorlást is engedni, esetleg egyenesen ösztönözni. Ismeretes, hogy a magyar kormány jóval inkább az első megközelítést hangsúlyozza, ám tudvalevő, hogy határaink nekünk sem hermetikusan zártak, hanem a reguláris migráció számára továbbra is nyitottak. Érdeemes látni, hogy 2019-ben a hazai teljes népesség 5,8 százalékát eleve olyanok tették ki, akik egyébként nem Magyaror-

szágon születtek.¹ Ugyanebben az évben pedig 3255-en kaptak magyar állampolgárságot is.² Illetve csak 2020-ban további 43 785 külföldi állampolgár vándorolt be Magyarországra.³ Nem véletlenül hozzuk párhuzamba ezt a két területet. Egyfelől egyértelmű, hogy a demográfiai problémákat európai szinten igen nehéz volna kizárólag a gyermekvállalás ösztönzésével megoldani, tekintve, hogy gazdaságilag generációk múlva térülnek meg a vonatkozó költségek (többek közt a mind több kisgyermek és a közben mind több idős miatt jelentősen nőne a munkakerő-kitettségek, azaz a dolgozókra jutó eltartottak száma), ezért érdemes egyfajta optimumra törekedni a termékenységnövekmény és a legális, reguláris migráció szabályozása között.⁴ Mindazonáltal összehasonlításképpen érdemes lehet részleteiben továbbgondolni a Lutz és Scherbov elsőre elnagyoltnak tűnő számításában rejlő lehetőséget, miszerint Európában a teljes termékenységi arány növekedése akár csak 0,1-gyel közel ekvivalens lenne azzal, mint ha 2050-ig évente 375 000 bevándorló érkezne.⁵ Mindehhez pedig látni kell azt is, hogy mind a magyarok, mind az európai népesség többé-kevésbé inkább a termékenységnövekményre helyezne nagyobb hangsúlyt.

Hogy ebben a kérdésben is tisztábban lássunk, a Századvég Konzorcium az Európa Projekt és előzménye, a Project 28 kutatássorozatok keretében 2016 óta végez felmérést Európa-szerte, országonként ezer-ezer fő megkérdezésével számos közéleti kérdésben. 2021-ben két, az előbbi dilemmát firtató kérdést tettünk fel az európai felnőtt lakosságnak. Először megkérdeztük, egyetértene-e vagy sem az állítással, miszerint a kérdezett országa „a belső erőforrásokra támaszkodjon, és a helyi családokat támogassa a bevándorlás helyett”. Az eredmények látszólag éles különbséget mutattak a volt szocialista európai országok, illetve a V4-csoport, valamint az alapító és 20. században csatlakozott országok között. Azaz a V4-országok esetén a válaszadók 78, a poszt szocialista területek népességének 81 százaléka értett egyet az állítással, míg az alapítók és

---

¹ OECD-adatbázis: Foreign-born population (Külföldön született népesség). <https://data.oecd.org/migration/foreign-born-population.htm#indicator-chart>

² KSH-adatbázis: A magyar állampolgárságot kapott személyek az előző állampolgárság országa szerint (2000-től). https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wvn007b.html

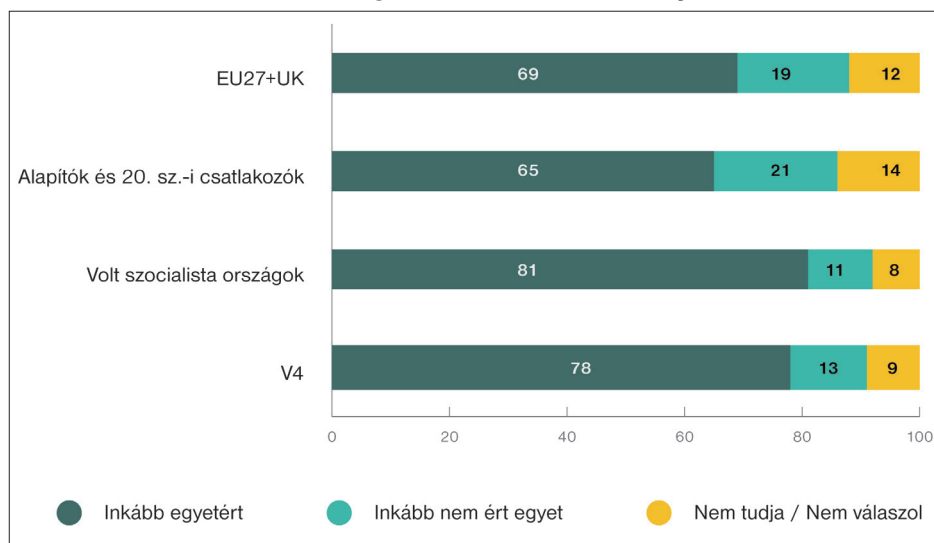
³ KSH-adatbázis: A bevándorló külföldi állampolgárok az állampolgárság országa szerint. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0028.html

⁴ A terület háttérutatottsága igen kiterjedt. Vö.: Lutz et al. 2019.

⁵ Lutz–Scherbov 2007.

a 20. századi csatlakozók körében ez az arány viszonylag kevesebb, bár így is közel kétharmadot jelentő 65 százalék. Az egyes országok közül az egyetértők aránya Magyarországon (91 százalék), Lettországon (90 százalék) és Bulgáriában (90 százalék) a legmagasabb. Az egyet nem értők aránya pedig Luxemburgban (44 százalék), Svédországban (30 százalék) és Írországon (28 százalék) a legjelentősebb.

1. ábra: Ön inkább egyetért vagy inkább nem ért egyet az alábbi állítással? „Az Ön országa a belső erőforrásokra támaszkodjon, és a helyi családokat támogassa a bevándorlás helyett.” (%)

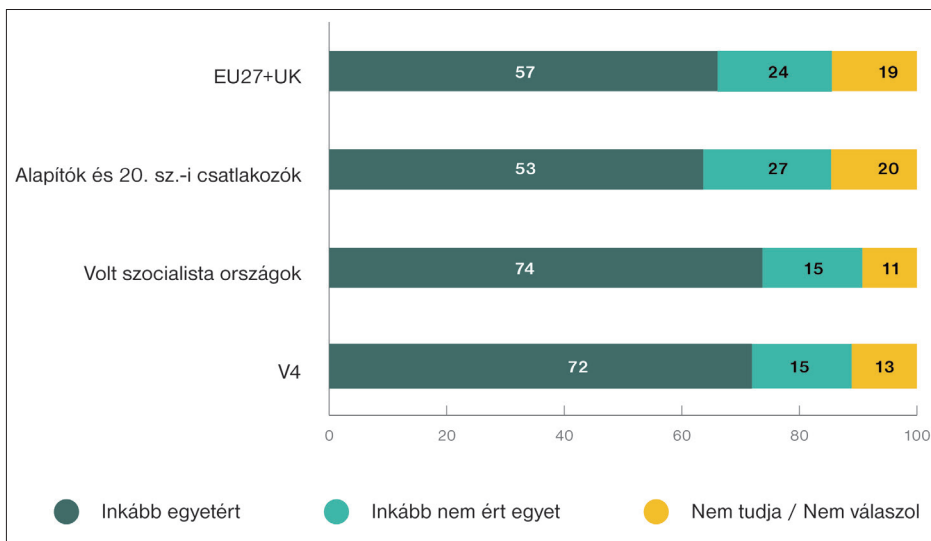

FORRÁS: SZÁZADVÉG, EURÓPA PROJEKT-ADATBÁZIS (2020)

A kérdést tovább cizellálva arról is megkérdeztük a válaszadókat, vajon egyetértenek-e vagy sem azzal, hogy „a népességcsökkenés problémáját nem bevándorlással, hanem a születendő gyermekek számának növelésével kell megoldani.” Nem meglepő módon az eredmények ismét rámutatnak e két országcsoport viszonylag jelentős véleményklímabeli eltérésére. Azaz a volt szocialista és V4-országokban az alapítókhoz és 20. századi csatlakozókhoz képest jóval nagyobb a konszenzus a kérdésben, és bár az előbbi csoportba tartozó országok népességének éppen több mint fele ért egyet a gondolattal, bő negyede vitatja, ötödük pedig meglepő módon nem tudott véleményt artikulálni a kérdésben. Az egyetértők aránya Magyarországon (89 százalék), Bulgáriában (88 százalék) és Lettországon (84 százalék) a legmagasabb. Az egyet nem értők hányada pedig az Egyesült

Királyságban (38 százalék), Írországban (40 százalék) és Svédországban (36 százalék) a legjelentősebb.

2. ábra: Ön inkább egyetért vagy inkább nem ért egyet az alábbi állítással? „A népességcsökkenés problémáját nem bevándorlással, hanem a születendő gyermekek számának növelésével kell megoldani.” (%)

FORRÁS: SZÁZADVÉG, EURÓPA PROJEKT-ADATBÁZIS (2020)

Látjuk tehát, hogy az európaiak többsége, a volt szocialista tömb túlnyomó hányada, kiváltképp Magyarország lakossága alapvetően a termékenységnövekedésben látná szívesebben a népesedési problémák megoldását, szemben a migrációval, ám jól látható az is, hogy e kettő ötvözete nem feltétlenül zárja ki egymást, ahogy a valóságban láthatjuk is, hogy a határaink sem zártak a külföldiek előtt, kiváltképp, ha a bevándorlás reguláris mederben zajlik.

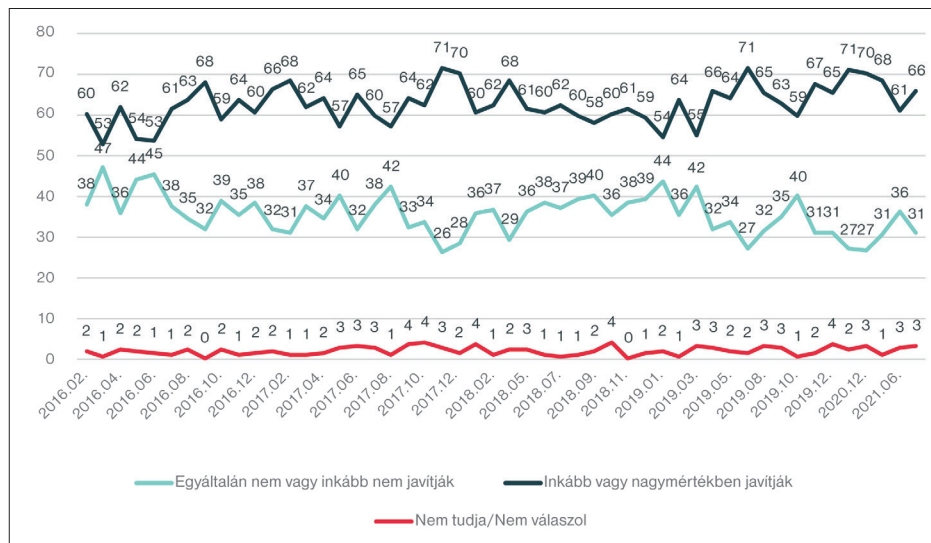
3. A magyar kormány családpolitikájának társadalmisága 2016-tól napjainkig

A magyar kormány lefektette, hogy elsősorban a családtámogatáson keresztül szeretne eredményeket elérni, amelynek érdekében számos ismert intézkedést hozott már. A családtámogatási intézkedések társadal-

mi megítélését már a csok első bevezetésétől kezdve, majd ezt követően 2019 decemberéig 46 hónapon át havi, onnantól napjainkig negyedévi rendszerességgel mértük föl. Ennek keretében egyfelől megvizsgáltuk általában a családtámogatási és általában az otthonteremtési intervenciók társadalmi megítélését, negyedévente pedig külön kérdésblokkban egyenként is kitértünk egyes lehetőségekre.

A *családtámogatási intézkedések* általános megítélése kapcsán az eredmények hónapról hónapra viszonylag erős hullámzást mutattak ebben az időszakban, ami olykor erősen korrelált is a médiában megjelenő bírálatok vagy épp sikerek gyakoriságával. Emellett a vonatkozó törvénytervezetek bejelentése és életbelépése kapcsán is megfigyelhetők voltak le-, illetve felívelő tendenciák. Összességében azonban kizárólag az adatfelvételi sorozat egy-egy szakaszán mértük az összesített pozitív vélemények 50-60 százalék közé történő „visszaesését”, és bár voltak hosszú csökkenő szakaszok is, általában 60 százalék feletti (átlagosan eddig 63 százalékos) elégedettséget mértünk. A két pozitív válaszkategória összesített eredményeire regressziós egyenest, illetve a vizsgált időszak során összességében egy gyenge felfelé történő elmozdulást állapíthattunk meg, átlagosan 0,11 százalékpontos emelkedéssel két mérés között.

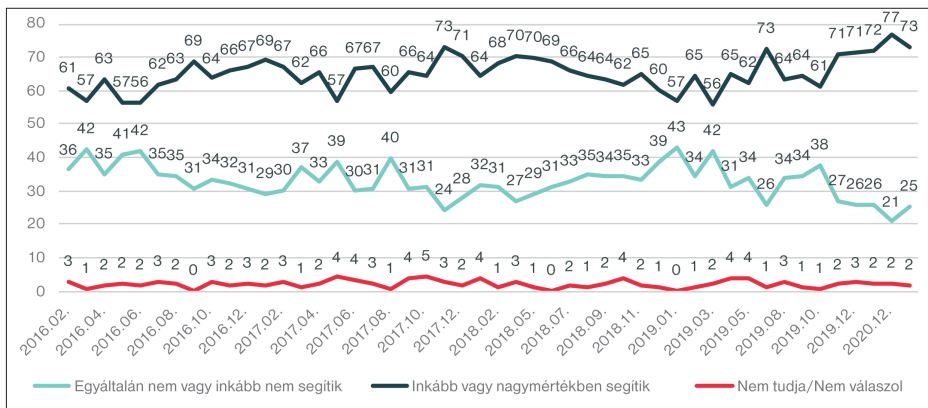
3. ábra: Ön szerint a kormány családtámogatási intézkedései a magyar családok helyzetét...?

FORRÁS: SZÁZADVÉG-ADATFELVÉTELEK 2016 ÉS 2021 KÖZÖTT

A családok otthonteremtését elősegítő intézkedések megítélését sokáig együtt mértük az előző kérdéssel, ám ebben a kérdésben a legutolsó adatunk csak ez év márciusi. Alapvetően a kérdésre kapott eredmények sokáig határozott együttjárást mutattak az előző kérdés tendenciáival, egy idő után azonban részint elváltak egymástól az eredmények (véltetően az emberek képzettársaiban is kezdtek különválni a családtámogatási és otthonteremtési lehetőségek), másfelől fontos látni azt is, hogy e kérdés kapcsán sosem mértük a két pozitív válaszlehetőség összesített eredményének 50 százalék alá csökkenését sem, tehát ha változó tendenciákkal is, de összességében ennél a kérdésnél egyértelműen és folyamatosan a magyar társadalom többségi támogatását látjuk a 2016-tól napjainkig tartó időszakban, amelyre főleg az elmúlt egy évben felvett eredményeink erősítettek rá különösképpen, hiszen jóval magasabb értéket látunk a két pozitív válaszlehetőség összesített eredményét tekintve, azaz általánosságban elmondható, hogy immár ötből közel négy magyar felnőtt érzi úgy, hogy az otthonteremtési program segíti a családokat. A mérések közti átlagos emelkedés ebben az esetben 0,13 százalékpont.

4. ábra: Ön szerint a kormány intézkedései a magyar családok otthonteremtését...?

FORRÁS: SZÁZADVÉG-ADATFELVÉTELEK 2016 ÉS 2019 KÖZÖTT, VALAMINT 2020 NOVEMBERÉBEN

3.1. Családalapítással, házasságkötéssel kapcsolatos vélemények

2016 februárjától napjainkig negyedévente tettünk fel kérdéseket a felnőtt népesség számára a családdal, a házassággal és a különböző szociális támogatásokkal, otthonteremtést elősegítő, immár egész konkrét intézkedésekkel kapcsolatban.

A vonatkozó időszakban eddig összesen 19 alkalommal kérdeztük meg a válaszadókat arról, vajon mennyire fontos az életükben a család. Az eredmények éveken keresztül kvázi azonos tendenciát mutattak, miszerint a magyarok közel mindegyike számára kritikusan fontos intézmény a család. A negyedéves szintű változások sok esetben csak hibahatáron belüliek voltak, és főleg a két pozitív, az „inkább fontos” és a „nagyon fontos” közti arányokban voltak megfigyelhetők viszonylagos, de egyáltalán nem számottevő eltérések. Az elmúlt közel öt év állandó megállapítása tehát, hogy a magyar felnőtt társadalom alapvetően erősen családcentrikus, függetlenül a származási családban megjelenő esetleges konfliktusoktól, magát a család intézményét lényegében minden magyarországi felnőtt fontosnak, leginkább nagyon fontosnak tartja. Ezt bizonyítja, hogy ebben az időszakban a társadalom megkérdezett tagjainak döntő többsége, legkevesebb 81, de akár 93 százaléka is notóriusan választotta a legpozitívabb értéket. Eredményeinket a már bemutatott 2020-as Európa Projekt-kutatásunk is alátámasztja, tekintve, hogy azonos kérdésünkre akkor a magyar felnőttek 90 százaléka adta a legpozitívabb választ, 8 százalék pedig az egy szinttel árnyaltabb lehetőséget választotta.⁶

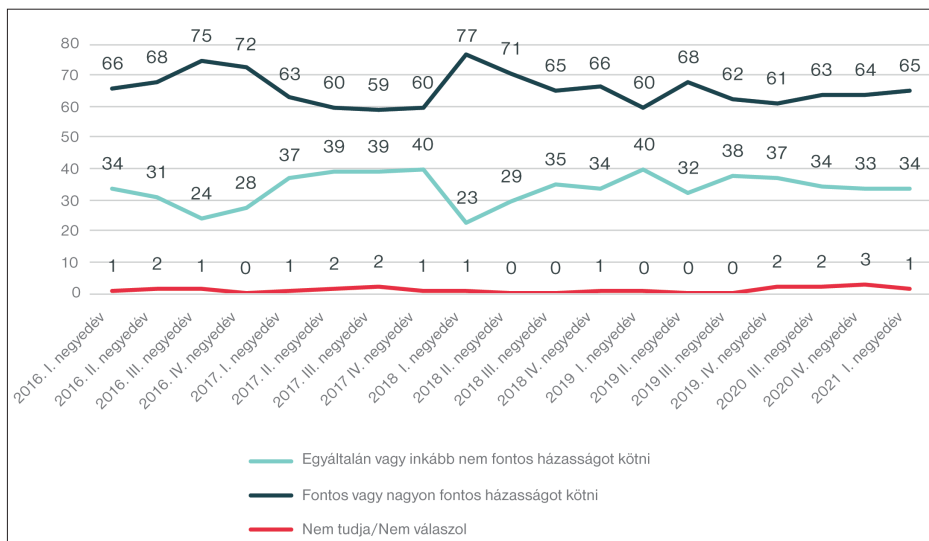
A család mellett viszont a házasságkötés fontosságának megítélése mindig is erős amplitúdókat mutatott, trendszerűség pedig lényegében nem volt kimutatható a kapott adatokból. Pontosabban egy érdekes, de nehezen magyarázható éves időszakokat felölelő tendencia tűnik ki. Eszerint 2016-ban lényegében folyamatosan nőtt a házasságot fontosnak megítélők tábora a társadalom kétharmadáról a háromnegyedéig, majd év végéig stagnálás volt regisztrálható. Ezt követően 2017-ben hirtelen mélyen, kb. 10 százalékponttal esett a házasságot fontosnak tekintők tábora, eleinte 63, majd tartósan 61-60 százalékra. Az év leteltével, 2018 elején egy kimagasló ugrásnak lehattünk tanúi, és minden addiginál magasabb arányát mértük azoknak, akik szerint inkább vagy nagyon fontos dolog a házasságkötés. Innen aztán az év folyamán egy, a következő év elejéig tartó lassú csökkenést figyelhattunk meg a már egyszer tapasztalt 60 százalékos arányig. 2019-ben egy egyszeri 68 százalékos „kiugró” értéket mértünk, de a III. és IV. negyedévben is 62-61 százalékát látjuk azoknak, akik fontosnak tartották a házasságot. Az azóta eltelt időszakban pedig az adatok egy gyenge, de összességében határozott felfelé kúszását láthatjuk újra. Az eredményekben megfigyelhető kiugró amplitúdók ellenére összességében tehát leginkább egy stagnálásnak lehattunk tanúi

---

⁶ Európa Projek-adatbázis (2020).

ebben a kérdésben. Az aktuális értékeket pedig könnyen növelheti vagy épp csökkentheti egy-egy – jelen felmérésből nehezen kimutatható – társadalmi, politikai kommunikációban is megjelenő impulzus.

5. ábra: A házasságkötés fontosságának megítélése

FORRÁS: SZÁZADVÉG-ADATFELVÉTELEK 2016 ÉS 2021 KÖZÖTT

2020 novemberében a kvantitatív adatok mellett fókuszcsoportokkal⁷ is szeretnénk volna árnyaltabbá tenni a kérdőíves eljárás során szerzett eredményeket. Ennek kapcsán a négy hatfős, másfél órás beszélgetések során a családalapítás, gyermekvállalás, otthonteremtés témaköreire, illetve a vonatkozó támogatások véleményezésére tértünk ki.

A családalapítás kapcsán általános narratívaként merült fel a várakozás, felkészülés tudatosan vállalt vagy kényszerű szükségessége. Sokan úgy érzik, a pályakezdők anyagilag még nem állnak jól, nulláról kezdik, és mintegy tízéves folyamat is lehet a munkahelyi beilleszkedés, helytállás, karrier megalapozása, majd idővel egy ingatlan vásárlása (mint ami a magyarok számára közismerten kritikus fontosságú), végül pedig a gyermekvállalás. Többen jelezték azt is, hogy bár a szülei tudtak volna segíteni a gyermeknevelésben, ha korábban vállaltak volna gyermeket, de

⁷ A csoportokon egyenként 6-6 fő vett részt, akik nem, életkor, iskolai végzettség és családi állapot szerint heterogén palettát fedtek le.

ez a szempont elmondásuk szerint nem volt mérvadó a döntésben. Általánosabb megközelítés, hogy inkább az egzisztenciális alapok meglétére fókuszálnak, annak ellenére, hogy a gyermekes résztvevők azért jelezték, a szülők részéről (amennyiben még éltek) többnyire mind kaptak valamilyen szintű segítséget. A családalapítási döntésben fontos szempontként jelenik meg még a csoportokon, hogy alapvetően kivétel nélkül a kétkezes háztartásmodell képe lebeg mindenki előtt, azzal a kitételrel, hogy a nőknek legyen lehetőségük valamilyen formában csökkentett, esetleg rugalmasabb munkaidejű munkavégzésre, míg az apák esetében a fix, hosszú távon tervezhető, teljes állás volna optimális.

A gyerekvállalás kapcsán többen elmondják, hogy alapvetően a harmincas években merül fel a gyermekvállalás gondolata. Itt különösen kritikus pont többek, főleg a hölgyek szemében az első baba érkezése, ami a korábbi életforma lezárását jelenti. Előtte a saját karrier építése volt a fókuszban, és ezenkívül még az utazást hozzák fel, amely az előbbivel együtt némileg megakad ennél a pontnál. Többeknél is szempont, hogy meglegyen a kellő egzisztenciális háttér, amit általában a harmincas évek közepére tudnak elérni az átlagemberek. A gyermekek számát tekintve többek körében felmerült, hogy nem akarnak két gyereknél többet vállalni. Ennek hátterében az a felfogás áll, hogy ennél több gyermek már komolyan veszélyezteti a házasság magánéletét a többletenergia okán, amelynek veszélye lehet később akár a válás is. Ellenérv nem igazán született a résztvevőkben.

A családalapítás, gyermekvállalás akadályozó tényezőjeként számos pont felmerült a 24 résztvevő körében. Kezdve az objektívebb problémákkal, mint az egészségügyi gondok (meddőség), gazdasági, munkaerőpiaci helyzet, ami főleg a fiatalok esetében lehet kritikus, kiváltképp, ha először saját ingatlant kívánnak szerezni, ami a felsőoktatás expanziója, illetve a gyakorlat megszerzésének és a biztos megélhetési pályára kerülés kitolódó ideje miatt még nehezebbé válik. Ugyanakkor másoknak is probléma lehet a saját ingatlan hiánya, amihez kapcsolódik, hogy kisgyermekkel egyes helyeken vagy szegényebb rétegeknek akár nagyon nehéz is lehet kiadó ingatlant találni, tekintve, hogy számukra nem szívesen adnak ki lakást. Megfontolandó narratívaként merül még fel, hogy az elmara-dottabb régiók lakói esetében a családalapítást az elköltözési szándék is befolyásolja, többen csak ezek után szeretnének belevágni. Végül pedig felmerül, hogy az ingatlanárak kritikus emelkedése okán az albérletek is megfizethetlenné váltak sok fiatal számára, akik így a munkahelyeknek helyt adó nagyobb városokban csak nehezebben tudnak fix és biztos lakhatást biztosítani maguknak. A szubjektív okok között az idősebbek

sztereotipikus meglátása, hogy egyre kisebb az elhatározás ezen a területen a fiatalok körében. Konkrétabb meglátás azonban, hogy többen úgy érzik, a családról szóló közéleti diskurzusban alapvetően kompletten a nők feladataként értelmeződik a gyereknevelés, így hiányolják az apák nagyobb mértékű bevonásának való jelentőségtulajdonítást. A felmerült ötletek között elhangzik többek közt a hosszabb apaszabadság, az anya munkába visszajutásának támogatása (benne az atipikus foglalkoztatás), illetve az apák segítése abban, hogy a gyermek első éveiben jobban részt tudjanak venni a család életében. Ezek teljesülése esetén úgy érzik a résztvevők, talán több gyermeket is vállalnának Magyarországon.

A lakásvásárlás kapcsán a résztvevők érzékelik azt a bázisszemléletet, miszerint a magyarok mindenképpen ragaszkodnak a saját ingatlan gondolatához, ugyanakkor látják azt a nyugati trendet is, hogy a munkahelyi lehetőségeket követve mobilabbak az emberek. Ennek objektív háttér-okaként a bérlakásrendszer hiányát narrálják, és úgy érzik, ha volnának olyan vállalkozások, amelyek bérleményeket biztosítanak akár országos szinten is, és jó kondíciókkal, gyermekek esetén akár az állam támogatásával, hosszú távra lehetne szerződni, akkor talán idővel az albérletet sem éreznék bizonytalan lehetőségnek a magyarok. Másfelől viszont belátják azt is, hogy napjaink törlesztőrészelei, főleg gyermekesek esetében, akik igénybe vehetik a vonatkozó támogatásokat – adott esetben akár jó értelemben is – vetekedhetnek az albérletárakkal, így akár már csak emiatt is többen választják a saját ingatlan vásárlását és hozzá a hitelfelvételt.

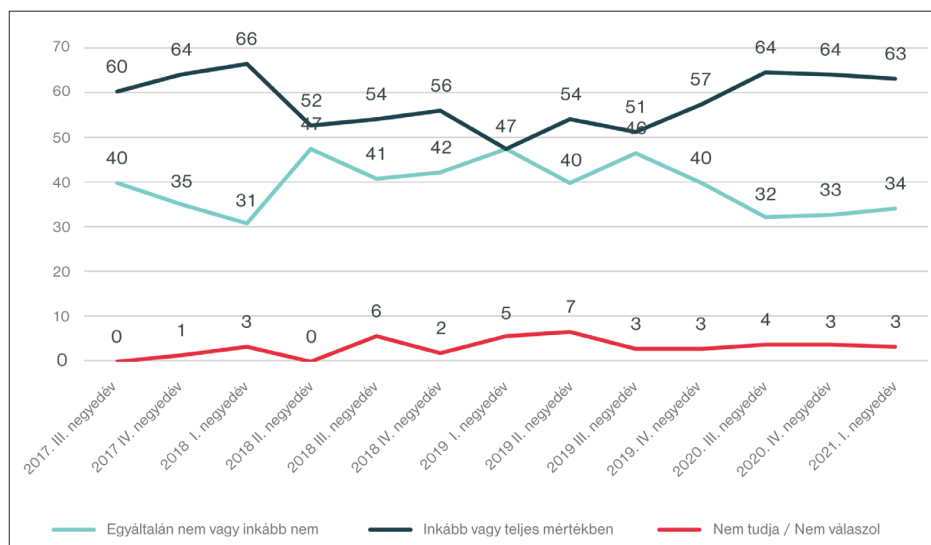
3.2. Különböző szociális támogatások ismertsége és az egyes otthonteremtést segítő intézkedések társadalmi támogatottsága

A családi adókedvezmény társadalmi ismertsége mindig is, már a bejelentés utáni első mérés alkalmával ismertnek volt tekinthető, hiszen tizből közel kilenc fő már akkor hallott róla. Az ismertség illetően magas mi-volta minimális turbulenciák kivételével mindig is tartotta legalább ezt a szintet, akár 94 százalékos magasságig is eljutott a 2016-os évtől történő negyedéves mérések során. Olyan mértékű ez az arány, hogy lényegében felesleges, illetve nem is nagyon lehetséges komolyabb eltéréseket megfigyelni, ha különböző szociodemográfiai rétegek szempontjából vizsgáljuk meg a kérdést, majdhogynem minden csoport jól ismeri az intézkedést, és legalább névről hallott már róla.

E témakörhöz kapcsolódóan 2017 szeptemberétől rákérdeztünk a családi adókedvezmény vélt demográfiai hatására is, azaz vajon mennyire segíti majd elő, hogy több gyermek szülessen az országban. Azok aránya, akik

össességében inkább vagy teljes mértékben azon a véleményen vannak, hogy az adókedvezménynek lesz demográfiai hatása, 2016-tól lényegében negyedévről negyedévre erős, több esetben szignifikáns attitűdbeli eltérést mutatott. A kezdeti 60 százalékos arány hamar kétharmadra csúszott fel, ezt követően azonban két éven át a 47-57 százalékos tartományban mozgott a két érték együttes hányada. 2019-ben véget ért az első felmérésorozat, amelyet 2020 III. negyedévében folytattunk. Ekkor és innentől kezdve 2021 márciusáig azonban újra úgy tapasztaltuk, hogy 60 százalék feletti azok hányada, akik úgy vélik, az intézkedés meghozza elvárt gyümölcsét, és a családi adókedvezmény elősegíti a több gyermek vállalását hazánkban.

6. ábra: Ön szerint a családi adókedvezmény mennyire segíti elő, hogy több gyermek szülessen Magyarországon?

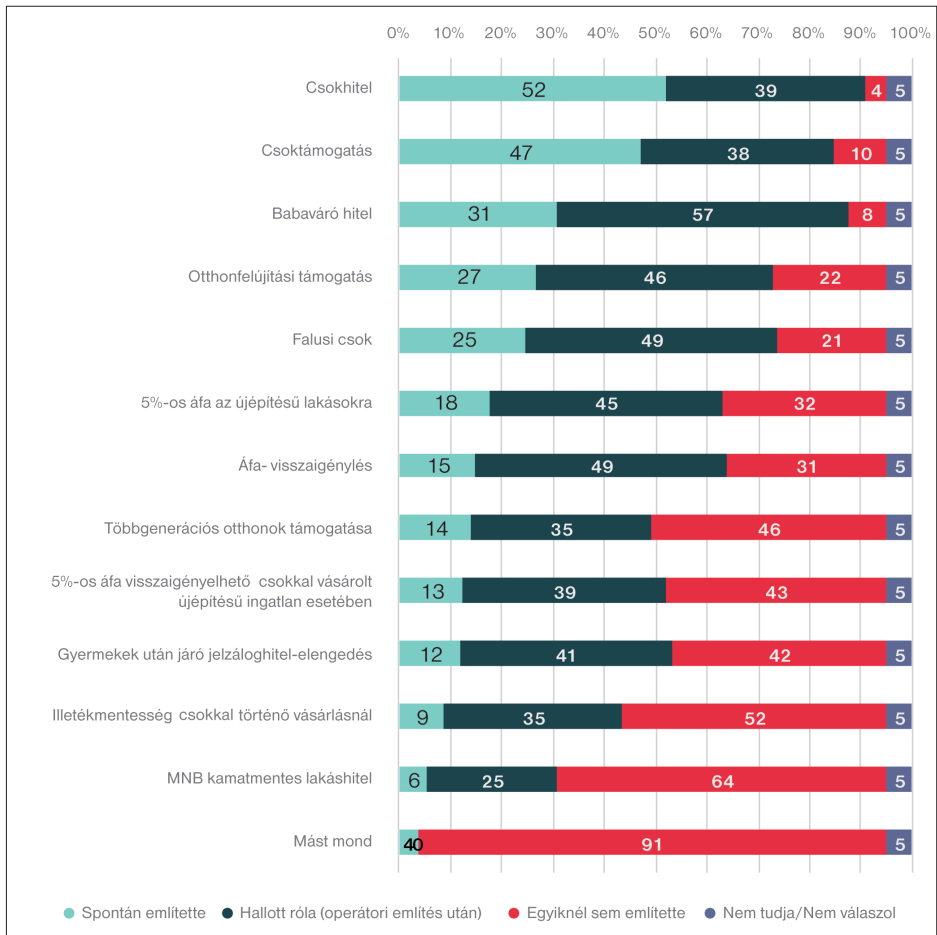

FORRÁS: SZÁZADVÉG-ADATFELVÉTELEK 2016 ÉS 2021 KÖZÖTT

A kormány otthonteremtési intézkedéseinek ismertsége lényegében megkérdőjelezhetetlen volt már rögtön a bejelentést követő első negyedéves mérésnél is, és onnantól kezdve folyamatosan bőven 90 százalék fölötti értékeket kaptunk 2021 I. negyedévéig. 2020 novemberében külön, részletesen is rákérdeztünk a támogatás egyes elemeire. Egyfelől várható módon a csokhitel és -támogatás örvend a legnagyobb ismertségnek, amit a spontán említések magas száma is jól mutat. Ezeket még relatíve magas ismertséggel követik a népszerűbb és a médiában is gyakrabban emlegetett támogatási lehetőségek. Másfelől viszont a csokkal történő vásárlás

illetékmentessége, illetve az MNB kamatmentes lakáshitele kevésbé ismert, a kérdezetteknek csak kevesebb mint fele említette meg spontán, vagy húzta alá operátori említés után. Nem meglepő ugyanakkor, hogy azok, akik úgy reagáltak, hogy jogosultak a támogatásra, általánosságban nagyobb arányban ismerték a támogatásokat. Érdekesség, hogy ez nem minden esetben van így, az áfa-visszaigénylést, a gyermekek után járó jelzáloghitel-elengedést, a többgenerációs otthonok támogatását, a csokkal történő vásárlásnál való illetékmentességet szignifikánsan, de nem számottevően kisebb hányaduk tudta megemlíteni.

7. ábra: A családi otthonteremtési program mely elemeiről hallott már a következők közül? (%)

FORRÁS: SZÁZADVÉG-ADATFELVÉTEL 2020 NOVEMBERÉBEN

A 2020. novemberi fókuszcsoporthajnkon résztvevők a Családi Otthonteremtési Programból az előbbi ábrán látottakhoz részint hasonlóan saját kútfőből az áfa-visszatérítést, a babaváró hitelt, a kedvezményes hitelt, a csokot és a falusi csokot tudták megemlíteni. Ekkoriban a 2021-es újításokról még csak kevesen hallottak konkrétumokat, hiszen még nem kerültek bevezetésre. Mindenki egyetértett abban, hogy a program jó kezdeményezés, szükség van rá, és alapvetően jó irányba fejlesztik a programot. Emellé kiegészítő javaslatként előterjesztenék még a munkahelyek stabilitását, a bérharmonizációt (nyugati fizetésekkel való összehasonlítás, illetve érzékelnek egyfajta, Kelet- és Nyugat-Magyarország közti szignifikáns bérkülönbséget is), a bölcsődei és óvodai férőhelybővítést. Páran pedig több környezetvédelmi elemet ültetnének be a támogatásba. Végül felmerül egy olyan családos előtakarékosági javaslat, amely rövid távon, a születő gyermek miatt a munkából kieső szülő keresethiányát volna hivatott kompenzálni.

2021 márciusában ismét négy fókuszcsoporthon⁸ kérdeztük az embereket a programról. Egyfelől a program ismertsége továbbra is töretlen volt, spontán említésre már több elem megnevezésre került (a novemberieken túl az 5%-os áfa az újépítésű lakásokra, a gyermekek után járó jelzáloghitel-elengedés és a többgenerációs otthonok támogatása). Másfelől sokan hozzátették, hogy a korábbiakhoz képest a jelenleg érvényben lévő program immár sokkal átfogóbb, a lehetőségek tárháza és az elérhető összegek is nagyobbak. Általános volt az a vélekedés is, hogy a program előnyeit az önrésszel vagy akár már saját ingatlannal rendelkezők tudják leginkább kihasználni, viszont a szerényebb háttérűek, vagy akár „nulláról indulók” némileg kevésbé. Mindazonáltal a program pozitívumaként merült még fel a rugalmassága is, hiszen egyes támogatási formákat önerőként is fel lehet használni. Javaslatok ezen csoportokon is elhangzottak. Ezek némileg összezsengtek a novemberi említésekkel, de új igényként egyfelől felmerült a vonatkozó adminisztrációs terhek minimálisra csökkentése, valamint – amire azóta a kormány is reagált – a felújítást végzők és az alapanyag túlárazásának szabályozása.

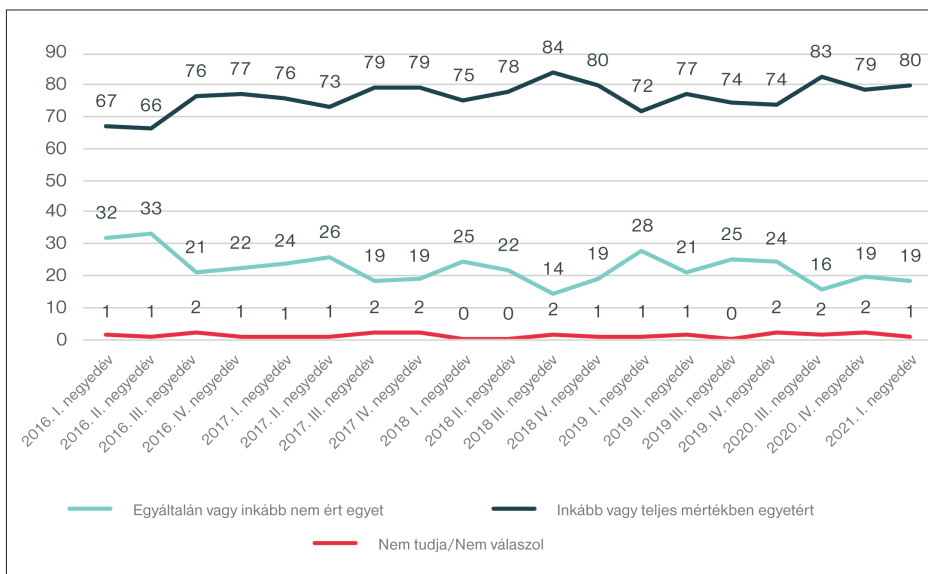
Visszatérve korábbi kvantitatív felmérésünkre, bár a kormány otthonteremtést, lakásvásárlást, lakásépítést támogató intézkedései mindig is jól ismertek voltak, a csok megítélése viszonylag hektikus képet mutatott,

---

⁸ A csoportokon részt vettek kiválasztási szempontja az volt, hogy már mind igénybe vették az otthonteremtési támogatások valamelyik formáját, vagy egy éven belül tervezik ezt megtenni. Ezenfelül a csoport nem, korcsoport, iskolai végzettség szempontjából heterogén volt.

amit jelentősen befolyásolt a válaszadók pártpreferenciája, illetve vélhetően a politikai véleményklíma aktuális alakulása is a közbeszédben, kiváltképp a lehetőség megjelenésekor, 2016 elején mértünk relatíve alacsony értékeket, mindenesetre általánosságban elmondható, hogy e kérdéskör felmérésének 2016. eleji kezdete óta még így is legkevesebb a felnőtt társadalom kétharmada értett egyet inkább vagy teljes mértékben az új ingatlan vásárlása esetén adható tízmillió forintos támogatás bevezetésével. Az egyetértők aránya akár a 84 százalékot is elérte a felmérés eddigi bő öt éve alatt, átlagosan pedig 76 százalékot mértünk.

**8. ábra: Mennyire ért Ön egyet az alábbi intézkedéssel?
– Három gyermek vállalása esetén 10 millió Ft-os támogatás új lakások vásárlására vagy építésére**

FORRÁS: SZÁZADVÉG-ADATFELVÉTELEK 2016 ÉS 2019 KÖZÖTT

A sokkal elérhető 15 millió forintos kedvezményes hitel elfogadottsága némileg gyengébb, a felmérés eddigi 19 alkalmát összesítve átlagosan 71 százalék volt azok aránya, akik inkább vagy teljes mértékben egyetértenek a hitellehetőséggel. Legkevesebb 61 százalék, de 2017 III. negyedévében, illetve 2020 ősztől folyamatosan 77-78 százalék volt ide sorolható. Az e kérdéssel kapcsolatos pozitív attitűdökben is összességében egy gyengén kimutatható, de felfelé ívelő, mérésről mérésre átlagosan 0,5 százalékpontos növekményt regisztráltunk.

Végül a lakásépítés áfájának 27-ről 5 százalékra csökkentéséről szintén elmondható, hogy 2016 első negyedéves mérésétől kezdve megingathatatlan elfogadottságot élvezett az intézkedés. Legkevesebb 82, de akár 93 százalék is egyetértett a csomag bevezetésével, átlagosan pedig 88 százalék. Ez esetben is főleg mindösszesen az „inkább egyetért” és a „teljes mértékben egyetért” válaszlehetőségek arányában figyelhető meg eltérés.

2020 novemberében további kérdésekkel egészítettük ki kérdéseinket a témában. Egyfelől fontos látni, hogy a felnőtt népességnek még közel fele, 48 százaléka tervezi biztosan, 19 százaléka pedig „talán” igénybe venni az otthonteremtési kedvezmény legalább egyik elemét. Érdekesség azonban, hogy az igennel válaszolók egyáltalán nincsenek szignifikáns többségben a fiatalok körében, hanem a 18–29 évesek lényegében éppen olyan arányban (49 százalék) kívánnak élni a lehetőséggel, mint a 30–39, 40–49, 50–59 évesek (48–50 százalék). Iskolai végzettség szerint azonban a mind magasabban képzettek azok, akik inkább igénybe vennék, azaz míg az általános iskolai képzettségűek 39, a diplomások 54 százaléka tervezi a lépést. Településtípus tekintetében inkább a vidéken élőket érdekli a lehetőség: a kisebb városok és falvak lakóinak 52, 49 százalékát érdekli a lehetőség, míg a fővárosi és megyeszékhelyeken élő lakosságnak mindössze 40 és 43 százaléka válaszolt igennel.

Végül pedig mondhatni, kritikus kérdés, hogy vajon mindezek hatására vállalnák-e a vágyott, de meg nem született gyermekeket az érintettek? 2020 novemberében a teljes lakossági minta 17 százaléka válaszolt „teljes mértékben” vagy „inkább igennel”, ami mintegy 1,4 millió felnőttet jelent. A 18–29 évesek körében azonban ezek aránya jóval nagyobb, 29 százalék. Természetesen nem biztos, hogy végül minden válaszadó hajlandó megvalósítani mindezt, azonban ha csak a felük valóban vállal akár csak egy gyermekkel többet, már jelentős létszámnövekményről lehet szó. Érdekes azonban a támogatásokhoz kapcsolható társadalmi percepció, hiszen arra a kérdésre, vajon elképzelhető-e, hogy a támogatások hatására mások több gyermeket vállaljanak, immár 23 százalék válaszolt „teljes mértékben igennel”, további 46 százalék pedig „inkább igennel”.

4. Az elmúlt időszak családpolitikájának hatásai gazdasági, demográfiai és szociális adatok tükrében

A családtámogatások gazdasági hatásainak összefoglaló elemzése kapcsán érdemes kitérni arra, hogy a Magyarországon élők mekkora részét érinthetik a fenti támogatások, azaz hogyan alakul a gyermekes és gyermek nélküli háztartások, illetve az ezekben élők száma.

A 9,6 milliós népességnek 2019-ben 48,1 százaléka élt gyermekes háztartásban. Ez akkor 4,6 millió főt jelentett. Legnagyobb részük, 1,3 millió fő olyan háztartásban élt, amelyet két felnőtt és két gyermek alkotott. Ezt követték a két felnőttből és egy gyermektől álló háztartások, az ő létszámuk 1,2 millió fő volt.

1. táblázat: Az egyes háztartástípusok, illetve az azokban élők száma 2019-ben

Megnevezés	Gyermekes háztartások egy felnőtt egy vagy több gyermekkel	Gyermekes háztartások két felnőtt egy gyermekkel	Gyermekes háztartások két felnőtt két gyermekkel	Gyermekes háztartások két felnőtt három és több gyermekkel	Gyermekes háztartások egyéb	Gyermekes háztartások összesen	Gyermek nélküli háztartások összesen
Háztartások felszorozott száma	143 745	412 918	317 652	120 910	215 045	1 210 270	2 909 741
Személyek felszorozott száma	358 050	1 238 754	1 270 608	649 131	1 098 519	4 615 062	4 963 712
Háztartások átlagos taglétszáma	2,5	3,0	4,0	5,4	5,1	3,8	1,7

FORRÁS: KSH

A kormányzat a költségvetési törvényben az elmúlt években immár külön részben gyűjtötte össze a családpolitikai célú kiadásokat és kedvezményeket. Így történt a 2022-es költségvetés⁹ tervezésében is, amelyben a családpolitikai célú kiadások, illetve kedvezmények becsült értéke 2778 milliárd forint. Ez az összeg ugyanakkor számos tételt magában foglal az óvodai ellátástól a nők kedvezményes nyugdíjba vonulásán át a 25 éven aluliak személyijövedelemadó-mentességéig. Ezek közül számos tétel várható értéke meghaladja az 50 milliárd forintot:

- a települési önkormányzatok egyes köznevelési feladatainak támogatása (óvodák) – 216,8 milliárd forint
- a települési önkormányzatok gyermekétkeztetési célú feladatainak támogatása – 87,2 milliárd forint
- családi pótlék – 307,6 milliárd forint

⁹ Parlament.hu adatbázis: Családpolitikai célú kiadások, kedvezmények a 2022. évi központi költségvetésben.

- gyermekgondozást segítő ellátás – 59,2 milliárd forint
- babaváró támogatások – 91,4 milliárd forint.
- lakástámogatások – 381,8 milliárd forint
- nők korhatár alatti nyugellátása – 332,0 milliárd forint
- csecsemőgondozási díj – 127,8 milliárd forint
- gyermekgondozási díj és örökbefogadói díj – 266,7 milliárd forint
- személyi jövedelemadó: családi adóalap-kedvezmény és első házások kedvezménye – 315,6 milliárd forint
- 25 év alattiak személyi jövedelemadómentessége – 140,0 milliárd forint.

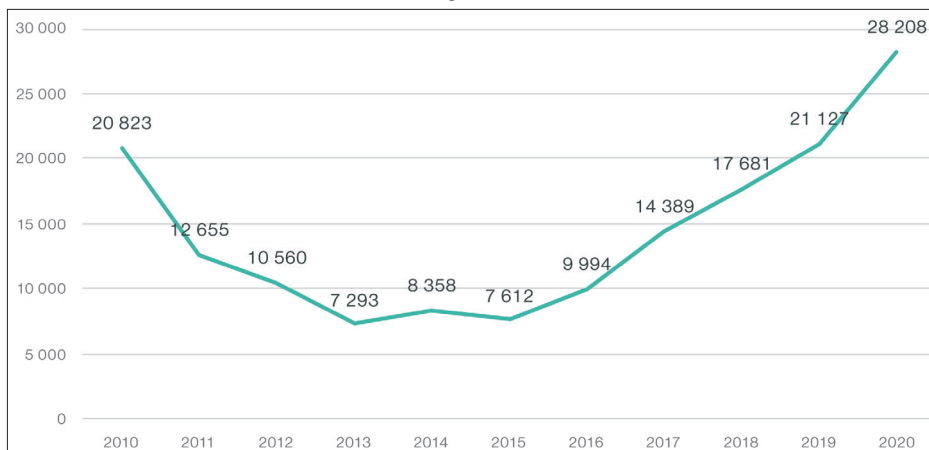
Látható tehát, hogy a családtámogatások fő pillérei a költségvetésben a következő csoportokba oszthatók:

- személyijövedelemadó-kedvezmények,
- lakástámogatások,
- pénzbeli ellátások (például családi pótlék, gyermekgondozási és csecsemőgondozási díjak),
- köznevelési feladatok, gyermekétkeztetés támogatása,
- korhatár alatti nyugellátások.

A támogatásokon belül érdemes néhány friss adatot bemutatni a lakástámogatásokkal kapcsolatban külön is. 2021. augusztusáig a kormányzat tájékoztatása szerint a családi otthonteremtési kedvezmény 184 ezer családot segített, amely mintegy 400 milliárd forintot jelent. 2021-től a kormányzat emellé új támogatási konstrukciót is bevezetett: a kormány által garantált kedvezményes otthonfelújítási kölcsön keretében legfeljebb hatmillió forintos, maximum tízéves futamidejű és háromszázalékos kamatú hitel vehető fel. Ezzel a lehetőséggel eddig ötezer család élt 24 milliárd forint értékben. Ehhez kapcsolódik az otthonfelújítási támogatás, mely szintén 2021-től vehető igénybe. Ezt eddig 25 ezer család igényelte, és cikkünk megírásáig szintén 24 milliárd forint értékben történt meg a folyósítás.

A csok, illetve a kedvezményes lakásáfa bevezetése érdemi fordulatot tudott előidézni az új lakások piacán. A 2008–2009-es válság után az épülő új lakások száma drasztikusan visszaesett a romló jövedelmi helyzet, illetve a korábbi túlzott eladósodás és devizahitel-problémák miatt. Míg 2004–2005-ben az épülő új lakások száma meghaladta a 40 ezret, addig ez a szám 2013-ra 7300-ra csökkent. A csok bevezetésével, illetve a kedvezményes áfakulccsal sikerült e területen fordulatot elérni, és 2020-ban már több mint 20 ezer új lakás épült Magyarországon.

9. ábra: Az új lakások száma

FORRÁS: KSH-ADATBÁZIS: AZ ÉPÍTETT LAKÁSOK ÉVKEZDETTŐL KUMULÁLT ADATAI MEGYE ÉS RÉGIÓ SZERINT

A családtámogatások erősítése az elmúlt időszak gazdaságpolitikájának egyik sarokköve volt. Ennek nyomán a gyermeket nevelők jövedelmi helyzete javult, illetve új lendületet kaptak a lakásépítések is.

5. Összegzésképp: a támogatások népszerűsége és demográfiai folyamatokra tett hatása

Láthattuk tehát, hogy a születések számának növelése hazánkban és a környező országokban különösen preferált a bevándorlattal szembeállítva. Emellett pedig néhány országot leszámítva még az EU alapító és korábban csatlakozott országaiban élők többsége is a család létszámának emelését részesítené előnyben. Nem meglepő ez annak fényében sem, hogy a család fontossága a magyar emberek számára a legkiemelkedőbb Európa-szerte, néhány százalékpontot leszámítva közel százszázalékos, mindazonáltal európai kutatásunk rávilágított, hogy lényegében minden országban ötven százalék feletti azok aránya, akiknek szintén fontos valamilyen szinten a család intézménye. Hazánk, felismerve ezt a tendenciát, kimagasló mértékben kezdte el támogatni a családtervezésen gondolkodókat és értelemszerűen azokat, akik ténylegesen is mind több gyermeket vállalnak. Ennek egyik sarokköve a gyermekek után járó támogatások, azokon belül is az otthonteremtéshez nyújtott segítségadás. A családtámogatási és otthonteremtési támogatások népszerűsége már kezdetben kimagasló volt abban az

értelemben, hogy a bejelentések kezdetekor a hazai felnőtt lakosság több mint fele szimpatizált a vonatkozó intézkedésekkel. Igaz, a pozitív attitűddel bírók aránya hónapról hónapra akár jelentősen is ingadozott, ám sosem esett ötven százalék alá, sőt az első években akár a kétharmadot, később egyszer-egyszer akár a népesség háromnegyedét is kitette az inkább vagy teljes mértékben elégedettek hányada. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy míg az előbbi értékek főleg a támogatásokkal való általános elégedettséget mutatják be, a konkrét intézkedések megítélése még ennél is pozitívabbnak bizonyul az eddigi mérések alapján.

Fontos indikátor azonban, vajon a támogatások és azok vitathatatlan népszerűsége valóban magával hozza-e a várt hatásokat, tipikusan a magasabb születésszámot. Emberi léptékkal mérve azt mondhatjuk, hogy az első családsegítő és otthonderemtést támogató intézkedések óta már hosszú idő telt el, azonban egy több évtizedes trenden fordítani kívánó, komolyabb demográfiai átalakuláshoz a leghatékonyabb beavatkozások mellett is akár emberöltőkre lehet szükség. Ennek fényében tehát akár ígéretes kezdésnek is tekinthetjük önmagában azt a tényt, hogy míg 2011-ben az utóbbi bő hetven év legrosszabb teljes termékenységi arányszámának (TTA) lehettünk tanúi (1,23), addig napjainkra immár 1,56 élve születés jut a termékeny korú nőkre, és így lassan, de biztosan megelőztük az európai uniós átlagot (1,55) is. Azonban, ha a cél a reprodukciós szint elérése,¹⁰ látni kell azt is, hogy ebben az ütemben a 2,1-es gyermekszám megközelítése is időbe kerülhet. Másfelől fontos látni azt is, hogy bár a TTA 2011 óta ugyan évről évre növekedett vagy legfeljebb stagnált, az élve születések számában tapasztalhattunk visszaeséseket is, ami azzal magyarázható leginkább, hogy átlagosan valóban több gyermeket vállalnak a 15–49 éves hölgyek, ám társadalmon belüli számosságuk csökkenőben van, így előfordul, hogy egy-egy évben valóban kevesebb gyermek született, mint az azt megelőzőben. Mégis, a vissza-visszaesések ellenére is bizakodásra ad okot, hogy a 2011-es 88 ezer születésszám után 2020-ban immár 92,3 ezer kisgyermek jött a világra, ami 4,8 százalékos növekményt jelent a két időpont között, ám időközben egy-egy évben akár 93-95 ezres értéket is elértek az édesanyák. Mégis érdemes nagyobb figyelmet szentelni az általános növekedés ellenére megfigyelhető egy-egy visszaesésnek. Az Állami Számvevőszék 2021-es jelentése¹¹ is felhívja a figyelmet

---

¹⁰ Legalább a reprodukciós szint eléréséhez magyar viszonylatban 2,07-2,1-es értékre volna szükség.

¹¹ Állami Számvevőszék 2021: Elemzés – családpolitika. https://www.asz.hu/storage/files/files/elemzesek/2021/csaladpolitika_20210126.pdf?ctid=1307

arra, hogy egy-egy új támogatási forma után valóban kitapintható a következő évi adatokból a szignifikánsan magasabb születésszám,¹² az ezt követő években azonban, mikor nem jelentettek be újabb csomagot, kisebb visszaesések következtek be, és a korábbi trendek rajzolódtak ki a születésszám-ban. Emögött – a szülőképes korú nők számának csökkenése mellett – a támogatáspolitikai viszonylag rövidebb távú hatékonysága, illetve a társadalom általi megszokottsága is gyanítható, amelynek, olybá tűnik, csak egy-egy újabb csomag bejelentése ad ismét lendületet, egyelőre.

Hibát követünk el azonban, ha az intézkedéscsomagok pozitív hatásait egyetlen indikátortól, a születésszám azonnali és tartós emelkedésétől várjuk. Bár az életadásnak nem feltétele a házasság, megkerülhetetlen tény, hogy maga a házasságkötés ténye határozottan és szignifikánsan több gyermek vállalását prognosztizálja egy pár részéről. 2019-ben a (statisztikai értelemben véve) szülőképes koruk, azaz 49. életévük végére ért nők körében azok, akik házasságban voltak, átlagosan 2,03, míg a nem házasok átlagosan 1,5 gyermeket hoztak világra.¹³ Állíthatjuk tehát, hogy a mind magasabb gyermekszám és a házasságkötések között fennáll egyfajta, vélhetően a stabilitás érzetéből is adódó kauzalitás. E téren pedig határozott és visszaesésektől mentes emelkedést látunk a támogatások bejelentésétől kezdve, mondhatni, azonnal. Máig tartja magát a közbeszédben az a sztereotípiája, hogy a magyar házasságok fele válással végződik. Ez az adat az 1990-es évektől egészen 2014-ig nemhogy valóság volt, de a válások száma 2012-ben akár 67 százalékát is elérte az adott évben kötött házasságoknak. Innentől kezdve viszont a házasságkötések számának radikális és meredek emelkedése, vele együtt pedig a válások számának határozott csökkenése 2020-ra 22 százalékra csökkentette a válások és házasságkötések egymáshoz viszonyított arányát.

---

¹² 2011: családi adókedvezmények (2012: +2220 gyermek). 2012: Otthonteremtési Program (2014-re: +2821 gyermek), 2015: csok (2016: +1373 gyermek). 2019: Családvédelmi Akcióterv (+3145 gyermek)

¹³ KSH (é. n.): A születések és a termékenység irányzatai és demográfiai jellemzői. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/szuletések_termékenység/index.html

Irodalom

Blitz, Brad 2017: Another Story: What Public Opinion Data Tell Us About Refugee and Humanitarian Policy. *Journal on Migration and Human Security*, 5. évf., 2. sz.

Gallup 2020: *Immigration*. <https://news.gallup.com/poll/1660/immigration.aspx>

Lutz, W. (ed.), Amran G. – Bélanger A. – Conte A. – Gailey N. – Ghio D. – Grapsa E. – Jensen K. – Loichinger E. – Marois G. – Muttarak R. – Potančoková M. – Sabourin P. – Stonawski M. 2019: *Demographic Scenarios for the EU – Migration, Population and Education*, EUR 29739 EN. Luxembourg, Publications Office.

Lutz, Wolfgang – Scherbov, Sergei 2007: The Contribution of Migration to Europe's Demographic Future: Projections for the EU-25 to 2050. *IIASA Interim Report*. Laxenburg, IIASA.

Pew Research Center 2018: *Shifting Public Views on Legal Immigration Into the U.S.* <https://www.pewresearch.org/politics/2018/06/28/shifting-public-views-on-legal-immigration-into-the-u-s/>

Sik, Endre – Simonovits, Bori – Szeidl, Blanka 2016: Az idegenellenesség alakulása és a bevándorlással kapcsolatos félelmek Magyarországon és a visegrádi országokban. *Regio*, 24. évf., 2. sz.

Statista, 2018: *Share of adults in the United States who are sympathetic to undocumented immigrants in 2018, by age*. <https://www.statista.com/statistics/1079360/us-adults-sympathy-undocumented-immigrants-age/>

YouGov, 2020: *How much sympathy do you have, if any at all, for the migrants who have been crossing the channel from France to England?* <https://yougov.co.uk/topics/politics/survey-results/daily/2020/08/11/f4dc7/1>

KSH (é. n.): A születések és a termékenység irányzatai és demográfiai jellemzői. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/szuletések_termékenység/index.html

Adatbázisok:

Családpolitikai célú kiadások, kedvezmények a 2022. évi központi költségvetésben: <https://www.parlament.hu/irom41/16118/adatok/altindmell/csaladpolitika.pdf>

KSH-adatbázis: A bevándorló külföldi állampolgárok az állampolgárság országa szerint. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0028.html

KSH-adatbázis: A magyar állampolgárságot kapott személyek az előző állampolgárság országa szerint (2000-től). https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wnvn007b.html

KSH-adatbázis: Az épített lakások évkezdettől kumulált adatai megye és régió szerint. https://www.ksh.hu/stadat_files/lak/hu/lak0048.html

OECD-adatbázis: Foreign-born population (Külföldön született népesség). <https://data.oecd.org/migration/foreign-born-population.htm#indicator-chart>

Parlament.hu: Családpolitikai célú kiadások, kedvezmények a 2022. évi központi költségvetésben. <https://www.parlament.hu/irom41/16118/adatok/altindmell/csaladpolitika.pdf>

Századvég-adatfelvételek 2016 és 2019 között: A Századvég Politikai Iskola Alapítvány: „Szakpolitikai kutatással alátámasztott tanácsadási, valamint tanulmánykészítési feladatok elvégzése” c. projekt és kutatássorozat ötven adatfelvételét tartalmazó SPSS-adatbázisa.

Századvég-adatfelvételek 2020 novemberében: A Századvég Konzorcium: „Kormányzati szakpolitikai tanácsadás (2020–2022)” c. projekt és kutatássorozat 2020. novemberi adatfelvételét tartalmazó SPSS-adatbázis.

Századvég, Európa Projekt-adatbázis (2020).

Zenovitz Lili – Kollár Dávid
*Koronavírus-járvány és értékváltozás
2019–2021*

A koronavírus-járvány személyes
értékvilágra gyakorolt hatása

Bevezetés

A kutatás háttere és célja

A korábbi hazai kutatások¹ és a nemzetközi összehasonlító értékku-
tatások eredményei² egyértelműen azt mutatták, hogy az elmúlt tíz
évben Magyarországon egy erőteljes posztmaterializációs tendencia kö-
vetkezett be, amely során szignifikáns mértékben nőtt például a krea-
tívitás, a törődés és a környezetvédelem értékeinek fontossága.³ Ahogy
azt korábbi kutatásainkban kimutattuk,⁴ e mögött a posztmaterializációs
tendencia mögött két jól körülhatárolható tényező áll.

Egyrészt a 2012-es évet követően az európai gazdaság egy erőteljesen
növekvő pályára állt, amely a konjunktúraérzet pozitív változásaival járt
együtt. A fokozódó gazdasági növekedés, a konjunktúraérzet javulása
így egy markáns „posztmaterializációs” tendencia lehetőségét teremtet-

---

¹ Zenovitz–Kollár 2021a; Zenovitz–Kollár 2021b; Szabó et al. 2021; Bauer–Pillók 2020; Kurucz–
Simon 2021.

² Kollár 2020a.

³ Zenovitz–Kollár 2021.

⁴ Kollár 2020a; Zenovitz–Kollár 2021a; Zenovitz–Kollár 2021b.

te meg, mindezen hatásokat pedig tovább erősítette a globális értéktér átrendeződése, a környezetvédelem fontosságának felértékelődése. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a stabil és prosperáló környezet jellemzően az értékek posztmaterializációjával mutat affinitást.⁵

Felmerül viszont a kérdés, hogy hogyan befolyásolta ezeket a mozgásokat a 2020-ban bekövetkezett koronavírus-járvány, a pandémia ugyanis egy olyan sajátosan új helyzetet teremtett, amely alapjaiban változtatta meg az emberek mindennapjait. Saját és hozzátartozóink megfertőződésének lehetőségén túl a járvány anyagi biztonságunk megőrzésére és a személyes döntéseink felett való szabad rendelkezésre (például mozgásukban való korlátozás) is fenyegetést jelentett. A kialakult helyzet – részben a korábbiakból kifolyólag, részben pedig a permanens bizonytalanságból fakadóan⁶ – az egész világ számára intenzív érzelmi megterhelést okozott, különösen igaz ez a járvány „tetőzésének” pillanataira. Éppen ezért nem meglepő, hogy egyre több és több társadalomtudományos cikk és tanulmány vizsgálja a járvány gazdasági, egészségügyi, társadalmi következményeit és az oktatásra, munkára, illetve mentális egészségre gyakorolt hatását.

Ezzel mintegy összhangban jelen tanulmányunkban azt kívánjuk görcső alá venni, hogy a koronavírus-járvány következtében kialakult helyzet milyen mértékben és módon gyakorolható és gyakorolható jelenleg is befolyást az emberek értékrendszerére. Ez a kérdés azért is különösen fontos, mert az értékvilág változásának nyomon követése jelentős előnyt biztosíthat a világjárvány kezelését célzó és az azt követő intézkedések kidolgozásához is. Az individuális értékorientációk ugyanis szignifikánsan befolyásolják a társadalmi szolidaritás mértékét, a fogyasztói szokásokat és a választói magatartást is. Vagyis ha birtokában vagyunk ezeknek az információknak, lehetővé válik a kormányzati irányelvek és válságkezelő megoldások célirányos kialakítása.

A korábbi eredmények azt vetítenék előre, hogy a materiális környezet és az életvitel olyan drasztikus változása, mint amelyet a koronavírus-járvány okozott, az értékrendszer egyértelmű materializációjával jár együtt, azonban hogy ez a „gyakorlatban” megvalósul-e, és ha igen, milyen módon, az empirikus kutatás kérdése. Ezzel összhangban a tanulmányunk során először röviden áttekintjük az értékek meghatározására és mérésére vonatkozó – tanulmányunk szempontjából – legfontosabb szakirodal-

---

⁵ Sortheix et al. 2019; Kollár 2020a.

⁶ Vö.: Miskolczi 2021.

mi megállapításokat. Ezt követően a releváns nemzetközi szakirodalom feldolgozása révén summázuk a koronavírus-járvány okozta értékváltozásra vonatkozó főbb megállapításokat. Majd pedig a szakirodalmi áttekintés révén kinyert eredményeket felhasználva vizsgáljuk meg egyrészt azt, hogy hogyan változott meg a magyar társadalom értékrendszere a járvány hatására, másrészt pedig azt, hogy mely társadalmi csoportokat érintette legjobban az értékváltozás.

Értékek és az értékek mérése

Az érték olyan morális-emocionális tartalommal bíró szubjektív beállítódások, amelyek segítségével megérthetjük és meghatározhatjuk önmagunkat.⁷ Schwartz megközelítése szerint az egyének az általuk fontosnak ítélt értékekre alapozva építik fel saját preferenciáikat.

Az értékek mérésére leggyakrabban használt és legtöbbet idézett eszköz Ronald Inglehart nevéhez fűződik.⁸ Inglehart modelljének célja, hogy az értékrendben bekövetkező – általa posztmaterializációnak nevezett – változást empirikus úton ragadja meg. Elmélete szerint ezek a mozgások igen jól leírhatók különböző társadalompolitikai célok rangsorolásán keresztül.

Az eljárás eredményeképpen Inglehart négy kategóriába sorolja a válaszadókat, amelyek közül kettő a materialista és posztmaterialista beállítódások „tiszta típusát” jelöli, kettő pedig afféle köztes kategóriát képez.⁹ A materialista csoportba azok tartoznak, akikre jellemzőbb a tekintélytisztelet, és fontosabbak számukra a vallási és teljesítménymotivációs értékek. A posztmaterialis kategóriába ezzel szemben azok sorolhatók, akik számára az önkifejezés, a nyitottság, a tolerancia, az egyéni önmegvalósítás a leghangsúlyosabb.

Inglehart módszerén túl manapság a legtöbb hazai és nemzetközi kutatásban – a korábban már idézett – Shalom Schwartz valamely értékesztjét alkalmazzák. Megközelítése szerint az értékek egyetemes érvénnyel bírnak, és eltérő társadalmi közegekben is azonos jelentést hordoznak. Más szavakkal Schwartz olyan értékeket próbált megha-

---

⁷ Schwartz 2001.

⁸ Inglehart–Welzel 2005.

⁹ Keller 2006.

tározni, amelyek – modellje és empirikus kutatásai alapján – minden társadalomban megtalálhatók, vagyis – legalábbis a 20–21. században – minden kultúrában, minden társadalmi környezetben és szerveződési formában érvényesek, és azonos jelentést hordoznak. Ennek – az empirikus vizsgálatokon túl – Schwartz szerint az az oka, hogy az általa rögzített értékek három alapvető szükségletre adhatnak választ: az egyik biológiai, a másik túlélési (avagy jóléti és jólléti), a harmadik pedig a társas érintkezések szabályozása.¹⁰ Úgy véli, ezek a funkciók minden társadalomban döntő jelentőségűek, tehát az ezek fenntartását lehetővé tevő értékeknek minden közegben jelen kell lenniük. Éppen ezért a különböző társadalmak és egyének leírásakor nem arra kell törekedni, hogy az egyes értékek meglétét vagy hiányát vizsgáljuk, hanem arra, hogy megvizsgáljuk, ezek az értékek fontosságuk révén hogyan viszonyulnak egymáshoz. Azaz bár a Schwartz által vizsgált értékek egyetemesek, eltérés mutatkozhat abban, hogy az egyes értékek hogyan viszonyulnak egymáshoz. Mindezek alapján nem meglepő, hogy a Schwartz által kidolgozott modell a különböző értékek kapcsolódási struktúráját állítja a középpontba, az alapján, hogy az egyes értékek jellemzően mely más értékkel „vegyülnek” egy adott társadalomban.

Ez az értékmodell azonban többféle módon is értelmezhető. Ma-napság a leggyakrabban a négyes tagolású, tíz értékindikátorra épülő megközelítést alkalmazzák. Eszerint négy főbb régióba sorolhatók az értékek: az *önmeghaladás* (self-transcendence), az *önmegvalósítás* (self-enhancement), a *változásra való nyitottság* (openness to change) és a *megőrzés* (conservation) dimenzióiba. Az *önmeghaladás* dimenziójába a környezet és a törődés tartozik, a vele szembe helyezkedő *önmegvalósítás* régióba pedig a siker és a gazdagság. A *változásra való nyitottság* szférájába a kreativitás és a kaland értéke tartozik, ezzel a dimenzióval szemben helyezkedik el a *megőrzés* területe, amelyet a jól viselkedés, a tradíció és a biztonság értéke képvisel. Néhány érték azonban nem csak egy területhez tartozhat, a kényeztetés például az *önmegvalósítás* és a *változásra való nyitottság* határán foglal helyet.¹¹ Jelen tanulmány során ugyan a bevett Schwartz-féle felosztást alkalmazzuk, az egyes értékindikátorok elnevezésében azonban apróbb változtatásokat eszközöltünk, ami által az értékek tartalma könnyebben

---

¹⁰ Schwartz 2001.

¹¹ Az értékek méréshez lásd még: Zenovitz–Kollár 2021a.

interpretálható. Az 1. táblázat az elnevezések egymásnak való megfeleltetését szemlélteti.¹²

1. táblázat: Az értékek egyes elnevezései

	Schwartz	Zenovitz-Kollár
Önmeghaladás Self-transcendence	Benevolence	Törődés
	Universalism	Környezet
Változásra való nyitottság Openness to change	Self direction	Kreativitás
	Stimulation	Kaland
	Hedonism	Kényeztetés
Önmegvalósítás Self-enhancement	Achievement	Siker
	Power	Gazdagság
Megőrzés Conversation	Security	Biztonság
	Conformity	Jól viselkedés
	Tradition	Tradíció

Értékváltozás

Az értékek változó vagy éppen állandósult jellegét illetően mikro- és makroszinten is több vizsgálatot végeztek már. Ezek alapján elmondható, hogy az értékek általában viszonylag stabilak maradnak¹³ még az olyan jelentős életesemények során is, mint az egyetemi élet megkezdése vagy a foglalkozásváltás. Ugyanakkor az életvitel kereteit átalakító események, mint például a migráció, a 2008-as pénzügyi válság,¹⁴ a háborúnak való kitettség¹⁵ vagy a szeptember 11-i terrortámadás, érzékelhető változásokat eredményeznek az értékrendszerben.¹⁶ Ezekben az esetekben jellemzően a biztonság és a tradíció, illetve ritkábban a gazdaság és siker értékek fontossága növekedett, míg a kreativitás, a kényeztetés és a kaland értékeinek fontossága csökkent.¹⁷ Ennek háttérében elsősorban

¹² A Schwartz-féle elnevezések a 21 itemes kérdéssora lettek optimalizálva, amelyben az egyes értékindikátorokat (összesen tízet) több változón keresztül mérik. Mivel a 10 itemes változat esetén ez nem teljesül, olyan elnevezéseket választottunk, amelyek a kérdések tartalmára reflektálnak.

¹³ Füstös-Tárnok 2013.

¹⁴ Sortheix et al. 2019.

¹⁵ Daniel et al. 2013.

¹⁶ Bardi et al. 2014.

¹⁷ Verkasalo et al 2006.

az áll, hogy az eltérő egzisztenciális kondíciók különböző optimalizációs és adaptációs stratégiákat részesítenek előnyben.¹⁸ Míg prosperáló környezetben – amelyben az alapvető szükségletek biztosítottak – az egyéni és közösségi fejlődést/növekedést (*growth*) elősegítő értékek fontossága nő, addig az alapvető létfeltételeket veszélyeztető válsághelyzetekben az életvitel szilárd kereteinek fenntartásáért felelő értékek jelentősége válik hangsúlyosabbá.¹⁹

Mindezek alapján a központi kérdés az, hogy egy olyan természetű válság, amilyen a koronavírus-járvány, hogyan befolyásolta az értékrendszer alakulását. Előzetes várakozásainkkal alapvetően összecsengenek Daniel és szerzőtársainak az eredményei, akik egy longitudinális kutatássorozat révén vizsgálták az ausztrál lakosság attitűdjeit és értékrendszerét. A vizsgálat a járvány kitörése előtt három évvel indult (2017), és a pandémia alatt két további adatfelvételt végeztek: 2020 tavaszán (n=2321) és telén (n=1 442). Az eredmények azt mutatják, hogy a járvány kezdetén (2020 tavasza) a *változásra való nyitottság* dimenziójába tartozó értékek fontossága csökkentést mutatott, míg *megőrzés dimenziójába* tartozó értékek fontossága nőtt.²⁰ A világjárvány korai szakaszához hasonlóan a *megőrzés* értékei (biztonság, gazdagság) a későbbiekben is magas szinten maradtak, ez azonban már nem az egészséggel kapcsolatos félelemmel függött össze, hanem sokkal inkább a gazdaság visszaesését, valamint a korlátozó intézkedések miatti aggodalmat jelezte.²¹ A *változásra való nyitottság értékei* ezzel szemben némiképp eltérő mintázatot mutattak. Az értékregió fontossága a világjárvány kezdeti időszakában csökkent, amit főként a kaland értékének háttérbe szorulása okozott. Majd 2020 végén – egyfajta ellenmozgásként – a kreativitás prioritása nőtt, aminek az egyik lehetséges mozgatórugója lehet az, hogy a gazdasági folyamatok megértéséhez, az egészségügyi információk feldolgozásához, valamint a végrehajtott kormányzati politikák értékeléséhez szükség van a kritikus gondolkodásra.²² Másrészt pedig a kreativitás fontosabbá válásának lehetséges oka lehet az is, hogy a kijárási korlátozások alkalmával a művészeti és intellektuális tevékenységek jelentősége felértékelődik.²³ Mindezekon túl érdemes

---

¹⁸ Kollár D. et al. 2021.

¹⁹ Welzel–Inglehart 2010.

²⁰ Daniel et al. 2021.

²¹ Daniel et al. 2013.

²² Pyszczynski et al. 2020.

²³ Daniel et al 2021.

megemlíteni, hogy bár az első adatfelvétel idején az *önmeghaladás* értékei kapcsán nem voltak szignifikáns elmozdulások regisztrálhatók, a 2020. végi időszakban jelentősen csökkent ezeknek az értékeknek a preferált-sága. Ennek az egyik oka az lehet, hogy míg a járvány kezdeti szakaszában az emberek növekvő szolidaritást²⁴ mutattak, és nőtt a szűkebb és a tágabb környezet iránt tanúsított aggodalmuk, addig a járványhelyzet enyhülésével ez a folyamat éppen az ellenkező irányba fordult át.²⁵

Összeségben ezek az eredmények alátámasztják azt a hipotézist, amely szerint bár az emberek értékvilága stabil, mégis reagál a környezeti feltételek jelentős változásaira, és a váratlan krízisszituációk esetén az önvédelmet középpontba állító értékek válnak hangsúlyosabbá. Ezeket az eredményeket megerősíti Bonetto²⁶ és munkatársai vizsgálata is, amely során 1025 francia állampolgárt kérdeztek meg online. Kutatásukban az értékpreferencia-változások mellett kitértek a fenyegetettségérzet, a kijárási korlátozás és a távolságtartás betartására vonatkozó affinitás összefüggéseire is. Mérésüket a járvány kitörését követő első franciaországi zárlat idején bonyolították le. Az eredményeik alapján a járvány kitörése alatt a megőrzés értékei fontosabbnak bizonyultak a szokásosnál, míg az önmegvalósítás és a változásra való nyitottság értékeinek fontossága csökkent. A megőrzés és a fenyegetettségérzet pozitív kapcsolatban áll mind a kijárási korlátozás betartásával, mind pedig a távolságtartás kötelezettségének betartásával. Ezt az eredményt mások is megerősítették: vagyis azok, akik nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az önmeghaladás és a megőrzés értékeinek, jobban betartják a Covid19 viselkedési irányelveket, és segítenek a járvány miatti válságos helyzettel küzdőknek.²⁷ Megállapítható tehát, hogy a megőrzés értékei jelentős befolyásolói a kijárási korlátozás betartásának és a távolságtartásnak való megfelelésnek, aminek oka feltehetőleg az, hogy az emberek a fenyegetettségérzetük következtében inkább önmagukra koncentrálnak, s ezáltal az egészségükkel és az anyagi biztonságukkal kapcsolatos értékek válnak elsőbrendűvé.

Mindezeket az eredményeket felhasználva tanulmányunkban három kérdést vizsgálunk meg. Egyrészt a szakirodalmi eredmények nyomán feltételezhetjük, hogy a járvány korai időszakában az egyé-

---

²⁴ Rosta et al. 2020.

²⁵ Az *önmegvalósítás értékeit* illetően nem figyelhetünk meg jelentős változásokat a járvány előtti és utáni időszakban.

²⁶ Bonetto et al. 2021.

²⁷ Wolf et al. 2020.

ni egzisztenciális létfeltételeinek megőrzését elősegítő értékek váltak hangsúlyosabbá, azonban kérdés, hogy ezek az eltérő társadalmi-kulturális környezetben megvalósuló tendenciák milyen mértékben érhetőek tetten Magyarországon. Másrészt kérdés az is, hogy a járvány későbbi szakaszaiban milyen jellegű változások következtek be az országban. Ebben az esetben az elméleti megfontolások azt sugallják, hogy a járványhelyzet enyhülésével az egyéni önmegvalósítást elősegítő értékek válnak hangsúlyosabbá. Fontos azonban megvizsgálni, hogy ez a folyamat pontosan mely értékek és értékcsoportok felértékelődését eredményezi. Végezetül pedig kérdés az is, hogy a koronavírus-járvány okozta értékváltozás mely társadalmi csoportokat érintette a legmarkánsabban.

Adatok

Az elemzés alapját két, a Századvég által végzett kérdőíves kutatás képezi. Az első adatfelvétel 2020 novemberére és 2021 márciusa között 60 000 fő megkérdezésével valósult meg, a második minta pedig 2021 júliusa és augusztusa között 20 000 ember megkérdezésével zajlott le. A felvett adatok nem, kor, iskolai végzettség, településtípus és régiós megoszlás szerint reprezentálják a teljes magyarországi felnőtt népességet. A mintavételből fakadó torzulásokat iteratív súlyozással korrigáltuk a KSH 2016-os mikrocenzusa által közölt demográfiai arányoknak megfelelően.

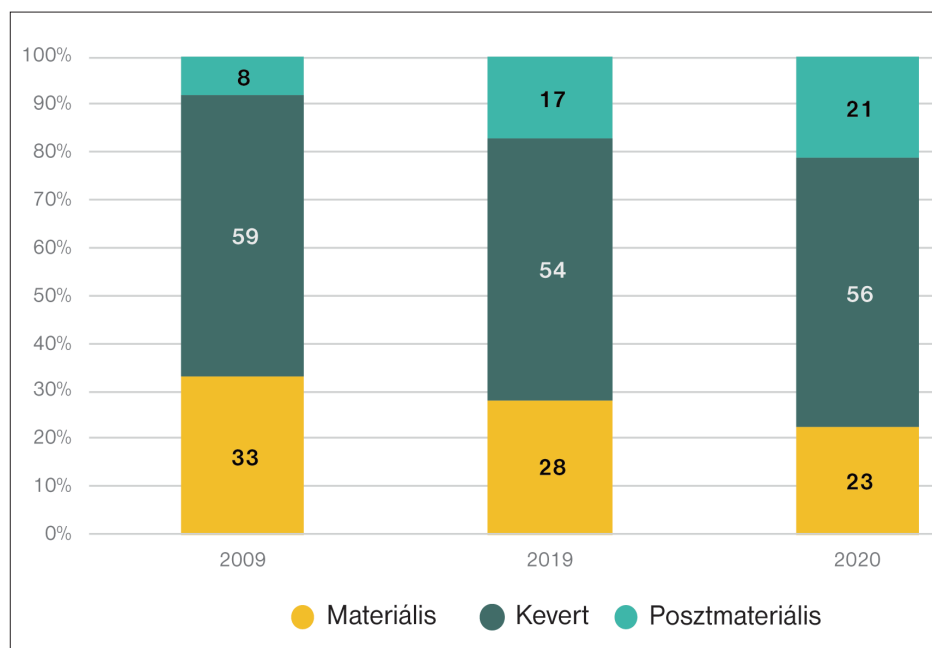
Eredmények

Az értékváltozásra vonatkozó elméleti és empirikus kutatások áttekintését követően arra vállalkozunk, hogy megvizsgáljuk az elmúlt egy évben bekövetkezett változásokat, a kérdés tehát az, hogy a koronavírus-járvány hatására változott-e, és ha igen, milyen irányba változott a magyar társadalom értékrendszere. Az értékváltozást két módon vizsgáljuk meg. Egyrészt Inglehart posztmaterializációs indexét, másrészt pedig Schwartz tízitemes érték kérdőívét használjuk fel.

A posztmaterializációs index tanulsága szerint (1. ábra) nem történt strukturális változás az elmúlt évben, azonban tovább nőtt a posztmate-

riális értékek mellett elkötelezettek száma. Míg 2019-ben a megkérdezettek 28 százaléka tartozott a materiális, 54 százaléka a kevert, 17 százaléka pedig a posztmateriális kategóriába, addig 2020-ban már 23 százalék sorolható a materiális, 56 százaléka a kevert, és 21 százaléka a posztmateriális csoportba. Ez az eredmény némiképp meglepő, hiszen a korábban bemutatott elméleti és empirikus alapvetések azt sugallták, hogy az olyan váratlan sokkhatások, amilyen a koronavírus-járvány is, jellemzően a materiális irányba tolják el az értékrendszert. Kérdés azonban, hogy az Inglehart-féle index – amely elsősorban politikai célok révén méri az értékek változását – megfelelően érzékeny-e ahhoz, hogy kimutassa a koronavírus-járvány okozta értékváltozást.

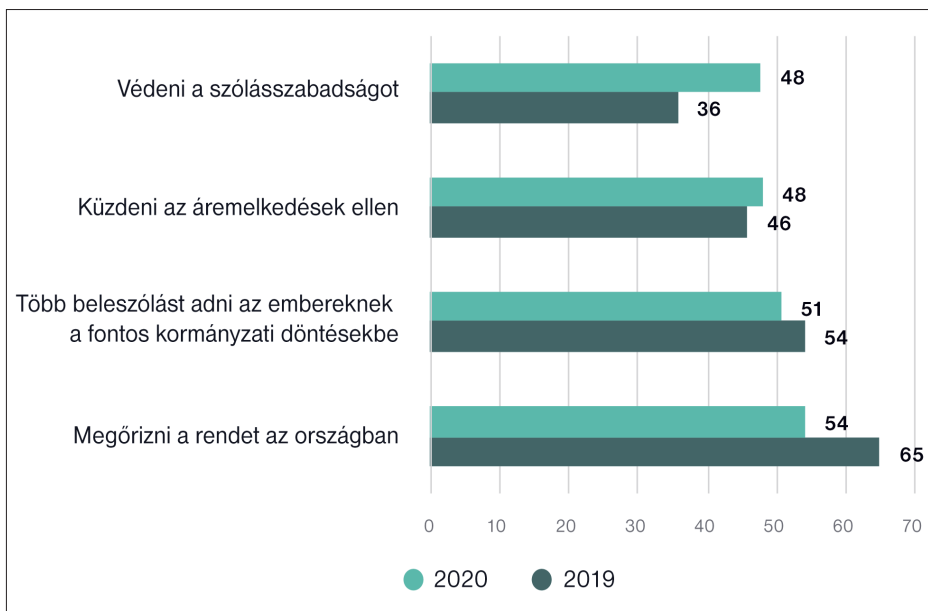
1. ábra: A posztmateriális index alakulása 2008–2020 (%)

FORRÁS: WVS2009, EVS2019, SZÁZADVÉG 2020

Ahhoz, hogy ezt megválaszoljuk, érdemes megvizsgálni, hogy az indexet konstituáló egyes állítások hogyan változtak az elmúlt évben (2. ábra). Az eredmények azt mutatják, hogy két állítás kapcsán következett be érdemi változás. Nőtt azoknak az aránya, akik szerint különösen fontos a szólásszabadság védelme, és csökkent azoké, akik számára rend megőrzése a prioritás.

2. ábra: Kérem, válassza ki azt, amelyet a legfontosabbnak tart a felsoroltak közül! (%)

FORRÁS: EVS2019, SZÁZADVÉG 2020

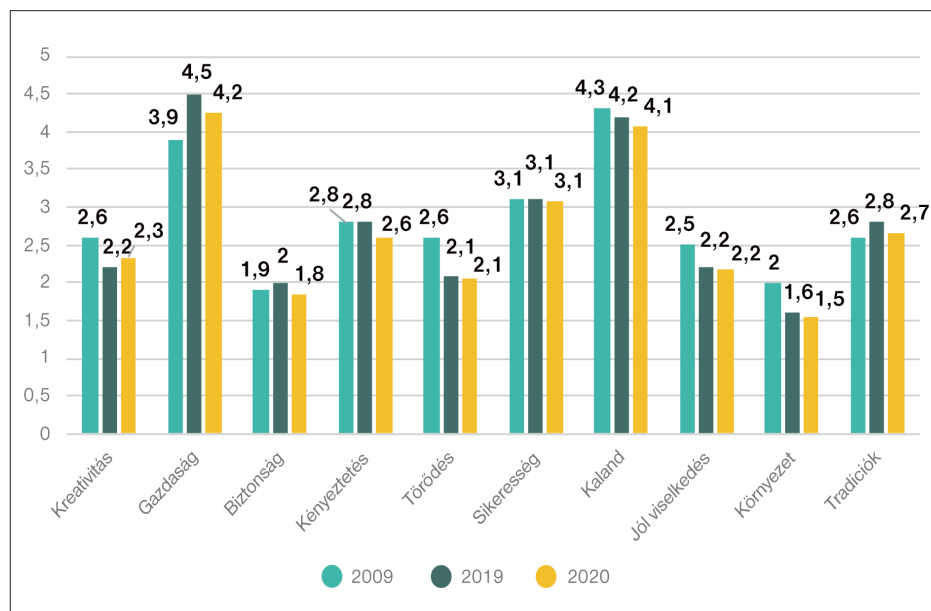
Ezt az eredményt nem nehéz a koronavírus-járvány kontextusában értelmezni. Ha figyelembe vesszük, hogy igen jelentős volt azoknak a száma, akik a koronavírus-járványhoz és a korlátozásokhoz erőteljes szkepszissel viszonyultak, akkor nem meglepő, hogy felértékelődik a központi kommunikációs csatornáktól eltérő információk – és hangok – iránti igény. Másrészt – de ezzel részben összhangban – a bezárkózás és a cselekvési lehetőségek beszűkülése *ceteris paribus* is felértékelheti a szólásszabadság iránti igényt. Összességben tehát az Inglehart-féle értékindex nem elég érzékeny ahhoz, hogy a koronavírus-járvány okozta értékváltozást megragadja, mivel ebben kontextusban a vizsgált – politikai célokat tematizáló – tételek vagy csak korlátozott mértékben relevánsak, vagy pedig ebben az újszerű helyzetben eltérő cselekvési igényeket implicálnak. Éppen ezért a következőkben az értékek változását a szignifikánsan érzékenyebb tízitemes Schwartz-értékteszttel vizsgáljuk meg.

Ezek az eredmények (3. ábra) – az ingleharti modellel szemben – már egyértelműen azt mutatják, hogy az előzetes várakozásokkal össze-
csengő változások következtek be az elmúlt évben. A koronavírus-jár-

ványt megelőző 2019-es adatfelvételhez képest hét érték változott: csökkent a kreativitás fontossága, viszont nőtt²⁸ a gazdagság, a biztonság, a környezet és a kényeztetés, a kaland és a tradíciók jelentősége. 2020-ban – 2019-hez hasonlóan – a környezet és a biztonság értékei voltak a legfontosabbak, a gazdagság és a kaland értékei pedig a legkevésbé fontosak. Ha viszont az értékek relatív – többi értékhez viszonyított (centrírozott) – növekedését vizsgáljuk, akkor csak a biztonság, a gazdagság és a tradíció értékei nőttek számottevően. Ez a mozgás jól illeszkedik a korábban felvetett elméleti megfontolásokhoz. Ahogy azt a szakirodalmi fejtegetések is kimutatták, a különböző válságok hatására jellemzően növekszik az „én-védelemért” felelős értékek fontossága, amelyek révén a külső sokkhatások elkerülhetővé válnak. A gazdaság és a biztonság is ilyen, előbbi a járvány okozta gazdasági recesszióval jár együtt, a másik pedig részben ezzel, részben meg magával a járvány okozta bizonytalansággal.

3. ábra. Értékváltozás – Schwartz
2009–2020

FORRÁS: WVS2009, SZÁZADVÉG 2019, SZÁZADVÉG 2020

²⁸ A kisebb érték jelöli a nagyobb fontosságot.

Megvizsgáltuk azt is, hogy az egyes értékek „rangsorszáma” hogyan változott az elmúlt egy évben (2. táblázat). Az eredmények azt mutatják, hogy négy „helycsere” történt. Csökkent a kreativitás és a tradíciók fontossága, nőtt azonban a jól viselkedés és a kényeztetés jelentősége. Ez az eredmény bizonyos szempontból nem meglepő, hiszen a járvány okozta korlátozások egyrészt igen erősen propagálják a szabálykövető viselkedést, másrészt pedig – éppen a korlátozások miatt – felértékelik a hedonizmus jelentőségét.

2. táblázat: Értékváltozás – Schwartz 2019–2020 (rangsorszámok)

	2009	2019	2020	2019-2020 különbség
Kreativitás	5	4	5	-1
Gazdaság	9	10	10	0
Biztonság	1	2	2	0
Kényeztetés	7	7	6	1
Törődés	5	3	3	0
Sikeresség	8	8	8	0
Kaland	10	9	9	0
Jól viselkedés	3	5	4	1
Környezet	2	1	1	0
Tradíciók	5	6	7	-1

FORRÁS: WVS2009, SZÁZADVÉG 2019, SZÁZADVÉG 2020

Annak érdekében, hogy még árnyaltabban ragadhassuk meg ezeket a tendenciákat, azt is megvizsgáltuk, hogy megfigyelhetők-e érdemi változások. A kérdés tehát az, hogy a koronavírus-járvány okozta értékváltozás irányát és lefolyását tekintve mennyire minősíthető monolitikusnak. Annak érdekében, hogy e kérdést érdemben megvizsgálhassuk, három időpillanattól vettünk mintát.²⁹ Az első időpont a második hullám tetőzésére esik, a második annak lecsengésére, az utolsó pedig a harmadik hullám felszálló időszakára. Mindezeket kiegészítettük egy további kutatással, amelyhez 2021 nyarán vették fel az adatokat (1. függelék). Végezetül annak érdekében, hogy az egyes alminták összehasonlíthatóságát tovább javítsuk, az értékeken ipszatív transzformációt³⁰ (centrírozást) végeztünk,

²⁹ Ehhez az R programcsomag *sample* parancsát alkalmaztuk, a mintába bekerülés valószínűségét pedig az SPSS *rake weights* parancsával fejeztük ki.

³⁰ Füstös–Kozjek 2018.

amely során először átlagoltuk a válaszadó értékekre adott válaszait, majd pedig ezt az átlagot vontuk ki az egyes értékekre adott pontszámokból.

Az így kinyert adatok révén elmondható (3. táblázat), hogy a 2019-es eredményekhez képest a második hullám időszaka alatt jelentősen nőtt a biztonság fontossága, és kismértékben emelkedett a jól viselkedés, a tradíciók, illetve a gazdagság és a kényeztetés jelentősége. Ugyanakkor szignifikánsan csökkent a kreativitás fontossága, illetve a törődés, a kaland súlya. Ezt követően a második hullám lecsengése után valamivel csökkent a biztonság, a jól viselkedés, a környezet súlya, és tovább esett a kreativitás fontossága. Számottevően nőtt viszont a gazdagságé, a kényeztetésé és a kalandé. Ehhez képest – a várakozásokkal némiképp ellentételesen – a harmadik hullámban nem a megőrzés régió értékei emelkedtek újra, éppen ellenkezőleg: csökkent a biztonság, a tradíciók és a törődés preferáltsága, nőtt viszont a kaland jelentősége. Ezek a tendenciák aztán tovább folytatódtak 2021 nyarán, valamivel tovább nőtt a gazdagság, a kényeztetés és a kaland fontossága, és csökkent a törődés, a környezet és a jól viselkedés jelentősége.

3. táblázat: Értékváltozás – Schwartz 2009–2021 (centrírozott)

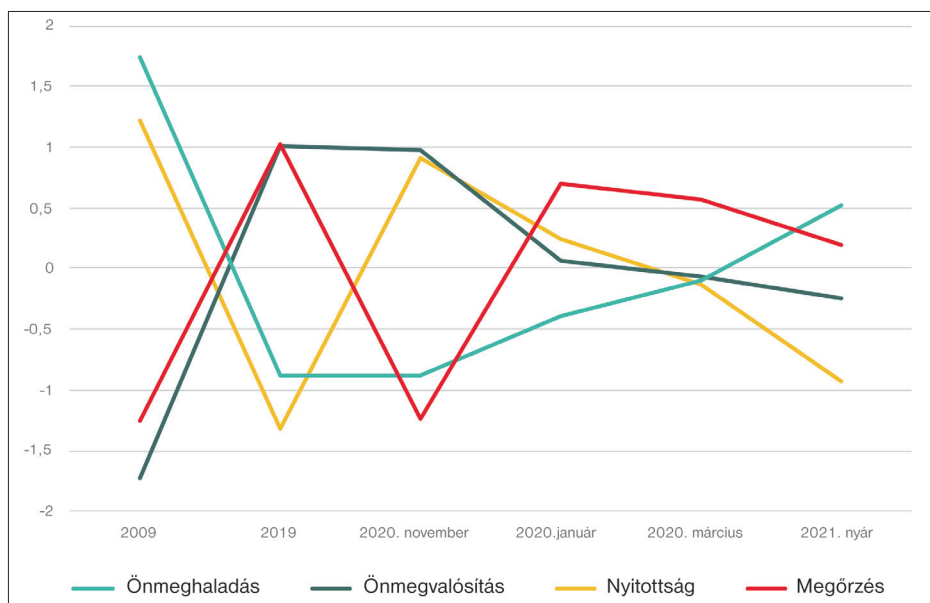
Érték	2009	2019	2020. november	2020. január	2020. március	2021. nyár
Kreativitás	-0,2	-0,6	-0,4	-0,3	-0,3	-0,3
Gazdaság	1,1	1,8	1,7	1,5	1,5	1,4
Biztonság	-0,9	-0,7	-0,9	-0,8	-0,7	-0,7
Kényeztetés	0,0	0,1	0,0	-0,1	-0,1	-0,2
Törődés	-0,2	-0,7	-0,6	-0,6	-0,5	-0,5
Sikeresség	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Kaland	1,5	1,4	1,5	1,4	1,3	1,2
Jól viselkedés	-0,3	-0,5	-0,6	-0,4	-0,5	-0,4
Környezet	-0,8	-1,2	-1,2	-1,1	-1,1	-0,9
Tradíciók	-0,2	0,1	0,0	0,0	0,1	-0,1

Ezek az eredmények még hangsúlyosabbak, ha nem az egyes értékeket, hanem az emergens értékrégiók változásait vizsgáljuk meg. Az eredmények interpretálhatósága érdekében az adatokat soronként standardizáltuk,³¹ vagyis azt vizsgáltuk meg, hogy az egyes változók mely időpillanatban vesznek fel az átlagostól nagyobb értéket.

³¹ Az egyes sorokba az egyes értékekre vonatkozó – hat időpillanatot reprezentáló – adatok tartoznak. Első lépésben kiszámítottuk az adott sorok átlagát és szórását, második lépésben pedig az adott sorban szereplő egyes értékekből kivontuk az átlagot, és az így kapott eredményt elosztottuk a szórással.

Eszerint (4. ábra) a második hullám ideje alatt jelentős mértékben nőtt a megőrzés érték régió fontossága, és ezzel szimmetrikusan csökkent a változásra való nyitottság preferáltsága. A második hullám lecsengésével azonban ezek a mozgások alapvetően megváltoztak: csökkent a megőrzés súlya, és jelentősen nőtt az önmegvalósítás és a változásra való nyitottság értékeinek fontossága. Ez a mozgás a harmadik hullám ellenére is megmaradt, 2021 nyarán pedig még hangsúlyosabbá vált. Tovább csökkent az önmeghaladás régió jelentősége, és még fontosabbá vált az önmegvalósítás és a változásra való nyitottság érték régiók súlya, illetve némiképp emelkedett a megőrzés régió értékeinek preferáltsága is. Ez utóbbi annyiban érdekes, hogy a régióhoz tartozó értékek közül egyedül a tradíciók jelentősége nőtt, aminek háttérben akár az eltérő családfelfogásokat tematizáló médiadiskurzus is állhat.

4. ábra: Értékváltozás – Schwartz 2009–2021 – érték régiók (standardizált)

Összességében tehát elmondható, hogy a járvány második hulláma – a szakirodalmi fejtegetésekkel összhangban – elősorban a megőrzés (biztonság, jól viselkedés, tradíciók) értékeit erősítette fel, és a változásra való nyitottság (kreativitás, kaland, kényeztetés) érték régió súlyát csökkentette. Ezt követően viszont – a harmadik hullám ellenére is – folyamatosan nőtt

a változásra való nyitottság és az önmegvalósítás (siker, gazdagság) régiók preferáltsága, és nemcsak a megőrzés (biztonság, tradíciók, jól viselkedés), hanem az önmeghaladás (törődés, környezet) régió súlya is jelentősen csökkent. Ha a korábbi mérésekhez viszonyítjuk a legújabb eredményeket, akkor elmondható, hogy míg a változásra való nyitottság értékeinek fontossága a 2019-es értékhez tért vissza, addig az önmeghaladás és az önmegvalósítás régiók súlya a 2009-es érték irányába mozdult „vissza”. Összességben ezek a mozgások tehát az egyéni fókuszú értékek (változásra való nyitottság, önmegvalósítás) egyértelmű felértékelődéséhez és a közösségi értékek (megőrzés, önmeghaladás) visszaszorulásához vezettek.

Ennek hátterében több tényező is állhat. A közösségi értékek (megőrzés, önmeghaladás) háttérbe szorulását részben a fertőzőtségi számok csökkenése, részben pedig az egyre inkább felgyorsuló oltási kampány eredményezhette. Míg a korlátozások betartása a saját és hozzátartozóink biztonságát segítette elő, addig a biztonság és a törődés értékei különösen adaptív startégiának bizonyultak. Viszont a fenyegetés csökkenésével ennek a jelentősége is csökkent. Ez a helyzet persze nemcsak a közösségi értékek visszaszorulását segíthette elő, hanem az egyéni értékek hangsúlyosabbá válásának a lehetőséget is megteremtette. Az önmegvalósítás értékeinek – elsősorban a gazdagságnak – fontosabbá válása mögött a járvány gazdaságra kifejtett hatásai is állhatnak, vagyis a felmerülő anyagi nehézségek éppen a gazdagság értékét tették fontosabbá. Azonban hasonlóképp releváns hipotézis, hogy a korlátozások és az életvitel szükségszerű megzabolázása egy olyan „pszichológiai vákuumot” eredményezett, amely a mentális (megfertőződéstől való félelem) és fizikai (korlátozó intézkedések) béklyók lazulását követően robbanásszerűen kihangsúlyozta az egyéni önmegvalósítást előnyben részesítő értékeket. Ez a hipotézis a változásra való nyitottság értékeinek fontosabbá válását is jól magyarázhatja. A korlátozó intézkedések, a személyes kapcsolatok és újszerű élmények hiánya felértékelte ezeket a szükségleteket, és amikor lehetővé vált a kielégítésük, az ezeket lehetővé tevő értékek átütő erővel hatoltak be az egyének motivációs rendszerébe. Mindezeket a folyamatokat két további tényező is elősegíthette: egyrészt Magyarországon relatíve erős „hagyománya” van azoknak a materiális-individuális értékeknek, amelyek az egyéni boldogulást segítik elő.³² Ez csak a járványt megelőző években kezdett megváltozni,³³ vagyis felvethető, hogy a pandémiát

---

³² Vö.: Füstös–Tárnok 2013.

³³ Kollár 2020a; Zenovitz–Kollár 2021a.

megelőző posztmaterializációs tendenciáknak nem volt idejük „rögzülni”. Másrészt érdemes megjegyezni, hogy az utolsó adatfelvétel nyáron történt, ami különösen jól illeszkedik az élménycentrikus önmegvalósítás (kaland, hedonizmus) értékeinek megéléséhez.

Összességben tehát a különböző, egymással erős affinitásban álló tényezők,³⁴ a fertőzésveszély csökkenése, az egyéni önmegvalósítás felértékelődése, a posztmateriális értékek alacsonyabb fokú beágyazottsága és az, hogy beköszöntött a nyár, egy olyan emergens „vegyületet” hozott létre, amely az egyéni fókuszú értékek „robbanásszerű” felértékelődését eredményezte.

Értékváltozás és társadalmi jellemzők

Végezetül a korábbi eredményeket árnyalando megvizsgáltuk azt is, hogy az egyes társadalmi csoportokat milyen mértékben és milyen módon érintette az értékváltozás. Ehhez egyrészt a 2019-es adatfelvétel eredményeit vetettük össze a 2020-as értékutatás azon adataival, amelyeket a második hullám tetőzése idején vettek fel, másrészt pedig ez utóbbi adatokat hasonlítottuk össze a 2021-es nyári vizsgálat eredményeivel (2. függelék).

Ez alapján megállapíthatjuk, hogy a 2019–2020-as időszakban mindkét nem esetében a megőrzés fontossága nőtt a legnagyobb mértékben, melyet a férfiaknál az önmeghaladás, a nőknél pedig az önmegvalósítás követ. A két nem értékpreferenciájának változásait összehasonlítva megfigyelhetjük, hogy az új dolgok iránti nyitottság értékei esetében észlelhető a legnagyobb összhang: mindkettőnél jelentős csökkenés regisztrálható. A legnagyobb különbséget pedig az önmegvalósítás értékeinél figyelhetjük meg: míg a férfiak esetében csökkent ennek a fontossága, addig a nők esetében nőtt. Ezzel szemben, ha a második hullám tetőzése idején felvett adatokat a 2021 nyári (július–augusztus) kutatás eredményeivel vetjük össze, akkor megfigyelhetjük, hogy nagyobb a hasonlóság a két nem között. A férfiak és a nők esetében is az önmegvalósítás értékei nőttek a legnagyobb mértékben, a leginkább pedig az önmeghaladás súlya csökkent.

Ha a tendenciákat településtípus szerinti bontásban vizsgáljuk, akkor elmondhatjuk, hogy a 2019–2020-as időszakban a városokban élők esetében volt a legmarkánsabb az értékváltozás: a megőrzés értékeinek fontossága

---

³⁴ Az affinitás fogalmához lásd: Weber 2020; Kollár 2020b; Hidas 2020; Demeter 2022.

itt nőtt a legnagyobb mértékben, és ezzel szimmetrikusan itt csökkent a legmarkánsabban a változásra való nyitottság súlya. Ezzel szemben a 2020-as és 2021-es mérések közötti elmozdulásokat vizsgálva Budapesten figyelhetjük meg a legjelentősebb eltéréseket: az önmegvalósítás fontossága nőtt a leginkább, és az önmeghaladás csökkent a legmarkánsabban.

A megőrzés értéke az iskolai végzettség tekintetében a 2019–2020-as eredmények alapján a középfokú és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében bizonyult a lehangsúlyosabbnak, míg az új dolgokra való nyitottság az alacsony végzettségűek körében volt a legkevésbé fontos. A 2020–2021-es eredmények esetében „nagyobb az összhang”, hasonló tendencia rajzolódik ki a végzettségi szintek között. Az önmegvalósítás a magasabban kvalifikáltak körében bizonyult jellemzőbbnek, ahogyan az ő körükben csökkent leginkább az önmeghaladás régióját alkotó értékek fontossága.

Végezetül életkori kategóriák szempontjából vizsgálva a tendenciákat elmondható, hogy a 2019–2020-as időszakban a megőrzés fontossága az 50 évnél idősebbek esetében nőtt leginkább, és egyedül a 18–29 éveseknél csökkent – ez utóbbi csoportban az önmeghaladás értéke is jelentősen visszaesett, ami a 30–39 évesek és 60 feletti korosztály esetében viszont fontosabbá vált. Bár az önmegvalósítás jelentősége a legtöbb esetben visszaesett vagy stagnált, a 18–29 éveseknél egyértelműen ennek az értéknek nőtt leginkább a fontossága. A 2020 és 2021 közötti időszakban az értékváltozás az 50 év alattiakat érintette a legmarkánsabban. Körükben jelentős mértékben nőtt az önmegvalósítás fontossága, és ezzel mintegy szimmetrikusan csökkent az önmeghaladás jelentősége.

Összességben elmondható, hogy a 2020 és 2021 közötti időszakban bekövetkező értékváltozás a 2019 és 2020 közöttihez képest egybehangzóbb volt. Vagyis a második hullámot követő időszakban bekövetkező értékváltozást kevésbé befolyásolták a demográfia jellemzők, mint a második hullám tetőzése idején. Mindezek ellenére elmondható, hogy a 2019 és 2020 közötti időszak értékváltozása leginkább a városban élőket, az érettségivel nem rendelkező középfokú végzettségűeket és a felsőfokú végzettségűeket, illetve a 18–29 éveseket és az 50 év felettieket érintette a legjobban. Míg azonban a 18–29 évesek esetében a második hullám ideje alatt az önmegvalósítás értékei váltak fontosabbá, addig a többi társadalmi csoport esetében a megőrzés érték régió súlya nőtt a legmarkánsabban. Ezzel szemben a 2020 és 2021 közötti értékváltozás leginkább a férfiakat, a fővárosban lakókat, a magasabb végzettségűeket és a 40 évnél fiatalabbakat érintette. Körükben nőtt legmarkánsabban az önmegvalósítás és a változásra való nyitottság jelentősége.

Konklúzió

Tanulmányunk központi kérdése az volt, hogy a koronavírus-járvány hogyan befolyásolta a magyar társadalom értékrendszerét. Először is érdemes megjegyezni, hogy eredmények megerősítik azt a hipotézist, amely szerint bár az emberek alapvetően stabil értékorientációval rendelkeznek, az olyan váratlan krízissituációk, amilyen a koronavírus-járvány is, jelentős változásokat eredményezhetnek. A konkrét változásokat vizsgálva elmondható, hogy a járvány második hullámának tetőzése – a 18–29 évesek csoportját leszámítva – a megőrzés érték régió súlyát erősítette fel, és a változásra való nyitottság fontosságát csökkentette. Ezt követően viszont – lényegében a társadalmi csoporthoz tartozástól függetlenül – folyamatosan növekedett a változásra való nyitottság és az önmegvalósítás értékeinek preferáltsága, és nemcsak a megőrzés, hanem az önmeghaladás régió súlya is jelentősen csökkent. Ezek a változások az egyéni fókuszú értékek (változásra való nyitottság, önmegvalósítás) egyértelmű felértékelődéséhez és a közösségi értékek (megőrzés, önmeghaladás) viszszaeséséhez vezettek. Ennek hátterében több különböző – de egymás iránt erős affinitást mutató – tényező is áll: a korlátozó intézkedések megszűnése, a fertőzésveszély enyhülése, a posztmaterális értékek gyengébb beágyazottsága, az egyéni önmegvalósítás hangsúlyosabbá válása és a nyári időszak beköszönése egy olyan „vegyületet” hozott létre, amely az egyéni fókuszú értékek felértékelődését eredményezte. Ezek az eredmények különösen azért jelentősek, mert – ahogy azt számos korábbi kutatás is kimutatta – a személyes értékpreferenciák erős affinitást mutatnak más fontos jellemzőkkel is, amilyen például a tolerancia, a szolidaritás vagy éppen a választói és a fogyasztói magatartás. Éppen ezért az alapvető értékekben bekövetkező változásoknak messzemenő következményei is lehetnek egy adott társadalom jövőjére nézve. Ezeknek az implikációknak a vizsgálata azonban már szétfeszítené a tanulmány kereteit.

Függelék

1. függelék

Minta	Adatfelvétel ideje	Mintaméret	Fertőzöttségi adatok (hétnapos mozgóátlag – fő)
2020. november	2020. 11. 11. – 2020. 12. 06.	2000	4554-5536
2021. január	2021. 01. 11. – 2021. 02. 08.	2000	2115-1278
2020. március	2021. 03. 01. – 2021. 03. 22.	1300	3897-8064
2021. nyár	2021. 07. 05. – 2021. 08. 17.	10 000	31-72

2. függelék

		2019-2020				2020-2021			
		Nyitottság	Önmeg- valósítás	Önmeg- haladás	Megőrzés	Nyitottság	Önmeg- valósítás	Önmeg- haladás	Megőrzés
Nem	Férfi	0,13	0,08	-0,08	-0,13	-0,07	-0,19	0,23	0,03
	Nő	0,13	-0,07	0,06	-0,11	-0,13	-0,17	0,18	0,11
Településtípus	Budapest	0,04	-0,04	0,01	0	-0,11	-0,38	0,33	0,15
	Megyeszékhely	0,05	-0,03	0,05	-0,07	-0,06	-0,15	0,23	-0,02
	Város	0,21	0,01	0	-0,22	-0,14	-0,19	0,19	0,13
	Község	0,11	-0,01	-0,03	-0,07	-0,08	-0,07	0,13	0,01
Végzettség	Alapfokú vagy alacsonyabb	0,19	0,03	-0,08	-0,13	-0,12	-0,17	0,14	0,15
	Középfokú, érettségi nélkül	0,14	0,14	-0,07	-0,21	-0,12	-0,16	0,21	0,08
	Középfokú, érettségivel	0,06	-0,12	0,08	-0,02	-0,09	-0,19	0,24	0,03
	Felsőfokú vagy magasabb	0,16	0,02	0,03	-0,2	-0,08	-0,19	0,22	0,05
Életkor	18-29 éves	0,11	-0,33	0,11	0,11	-0,05	-0,32	0,36	0,01
	30-39 éves	0,19	0,05	-0,07	-0,17	-0,18	-0,42	0,4	0,19
	40-49 éves	-0,03	0,03	0,03	-0,03	-0,13	-0,2	0,21	0,13
	50-59 éves	0,1	0,05	0,1	-0,25	-0,09	-0,07	0,08	0,08
	60+ éves	0,2	0,1	-0,09	-0,22	-0,09	-0,03	0,09	0,03

FORRÁS: SZÁZADVÉG 2019, SZÁZADVÉG 2020, SZÁZADVÉG 2021

Irodalom

Bardi, Anat – Buchanan, E. Kathryn – Goodwin, Robin – Slabu, Letitia – Robinson, Mark 2014: Value stability and change during self-chosen life transitions: Self-selection versus socialization effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 106(1), 131–147. [https://doi.org/ 10.1037/a0034818](https://doi.org/10.1037/a0034818)

Bauer, Béla – Pillók, Péter 2020: A magyar társadalom értékei és politikai preferenciái az ezredforduló második évtizedében. In Mernyei, Ákos – Orbán, Balázs (szerk.): *Magyarország 2020: 50 tanulmány az elmúlt 10 évről*. Budapest, Matthias Corvinus Collegium, 41–63.

Boer, Diana – Fischer, Ronald 2013: How and when do personal values guide our attitudes and sociality? Explaining cross-cultural variability in attitude-value linkages. *Psychological Bulletin*, 139(5), 1113–1147. <https://doi.org/10.1037/a003134>

Bonetto, Eric – Dezechache, Guillaume – Nugier, Armelle – Inigo, Marion – Mathias, Jean-Denis – Huet, Sylvie – Pellerin, Nicolas – Corman, Maya – Bertrand, Pierre – Raufaste, Eric – Streith, Michel – Guimond, Serge – de la Sablonnière, Roxane – Dambrun, Michael 2021: Basic human values during the COVID-19 outbreak, perceived threat and their relationships with compliance with movement restrictions and social distancing. *PLoS ONE*, 16(6): e0253430. [https://doi.org/10.1371/ journal.pone.0253430](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0253430)

Daniel, Ella – Bardi, Anat – Fischer, Ronald – Benish-Weisman, Maya – Lee A. Julie 2021: Changes in Personal Values in Pandemic Times, *Social Psychological and Personality Science*, 1–11.

Daniel, Ella – Fortuna, Keren – Thrun, K. Sophia – Cioban, Shaylee – Knafo, Ariel 2013: Brief report: Early adolescents' value development at war time. *Journal of Adolescence*, 36(4), 651–655. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2013.03.009>

Demeter, Tamás 2021: Sympathies for common ends: The principles of organization in Hume's psychology and political economy. In Bíró, Gábor (szerk.): *Humanity and Nature in Economic Thought*. London, Routledge.

Füstös, László – Kozjek-Gulyás, Anett 2017: *Látens változó modellek*. Budapest: BCE–TEAM.

Füstös, László – Tárnok Orsolya 2013: *Értékváltozás Magyarországon, 1978–2009*. Budapest, Present.

Hidas, Zoltán 2020: Magyarázó jegyzetek. In Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, L'Harmattan.

Inglehart, Ronald – Welzel, Christian 2005: *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. New York, Cambridge University Press.

Kollár, Dávid 2020a: A környezetvédelem és a posztmaterializmus szelleme. *Replika*, (114): 133–155.

Kollár, Dávid 2020b: A Protestáns etika kémiája. *Replika*, (117–118): 273–284 DOI:10.32564/117-118.11

Kollár, Dávid – Kollár, József – Miskolczi Bernadett – Zenovitz, Lili 2021: *Subjective well-being, adaptive and exaptive strategies*. Kézirat.

Lukas, J. Wolf – Geoffrey, Haddock – Antony, S. R. Manstead – Gregory, R. Maio 2020: The importance of (shared) human values for containing the COVID-19 pandemic. *British Journal of Social Psychology*, 59, 618–627

Miskolczi, Bernadett 2021: *Intézményi bizalom és gazdasági ellenállóképesség*. Kézirat.

Pyszczynski, Tom – Lockett, McKenzie – Greenberg, Jeff – Solomon, Sheldon 2020: Terror management theory and the COVID-19 pandemic. *Journal of Humanistic Psychology*, <https://doi.org/10.1177/0022167820959488>

Rosta, Gergely - Voicu, Bogdan – Bartolome, Edurne – Rusu, Horatiu – Comşa, Mircea - Vasile, Octavian-Marian – Coromina, Lluís – Tufis, Claudiu 2021: COVID-19 and orientations towards solidarity: the cases of Spain, Hungary, and Romania. *European Societies*, (22): 1–18 <https://doi.org/10.1080%2F14616696.2020.1852439>

Schwartz, Shalom 2012: An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>

Schwartz, Shalom H. 2001: *A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations*. http://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/core_ess_questionnaire/ESS_core_questionnaire_human_values.pdf

Simon, Nikolett – Kurucz, Barnabás 2021: Családról családra – értékek állandósága és változása a magyar családok körében. In Kollár, Dávid – Pillók, Péter (szerk.): *Értékelve. Társadalmi útikalauz stopposoknak*. Budapest, Századvég.

Sortheix, M. Florencia – Parker, D. Philip – Lechner, Clemens – Schwartz, Shalom 2019: Changes in Young Europeans' Values During the Global Financial Crisis. *Social Psychological and Personality Science*, 10(1) 15–25. <https://doi.org/10.1177/1948550617732610>

Szabó, Andrea – Oross, Dániel – Papházi, Viktor – Pokornyi, Zsanett – Sebestyén, Annamária 2021: *A magyar társadalom politikai percepciója, értékrendszere, politikai részvétele*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet.

Verkasalo, Markku – Goodwin, Robin – Bezmenova, Irina 2006: Values following a major terrorist incident: Finnish adolescent and student values before and after September 11, 2001. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(1), 144–160. <https://doi.org/10.1111/j.0021-9029.2006.00007.x>

Weber, Max 2020: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, L'Harmattan

Welzel, Christian – Inglehart, Ronald 2010: Agency, Values and Well-Being: A Human Development Model. *Social Indicators Research*, 97 (1), 43–63

Zenovitz, Lili – Kollár, Dávid 2021a: Értékváltozás és értékalkazatok Magyarországon. In Kollár, Dávid – Pillók, Péter (szerk.): *Értékelve. Társadalmi útikalauz stopposoknak*. Budapest, Századvég.

Zenovitz, Lili – Kollár, Dávid 2021b: *Vonzások és választások: A környezetvédelem iránti affinitás Magyarországon*. DOI:10.13140/RG.2.2.34012.92807 Kézirat.

László Tamás
Sokszínű magyar büszkeség

A nemzeti büszkeség dimenziói és típusai¹

*„Identitásunkat evidenciák határozzák meg. Magától értetődő,
hogy magyar vagyok. Ez nekem evidencia, vagyis evidentitás.”
(Jankovics Marcell)²*

Bevezető

A nemzeti büszkeség építőköveinek összeillesztése

Minden nemzet esetében megfigyelhetők mintázatok arra vonatkozóan, hogy az adott közösséghez tartozó egyének számára bizonyos tényezők jelentősebbek, mások pedig kevésbé meghatározók saját azonoságtudatuk szempontjából. Az ilyen jellegű értékválasztások nemcsak rendszerbe szerveződnek, de összefüggnek alapvető szociológiai ismeretekkel is. Ebből az alapgondolatból kiindulva érdemes lehet hangsúlyt helyezni nemcsak az identitás milyenségére vagy erősségére, de arra is, hogy tartalmilag milyen összetevői vannak – a pozitív azonosulást tekintve a nemzeti büszkeség az a központi fogalom, amelynek elemzése ebből a szempontból talán leginkább releváns. Jelen elemzés ehhez a témához kapcsolódik.

A nemzeti büszkeség mibenlétére vonatkozó, itt megfogalmazott értelmezések egy korábban megkezdett, induktív következtetésen alapuló empirikus vizsgálat eredményeire épülnek, annak lényegében folytatását

---

¹ A tanulmány elsősorban a Századvég Konzorcium által 2020-ban végzett, *Társadalmi változások* címet viselő kutatásra épül, annak eredményeit felhasználva készült.

² Jankovics 2013, 33.

alkotják.³ 2018-ban – kérdőíves – kutatásunk során nyitott kérdésekre kapott válaszokból kiindulva azonosítottuk azokat az építőköveket, amelyekből specifikusan a magyarok nemzeti büszkesége felépül. Ezek különösen a gazdaság és a politikum dimenzióiban eltérnek azoktól az indikátorszettektől, amelyekkel nemzetközi összehasonlító vizsgálatssorozatok rendszerint dolgoznak.

A jelen tanulmányban közölt elemzésben két lépéssel tovább haladunk. Egyrészt faktorelemzés segítségével meghatározom a mai magyar társadalom nemzeti büszkeségét leginkább kifejező dimenziókat, másrészt ezek alapján leírok és szociológiai szempontok mentén jellemzek négy tipikus büszkeségklasztert.

A közösségek „evidentitása” és a csoportbüszkeség konstitúciója

A közösségek integrációja szempontjából kulcskérdés, hogy a társadalmi szolidaritás milyen alapokon nyugszik. A nemzeti önazonosság problematikája az egyének szintjén úgy is felvethető, hogy mik azok az építőkövek, amelyekre az adott társadalom tagjai identitásukat építik. Akár elképzelt,⁴ akár természetes közösségekként tekintünk a nemzetekre,⁵ olyan

---

³ László–Makay 2021.

⁴ Benedict Anderson megközelítésében a nemzet fogalma szorosan összefügg a nacionalizmus történetével. A hangsúlyt – az ő felfogása szerint – nem a nemzeti identitás objektív forrására, hanem az összetartozás érzésének imaginárius létrehozására érdemes helyezni a modern nemzetállamok esetében. Anderson 1989.

⁵ A nacionalizmus és a nemzetek kialakulása, annak történeti aspektusai számos kutatót, gondolkodót elméletalkotásra és – sokszor értékrendtől, politikai meggyőződéstől sem mentes – vitára sarkalltak. Magától értetődő, hogy a nemzetként (vagy népként) meghatározott csoportok elővilágából (Schütz–Luckmann 1984) megőrzött, a szelektív tradíció kultúrája (Williams 1998) során áthagyományozott ismeretek és tudások fontos forrását nyújtják mindannak, amit a nemzet és a nemzetiség fogalmához akár gondolatok, akár érzelmek révén hozzákapcsolunk. Ekként az adott nemzet sajátos múltja értelemszerűen más-más eszközkészletet nyújt, ha az adott egyén jugoszlávként, zsidóként, amerikaiként, franciaként vagy éppen magyarként – hogy egymástól meglehetősen eltérő történelmi múlttal bíró nemzeteket említünk példaként – definiálja önmagát (a nemzetépítés körüli tudományos, főként történészek közötti diskurzusokról bővebben lásd: Kántor 2004).

csoportokra gondolunk, amelyeknek tagjai értékalapon sajátos szolidaritást éreznek a csoport más tagjai iránt.⁶

A különféle közösségmeghatározások közül érdemes lehet egy etológus, Csányi Vilmos meglehetősen neutrális definíciójának nyomvonalán elindulnunk, mely eltér a nacionalizmuselméletek esetében gyakran felfedezhető normatív meghatározottság gyakorlatától.⁷ Megközelítése szerint valódi közösségnek az emberek azon csoportjai tekinthetők, amelyeket négy ismérv egyaránt jellemez – ezek a következők: közös akciók, közös konstrukciók, közös hiedelmek, érzelmi kötődés.⁸ A nemzeti büszkeség vonatkozásában mindegyikre találhatunk példát. *Közös cselekvésekről* beszélünk, amikor győztes csaták vagy olimpiai döntők, esetleg sikeresnek ítélt aktuálpolitikai vagy gazdasági történések töltik el büszkeséggel az embert. *Közös konstrukció* egy világhírű magyar termék, de akár maga a nyelv is annak tekinthető. Különös jelentőségűek a *hiedelmeink*, hiszen mindazok a dolgok, amikre büszkeségünk tárgyaként (büszkeségelemként) tekintünk, olyan reprezentációk, amelyeket a közösség tagjainak folytatólagos kommunikációja legitimál potenciális identitáselemként. Végül az *érzelmi kötődés* az, amely megmutatja, hogy az adott egyén csoport-hovatartozásai közül a nemzet milyen jelentőséggel bír olyan más jegyekhez képest, mint például a nem vagy a társadalmi státusz.

Központi fogalmunk, a nemzeti büszkeség elválaszthatatlanul hozzátartozik az identitások szerteágazó témaköréhez – azonban mégsem teljesen azonos vele. Jankovics Marcell nyelvi leleménye, az *evidentitás*⁹ egyszersem azt is jelzi számunkra, hogy amivel azonosulunk, az nem – de legalábbis nem kizárólag – választás kérdése. Ebből pedig az is következik, hogy mindazon dolgok és ismérvek közül, amelyek a nemzeti identitást alkotják, csak egy szűkebb kör tarthat igényt arra, hogy ne csak tudjuk, vállaljuk, de büszkeséggel is töltsön el bennünket. Ilyen értelemben tehát a *csoportbüszkeséget* (esetünkben a nemzeti büszkeséget mint a csoportbüszkeség egy speciális, nemzetiséghez/néphez kötött formáját) úgy határozhatjuk meg, mint az egyén adott közösséghez való tartozásának szubjektíven pozitív érzülettel megélt, jellemzően nyilvánosan is vállalt aspektusát, amely olyan egyedi és egyszersem változó válogatás eredménye, ami a közösség mindenkori tagjainak önreferenciális kom-

---

⁶ Weber 2009, 42.

⁷ Smith 2004, 21.

⁸ Csányi 2002.

⁹ Jankovics 2013, 33.

munikációja révén konstituálódó hiedelemkészlet elemeiből épül fel, és mint ilyen, az egyén szempontjából jelentős részben tudattalan folyamatok eredményeként jön létre.

Módszertan

A kutatási folyamat módszertana

A téma módszeres vizsgálatának alapjai esetünkben 2018-ra nyúlnak vissza, amikor a Századvég Alapítvány által, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága megbízásából végzett, a kommunista diktatúra emlékezetével foglalkozó kutatás¹⁰ kérdőíves szakaszában nyílt lehetőség arra, hogy a kérdéssor elején, a specifikusabb témák befolyásoló hatásától mentesen szerepeltessük a következő kérdést: „Ön szerint magyarként mire lehet büszke az ember?” A nyitott kérdésre kapott válaszok kutatói trianguláció¹¹ során kialakított csoportosítás révén további, zárt kérdésekkel történő kutatásra érdemesnek gondolt tizenkét kategóriát hoztunk létre.¹² Ezek finomítása után a jelen tanulmány empirikus alapját képező, 2020-ban lezajlott nagymintás, kérdőíves felmérés során a kérdés-sorban végül a nemzeti büszkeség következő indikátorai kaptak helyet: *magyar történelem; politikai sikerek; kultúra, művészet; tudomány, felfedezések, találmányok; sport; gazdasági sikerek; magyar termékek; nemzeti jelképek, szimbólumok; kiemelkedő emberek; természeti adottságok; épített környezet.*

Abból indultunk ki, hogy az előzetes, induktív következtetések szerint a nemzeti hovatartozással összefüggő büszkeségérzetnek magyar viszonylatban adekvát forrásait jelenthetik a fenti tizenegy fogalom (indikátor, kategória) jelentéskörébe sorolható egyedi büszkeségelemek. Míg korábbi elemzésünk során alapvetően bináris (az adott büszkeségelemet/-kategóriát említette, vagy sem a válaszadó) változókra támaszkodhattunk, a 2020-as évben már négyfokú skála (*egyáltalán nem, inkább nem, inkább igen, egyértelműen igen*) segítségével értékeltettük, hogy magyarként mi

---

¹⁰ A kutatás egyes eredményei megjelentek: Bauer et al. 2021.

¹¹ A triangulációról bővebben lásd: Szokolszky 2004, 245.

¹² László–Makay 2021, 110.

és milyen mértékben töltheti el büszkeséggel az embert.¹³ A 2018-as, összesen ezer esetet tartalmazó mintához képest 2020-as adatfelvételünk során egyúttal jóval nagyobb adatbázison végezhattünk számításokat – a vonatkozó kérdésekre 10 040 fő válaszolt. Az elemzés keretei között így többváltozós statisztikai eljárásokra támaszkodva értelmezhetjük azokat a hangsúlyeltolódásokat, amelyek a különféle büszkeségdimenziók iránti fogékonyság mögött meghúzódnak.¹⁴

Módszertani következtetések a nemzetspecifikus büszkeség kapcsán

Társadalomtudományi kutatások nélkül is rendelkezünk benyomásokkal arról, hogy a magyarok jellemzően mire büszkék. A közismert csapásirányok közül egyesek kiemelt szerepét nemzetközi és hazai kutatási eredmények is alátámasztják. A *sport*, a *művészet*, a *tudomány* és a *történelem* témaköreinek, kategóriáinak – empirikusan is igazolható módon – kitüntetett helye van a magyar nemzeti büszkeség összetevői között.¹⁵ A büszkeségérzet *mértékéről* továbbá elmondható, hogy ugyan jelentős, nemzetközi összehasonlításban mégsem számít kiemelkedőnek.¹⁶ Külö-

---

¹³ A kérdés szövege minimálisan módosult a korábbi változathoz képest, a következőre: „Ön szerint magyarként büszkeséggel töltheti-e el az embert...?” – majd a kérdezőbiztos felolvasta a tizenegy indikátort.

¹⁴ A kérdőíves kutatás adatfelvételére 2020. szeptember 23. és december 11. között került sor, összesen 60 000, a felnőtt korú magyar lakosság köréből véletlenszerűen kiválasztott személyt kérdeztek meg telefonos (CATI – *computer-assisted telephone interviewing*) módszerrel. A felvett minta nem, életkori csoportok, legmagasabb megszerzett iskolai végzettség, valamint a lakhely településtípusa és régiója szerinti megoszlás szerint reprezentálja a teljes magyarországi felnőtt népességet.

¹⁵ Vö.: ISSP Research Group 2015; Antalóczy et al. 2008; Berger 2005. Fabrykant és Magun (2015) faktorelemzés alapján megkülönböztette egymástól az úgynevezett elitista és a tömeges nemzeti büszkeséget. Az előbbihez inkább olyan elemek tartoznak, mint a tudományos vívmányok, a sportsikerek és a történelem; az utóbbihoz pedig olyan, a mindennapi jóléttel befolyásoló tényezők, mint például a társadalombiztosítási rendszer és a gazdasági eredmények. Mint kimutatták, Magyarországon a fenti kettő közül egyértelműen az „elitista” típusú nemzeti büszkeség jelenléte számottevőbb.

¹⁶ EVS 2020.

nösen az ISSP (International Social Survey Programme) vonatkozó kérdéssora, illetve az abból származó adatok¹⁷ mutatják jól, hogy egyes, más országokban releváns büszkeségelemek (amilyen például a különböző társadalmi csoportokat érintő méltányos bánásmód vagy a társadalombiztosítási rendszer) nem tartoznak azon területek közé, amelyeket az emberek Magyarországon jellemző módon hozzákapcsolnak saját nemzeti büszkeségükhöz.¹⁸ Habár az időbeli és az országok/országcsoportok összehasonlítására szolgáló nemzetközi kutatások során indokolt az efféle, egyes nemzeteknél kevésbé jelenlévő indikátorok használata is, egy adott nemzetiséghez tartozó büszkeségérzet átfogóbb feltérképezését, illetőleg az árnyalatok és törésvonalak mélyebb megértését – meglátásom szerint – inkább szolgálja a lehetséges büszkeségelemek és az azokból képzett főbb kategóriák *induktív* logikát követő feltárására, kialakítására épített kutatási folyamat.

Kutatási eredmények

A nemzeti büszkeség indikátorai, mértéke és összetettsége

A nemzeti büszkeség tizenegy különféle indikátorát tekintve – a válaszadók által adott értékek átlagát alapul véve – azt láthatjuk, hogy a *tudomány* és a *kultúra* szférája valóban előkelő helyet foglal el: ezek olyan területek, amelyeket a magyarok konszenzuálisan kiemelkedőnek tartanak. Mindkét, imént említett kategóriánál inkább elmondható ez az ország *természeti adottságairól*. Az átlagértékek mutatta kép szerint különösen okot adnak büszkeségérzetre a *magyar termékek*, de a *nemzeti jelképek* és *szimbólumok*, valamint a *történelem* is. Valamivel ezek után következnek a *kiemelkedő emberek*, a *sport*, illetőleg az *épített környezet*. Mindazonáltal érdemes kiemelni, hogy az egyes szempontokat külön-külön értékelték a válaszadók, tehát a közöttük felállított rangsor nem egyértelműen fontossági sorrendet jelez – az átlagértékeket lefelé húzza, ha az adott szempontnál nagyobb arányban adtak negatív értelmű választ is a pozitívak mellett. Ennek nyomait láthatjuk a *gazdasági*,

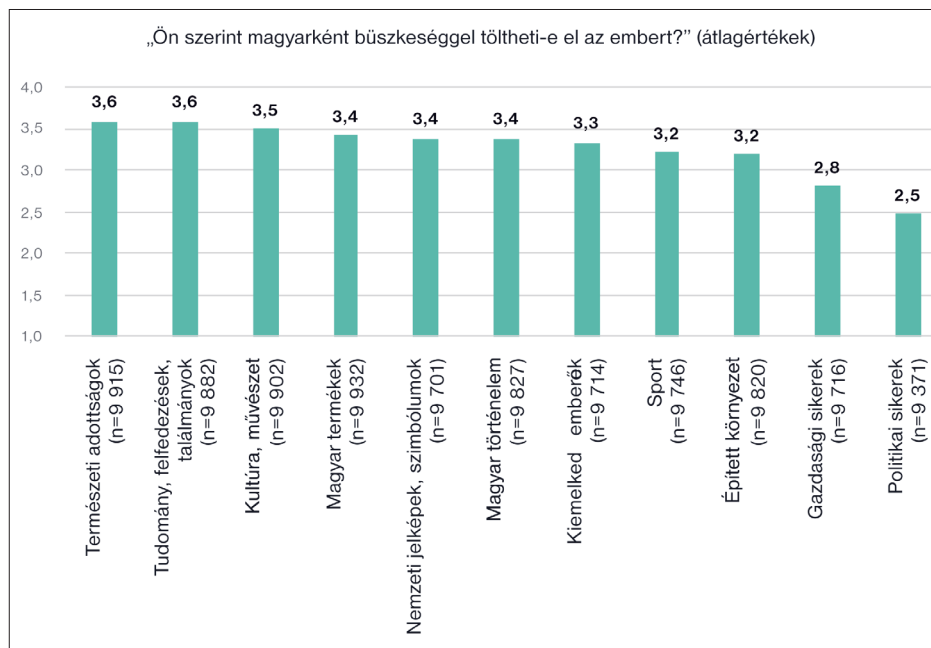
---

¹⁷ ISSP Research Group 2015.

¹⁸ László–Makay 2021.

illetőleg a *politikai sikerek* esetében (utóbbiaknál az átlagérték éppen a skála közepénél található, ami arra utal, hogy a magyar társadalom igen megosztott a kérdést illetően).

1. ábra: A nemzeti büszkeség indikátorai¹⁹

Az indikátorok esetében kapott eredmények azt jelzik, hogy a nemzeti büszkeségre potenciálisan okot adó tényezők többsége konszenzuálisan ténylegesen okot adhat arra, hogy magyarként pozitív érzések töltsék el miattuk az embert. Következő lépésként érdemes egy pillantást vetni arra is, hogy a válaszadók (nemzeti) csoportbüszkesége mennyire erős (egyértelmű), illetve mennyire összetett (az indikátorszetten mérve). A *fokmérték*

¹⁹ A négyfokú skála válaszlehetőségei a következők voltak: 1 – egyáltalán nem; 2 – inkább nem; 3 – inkább igen; 4 – egyértelműen igen. A teljes, 60 000 fős mintából csak azokat az eseteket vettem figyelembe, ahol az adott kérdést feltették a kérdezőbiztosok a válaszadónak, és ezt követően érvényes válasz született. A „nem tudja” és a „nem válaszol” típusú válaszokat érvénytelennek tekintettem, kizártam az elemzésből a könnyebb értelmezhetőség végett. A tanulmányban szereplő minden további kérdés esetén – ahol nem láthatók nem tudja / nem válaszol típusú válaszlehetőségek – a fentihez hasonló módon jártam el.

vonatkozásában elmondhatjuk, hogy habár jelen kutatásban egyetlen, átfogó kérdéssel közvetlen módon nem mértük a nemzeti büszkeség erősségét,²⁰ a válaszadók többsége a bemutatott indikátorkészletet a magyarság büszkeségérzete szempontjából adekvátnak tekinti – vagyis erőteljes büszkeséget feltételezhetünk az adatok alapján.²¹ Az *összetettség* tekintetében hasonló kép tárul elénk: a válaszadók csaknem harmada (32 százalék) mind a tizenegy felsorolt tényezőcsoportot – inkább vagy egyértelműen – alkalmasnak tartja arra, hogy a nemzeti büszkeség alapjául szolgáljon.²²

A kutatás során feltettük a következő kérdést is, amely a kérdőívnek egy, a büszkeségindikátorok pozíciójához képest valamivel későbbi pontján szerepelt: „Elsősorban milyen érzése van, ha Magyarországra és az ország jelenlegi helyzetére gondol?” Ez ugyan nem közvetlenül a büszkeség mérésére szolgáló kérdés, és a „jelenlegi helyzet” fókuszpontba állítása feltételezhetően inkább alkalmas az aktuális (esetleg aktuálpolitikai) asszociációk felkeltésére, mint a nemzeti identitással, illetve nemzeti érzülettel (adott esetben büszkeséggel) kapcsolatos megnyilvánulásra, mégis további adalékokkal szolgálhat a csoportbüszkeség szempontjából. Annak elenére, hogy a válaszlehetőségek között több volt a negatív színezetű, a

---

²⁰ Fabrykant és Magun (2015) az ISSP 2003-ban felvett adataira támaszkodva megállapította, hogy számottevők a különbségek a nemzeti büszkeség erősségét illetően attól függően, hogy egyetlen, általános, közvetlen kérdéssel vagy több, különféle indikátort alapul véve végzik-e el a mérést. Magyarország a felmérésben részt vevő országok és régiók rangsorában előbbi esetben harminchatból a huszonkettedik, utóbbi esetben viszont a tizenötödik helyet foglalja el. Az eltérést úgy is értelmezhetjük, hogy a szóban forgó kutatás során használt indikátorszett más, a résztvevő országokhoz képest Magyarország esetében inkább lefedi a potenciális büszkeségelemek körét; de az is egy alternatív, illetve kiegészítő magyarázat lehet, hogy a magyarok másokhoz képest kevésbé hajlamosak felvállalni a nemzeti büszkeséget, még akkor is, ha úgy érzik, az megalapozott.

²¹ Ezt mutatja, hogy a négyfokú skála értékeit összeadva – ahol a 11 fejezi ki a lehetséges legalacsonyabb értéket, a 44 pedig a legmagasabbat – a válaszadók harmada legalább 40 „pontot” osztott ki, további 53 százalékuk 30–39 pontot, ennél kevesebbet pedig csak a fennmaradó 14 százalékuk.

²² A büszkeség összetettsége kapcsán az eredeti változók azonos irányt (pozitív/negatív) kifejező értékeit összevontam, majd megnéztem, hogy a válaszadók mekkora hányada adott pozitív jelentésű választ az indikátorszett bizonyos részénél, illetve egészénél. A 32 százalék mellett, amely mind a tizenegy tényezőcsoport esetében igenlő választ adott, 17-17 százalékuk nyilatkozott pozitívan kilenc, illetve tíz kategóriáról, 12 százalékuk tett így nyolc szempont esetében, a maradék 22 százalék pedig ennél kevesebb dologról nyilvánított kedvező véleményt.

válaszadók 32 százaléka a *reményt*, és 20 százaléka a *büszkeség* érzését jelölte meg – számottevő még a *csalódottak* aránya, ők mintegy 22 százaléknyi megkérdezettnek tesznek ki. 8 százalékuk *félelmet*, 6 százalékuk egyenesen *dühöt*, 5 százalékuk pedig *közönyt* érez, ha Magyarországra és az ország jelenlegi (adatfelvételkori) helyzetére gondol (a fennmaradó rész az „egyéb”, a „nem tudja” és a „nem válaszol” opciók között oszlik meg, sorrendben 5, 2, illetve fél százaléknál is kisebb arányban).

Siker, géniusz, javak, eredet, sport – a büszkeség öt dimenziója

A mintaméret adta előnyöket kihasználva, következő lépésként faktoranalízist végeztem, melynek révén az eredetileg *tizenegy változót* a közöttük lévő kapcsolatok alapján az adatredukciós technikának köszönhetően *öt faktorba* sikerült tömöríteni – ezek képezték a további elemzés alapját, ahol a vizsgált sokaságot összesen *négy klaszterbe* osztottam szét. Mielőtt ez utóbbiakat ismertetném, lássuk először a faktorokat, avagy a magyarok nemzeti büszkeségét uraló öt dimenziót!

A faktoranalízis végrehajtása feltételeinek vizsgálatát követően a lehetséges faktorszámok közül – elsősorban értelmezhetőségi szempontok alapján – az ötelemű változattal dolgoztam tovább. A *főkomponens-elemzéssel*, úgynevezett *varimax rotációval* létrehozott faktorok *Kaiser–Meyer–Olkin-kritérium* értéke 0,914, ami azt jelenti, hogy a kiinduló változók kiválóan alkalmasak a faktorelemzésre.²³ A *magyarózott variancia* 73,9 százalék.

Mint látható, az öt faktor közül az első a politikai és gazdasági *sikereket* öleli fel. Az adatstruktúrában ez a két eredeti változó mozgott leginkább együtt, tehát meglehetősen hasonló képzettársításokat feltételezhetünk esetükben. Hermeneutikai szempontból a többi kategóriától való együttes különállóságuk érthető. Egyrészt két olyan szférát – a politikumot és a gazdaságot – jelölnek meg, amelyek a mindenkori nyilvános, közéleti diskurzusok uralkodó területei, ekként pedig a véleménykülönbségek és érdekütközések egyfajta „mágnesei”; másrészt pedig szintén az e két terepen zajló tevékenységek sikerességének megítélése a tét – ami az előbbi szempontot figyelembe véve könnyűszerrel relativizálható, ízlés szerint értékelhető. Csak feltételezhetjük, hogy a válaszadók előtt mindezek

---

²³ Sajtos–Mitev 2007, 258.

1. táblázat: A nemzeti büszkeség dimenziói²⁴

Faktorsúlyok indikátorok (sorok) és faktorok (oszlopok) szerint (n=8 496)	Siker	Géniusz	Javak	Eredet	Sport
Politikai sikerek	0,84	0,14	0,06	0,20	0,14
Gazdasági sikerek	0,83	0,14	0,20	0,19	0,11
Kiemelkedő emberek	0,30	0,80	0,04	0,16	0,13
Tudomány, felfedezések, találmányok	0,09	0,73	0,35	0,09	0,12
Kultúra, művészet	0,07	0,62	0,31	0,34	0,14
Magyar termékek	0,32	0,15	0,67	0,19	0,21
Természeti adottságok	-0,09	0,34	0,65	0,34	0,00
Épített környezet	0,49	0,25	0,58	0,04	0,11
Magyar történelem	0,23	0,20	0,13	0,84	0,10
Nemzeti jelképek, szimbólumok	0,26	0,21	0,38	0,62	0,16
Sport	0,22	0,23	0,16	0,16	0,91

kontextusában elsősorban nem a középkori magyar aranypénz vagy a reformkori jobbagyfelszabadítás jelent meg, hanem sokkal inkább a jelenkorhoz vagy legalábbis a közelmúlthoz köthető döntéseket, fejleményeket vették figyelembe.

A második faktor a kiemelkedő emberek, a tudományos és a kulturális szféra hármását fogja át. Az elnevezésnél ennek megfelelően a számos területen megnyilvánulni képes zsenialitás, régies szóval a *géniusz* kínálkozott a leginkább ideillőnek. Sokatmondó, hogy a sportban elért kiemelkedő sikerek – a politikai, gazdasági és történelmi teljesítményekhez hasonlóan – elkülönülnek attól a típusú attitűdtől, amely a kulturális és tudományos kreativitásra helyez nagyobb hangsúlyt. Ennek a fajta „elitista”, de legalábbis az intellektust és a műveltséget előnyben részesítő szemléletnek a plasztikus kifejezésére alkalmazzuk a továbbiakban a némiképp archaizáló géniusz kifejezést.

A harmadik faktorhoz tartozó változók első ránézésre sokrétűbbek, mint amit az előzőleg bemutatott csoportosításoknál láttunk. A minket körülvevő természeti táj és emberi építmények egyaránt környezeti jellegű dimenziót körvonalaznak, de idekerültek, „keveredtek” a magyar termékek is. A látszólagos széttartás végül a *javak* kifejezés használatával látszott a legkönnyebben feloldhatónak, mivel mindhárom eredeti kategória esetében végső soron birtokolható ingó és ingatlan jószág, de legalábbis –

²⁴ Az egyes faktorok esetében meghatározó indikátorokhoz tartozó értékeket félkövér kiemeléssel láttam el.

a természeti kincsek esetében – kiaknázható / gondjainkra bízott erőforrás az, ami az adott körbe tartozhat. A materiális lényegiségre utaló kifejezés egyúttal jól elkülöníti ezt a faktort a többitől, ahol nagyobb hangsúlyt kapnak a szellemi és a tág értelemben vett kulturális alkotások, illetőleg maguk az emberek, a közösség tagjai (és az ő cselekedeteik).

A negyedik faktorban ismét csupán két eredeti változó kapott helyet – a magyar történelem és a nemzeti jelképek, szimbólumok alkotják az *eredetnek* nevezett dimenziót. E két tényezőcsoport múlthoz való szoros kapcsolata, a valószínűsíthető asszociációk elővilágban való mély gyökerzése indokolja a névadást. Habár más változók, így például a kultúra és a tudomány esetében is nyilvánvaló, hogy legalábbis az elmúlt évtizedek, évszázadok dominálnak, a történelem és a nemzeti szimbólumrendszerek mégis mintha valami elvontabb, szellemi természetű jelenségkört ragadnának meg, ami sokkal inkább a homályba vesző régmúlthoz való kollektív, affektív alapokon nyugvó természetes (és nem választáson alapuló) kapcsolódást fejezne ki, mint a döntően individuális teljesítményeket felmutató magyar génusz.

Végül ötödik elemként, a többitől különálló egységként tartottam meg a *sport* kategóriát, ami mint faktor, örökölte az eredeti elnevezést. Míg a siker a közélet mindenkori aktualitásához, a génusz az intellektuális műveltséghez, a javak a materiálhoz, az eredet pedig a régmúlt időkhöz tartozik leginkább, a sport világában valamiképpen egy olyan kvalitás tükröződik, ami előbbieik közül egyikhez sem köthető igazán, mégis vitán felüli módon fontos a magyarok csoportbüszkesége szempontjából.

A magyar nemzeti büszkeség szociológiai sokszínűsége

A jelen kutatás közvetlen forrását adó, 2020-as adatok elemzését megelőzően Makay Mónikával közösen a 2018-ban ezerfős mintán lekérdezett kérdéssor eredetileg szöveges válaszaiból képzett bináris változók alapján alakítottunk ki klasztereket.²⁵ Ezek a következők voltak: *általános érték- és tulajdonság-központú büszkeséggel rendelkezők; történelem- és politika-központú büszkeséggel rendelkezők; sikeresség-központú (tudomány, kultúra, sport) büszkeséggel rendelkezők; természeti és épített környezet*

---

²⁵ László–Makay 2021.

központú büszkeségképpel rendelkezők. A klaszterelemzés eredményeiből, azok szociodemográfiai és értékrendi ismérvekkel történő összetetéséből azt olvastuk ki, hogy a magyar társadalomban alapvetően egyetértés uralkodik a nemzeti büszkeség morálisan elfogadhatónak és érdemlegesnek gondolt lehetséges elemeit, építőköveit illetően. Ezt – talán a sikerek, azok közül is főleg a politikai jellegűek kivételével – az újabb adatok megerősíteni látszanak. A közös nevezőt leginkább a környezeti jellegű tényezők alkotják – a nemzeti büszkeség indikátorait bemutató, jelen tanulmányban közölt vonatkozó ábra ezt annyiban árnyalja, hogy főként a természeti adottságok megítélésében van egyetértés. Érdemes külön kiemelni korábbi klaszterünk közül az általános érték- és tulajdonság-központú büszkeségképpel rendelkezőket. Ők voltak azok, akik spontán válaszaikban jobbra nehezen körvonalazható pozitív viszonyulásokat, esetleg – kedvező színezetű – sztereotipikus karakterjegyeket említettek; ennél a csoportnál másokhoz viszonyítva jellemzőbb volt a relatíve alacsonyabb iskolai végzettség. Markáns különbözőség egyfelől a politikára és a történelemre, másfelől pedig a tudományra, kultúrára és sportra összpontosító két csoport között volt megfigyelhető – őket leginkább értékrendi jellegű szempontok választják el egymástól az elemzésbe bevont változók alapján.²⁶ A korábbi eredményekre való rövid kitérés után lássuk, mennyiben fest hasonlóan vagy éppen másként az újonnan, jóval nagyobb mintán, négyfokú skála használatán és deduktív következtetési logikán alapuló, faktor-elemzéssel is megtámogatott klaszterelemzés révén létrehozott négy csoport!

A klaszterelemzés során a nem hierarchikus eljárások közül a McQueen-féle K-központú módszert használtam.²⁷ Ennek nyomán végül a négyes és hatos osztatú változatok közül – elsősorban az értelmezhetőség szempontját előnyben részesítve – előbbit tartottam meg. A felosztás alapján a magyar társadalomban a „*Sisyphus*” klaszterbe tartozók csoportja alkotja a legnépesebb sokaságot – a nemzeti büszkeség típusait kifejező klaszterek közül ennek aránya 36 százalék. Hozzájuk képest szinte kisebbségnek is tekinthető az „*Prometheus*” klaszter a maga 15 százalékos jelenlétével. További 24 százaléknyi részt tesznek ki a „*Fehérlófia*” klaszterbe soroltak, a „*Gusztáv*” klaszter tagjai pedig 25 százalékos arányban képviseltetik magukat.

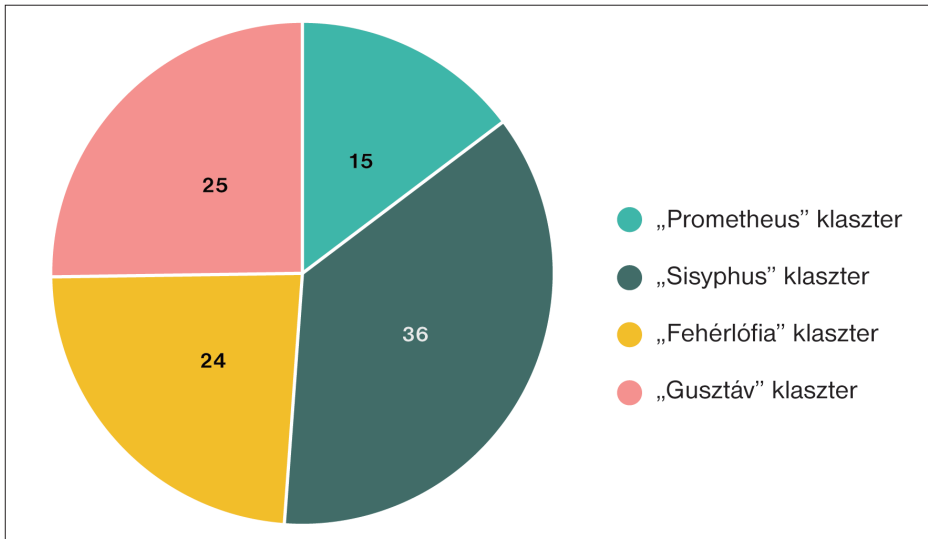
---

²⁶ Bővebben lásd: uo. 111.

²⁷ A módszer leírását bővebben lásd: Miskolczi–Kollár 2019, 104.

2. ábra: A nemzeti büszkeség klasztereinek megoszlása a társadalomban (% , N=8496)²⁸

A nemzeti büszkeség fontosságából a két végletet a „Sisyphus” és a „Gusztáv” klaszter alkotja. Mivel előbbi csoport esetében láthatunk leginkább egy irányba mutató adatstruktúrát az egyes faktoroknál megjelenő klaszterközéppontokat tekintve, kezdjük a klaszterek bemutatását az ő tulajdonságaikkal! Akárcsak a *Sisyphus* című rajzfilmben, hőseink szinte kritika nélküli egyöntetűséggel építik büszkeségérzésüket a kutatás során felmerült minden dimenzióra, pozitív benyomásaikat, értékítéleteiket pedig mintegy megkoronázza a siker percepciója.

Hogyha a büszkeség iránti affinitást nézzük, velük éppen szemközt foglalnak helyet az e témával kapcsolatban csekély érdeklődést mutatók, akiket – akárcsak a *Gusztáv, a társas lény* című rajzfilmsorozat főszereplőjét – nem igazán foglalkoztatják a nagyobb horderejű problémák, így a nemzeti nagyság kérdései sem. Különösen érdektelennek mutatkoznak a magyar zsenialitás intellektuális természetű csúcsteljesítményei vonatkozásában.

²⁸ A közelmúltban elhunyt – a nemzeti büszkeségnek, de legalábbis a jelen tanulmány szerzője személyes és kutatói inspirációinak mindenképpen gazdag táptalajával szolgáló – életművel bíró Jankovics Marcellre emlékezve a klasztereket a kultúrtörténész, rajzfilmrendező által jegyzett jeles alkotások címszereplői ihlette fantáziákkal kereszteltük el, reményeink szerint ezzel akár segítve is az egyes csoportok karakterisztikájának értelmezhetőségét.

Összességében csakugyan mérsékelt nemzeti büszkeség detektálható a „Prometheus” klaszternél. Náluk azonban mindemellett jelentős ambivalenciát is felfedezhetünk, amennyiben az eredet dimenziójával szemben egyértelműen elutasítók, de mintegy prométheuszi mentalitást képviselve, jelentős mértékben felértékelik a – különösen a tudomány és a kultúra területén elért – kimagasló eredményeket, az ész individuális teljesítményeit.

Végül, de nem utolsósorban a negyedik klaszter jellemzője, hogy a jelenvaló sikerek helyett mintha inkább a múltba révednének, de legalábbis a nemzeti büszkeség forrásait a régmúlt időkből származó hagyatékok, hagyományok között keresik. Ebben az egyoldalúságban egyszerre fedezhető föl a megpróbáltatásokra visszavezethető óvatosság és visszahúzó-dás (sok tekintetben a szélsőségektől való tartózkodás), de a sokirányú folytathatóságot megőrző szabadság is (akár a *Fehérlófia* karaktere esetében, aki kozmikus hősként a múltjából és a sebekből gyűjt erőt útja előle még elrejtőző kihívásaihoz).²⁹

2. táblázat: A klaszterek jellemzése a nemzeti büszkeség dimenziói mentén³⁰

Klaszterközpontok faktorok (sorok) és klaszterek (oszlopok) szerint	„Prometheus” klaszter	„Sisyphus” klaszter	„Fehérlófia” klaszter	„Gusztáv” klaszter
Siker	-0,6	0,8	-1,1	0,2
Génius	0,5	0,4	0,2	-1,1
Javak	0,2	0,3	0,2	-0,7
Eredet	-1,6	0,4	0,7	-0,2
Sport	-0,1	0,2	-0,1	-0,1

A nagy mintaméretnek köszönhetően a kereszt tábla-elemzések során még pontosabban azonosíthatók az egyes büszkeségklaszterek közötti

²⁹ A Máté-Tóth András (2015) által a kelet-közép-európai régió fő identitásmarkerének tekintett sebzett kollektív identitás nyomai talán éppen ennél a csoportnál fedezhetők fel leginkább. Azonban a sebzettség bizonyos jelei mellett azt is megállapíthatjuk, hogy a vallásosság e klaszter esetében nem hangsúlyos elem, sőt szignifikánsan inkább a vallástalan pólus felé hajlanak – mindez arra utal, hogy a sebzett kollektív identitást más változók alapján vélhetően leginkább felmutatni képes társadalmi csoport esetében a beállítódás vallási szempontjai elhanyagolható jelentőségűek.

³⁰ A – pozitív vagy negatív irányban – leginkább meghatározó értékeket, klaszterközpontokat félkövér kiemeléssel láttam el.

törésvonalak, így a különféle csoportsjátosságok is – ezek ismertetése során a szociodemográfiai ismérveken és értékrendi beállítódásokon keresztül tetten érhető tulajdonságok alapján *szignifikánsan felülreprezentált társadalmi csoportokra* összpontosítok.³¹

Az alapvető ismérvek közül a *nemek* között nincsenek lényegi különbségek. A demográfiai profilt illetően az látható, hogy a „Sisyphus” klaszteren belül tömörülnek leginkább az *idősebb generációk* képviselői. Az *iskolázottsági szintet* tekintve is ez a csoport adja az egyik pólust – míg a képzeletbeli skála túloldalán található a magasan iskolázott „Prometheus” klaszter tagjai. Míg utóbbiak és a „Fehérlófia” klaszter inkább a *fővároshoz* köthetők, a másik két csoport tagjai jellemzően vidéki településeken lelhetők fel. A *jólét* és a *jöllét* különös módon és mértékben nem korrelál a „Sisyphus” klaszter esetében (alacsony jövedelem-színvonaluk ellenére messze ők a leginkább elégedettek az életükkel). Ez a fajta pozitív szemlélet más szempontok mentén is megjelenik; ők azok, akik messzemenőig a legelismerőbben nyilatkoznak az *országban zajló folyamatokról* (így pedig a *jövőt* illetően is bizakodók). Ennek a típusú attitűdnek a megléte, illetve az ellentéte jól látható és mély – mindenekelőtt értékrendi, közéleti és politikai választásokban tükröződő – törésvonalat rajzol egyes klaszterek közé. Míg a „Sisyphus” klaszter képviselőit a *vallásosság*, a *konzervativizmus*, a *jobboldaliság* és a *nemzeti keretekben való gondolkodás* beállítódásai fémjelzik, addig a „Prometheus” csoportot a *vallástalanság*, a *baloldaliság* (illetőleg a „centrista” attitűd) és a *liberalizmus* jelenléte, valamint az emberiségben való gondolkodás jellemzi. Nem annyira erőteljesen, de ezen ismérvek mentén a „Fehérlófia” klaszterbe tartozók csoportja is inkább a „Prometheus” klaszter által kijelölt mederben definiálja önmagát. A „Gusztáv” klaszterről kevesebb markáns jegyet tudunk felsorolni, de voltaképpen ez adja karakterük lényegét. Különösen a más csoportokat megosztó, nyilvános diskurzusok mentén artikulálódó kérdésekben nem látni esetükben markáns sajátosságokat – érdekesség viszont, hogy *kognitív és fogyasztói orientációjuk* a globalizáció hatására utal (emberiségben gondolkodnak, és nem részesítik különösebben előnyben a magyar termékek vásárlását). A klaszterek közötti legjelentősebb törésvonal társadalmi diskurzusok által erősen meghatározott voltára utal, hogy olyan, „forró” témákban, amilyen az *Európai Unióhoz való viszony* és különösképpen a *bevándorlás*, a „Prometheus” és a „Sisyphus” klaszter által üdvösnek tartott irányok

---

³¹ Az összefüggések részletes ismertetését lásd a mellékletben szereplő táblázatban.

élesen ellentétesek egymással. Az egyes narratívák előnyben részesítése leképződni látszik a konkrétabb *politikai szimpátiák* vonatkozásában is (ugyanakkor a globális kapitalizmus működése szempontjából érdekesség például, hogy a magukat jellemzően *világpolgárnak* tekintők [„Prometheus” klaszter] saját bevallásuk szerint nem követik a *világdivatot*, míg a két változó mentén mindennek éppen fordítottja figyelhető meg a „Sisyphus” klaszter háza táján).

Összegzés és kitekintés: a tanulságok és a „szürke zónák”

A nemzeti büszkeség vizsgálatát úgymond az alapoktól kezdtük, amikor az *egyedi büszkeségelemeket* feltártuk,³² majd többszöri iteráció, újragondolás és finomítás után eljutottunk a tizenegy *indikátorhoz*,³³ amelyek az itt közölt tanulmány primer empirikus forrásaként szolgáltak mint kérdőívkérdések. Faktorelemzés segítségével összesen öt olyan faktort sikerült meghatározni, amelyek meglehetősen jól visszaadják az adatstruktúrát – így a (magyar) nemzeti büszkeség megragadhatóvá vált a következő öt *dimenzió*n keresztül: *javak* (az ország által előállított javak, valamint nevezetességei és természeti kincsei); *eredet* (a gazdag történelmi múlt és hagyományok, nemzeti szimbólumaink és jelképeink); *génusz* (a kiemelkedő kulturális és tudományos teljesítményeket felmutató emberek); *sport* (a sport világában tehetségeink és kiválóságaink által felmutatott eredmények); *siker* (a sikeresnek és eredményesnek tartott politikai és gazdasági döntések). Ahhoz, hogy a mai magyar társadalom nemzeti büszkeségét ne csak fogalmi, de szociológiai szempontok mentén is képesek legyünk kidolgozott módon megragadni, klaszterelemzést végeztem, így a korábbiaknál is pontosabban meg tudtam határozni a nemzeti büszkeség – társadalmi csoportokhoz való kapcsolódásaik révén körvonalazható – különféle típusait: „Prometheus”; „Sisyphus”; „Fehérlófia”; „Gusztáv” klaszter.

---

³² Eredetileg 271 egyedi büszkeségelemet sikerült azonosítani (vö. László–Makay 2021), ezekből épültek fel fokozatosan a nemzeti büszkeség indikátorai (kategóriái), faktorai (dimenziói), végül pedig a (nemzeti) csoportbüszkeség típusai (klaszterei).

³³ Magyar történelem; politikai sikerek; kultúra, művészet; tudomány, felfedezések, találmányok; sport; gazdasági sikerek; magyar termékek; nemzeti jelképek, szimbólumok; kiemelkedő emberek; természeti adottságok; épített környezet.

Habár a nemzetközi szakirodalom az elitista típusú nemzeti büszkeséggel jellemzi Magyarországot, szemben az úgynevezett tömegessel (melynél egyes politikai vívmányok és gazdasági eredmények is nagy súllyal esnek latba),³⁴ eredményeink alapján az látható, hogy a magyarok körében is széles tömegek számára vonzó a nemzeti büszkeséget a gazdaság és a politikum szférájában érzékelhető történésekhez kötni. A *látszólagos ellentmondás* egy lehetséges magyarázata, hogy azok az indikátorok, amelyek a nemzetközi összehasonlító vizsgálatokban szerepelnek (például méltányos bánásmód a különböző társadalmi csoportokkal), nem eléggé neutrálisak vagy éppen absztraktak, a rájuk való rezonálást erőteljesen befolyásolják, befolyásolhatják az értékrendi és különösen az aktuálpolitikai preferenciák.³⁵

Közös hiedelmeink,³⁶ melyek a nemzeti büszkeség potenciális forrása-ira vonatkoznak, meglehetősen egyöntetűnek tűnnek, e téren tehát egyfajta *társadalmi konszenzus* jelei detektálhatók. Mégis, már kisebb mintán, alacsonyabb mérési szintű kiinduló változók alapján végzett klaszterelemzésünk alapján is látható volt, hogy a büszkeségtípusok társadalmi profilját illetően azonosíthatók bizonyos *törésvonalak*.³⁷

A különbözőségek *szociológiai és diszkurzív meghatározottsága* még éle-
sebben kiviláglott a mostani vizsgálat során. Ismét kirajzolódott két, egy-
mással sok tekintetben oppozíciós viszonyban lévő csoport (egy, többnyire az egyéni teljesítményt nagyra tartó és egy, amelyik erőteljes kollektív identitástudattal bír), és a korábbiakhoz képest sokkal plasztikusabban jelent meg az a társadalmi réteg, amelyik a közügyeket illetően kevésbé involvált, relatíve magasabb státuszúak teljesítményei iránt pedig érdektelenséget mutat közös ügyeink és nemzeti identitásunk vonatkozásában.

Legvégül érdemes kitérni arra is, hogy a nemzeti büszkeség mibenlé-
tének kimerítő vizsgálata mellett is maradtak kutatási szempontból ér-
dekesnek ígérkező „szürke zónák”, amelyek felé figyelmünket a jövőben fordíthatjuk. Ilyen kérdésnek látszik például, hogy a nemzeti büszke-
ség dimenziói és típusai összefüggnek-e a csoportbüszkeségre irányuló
egyetlen, direkt kérdésre adott válaszokkal, és ha igen, miként. Vagyis
*függ-e a nemzeti büszkeség felvállalása és mértéke attól, hogy milyen di-
menziókból táplálkozik; illetve összefügg-e azzal, hogy a válaszadó milyen
büszkeségtípust jelenít meg.* Emellett kevesebb figyelmet kapott eddig a

---

³⁴ Fabrykant–Magun 2015.

³⁵ Lásd: ISSP Research Group 2015.

³⁶ Csányi 2002.

³⁷ Vö. László–Makay 2021.

központi fogalom fonák oldala. Egyrészt hasonlóan érdekes lehet feltárni, hogy a *nemzeti szégyen* érzésének milyen egyedi elemei, indikátorai és dimenziói, illetve típusai vannak. Másrészt mind a kollektív büszkeség, mind a kollektív szégyen vonatkozásában segítheti a tudományos alapon nyugvó megértést és a társadalmi párbeszéd megindítását, ha többet tudunk meg e két területről a *humor* vonatkozásában.

Melléklet

3. táblázat. A klaszterek jellemzése szociodemográfiai és attitűdváltozók mentén³⁸

Jellemzők külső ismérvek (sorok) és klaszterek (oszlopok) szerint	„Prometheus” klaszter	„Sisyphus” klaszter	„Fehérlófia” klaszter	„Gusztáv” klaszter
Generáció³⁹	babzsák-generáció (6,9); libikóka-generáció (4,1)	háborúviselt nemzedékek (8,6); Ratkó-nemzedék (7,2); kompromisszumok nemzedéke (3,9); küszöbgeneráció (2,6)	babzsák-generáció (4,6); libikóka-generáció (3,5); küszöb-generáció (2,6)	libikóka-generáció (2,3); kiszabaduló generáció (2,2)
Iskolai végzettség	legalább felsőfokú (10,0); középfokú, érettségivel (4,5)	legfeljebb alapfokú (10,0); középfokú, érettségi nélkül (3,7)	középfokú, érettségivel (7,5)	legfeljebb alapfokú (4,1); középfokú, érettségi nélkül (3,4)
Településtípus	főváros (7,9)	egyéb város (2,5)	főváros (2,1)	község, tanya (2,2)
Régió	Közép-Magyarország (6,8)	Közép-Dunántúl (2,2)	Észak-Alföld (3,3)	Észak-Magyarország (2,3)

³⁸ A táblázatban szerepeltetett információk mögötti egyes, skálaalapú változók értékeit összevettem, hogy két-, illetve háromállású változókként könnyebben értelmezhetők és bemutatathatók legyenek a klaszterekkel való összefüggéseik. A megfigyelt és a várható értékek közötti különbségek mértékét mutatják meg a korrigált standardizált reziduálisok – a 2 fölötti értékek szignifikánsan felülreprezentált csoportokat jeleznek (minél magasabb az adott érték, annál inkább jellemző az adott csoport jelenléte a másik változó által kifejezett tulajdonsághoz társítottan – bővebben lásd: Glen 2013.). Az ötöt elérő és az annál magasabb értékeket, valamint a hozzájuk tartozó társadalmi csoportok megnevezéseit félkövér kiemeléssel láttam el.

³⁹ A generációk születési évek szerint: *háborúviselt nemzedékek* (1930–1948); *Ratkó-nemzedék* (1949–1957); *kompromisszumok nemzedéke* (1958–1964); *rendszerváltók nemzedéke* (1965–1969); *küszöb-generáció* (1970–1979); *kiszabaduló generáció* (1980–1984); *libikóka-generáció* (1985–1994); *babzsák-generáció* (1995–2002). A magyarországi generációk új típusú csoportosítását Gondi-Bokányi Zitával, Bauer Bélával és Sövegjártó Virággal közösen dolgoztuk ki, a Századvég Alapítvány által szintén 2020-ban végzett, nagymintás, országosan reprezentatív felmérés adataira támaszkodva. A legfontosabb eredmények egyik első – szóbeli – bemutatását lásd: Bauer 2021.

Jellemzők külső ismérvek (sorok) és klaszterek (oszlopok) szerint	„Prometheus” klaszter	„Sisyphus” klaszter	„Fehérlófia” klaszter	„Gusztáv” klaszter
Jólét (elégedettség az étellel)	elégedetlen (4,7); köztes érték (3,9)	elégedett (15,2)	köztes érték (5,6)	köztes érték (4,0); elégedetlen (3,2)
Jólét (háztartás jövedelme)	magas jövedelműek (4,7); közepes jövedelműek (2,3)	alacsony jövedelműek (2,9)	magas jövedelműek (4,1)	alacsony jövedelműek (7,9)
Elégedettség az ország helyzetével	rossz irány (19,1)	jó irány (36,1)	rossz irány (23,1)	is-is (2,9); rossz irány (2,7)
Vallásosság	vallástalan (12,2)	vallásos (14,4)	vallástalan (5,2)	-
Jövőkép	fél a jövőtől (8,1)	bíz a jövőben (18,1)	fél a jövőtől (6,9); köztes érték (4,9)	fél a jövőtől (3,9)
Ideológia	liberális (10,9)	konzervatív (16,5)	köztes érték (5,8); liberális (4,9)	-
Politikai orientáció	köztes érték (10,3); baloldali (9,3)	jobboldali (25,7)	baloldali (11,5); köztes érték (8,2)	-
Habitus	köztes érték (3,8)	mérsékelt (3,0); radikális (2,7)	köztes érték (2,4)	-
Gondolkodási keretek	emberiségben gondolkodó (8,8)	nemzetben gondolkodó (15,9)	köztes érték (4,0)	emberiségben gondolkodó (5,5)
Érzések Magyarország kapcsán	csalódottság (10,8); düh (9,7); közöny (6,9)	büszkeség (28,8); remény (8,1)	csalódottság (12,3); düh (6,3); félelem (3,4)	csalódottság (5,5); közöny (2,5)
Patrióta fogyasztás (hazai termékek választása)	nem (11,5); köztes érték (10,3)	igen (23,2)	köztes érték (3,9); nem (3,0)	nem (5,4); köztes érték (4,3)
Globalizáltság (világdivat követése)	nem (3,7)	igen (5,2)	nem (6,1)	igen (3,3); köztes érték (3,1)
Kozmopolitizmus (világpolgár-identitás)	igen (4,3)	nem (5,0)	köztes érték (2,6)	-
Prognosztizált identitás (a közeli jövőben)	európai és magyar (12,1); magyar és európai (7,1); csakis európai (4,3)	csakis magyar (17,5)	magyar és európai (9,8); európai és magyar (4,5)	csakis magyar (4,9); csakis európai (2,2)
Integráció az Európai Unióban	integrációpártiak (8,2); semlegesek (3,2)	integrációellenesek (18,3)	semlegesek (5,5); integrációpártiak (5,1)	semlegesek (2,7)
Kilépés az Európai Unióból	maradáspártiak (8,5)	kilépéspártiak (13,3)	maradáspártiak (4,1)	-
Illegális bevándorlás (Magyarországon)	nem aggasztó (17,8)	aggasztó (26,0)	nem aggasztó (15,6)	-

Jellemzők külső ismérvek (sorok) és klaszterek (oszlopok) szerint	„Prometheus” klaszter	„Sisyphus” klaszter	„Fehérlófia” klaszter	„Gusztáv” klaszter
Bevándorláspolitikai álláspont	szinten tartás (13,2); bevándorláspárti (11,6)	bevándorlásellenes (19,3)	szinten tartás (8,2)	-
Politika iránti érdeklődés	érdekli (5,0)	érdekli (4,8); köztes érték (4,7)	nem érdekli (2,8)	nem érdekli (7,8)
Politikai szimpátia	ellenzéki (16,8); bizonytalan (2,5)	kormánypárti (33,3)	ellenzéki (18,9); bizonytalan (6,1)	bizonytalan (2,2)
Koronavírus-járvány hatása	köztes érték (3,8)	nem viselte meg (3,5)	köztes érték (3,9)	-

Irodalom

Anderson, Benedict 1989: Képzelt közösségek: megjegyzések a nacionalizmus eredetéről és terjedelméről. *Janus*, 6. évfolyam, 1, 3–12.

Antalóczy, Tímea – Füstös, László – Hankiss, Elemér 2008: Emberi magatartás és értékrend. Elektronikus adatbázis. In Antalóczy, Tímea – Hankiss, Elemér – Füstös, László – Kapitány, Ágnes – Kapitány, Gábor 2012: *Jelentés a magyar kultúra állapotáról. Kutatási gyűjtemény.* MTA–NKA–MEH. <http://dx.doi.org/10.17203/KDK127> (letöltve: 2021. szeptember 17.).

Bauer, Béla 2021: Fiatalok és idősebbek – Generációs egymásra hatások a harmadik évezred első évtizedeiben. In Magyar Kereszténydemokrata Szövetség: 22. *Keresztény Civil Szervezetek Országos Fóruma.* <https://www.youtube.com/watch?v=AMUc5Ax5I14> (letöltve: 2021. augusztus 17.).

Bauer, Béla – László, Tamás – Máthé, Áron – Megyery, Gerda – Vandróczki, Viktor 2021: *A kommunista diktatúra emlékezete a magyar társadalomban.* Budapest, Századvég.

Berger, Ágnes 2005: Magyar nemzeti identitástudat az EU-csatlakozás tükrében. Multinacionális cégek munkatársaival készített interjúkon alapuló kvalitatív elemzés. *Regio*, 16. évfolyam, 1, 114–126. <http://epa.niif.hu/00000/00036/00057/pdf/114-126.pdf> (letöltve: 2021. augusztus 16.).

Csányi, Vilmos 2002: Az egyszemélyes csoportok és a globalizáció. *Magyar Tudomány*, 47. évfolyam, 6., 762–774.

EVS 2020: *European Values Study 2017: Integrated Dataset (EVS 2017). ZA7500 Data file Version 3.0.0.* Cologne, GESIS Data Archive. <https://dbk.gesis.org/dbksearch/sdesc2.asp?no=7500&db=e&doi=10.4232/1.13314> (letöltve: 2021. augusztus 16.). <https://doi.org/10.4232/1.13511> (letöltve: 2021. szeptember 17.).

Fabrykant, Marharyta – Magun, Vladimir 2015: Grounded and Normative Dimensions of National Pride in Comparative Perspective. Higher School of Economics Research Paper No. WP BRP 62/SOC/2015. *SSRN Electronic Journal.* <https://www.hse.ru/data/2015/04/28/1098372529/62SOC2015.pdf> (letöltve: 2021. január 9.). <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2599967>

Glen, Stephanie 2013: Standardized Residuals in Statistics: What are They? *Statistics How To.* <https://www.statisticshowto.com/what-is-a-standardized-residuals/> (letöltve: 2021. augusztus 17.).

ISSP Research Group 2015: *International Social Survey Programme: National Identity III – ISSP 2013. ZA5950 Data file Version 2.0.0*. Cologne, GESIS Data Archive. <https://dbk.gesis.org/dbksearch/sdesc2.asp?no=5950&db=e&d oi=10.4232/1.12312> (letöltve: 2021. augusztus 16.). <https://doi.org/10.4232/1.12312> (letöltve: 2021. szeptember 17.).

Jankovics, Marcell 2013: Kultúrából a civilizációba. *Magyar Művészet*, 1. évfolyam, 1, 31–37. http://www.magyar-muveszet.hu/upload/userfiles/2/publications/201801/pdf/MM2013_1belivek_kepnelkul_04_jankovics.pdf (letöltve: 2021. augusztus 15.).

Kántor, Zoltán 2004: *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 298–314.

László, Tamás – Makay, Mónika 2021: A nemzeti büszkeség építőkövei. Nemzeti identitás és történelemkép a magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle*, 31. évfolyam, 1, 87–115.

Máté-Tóth, András 2015: Sebzett identitás Kelet-Közép-Európában. *Vigilia*, 80. évfolyam, 6, 409–415. https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_2015_06_facsimile.pdf#page=11 (letöltve: 2021. augusztus 17.).

Miskolczi, Bernadett – Kollár, Dávid 2019: Az elvándorlás motivációi a felsőoktatásban és a szakkollégiumokban. In Feledy, Botond (szerk.): *Mit adtak nekünk a szakkollégiumok? II. A szakkollégisták közéleti szerepvállalása, kiválósága, szubjektív életminősége, valamint a végzetek szakterületi illeszkedése és az elvándorlás fő motivációi*. Szeged, Társadalmi Reflexió Intézet, 99–119.

Sajtos, László – Mitev, Ariel 2007: *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Budapest, Alinea Kiadó.

Schütz, Alfred – Luckmann, Thomas 1984: Az életvilág struktúrái (részletek). In Hernádi, Miklós (vál.): *A fenomenológia a társadalomtudományban. Válogatás*. Budapest, Gondolat Kiadó, 269–320.

Smith, Anthony D. 2004: A nacionalizmus és a történészek. In Kántor, Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 21–44.

Szokolyszky, Ágnes 2004: *Kutatómunka a pszichológiában*. Budapest, Osiris Kiadó.

Weber, Max 2009: *Politikai szociológia. Politikai közösségek. Az uralom*. Budapest, Helikon Kiadó.

Williams, Raymond 1998: Kultúra. A kultúra elemzése. In Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája*. Budapest, Osiris Kiadó, 28–41.

Pillók Péter – Gyorgyovich Miklós

Vándorlási vágyak és motivációk város és falu viszonylatában

1. Bevezetés

AZ emberiség történetének kezdettől fogva elmaradhatatlan része a vándorlás, ám az intranacionális, intra- és interkontinentális migráció jelensége az ipari forradalom után, továbbá a demográfiai robbanással még jelentősebbé vált, a folyamat pedig még nem ért a csúcsára. A világ városi lakosságának létszáma a múlt század közepétől számítva napjainkra közel hatszorosára nőtt, míg a vidéken lakók száma mindössze megduplázódott, azaz a népességrobbanás ellenére is csökkent az itt élők aránya. További esetleges növekedését az esetek többségében szintén inkább a szaporulatszám-növekménynek köszönheti, nem pedig a csekély mértékű, de egyébként létező kiköltözési jelenségnek.¹ Nem könnyíti meg a vidéken maradást az sem, hogy minél kisebb egy település, általában² annál kisebb az átlagjövedelem is. Továbbá a növekvő népességszám miatti urbanizációs folyamatok egyre több földterületet vonnak el a mezőgazdasági termeléstől, és folyamatos nyomást gyakorolnak a földhasználatra, biodiverzitásra is.³ Emellett szinte természetes, hogy a (nagy)

---

¹ Novák 2020.

² Természetesen kivételekkel tarkítva, hiszen főleg a nagyvárosok környéki szuburbanizációs területeken találhatóunk számos olyan kistelepülést, ahol a kiköltöző vagyonosok miatt jóval országos átlag feletti jövedelemszintet regisztrálhatunk.

³ A folyamat elsősorban a kevésbé fejlett területeken figyelhető meg világszinten. Viszont ott, ahol a mezőgazdaság fejlettebb, illetve ahol a népességszám nem, vagy alig nő, és a gazdaság is kellőképpen fejlett, éppen hogy a „természetes” területek aránya növekszik. Tehát a közéletben olykor felbukkanó közhely ellenére Európa rég nem volt annyira erdőszült, mint manapság. (Vö.: Fuchs et al. 2015.)

városokban élők több termékhez is hozzáférnek falusias területen élő társaikhoz képest.⁴ Az urbanizációnak kétségtelen előnyeként szokták megemlíteni még többek közt az életszínvonal növekedését, a könnyebb munkához jutás lehetőségét még az alsóbb rétegek számára is,⁵ a gazdasági termelékenység növekményt, a kulturális és egyéb javakhoz való könnyebb hozzáférést, a nagyobb fokú innovációt, a heterogén embertömeg harmonizációját, akár a vele együtt megfigyelhető hátrányok oltárán is, mint az egyes városi területeken sokak számára nem megfelelő életkörülmények, közlekedési lehetőségek és közszolgáltatások, nem beszélve a városi életmód adta ismert egészségi ártalmakról, elkerülhetetlenül jelen lévő környezetszennyezésről és a területenként eltérő minőségű, de egyes helyeken egyértelműen rosszabb közbiztonságról.⁶

Hazánkat illetően általános szakirodalmi megállapítás az alacsony migrációs hajlandóság.⁷ Ugyanakkor kurrens tanulmányok rávilágítanak, hogy Magyarország e kérdésben egyáltalán nem tér el számottevően környező szomszédaitól.⁸ Mindenesetre a belső költözések számossága a 19. század utolsó évtizedeitől kezdett fellendülni, de sosem öltött nagyobb méreteket, viszont az azóta lefolyt vándorlási volumen ezen időszak alatt már jelentősen átrendezte az egyes térségek társadalmi struktúráját, kedvező és kedvezőtlen értelemben egyaránt. Nagyobb fellendülést csak az 1950-es években láthattunk, amelynek háttérében az impulzív iparosítás, a nagy léptékben folyó munkahelyteremtés állt, amely, ha nem is minden esetben önkéntes, de nagyarányú áttelepülésekkel is együtt járt a városok, illetve a főváros javára, ami miatt lényegében mindenhol hirtelen és gyors vándorlási veszteséget könyveltek el a rurális települések. Az 1960-as évektől már komolyabban korlátozták a Budapestre való felköltözést, így egészen a 2000-es évek elejéig folyamatosan esett vissza vagy épp stagnált a főváros vándorlási nyeresége, amely (a többi városéval együtt) az 1990-es évektől esett át már negatív tartományba, amikor is magasabbá vált a kiköltözők száma a beköltözőkéhez képest, amellyel szemben több évtized után újra a (főleg a nagyobb városok környékén elhelyezkedő) falvak népessége kezdett növekedni az odaköltözések okán. Ez a fellendülés a 2000-es évek elejéig érte el tetőfokát először, ezt követően

---

⁴ Vö.: Novák 2020.

⁵ Még ha adott esetben csak az illegális munka jöhet szóba.

⁶ Bors 2017.

⁷ Lennert–Farkas 2018.

⁸ Rowe–Patiás 2020.

viszont a 2008 körüli világgazdasági válsághoz kötődően a belső vándorlási volumen visszaesését figyelhetjük meg.⁹ Budapest esetében azonban már 2002-től erőteljesen lecsökkent a főváros vándorlási vesztesége, de fontos, hogy nem a kivándorlás volumene csökkent, hanem egy az ezzel ellentétes, egyfajta dzsentifikációs bevándorlási folyamat ellensúlyozni kezdte a kivándorlást. Erre maga a válság is ráerősített, de a fellendülési időszak elején a belvárosok lakosság száma növekedésnek is indult, ami a 2018 környéki nagymérvű áremelkedés hatására lassult le némileg, míg a koronavírus-járvány hatására újra beindult a szuburbanizáció, és akár a még távolabbi vidékekre való kiköltözés.¹⁰ Napjainkig tehát újból egyre gyakoribbá váltak a lakóhely-változtatások. Míg a válság megjelenésekor bő félmillióról kevesebb mint 400 ezerre csökkent az állandó vagy ideiglenes lakóhelyet változtatók száma, 2019-re számuk 580 ezer főre nőtt. Ez az emelkedés csak 2020-ban tört meg kissé, 566 ezer fővel. Az intranacionális vándorlás legnagyobb nyertese Pest megye (Budapestet leszámítva, ahol 2016 óta negatív a vándorlási egyenleg), valamint a nyugat-, és kisebb mértékben a közép-dunántúli régió.¹¹ Az utóbbi pár év újdonsága azonban, hogy míg 2007 és 2015 között inkább a városokba való költözés volt jellemző országszerte, ezt követően az ezredforduló körüli időszakhoz hasonló mértékű szuburbanizációs folyamat vette kezdetét, minek hatására a hazai városok 2020-ban immár 19 050 fős nettó „lakóvesztés” könyveltek el a falvakkal szemben.¹²

Látjuk tehát a kurrens makroszintű folyamatokat, amelyeket a terület kiváló szakírói folyamatosan monitoroznak és bemutatnak. Jelen tanulmányunkban tehát nem célunk ezen folyamatok újbóli elemzése, így kissé rendhagyó módon nem a már elköltözött lakossággal, hanem elsősorban a vándorlás előtt álló, költözni vágyó népesség azonosításával, háttér-motivációinak vizsgálatával foglalkozunk. Elemzésünk alapját a Századvég Konzorcium 2020 során lefolytatott egyik nagymintás¹³ kutatása adja. Ennek segítségével elsőként a jelenlegi lakóhellyel, településsel való elégedettség mértékét és ezek lehetséges háttértényezőit mutatjuk be, hiszen bár tud-

---

⁹ Vö.: Dövényi 2009.

¹⁰ Dr. Kocsis János Balázs 2021, szóbeli közlés.

¹¹ KSH 2019.

¹² KSH adatbázis.

¹³ A Századvég „A magyar vidék – Kistelepülések, területi egyenlőtlenségek Magyarországon” című kutatásának kérdőíves adatfelvételét 2020. szeptember 23. és december 11. között végeztük CATI-módszerrel, a hazai felnőtt lakosság körében, 60 000 fős mintán.

jük, nem feltétlenül elsődleges oka a költözésnek a saját aktuális környezettel való elégedetlenség, a helyben maradási szándékot mindenképpen erősen befolyásolhatja. Ezt követően térünk rá azon adataink interpretációjára, amelyek arra keresik a választ, vajon kik, miért és milyen irányba költöznének el onnan, ahol jelenleg laknak. Az elemzéssel célunk az, hogy bemutassuk a hazai lakosság földrajzi mobilitási szándékait, és választ keressünk arra, milyen háttértényezők befolyásolhatják azokat, akik inkább a városias, illetve azokat, akik inkább a falusias környéket keresik. Természetesen tisztában vagyunk vele, hogy a hazai települések nem bonthatók ketté vegytisztán „vidéki, falusi”, illetve „városias” környezetre, hiszen számos településünkön akár mind a két környezetfajta, illetve ezek valamilyen jellegű keveréke, átmenete is megtalálható. A társadalmi diskurzusban azonban általában ez a két fogalom jelenik meg legélesebben, mondhatni, ellentétpárként, így a vágyott desztinációk ily módon való ketté bontása relatíve jól értelmezhető, irányadó fogódzót adhat a motivációk megismerésére, valamint a vonatkozó szakpolitika kialakítására is.

2. Az elégedettség és elégedetlenség lehetséges háttértényezői

Tanulmányunk fókuszában alapvetően a vándorlási potenciál és annak háttere áll, azonban mint látni fogjuk, a költözési kedv és annak esetleges iránya összefügg azzal is, mennyire kedveljük lakóterületünket, ahol élünk. Mielőtt tehát tanulmányunk tárgyára térünk, vizsgálat alá vesszük a saját településsel kapcsolatos elégedettség mértékét is. A nagy mintán megkérdezett hazai felnőtt lakosság több mint negyede teljes mértékű elégedettségéről számolt be, míg további harmaduk inkább elégedett a településsel, ahol életvitelszerűen él. A középen állók aránya is a válaszadók bő negyedét teszi ki. Mindemellett tehát nem elhanyagolható tényező, hogy a településükkel inkább vagy teljes mértékben elégedetlenek aránya mindössze 14 százalék. Mindez következhet természetes lokálpatriotizmusból is, ám kiutathatóan számos más szempont is befolyásolja a válaszadókat.

Egyfelől beszédes, hogy a helyben lakás idejét vizsgáló változó¹⁴ esetében gyenge, de szignifikáns eltérés figyelhető meg a kérdésben. Azaz

---

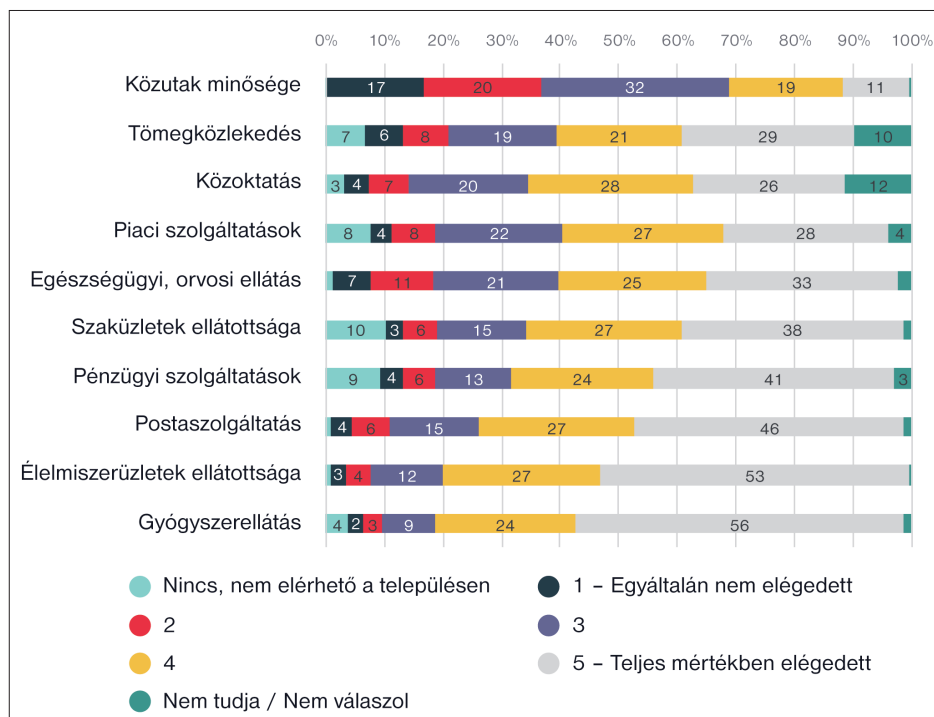
¹⁴ A kérdéssel különválasztottuk a helyben született őslakosokat, a több mint tíz éve, illetve a kevesebb mint tíz éve ottélő újbeköltözőket.

míg az őslakosok 16 százaléka elégedetlen a településével, és 57 százaléka elégedett, addig a friss beköltözők esetében az elégedetlenek aránya kisebb, 13 százalék, míg az összességében elégedetteké már 64 százalék. Nem meglepő módon persze még markánsabb az elégedettségbeli eltérés azok között, akik a költözési motivációt firtató kérdésünkre eltérő módon reagáltak. A biztosan költözni vágyóknak mindösszesen 34, a költözés gondolatát teljes mértékben elutasítók táborának viszont 70 százaléka elégedett a településsel, ahol él, ami már önmagában előrevetíti, hogy a költözni vágyók jelentős hányadának a saját lakhelyét adó településsel is gondjai lehetnek.

Mindazonáltal további magyarázatot kereshetünk, ha megfigyeljük, mennyire elégedettek a válaszadók egyes konkrét infrastrukturális tényezőkkel. Ennek keretében megkértük a válaszadókat, mondják el, milyen mértékben elégedettek a településükön a közutak minőségével, a tömegközlekedéssel, a közoktatással, a piaci szolgáltatásokkal, az egészségügyi, orvosi ellátással, a szaküzletek ellátottságával, a pénzügyi szol-

1. ábra: Mennyire elégedett Ön a következőkkel a településen (vagy kerületben), ahol él?

gáltatásokkal, a postaszolgáltatással, az élelmiszerüzletek ellátottságával és a gyógyszerellátással. Egyfelől markánsan kiviláglik a közutak minőségével való általános elégedetlenség hazánkban, tekintve, hogy mindössze a kérdezettek 30 százaléka tekint ezekre lakóhelyén viszonylagos vagy teljes megelégedettséggel. Minden további tényezővel azonban a kérdezettek fele (mint a tömegközlekedéssel) vagy akár négyötöde (a gyógyszerellátás tekintetében) többé-kevésbé elégedettnek tekinthető.

Ehhez kapcsolódóan lineáris regresszióanalízissel megvizsgáltuk, hogy az előbbi faktorokkal való elégedettség mértéke mennyire befolyásolja a településsel való elégedettség mértékét. Modellünkben a településsel való megelégedettséget mérő négyállású változó eredményeit az előbbieken bemutatott változókra kapott válaszok hatásán keresztül vizsgáltuk.¹⁵ Elemzésünk rávilágított, hogy az ezen faktorokkal való elégedettség – három esetet leszámítva – szignifikánsan magyarázni tudja a településsel való elégedettséget is. Fontos végeredmény, hogy legnagyobb mértékben a tömegközlekedéssel, és szorosan mellette a közutakkal való elégedettség hat a saját településhez kapcsolt attitűdre. Ezeket a közoktatással, az egészségügyi, orvosi ellátással és kisebb mértékben már, de az élelmiszerüzletek ellátottságával, a piaci szolgáltatások meglétével, illetve szaküzletek ellátottságával való megelégedettség

1. táblázat: Tényezők, amelyek közvetlen hatással vannak a saját településsel való elégedettségre

	Standardizált béta-együttható	Szignifikanciaszint
Tömegközlekedés	0,161	0,000
Közutak minősége	0,149	0,000
Közoktatás	0,109	0,000
Egészségügyi, orvosi ellátás	0,077	0,000
Élelmiszerüzletek ellátottsága	0,045	0,000
Piaci szolgáltatások (pl. szakszervezetek, szépségápolás stb.)	0,045	0,000
Szaküzletek ellátottsága	0,026	0,000
Postaszolgáltatás	0,008	0,175
Pénzügyi szolgáltatások (pl. ATM, bank, takarékszövetkezet)	0,000	0,983
Gyógyszerellátás	-0,006	0,332
R² = 0,179		

¹⁵ Az így létrehozott modell a lakóhellyel való elégedettség alakulásának 17,9 százalékát magyarázza.

követi. Sorrendben tehát mindezen területek tudatos erősítése, a fejlesztések kommunikálása jó eséllyel elősegítheti a lakosságnak a pozitív hozzáállását is saját lakóhelyéhez, megadva az esélyét annak, hogy az elégedettség okán valamivel kevesebben hagyják el a területet, esetleg többen érkezzenek oda.

3. Kik, miért és hova költöznének?

„A magyarok röghöz kötöttek, akik, ha egyszer megállapodtak, nehezen és nem szívesen költöznek el” – általános társadalmi sztereotípiaként halljuk ezeket a mondatokat napjainkig egyes – főleg kvalitatív – kutatásaink során. Ez a társadalmi kvázi önreflexió viszonylag érvényes percepciókra épül, tekintve, hogy többek közt a Budapesten és annak agglomerációjában élő felnőtt lakosság 2005-ben 15, 2010-ben (röviddel a világgazdasági válságot követően) mindössze 4 százalékának volt egyáltalán szándékában költözni.¹⁶ Ezt a képet erősíti az a közismert tény is, hogy a magyarok számára kifejezetten fontos a lakástulajdonlás kérdése, és a környező országokhoz képest is egyedülálló módon magas a tulajdonosok által lakott ingatlanok aránya, szemben a magánbérletek és a szociális bérlemények hányadával. Előbbi kategóriába a lakott ingatlanok 90 százaléka tartozott a 2016-os mikrocenzus idején, míg a bérlemények aránya 8,3 százalék volt.¹⁷ Mindazonáltal látni kell, hogy legalábbis a költözéshez köthető társadalmi sztereotípia újabban egyfajta „kulturális késésre” is utal, közelmúltbéli percepciókra támaszkodik, tekintve, hogy a magyar felnőtt lakosság költözési szándéka erősen megugrott a legutóbbi időszakban. 2020 második félévében lezajlott nagymintás kutatásunk egyik eredménye alapján ugyanis megállapítható, hogy a felnőtt populáció bő hetede biztosan költözne, ugyanakkor további bő hatodik sem tartja kizártnak a lehetőséget, sőt, a gondolattól csak a felnőtt társadalom szűk fele határolódik el élesen. Hasonló eredményre utal továbbá, hogy már a kérdezettek mindössze 42 százaléka él őslakosként azon a településen vagy abban a kerületben, ahova eleve született. További 42 százalékuk több mint tíz éve, 16 százalékuk tíz éven belül költözött jelenlegi lakóhelyére, amely eltérő a születési településtől.

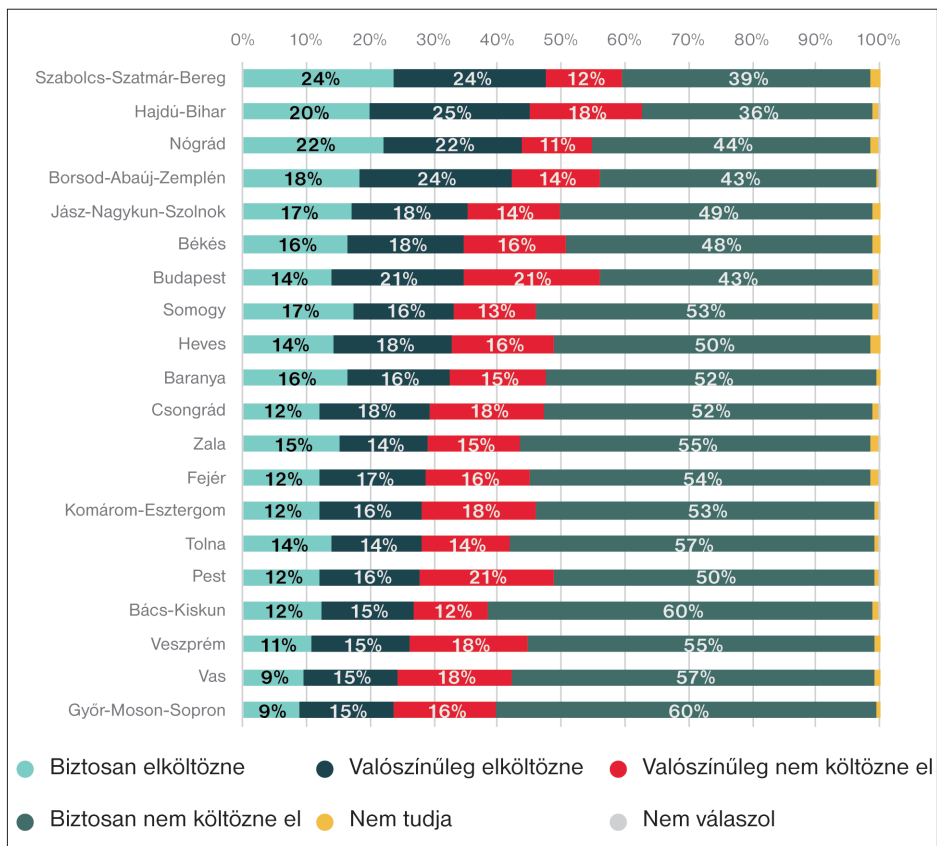
¹⁶ Schuchmann 2015.

¹⁷ KSH 2018.

Területileg vizsgálva a kérdést, nem újszerű adalék, hogy a költözési hajlandóság egyértelműen a Kelet-Magyarország területén élők körében erősebb (Pest megye területét nem számítva ide), az itt élők átlagosan 39 százaléka valószínűleg vagy biztosan elhagyná jelenlegi lakóhelyét, ha tehetné. A legkiemelkedőbb arányokat Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében mértük, ahol már az ott élő felnőtt társadalom közel fele, (sorrendben) 48–42 százalék költözne. Ezzel szemben Nyugat-Magyarországon megközelítőleg fele arányban találtunk olyanokat, akik, ha tehetnék, elhagynák jelenlegi lakhelyüket.

Nem elhanyagolható kérdés a költözési szándék iránya sem azaz, hogy a lakosság inkább a rurális vagy az urbánusabb területek felé indulna.

2. ábra: Ha lehetősége lenne elköltözni onnan, ahol jelenleg életvitelszerűen él, Ön...? – megyék szerint

Fontos tény, hogy a költözni vágyó népesség¹⁸ bő kétharmada, 69 százaléka jelenleg is városlakó, maradék egyharmada falun vagy tanyán él, ami némileg felülírja azt a közkeletű általános sztereotípiát, hogy főképp a falusi, tanyasi lakosság hagyná el otthonát, jellemzően városi körülményekért cserébe. Mindazonáltal nem meglepő, illetve a korábbi eredményeket erősíti, hogy a költözést fontolgató városlakók 72 százaléka továbbra is városban látná szívesen a saját jövőjét, ugyanakkor nem mellékes az sem, hogy maradékuk inkább falusias területek felé venné az irányt. Ezzel szemben a költözni vágyó falusiaknak csak alig valamivel nagyobb hányada maradna falusi körülmények között (31 százalékuk), a mérleg nyelve esetükben is a városias területek felé billen. Számszerűsítve tehát elmondható, hogy a magyar felnőtt populációban 2,7 millió fő költözne biztosan vagy valószínűleg, ha megethetné. Ebből megközelítő pontossággal 1,9 millióan valóban városias területen keresnének új ingatlant, közel 800 ezer fő viszont falusias környezetbe vágyódik, összességében tehát viszonylag jelentős létszámmal lehetne célzottan számolni a motíváló intézkedések megalkotásakor is.

A város mint célpont szintén főleg a keleti országrész megyéiben megfigyelhető opció. Sorrendben Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén és Békés megyében magasán az országos átlag fölötti, 30 és 40 százalék közötti azok aránya, akik ilyen irányú mozgásban vennének részt, és mindössze 5-11 százalékuk választaná a falut. A kifejezetten faluból felköltözés szándéka szintén Szabolcsban a legerősebb, 22 százalékos, amit Nógrád (18 százalék) és Borsod-Abaúj-Zemplén megye követ (13 százalék). Kiemelendő érdekesség, hogy a falura, tanyára költözés vágya, bár országos szinten kicsivel erősebb ugyan az eleve falusi környezetben élők körében, területileg nézve mégis a budapesti válaszadók között a legnépszerűbb: az itt élő költözni vágyók 11 százaléka választaná desztinációként a vidéket és a falut.

Ismert kormányzati cél Magyarországon, hogy a fiatalok, fiatal családok is mind nagyobb aránya válassza a vidéket lakóhelyéül. Azonban azt is látni kell, hogy az eltérő korúak egymáshoz képest igen eltérően vélekednek a kérdésről, a fiatalok egyelőre kevésbé vágnak a kistelepüléseken élni. Egy nem meglepő, a 2006-os Tárki-felméréshez képest is csak kismértékben változó, markáns trend bontakozik ki az adatfelvétel eredményeiből. Eszerint ugyan a 18–29 éves fiatalok körében a legmagasabb a költözni vágyók aránya: 58 százalék (ami 2006-hoz képest

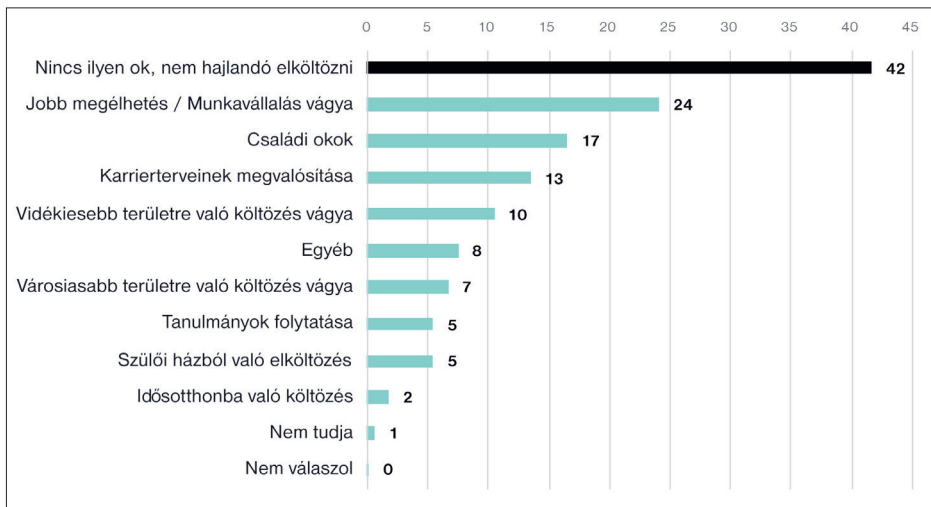
---

¹⁸ Azok, akik „biztosan” vagy „valószínűleg” költöznének, azaz a teljes népesség 34 százaléka.

+7 százalékpontos eltérés), saját adatfelvételünk ugyanakkor rámutat arra is, hogy szintén a költözni vágyó fiatalok körében a legkisebb azok hányada, akik a falvakat céloznák meg, mindössze 9 százalékuk: ebből 6 százalék városból, 3 faluról költözne a kisebb települések egyikébe. A trend azonban a 30. életév után erősen megtörik, majd egyenesen és meredeken csökken a várost preferálók aránya, így a 60 év fölöttiek között már csak 12 százalékot mértünk. Ezzel szemben viszont nem a falvakat választók aránya nőtt meg, hanem pusztán a költözési szándék hagy alább, azaz a falura vágyódás minden korcsoportban mindössze 9-12 százalék között mozog. Ilyetén értelemben egyébként főleg a 30 és 59 év közötti középkorúak költöznének falura, ami összességében megközelítőleg félmillió főt jelent, ebből viszont 320 ezer fő körüli azon középkorúak létszáma, akik városi környezetből vágyódnak a kisebb lélekszámú települések irányába.

Bár a kérdezettek közel kétharmada nem tervez vagy biztosan nem szeretne elköltözni, ugyanakkor arra a kérdésre, hogy milyen oknak kellene bekövetkeznie ahhoz, hogy (mégis) elköltözzön a válaszadó, már csak 42 százalék válaszolt úgy, hogy a felsoroltak közül sem, és magától sem tud olyan indokot mondani, amiért elköltözne. A kérdezettek több mint fele viszont rá tudott mutatni egy vagy több ilyen opcióra. Azok között tehát, akik hajlandóak lennének elköltözni jelenlegi lakhelyükről, számos különböző motivációra bukkantunk. Ezek közül leggyakrabban a jobb megélhetés, munkavállalás vágya került említésre, amit

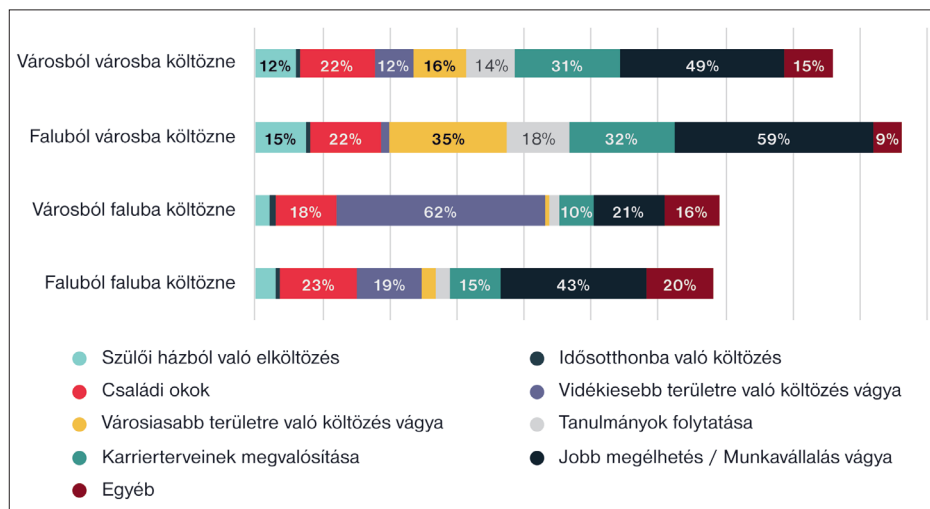
3. ábra: A következők közül mi az, amiért Ön hajlandó volna elköltözni jelenlegi lakóhelyéről? (%)

a felmérésben részt vevők több mint negyede megemlítette, de a karriertervek megvalósítása is idevonatkoztatható, amely okot a kérdezettek bő nyolcada húzta alá. A második leggyakrabban említett motiváció a családi okok, amit a kérdezettek hatoda választott. Érdekesség, hogy ugyan csak tizedük jelezte, ha lehetősége lenne vidékiesebb területre költözni, az egy vállalható ok volna számára, de ennél is 3 százalékponttal kevesebben volnának hajlandók elköltözni, ha városiasabb területek felé vehetnék az irányt. A további felsorolt lehetőségeket a kérdezettek kevesebb mint tizede választotta.

Természetesen a város vagy falu mint településtípus irányába való költözés vágyának háttérokai is részben eltérnek, egyes tényezők mentén akár igen markánsan is. Egyfelől a városba költözés vagy maradás szándéka legerősebben a megélhetéssel, karriertervekkel van összefüggésben, amit a jelenleg falusi lakosok körében jelentősen kiegészít a városiasabb területre való költözés egyszerű vágya is. Ezzel szemben a faluba költözés háttér-motivációjában viszonylagos eltérést látunk a faluból továbbra is falura költözni akarók és a városból kimozdulni kívánók esetében két faktor mentén is. Előbbiek jelentős hányada továbbra is a jobb megélhetést jelölte meg, azaz bár falun él, máshol, de hasonló típusú területen látja a jövőjét biztosítottnak ilyen szempontból. Ellenben a városból ki-költözni vágyakozók körében egyértelműen a vidékiesebb területek felé való elvágódás dominál.

4. ábra: A költözési irányok és motivációk közti kapcsolatok (%)

3.1. A faluba és városba való költözési hajlandóságra és tervekre ható háttértényezők

Végezetül logisztikus regresszióanalízissel¹⁹ arra a kérdésre kerestük a választ, vajon milyen háttértényezők²⁰ és milyen irányba hathatnak a falu és a város felé való költözési vágyra, illetve a ténylegesen várható költözésre. A táblázatban az egyszerűség kedvéért mind több, de legfeljebb három pluszjellel jeleztük, ha valakit az adott tényező erősen az adott desztináció felé való költözésre hajlamosít, illetve legfeljebb három mínuszjellel, ha ennek az ellenkezője igaz. Ezen túl a jel nélküli cellák arra utalnak, hogy az vizsgált tényezőnek nincs különösebb hatása a motivációra.

Első modellünkben azt vettük górcső alá, az elköltözésre, illetve a maradásra ható személyes tényezők vajon hogyan befolyásolják a desztinációválasztást a költözésre vágyakozók, illetve a várhatóan költözők esetében. Vitán felüli, hogy a vidékiesebb vagy városiasabb területre költözés vágya a legszámottevőbb hatást jelenti a vágyott lakóterület típusára. Ugyanakkor érdekes ellentétpárok is megfigyelhetők. Egyfelől a tanulmányok folytatása és a karriertervek megvalósítása egyértelműen inkább a városba való költözés irányába mozdítja a költözésre nyitott válaszadókat, azonban érdekesség, hogy a jobb megélhetésre, munkavállalásra törekvésnek – bár ellenmotivációként hat a vidékre, falura költözés kapcsán – nincs egyértelmű hatása a városias területek felé történő költözésre. Azaz míg azok körében, akik „pusztán” vágyódnak a költözésre, a jobb megélhetés vágya megjelenik egy gyenge tényezőként, de a ténylegesen költözők esetében szignifikáns hatást már nem figyelhettünk meg.

További érdekes eredménnyel kecsegtet következő elemzésünk, amely a faluról városba, illetve a városból falura költözés vágyát a vidékkel, falusi környezettel való pozitív és negatív asszociációs tényezőkkel veti egybe. Nem meglepő módon a faluval, vidékkel való pozitív fogalmak elfogadása, kiváltképp a vidékhez társított *nyugalom*, *boldogság/öröm*, és valamegyest a *vidámság* képzelet szintén motíválólólag hat azokra a városiakra, akik vágnak és várhatóan költözni is fognak ebbe az irányba. A várhatóan

---

¹⁹ A logisztikus regresszió a függő változó (jelen esetben a városból faluba költözés, illetve a faluból városba költözés vágya és várhatósága) mint esemény bekövetkezésének valószínűségét becsüli meg. A módszer arra keresi a választ, hogy a vizsgált esemény vajon bekövetkezik-e, amelyhez fontos az eseményre esetlegesen hatni képes mind több függő változó vizsgálata.

²⁰ A táblázatokban lásd: bal oldali oszlop sorai.

valóban költözők számára ezeken felül a gondoskodás érzése is meghatározó a kérdésben. Ezzel szemben a faluról város felé mozdulni kívánókban egyértelműen a negatív képzettársítások, azokon belül is elsősorban a faluhoz társított *unalom* képzete erősíti az elvagyódást, ami kiegészül az *elégedetlenség*, *szomorúság* és *tétlenség* érzetével is. Azok körében, akik várhatóan költözni is fognak, az unalom mellett az elégedetlenség is azonos erősséggel jelenik meg, ellenben a tétlenség képzete már nem.

2. táblázat: A városból falura, illetve faluból városba költözés lehetőségére, illetve várható bekövetkezétre ható lehetséges háttértényezők logisztikus regresszióvizsgálata

	Városból faluba költözne		Faluból városba költözne	
	Ha lehetősége lenne költözni	Várhatóan valóban költözik	Ha lehetősége lenne költözni	Várhatóan valóban költözik
Jelenlegi lakhelyről való elköltözés motivációs tényezői				
Szülői házból való elköltözés			+	
Idősotthonba való költözés		+	+	
Vidékesebb területre való költözés vágya	+++	+++	---	---
Városiasabb területre való költözés vágya	---	---	+++	+++
Tanulmányok folytatása	--	--	++	++
Karrierterveinek megvalósítása	--	--	++	++
Jobb megélhetés / Munkavállalás vágya	--	--	+	
Vidékkel, falusi környezettel való asszociációs tényezők				
Nyugalom, gondtalanság	++	++		
Elégedetlenség	--	--	+	++
Gondoskodás		+	-	-
Unalom	--	--	++	++
Boldogság, öröm	++	++		
Szomorúság	--	-	+	+
Nyugtalanlás, félelem	-			
Hála			-	-
Tétlenség	--	-	+	
Vidámság	+	+		--

Összefoglalóan elmondható tehát, hogy bár él bennünk egy kép, miszerint a magyar emberek röghöz kötöttek, az adatok jól érzékeltetik, hogy gazdasági értelemben válságosabb időszakban valóban radikálisan csökken akár még a költözési szándék is, prosperáló időszakban viszont akár jelentősen meg is emelkedhet. Jelen kutatás felvételekor a hazai felnőtt lakosságnak szintén egy markáns hányada költözött volna el mindenképp vagy valószínűleg, ha erre lehetősége adódott volna. Ezek aránya szignifikánsan kimagaslóbb a keleti országrészben. A vágyott desztinációt tekintve jól sejthető eredmény, hogy nálunk is hasonló urbanizációs tendencia mutatkozik, mint ahogy a világ számos pontján ez megfigyelhető. A kérdezettek túlnyomó többsége városias környezetre vágyik, ugyanakkor jól kivehető egy markáns, megközelítőleg egyharmados kisebbség, akik viszont inkább a rurális területek felé vennék az irányt. A városba költözés háttéroka nem kizárólagosan, de jelentős mértékben a karrier felfuttatása és a jobb megélhetés iránti vágy. Ezzel szemben a városból falura költözni vágyókat elsősorban maga a vidék iránti vágy motiválja.

Irodalom

Bors, Szilvia 2017: Az urbanizáció munkajogi hajtóerői Győrben. *Jog- és politikatudományi Folyóirat*, 11. évf., 4. sz.

Dövényi, Zoltán 2009: A belső vándormozgalom Magyarországon: folyamatok és struktúrák. *Statisztikai Szemle*, 87. évf., 7–8. sz.

Fuchs, Richard – Verburg, Peter H. – Clevers, Jan G. P. W. – Herold, Martin 2015: The potential of old maps and encyclopaedias for reconstructing historic European land cover/use change. *Applied Geography*, 59 évf., május.

KSH 2018: *Mikrocenzus 2016 – Lakáskörülmények*. Budapest, KSH. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_7.pdf (letöltve: 2021. július 12.).

KSH 2019: *Magyarország 2018*. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2018.pdf> (letöltve: 2021. július 12.).

Lennert, József – Farkas, Jenő Zsolt 2018: *Az éghajlatváltozás várható hatása a magyarországi belső migrációs folyamatokra*. Budapest, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete.

Novák, Norbert 2020: Összefüggés a népesség növekedése és az urbanizáció között. *International Journal of Engineering and Management Sciences*, 5. évf., 1. sz.

Rowe, Francisco – Patias, Nikos 2020: Mapping the spatial patterns of internal migration in Europe. *Regional Studies, Regional Science*, 7. évf., 1. sz.

Schuchmann, Júlia 2015: Költözési szándék és lakóhelyi szuburbanizáció a budapesti agglomerációban. In Hervainé Szabó Gyöngyvér (szerk.): *A 21. század eleji államiság kérdőjelei*. Székesfehérvár, KJF. http://www.regscience.hu:8080/xmlui/bitstream/handle/11155/1104/schuchmann_koltozesi_2015.pdf?sequence=1 (letöltve: 2021. július 12.).

Adatbázisok:

KSH: Belföldi vándorlás településtípus szerint. https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0045.html

Századvég Konzorcium (2020): *A magyar vidék – Kistelepülések, területi egyenlőtlenségek Magyarországon* című kutatás kérdőíves adatfelvételének SPSS adatbázisa.

Bauer Béla – Gondi-Bokányi Zita – László Tamás
– Sövegjártó Virág
„Lövészároktól babzsákfotelig”
A magyarországi generációk sajátosságai

1. Bevezető gondolatok

Jelen tanulmányunkban felvázoljuk a hazai és a globális generációs kutatások meghatározó irányait, amelyek befolyásolják a 20. és 21. századi kutatásokat és elméleteket. Kísérletet teszünk arra, hogy – a különböző elméletek mentén – bemutassuk, hogy a magyar társadalomban a 21. század elején milyen nemzedéki különbségek tapasztalhatók a Századvég empirikus kutatása kvantitatív szakaszának eredményei alapján. Kutatásunk céljának azt tekintettük, hogy megismerkedjünk azokkal a különbségekkel, sajátosságokkal, amelyek egy-egy nemzedék jellemzőinek is tekinthetők.¹ Munkánkban törekedtünk arra, hogy a mára elfogadott és a digitalizációhoz kötött szemléletet meghaladjuk, és bemutassuk azokat, a hazánkra jellemző generációs eltéréseket, amelyek – szándékunk szerint – árnyaltabb képet nyújtanak a különböző nemzedékek értékeiről, társadalmi beágyazottságáról.

A nemzedékek sajátosságaival, a generációk közös – pozitív és negatív – tapasztalatainak, élményeinek jellemzőivel foglalkozó generációkutatók a 20. század első negyedében kezdődtek meg, és kaptak kiemelkedő figyelmet, azóta számos megközelítés jelent meg az egyes nemzedékekkel és sajátosságaikkal kapcsolatban. Mannheim volt az első, aki a biológiai aspektus helyett szociológiai szempontból közelítette meg a generációk

---

¹ A vizsgálat kvalitatív szakaszában azt a célt tűztük magunk elé, hogy ráleljünk azokra az attitűdökre, amelyek összekötik, illetve szétválasztják egymástól a Magyarországon definiálható kohorszokat. Terjedelmi okok miatt kutatásunk kvalitatív szakaszát nem áll módunkban ismertetni.

kérdéskörét, és a nemzedéki összetartozást vizsgálta.² Elméletének a magánvaló és a magáért való lét megkülönböztetése szolgált alapjául.³ Állítása szerint az a kategória nem jellemezhető konkrét csoportként, melyben a résztvevők tudnak egymásról, és bizonyos szintű közelségben kell lenniük a felbomlás elkerülése érdekében. Ennek alapján a nemzedéki összetartozást úgy definiálta mint „egyéneknek olyan együttléte, amikor azok szintén kötve vannak ugyan, de ebből az egymáshoz kötöttségből elsődlegesen nem keletkezik konkrét csoport”.⁴

Egy generációhoz való tartozásnál nem elégséges feltétel az életkor. Amennyiben csak születési idő alapján határoznánk meg egy-egy generációt, sokkal inkább lenne biológiai fogalom, mint szociológiai. Mannheim az élettani folyamatok helyett a társadalmi-történelmi jelenségeket gondolta a nemzedéki eltérések közötti problematika forrásának.⁵ Így a közös idő és tér „szükséges, de nem elégséges feltétele a nemzedéki összefüggésnek”.⁶ Szükségesek a közös sors, tapasztalat, események és az élmények, hiszen így lesznek részesei az egyének a nemzedéki kultúrájának. Így a nemzedékek közötti különbségek nem pusztán életkori jellegűek. Somlai ezt nevezi „lenyomathipotézisnek”, mely szerint egy-egy nemzedékben láthatók a történelmi erők és az uralkodó szellemiségek lenyomatai, ennek „szociológiai vonása az összetartozás, a korosztály »mi-tudatának« szövetét alkotja.”⁷

Kutatások szerint⁸ a gyermek- és ifjúkorban szerzett élmények mélyebb nyomot hagynak, ezek határozzák meg az egyén későbbi személyiségét, így minden későbbi esemény, tapasztalat a kialakult személyiségre épül. Kiemelten fontos a szocializációs folyamatok vizsgálata.⁹ A világ annyira felgyorsult, hogy a gyerekek nem, vagy nemcsak a szülőktől, nagyszülőktől kapják a viselkedésmintákat,¹⁰ hanem a kortárs csopor-

---

² Nemes 2019, 38.

³ Somlai 2014, 12.

⁴ Mannheim 1969, 37.

⁵ A két háború közötti magyarországi viszonyokról lásd: Joó 1935.

⁶ Somlai 2014, 14.

⁷ Somlai 2014, 15.

⁸ Lásd például: Csepeli–Kigyós–Popper 2006, valamint Strauss–Howe 2009.

⁹ Strauss–Howe 2009. Howe és Strauss elmagyarázzák, hogy az ezredfordulások miatt bizonyultak olyan drámaian különbözőnek az X-esektől és a boomerektől. A *Millennials Rising* pontos leírást nyújt Amerika következő nagy generációjáról.

¹⁰ Lásd erről Bauer 2019.

tokból, illetve a digitális világból, ami egyre inkább meghatározó számukra. „Minden új információt, jelenséget és technológiát ahhoz viszonyítunk, ami eredendően körülvesz bennünket, amit már ismerünk.”¹¹ Ebből kifolyólag a nemzedékek különböző orientációs ponttal rendelkeznek, melynek eredménye, hogy az egy időben megélt jelenséget más-milyen módon értelmezik.¹² Érdeemes megemlíteni a Csepeli György által használt fogalmat, a „társadalmi imprintinget”, mely olyan hatás, ami sorsközösséggé kovácsol egy-egy generációt.¹³ Ennek alapján egy-egy generáció sajátos módon él meg egy történelmi eseményt, ami kollektív emlékezetként működik.

A generációk különbözőségeit feltáró kutatások fontosságát – kutatók közötti népszerűségét – magyarázhatja, hogy – a globalizált világ ellenére – mégis országonként más és más a társadalmi folyamatok alakulása. A kitolódó életkor egyszerre több generáció együttélését is jelenti, amely további társadalmi feszültségeket eredményezhet. A legfiatalabb generációk gondolkodása, életfelfogása – a virtuális térnek köszönhetően – globálisnak tekinthető, mivel átlépi a földrajzi határokat: hiába él valaki más településen, országban vagy akár más földrészen, képes kötődni ugyanazon eseményekhez, trendekhez, melyek a fiatalok gondolkodását, társadalmi világlátását formálják.¹⁴ Ez a megközelítés azonban nehezen bizonyítható, az is feltételezhető, hogy ezeknek a változásoknak nem lesznek hosszú távú hatásai, „csupán” a jelenlegi életünket, gondolkodásunkat határozzák meg.¹⁵

2. Kulcsmotívumok a generációk vizsgálatához

A nemzedékekkel, generációkkal foglalkozó kutatások fontos megközelítési módja és a generációelméletek meghatározó szempontja, hogy a társadalmi környezet és a korszellem, melyben felnövünk, milyen módon és mélységben befolyásolja, határozza meg világnézetünket. Azonban ez nem feltétlenül indokolja, hogy azonos korcsoportba tartozó egyéneket

---

¹¹ Nemes 2019, 38.

¹² Szabó 2020.

¹³ Csepeli–Kígyós–Popper 2006, 17.

¹⁴ Komár 2017.

¹⁵ Lásd: Arber–Attias-Donfut 2000.

hasonló módon ítéljük meg.¹⁶ Divatossá vált a generációs határok felállítás, kategorizálása, ugyanakkor nincsen konszenzus a felosztást illetően.¹⁷ A hosszabb élet okán több változást is érzékelünk magunk körül, és több generációnak van lehetősége együtt, egy időben élni. Ez önmagában nem bír magyarázó erővel a generációs különbségekre vonatkozóan. Nemes Orsolya három kulcsmotívumot említ írásában, melyeket a nemzedékek közötti vizsgálatok során figyelembe kell venni:

- a generációkat egyének alkotják;
- a földrajzi, kulturális és neveltetési háttér jelentősége;
- életciklusmodell.¹⁸

Ebből kifolyólag a generációkat nem kezelhetjük globálisan, egységként, mivel „a különböző országok kultúrájának, történelmének, valamint szociális, politikai és gazdasági eseményeinek hatására az egyes emberekben más-más nézetek és attitűdök alakulnak ki”.¹⁹ Ennek alapján országonként²⁰ is eltérő határvonalakat állíthatunk fel.²¹ A baby boomer-generációról olyan országok esetében beszélhetünk, ahol robbanásszerű népességnövekedés következett be a második világháború után, ilyen például Csehszlovákia, a Német Szövetségi Köztársaság, a Szovjetunió²² és az Amerikai Egyesült Államok. Hazánk esetében nem beszélhetünk olyan értelemben vett baby boomról, ami egy békés és gazdaságilag is ideális korszakban következik be. Magyarországon az 1950 és 1956 között születetteket Ratkó-gyerekeknek nevezhetjük, utalva Ratkó Anna népesedéspolitikai intézkedésére, mely elősegítette a természetes szaporulat növekedését. Mivel létszámuk kiugróan magas, a hetvenes évek közepén újabb növekedés figyelhető meg: őket nevezhetjük Ratkó-unokáknak. Magyarországon a legutóbbi töréspont a rendszerváltás lehet, ami feltételezhetően egy másik generáció létrejöttét eredményezi.

---

¹⁶ Nemes 2018.

¹⁷ Lásd: Sharma–Ventä–Olkkonen 2020.

¹⁸ Nemes 2018.

¹⁹ Nemes 2019, 48.

²⁰ Az országok közötti különbözőséget lásd a mellékletben.

²¹ Példaként említhető az USA, a nyugat-európai államok és az Európai Unióhoz – történelmi szükségyszerűségből – később csatlakozó közép- és kelet-európai térség különbözőségei, sajátosságai, illetve a volt Szovjetunió tagországainak eltérő változásai.

²² Az országok második világháború utáni elnevezését használjuk.

3. A Századvég generációkutatásának bemutatása

A Századvég Konzorcium nagymintás, telefonos kutatást (CATI – *Computer Assisted Telephone Interviewing*) végzett a magyar felnőtt lakosság körében. A felmérés 20 000, véletlenszerűen kiválasztott, 18 év feletti személy megkérdezésével készült, a minta a legfontosabb szociodemográfiai tényezők (nem, életkori csoportok, legmagasabb befejezett iskolai végzettség, a lakhely településtípusa és régiója) mentén reprezentatív a magyar felnőttkorú lakosságra nézve. Ahogy már a korábbiakban is utaltunk rá, vizsgálatunk célja volt, hogy bemutassuk, milyen sajátosságok, eltérések jellemzők a generációk között hazánkban. Az elemzésben közölt adatok legfeljebb plusz-mínusz 0,7 százalékponttal térhetnek el a mintavételből fakadóan attól az eredménytől, amit az ország összes felnőtt lakosának megkérdezése eredményezett volna. A mintavételből fakadó torzulásokat – mind a teljes, mind pedig az alminták esetében – iteratív súlyozással korrigáltuk a KSH 2016-os mikrocenzusa által közölt demográfiai arányoknak megfelelően.

A kérdőív kialakítása során egy alapkérdőív-blokkot és öt tematikus blokkot hoztunk létre. Az alapkérdőívet minden válaszadó megkapta, majd annak kitöltését követően a válaszadó véletlenszerűen kapta meg az öt alblokk valamelyikét. Az alblokk kitöltése után minden válaszadó kitöltötte a szociodemográfiai blokkot. Az alapkérdőívet tehát 20 000 fő töltötte ki, míg az alblokkokat ~4-4 000 fő. Az alblokkok használatát az indokolta, hogy a kérdések minél szélesebb skáláját tudjuk lefedni a vizsgálatban.

4. A kvantitatív kutatás legfontosabb eredményei

4.1. Generációk a magyar társadalomban

Az országosan reprezentatív adatokra támaszkodva kutatásunkban meghatároztuk a magyar társadalomban egymástól viszonylag elkülönülő nemzedékeket, generációkat. Az 1930 és 2002 között született népességben összesen nyolc különféle csoportot határoztunk meg, melyek legfontosabb jellemzőit a következő alfejezetekben ismertetjük. A közöttük lévő „töréspontok”, határvonalak megállapításához a kérdőív számos kérdését felhasználtuk, azokból több képzett változót hoztunk létre és vontunk be

az elemzésbe.²³ A változók felhasználásával többváltozós korrespondenciaelemzést végeztünk, ami által felderíthető a nominális változók kapcsolódási struktúrája. A klaszterek közötti távolságokat a többdimenziós skálázás (két- és háromdimenziós megoldás), a klaszterközéppontok közötti euklideszi távolság és a többváltozós korrespondenciaelemzés (két- és háromdimenziós megoldás) révén határoztuk meg.²⁴

A kérdőíves kutatás adatai alapján a kialakított nyolc generáció a következő: a *háborúviselt nemzedékek* az 1930 és 1948 között születetteket jelentik – ők a magyar társadalom 11 százalékát alkotják. Időben őket követi az 1949 és 1957 közötti években születettek csoportja, akiket *Ratkó-nemzedéknek* (17 százalék) neveztünk el. A *kompromisszumok nemzedéke* (10 százalék) az 1958-tól 1964-ig, a *rendszerváltók nemzedéke* (7 százalék) pedig az 1965-től 1969-ig tartó időintervallumon belül jött világra. *Küszöb-generációnak* (19 százalék) kereszteltük el az 1970 és 1979 között születetteket, az 1980 és 1984 közötti szűkebb időszak pedig a *kiszabadu-*

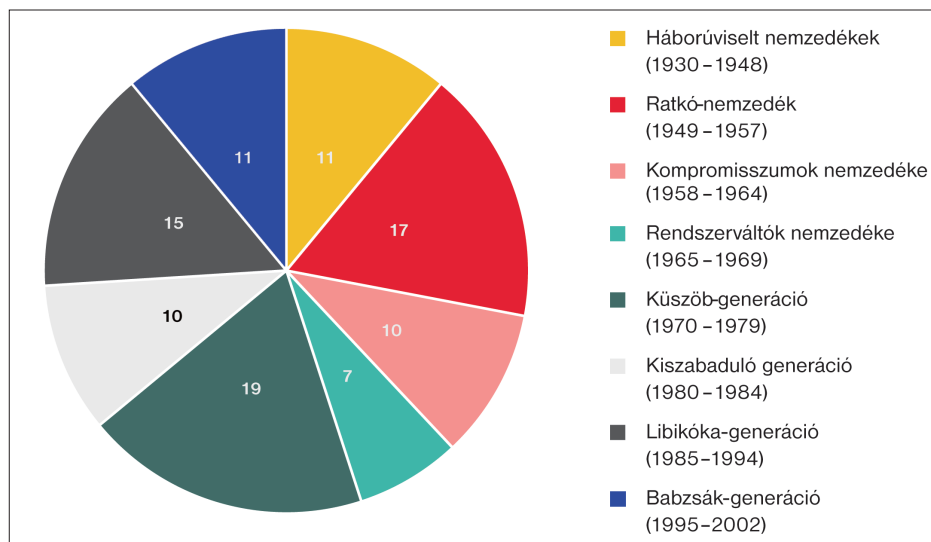
---

²³ A generációk kialakításához felhasznált eredeti változók és képzett változók (melynek eredményeként összesen húsz indikátor jött létre) a következők voltak: születési évek (a végeken kategorizálva); születési évek (saját előzetes, szociális alapú felosztás, a szakirodalom szintetizálása alapján); születési évek (McCrindle-féle, elterjedt felosztás – „X-”, „Y-” stb. generáció); szocioökonómiai státusz (háztartási bevételek és szubjektív életszínvonal alapján); kultúrafogyasztás (színházlátogatás és könyvek száma); kultúra (műveltség és könyvek száma); közösségi média (platformpreferenciák); digitalizáció (digitális/technológiai „bennszülöttek”, „bevándorlók” és „leszakadók”); digitalizáció (internethasználat); digitalizáció (rendszeres internethasználat kezdete); életmód és életminőség (sportolás, elégedettség, egészség); kommunikációs kapcsolódás (kikkel értenek szót leginkább); társas kapcsolatok (kiterjedtsége és szorossága); társas kapcsolatok (erős kötések); társas kapcsolatok (gyenge kötések); jelentős események sűrűsödése (saját élet, hazai és világszintű események); generációs élmények sűrűsödése (hazai és világszintű események); generációs tudat (önbesorolás); életkori tudat (válaszdói meghatározás alapján); életszakaszok (párkapcsolatok, törések, leszármazottak).

²⁴ A korrespondencia-elemzés egy feltáró jellegű többváltozós eljárás, ami grafikus módon ábrázolja a kontingenciatábla adatait. „A keresztábra sorait az oszlopok, míg az oszlopait a sorok tengelyeinek tekintetében egy »pontfelhő« pontjaiként értelmezi. A módszer eredményeként egy redukált, alacsony dimenziójú térben grafikusán ábrázoljuk a »pontfelhő« pontjait. Mindezek után vizuális elemzéssel következtetni tudunk arra, hogy a vizsgált változók mely kategóriái vonzzák, és melyek taszítják egymást.” Hajdu 2003, idézi Molnár 2008. Köszönet illeti Kollár Dávidot a statisztikai eljárás szakszerű kivitelezésében nyújtott segítségért.

ló generációé – utóbbiak mintegy 10 százalékát alkotják a népességnek. A következő a *libikóka-generáció* (15 százalék), amely az *1985-től 1994-ig* tartó időszakban megszületettekkel azonos, a ma is élő felnőtt generációk sorát pedig a *babzsák-generáció* (11 százalék) zárja, melynek tagjai *1995 és 2002 között* jöttek a világra.

1. ábra: Generációk a magyar társadalomban (százalék)

FORRÁS: SZÁZADVÉG

A következőkben mind a nyolc nemzedék sajátosságaira kitérünk, főként azon jellemzők mentén adva leírásukat, hogy melyek azok a szempontok és kategóriák, amiket vizsgálva szignifikáns mértékben felülreprezentálnak tekinthetők más csoportokhoz, generációkhoz képest.

4.1.1. Háborúviselt nemzedékek (1930–1948)

A második világháború időszakát, illetve annak közvetlen utóhatásait megélő társadalmi csoport tagjait háborúviselt nemzedékeknek neveztük el. Születési évszámot tekintve ez a generáció öleli fel a legnagyobb időintervallumot, csaknem két évtizedet. Ennek oka részben természetes folyamatokban keresendő (az idősebb korosztályok tagjai jellemzően kevesebben vannak, mint a fiatalabbak – ezért a statisztikai eljárások alkalmazása során is „közelebb” kerülnek egymáshoz az egyes esetek), részben pedig abban, hogy az idő előrehaladtával némiképp leegyszerűsödnek az

életvilág jelenségei, homogenizálódnak a tapasztalatok, az idős években átélhető események. A felölelt tizenkilenc év tehát indokolja ennek a generációnak a többes számú elnevezését („nemzedékek”).

1. táblázat: A háborúviselt nemzedékek (1930–1948) legfőbb jellemzői

Szempontok	Jellemzők
Életről, családi transzferek	Nyugdíjas nagyszülők, özvegyek, időstudattal rendelkeznek, a szülői mintákat másolják, de jobban élnek náluk
Generációs élmények	Háború, hidegháború, 1956-os és 1989-es események (társadalmi és politikai történések)
Társadalmi státusz, oktatás	Alacsony képzettség, orosznyelv-tudás, alacsony társadalmi státusz
Fókuszált életterületek	Egészség, politika, vallás
Értékkorrelációk és -polarizációk	Egyházas vallásosság, konzervativizmus, nemzeti identitás, kollektívizmus – polarizáció jobboldal és baloldal, nemzetben és emberiségben gondolkodás között
Közélet, politika, társadalom	Csoportközi konfliktusok alacsony szintű percepciója, a migráció és a koronavírus-járvány társadalmi problémaként való kezelése, a jelenlegi kormánypolitika támogatása
Életmód, kultúra, fogyasztás	Rossz egészségi állapot, kiemelkedő kávé-, bor- és teafogyasztás
Társas kapcsolatok	Nagyon szűk kapcsolati háló, eltérő véleményekkel szembeni zártság
Kommunikáció, digitalizáció	Digitális szempontból „leszakadók” és „bevándorlók”, befolyásolhatóság

FORRÁS: SZÁZADVÉG

4.1.2. Ratkó-nemzedék (1949–1957)

2. táblázat: A Ratkó-nemzedék (1949–1957) legfőbb jellemzői

Szempontok	Jellemzők
Életről, családi transzferek	Nyugdíjas nagyszülők, időstudattal rendelkeznek, „baby boomerként” is magukra ismernek, a szülői mintákat másolják, de jobban élnek náluk
Generációs élmények	Hidegháború, 1989-es események (társadalmi és politikai történések)
Társadalmi státusz, oktatás	Alacsony képzettség, orosznyelv-tudás, alacsony társadalmi státusz, munkásosztályi identitás
Fókuszált életterületek	Egészség, politika, vallás
Értékkorrelációk és -polarizációk	Vallásosság, konzervativizmus, nemzeti identitás, kollektívizmus – polarizáció jobboldal és baloldal, nemzetben és emberiségben gondolkodás között
Közélet, politika, társadalom	Csoportközi konfliktusok alacsony szintű percepciója, a migráció és a koronavírus-járvány társadalmi problémaként való kezelése, háború veszélye érzetének hiánya, családon belüli viták a politikáról
Életmód, kultúra, fogyasztás	Rossz egészségi állapot, alacsony kulturálistöke-ellátottság, kiemelkedő kávé- és borfogyasztás
Társas kapcsolatok	Szűk kapcsolati háló, eltérő véleményekkel szembeni zártság, „véleménybuborék”
Kommunikáció, digitalizáció	Digitális szempontból „leszakadók” és „bevándorlók”, befolyásolhatóság

FORRÁS: SZÁZADVÉG

A statisztikai eljárás során önálló generáció határaiként jelent meg az 1949-es és 1957-es év, ami majdnem pontosan fedi a közkeletűen Ratkó-gyerekeként is aposztrofált nemzedék születési idejét. Ennek nyomán az ismert kifejezést némiképp módosítva Ratkó-nemzedéknek neveztük el az ebben az időszakban születettek csoportját. Ez a generáció főbb vonásaiban hasonló a háborúviselt nemzedékekhez.

4.1.3. Kompromisszumok nemzedéke (1958–1964)

Kompromisszumok nemzedékének neveztük el az 1958-tól 1964-ig tartó időszakban születetteket. Ahogy a háborúviselt nemzedék és a Ratkó-nemzedék, úgy a kompromisszumok nemzedéke és a rendszerváltók nemzedéke is párba állítható, hogyha sajátosságait áttekintjük – a közöttük lévő eltérések árnyalatnyinak tetszenek a többi generációtól való attitűdbeli távolságokhoz képest. A nemzedék elnevezésével nem pusztán a Kádár-korszakbeli kompromisszumokra, de jellemzőik hangsúlyos tartalmi jegyeire is utalni kívántunk.

3. táblázat. A kompromisszumok nemzedékének (1958–1964) legfőbb jellemzői

Szemponatok	Jellemzők
Életszakasz, családi transferek	Házások és elváltak, nagyszülők, kezdenek idősként tekinteni magukra
Generációs élmények	1989-es események, EU-csatlakozás (társadalmi és politikai történések)
Társadalmi státusz, oktatás	Alacsony társadalmi státusz, Kádár-korszak iránti nosztalgia
Fókuszált életterületek	Egészség, munka és család, politika
Értékkorientációk és -polarizációk	A maguk módján vallásosak, konzervativizmus, nemzeti identitás, kollektívizmus – polarizáció jobboldal és baloldal között
Közélet, politika, társadalom	A migráció társadalmi problémaként való kezelése, szociális érzékenység
Életmód, kultúra, fogyasztás	Romló egészség állapot, közepes kulturálistőke-ellátottság, kiemelkedő kávéfogyasztás
Társas kapcsolatok	Közepesen erős kapcsolati háló (jellemzően a gyermeknevelés után)
Kommunikáció, digitalizáció	Digitális szempontból „Ijeszakadók” és „bevandorlók”, ismerkedés a Facebookkal

FORRÁS: SZÁZADVÉG

4.1.4. Rendszerváltók nemzedéke (1965–1969)

A rendszerváltók nemzedéke számos tekintetben hasonló jellemzőkkel és attitűdökkel írható le, mint a kompromisszumok nemzedékének elnevezett generáció. Az 1965 és 1969 között születettek névadásánál szempont volt ugyan, hogy az 1989-es rendszerváltás felnőtt élete kezdetén

leginkább ezt a generációt érte, ugyanakkor a rendszer-transzformációhoz²⁵ való természetes kötődésük csupán az egyik lényeges szempont – ugyanígy fontos, hogy azok a jellemzők, amelyek alapján szignifikánsan felülreprezentáltak tekinthetők, úgy is értelmezhetők, mint egyfajta megújulás, határátlépés az előző, a kompromisszumok nemzedékének életvilágához képest. Ez a határátlépés azonban egyelőre inkább szimbolikus, a gyökeresebb változások a küszöb-generációnál „érnek be”.

4. táblázat: A rendszerváltók nemzedékének (1965–1969) legfőbb jellemzői

Szempontok	Jellemzők
Életrszakasz, családi transzferek	Házások és elváltak, várják az unokát, középkorúként tekintenek magukra
Generációs élmények	1989-es események, katasztrófák és terrortámadások (mint globális kockázatok)
Társadalmi státusz, oktatás	Kádár-korszak iránti nosztalgia
Fókuszált életterületek	Egészség (részben), munka és család, anyagiak, politika
Értéorientációk és -polarizációk	A maguk módján vallásosak, enyhe konzervativizmus
Közélet, politika, társadalom	A migráció társadalmi problémaként való kezelése
Életmód, kultúra, fogyasztás	Közepes kulturálistöke-ellátottság
Társas kapcsolatok	Közepesen erős kapcsolati háló (jellemzően a gyermeknevelés után)
Kommunikáció, digitálizáció	Digitális szempontból „bevéndorlók”, a Facebook és a YouTube használata

FORRÁS: SZÁZADVÉG

4.1.5. Küszöb-generáció (1970–1979)

A küszöb-generáció képében nagyon sok tekintetben gyökeres változások jelentek meg, illetve azonosíthatók a magyar társadalomban együtt élő generációk számbavétele kapcsán – innen az elnevezés. Az átalakuló jellemzők, sajátosságok nemcsak az eltérő attitűdökben, de a különleges jegyeket felvonultató szempontokban is tetten érhetők. A változások intenzitásának egy lehetséges részmagyarázata, hogy hazánkban abban az időszakban kezdtek hatni leginkább a globalizálódó világ társadalmi és kulturális trendjei, amikor ez a nemzedék éppen a kamaszkor „szivacszerű” szocializációjának időszakát élte. A rendszerváltást is nagyjából ebben az időszakban, életkori ciklusban láthatták, így az idetartozók töb-

²⁵ Azt a folyamatot nevezzük rendszer-transzformációnak, amely jogilag, gazdaságilag és politikailag előfeltétele és előkészítése volt a rendszerváltásnak. Ezt a folyamatot ma sem tekinthetjük lezártnak.

bé-kevésbé még rendelkeznek valamilyen szilárd képpel, emlékekkel a „létező szocializmus” hanyatló periódusáról is. A '70-es évek generációja esetében az elnevezések tekintetében is „újítással” éltünk, a nemzedék és a generáció – jobbra hasonló értelemben, szinonimaként használt fogalmi – kifejezése közötti váltással, ezzel is utalva az angol nyelv dominanciájával is fémjelezhető globalizált világba való bekapcsolódás megtörténte. A generációk közötti további jellegzetességként említhetjük, hogy innentől kezdve fogalmilag valamelyest könnyebben értelmezhető, karakterisztikusabb eltérések fedezhetők fel az egyes csoportok között.

5. táblázat: A küszöb-generáció (1970–1979) legfőbb jellemzői

Szemponatok	Jellemzők
Életszakasz, családi transzferek	Házasság és elvált szülők, középkorúként tekintenek magukra, X-generációs tudattal rendelkeznek, szüleik mintáival élesen szembehelyezkednek
Generációs élmények	1989-es események, katasztrófák és terrortámadások, gazdasági válság (mint globális kockázatok)
Társadalmi státusz, oktatás	Angolnyelv-tudás megjelenése
Fókuszált életterületek	Munka és család, apolitikusok
Értékkorientációk és -polarizációk	Enyhe konzervativizmus, erős individualizmus, a kreativitás kiemelt érték
Közélet, politika, társadalom	Szociális érzékenység, a háború veszélyének erős érzete, az élet számos területén viták a politikáról
Életmód, kultúra, fogyasztás	Jó egészségi állapot, általánosságban is kiemelkedő fogyasztás (különösen szénsavas üdítők, ásványvíz, sör, csokoládé)
Társas kapcsolatok	Viszonylag gyérebb kapcsolati háló (nagyobb fókusz a családon)
Kommunikáció, digitalizáció	Internethasználat kezdete a 2000-es években (egy lemaradó réteggel), Facebook és YouTube használata, politikai jellegű konfliktusok a közösségi médiában

FORRÁS: SZÁZADVÉG

4.1.6. Kiszabaduló generáció (1980–1984)

Generációs felosztásunk egyik legszűkebb – mindössze öt éves időintervallumot felölelő – nemzedéke a kiszabaduló generáció. Az elnevezés utal arra is, hogy a 20. századi életvitelből az 1980 és 1984 között születettek végérvényesen kiléptek a szabadba – Magyarországon ez azt jelenti, hogy az ide tartozók kamaszkorukat elérve már egy új rendszerben találták magukat, demokratikus keretek között működő piacgazdaságban kellett megtalálniuk az új fogódzókat, kialakítani a helyüket, társadalmi szerepüket. A szabadság egyúttal egyfajta társadalmi, politikai tágasságként is értelmeződik számukra, annál is inkább, mert elsődleges szocializációjuk még jobbra a régi viszonyokra, de legalábbis azok romjaira épült – így nyomokban még van bizonyos fogalmuk a korábbi életviszonyokról, élethelyzetekről.

6. táblázat: A kiszabaduló generáció (1980–1984) legfőbb jellemzői

Szemponatok	Jellemzők
Életszakasz, családi transferek	Gyermektelenek és szülők vegyesen, középkorúként ismernek magukra
Generációs élmények	EU-csatlakozás, terrortámadások
Társadalmi státusz, oktatás	Felsőoktatási expanzió jelei, a munkaerőpiac csúcán állnak, magas társadalmi státusszal és középosztálybeli identitással rendelkeznek
Fókuszált életterületek	Jövőorientáltság, apolitikusak
Értéorientációk és -polarizációk	Vallástalanok (de nyitottak a spiritualitásra), enyhén liberálisok, centristák, erős individualizmus, a rugalmasság kiemelt érték
Közélet, politika, társadalom	A korrupció társadalmi problémaként való kezelése
Életmód, kultúra, fogyasztás	Jó egészségi állapot
Társas kapcsolatok	Viszonylag gyérebb kapcsolati háló (nagyobb fókusz a családon)
Kommunikáció, digitalizáció	Digitális szempontból szinte „bennszülöttek”, Facebook és YouTube használata, tudatos tájékozódás, érzékenység az álhírekkel szemben

FORRÁS: SZÁZADVÉG

4.1.7. Libikóka-generáció (1985–1994)

A libikóka-generáció eszmélése már kifejezetten a rendszerváltás utáni időszakra tehető – idetartoznak az 1985 és 1994 között születettek. Az elnevezéseken végighúzódo vizuális metaforát folytatva úgy is értelmezhetjük,

7. táblázat: A libikóka-generáció (1985–1994) legfőbb jellemzői

Szemponatok	Jellemzők
Életszakasz, családi transferek	Hajadonok/nőtlenek, vagy együttélnek valakivel, és családalapítás előtt állnak, fiatalnak látják magukat és Y-generációs tudattal rendelkeznek
Generációs élmények	Sokféle esemény (letisztultatlanság), terrortámadások, koronavírus-járvány
Társadalmi státusz, oktatás	Felsőoktatási expanzió jelei, angolnyelv-tudással, viszonylag magas társadalmi státusszal és középosztálybeli identitással rendelkeznek
Fókuszált életterületek	Jövőorientáltság, anyagiak és kihívások, apolitikusak
Értéorientációk és -polarizációk	Vallástalanok, liberálisok, centristák és modernisták, erős individualizmus, bizonytalan identitások
Közélet, politika, társadalom	A korrupció, az egészségügy és az oktatás helyzete, valamint a környezetszennyezés társadalmi problémaként való kezelése, érzékenység a genderkérdések iránt, a jelenlegi kormánypolitika kritikái
Életmód, kultúra, fogyasztás	Jó egészség állapot, sok sport, kifejezetten alacsony kulturálistöke-ellátottság, kiemelkedő energiatl- és sörfogyasztás
Társas kapcsolatok	Viszonylag kiterjedt kapcsolati háló, de távolságtartás a fiatalabbaktól és az idősebbektől is
Kommunikáció, digitalizáció	Digitális szempontból szinte „bennszülöttek”, internethasználat kezdete a 2000-es években, főleg Facebook és YouTube használata, de más platformok is népszerűek, tudatos tájékozódás, érzékenység az álhírekkel szemben

FORRÁS: SZÁZADVÉG

hogy ez a nemzedék már a szabadban próbálgatja a „játékokat”, a libikókára felülve pedig egyúttal megtapasztalja a tágas tér nyújtotta mélységet és magasságot, ugyanakkor a szabadság szükségszerű korlátait is, hiszen a libikóka voltaképpen bizonytalan, egyetlen tengelyen mozgó helyet is jelent. Ez a végletesség és ingadozás fedezhető fel attitűdrendszerükben és életmódjukban.

4.1.8. Babzsák-generáció (1995–2002)

Elemzésünk során a magyarországi felnőtt lakosság körében tudunk generációs csoportokat megkülönböztetni és meghatározni, így a születési évszámok között 2002-t tekinthetjük az „utolsónak”. Az 1995 és 2002 között születettek nemzedéke már nem tapasztalta meg a rendszerváltás előtti, diktatórikus viszonyokat, sőt, eddigi szocializációja legnagyobb részben már egy viszonylag stabilizálódott demokrácia és piacgazdaság időszakára esett, ahol az újmédia jelenléte is meghatározó. Ennek a generációnak valószínűleg sokat mondó szimbólum a babzsák (illetve a babzsákfotel), mely azonban az idősebbek számára adott esetben teljesen ismeretlen használati tárgyként hiányzik a tudáselemek közül. Az elnevezések sorába a babzsák egy olyan alkalmatossággként illeszkedik, ahol az adott generáció tagjai már szabadabban, egyénre szabható módon határozhatják meg társadalmi pozíciójukat, helyzetüket, megválaszthatják, alakíthatják annak formáját, és ennek hatására változtathatnak társadalmi helyzetükön.

8. táblázat: A babzsák-generáció (1995–2002) legfőbb jellemzői

Szemponatok	Jellemzők
Életszakasz, családi transzferek	Hajadonok/nőtlenek és tanulnak, fiatalnak látják magukat, és Z-generációs tudattal rendelkeznek, a szülői mintákat elutasítják
Generációs élmények	Sokféle esemény (letisztultatlanság), koronavírus-járvány
Társadalmi státusz, oktatás	Angolnyelv-tudással, viszonylag magas társadalmi státusszal és középosztálybeli identitással rendelkeznek
Fókuszált életterületek	Jövőorientáltság, barátok és anyagiak, apolitikusak, az egészséggel nem foglalkoznak
Értékorientációk és -polarizációk	Vallástalanok, liberálisok, centristák és modernisták, erős individualizmus, bizonytalan identitások, a rugalmasság kiemelt érték
Közélet, politika, társadalom	Az oktatás helyzete és a környezetszennyezés társadalmi problémaként való kezelése, szociális érzékenység, a jelenlegi kormánypolitika kritikusai
Életmód, kultúra, fogyasztás	Jó egészségi állapot, kiemelkedő energiáital-fogyasztás
Társas kapcsolatok	Viszonylag szűk kapcsolati háló, távolságtartás az idősebbektől
Kommunikáció, digitalizáció	Digitális szempontból „bennszülöttek” (már a kiforrott internettel kerültek kapcsolatba), többféle közösségi platform együttes használata, tudatos tájékozódás, érzékenység az álhírekkel szemben

FORRÁS: SZÁZADVÉG

4.2. A tanulmány legfontosabb megállapításainak összegzése

Tanulmányunkban arra törekedtünk, hogy – a rendelkezésünkre álló adatok segítségével – bemutassuk azokat az eltéréseket és egyezéseket, amelyeket jellemzőnek ítéltünk meg egy-egy generáció, illetve nemzedék esetében. Így – megítélésünk szerint – a magyar társadalomban 2020-ban összesen nyolc felnőtt generáció különböztethető meg. A háborúviselt nemzedékektől a babzsák-generációig nemcsak a karakterisztikus sajátosságok tekintetében figyelhető meg változó kép, de azok a szempontok is átalakulni látszanak, amelyek mentén a jellemzők szembeötlővé válnak. Felosztásunk kialakítása során számos tényezőt figyelembe vettünk, hiszen nem feltétlenül csak a médiatechnológiai változásokhoz való viszony vagy kizárólag a generációs tapasztalatok, élmények és tudat lehet az, ami alapján töréspontok, választóvonalak húzhatók meg. A nemzedékek vagy generációk továbbá életkori szempontból is más-más szakaszban vannak, illetve folyamatosan lépnek át egyikből a másikba – így a szempontok le- és felértékelődése nemcsak korszakalapú, de életkori forrású is lehet, a két dimenzió szétszálazhatatlanul összefonódik. Összesen kilenc olyan dimenziót különítettünk el, ami mentén mind a nyolc generáció esetében megnevezhetők bizonyos jellemző vonások – ezek a következők: életszakasz, családi transzferek; generációs élmények; társadalmi státusz, oktatás; fókuszált életterületek; értékorientációk és -polarizációk; közelet, politika, társadalom; életmód, kultúra, fogyasztás; társas kapcsolatok; kommunikáció, digitalizáció.

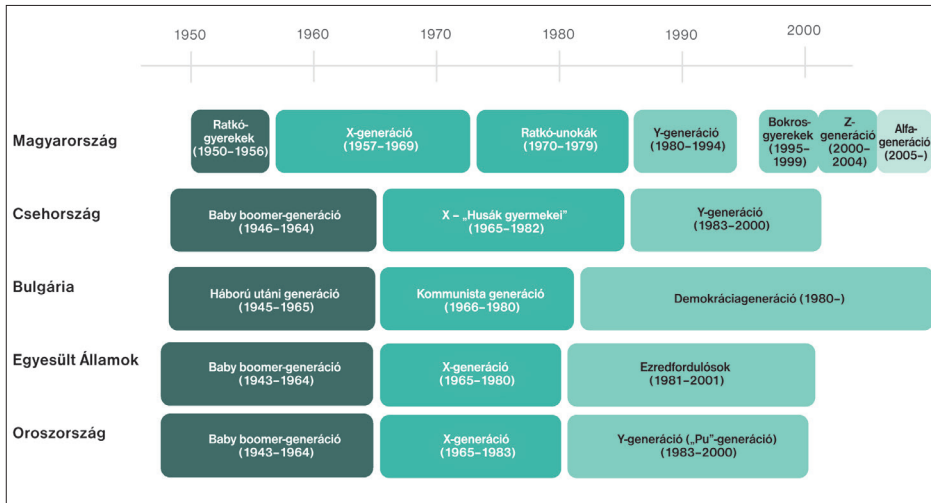
Az egyének a közös élményeket a „generációs tudat” révén nagyjából hasonlóan dolgozzák fel, ami lehetővé teszi számukra a „generációs identitás” és élmények kialakulását. Stumpf Istvánt idézve, a generáció fontos tulajdonsága, hogy nem egyszerűen megszületik, hanem kialakul és folyamatosan formálódik.²⁶ A szocializáció alaptézise, hogy minden későbbi élmény az egyén korai éveiben kialakult személyiségére rakódik rá, tehát az akkori megalapozás fogja elrendezni a későbbi élményeket is, merthogy *„az első élményekben benne rejlik az a tendencia, hogy természetes világmépként rögzüljenek.”*²⁷

---

²⁶ Stumpf 1996.

²⁷ Kiss–Szabó 2013, 97–115.

Melléklet

FORRÁS: A TÁBLÁZAT ALAPJÁT NEMES 2019, 49 ADTA.

Irodalom

Arber, Sara – Attias-Donfut Claudine 2000: *The Myth of Generational Conflict*. New York, Routledge.

Balázs, Géza 2016: Változások, váltások kora – Nemzedék-, kultúra- és nyelvváltás. In Balázs, Géza – Veszelszki, Ágnes (szerk.): *Generációk nyelve tanulmánykötet*. Budapest, Inter Nonprofit Kft., 21–28.

Bauer, Béla – Szabó, Andrea (szerk.) 2009: *Ifjúság 2008 gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.

Bauer, Béla 2019: Kulturális transferek a társadalmi térben. *Korunk*, 30. évfolyam, 5, 44–54.

Csepeli, György – Kígyós, Éva – Popper, Péter 2006: *Magára hagyott generációk – Fiatalok és öregek a XXI. században*. Budapest, Saxum Kiadó.

Gyorgyovich, Miklós 2020a: Különböző generációk vallási attitűdjei. In Gyorgyovich, Miklós (szerk.): *Vallásosság Magyarországon*. Budapest, Századvég Kiadó, 221–257.

Gyorgyovich, Miklós (szerk.) 2020b: *Vallásosság Magyarországon*. Budapest, Századvég Kiadó.

Hajdu, Ottó 2003: *Többváltozós statisztikai számítások*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

Harkswort, John 2018: *Golden Age Index*. London, PwC. https://www.pwc.com/hu/hu/kiadvanyok/assets/pdf/golden_age_index_2018.pdf

Harai, Yuval Noah 2017: *Homo Deus – A holnap rövid története*. Budapest, Animus.

Inglehart, Ronald 1971: The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies. *The American Political Science Review*, 65. évfolyam, 4, 991–1017. www.jstor.org/stable/1953494 (letöltve: 2021. augusztus 7.).

Joó, Tibor 1935: A nemzedékek fogalmáról. *Kalangya*, 4. évfolyam, 5, 321–400. http://adattar.vmmi.org/?ShowObject=folyoirat_oldal&id=781&page=392 (letöltve: 2021. szeptember 22.).

Kiss, Balázs – Szabó, Andrea 2013: Konfliktus és generáció. *Politikatudományi Szemle*, 22. évfolyam, 4, 97–115. http://www.poltudszemle.hu/szamok/2013_4szam/szabo_kiss.pdf (letöltve: 2021. szeptember 22.).

Komár Zita 2017: *Generációelméletek*. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-kozneveles/generacioelmeletek> (letöltve: 2020. szeptember 25.).

Körösényi, András – Szabó, Andrea – Böcskei, Balázs (szerk.) 2020: *Vírusba oltott politika: Világjárvány és politikatudomány*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Mannheim, Karl 1969: A nemzedéki probléma. In Dr Huszár, Tibor – Sükösd, Mihály (szerk.): *Ifjúságszociológia*. Budapest, KJK, 31–67.

McCrinkle, Marc – Wolfinger, Emily 2009: Az XYZ ábécéje. A nemzedékek meghatározása. *Korunk*, 21. évfolyam, 11, 13–18.

McCrinkle, Marc – Wolfinger, Emily 2016: *The ABC of XYZ. Understanding the Global Generations*. UNSW Press. http://www.saspa.com.au/wp-content/uploads/2016/02/The-ABC-of-XYZ_Chapter-1.pdf (letöltve: 2021. augusztus 15.).

Mead, Margaret 2006: Kultúra és elkötelezettség – A generációk közti új viszonyok a hetvenes években (részletek). In Gábor, Kálmán – Jancsák, Csaba (szerk.) *Ifjúságszociológia szemelvények*. Szeged, Belvedere Meridionale, 19–44.

Molnár, László 2008: *A korrespondencia-elemzés (ca) elmélete és gyakorlata*. Miskolci Egyetem, Marketing Intézet. <https://adoc.pub/a-tbbszrs-korrespondencia-elemzes-mca-elmelete-es-gyakorlata.html> (letöltve: 2020. december 16.).

Nemes, Orsolya 2018: *Elmaszatolt generációk: a mítosz, amivel ideje lesz számolnunk*. <https://forbes.hu/legyel-jobb/elmaszatolt-generaciok-a-mitosz-amivel-ideje-lenne-leszamolnunk/> (letöltve: 2020. szeptember 25.).

Nemes, Orsolya 2019: *Generációs mítoszok – Hogyan készülünk fel a jövő kihívásaira?* Budapest, HVG Könyvek.

Prensky, Marc 2004: *The Emerging Online Life of the Digital Native: What they do differently because of technology, and how they do it*. https://marcprensky.com/writing/Prensky-The_Emerging_Online_Life_of_the_Digital_Native-03.pdf (letöltve: 2021. augusztus 15.).

Sharma, Sumita, Ventä-Olkkonen, Leena 2020: *Digital transformation of everyday life – How COVID-19 pandemic transformed the basic education of the young generation and why information management research should care*. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0268401220310264> (letöltve: 2021. augusztus 15.).

Somlai, Péter 2011: Nemzedéki konfliktusok és kötelékek. In Bauer, Béla – Szabó, Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék*. Budapest, NCSSZI, 25–36.

Somlai, Péter 2014: Nemzedékektől életszakaszokig. Történeti vizsgálódás eltolódó szociológiai témákról és szempontokról. In Spéder Zsolt (szerk.): *A család vonzásában – Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére*. Budapest, KSH NKI, 11–24.

Strauss, William – Howe, Neil 2009: *Millennials Rising: The Next Great Generation*. New York, Knopf Doubleday Publishing Group.

Stumpf, István 1996: Elszalasztott vagy elhalasztott politikai generációváltás? *Századvég*, 1. évfolyam, 1, 112–131.

Szabó, Andrea 2020: *A V, mint Vírus-generáció születése?* https://politikatudomany.tk.mta.hu/blog/2020/03/a-v-mint-virus-generacio-szuletese#_ftn1 (letöltve: 2020. szeptember 26.).

Kurucz Barnabás – Makay Mónika

Ki merre? – Szuverenisták és föderalisták a magyar társadalomban

Bevezetés

Jelen tanulmány két ideológia (szuverenizmus és hálózati föderalizmus) rövid, vázlatos bemutatásával, illetve a magyar társadalom ezen ideológiákkal mutatott esetleges értékrokonságával foglalkozik. Ennek keretei közt vázaltszerűen bemutatjuk a két új ideológia főbb pontjait, majd nagymintás „Társadalmi struktúra és értékváltozás” kutatásunk keretében létrehozott adatbázisunk egy blokkja (N=10 000) révén ismertetjük azokat a társadalmi csoportokat, melyek valamely ideológiával értékrokonságban állnak. Azonban fontosnak véljük kihangsúlyozni, hogy célnk elsősorban a szuverenizmushoz és föderalizmushoz közel állók szociodemográfiai és politikai értékorientációs attribútumainak felderítése volt, nem a társadalomban fellelhető pontos számuk megállapítása.¹

Röviden tisztázni szeretnénk a félreértések elkerülése végett, hogy ideológia alatt nem valamiféle hamis tudatot értünk. Ideológiafogalmunk a mannheimi értelemzővevényhez kíván csatlakozni, tehát az ideológia egy koherens, egységesen összefüggő tudattartalom, melynek formáit történetileg kialakult alakzatok tapasztalatai építik fel egy sajátos gondolkodási stílus mentén.²

Továbbá jogosan merülhet fel a kérdés, hogy miért pont a hálózati föderalizmust, és nem az úgynevezett woke eszmeáramlatokat vizsgáltuk.³

---

¹ A témában Szabó és társai végeztek kutatást, megállapítva hogy a tisztán szuverenista vagy föderalista elköteleződésük aránya kifejezetten alacsony, bár a szerzők materiális–posztmateriális értékrendszerek alternatívájaként szerepeltették ezeket az eszméket a felmérésben, tehát jelen tanulmányétól merőben eltérő logika mentén, ehhez lásd: Szabó et al. 2021.

² Ehhez bővebben lásd: Mannheim 1971, 5–46.

³ A woke ideológia áttekintéséhez lásd: Csutak 2020.

Ennek oka, hogy elsődlegesen európai fókusszal éltünk, tehát nem kívántuk az amerikai ideológiákat bevonni vizsgálódásaink körébe, már csak azért sem, mert hazai támogatottságuk a merőben eltérő történelmi, kulturális és politikai környezet miatt valószínűleg mérhetetlen. Mindemellett a hálózati föderalizmus intézményi és szellemi háttere is integráns része az európai szellemi vitáknak.⁴

Jelen fejezetben még röviden összegezzük a legfrissebb hazai szakirodalom eredményeit a magyar társadalom politikai rétegződése kapcsán. Szabó Andrea és Gerő Márton tanulmánya alapján 2015 óta nem következett be jelentősebb változás a magyar társadalom ideológiai karakterében.⁵ A válaszadók fele sorolta magát középre az egytől hétig terjedő bal–jobboldali skálán, miközben jobboldalon többen vannak, mint a baloldalon. A demokrácia kontra diktatúra kérdésében a válaszadók 56 százaléka egyértelműen a demokráciát részesítette előnyben, míg a diktatúra pártján 11 százalék állt. Szabó és Gerő szerint ezek az adatok a 2015-ös felméréshez képest polarizálódást mutatnak, ugyanis a demokráciát támogatók tábora jelentősen, a diktatúraszimpatizáns párt mérsékelten, de emelkedett. Az iskolázottság növelte a demokrácia iránti elköteleződést, ugyanakkor a felső középosztályok és felső osztályok körében is emelkedett a diktatúrát bizonyos esetben elfogadók aránya. A főbb társadalmi konfliktusok a Budapesten és a vidéken élők, a gazdagok és a szegények, a vezetők és az állampolgárok, a kormánypártiak és az ellenzékiek, a baloldaliak és a jobboldaliak között voltak regisztrálhatóak. Kutatásuk kitért arra is, hogy az emberek mit tartanak a legnagyobb veszélynek. Ennek kapcsán rajzolódott ki, hogy a nemzeti szuverenitás elvesztése, illetve a demokrácia és jogállam leépítése jelentette a két fő félelmet. A felelősség tekintetében is polarizáció volt megfigyelhető, ugyanis míg a demokrácia leépítéséért a kormányt és Orbán Viktort tették meg felelősnek, addig a nemzeti szuverenitás veszélyeztetéséért Soros Györgyöt és az általa kiépített NGO hálózatot hibáztatták. A jövőbe vetett bizalom kapcsán magyar felnőtt népesség Janus-arcú, hiszen várakozással tekint ugyan a jövőre, mégis inkább kockázatkerülő, semmint vállalkozó kedvű.

Stefkovichs Ádám és Makay Mónika szerint a 2018-as országgyűlési, majd a következő évben tartott önkormányzati választás során egyfajta kétblokkrendszer rajzolódott ki.⁶ Ez az ellentét már nem a kétezres évek

---

⁴ Ahogy azt a jelen tanulmány rövid elméleti fejezete is mutatja.

⁵ Szabó–Gerő 2019, 7–28.

⁶ Makay–Stefkovichs 2021, 265–268.

jobb-baloldali ellentétén nyugszik, hanem sokkal inkább a kormánypárt kontra ellenzék oppozíció. A pártválasztást magát pedig ideológiai tényezők határozzák meg leginkább, így a jobb-baloldali skála, illetve a nemzethez tartozás, nemzetben gondolkozás. A szociokulturális szempontok vizsgálata után a szerzőpáros szerint a gazdasági aktivitás, a családi állapot, a gyermekszám, a lakóhely és az iskolai végzettség meghatározó. A „tipikus” Fidesz-szavazók főbb jellemzői közé tartozik az, hogy vidékiek, dolgozók, alacsony végzettségűek, alacsony a digitális tőkájük, jobboldaliak, akiknek fontos a nemzeti identitás, és tartanak a migrációtól. A balliberális pártok támogatói inkább kozmopoliták, városiak, magas végzettségűek. Érdekesség, hogy kutatásuk szerint a globalizációhoz való viszony majdnem olyan erős magyarázó tényező a kormány-ellenzék kapcsán, mint az ideológiai oldal. Tehát a globális-lokális skála jelentős törespontként értékelhető a magyar társadalomban.

Szabó és társai 2021-es tanulmánya szerint a magyar társadalom 2020 decemberében materiális jellegű értékmintázatot mutat, amennyiben a kérdezettek 55 százaléka teljes mértékben vagy inkább materiális értékeket vall.⁷ Emögött a koronavírus-válság okozta helyzetet sejtik a szerzők, ugyanis a gazdasági biztonságra való törekvés és a gazdasági stabilitás volt kiemelkedő a konkrét értékek közül, ami jól jelzi a pandémia teremtette létbizonytalanság értékrendre gyakorolt hatását. Posztmateriális értékrendet a magyar társadalom 25 százaléka vall, míg az elemzés innovációjaként bemutatott szuverenizmus és föderalizmus 7 és 3 százalékot mutat. Konkrét pártpreferencián mérve elmondható, hogy a bizonytalanok és a Fidesz-KDNP szavazói közt található a legtöbb szuverenista. Bal-jobboldali skálán a magyar társadalom továbbra is elsősorban jobboldali (41 százalék), bár emelkedik a baloldaliak aránya is (26 százalék). A magasabb társadalmi hovatartozás egyben a jobboldaliság emelkedésével jár, például a felső közép- és felső osztályok 55 százaléka jobboldali, ezzel szemben 26-27 százalék a baloldaliak aránya. A liberális-konzervatív tengelyen a liberálisok aránya 34 százalék, a konzervatívoké 36 százalék. A demokrácia megítélése pozitív, hiszen 69 százalék szerint ez a legjobb politikai rendszer, míg a diktatúrát csak 3 százalék pártolja. A demokrácia működésének hazai megítélése a kormányellenesség és kormánytámogatás attitűdjei szerint alakul. Előbbiek sokkal rosszabbnak értékelik a demokrácia működését, míg utóbbiak nem látnak kivétnevel benne.

---

⁷ Szabó et al. 2021, 7–12.

Szuverenizmus

A szuverenizmus egy alapimpulzusa az állam cselekvőképességének megőrzése,⁸ ebből fakadóan utasítja el mind a nemzetközi szervezetek, mind az NGO-k túlzott befolyását. Ezért kerül szembe a hálózati föderalizmussal, mivel utóbbi „...a hatalmat elvenné az államtól, de az uralom struktúráit továbbra is üzemeltetné, mégpedig kevésbé látható és elszámoltathatatlan globális szerveződések [...] segítségével”.⁹ Ehelyett legitimitását a nemzet-nép-demokrácia összefüggésből kívánja felépíteni, mintegy a globalizáció gátjaként.¹⁰ Tehát a nemzeti szuverenitást a népszuverenitással azonosítja, melynek révén a demokráciát kizárólagosan nemzetállami keretek közé rendeli.¹¹ Azonban a szuverenizmus szerint ellenfele a kulturális tér uralása révén kívánja aláásni az államot; „...a liberalizmus az egyetlen, amely a [...] semlegesítő szándékot nyelvén keresztül is érvényesíti...”¹² Ennek ellenpontjaként a kulturális hadviselés felértékelődik, mert csak ezáltal lehet az állam szuverenitását megőrizni.¹³ Az identitás kérdése is így kerül fókuszterbe. Alapvető antropológiai tétele szerint elvont értékek és ideák mentén nem szervezhető egy „európai polgár” identitás, hanem csakis a már meglévő – elsősorban – nemzeti tényezők mentén erősíthető meg az önazonosság.¹⁴ A más civilizációkból tömegesen érkezők ezért is jelentenek veszélyt a nemzetek Európájára, mivel az absztrakt európai identitás nem képes asszimilálni őket, „...a nemzeti öntudatot szerte Európában harapófogóba fogja a világpolgárság és a bevándorlótáborító etnikai-vallási és a posztmodern szexuális kisebbségi identitások internacionalizmusa”.¹⁵ A szuverenizmus a gazdasági életben is az állami cselekvőképesség megőrzése mellett száll síkra,¹⁶ illetve egyfajta nemzeti ipar kinevelését kívánja. Ennek oka egyfelől a nemzetközi cégek hatalmának visszaszorítása,¹⁷ illetve ezen cégek „neokolonizációs” törekvéseinek

---

⁸ Békés 2019b, 43–44.

⁹ Békés 2019b, 44.

¹⁰ Békés 2019a, 10.

¹¹ Békés 2019a, 143.

¹² Békés 2020, 147.

¹³ Békés 2019b, 45.

¹⁴ Czopf 2019a, 78.

¹⁵ Békés 2019a, 146

¹⁶ György 2017.

¹⁷ Pokol 2020, 13.

letörése.¹⁸ A nemzetközi pénzügyi szervezetek (mint az IMF) tevékenységét a nemzetállam szuverenitását fenyegető törekvésként utasítja el, alternatívaként az állami szabályozást javasolja.¹⁹

Hálózati föderalizmus

A hálózati föderalizmus egyik fő ellenfeleként a nemzetállami törekvéseket nevezi meg, mert a nemzeti érdekek mindenek fölé helyezése sérti a nyílt társadalom koncepcióját, továbbá a nemzetállam mint politikai konstrukció potenciálisan elnyomó jellegű.²⁰ Vagyis a zárt társadalom és a nyílt társadalom koncepciója kerül ellentétbe, amely az Európai Unióban „az Európa-párti és az Európa-ellenes erők között...” feszülő ellentétben nyer formát.²¹ A politika feladata a stabilitás és igazságosság fenntartása, de „...a politika döntései még tökéletlenebbek, mint maguk a piacok”.²² Emiatt az emberek egyre inkább a nemzeti megoldások felé fordulnak, tehát a politika csődje a nyílt társadalomra nézve veszélyes.²³ Ebből fakadóan a modernitásban kialakult, területileg szigorúan lehatárolt állam által gyakorolt uralmi formák nem képesek fenntartani nyílt társadalmat. Megoldásként egy olyan konstrukciót ismertet Soros, mely nem szakít radikálisan az állam jelenleg ismert formájával, helyette az államot egy, az állampolgárok, civil szervezetek, kormányok és nemzetközi szerveződések egymásba fonódása révén kialakuló uralmi hálózatban képzelel el. Ehhez alternatív struktúrákra van szükség, hiszen „...minden olyan tevékenység vagy társaság, ami nem tartozik a hatóságok felügyelete alá, alternatívát jelent, és ezzel a dogma uralmát gyengíti”.²⁴ Eszközként a jog önmagában kevés, a kulturális hálózatok jelentette „*soft powerre*” is szükség van.²⁵

---

¹⁸ Békés 2019a, 53.

¹⁹ Láncki 2019, 114.

²⁰ Kis 2018, 179–185.

²¹ Soros 2020, 167.

²² Soros 2001, 150.

²³ Rosanvallon 2018, 227, 230–234.

²⁴ Soros 1999, 99. Az idézetet kis mértékben megváltoztattuk, az eredeti: „...minden olyan tevékenység vagy társaság, ami nem tartozott a hatóságok felügyelete alá, alternatívát jelentett, és ezzel a dogma uralmát gyengítette.”

²⁵ A civil szervezetek fontosságához lásd: Greskovits 2018, 297–303.

A hálózatok biztosította erőforrások fontosak ugyan, ám a társadalommal való szoros integrációjuk is elengedhetetlen. Ezért nélkülözhetetlen egyfajta globális kultúra kialakítása, illetve a nemzeti elzárkózások felszámolása.²⁶ Ennek a globális kultúrának a főbb értékei: a jogállam, ahol az értékrendszert a törvények szolgáltatják, a demokrácia, a kisebbségek védelme, az állam társadalom általi ellenőrzése, a nyílt társadalom eszméjét támogató nemzetközi szabályozás, elfogadás és tolerancia, a társulás szabadsága, információszabadság, igazságos bánásmód és igazságos társadalom, valamint befogadás.²⁷ Ennek a vízióknak az eszközei a nemzetközi szervezetek, NGO-k és más szupranacionális szerveződések, illetve integrációk.

A minta bemutatása

A szellemi határok megrajzolása után konkrét változókat rendelünk a két eszméhez, melyek mentén azonosíthatók az értékrendileg kötődést mutató csoportok a magyar társadalmon belül. Ehhez a „Társadalmi struktúra- és értékváltozások Magyarországon” kutatás keretében történt adatfelvétel biztosította adatbázisból dolgozunk.

A Századvég által készített felmérés 60 000 fő megkérdezésével zajlott, 2020-ban. A felvett minta nem, kor, iskolai végzettség, településtípus és régiós megoszlás szerint reprezentálja a teljes magyarországi felnőtt népességet. A mintavételből fakadó torzulásokat iteratív súlyozással korigáltuk a KSH 2016-os mikrocenzusa által közölt demográfiai arányoknak megfelelően. Alminták alkalmazásával dolgoztunk, amelyek révén egyszerre lehet csökkenteni a kérdés hosszát és a növelni a vizsgált kérdéskörök számát. Az általunk használt változók a Globalizáció és politikai preferenciák blokk keretein belül találhatóak meg (N = 10 000).

Operacionalizálás

Az elemzés első lépéseként az elméleti vázlat alapján kiválasztottuk azokat a változókat, amelyek révén megragadhatóak a válaszadók a korábbiakban bemutatottak szerint, tehát a szuverenista–föderalista tengelyen.

---

²⁶ Ignatieff 2018, 1–3.

²⁷ Ignatieff 2018, 1–3; Lilla–Ignatieff 2018, 19–30.

A szuverenizmus és föderalizmus egyik legnagyobb ellentéte az identitásban és az erre épített politikai elgondolásokban húzódik meg. A szuverenizmus a nemzeti identitás talaján áll, elutasítva a világpolgári létet, ebből fakadóan alapvetően a nemzetállam híve, s gyanúval szemlél minden nemzetek feletti politikai konstrukciót; a föderalizmus ennek ellentétéként egy elvont értékrend szerinti világpolgári identitás felé húz, averzióval tekint a nemzetállamokra, s azok helyett egy tágabb, több szereplőt érintő nemzetközi összeszövődést támogat. Mindezek megragadására a következő változókat használtuk: 1. „A közeli jövőbe tekintve Ön saját magát csakis magyarnak, vagy magyarnak és európainak, vagy európainak és magyarnak, vagy csakis európainak tekintí?”; 2. „Az Európai Unióval kapcsolatban vannak, akik azt mondják, az integrációnak tovább kell folytatódnia. Mások szerint az Európai Unió már így is túlságosan egységesített. Kérem, helyezze el véleményét a skálán.”; 3. „Képzelve el, hogy Magyarországon holnap népszavazást tartanak az európai uniós tagságról. Ön arra szavazna, hogy Magyarország maradjon az Európai Unió tagja, vagy arra, hogy lépjen ki?”; 4. „Mennyire ért Ön egyet az alábbi állítással? Véleményét egy 5-ös skálán fejezheti ki, amelyen az 1-es jelentése, hogy egyáltalán nem, az 5-ös jelentése, hogy teljes mértékben. Világpolgárként tekintek magamra.”

A szuverenizmus számára a nemzetállam jelenti az egyetlen cselekvőképes tényezőt, míg a föderalizmus lényege, hogy az állam is pusztán csak egy szereplő az NGO-k és más nemzetközi szervezetek közt. Ennyiben a cselekvőképesség és annak kizárólagossága képezi a vita tárgyát. Ezért ebben a dimenzióban a következő változókat használtuk: 1. „Mennyire ért egyet vagy nem ért egyet a következő állítással? Néhány olyan probléma esetében, mint például a környezetszennyezés, a nemzetközi szervezeteknek legyen joga rákényszeríteni az országokat a probléma megoldására.”; 2. „Mennyire ért egyet vagy nem ért egyet a következő állítással? Magyarországnak akkor is támogatnia kell a nemzetközi szervezetek döntéseit, amelyeknek tagja, ha a kormány ezekkel nem ért egyet.”; 3. „Mennyire ért egyet vagy nem ért egyet a következő állítással? A nemzetközi szervezetek túl sok hatalmat vesznek el a magyar kormánytól.” Ezekhez kapcsolódik még a szuverenizmus egy radikálisabb értelmezése is, mely a más nemzetállamokkal való kooperációt is csak a saját nemzet primátusával tudja elképzelni, így ennek a radikálisabb értelmezésnek a felderítésére a 4. „Mennyire ért egyet vagy nem ért egyet a következő állítással? Magyarországnak még akkor is a saját érdekeit kell követnie, ha ez más nemzetekkel való konfliktushoz vezet.” változót használtuk.

A globalizáció gazdasági oldala jelenti jelen elemzésben a harmadik dimenziót, hiszen a szabadkereskedelem és a multinacionális cégek a

szuverenizmus olvasatában a lokális gazdaságot fenyegető tényezők, egy olyan idegen kultúra terjesztői, amely kívül esik a nemzeti érték- és viselkedéskanonon, ezzel szemben a föderalizmus esetében megfelelő szabályozással a jóllét építőkövei, a (gazdasági) szabadság sarokpontjai. Mindezek megragadására a következő változókat használtuk: 1. „Mennyire ért egyet vagy nem ért egyet a következő állítással? A szabad kereskedelem következtében egyre jobb árukhoz lehet hozzájutni Magyarországon.”; 2. „Mennyire ért egyet vagy nem ért egyet a következő állítással? Magyarországnak korlátoznia kellene a külföldi termékek behozatalát, hogy védje a gazdaságát.”; 3. „Mennyire ért egyet vagy nem ért egyet a következő állítással? Az egyre több külföldi film, könyv és zene veszélyezteti a magyar kultúrát.”; 4. „Mennyire ért egyet vagy nem ért egyet a következő állítással? A nagy külföldi vállalatok egyre inkább sértik a magyar vállalkozások érdekeit.”

Ezeket a kérdéseket főkomponens-eljárást végeztünk. Ám mindenelekőtt a Cronbach-alpha megbízhatósági együtthatóval (melynek értéke a 12 tétel esetén: 0,685 volt) megvizsgáltuk, hogy milyen szoros kapcsolat

1. táblázat: Cronbach-alfa

Tételek	Cronbach-alfa, ha a tételt törölnék
A közeli jövőbe tekintve Ön saját magát...?	0,664
Az Európai Unióval kapcsolatban vannak, akik azt mondják, az integrációnak tovább kell folytatódnia. Mások szerint az Európai Unió már így is túlságosan egységesített. Kérem, helyezze el véleményét a skálán!	0,670
Népszavazás az EU-ban maradásról.	0,677
Néhány olyan probléma esetében, mint például a környezetszennyezés, a nemzetközi szervezeteknek legyen joga rákényszeríteni az országokat a probléma megoldására.	0,684
A szabad kereskedelem következtében egyre jobb árukhoz lehet hozzájutni Magyarországon.	0,684
Magyarországnak akkor is támogatnia kell a nemzetközi szervezetek döntéseit, amelyeknek tagja, ha a kormány ezekkel nem ért egyet.	0,653
Mennyire ért egyet Ön az alábbi állításokkal? Véleményét egy 5-ös skálán fejezheti ki, amelyen az 1-es jelentése, hogy egyáltalán nem, az 5-ös jelentése, hogy teljes mértékben. Világpolgárként tekintek magamra.	0,678
Magyarországnak korlátoznia kellene a külföldi termékek behozatalát, hogy védje a gazdaságát.	0,657
Magyarországnak még akkor is a saját érdekeit kell követnie, ha ez más nemzetekkel való konfliktushoz vezet.	0,648
A nagy külföldi vállalatok egyre inkább sértik a magyar vállalkozások érdekeit.	0,668
Mennyire ért egyet vagy nem ért egyet a következő állítással? A nemzetközi szervezetek túl sok hatalmat vesznek el a magyar kormánytól.	0,639
Mennyire ért egyet vagy nem ért egyet a következő állítással? Az egyre több külföldi film, könyv és zene veszélyezteti a magyar kultúrát.	0,659

ban állnak változóink. A kapott eredmények alapján elmondható, hogy egy változót sem volna érdemes kihagyni a főkomponensből, így végül mind a 12 itemmel hajtottuk végre az elemzést.

Ezt követően láttunk neki a főkomponensnek. Az alacsony kommunalitásérték és faktorsúly okán négy változót kihagytunk az elemzésből. Az első oszlop (Kezdeti) felsorolja az elemzésbe bevont változókat, illetve mutatja, hogy mindegyik változó standardizált formában, egységnyi szórással lép be az elemzésbe. A második oszlop (Extraktció) azt fejezi ki, hogy az egyes változók mennyire helyettesíthetők a főkomponenssel. Másképp megfogalmazva: azt jeleníti meg, hogy az adott eredeti változó heterogenitásának hány százalékát őrzi meg a főkomponens. Például „a nemzetközi szervezetek túl sok hatalmat vesznek el a magyar kormánytól” tétel esetében volt a legmagasabb a megőrzött heterogenitás, míg ezzel ellentétben a „népszavazás az EU-ban maradásról” volt a legalacsonyabb ez az érték.

2. táblázat: Kommunalitás

Tételek	Kezdeti	Extraktció
A közeli jövőbe tekintve Ön saját magát...?	1	0,341
Az Európai Unióval kapcsolatban vannak, akik azt mondják, az integrációnak tovább kell folytatódnia. Mások szerint az Európai Unió már így is túlságosan egységesített. Kérem, helyezze el véleményét a skálán!	1	0,29
Magyarországnak korlátoznia kellene a külföldi termékek behozatalát, hogy védje a gazdaságát.	1	0,386
Magyarországnak még akkor is a saját érdekeit kell követnie, ha ez más nemzetekkel való konfliktushoz vezet.	1	0,462
A nagy külföldi vállalatok egyre inkább sértik a magyar vállalkozások érdekeit.	1	0,298
Mennyire ért egyet vagy nem ért egyet a következő állítással? A nemzetközi szervezetek túl sok hatalmat vesznek el a magyar kormánytól.	1	0,536
Mennyire ért egyet vagy nem ért egyet a következő állítással? Az egyre több külföldi film, könyv és zene veszélyezteti a magyar kultúrát.	1	0,371
Népszavazás az EU-ban maradásról.	1	0,254

A következő táblázat (3. táblázat) eredeti sajátérték összesen oszlopában szereplő érték azt fejezi ki, hogy az egyes főkomponensek mennyi információt tömörítenek. Máshonnan nézve az információvesztés mértékét lehet kiolvasni ezen adatokból. A kumulált százalék oszlop jelzi, hogy az adott sorhoz tartozó főkomponens az előzőekkel együtt a teljes információ hány százalékát tartalmazza. A kumulált érték oszlop kumulált százaléka az általunk használt főkomponens információs értékét mutatja. Fontos megjegyezni, hogy a kommunalítások meghaladják a 0,25-öt,

a faktorsúlyok pedig a 0,5-öt. Jelen esetben a főkomponensünk a teljes információcsomag 36,7 százalékát tartalmazza.

3. táblázat: Főkomponens

Főkomponensek sorszáma	Eredeti sajátérték		Kumulált érték	
	Összesen	Kumulált %	Összesen	Kumulált %
1	2,939	36,733	2,939	36,733
2	1,056	49,928		
3	0,803	59,969		
4	0,745	69,278		
5	0,672	77,681		
6	0,654	85,850		
7	0,622	93,623		
8	0,510	100		

A következő táblázatban (4. táblázat) láthatóak az egyes változókhoz rendelt súlyok, tehát annak kvantifikálása, hogy mennyiben meghatározó a főkomponensen belül az adott változó.

4. táblázat: Súlyok

Tételek	Súlyok
A közeli jövőbe tekintve Ön saját magát...?	0,584
Az Európai Unióval kapcsolatban vannak, akik azt mondják, az integrációnak tovább kell folytatódnia. Mások szerint az Európai Unió már így is túlságosan egységesített. Kérem, helyezze el véleményét a skálán!	0,539
Magyarországnak korlátoznia kellene a külföldi termékek behozatalát, hogy védje a gazdaságát.	0,621
Magyarországnak még akkor is a saját érdekeit kell követnie, ha ez más nemzetekkel való konfliktushoz vezet.	0,679
A nagy külföldi vállalatok egyre inkább sértik a magyar vállalkozások érdekeit.	0,546
Mennyire ért egyet vagy nem ért egyet a következő állítással? A nemzetközi szervezetek túl sok hatalmat vesznek el a magyar kormánytól.	0,732
Mennyire ért egyet vagy nem ért egyet a következő állítással? Az egyre több külföldi film, könyv és zene veszélyezteti a magyar kultúrát.	0,609
Népszavazás az EU-ban maradásról.	0,504

Elemzés

Mindezt követően lineáris regresszióval vizsgáltuk, hogy a különféle modellek mennyiben magyarázzák meg főkomponensünk szórását. A modellbe öt lépésben vontunk be változókat. Első lépésben a szociokulturális változók hatását vizsgáltuk meg, második lépésben általános értékeket,²⁸ harmadik lépésben pedig politikai értékeket vontunk be, míg végül negyedik és ötödik lépésben előbb a pártpreferenciát, majd a koronavírus hatását emeltük be elemzésünk homlokterébe.²⁹ A modellek magyarázóerejének változása az egyes tényezők bevonása után az 5. táblázatban látható.

Ez alapján elmondható, hogy a szociokulturális tényezők meglehetősen kis hatást fejtenek ki, éppúgy, ahogy az általános értékek is. A modell utóbbiak bevonása után is csupán 13 százalékos magyarázó erővel bír. Ezek mellett viszont kiemelkedően magas a politikai értéktényezők magyarázóereje, hiszen bevonásuk után 21 százalékkal nőtt a magyarázóerő. Negyedik lépésben szükségesnek láttuk bevonni a pártpreferenciát, hogy a konkrét hazai pártpolitikai helyzetet is beemeljük elemzésünkbe. Ezen változó bevonása további 7 százalékkal emelte a modell magyarázóerejét. Végül feltételezvé, hogy a koronavírus-járvány kirobbanása és terjedése hátterében többek között a globalizáció is állhat, bevontunk egy olyan változót is, ami azt volt hivatott felmérni, hogy a koronavírus-járvány mennyire viselte meg a válaszadókat. Ám várakozásainkkal némileg ellentétesen ez semmilyen hatással nem volt a modell magyarázóerejére. Tehát összességében 41 százalékos a magyarázóerő, mely erős közepesnek tekinthető.

---

²⁸ Az általános emberi értékek mérésére jelen kutatásban a Schwartz-féle tízitemes kérdőív lett lekérdezve (ehhez lásd jelen kötetben: Zenovitz–Kollár 2021b). A multikolinearitás elkerülése érdekében a modellbe nem az egyes értékeket építettük, hanem az azokból képzett magasabb rendű értékdimenziókat (*higher order values*, Schwartz 1992). Az önmeghaladás dimenzióját a törődés és a környezet, a változásra való nyitottságot a kreativitás, a kaland és a kényeztetés, az önmegvalósítást a gazdagság és a siker, a megőrzést pedig a biztonság, a tradíciók és a jól viselkedés értékei konstituálják (Zenovitz–Kollár 2021a; Zenovitz–Kollár 2021b).

²⁹ Szabó et al. 2021, 7.

5. táblázat: Magyarázóerő

Modell	R	R négyzet	Kiigazított R négyzet	A becslés std. hibája
1	,304a	0,092	0,091	0,969307
2	,368b	0,135	0,134	0,946441
3	,588c	0,345	0,343	0,824049
4	,644d	0,414	0,413	0,779351
5	,644e	0,415	0,413	0,779315

A 6. táblázatban látható a modell béta értéke. Az értelmezhetőség érdekében érdemes kiemelni, hogy a modellben a föderalisták a pozitív, a szuverenisták a negatív skálaoldalon szerepelnek.

1. modell: az első lépésben bevont szociokulturális tényezők közül az életkornak szignifikáns hatása van, mely szerint minél idősebb valaki, annál nagyobb az esély arra, hogy a szuverenista csoportba tartozik, emellett a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők nagyobb eséllyel kerültek a föderalista táborba. Ez nem meglepő, hiszen a szuverenizmus maga is az értelmiséget nevezi meg az internacionalizmus lehetséges hordozójaként, hiszen ezen csoport képes integrálódni a nemzeti határokon átívelő struktúrákba. A lakóhely tekintetében is tapasztalhatók szignifikáns eltérések, így kiemelhető, hogy a kisebb településeken élők nagyobb eséllyel bizonyultak szuverenistának. A magas foglalkozási státuszban tevékenykedők³⁰ inkább a föderalizmussal rezonáltak, míg az alacsonyabb státuszúak nagyobb eséllyel kerültek a szuverenista csoportba.

2. modell: a szociokulturális tényezőket a második lépésben bevont tényezőkkel együtt vizsgálva elmondható, hogy az életkor elvesztette magyarázó erejét, ám az iskolai végzettség megtartotta azt, és a településtípus kapcsán sem történt változás. Ebben a modellben az alacsonyabb foglalkoztatási státusz növelheti a szuverenista csoportba kerülés esélyét. Az újonnan bevont tényezők közül csak a megőrzés értéke bír szignifikáns eredménnyel. Azok, akiknek fontos a megőrzés, nagyobb eséllyel a szuverenisták táborát erősítik.

³⁰ A Hajdu Gábor, Huszár Ákos és Kristóf Luca által használt kategorizációt alkalmaztuk. Ennek megfelelően az alacsony foglalkozási státuszba kerültek a mezőgazdasági, fizikai munkások, segédmunkások és betanított munkások. Közepes foglalkozási státuszba a mezőgazdasági önállók, szakmunkások, önálló iparosok, kereskedők és az egyéb szellemi munkát végzők. Magas foglalkozási státuszba az értelmiségiek és vezetők tartoznak (Hajdu–Huszár–Kristóf 2019).

3. modell: a politikai-ideológiai tényezők bevonása nyomán szignifikánssá vált a nem tényező, mely szerint a nők nagyobb eséllyel szuverenisták, miközben az életkor tényező továbbra sem volt szignifikáns. Az iskolai végzettségről elmondható, hogy a magasabb iskolai végzettség nagyobb affinitást mutat a föderalizmussal. Emellett a foglalkozási státuszról is elmondható, hogy minél magasabb státuszban van valaki, annál inkább a föderalizmus felé hajlik, míg az alacsony státusz a szuverenizmusra hajlamosít. A második modellben bevont általános értékek közül már csak a megőrzés szignifikáns a harmadik modellben, melynek fontossága egyértelműen a szuverenisták számára magasabb. Az újonnan bevont politikai értékek, illetve a jövőbe vetett bizalom kivétel nélkül szignifikáns eredményeket hoztak. Azok, akik félnak a jövőtől, nagyobb eséllyel erősítik a szuverenisták táborát. A magukat inkább liberálisnak, mérsékeltnek, illetve baloldalinak vallók nagyobb affinitást mutatnak a föderalistákkal, csakúgy, mint azok, akik inkább emberiségben gondolkodnak, nem pedig nemzetben.

4. modell: a negyedik modellben a szociokulturális változókból egy volt nem szignifikáns, így a harmadik modellhez képest elváltozás nem történt, hiszen szignifikáns maradt a településtípus, a végzettség, a nem és a foglalkozási státusz szerinti eltérés. Az általános értékek közül ez esetben három, az önmegvalósítás, az önmeghaladás és a megőrzés bír szignifikáns hatással, ezek iránya a korábbiakhoz képest változatlan. A politikai értékek közül minden változó szignifikáns volt, bár igen kis értékkel szerepelnek. Az újonnan bevont pártpreferencia változó alapján elmondható, hogy a kormánypárti szavazók nagyobb eséllyel szuverenisták.

5. modell: végül az utolsó bevont tényező már relatíve keveset alakított a szociokulturális tényezők hatásán, tehát a végső – 41 százalékos magyarázó erővel bíró – modell alapján nagyobb eséllyel tartoznak a szuverenisták csoportjába a kisebb településen élők, illetve az alacsonyabb foglalkozási státuszúak, míg nemek tekintetében a nők nagyobb eséllyel szuverenisták. Az általános értékekből egyedül a nyitottság nem volt szignifikáns. A kapott adatok szerint nagyobb eséllyel föderalisták azok, akiknek fontos az önmegvalósítás, és nagyobb eséllyel szuverenisták azok, akiknek fontos a megőrzés, illetve a meghaladás. A politikai értékeket vizsgálva az előzőekhez képest nem történt jelentős változás, a magukat a liberális, baloldali, illetve emberiségben gondolkodó skálafelekhez közelebb sorolók nagyobb affinitást mutatnak a föderalista csoporttal. A Fideszre szavazók nagyobb eséllyel szuverenisták, az ellenzéki összefogást választók pedig nagyobb eséllyel föderalisták. Végül pedig

elmondható, hogy a koronavírus-járvánnyal kapcsolatos változó nem volt szignifikáns.

6. táblázat. Lineáris regresszió

		1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
Szociokulturális tényezők	nem	-0,087*	-0,06*	-0,168*	-0,12*	-0,123*
	életkor	-0,062*	-0,016	-0,005	0,004	0,004
	településtípus	-0,08*	-0,062*	-0,046*	-0,035*	-0,035*
	végzettség	0,18*	0,165*	0,175*	0,151*	0,15
	foglalkozási kategória	0,083*	0,082*	0,111*	0,096*	0,097*
Általános értéktényezők	nyitottság		0,024	0,01	0,007	0,007
	önmegvalósítás		0,026	0,019	0,034*	0,033*
	megőrzés		-0,23*	-0,124*	-0,091*	-0,092*
	meghaladás		0,012	-0,024	-0,031*	-0,03*
Politikai értéktényezők	bízom a jövőben - félek a jövőtől			0,048*	0,02*	0,019*
	liberális-konzervatív			-0,071*	-0,055*	-0,055*
	baloldali-jobboldali			-0,116*	-0,045*	-0,045*
	mérsékelt-radikális			-0,04*	-0,038*	-0,038*
	nemzetben gondolkodó - emberiségben gondolkodó			0,063*	0,046*	0,046*
Konkrét politikai orientáció	Fideszre szavazna - ellenzéki összefogásra szavazna				0,724*	0,725*
Koronavírus-járvány	a koronavírus járvány: nagyon megvisel - egyáltalán nem visel meg					-0,007

Összefoglalás

Ebben a fejezetben kísérletet teszünk az elméleti és a gyakorlati eredmények szintézisére. Ehhez az ötödik modell eredményeit vesszük alapul, mivel ez biztosította a legnagyobb magyarázóerőt. Összességében látható, hogy a tanulmány elején ismertetett szakirodalmi megállapításokkal összhangban, kevésbé a szociodemográfiai tényezők, mint inkább a politikai értékorientációk mentén lehet lekövetni az általunk elemzett két ideológiával affinitást mutatók körét.³¹

³¹ Ezt persze jelentősen árnyalja az általunk használt modell, mely erősen redukcionista, hiszen nem veszi figyelembe a komponensek közötti affinitásokat. Ugyanis a szociodemográfiai változók affinitást mutatnak az általános értékek és a politikai értékek iránt is, az általános értékek pedig a politikai iránt.

A szuverenizmussal szociodemográfiai szempontból a kisebb településen élő, általában alacsony és/vagy közepes foglalkozási státuszúak mutatnak affinitást. Ebben a keresztfront koncepciója nyer részleges igazolást, hiszen a munkásság és nem diplomás szellemi munkát végzők közül kerülnek ki a szuverenizmus támogatói. Az általános értékek mentén szemlélve pedig kimutattuk, hogy a megőrzés melletti elköteleződés jelenti a kulcsot a szuverenizmushoz. Ebben az ideológia konzervativizmushoz fűződő viszonya rajzolódik ki, hiszen a nemzeti kultúra globális környezetben való megőrzése jelenti az egyik fő intencióját ezen eszmének és követőinek. Végezetül pedig arra voltunk kíváncsiak, hogy a konkrét politikai térben mozgó pártok mennyire képesek leképezni ezt a differenciát. Ahogy az láthatóvá vált, a Fidesz szavazói nagyobb eséllyel mutatnak affinitást a szuverenizmussal, így elmondható, hogy a hazai kormánypártok artikulálják leginkább ezen új eszmerendszer politikai követeléseit.

A hálózati föderalizmus támogatói számára fontosabb az önmegvalósításra való törekvés, amely a liberális autenticitás diskurzusában gyökeredzik.³² A szellemi gyökerekhez való viszony a politikai nézetek tekintetében is manifesztálódik, ugyanis a magukat a liberális, baloldali, illetve emberiségben gondolkodó tengelyekhez közelebb sorolók nagyobb affinitást mutatnak a föderalista csoporttal. Ebben is megnyilvánul a felvilágosodásból fakadó hajlam az univerzalista globális struktúrák iránt. A hazai balliberális pártok támogatói hasonló attribútumokkal rendelkeznek – ahogy azt a szakirodalmi áttekintés is bemutatta –, ennyiben pedig affinitást mutatnak/mutathatnak a hálózati föderalizmus eszmerendszerével.

Elemzésünk pusztán felderítő jellegű, így csak az alapokat rakhattuk le, kijelölve az eljövendő vizsgálódások útvonalát. Ebből fakadóan speciálisan ezen témakörre kifejlesztett mérőeszközöket alkalmazó kutatásokat javasolunk. Kísérletet kell tenni a liberális, konzervatív és szocialista ideológiák kiegészítésére, idővel felváltására alkalmas szuverenizmus, föderalizmus beemelésére a konkrét ideológiai kutatásokba. Továbbá az általunk kihagyott jobboldali birodalmi narratívák hazai ismertetése és felderítése is hátra van még a politikai szociológia számára.

---

³² Kollár 2020a.

Irodalom

Békés, Márton 2019a: *Fordul a szél*. Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalomkutatásért Közalapítvány.

Békés, Márton 2019b: Honnan jön a jobb, merre megy a bal? *Kommentár*, 2.

Békés, Márton 2020: *Kulturális hadviselés*, Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalomkutatásért Közalapítvány.

Czopf, Áron 2019: Nemzet, állam, szuverenitás – Beszélgetés Pokol Béával. *Kommentár*, 1, 75–79.

Csutak, Zsolt 2020: *Woke mozgalom, avagy amerikai (újra) ébredés július 4-ére?* Letöltve: 2021. szeptember 23. <https://www.ludovika.hu/blog/frontierblog/2020/07/06/woke-mozgalom-avagy-amerikai-ujra-ebredes-julius-4-ere/>

Greskovits, Béla 2018: Civic Activism, Economic Nationalism, and Welfare for the Better Off: Pillars of Hungary’s Illiberal State. In Ignatieff, Michael – Roch, Stefan (szerk.): *Rethinking Open Society*. Budapest – New York, CEU Press, 295–310.

György, László 2017: *Egyensúlyteremtés*. Budapest, Századvég.

Hajdu, Gábor – Huszár, Ákos – Kristóf, Luca 2019: Mobilitás és társadalmi integráció, *socio.hu*, 4, 51–70.

Ignatieff, Michael 2018: Introduction. In Ignatieff, Michael – Roch, Stefan (szerk.): *Rethinking Open Society*. Budapest – New York, CEU Press, 1–18.

Kis, János 2018: The Puzzle of “Illiberal Democracy”. In Ignatieff, Michael – Roch, Stefan (szerk.): *Rethinking Open Society*. Budapest – New York, CEU Press, 179–194.

Kollár, Dávid 2020a: A környezetvédelem és a posztmaterializmus szelme. *Replika*, 114. szám, 133–155.

Kollár, Dávid 2020b: A Protestáns etika kémiája. *Replika*, 117–118. szám, 273–284.

Lánczi, Tamás 2019: Harc a szuverenitásért. *Kommentár*, 3, 111–124.

László, Tamás – Makay, Mónika 2021: A nemzeti büszkeség építőkövei: Nemzeti identitás és történelemkép a magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle*, 1, 87–115.

Lilla, Mark – Ignatieff, Michael 2018: Open Society as an Oxymoron: A Conversation between Mark Lilla and Michael Ignatieff. In Ignatieff,

Michael – Roch, Stefan (szerk.): *Rethinking Open Society*. Budapest – New York, CEU Press, 19–30.

Makay, Mónika – Stefkovics, Ádám 2021: Mi oszt meg minket? Politikai törésvonalak vizsgálata Magyarországon. In Barthel-Rúzsa, Zsolt – Fűrész, Gábor – Pillók, Péter – Stefkovics, Ádám (szerk.): *Magyarország 2021: Társadalom, gazdaság és politika napjainkban*, Budapest, Századvég, 241–277.

Mannheim, Károly 1971: *Ideológia és utópia*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Miskolczi, Bernadett – Kollár, Dávid 2019: Az elvándorlás motivációi a felsőoktatásban és a szakkollégiumokban. In Feledy, B. (szerk.): *Mit adtak nekünk a szakkollégiumok? II. A szakkollégisták közéleti szerepvállalása, kiválósága, szubjektív életminősége, valamint a végzettek szakterületi illeszkedése és az elvándorlás fő motivációi*. Szeged, Társadalmi Reflexió Intézet, 99–119. https://socialreflection.org/wp-content/uploads/2018/07/TRI-tanulmánykötet_II-2019-webes-borítóval.pdf (letöltve: 2021. augusztus 14.).

Pokol, Béla 2020: *Szuverenisták kontra föderalisták*. Budapest, Századvég.

Rosanvallon, Pierre 2018: Populism and Democracy in the Twenty-First Century. In Ignatieff, Michael – Roch, Stefan (szerk.): *Rethinking Open Society*. Budapest – New York, CEU Press, 227–242.

Schwartz, Shalom H. 1992: Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. In Zanna, Mark (szerk.): *Advances in experimental social psychology*. New York, Academic Press, 1–65.

Soros, György 1999: *A globális kapitalizmus válsága*. Budapest, Scolar Kiadó.

Soros, György 2001: *A nyílt társadalom, avagy a globális kapitalizmus megreformálása*. Budapest, Scolar Kiadó.

Soros, György 2020: *A nyílt társadalom védelmében*. Budapest, Noran Libro.

Szabó, Andrea – Gerő, Márton 2019: *A magyar társadalom politikai gondolkodásmódja, politikai integráltsága és részvétele*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.

Szabó, Andrea – Oross, Dániel – Papházi, Viktor – Pokorny, Zsanett – Sebestyén Annamária 2021: *A magyar társadalom politikai értékei, identitásmintázatai 2020*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet.

Bauer Béla – Nagy Marcell Tamás
*A népesség elöregedésének társadalmi
hatásai Magyarországon*

1. Bevezető gondolatok

„**A**z emberek életében a nyugdíjazás, a rendszeres keresőtevékenység abbahagyása radikális változást hoz. Véget ér a több évtizeden át megszokott életritmus, megszűnik az egyik legfontosabb társadalmi szerep és jelentős változás következik be a jövedelmi helyzetben. Új helyzet teremődik a fogyasztás, a társadalmi kapcsolatok, a mindennapi tevékenységek jelentősége szempontjából” – fogalmazta meg – immáron több mint négy évtizede – Cseh-Szombathy László azt az állapotot, amelyen a nyugdíjba vonuló átesik.¹ Losonczi Ágnes 1994-ben a következőképpen fejezte ki az időskorhoz, öregedéshez kapcsolható gondolatait: „Az időskor elér valamennyiünket, és mi magunk is beérünk arra, hogy öregek legyünk, hacsak előbb el nem ér a halál. Mégsem szembesülünk vele, mint a gyerek, aki, amikor eltakarja a szemét, azt kérdezi: – »hol vagyok?« –, azt hiszi, ha ő nem látja a másikat, a másik sem látja őt. Így reméljük, ha mi nem nézünk oda, akkor talán nincs is, akkor talán még az élet törvényét is kijátszhatjuk. Nézzünk most szembe az öregséggel, pontosabban azzal, hogy milyen helyzetben vannak az öregek ebben a mai társadalomban.”²

A 21. század második évtizedének végére a magyar társadalom demográfiai szerkezetének átalakulása eredményeként a 65 évnél idősebbek aránya társadalmunkban 2006-ban meghaladta a gyermekek (0–14 évesek) arányát. A társadalom öregedési indexe³ az 1980-ban rögzített

---

¹ Cseh-Szombathy 1976, 387.

² Losonczi 1994, 9.

³ Öregedési index: Az idős népesség (65–x éves) a gyermeknépesség (0–14 éves) százalékában. KSH Statad.

61,9-ről 2021-ben 139,9-re változott. Az öregedési index pontosan mutatja, hogy a magyar társadalom folyamatosan öregszik. Az elmúlt húsz év alatt az átlagéletkor mintegy négy évvel növekedett.⁴ Ma Európa minden országában ismert demográfiai jelenség az idősödés, melynek legfontosabb eleme az előregedő társadalom rémképe. Erre Európa államai történelmi előzményeik függvényében különböző módon keresik a lehetséges válaszokat, megoldásokat. Az Európai Bizottság 2016-ban kiadott jelentése szerint a jelenlegi ütem mellett 2080-ig az európai társadalom majdnem egyharmada (29 százalék) lesz 65 éves vagy idősebb.⁵ S mindez elkerülhetetlenül hatással lesz a nyugdíjba vonulásra és nyugdíjas évekre is.

Az idősödés folyamata az első demográfiai átmenettel indult el.⁶ Általánosan jellemző – attól függetlenül, hogy egyes országokban, mint Anglia, az átmenet 185–190 évig, vagy, mint Magyarországon, csak 85 évig tartott –, hogy az 1930-as évekig a 4–6 gyermekes családok megritkultak, és a 2-3 gyermekes családok váltak gyakorivá.⁷ Ezt a termékenység visszasesésével járó folyamatot nevezik első demográfiai átmenetnek.⁸ Jellemzője, hogy csökkenni kezdett a születések száma, és ezzel párhuzamosan

---

⁴ A magyarországi lakosság átlagéletkora 1980-ban 36,2; 1990-ben 37,3; 2000-ben 38,7; 2001-ben 39,2; 2021-ben 42,9 év volt. Az adatok alapján szembeűnő, hogy társadalmunk előregedése – az utóbbi két évtizedben – jelentősen felgyorsult. KSH Statad.

⁵ Eurostat, 2017 júniusában kivonatolt adatok.

⁶ A demográfiai átmenet elmélete szerint az átmenet első szakaszában magas a halandóság és a termékenység is, majd a második szakaszban az egyensúly átmenetileg felborul, a halandóság és a termékenység párhuzamos csökkenésének időszakában a népességszám erősen megnő. Végül a harmadik, utolsó szakaszban a termékenység és a halandóság egy új, alacsony szinten ismét egyensúlyba kerül, a népességszám stabilizálódik. A későbbi hozzájárulások új szempontokkal gazdagították az elméletet, például rámutattak a városiasodás és az értékrendi változások hatására vagy a fogamzásgátlási ismeretek terjedésének szerepére. Fontos megjegyezni, hogy a termékenység változásai összefüggnek a házassági szokások változásaival is (Andorka 1987; Szentgáli 1991; Mason 1997). Az elmélet egyik gyenge pontja az volt, hogy semmivel nem magyarázta, hogy a harmadik szakaszban miért állna meg a termékenység csökkenése. Mára bebizonyosodott, hogy a demográfiai átmenet elmélete a belőle a jövőre irányuló következtetések tekintetében nem reális, vagyis a fejlett országok termékenysége nem stabilizálódott egy olyan, még megfelelő szinten, hogy az – még az alacsony halandóság mellett is – hosszú távon biztosíthatná a népesség egyszerű reprodukcióját. A termékenység igen mélyre zuhan, miközben a halandóság tovább csökkent. Lásd: Tárkányi 2008.

⁷ Majd később inkább az 1-2 gyermekes családok.

⁸ A demográfiai elméletek kritikáját lásd: Dányi 2000.

nőtt a születéskor várható élettartam.⁹ A második demográfiai átmenet kezdetét az 1960-as 1970-es évekre tesszük, melynek jellemzője, hogy az iparilag fejlettnak mondott országokban a termékenységi ráta nem éri el a népesség egyszerű újratermelését biztosító 2,1 gyermek/nő értéket. Ennek az átalakulásnak a két fő eleme a termékenységi magatartás megváltozása, illetve a családi és házassági-élettársi viszonyok megváltozása.¹⁰ Ezzel együtt egyre több családban van egyszerre több, akár három vagy négy utód is.¹¹

Mindez több szempontból is meghatározó. Részint, mert egyre több nagyszülői segítség fog a családok rendelkezésére állni. Ezt hazánkban a most elfogadott Családvédelmi törvény egyik legfontosabb – és az 55 évesnél idősebb generációk körében támogatott – rendelkezése, a nagyszülői gyed is segítheti. Véleményünk szerint szükség is lesz rá a női munkavállalás vagy a családon belüli adott-kapott transferek tanúsága szerint, ugyanakkor, mivel az anyák egyre későbbi életkorban vállalkoznak a gyermekszülésre, még a gyerek fiatal korában előállhat a szülő gondozásának feladata is.

Tanulmányunkban felhasználjuk a Századvég 2019-es nagy volumenű időskutatásának témánkhoz kapcsolódó eredményeit.¹² A kutatás során 12 különböző, de gyakran összefüggő kérdéskörben tudakoltuk meg a hazai 55 éves és idősebb népesség véleményét.¹³ Ezeket 12 külön részta-

---

⁹ Az ipari társadalmakban a harmincas években kezdődő demográfiai folyamat. Vö. Klinger 1996.

¹⁰ Forrás: KSH <https://demografia.hu/hu/tudastar/fogalomtar/14-masodik-demografiai-atmenet> (letöltve: 2021. november 19.). Lásd még: Őri–Spéder 2020.

¹¹ Lásd erről: Spéder 2014.

¹² Bauer et al.

¹³ A Századvég Politikai Iskola Alapítvány 2019-ben közvélemény-kutatást végzett az 55 év feletti magyar lakosság körében, amelynek során témánként 2 000 véletlenszerűen kiválasztott 55 éves vagy annál idősebb személyt kérdeztünk meg. Kutatásunkat kvantitatív, telefonos (CATI) adatfelvételi módszerrel végeztük. Kutatássorozatunkban a kérdőíves, reprezentatív adatfelvételek mellett fontosnak véltük, hogy a kvantitatív adatokon túl a válaszok mögött rejlő mértéket, a mélyebb összefüggéseket és gondolati struktúrákat is vizsgáljuk. Ehhez összesen 12 csoportos beszélgetést vettünk fel. A csoportokat a lehetőségek korlátozottsága miatt kétféle vezérfonallal, hat-hat témát és bizonyos átfedő kérdéseket érintve kérdeztük, így nem minden téma merült fel minden csoportban. Minden helyszínen az egyik csoportban az anyagi helyzet, munkavállalás, család, értékrend, gondoskodó állam és a napi megélhetés témáit érintettük, míg a másikban a lokalitás, elmagányosodás, politika, egészség, média és a biztonság kérdésköreit jártuk körbe, bizonyos átfedő tematikus elemekkel.

nulmányban is elemeztük, így jelen tanulmánynak nem az a célja, hogy az összes eredményt újból felsorolja, hanem az, hogy kiemelje a legfontosabb tanulságokat. Ennek érdekében három területet mutatunk be a kutatásból: az időskorú népesség demográfiai sajátosságait, melyhez felhasználjuk a KSH adatait, a szépkorúak értékekhez való viszonyát és az 55 évesnél idősebbek anyagi, gazdasági helyzetét bemutató fejezeteket. Ennek folyamányaként értelmezzük a nyugdíj és a nyugdíjasok szerepét a mai magyar társadalomban. Munkánkat végigkíséri Losonczi Ágnes gondolatmenete, amely így fogalmaz:

„Az ember öregkorát egész életével építi fel, ki-ki maga készíti elő. Nemcsak a betakarítás értelmében, hanem minden életviszonyával együtt. Ahogyan vonásai kiélesednek, karakter-ráncai mélyebbek lesznek, úgy élesedik ki meglévő természetéből is az, ami jó és az, ami rossz volt. Az öregség nem ad új karaktert, új személyiséget, nem tesz képessé arra, amire fiatalkorában is képtelen volt az ember, de meglévő természetében személyiségének összetevői mégis átrendeződhetnek jól és rosszul is: hangsúlyosabbá válnak az ön-, esetleg környezet- és élettrontó, valamint az ön-, esetleg környezet- és életjavító képességei is.”¹⁴

2. Az időskorú népesség demográfiai jellemzői

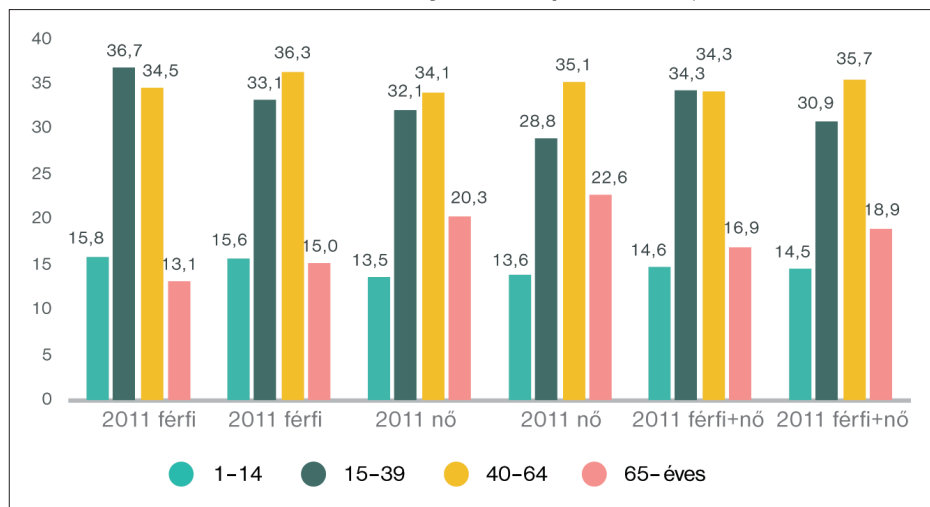
A népesség demográfiai mutatóit a KSH adatai alapján mutatjuk be. Hazánk népessége 1949 és 1980 között növekedési pályán volt, és a teljes populáció 1980-ban elérte a 10,709 millió főt. 1981 és 2020 között azonban ellentétes tendencia indult el a népességszám vonatkozásában, a lakosság évente átlagosan 24 ezer fővel csökkent. A 2021-es adatok alapján 9,731 millió főt számlál.¹⁵ Az időskori népességen belül (65+) a férfiak és a nők aránya folyamatosan növekszik. 2011-hez viszonyítva a férfiaknál a növekedés egyszázalékos, míg a hölgyeknél ez az arány 2, 6 százalékos növekedést jelent 2018-ban (1. ábra).

---

¹⁴ Losonczi 1994, 41.

¹⁵ KSH Stadat.

1. ábra: A férfiak és nők aránya korcsoportonként, 2011 és 2018

SAJÁT KÉSZÍTÉSŰ ÁBRA. FORRÁS: KSH MIKROCENZUS 2016-OS ÉS 2018-AS ADATOK: [HTTPS://WWW.KSH.HU/DOCS/HUN/XSTADAT/XSTADAT_EVES/L_WDSD009.HTM](https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/l_wdsd009.htm)

A férfiak és a nők arányait bemutató ábrából kitűnik, hogy a legfiatalabb korcsoport aránya nagyságrendileg azonos (és a férfiakon belül magasabb, mint a nőknél), ugyanakkor számuk csökkenő tendenciát mutat. A 15–39 évesek korcsoportja jelentősen zsugorodott 2011-hez képest. A férfiak esetében –3,6 százalékpont, a nőknél pedig –3,3 százalékpont. Az NKI által 2015-ben készített népesség-előreszámítási becslés alapján 2030-ban 9,047 millió, míg 2050-ben várhatóan 8,232 millió lesz Magyarország népessége. 1960-ban 6,4 százalék volt a nyugdíjasok társadalmon belüli aránya, 2019-re ez elérte a 26 százalékot.

Az elmúlt évtizedekben a népesség korfája egészségtelenül alakult, ami jelen esetben azt jelenti, hogy alul – tehát a fiataloknál – szűkül, míg felül – tehát az idősebbeknél – bővül. Két nagy kiugrás látható a 2. ábrából, az ún. Ratkó-gyerekek és az ő gyermekeiknek (Ratkó-unokák) jelentős többlete. A férfiak esetében a Ratkó-unokák dominanciája olvasható ki az adatokból, míg a nőknél – miután hosszabb ideig élnek – a két nagy kohorsz nagysága nagyságrendileg hasonló. A társadalmi korfa szerkezetén ezek a változások komoly nyomot hagynak. 1950-ben a magyar korfa szerkezetét az jellemezte, hogy jelentős számú fiatalra jutott kisebb számú középkorú, illetve időskorú. 2020-ra már mind a középkorúak, mind az idősek száma magasabb, mint a fiataloké. A 2. ábrán jól láthatók az idő múlásával bekövetkező változások és azok iránya, szerkezete, illetve a 2050-re várható, egyáltalán nem optimális korfaszerkezet. (KSH 2020).

Míg a 65 évnél idősebbek társadalmon belüli aránya 1990-ben még csak 13 százalék, addig 2018-ban a teljes népességen belül már 19 százalék volt, 2050-ben pedig a Népességtudományi Kutatóintézet becslése alapján el fogja érni a társadalmon belüli 30 százalékos arányt.¹⁶⁾

2. ábra: Korfa 1950–2050¹⁷

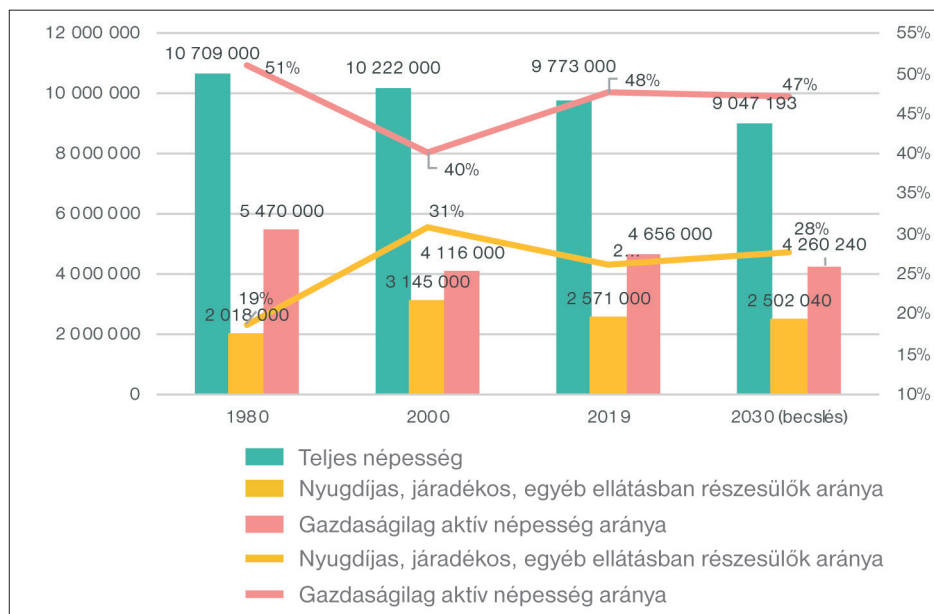
FORRÁS: KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET 2021. SAJÁT SZERKESZTÉSŰ ÁBRA

¹⁶ Forrás: KSH https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd009.htm

¹⁷ Forrás: KSH interaktív korfa.

A magyarországi korfaszerkezet-változás irányának egyik következménye, hogy a nyugdíjasok aránya megnő a társadalomban. Ez az arány 1980 és 2019 között 7 százalékkal növekedett hazánkban, elérve a 26 százalékot, ami jelentős növekedésnek mondható. Mindeközben a gazdaságilag aktívak aránya 3 százalékkal csökkent a teljes népességen belül (51-ről 48 százalékra). Tehát kisebb számú és arányú gazdaságilag aktív népességre egy jóval nagyobb arányú eltartott nyugdíjas réteg jut ma, mint 1980-ban, mely trend folytatódni látszik a jelenlegi demográfiai tendenciáknak köszönhetően. Optimista becslés alapján a nyugdíjasok aránya 2030-ra elérheti a 28 százalékot, míg a gazdaságilag aktívak aránya 47 százalékra csökken. A nyugdíjasok, illetve az egyéb ellátásban részesülők száma folyamatosan növekedett 2009-ig. 1980-ban 2 018 ezren, 1990-ben 2 587 ezren, 2000-ben 3 145 ezren, 2010-ben 2 980 ezren, 2019-ben 2 571 ezren¹⁸ tartoztak ebbe a körbe.¹⁹

3. ábra: Nyugdíjasok és a gazdaságilag aktívak aránya 1980 és 2030 között²⁰

FORRÁS: KSH - TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁS, SZOCIÁLIS ELLÁTÁS (1980-) ÉS SAJÁT BECSLÉS ÉS SZERKESZTÉSŰ DIAGRAM

¹⁸ A csökkenés oka a nyugdíjkorhatár emelésének következménye.

¹⁹ Forrás: KSH Stadat.

²⁰ Forrás: KSH Stadat.

Hazánk valamivel több mint minden tizedik lakosa 70 éves vagy idősebb. 2011-hez képest látványos a növekedés a 60–64 évesek körében, de a következő kohorsz létszáma és aránya is érdemben nőtt. Az életkor növekedésével párhuzamosan számuk és arányuk folyamatosan növekszik. 2018-ban az 50–54 évesek között 73 ezer, az 55–59 évesek körében 140 ezer a gazdaságilag inaktívok száma. 2011-hez képest kétségtelenül nagyságrendi csökkenés következett be a jelzett tíz korévben. A foglalkoztatottság ugyanakkor jelentősen nőtt az 50–59 évesek között is. Míg 2011-ben 454 ezer fő volt az 50–54 évesek és 407 ezer az 55–59 évesek körében, addig 2018-ra 526 és 429 ezer ez a szám. Ezzel párhuzamosan a munkanélküliek számában is csökkenés következett be. Összességében tehát a nyugdíjkorhatár emelése és az aktív időszak kitolódása csökkentette azon idősebbek számát és arányát, akiket nem a munkaerőpiac integrál a magyar társadalomba. Bár nem tartozik a tanulmány szoros témájába, de megjegyzendő, hogy a gazdaságilag aktívok kormegoszlása jelentősen módosult az alsóbb korcsoportokban is. A foglalkoztatottak száma 2011 és 2018 között 710 500 fővel emelkedett. Az aktivitási arány 45–49 éves korban éri el a maximumát. Míg 2011-ben 85,5 százalék volt ebben a kohorszban az aktivitási arány, 2018-ra a 45–49 évesek 91 százaléka, a 40–44 évesek 90,9 százaléka volt aktív. 2011-ben 50 év felett elkezdett érdemben csökkenni ez az arány, úgy, hogy az 55–59 éveseknek már csak 59 százaléka, a 60–64 éveseknek pedig kevesebb mint 15 százaléka számított aktívnak. A munkaerőpiaci helyzet átalakulása ezen a téren is érezteti a hatását. 2018-ban az 50–54 évesek 88 százaléka aktív, az 55–59 éveseknél 76 százalék az arány. Ahol talán a leglátványosabb a helyzet megváltozása, az a 60–64 évesek kohorsza. 2011-hez képest 2018-ra a 60–64 évesek aktivitási rátája több mint 2,5-szeresére növekedett. Száz 60–64 éves közül 40 még a munkaerőpiacon található. 65 év felett is van némi emelkedés az aktivitási arányokban. Ami talán külön kiemelendő, hogy a 70–74 évesek mintegy 4 százaléka – szemben a korábbi 1,9 százalékkal – gazdaságilag aktív státusban van. Az elmúlt évtizedekre vonatkozóan mindig igaz volt, hogy az egyedülállók több mint fele időskorú. 2016-ban több mint 1,2 millió fő számított egyedülállónak, amiből 689 ezer fő volt a 60 éves és idősebb népesség. Mindez azt jelenti, hogy a legutolsó nagyobb népesség-összeírás idején 56,55 százalékot tett ki a teljes egyedülálló népességen belül a 60 éven felüliek aránya. A 4. ábra jelzi, hogy az egyedülállók egyébként 2011-ben voltak a legtöbben. Számuk 2011-hez képest csökkent, ami elsősorban a fiatalabbak körében bekövetkező változásnak köszönhető.

Mivel a népességben belül nő az időskorúak aránya, egy ponton túl a foglalkoztatási kérdések megoldása nem csupán szükséges, de elkerülhetetlen is. „Az Európai Unióban az 55 és 64 év közöttiek foglalkoztatási rátája 2011-ben megközelítette az 50 százalékot, míg Magyarországon az idősebb korosztály mindössze 36 százaléka aktív munkavállaló. Szignifikánsan csökkenő tendencia volt megfigyelhető az 55 és 59 közöttiek esetében, akik 54 százaléka, míg a 60–64-es korosztálynak pusztán 14 százaléka tartozik a foglalkoztatottak közé.”²¹ Több EU-s országban is vannak pozitív példák arra, hogyan lehet az időskorúakat bevonni vagy a munkaerőpiacon tartani. Ehhez természetesen szükség van mind a munkáltatók, mind a munkavállalók alkalmazkodóképességére. A munkáltatók részéről szükséges, hogy felismerjék az idősebb munkavállalókban rejlő lehetőségeket, és ki is aknázzák ezeket. A munkavállalók részéről pedig elengedhetetlenné kell hogy váljon a munkában maradás hajlandósága, illetve az önképzés szükségességének felismerése. Az időskori képzések esetében az államnak elengedhetetlen a közreműködése, hiszen a költségvetésből kell erre forrást biztosítani. Ugyanakkor foglalkoztatási kedvezményeket kell nyújtania a munkáltatóknak, hogy időseket is foglalkoztassanak. „Az európai időspolitika alapját a »Közösségi charta a munkavállalók alapvető szociális jogairól« szóló deklaráció jelenti, mely meghatározta az idősek önálló életvitelhez való jogát. Míg megerősítette a tagállamoknak a nemzeti sajátos struktúrák fenntartásához való jogát is, és meghagyta, hogy saját belátásuk szerint alakítsák a jóléti rendszereiket, emellett kiemelte a tagállamok kötelezettségeit az idősek alapvető jogainak védelmében, hogy pénzügyi és kapacitásbeli hátrányait leküzdhesék.”²² „Hazánkban 2009-ben jelent meg – első ízben – az Idősügyi Nemzeti Stratégia, mely alapvető célkitűzésként fogalmazta meg az idősödők és az idősek aktivitásának és függetlenségének megőrzését, de emellett a társadalmi és közösségi felelősségvállalásra is felhívta a figyelmet, a szolidaritás értékének megerősítését hangsúlyozva. A stratégia lényege egy társadalmi szemléletváltás elfogadtatása és érvényre juttatása, mely szerint az idősödésről való gondolkodásban és az idősekről való gondoskodásban a korábbi, veszteségekre történő összpontosítás – deficitmodell – helyett a meglévő képességek megőrzése, a rejtett készségek előhívása – fejlődésmodellben – szükséges gondolkodni és cselekedni.”²³ Természetesen az állami intézkedé-

---

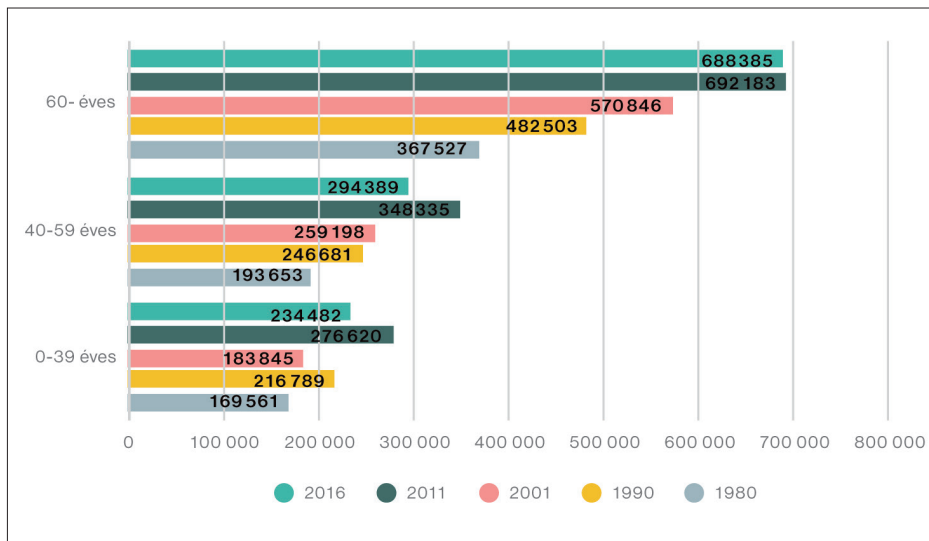
²¹ Az idősödő korcsoport munkavállalását meghatározó stratégiai tényezők Európában és Magyarországon 2017.

²² Uo.

²³ Uo.

sek, ahogy azt fentebb láthattuk, önmagukban nem elégségesek a probléma a megoldásához. Szükség van arra is, hogy a társadalom elfogadó legyen és támogassa az idősek munkavállalását, amit jelenleg még nem tesz meg maradéktalanul. Elmondható, hogy az időskori aktivitás több szempontból is fontos, nem csupán, mert segít az időskorúak fizikai és szellemi állapotának fenntartásában, hanem mert a demográfiai változások miatt egyre inkább szükségessé is válik. „Mindemellett az időskori aktivitást jelentősen befolyásolják a társadalmi, gazdasági viszonyok, a szociális ellátórendszerek fejlettsége, a megélhetési körülmények alakulása, nem utolsósorban a mindenkori időspolitika és annak kapcsolódása más szakpolitikákhoz.”

4. ábra: Az egyedülállók száma korcsoportok szerint 1980–2016

SAJÁT KÉSZÍTÉSŰ ÁBRA. FORRÁS: NÉPSZÁMLÁLÁS 2011; A 2016-OS MIKROCENZUS ADATOK FORRÁSA: [HTTP://WWW.KSH.HU/MIKROCENZUS2016/KOTET_6_HAZTARTASOK_ES_CSALADOK_ADATAI](http://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/kotet_6_haztartasok_es_csaladok_adatai)

Az idős népesség családi állapotával kapcsolatban elmondható, hogy körükben a népesség több mint a fele házas. Ez a megállapítás független a vizsgálati időponttól. A hosszabb élettartam leginkább ott mutatkozik meg, hogy egyrészt a 60–64 évesek körében 20,1 százalékról 14 százalékpontra, másrészt a 65–69 évesek körében 29 százalékról 22 százalékpontra csökkent az özvegyek aránya. Kedvező folyamatnak tűnik az is, hogy a 70–74 évesek korcsoportjában a 2001-es 39,2 százalékról 31,8 százalékra csökkent az özvegyek aránya. 75 éves kortól kezdődően viszont növekszik az özvegyek száma és aránya, főleg az asszonyok maradnak pár nélkül.

3. Értékrend

Az idősebb nemzedék életmódját, életvitelét vizsgálva kiderült, hogy az 55 évnél idősebb korosztály számára meghatározó, hogy milyen értékek mentén gondolkodnak, viselkednek. Ahhoz, hogy ennek a gondolkodásnak megértsük logikáját, eredetét, kvantitatív kutatásunkban megvizsgáltuk az 55 évnél idősebbek értékekhez való viszonyát. Az értékrendet vizsgálva hét értéket soroltunk fel, ezek közül kettő kapott rendkívül magas minősítést, az egészség (4,81 átlagpont) és a család (4,86 átlagpont). Ezeket a munka követi, szintén nagyon magas fontossági értékkel (4,55 átlagpont). 4 feletti fontossági értéket kapott a pénz (4,20) és a „barátok, közösség” érték is (4,01 átlagpont). Két érték azonban elkülönül ezekről, és különösen a kimagasló fontosságot kapó egészségtől és családtól. Az eredmények alapján úgy tűnik, hogy a vizsgált népesség számára kevésbé fontos a vallás (3,05) és még kevésbé a politika (2,80). Míg a vallás jelentősége valamelyest nőtt a 2018. évi eredményekhez képest (2,96), a politikáé csökkent. Az értékstruktúra tehát egy családközpontú világot mutat, amelyben nyilvánvalóan fontos szerepet játszik a mulandó egészség.

Nagyon érdekes a vallás és a politika megítélése. Nagyjából azonos arányban vannak azok, akinek nagyon fontos a vallás, és akiknek egyáltalán nem fontos. Nem úgy, mint a politikánál, ahol az „elutasítók” aránya lényegesen magasabb, mint az azt nagyon fontosnak tartóké (18 százalék vs. 8 százalék). A vallás polarizál, megosztja a kérdezetteket, a politika esetében ez a polarizáció kevésbé érzékelhető, az adatok struktúrája inkább középre húzást jelez. A család lényegében egyformán fontos a liberálisoknak és konzervatívoknak, a mérsékeltnek és radikálisoknak (nincs szignifikáns különbség az eredményekben). A vallás lényegesen fontosabb az inkább konzervatívoknak (3,4 átlag) és az inkább mérsékeltnek (3,15 átlag). A politika viszont az inkább radikálisoknak (3,3 átlag), valamint az inkább liberális beállítódásúaknak (3,26 átlag). A gyermekek számára átadandó értékek közül mindenekelőtt a felelősségtudatot emelték ki a kérdezettek. A második helyre a tolerancia, a mások iránti tisztelet értéke került. A harmadik érték, amelyre a gyermeket érdemes megtanítani, az a függetlenség, önállóság. Az 55 éves és idősebb népesség körében a legfontosabb érték a családi biztonság, amely az 1-től 5-ig terjedő skálán extrém magas, 4,89 átlagpontot ért el. Két olyan érték van csupán, amely közelíteni tudja a családdal kapcsolatos átlagértéket, a boldogság (4,76 átlagpont) és a szabadság (4,70 átlagpont). Mindössze két olyan értéket mutat az értékteszt, amely a kevésbé fontos kategóriába esett: ez a beleszólás a közügyekbe (3,71) és a vallásos hit (3,20). Bár az

55 éven felüli magyar népesség értékstruktúrája nagyon konzervatív, ez a konzervatív beállítódás nem a vallásossággal, hanem a családdal és a biztonsággal áll legközelebbi kapcsolatban.

A nemi szerepekkel kapcsolatban az „Amikor a munkalehetőségek szűkösek, a férfiaknak elsőbbséget kell élvezniük a nőkkel szemben” állítással a kérdezettek 48 százaléka egyáltalán, további 21 százaléka pedig inkább nem értett egyet, míg a valamilyen szinten elfogadhatónak tartók aránya 27 százalék. Ezzel az állítással kevésbé értenek egyet a nők, az 55–63 évesek, valamint a legalább gimnáziumi érettségivel rendelkezők. Ideológiai identifikáció szempontjából az 55 éves és idősebb népesség konzervatív, valamint mérsékelt beállítódású, inkább az emberiségben gondolkodik, és egy picivel több közöttük a jobboldali értékrendet valló. Iskolai végzettség szerint a legkonzervatívabbak az alapfokú végzettségűek, míg a legliberálisabbak az egyetemi diplomával rendelkezők. Hasonló különbség írható le baloldal-jobboldal alapján is. Olyan domináns értékcsík, ami az ideológiai kötődést meghatározná, nem volt található. Mindenesetre a három legfontosabb kétségtelenül – összhangban az értékcsíkokkal – egy konzervatív, rendre és biztonságra törekvő és vágyó népesség kontúrjait rajzolja fel. A baloldalhoz kötődő értékek választottsága lényegesen alacsonyabb, mint ahogy az európeér/nyugatosé is. Kvalitatív kutatásunk azt mutatta, hogy az értékek diskurzusának egyik legerősebb eleme a családi értékeké (ez a kvantitatív adatokból is kiderült). A családot, az elsődleges kapcsolatokat és a gyerekeket számos alanyunk említette. A családdal kapcsolatos diskurzusokban gyakran felmerült a szolidaritás, egymás segítségének kontextusa, ami az összetartás értékével kapcsolódott össze. A családi kapcsolatok terén a gyermek különösen jelentős helyet foglalt el az idősek értéktulajdonításában. Több alanyunknál felmerült a tisztességes élet diskurzusa. Érdekes, hogy – úgy tűnik – a tisztesség fogalma inkább a maskulin diskurzusokban jelent meg, míg a becsület fogalmával gyakrabban találkoztunk női megszólalóinknál is, mely utóbbi gyakran a normakövető magatartások elvárásával is összekapcsolódott. Megjelent továbbá az említett értékek között az empátia, ami jellemzően a nyitottság, elfogadás értékeivel kapcsolódott össze. Az értékek diskurzusai aszerint is elkülöníthetők, hogy egyéni vagy közösségi szempontból értelmeződnek. Míg például a komáromi csoportban alapvetően a közösségi meghatározottság dominálta a diskurzusokat, Budapesten az egészség, a biztonság alapvetően inkább egyéni értékei is erősen megjelentek. A biztonság, a munkahelyek biztos volta alapvető értéknek jelent meg, és gyakran expliciten szembe állítva a ma észlelt helyzettel:

„Hát az én életemben például tisztesség volt az, hogy valaki például 15 vagy 20 vagy 40 éve ott dolgozik egy cégnél. Ma meg már semmilyen lehetősége [...] sőt, talán még le is nézik azt az embert, aki 3 évnél tovább dolgozik egy helyen. És ez szomorú!”
(Komárom)

4. Az anyagi helyzet és a megélhetés kérdései

Korábbi elméleti és kutatási tapasztalatból tudható, hogy a középosztályi státusz egyik legbiztosabb indikátora az üdülési lehetőség, és annak felhasználása. Az 55 éves vagy annál idősebb magyar népesség 46 százaléka jelezte, hogy megengedhet magának évi egyhetes üdülést. Ez jelentős növekedés az előző évhez képest, 2018-ban csupán 35 százalék jelezte ezt. 2019-ben a kérdezettek a – saját bevallásuk szerint – legfelső osztályba tartozók 88, addig az alsó osztályba tartozók 8 százaléka engedheti meg magának, hogy egy hétre elmenjen üdülni. A munkásosztályba tartozóknál ez az arány 24, az alsó középosztály esetében viszont 50 százalékra növekszik, ami nagyjából megfelel az országos átlagnak. Az önmagukat középosztályba sorolók körében viszont túlnyomó többségben vannak azok, akik megengedhetik maguknak a „nyaralást”.²⁴ Minél idősebb valaki – természetesen nem függetlenül az életkorral együtt járó biológiai, életciklusbeli, egészségügyi és szociális tényezőktől – a kérdezettek közül, annál kevésbé engedheti meg magának, hogy egy hétre elmenjen üdülni. A legérdekesebb – és a tendenciát megtörő – eltérés a gazdaságilag aktívak körében regisztrálható, akik a legidősebbek válaszaival megegyező módon engedhetnek meg maguknak egyhetes üdülést, mindössze 43 százalékuk. Talán az ő esetükben kevésbé anyagi jellegű problémák állnak az adatok hátterében, inkább időbeosztás, elfoglaltság, túlzott munkaterhelés. A jövedelmi, anyagi helyzet fontos mutatója, hogy a társadalom hogyan bánik a rendelkezésre álló forrásokkal: azonnal elkölti, vagy a jövőre gondolva befektetéseket eszközöl, félretesz. Minél nagyobb egy országban a szegénység, kirekesztettség és egyenlőtlenség, annál kisebb a spórolás, befektetés, és fordítva: az anyagi, jövedelmi helyzet kedvező fordulatára utal a megtakarítások növekedése. Az 55 éves és idő-

---

²⁴ Ezt többnyire a tavaszi, illetve az őszi időszakban teszik meg azok, akiknek erre lehetősége nyílik, derült ki a fókuszcsoporthoz tartozók beszélgetése során.

sebb népesség 34 százaléka tud havonta vagy még gyakrabban félretenni, 10 százalékuk félévente, 5 százalékuk évente, 15 százalékuk pedig alkalmanként tesz félre, míg 33 százalékuk sosem. Ez az adat is javuló tendenciát mutat 2018-hoz képest. Az 55 évesek és idősebbek 12 százaléka tud többet félretenni, mint az utóbbi 3–4 évben, további egyötöde körülbelül ugyanannyit tud megtakarítani, mint korábban. 30 százalékuk kevesebbet, 35 százaléknyan pedig egyáltalán nem tudtak félretenni. A még aktív korú 55 éves és idősebb lakosság több mint négytizede egyáltalán nem tudott félretenni az utóbb 3–4 évben, további 32 százaléka pedig azt állítja, hogy még kevesebbet tud megtakarítani, mint korábban. Az adatok alapján a legkedvezőbb helyzetben a 64–69 évesek vannak, akiknek a 15 százaléka jelezte, hogy többet tud félretenni, míg 31 százalékuk azt jelezte, hogy egyáltalán nem tud megtakarítani. A kérdezettek döntő többségét, 71 százalékát egyáltalán nem segítik a gyermekei. Ez egészen drasztikus változás 2018-hoz képest, amikor „csak” 46 százaléknyan számoltak be erről. Ez mindenképpen olyan kérdés, ami mélyebb vizsgálatot érdemelne, de elképzelhető, hogy a javuló anyagi helyzettel is összefüggésbe hozható, hogy kevésbé voltak rászorulva idős alanyaink gyermekeik támogatására. A nőket, a községben élőket, valamint a 76 éven felülieket gyakrabban támogatják a gyermekeik, mint a férfiakat, a nagyvárosban lakókat, valamint a még aktív korú kérdezetteket.

Kvalitatív kutatásunkban a generációk közötti transferek, a szülők ellátása többször felmerült, általában nagyon pozitív diskurzusok kerektezték, és olykor nemcsak a családi értékek, hanem a biztonság is ehhez kapcsolódott.

Az intergenerációs transferek megítélésével kapcsolatban ezzel együtt nagyon erős diskurzus volt a gyerekek idősek felé irányuló segítségének lehetséges minimalizálása, a fő értelmezési kereteket a gyerekek segítségének fontossága jelölte ki (érdekes módon volt, hogy ez is az individualizáció narratívájába ágyazódott):

„Nekem a fiam például, ő van jobb anyagi helyzetbe, ő kifejezetten fölajánlotta, és azt mondtam, hogy szó sem lehet róla, amíg én ezt meg tudom tenni, addig nem. Mert neked ott a két gyereked, azokat is el kell indítani a pályán. És, és, tehát hogy, hogy te add tovább, ne visszafelé menjen a dolog, hanem add tovább. Én így gondolkodom.” (Budaörs)

A családon belüli anyagi transferek inkább a szülőtől a gyerekek, illetve az unokák irányába mozognak. Az 55 éves és idősebb kérdezettek hattizede valamilyen gyakorisággal támogatja saját gyermekét, az unokák

vonatkozásában pedig 46 százalék ez az arány. A különbség egyébként azzal is összefüggésben áll, hogy a minta egy részének kiskorú gyermeke van, és részben ezzel összefüggésben nem született unokája. Leggyakoribb módja a segítségnyújtásnak az alkalmankénti vagy gyakoribb főzés, ebédeltetés, közös étkezés, amelyet az anyagi jellegű, de nem közvetlen támogatások egy formájának nevezhetünk (a gyermekeknek történő főzés a leggyakoribb az alapfokú végzettségűek körében). Ezt követi egy kulcsfontosságúnak nevezhető támogatás: az unokákra való vigyázás, szállítás, vagy akár nevelés. Az 55 éves vagy annál idősebb magyar népesség 54 százaléka jelenleg kizárólag saját jogon öregségi nyugdíjas, járadékos, 20 százaléka aktív, dolgozik. 8 százaléka saját jogon rokkantsági nyugdíjas, és 7 százaléka hozzátartozói jogon (özvegy, szülői) nyugdíjas.

Az 55 évesek és idősebbek szerint átlagosan 58,17 évesen ideális nyugdíjba vonulni, a medián pedig 60 év. Minél magasabban iskolázott a kérdezett, annál magasabbra teszi azt az időpontot, amikor ideális a nyugdíjas élet elkezdése. A válaszadók túlnyomó többsége, 47 százaléka úgy véli, hogy 40 év munkában töltött idő az a határ, amelyet követően nyugdíjat kellene (lehetne?) kapni Magyarországon. Az átlagos érték ennél egyébként alacsonyabb, 35,62 év, ugyanakkor a medián és a módusz nyilvánvalóan 40 év.

Azzal, hogy a nők 40 év munkaviszony után nyugdíjba mehetnek, azaz megvalósul az 55 évesek és idősebbek által fentebb jelzett módon ideálisnak tekintett munkában töltött idő, a kérdezettek 94 százaléka egyetért. A férfiak 40 éves munkavállalása kapcsán ez az arány valamivel alacsonyabb (81 százalék), és nincs különbség a férfiak és a nők véleményének megoszlása között ebben. Jelentősebb a különbség iskolai végzettség szerint. Ebben az esetben ugyanis érzékelhető az iskolázottság szerinti lejtő hatása: minél alacsonyabb iskolázottságú a kérdezett, annál jobban támogatná az intézkedést, és minél iskolázottabb, annál kevésbé. A legfeljebb nyolc osztályt végzettek 91, míg az egyetemi diplomával rendelkezők 75 százaléka található az egyetértők táborában.

Az idősök munkavállalásával az 55 évesek és idősebbek relatív többsége egyetért (49 százalék), de nincs nagy különbség az azt ellenzők mértékéhez képest (47 százalék). Ez jelentős negatív változás a 2018. évhez képest, akkor még 64 százalék volt az egyetértők aránya, és 34 az ezt ellenzőké.

Fókuszcsoportos beszélgetéseink során erős diskurzus volt, és ahol megjelent, konszenzusteremtő volt a becsületes munkavégzése, mely gyakran ágyazódott a munkavégzés egyfajta külsődleges kötelezettség képzetébe is.

Ehhez erősen kapcsolódó keretezés a szabálykövetésé, azonban talán érdemes elkülöníteni, ugyanis érezhető némi hangsúlyeltolódás a becsültes munkavégzés mint belülről fakadó érték és a szabálykövetés mint külső elvárásoknak való megfelelés között.

A munkával kapcsolatos általánosabb posztmateriális értékek, a munka szeretetének diskurzusa Budapesten jelent meg erősebben. A munkavégzés materiális vonatkozásai kevésbé értékként, mint elvárásként jelennek meg az idősök diskurzusaiban.

Az állami segélyezés jelenlegi rendszerén a kérdezettek közel hattizede inkább bővítené, 12 százaléka nem változtatna, 9 százaléka pedig szűkítene. Minél lejjebb helyezkedik el valaki a társadalmi ranglétrán, annál inkább bővítené a segélyezettek körét.

Az 55 évesek és idősebbek kevesebb mint negyede véli úgy, hogy a segélyek megoldják a családok problémáit, 37 százalékuk szerint közepesen oldja meg, 34 százalékuk viszont kifejezetten szkeptikus ebben az ügyben.

Az 55 évesek és idősebbek döntő többsége, kétharmada szerint a nyugdíjasok számára a pénzbeli típusú segélyek, támogatások a legmegfelelőbbek, 13 százalékuk tárgyi juttatást (például tűzifa) említett, míg 12 százalék jelezte, hogy más típusú (szolgáltatások szintjén megjelenő) segítségnyújtásra lenne inkább szükség.

A nyugdíjasok 57 százaléka inkább nem vagy egyáltalán nem elégedett nyugdíjának jelenlegi összegével. Minél magasabb a kérdezett iskolázottsága, minél magasabbra helyezi magát a társadalmi ranglétrán, valamint minél magasabb az életszínvonala, annál elégedettebb a nyugdíjával.

Kvalitatív felvételeinkből az derül ki, hogy a nyugdíj alapvetően meghatározza a bevételek percepcióját: szinte minden már nyugdíjas ezt említette fő bevételként. A nyugdíjhoz kapcsolódó pozitív diskurzus a stabilitás, a biztonság diskurzusa, amely szembeállítható a munkavégzéshez kapcsolódó bizonytalanságérzéssel. A relatív, azaz másokhoz, vonatkoztatási csoportokhoz mért szükségletek diskurzusa is felmerült, a napi megélhetés vonatkozásában mindez úgy értelmeződött, mint ami feljebb emeli a megélhetési minimum küszöbét. Több csoportunkban érintőlegesen a takarékoskodás kérdése is felmerült, mint a napi megélhetéshez olykor szükséges szokásé.

A nyugdíj mellett munkavégzést gyakran keretezte a „kicsi plusz” diskurzusa, amely egyszerre foglalja magában az anyagi juttatások alacsonyának ítéletét, de ezzel együtt ennek szükségességét. A kényszer diskurzusa szintén az alacsonynak ítélt nyugdíjjal függ össze, azonban sokkal alapvetőbb szükségletkielégítési funkciót feltételez a nyugdíj melletti jövedelmeknek:

„Mi a férjemmel egy panelba lakunk, aminek van rezsije, úgyhogy a kettőnk nyugdíja nem túl magas, eléggé, ööö, kevés a nyugdíjunk van, én is azért dolgozom, hogy a kiadásunkra meglegyen az a pénz, amíg bírom, csinálom.”

(Budapest)

Nem tipikus diskurzusként, de a nyugdíj melletti jövedelmek terén megjelent a tudatos előre tervezés eredményeképpen létrejött többletforrások szerepének említése is. Magasabb státuszú és végzettségű alanyoknál az életszínvonal fenntartása és a családtagok támogatása is megjelent, mint a nyugdíj melletti munkavégzés motivációja.

Azok, akik nem dolgoznak nyugdíj mellett, jellemzően a (megérdemelt) pihenés diskurzusával jellemezhetők, ez főleg a férfiak megszólalásában érhető tetten, míg a nők esetében tipikus keretezés volt a családi kötelezettségek miatti időhiány is.

A nyugdíj mértékének értelmezése általában a méltánytalanság diskurzusában történt, de volt olyan megnyilatkozás, ami a tudatos beosztás fontosságát emelte ki, mint a nyugdíjból való megélhetés stratégiáját:

„Mire ugye a '90-es évekbe lett egy borzasztó nagy árrobbanás, áfa satöbbi, így a mi nyugdíjunk tulajdonképpen, hát, reálértéken azt lehet mondani, hogy majdnem, hogy egyenlő a nullával. Tehát elég nehéz beosztani, de ha valaki azért odafigyel, nem azt mondom, hogy éhen hal, megvan belőle.”

(Budaörs)

A méltánytalanság egy másik diskurzusa a nyugdíjszámítás önkényesnek ítélt változásaival függ össze.

A budaörsi csoportban a nyugdíj mértékére vonatkozó kérdés konszenzuális keretezése a társadalombiztosítás további elemeinek asszociálásával a biztonság lett, ami ráadásul a kormányzati intézkedések pozitív megítélésével is összekapcsolódott.

A nyugdíjak méltányosságának megítélésében ritkán merültek fel a jóléti sovinizmus szempontjai, azaz általában nem más társadalmi csoportokkal szembeállítva merült fel a nyugdíjemelés kérdése.

A takarékoság, a spórolás erős kerete az anyagi helyzettel kapcsolatos diskurzusoknak. Ez a kiadások terén is megjelenik, élesen szembeállítva a pazarlás diskurzusával, és gyakran erős racionalizáló (olykor már-már kognitívdiszonzancia-redukciós jelenségek gyanúját felvető) értelmezésekkel.

5. A nyugdíjrendszer politikai összefüggései

A jóléti államok újraelosztó alrendszereinek egyike a társadalombiztosítási rendszer, azon belül is a nyugdíjrendszer. A társadalom tagjai számára ez a jóléti alrendszer életük két időszakában és két eltérő aspektusból releváns és fontos. Az egyik ilyen az aktív foglalkoztatottság időszaka, amikor az állampolgár a munkával eltöltött évek alatt – jó esetben – jogosultságot szerez a nyugdíj intézményére. Életének másik időszakában pedig, a nyugdíjkorhatár betöltése után jövedelemforrásként támaszkodik a nyugdíjra. Az első időszakban az adórendszeren keresztüli elvonások (járulékok) szempontjából, a másik időszakban pedig az állam által biztosított jövedelemtranszfer életszínvonalra gyakorolt hatása szempontjából válik fontossá a kérdés. A két időszak személyes érdekei, eltérő aspektusai ugyanakkor szemben állnak egymással. A munkával töltött évek időszakában a polgárnak az az érdeke, hogy kedvező adórendszer mellett tudjon adózni, azaz lehetőség szerint jövedelmének minél kevesebb részét vonja el az állam. Nyugdíjas korában ezzel szemben abban érdekelt, hogy a nyugdíjas lét beköszöntével, a lehető legjobb életszínvonalon tudjon élni, azaz a nyugdíja jövedelempótló képessége a lehető legmagasabb legyen.

A fentiekből következik, hogy a nyugdíjrendszert érintő döntések a politikusok és pártok megítélése szempontjából nagyon lényegesek, mivel a társadalom nagy tömegét érintik. Ezáltal a nyugdíjrendszerrel (illetve az arra közvetlen hatást gyakorló adórendszerrel) kapcsolatos változások nemcsak szakpolitikai döntések, hanem politikai döntések is. Ezt támasztják alá a magyar nyugdíjrendszeren végrehajtott változások mögött sok esetben megbújó motivációk.

Nemzetközi politikatudományi tapasztalatok azt mutatják, hogy legtöbbször államháztartási egyensúlytalanságokból fakadó kényszerítő okokra vezethetők vissza a jóléti intézményrendszeren tervezett/végrehajtott kedvezőtlen fogadtatású változtatások, reformok.

Ezek a negatív előjelű jóléti reformok leggyakrabban két érintett fél ellenállásába ütköznek. Az egyik maga az állampolgár, aki a jóléti alrendszerekben szerzett jogaiból nem szívesen enged. A másik érintett fél pedig a kormányzó oldal, melynek politikusai tisztában vannak azzal, hogy a jóléti alrendszerek szűkítése, visszavágása a választók büntetését hozza magával.²⁵

---

²⁵ Lásd: Bartha–Tóth 2013.

Ennek az ellenállásnak köszönhető, hogy a parametrikus változtatások gyakoriságával szemben, a nagy paradigmaticus változások sokkal ritkábbak, és leginkább csak különleges feltételek együttállása esetén válsulnak meg. Ilyen együttállások megfigyelhetők a magyar nyugdíjtörténet rendszerváltást követő alakulása során is, hiszen ebben az időszakban több paradigmaticus változtatás is történt, nem beszélve a lényegében folyamatos parametrikus változásokról.

6. A politika kihívásai a nyugdírendszer fenntarthatósága tekintetében – konklúziók és lehetséges irányok

Jóléti intézményrendszerünk az állam újraelosztó szerepére épül. Az állam ezt az újraelosztó szerepét, képességét akkor tudja jól gyakorolni, ha egy olyan egészséges ökoszisztéma veszi körül, melyben erre lehetősége nyílik, és ezzel a lehetőséggel élni is tud, akar. Ennek az ökoszisztémának az egymással kölcsönhatásban működő alkotóelemei a társadalom, a gazdaság, jóléti alrendszereink és a politika. A nyugdírendszer mint a jóléti társadalom egyik alrendszere a fenti kölcsönös hatások miatt feladatát kielégítően csak akkor képes ellátni, ha az említett ökoszisztéma harmonikusan működik körülötte. Ez különösen igaz az olyan felosztó-kirovó nyugdírendszerekre, amilyen magyar is.

Mint láhattuk, a magyar társadalom szerkezetének változása a statisztikai adatok alapján átalakulást mutat, harmóniája megbomlott. Képtelen újratemetni önmagát, fogy és elöregszik. Legkisebb struktúrája, a család került válságba. A reprodukcióhoz szükséges gyermekek születésének elmaradása visszahat a társadalom egészének egészségére és egyensúlyára, ez pedig egyre inkább negatívan befolyásolja a jóléti intézményrendszerünket, a gazdaságot és a politikát egyaránt. 2035 után a jelenlegi nyugdírendszerünk nem tudja eltartani önmagát, fenntarthatósága megbomlik. Költségvetési támogatásra fog szorulni, mely a költségvetés egyensúlyát fogja kikezdeni, és a nyugdíjak jövedelempótló képességét gyengíti majd, kitolja a nyugdíjkorhatárt és megnöveli a gazdaságilag aktív dolgozó réteg járulékelvonását. Ezek együttesen negatívan hathatnak majd vissza a fogyasztásra, a gazdaság teljesítményére, a munkaerőpiacra, az életszínvonalra, az időskori szegénységre és politikai értelemben az akkor éppen regnáló kormányokra. Ahhoz, hogy ez tompítható, hosszú távon (20-30 év után) esetleg orvosolható legyen, a társadalomnak – a következő években – az alábbi kihívásokat volna szükséges döntéseivel kezelni.

A legfontosabb terület a demográfia, melynek jelenlegi negatív tendenciái csak hosszabb távon, 20-30 éves viszonylatban fordíthatók meg. Kevés gyermek születik. A 2010 óta regnáló Orbán-kormányok erős családtámogatási rendszert építettek ki. Ennek eredményeképpen 2019-re a termékenységi ráta 1,49-es értékre növekedett (2009-ben az érték csak 1,32 volt). El kell érni, hogy ez az érték tartósan 2,1-re, vagy fölé emelkedjen. Ehhez hozzávetőlegesen 30 százalékkal kellene évente több gyermeknek születnie a jelenleginél.

A politika szereplői a demográfiai folyamatokat három irányból tudják pozitív irányba befolyásolni:

- Az elkövetkezendő kormányoknak a gyermekvállalás és család kérdéskörét kell sikerrel újrakeretezniük, a gyermekvállalással kapcsolatos közgondolkodás tekintetében kell komoly változást elérniük. A gyermekvállalás ne egyéni szabadságjogi kérdés legyen, hanem Andorka Rudolf szóhasználatával élve „közjósággként”, társadalmunk közös értékeként, a jövőnk fenntarthatóságának zálogaként tudjunk a gyermekvállalásra és az ennek helyet adó családra is tekinteni. A „mainstream” politikai retorikában a klíma kérdéskör mentén sokan pont elmentéses irányba tematizálják a közvéleményt.
- A társadalmi közgondolkodásban abban is változást kellene tudni elérni, hogy az első gyermek vállalásának időpontja a nőknél (2018-ban már 28,8 év, szemben az 1990-es 23 évvel) visszatolódjon a 20-as évek elejére, közepére, elősegítve a nagyobb létszámú családok létrejöttét, mivel az első gyermek vállalásának ideje erősen kihat az összes vállalt gyermek számára.
- A gyermekvállalás ösztönzőkön keresztüli elősegítése jelenleg is zajlik, eredményei is vannak, de az ideális termékenységi rátához nem elégségesek. A jelenlegi széles körű és Európában egyedülálló családtámogatási rendszert fenn kell tartani, és tovább kell erősíteni. Házasságban, a statisztikák szerint, több gyermek születik, mint azon kívül. Hogy a házasság „ne csak egy papír” legyen, az részben a házasság értékének visszaállításán keresztül lehetséges, de ahogy eddig is, a családtámogatási rendszer bizonyos elemeinek házasság meglétéhez kötése is járható útnak tűnik. Míg 2009-ben ezer főre vetítve 3,7 házasság kötött, addig 2019-ben ez az érték már 6,7 volt, mely legfőképpen a családtámogatási rendszer házassághoz is kötött feltételrendszerének köszönhető.

A gazdaság vitalitása a felosztó-kirovó nyugdíjrendszerünk működőképessége szempontjából kritikus, mivel a rendszer fenntarthatósága és

a nyugdíjak jövedelempótló képessége a befizetések milyenségén és a befizetők számosságán áll vagy bukik. A gazdaságilag aktív, foglalkoztatott járulékfizető réteg létszámát maximalizálni kell, azaz a munkanélküliséget a lehető legalacsonyabb szinten kell tartani, és minden munkaerő-tartaléket mozgósítani kell a gazdaságpolitikán keresztül. Erre azért lesz szükség, mert, mint korábban láthattuk, a 65+ éves korosztály aránya már 2030-ra – a mai 26 százalékról – 28 százalékra növekszik, míg a gazdaságilag aktív járulékfizetők aránya a jelenlegi 48 százalékról hozzávetőlegesen egy százalékkal csökkeni fog az elkövetkezendő tíz évben. Ahogy haladunk előre az években, ez negatív a tendencia erősödni fog. A 2010 óta regnáló Orbán-kormányok teljesítménye a foglalkoztatás területén a pandémia okozta válságig komoly eredményeket hozott,²⁶ hisz míg 2010-ben a munkanélküliség a KSH adatai szerint 11,3 százalék volt, 2019-ben 3,5 százalék.

Regionálisan mutatkoznak jelentősebb különbségek (Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Dél-Dunántúl), így a fejletlenebb régiókban a munkaerő-tartalék mozgósítható a régió fejlesztésén keresztül, valamint e régiók munkaerejének:

- mobilizálásán keresztül, fejlettebb régiók felé
- vagy a munkaerő logisztikájának megszervezésén és biztosításán keresztül, gazdasági erőközpontok felé.

Láthattuk a statisztikákban, hogy a születéskor várható élettartam, így a nyugdíjban eltöltött évek száma is jelentősen megnövekedett, és várhatóan további emelkedés elé nézünk.²⁷ Ahhoz, hogy ez kevésbé terhelje meg a nyugdíjrendszert, biztosítani kell majd, hogy a 65+ éves korosztály a munkaerőpiacon maradhasson, akarjon még maradni vagy képes legyen ott maradni. Mint láthattuk, 65 éves kor felett a férfiak várhatóan 6,8, míg a nők 7,6 évet tölthetnek el egészségben. Éppen ezért van még némi mozgástér, amíg munkaerejük hasznosítható. A társadalmat és a döntéshozókat az egyik legnagyobb kihívás a költségvetés oldaláról fogja érni. Ennek oka a jóléti intézményrendszer kiadási oldalának növekedése, egyrészt a nyugdíjrendszeren, másrészt az időseknek köszönhető egészségügyi ellátórendszer terhelésnövekedésén keresztül. Az előregedés magával hozza az adó- és járulékfizetők számának és arányának csökkenését. Az idősek számának és arányának növekedése ne-

---

²⁶ 2021. nyár végén már többen dolgoznak, mint a pandémia előtt.

²⁷ 1950-hez képest 2019-ben a férfiak 13, a nők pedig már 15 évvel élnek tovább.

gatív hatással lehet a fogyasztásra kisebb és speciális fogyasztói kosarak miatt, mely a gazdasági növekedést, végső soron pedig az állam bevételi potenciálját csökkentheti. Nyomás lehet a kormányzaton, hogy emelje az adó- és járulékszinteket vagy csökkentse a jóléti intézményrendszer kiadási oldalát. Az első a gazdasági növekedésre, az általános életszínvonalra, a munkaerőpiacra, így a fogyasztásra van negatív hatással. A másik az időskori szegénység és kiszolgáltatottság növekedését katalizálhatja és vele együtt a fogyasztás szűkülését eredményezi, mely ugyancsak visszahat a gazdaságra, a munkaerőpiacra, a fogyasztásra és az állam bevételeire. Az előregedés hatására az egészségügyi rendszer terhelése az idősök nagy száma és aránya miatt megnövekszik mind a kiadások, mind pedig humán ráfordítás tekintetében. Ha csak a korosztályok eltérő egészségügyi kiadásaiból indulunk ki, látható, hogy míg a 18–34 éves korosztály 52 százalékának nincsenek egészségügyi magánkiadásai, addig a 65 évnél idősebbek esetében ez az arány csak 13 százalék.²⁸ Az idősök szélesedő csoportja – gondozásuk, ellátásuk tekintetében – is kihívás elé állítja a jövő társadalmát. A nyugdíjrendszerünk egyensúlya 2035 után, a Ratkó-unokák nyugdíjazásának időszakában pénzügyi szempontból is megbomlik a negatív demográfiai folyamatok okán. Szükség lesz az egyensúly visszaállításának pénzügyi szempontból történő orvoslására, melyre alkalmasak lehetnek a parametrikus változtatások. Ugyanakkor, mivel a rendszer problematikájának gyökere demográfiai jellegű, elkerülhetetlenül fog válni a rendszer párhuzamos paradigmatis reformja is. Nemzetközi kutatások szerint a jelenlegi felosztó-kirovó nyugdíjrendszer a gyermekvállalást negatívan befolyásolta, hiszen a jelenlegi nyugdíjrendszerben a jogosultság megszerzéséhez a gyermekvállalás semmilyen módon nem feltétel. Annak ellenére alakult így, hogy a rendszer fenntarthatóságának egyik alappillére a nyugdíjakhoz szükséges illetéket kitermelő generációnak a számossága. Ennek megfelelően a politikai döntéseknek két kihívást kell kezelniük a következő években:

- Nyugdíjrendszerünk pénzügyi egyensúlyának megteremtéséhez szükséges lesz a nyugdíjkorhatár megemlése, a nyugdíjjárulékok növelése. Nagy valószínűséggel elkerülhetlenné válik a jelenlegi nemzetközi összehasonlításban is gálans nyugdíj-helyettesítő ráta csökkentése, a nyugdíjak színvonalának visszavágása. Emiatt az öngondoskodásnak újra előtérbe kell kerülnie, hogy az időskori szegénység a nyugdíjas évek során elkerülhető legyen. Ennek az előtakarékosági formának

---

²⁸ KSH 2013.

az ösztönzése és szükségességének tudatosítása az állam feladata lesz, azért, hogy az érintettek kellően fel tudjanak készülni a nyugdíjas évekre.

- Paradigmatikus reformra is szükség lesz, mely szemléletét tekintve nem pénzügyi jellegű, hanem a probléma gyökerére, a negatív demográfiai folyamatokra fókuszál. Olyan szemléleti változás szükséges, melyben a nyugdíjjárulék egyfajta, a gyermeket nevelő szülők által megelőlegezett humántőke-beruházás költségeinek törlesztése, nem pedig a befizetett biztosítási járulék hozadéka.²⁹

---

²⁹ Lásd: Botos 2018, 2020.

Irodalom

A Good Life in Old Age, Monitoring and Improving Quality. In *Long Term Care*. OECD/European Commission, June 2013.

Az idősező korcsoport munkavállalását meghatározó stratégiai tényezők Európában és Magyarországon 2017: *Opus et Educatio* <http://opuseteducatio.hu/index.php/opusHU/article/view/225/376> (letöltve: 2021. szeptember 18.).

Bajkó Attila – Maknics Anita – Tóth Krisztián – Vékás Péter 2015: A magyar nyugdíjrendszer fenntarthatóságáról. *Közgazdasági szemle*, LXII. évf., december, 1229–1257.

Bartha Attila – Tóth András (MTA) 2013: A magyar nyugdíjrendszer változásai politikatudományi perspektívából. *Politikatudományi szemle*, 22. évf., 4. sz., 161–183.

Bauer Béla – Déri András – Szabó Andrea 2019: *Az 55 évesek és idősebbek Magyarországon*. Századvég Politikai Iskola Alapítvány (kézirat).

Berki Tamás – Palotai Dániel – Reiff Ádám, MNB 2016: A következő 20 évben nincs gond a nyugdíjrendszer fenntarthatóságával https://www.napi.hu/magyar_gazdasag/meg_husz_evig_nem_lesz_gond_a_magyar_nyugdijrendszerrel.618512.html (letöltve: 2021. március 27.).

Botos József – Botos Katalin 2011: A kötelező nyugdíjrendszer reformjának egy lehetséges megoldása: pontrendszer és demográfia. *Pénzügyi Szemle*, 2, 157–165.

Botos József – Botos Katalin 2020: Nyugdíjrendszer a változó társadalomban. *Pénzügyi Szemle*, 1, 7–22.

Botos Katalin 2018: Az előregedő társadalom problémái. *Polgári Szemle*, 14. évf., 4–6. sz., 95–104.

Czeglédi Tibor – Simonovits András – Szabó Endre – Tír Melinda 2016: A nyugdíjba vonulási szabályok Magyarországon – nyertesek és vesztesek. *Közgazdasági Szemle*, LXIII. évf., december, 1261–1288.

Cseh-Szombathy László 1976: A nyugdíjasok időfelhasználása. In Falussy Béla (szerk.): *A szabadidő szociológiája*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Dányi Dezső 2000: Demográfiai átmenetek (Valóság tudomány, politika). *Demográfiai Szemle*, 43. évf., 236–251. <https://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/view/199/325>

Dénes Attila 2008: Tartalék a mára – időskorúak pénzkezelési szokásai. In Grábics Ágnes (szerk.): *Aktív időskor – tanulmánykötet*. Budapest, KSH–SZMM, 114.

Dobossy Imre – S. Molnár Edit – Virágh Eszter 2003: Öregedés és társadalmi környezet. In *Demográfiai Portré 2011*. Budapest, KSH NKI.

Dr. Lakatos Miklós 2000: *Családi kapcsolatok és fizikai aktivitás szerepe az időskorúak életében*. Budapest, KSH.

Giczi Johanna 2008: A szubjektív jólét időskorban. In Grábics Ágnes (szerk.): *Aktív időskor – Tanulmánykötet*. Budapest, KSH–SZMM, 99–110.

Gyarmati Andrea 2011: Nagyszülők és unokák. Az intergenerációs kapcsolatok jellege és változása. *Kapocs*, X. évf., 4. sz., december.

Harcza István – Monostori Judit 2012: Családi struktúrák az életciklusban. In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport, 2012*. Budapest, TÁRKI, 65–90.

Hinrichs, Karl 2021: *Recent pension reforms in Europe: More challenges, new directions. An overview*. Bremen, University of Bremen, SOCIUM – Research Center on Inequality and Social Policy. The Authors. Social Policy & Administration published by John Wiley & Sons Ltd. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/spol.12712> (letöltve: 2021. április 2.).

Huszár Ákos 2008: Időskorú háztartások fogyasztási szerkezete. In Grábics Ágnes (szerk.): *Aktív időskor: tanulmánykötet a 2008. április 3-án megrendezett Aktív öregedés konferencia előadásaiból*. Budapest, 129–144. Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Központi Statisztikai Hivatal.

Illés Sándor 2008: Szubjektív vélekedés a sikeres öregedésről. In Grábics Ágnes (szerk.): *Aktív időskor – Tanulmánykötet*. Budapest, KSH–SZMM, 70.

Keszthelyiné dr. Rédei Mária 2004: Az időskorú háztartások fogyasztási színvonala és szerkezete (a KSH Háztartási Költségvetési felvételeinek adatai alapján) In Giczi Johanna – Sághe Gábor (szerk.): *Az időskorúak helyzete a kilencvenes években Magyarországon*. Készült a KSH „Időskorúak Magyarországon” című projektjének keretében. Budapest, KSH, 143–174.

Losoczi Ágnes 1994: A változó múltak jelenidejében. In *Esély füzetek 2. Kötet az öregekről*, 9–46.

Monostori Judit 2008: Korai nyugdíjba vonulás – okok és következmények. In *Életünk fordulópontjai – Műhelytanulmányok 7*, KSH NKI.

Óri Péter – Spéder Zsolt (KSH) 2020: Folytonos átmenet: Magyarország népesedése 1920 és 2020 között. *Statisztikai Szemle*, 481–517. https://www.ksh.hu/statszemle_archive/all/2020/2020_06/2020_06_481.pdf (letöltve: 2021. november 12.).

Péter Ákos – Németh Erzsébet – Vargha Bálint Tamás 2020: A nyugdíjrendszer fenntarthatósága, kockázatok és lehetőségek. *Pénzügyi Szemle*, különszám, 2, 57–81.

Salamin Pálné 2004: Az idősek megélhetési viszonyai (a 2002. Évi háztartási költségvetési felvétel adatainak tükrében). In Giczi Johanna – Sági Gábor (szerk.): *Az időskorúak helyzete a kilencvenes években Magyarországon*. Készült a KSH „Időskorúak Magyarországon” című projektjének keretében. Budapest, KSH, 123–141.

Salamin Pálné 2008: Nyugdíjasok szegénységi kockázata Magyarországon és az Európai Unióban. In Grábics Ágnes (szerk.): *Aktív időskor – Tanulmánykötet*. Budapest, KSH–SZMM.

Simonovits András 2006: A magyar nyugdíjrendszer. Jelenlegi helyzet, előrejelzés és tennivalók. In *Előmunkálatok a társadalmi párbeszédhez – A Gazdasági és Szociális Tanács felkérésére készített tanulmányok*. Gazdasági és Szociális Tanács, 140–149.

Simonovits András – Tír Melinda 2018: *A Nők 40 program dilemmái – Munkaerőpiaci Tükör*. Budapest, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, 197–201.

Spéder Zsolt 2014: Gyermekszám (szcenáriók) – Az új családmódel kontúrjai. In Spéder Zsolt (szerk.): *A család vonzásában – Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére*. Budapest, KSH NKI.

Tárkányi Ákos 2008: A második demográfiai átmenet néhány főbb tényezője a fejlett világban és Magyarországon. *Demográfia*, 51. évf., 4. szám, 406–440.

Viszkievicz András 2011: *Egyéni számlás öregségi nyugdíjrendszer Magyarországon – A svéd modell alkalmazásának lehetőségei*. Műhelytanulmány. Budapest, Századvég Gazdaságkutató Zrt.

Statisztikák és KSH-tanulmányok

- KORFA 2013: *Népesedési hírlevél, a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet kiadványa demográfiai kérdésekről – Magyarország népességének várható alakulása 2060-ig*. Szeptember, XIII. évf., 4. sz. <https://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/korfa/article/view/730/194> (letöltve: 2021. március 6.).
- Központi Statisztikai Hivatal 2021: *Interaktív korfák 1870–2060 (interaktív grafikon)*. <https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html>

- Központi Statisztikai Hivatal 2019: *A születések és a termékenység irányzatai és demográfiai jellemzői*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/szuletések_termekenység/index.html (letöltve: 2021. március 2.).
- Központi Statisztikai Hivatal 2020: *Születéskor várható átlagos élettartam, átlagéletkor*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_éves/i_wdsd008.html (letöltve 2021. február 26.).
- Központi Statisztikai Hivatal 2020: *Népesség, népmozgalom 1900–2019* https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html?down=589 (letöltve: 2021. február 26.).
- Központi Statisztikai Hivatal 2020: *Társadalombiztosítás, szociális ellátás (1960–)*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_fsp001.html (letöltve: 2021. március 1.), 1–4.
- Központi Statisztikai Hivatal 2020: *Magyarország 2019*. 127–141.
- Központi Statisztikai Hivatal STADAT. www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0002.html és https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0004.html (letöltve: 2021. november 16.).
- Mikrocenzus 2016: Budapest, KSH, 2017. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_3.pdf
- Népszámlálás 2011: Budapest, KSH, 2013.
- OECD DATA 2018: *Net Pension Replacement Rates*. <https://data.oecd.org/pension/net-pension-replacement-rates.htm> (letöltve: 2021. április 1.).

Kökény László – Zenovitz Lili
*A klímaváltozással kapcsolatos
lakossági attitűdök
és az egyéni hozzájárulási szándék
vizsgálata Magyarországon*

Bevezetés

AZ Európai Bizottság az elmúlt években több nagyszabású, a közö-
ség dekarbonizációs¹ törekvéseinek fokozását célzó javaslatcso-
magot is előterjesztett. Ezek közül a legfrissebb, úgynevezett „Fit for 55”
csomag a karbonkibocsátás visszaszorítását egy új, lakosságot terhelő
szén-dioxid-kvótarendszer bevezetésével kívánna megvalósítani. A közel-
múltban nyilvánosságra hozott csomagról azonban éles viták várhatók,
mert bár viszonylagos konszenzus van a tagállamok között azzal kapcso-
latban, hogy a környezet védelme szükségzerű és kiemelt feladat, az ah-
hoz szükséges eszközökről megoszlanak a vélemények.

Az ilyen és ehhez hasonló kezdeményezések azért lehetnek problémá-
sak az emberek számára, mert olyan területeken terhelnék meg a háztar-
tások kiadásait (például üzemanyag-fogyasztás, villamosenergia-haszná-
lat), amelyek esetében nem tudnak alkalmazkodni, rugalmasan reagálni.
Ez a rugalmatlanság azt jelenti, hogy hiába nőnek meg az árak az adókon
keresztül valamekkora arányban, a fogyasztást nem fogják tudni hason-
ló arányban csökkenteni a lakosok. Az ingatlant fel kell fűteni, az ételt
meg kell melegíteni, és sok esetben a személygépjárművet is kényszerből

---

¹ A dekarbonizáció az energiaellátás szén-dioxid- vagy karbonintenzitásának, vagyis az egy-
ségnyi elsődleges energiafelhasználásra jutó szén-dioxid-kibocsátásnak a csökkentését jelen-
ti (Smil 2010).

(például a lakhely és a munkahely közötti ingázásra) használják a családok, így nem tudják drasztikusan csökkenteni fogyasztásukat. Mindez pedig azt eredményezné, hogy megnövekednének az európai háztartások kiadásai, és például Magyarországon érvényét vesztené a 2013-ban bevezetett és azóta sikeresen működő energiaár-szabályozási program (ún. rezsicsökkentés) eredménye. Az említett csomagok ezen túl szorgalmazták az egyes energiatermelők, mint például a nukleáris erőművek kivételét is. Ezen döntés a karbonadó bevezetéséhez hasonlóan szintén ár-növekedést eredményezhet a lakosság számára, hiszen az atomerőművek bizonyulnak jelenleg a leghatékonyabb és a legkedvezőbb ár-érték arányú termelőknek.²

Az árérzékenység azonban nem magyar specifikum. Például 2012-ben kutatás készült a megújuló erőforrásból származó energia többletdíjának kifizetési szándékát illetően a szlovén lakosság körében, amely során 450 főt kérdeztek meg, kvantitatív módszerrel. Az elemzés rámutat, hogy leginkább a háztartás bevételével és méretével van összefüggésben az, hogy kinek mekkora a hajlandósága a megemelkedett áramdíjak kifizetésére. Minél nagyobb egy háztartás, illetve minél alacsonyabb jövedelemmel rendelkezik, annál elutasítóbb a megújuló erőforrások használata miatt megemelkedett „rezsídíjak” kifizetésével szemben. Ez az attitűd tehát főként anyagi szempontok által vezérelt, nincsen összefüggésben a lakosság környezettudatosságának mértékével, sem az egyes klímavédelemi törekvések ismeretével.³ Olaszországban 2014-ben a megkérdezettek (1019 fős minta, amely reprezentatív az ország demográfiai jellemzői alapján) a háztartásuk havi jövedelmének körülbelül az egy százalékát áldozták fel átlagosan a megújuló erőforrásokból megtermelt energia többletköltségeinek megfizetésére. Az idézett tanulmányban megjegyzik azt is, hogy mindez abban az esetben lenne csak igaz, ha az olasz villamosenergia-termelésnek már 26,4 százalékát adnák a megújuló erőforrások.⁴ Egy lengyelországi kvantitatív kutatás 2020-ból rámutat, hogy a háztartásoknak muszáj rugalmasnak lenniük az energiaárakkal szemben arra vonatkozóan, hogy kiegyenlítődjön a napközbeni villamosenergia-keresleti görbéjük, és jobban menedzselhetőek legyenek a fogyasztási csúcsidőszakok és a mélyvölgyek.⁵ Ez utóbbival szemben azonban fontos megjegyezni, hogy

---

² Karakosta et al. 2013; U.S. Energy Information Administration 2021.

³ Zorić–Hrovatin 2012.

⁴ Bigerna–Polinori 2014.

⁵ Andruszkiewicz et al. 2020.

nemcsak az árazásra lehet koncentrálni a rugalmasság során, hanem a fogyasztás átütemezésére törekvő hozzáállásra is. Ez a fajta hajlandóság egy 2020-ban publikált magyarországi reprezentatív kutatás eredményei alapján megfigyelhető a magyar háztartásoknál. A kutatás további eredménye, hogy a fogyasztás átütemezésének egyik ösztönzője a háztartások számára pont az anyagi megtakarítás elérése, és nem az árak megemelése.⁶

Nem törvényszerű azonban, hogy a fogyasztók elszenvedői legyenek egy-egy hatósági szabályozásból fakadó többletköltségnek. Egy nemzetközi kutatásban⁷ bebizonyították, hogy 2010 után a magyarországi villamosenergia-szolgáltatók a rezsicsökkentési politika hatósági árszabályozása miatt fellépő profitvesztéséget nem hárították át a lakosságra. Ezzel szemben, amikor 2010 előtt liberalizált volt az energiapiac, különösen a 2008 és 2010 közötti időszakban, a szabadpiaci feltételeknek köszönhetően a piaci erővel rendelkező energiavállalatok kiemelkedően magas profitjukat a magyar háztartásokkal fiztették meg.

Tanulmányunk fókuszában a magyar lakosság klímaváltozással kapcsolatos attitűdjei állnak. Ezenfelül azt vizsgáljuk, hogy a magyar emberek hogyan viszonyulnak az energiaszámladíj-emelési kérdésekhez, illetve mennyire érzik magukat érintettnek a klímaváltozással kapcsolatos feladatok terén, ezáltal pedig milyen affinitást mutatnak a környezetvédelmi többletköltségek megfizetéséhez. A kérdés relevanciáját a bevezető elején taglalt európai bizottsági hozzáállás adja, amely elsősorban a lakosokra terhelné az energiafogyasztás mérséklésének többlet díjait a környezetvédelem kérdésének megoldása során. Továbbá írásunk újdonsága az, hogy rámutat: a lakossági ár rugalmatlanság egy kritikus elem a környezetvédelmi intézkedések során, és ajánlást teszünk arra vonatkozóan, hogy milyen esetekben nem működik ez a megközelítés. Bemutatjuk, hogy milyen más klímavédelmi tevékenységek jellemzik a magyar háztartásokat, amelyek egyébként a kiadásaikra is hatással vannak. Végül a tanulmányból az is kiderül, hogy mely területeken rugalmasabbak a többletköltségek megfizetésével kapcsolatosan a háztartások.

Jelen tanulmány a bevezetőt leszámítva négy fő szekcióból és egy bevezető módszertani fejezetből áll. A módszertani fejezet után a harmadik fejezetben bemutatjuk az általános klímavédelmi kérdésekkel kapcsolatos lakossági attitűdöket. A negyedik szakaszban részletezésre

---

⁶ Kókény–Hortay 2020.

⁷ Szőke et al. 2021.

kerülnek a természet óvásához történő egyéni hozzájárulás jellemzői. Az ötödik szekcióban zárjuk a kvantitatív eredmények bemutatását az egyének tényleges klímavédelmi tevékenységeivel, vagyis azzal, hogy a megkérdezettek mit tesznek a környezet védelméért. A hatodik fejezetben pedig a kutatás fő eredményei kerülnek összefoglalásra.

1. A kutatás módszertana

A Századvég Konzorcium 2021 júliusában komplex (kvantitatív és kvalitatív) módszertanú kutatást végzett, amely során feltérképezésre kerültek a felnőtt magyar lakosság klímaváltozásról, klímavédelemről alkotott attitűdjei. A kvalitatív kutatás során hat online fókuszcsoportos interjút készítettünk, melyek közül két csoport budapesti lakosokkal készült, a továbbiak szolnoki, debreceni, győri és székesfehérvári résztvevőkkel zajlottak. A kvalitatív eredmények jelen tanulmányban a szűkös keretek miatt nem kerülnek bemutatásra.

A kutatás kvantitatív szakasza 2021. július 1. és 15. között zajlott 1006 véletlenszerűen kiválasztott felnőtt korú magyar személy bevonásával, CATI (*Computer Assisted Telephone Interviewing*) módszerrel. A minta a legfontosabb szociodemográfiai tényezők (nem, életkor, iskolai végzettség, településtípus) mentén reprezentatív a magyar felnőttkorú lakosságra nézve. Az elemzésben közölt adatok legfeljebb plusz-mínusz 3,1 százalékponttal térhetnek el a mintavételből fakadóan attól az eredménytől, amit az ország összes felnőtt lakosának megkérdezése eredményezett volna.

2. Általános klímavédelmi attitűdök

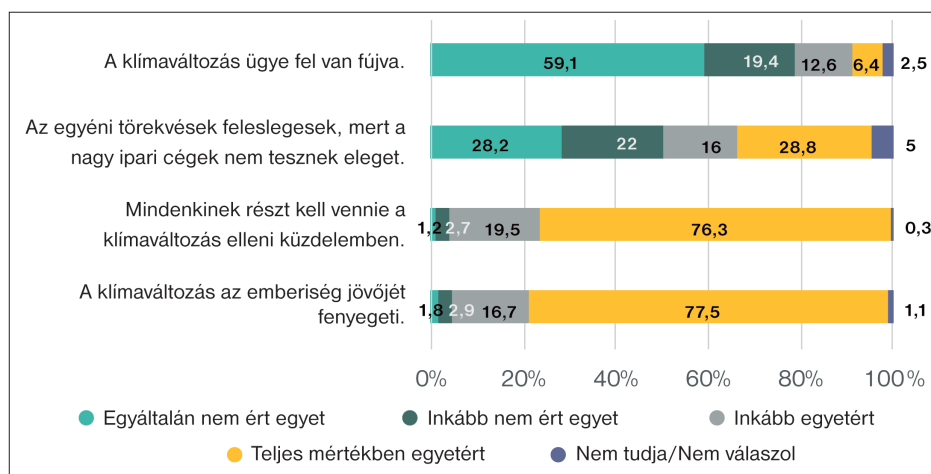
A kutatás során a válaszadók a klímaváltozáshoz való viszonyulását attitűdállításokkal mértük. Arra kértük a kitöltőket, hogy értékeljék többek közt, mennyire érzik súlyosnak a problémát, miként vélekednek saját tájékozottságukat illetően, illetve érzik-e saját felelősségüket az ügy kapcsán (1. ábra). Az eredmények alapján a lakosság döntő többsége (94,2 százalék) úgy véli, hogy a klímaváltozás fenyegetést jelent az emberiség jövőjére. Szintén igen jelentős (95,8 százalék) azok aránya, akik úgy gondolják, hogy mindenkinek részt kell vennie a klímaváltozás elleni küz-

delemben, a közös teherviselésre vonatkozó attitűd több ízben megnyilvánul a kutatás eredményeiben. A felsorolt állítások közül tehát azzal a kettővel értett egyet a lakosság igen jelentős része, amely prioritásként kezeli a problémát. Azt feltételezhetjük, hogy a lakosság tudatában van a problémának, emellett közös ügyként tekint a megoldására.

A legmegosztóbb állítás az volt, amely az egyéni törekvések és a nagy ipari cégek tevékenységeinek súlyát mérte össze („Az egyéni törekvések feleslegesek, mert a nagy ipari cégek nem tesznek eleget.”), 44,8 százalék vélekedett úgy, hogy igaz, és 50,2 százalék nem értett egyet ezzel az állítással. Az eredmény alapján megállapítható, hogy a válaszadók nem gondolják, hogy az egyéni felelősség egyértelműen kizárható, de erőteljesen megjelenik az, hogy inkább a nagy ipari cégeknek is a feladatát képeznek ezen törekvések. Érzékelhető, hogy a klímavédelem fontosságát kétségbevonó kijelentéssel jelentősen kevesebben értettek egyet (19 százalék) a megkérdezettek közül.

1. ábra: Ön mennyire ért egyet az alábbi állításokkal? (%)

FORRÁS: SZÁZADVÉG-GYŰJTÉS

A magyar lakosság 73,7 százaléka érdeklődik a klímaváltozás iránt, közülük intenzívebben 21,9 százalék. A válaszadók negyede (26,1 százalék) nem mutat érdeklődést a klímaváltozás témáját iránt. Saját bevallásuk alapján a megkérdezettek harmada (36,4 százalék) szokott folyamatosan vagy gyakran informálódni a témában. 33,5 százalék ritkán és 30,1 százalék havonta, annál ritkábban vagy egyáltalán nem szokott a klímaváltozás témájában információt gyűjteni.

Az 1. ábrán látható volt, hogy a megkérdezettek érzik a saját felelősség súlyát a klímavédelem érdekében. Kutatásunkból kiderült, hogy a magyar lakosok 37,5 százaléka úgy véli, hogy a lehetőségeihez képest eleget tesz a környezetvédelméért, míg 18,1 százalék érzi azt, hogy lehetőségeihez képest sokkal, és 43,5 százalék érzi, hogy valamivel többet tehetne érte. Azok, akik nem tesznek eleget – saját bevallásuk szerint –, ennek okaként anyagi indokokat jelöltek meg legnagyobb arányban (40,2 százalék), illetve a lakosok közel harmada számára pluszterőfeszítést igényelne, ha többet tenne a környezetvédelméért.

Adatfelvételünk során 1-től 5-ig terjedő skálán mértük, hogy a kérdezettek mennyire látják reménytelennek, illetve reményteljesnek a klímaváltozás jelenlegi helyzetét, mely során az 1-es érték felelt meg a reményvesztettség legfelső szintjének, míg az 5-ös érték jelentette a legpozitívabb tartalmú „reménykedek” válaszlehetőséget. A megkérdezettek kétharmada (66,6 százalék) reménykedik, míg csupán 12,7 százalék érzi reményvesztettnek magát. Az átlagos érték 3,98, ami azt jelenti, hogy a megkérdezettek inkább reménykednek a klímaváltozással kapcsolatban. Az átlagosnál szignifikánsan magasabb értékkel rendelkeznek, tehát még jobban reménykednek a klímaváltozás kapcsán a negyven év feletti, a Budapesten kívül élők, illetve a rosszabb anyagi helyzetben lévők. Ők azok, akik a leginkább pozitívak a kérdéssel kapcsolatban.

3. A hozzájárulási szándék vizsgálata

Kutatásunk során arra is választ igyekeztünk kapni, hogy a válaszadók jövedelmük hány százalékát szánják a klímavédelem támogatására éves szinten adó formájában. A lakosok negyede (26,8 százalék) nem szánna erre a célra semekkora összeget. Ennek okaként azt jelölték meg a legmagasabb arányban, hogy úgy vélik, nem az adózóknak kellene finanszírozniuk a klímavédelmet (32,4 százalék), míg 30 százalék attól tart, hogy valójában nem erre a célra költenék ezt az összeget. Minden második válaszadó (51,1 százalék) 1–5 százalékot szánna erre a célra, 6–10 százalékot pedig 13,5 százalék. Több mint 10 százalékot a válaszadók 5,2 százaléka fizetne. Az átlagnál nagyobb arányban nem fizetnének semekkora összeget erre a célra a rossz vagy közepes jövedelmi helyzetben lévők, a vidéki városokban élők, illetve a negyven év feletti.

Több európai ország esetében bebizonyosodott, hogy a megújuló energiaforrásból származó villamosenergia-termelés növelheti az eddigi ener-

giaárakat, ami a lakossági energiaköltségek összegén is megmutatkozhat. A megújuló energiaforrásból származó villamosenergiáért a magyarok ötöde (21,9 százalék) fizetne 1–5 százalékkal többet, 14,4 százalék pedig 6–10 százalékkal. E ponton tetten érhető tehát a szakirodalomban említett árérzékeny attitűd, hiszen a lakosság 43,3 százaléka nem fizetne semennyivel többet a megújuló energiaforrásból származó villamosenergiáért, 10 százaléknál többet pedig a magyarok 6,6 százaléka lenne hajlandó kiadni. Az átlaghoz képest magasabb arányban válaszolták a negyven év felettiak, a Budapesten kívül élők és a közepes vagy rossz anyagi helyzetben lévők, hogy nem fizetnének semennyivel sem többet a megújuló energiaforrásból származó áramért (1. táblázat).

1. táblázat: Megújuló energiaforrásból származó áramért való többletfizetés mértéke demográfiai bontásban

		1-5%	6-10%	11-20%	Több mint 20%	Nem fizetnék semennyivel többet	Nem tudja/ Nem válaszol
	Átlag	21,9%	14,4%	3,3%	3,3%	43,3%	11,1%
Életkor	18-29	25,6%	20,5%	5,7%	6,3%	35,8%	6,3%
	30-39	26,3%	18,7%	5,3%	4,1%	39,8%	5,8%
	40-49	19,0%	12,7%	10,1%	4,2%	47,6%	6,3%
	50-59	19,9%	11,3%	6,0%	1,3%	49,7%	11,9%
	60+	20,5%	11,0%	4,4%	1,6%	43,8%	18,6%
Településtípus	Budapest	26,8%	19,6%	11,7%	3,9%	31,8%	6,1%
	Megyeszékhely, megyei jogú város	20,8%	13,3%	3,5%	4,6%	46,2%	11,6%
	Város	22,6%	11,6%	4,8%	3,4%	46,0%	11,6%
	Község, falu, tanya	18,8%	15,4%	6,0%	1,7%	45,0%	13,1%
Anyagi helyzet	Rossz	27,4%	6,0%	8,3%	2,4%	45,2%	10,7%
	Közepes	21,1%	13,9%	6,3%	3,5%	44,2%	10,9%
	Jó	22,1%	18,5%	5,2%	3,0%	41,0%	10,3%

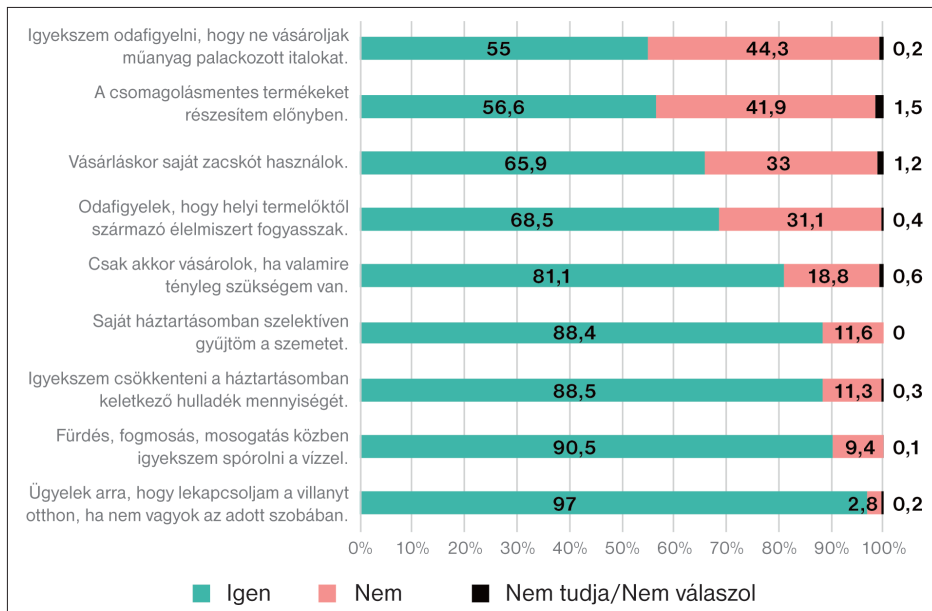
FORRÁS: SZÁZADVÉG-GYŰJTÉS

Az 1. táblázatból az is kiderül, hogy a többség inkább 1–5 százalékkal fizetne többet az áramért, ha azt megújuló energiaforrások termelik. Az anyagi helyzet némileg befolyásoló, de a leginkább a kor és a településtípus határozza meg a többletfizetés szándékának mértékét. Az eredmények alapján elmondható, hogy a magyar lakosság körében is a jövedelem dönti el a kérdést, ugyanis azoknál, akik önálló költségvetési döntést nem hoznak, a többletköltségek kifizetésével kapcsolatban

affinitást figyeltünk meg. Ez abban mutatkozik meg, hogy míg a tanulók 18,1 százaléka nem fizetne semennyivel sem többet, addig ez az arány az aktívan dolgozók körében 44,3 százalék. Ezzel párhuzamosan a tanulók 29,2 százaléka 1–5 százalékkal, 31,9 százaléka 6–10 százalékkal és 12,5 százaléka több mint 10 százalékkal fizetne többet, miközben ugyanezen arányok az aktívan dolgozók körében, ugyanebben a sorrendben 21,1 (1–5 százalék), 14,3 (6–10 százalék) és 7,8 (több mint 10 százalék) százalék. Összehasonlítva a két anyagi hozzájárulás témáját boncolgató kérdést, a lakosság magasabb arányban szánna valamilyen összeget a klímavédelem támogatására havi szinten jövedelméből, mint hogy többet fizessen a megújuló energiaforrásból származó elektromos áramért. Az eddigi eredmények alapján láthatjuk, hogy bizonyos része a lakosságnak szánna akár közvetlen többletkiadást is olyan esetekben, ahol nincsen a fogyasztását tekintve választási lehetősége (áramdíj) a környezetvédelem szempontjából. Vannak azonban olyan területek is, ahol kisebb vagy minimális anyagi ráfordítással tesznek többet az emberek a természet óvásáért.

A felsorolt környezetkímélő magatartásformák közül (2. ábra) az áramfogyasztás mérséklésére vonatkozó állítással értettek egyet a leg-

2. ábra: Igazak-e Önre az alábbiak? (%)

FORRÁS: SZÁZADVÉG-GYŪÍTÉS

többen (97 százalék). Az áram mellett a vízzel való spórolás is fontos a válaszadók számára (90,5 százalék), valamint a háztartási hulladék mértékének csökkentése (88,5 százalék) és a szelektív hulladékgyűjtés (88,4 százalék) is nagy többségükre jellemző környezettudatos magatartásforma. Még az olyan tevékenységek is többségre tettek szert, amelyek növelhetik a kiadásokat (helyi termelőktől történő vásárlás, műanyagmentes palackok vásárlása). Ez azt jelentheti, hogy vannak olyan kisebb területek, ahol az emberek rugalmasabban tudnak választani a vásárlási opciók között (akár a vásárlás elhagyásával is, szemben a villamosenergia-használattal, felfűtéssel), így rugalmasabban tudják az ártöbbletet is elfogadni.

Mindezen eredményeket érdemes azonban némileg fenntartással kezelni, hiszen az emberek hajlamosak arra, hogy felülbecsüljék az adott cselekvés gyakoriságát, illetve tekintettel arra, hogy – mint arról már fentebb is említést tettünk – az utóbbi években a klímavédelem nagy sajtófigyelmet kapott, az az érzés ébredhet bennük, hogy a társadalom a klímakímélő magatartásra való törekedést diktálja a számukra, tehát ennek igyekeznek megfelelni a válaszadás során is. Az azonban megállapítható, hogy a leginkább üzött tevékenységek a klímakímélő mivoltuk mellett költségcsökkentést is eredményezhetnek. Így érdemes megfontolni, hogy a környezetvédelmi kérdéseket inkább ebben a dimenzióban ösztönözzék.

4. A környezet védelme a mindennapokban

Összesítettük, hogy a válaszadók az előbb felsorolt állítások közül (klímavédelmi erőfeszítések) mennyit tartottak igaznak magukra nézve. Ezek alapján a magyar felnőtt lakosság kifejezetten aktívnak mutatkozik a klímavédelmi törekvéseit tekintve, 83,2 százalékuk legalább hat állítást tartott igaznak önmagára nézve a kilencből. Az átlagosan végzett tevékenységek száma egy főre vetítve 6,91 (szórás 1,63, módusz 8). Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy ez esetben is érvényes lehet az előzőekben említett torzítás.

A korábbi eredményekhez képest, ahol a szándékról kérdeztük a válaszadókat, a ténylegesen végzett tevékenységek száma azoknál magasabb, akik kisebb többletköltséget fizetnének a környezetvédelem érdekében (lásd korábbi fejezetek). Jellemzően a negyven év feletti, kistelephelyen élők, közepes vagy rossz anyagi helyzetben lévők végeznek több tevékenységet az előzőekben felsoroltak közül.

2. táblázat: A környezetvédelmet támogató végzett tevékenységek száma demográfiai bontásban

	Átlag	6-nál kevesebb 16,8%	6 19,5%	7 22,5%	8 23,1%	9 18,1%
Életkor	18-29	26,4%	21,9%	21,9%	14,6%	15,2%
	30-39	24,0%	18,7%	19,9%	19,3%	18,1%
	40-49	14,3%	20,1%	28,0%	20,1%	17,5%
	50-59	17,8%	23,7%	15,8%	29,6%	13,2%
	60+	8,5%	16,1%	24,3%	28,7%	22,4%
Településtípus	Budapest	16,1%	18,3%	33,9%	18,3%	13,3%
	Megyeszékhely, megyei jogú város	17,4%	20,9%	22,1%	25,6%	14,0%
	Város	17,7%	21,4%	18,6%	22,8%	19,4%
	Község, falu, tanya	16,1%	17,1%	20,4%	25,4%	21,1%
Anyagi helyzet	Rossz	10,6%	18,8%	25,9%	24,7%	20,0%
	Közepes	15,8%	19,8%	20,4%	27,1%	16,9%
	Jó	21,5%	18,5%	26,7%	13,3%	20,0%

FORRÁS: SZÁZADVÉG-GYŰJTÉS

Ezen eredmények két elemre vezethetők vissza. Az egyik, hogy jellemzően a felsorolt tevékenységek kiadáscsökkentéssel is járnak a környezetvédelmi előnyök mellett, míg a többletköltség kifizetésének konkrét kérdése kiadásnövekedést jelentene. Emiatt lehet ez a fordított korreláció a többletköltség kifizetésének szándéka és a végzett környezetvédő tevékenységek száma között. A másik indok a pragmatizmus lehet, miszerint a vidéken élők, illetve az aktívan dolgozók sokkal közvetlenebbül találkoznak az olyan tevékenységekkel, amelyek ténylegesen védhetik a környezetet, illetve amely tevékenységek csak költségtöbblettel járnak kevesebb járulékos haszon mellett. Éppen emiatt fontos a méltányosság és a szennyező fizet elvének kérdése, miszerint ne a lakosok fizessék meg a többletköltségeket, hanem a nagy szennyezők (multinacionális cégek, nagy ipari vállalatok). Ezt támasztja alá az is, hogy a válaszadók 60,1 százaléka a nagy ipari és a multinacionális cégeket hibáztatja a klímaváltozás miatt, miközben 4,8 százalékuk tartja elsődlegesen az egyént felelősnek. Abban azonban már fele-fele az arány, ahogy azt korábban mi is taglaltuk, hogy az egyéni hozzájárulás nem elhanyagolandó tényező a klímavédelem ügyében, döntő súlya ugyanakkor a nagy ipari cégek felelősségvállalásának van.

5. Összegzés

Kutatásunkban azt vizsgáltuk, hogy a magyar lakosok milyen klímavédelmi attitűddel rendelkeznek, és hogyan látják saját szerepüket, hozzájárulási lehetőségüket a környezet védelmében. Ehhez 2021 nyarán 1006 felnőtt korú személyt kérdeztünk meg CATI módszerrel. A minta demográfiai tényezők (nem, életkor, iskolai végzettség, településtípus) mentén reprezentatív a magyar felnőttkorú lakosságra nézve.

Az eredmények azt sugallják, hogy a magyar lakosok fontosnak tartják a klímavédelmi kérdéseket. Abban már megoszlanak a vélemények, hogy az egyénnek vagy a nagy cégeknek kellene-e nagyobb mértékben hozzájárulnia a klímavédelemhez. Több mint kétharmaduk érdeklődik a téma iránt, és közel 66 százalékuk legalább hetente tájékozódik a tárgykörben. A megkérdezettek majdnem kétharmada látja úgy, hogy tehetne még többet is a klíma védelméért. Azonban összességében reménykedők a kérdést tekintve a magyarok, megoldhatónak látják a problémát, emellett nem érzik azt, hogy ez lenne a legfontosabb kihívás a saját életükben.

Az egyéni hozzájárulás anyagi természetével kapcsolatban már vegyesebb a kép. A válaszadók negyede nem adózna semennyivel sem többet a klímavédelemért, illetve a megkérdezettek majdnem fele egyáltalán nem fizetne többet az áramért, csak azért, hogy az megújuló energiaforrásból jöjjön. Összesen mindkét esetben a magyar lakosok 75 százaléka az, aki vagy nem fizetne és adózna semennyivel sem többet, vagy 1–5 százalékkal fordítana többet a két kérdés valamelyikére. Ez az árérzékenység megegyezik a nemzetközi kutatásokban találtakkal, így a magyar lakosok rugalmatlansága a többletkiadásokkal kapcsolatosan nem egy speciális eset. Továbbá félnek attól is, hogy ezek a többletköltségek nem a kérdés megoldását szorgalmaznák. Különösen elutasítóak a negyven év feletti, a közepes vagy rossz anyagi helyzetben lévők és a Budapesten kívül élők.

A lakosok nem anyagi természetű hozzájárulása ezzel szemben jóval magasabb a vizsgált tevékenységek esetében. Érdekes terület az aktívan dolgozók és a tanulók összevetése, mert míg az előbbieket többnyire elutasítóak a közvetlen költségemelkedéssel kapcsolatosan, addig sokkal aktívabbak a nem anyagi jellegű hozzájárulások területén, szemben a tanulókkal, akiknél ez pont a fordítottja. Mindez azt jelentheti, hogy a többletkiadásokat főleg olyanok támogatják, akik önálló költségvetési döntéseket nem hoznak. Emiatt mondhatjuk azt, hogy ők sokkal inkább az elvek mentén döntenek, és válaszolnak az ilyen jellegű kérdésekre. Az eredményeket árnyalhatja, hogy az egyén hajlamosabb a saját teljesítményét illetően po-

zitivabb képet festeni a valósághoz képest, amelybe beletartozik egyes tevékenységek gyakoriságának felülértékelése és a társadalmi elvárásoknak való megfelelés szándéka.⁸ Továbbá a vizsgált tevékenységek a legtöbb esetben kiadáscsökkentéssel is járnak, vannak azonban olyan elemek (helyi termelőktől történő vásárlás, műanyagmentes palackok vásárlása), amelyek mégis növelhetik a kiadásokat.

Az eredmények azt sugallják, hogy a környezettudatosabb viselkedést a mindennapokban kell fokozni, és nem az egyéni költségvetés korlátozásával, a kiadások növelésével. Főleg olyan területeken szükséges óvatosságnak lenni a lakosságra hártott kiadások növelésével, ahol az egyénnek nincsen választási lehetősége, nem tudja elhagyni, sem csökkenteni a fogyasztását, így rugalmatlanabb az ár elfogadását illetően, ami ezáltal feszültséget okozhat benne. Ezek alapján érdemes megkülönböztetni a ténylegesen környezetvédelmi és a költségvetési indíttatású adókat, kiadásokat. Ugyanis vannak olyan esetek, amelyek akár adóemelés, magasabb árazás mellett fokozzák a környezet védelmét is, mint például a LED-izzók árazása, a műanyag bevásárlózacskók megadóztatása. A költségvetési indíttatású adókat jellemzően azokra a termékekre vagy szolgáltatásokra vetik ki, amelyek nehezen helyettesíthetők, így a fogyasztói árugalmasság alacsony.

Mindezek alapján úgy véljük, hogy a környezetvédelmi kérdések tárgyalása során fontos két elvet szem előtt tartani. Az egyik ilyen jellemző, hogy a kiadáscsökkentéssel egybekötött hétköznapi tevékenységek fokozása lehet a lakosság számára a legelfogadhatóbb. Két szempont jelenik meg ebben a hozzáállásban. Az egyik, hogy a lakosok nem akarják megfizetni a nagy szennyező cégek okozta károk kijavításának költségeit. A másik pedig, hogy a hétköznapiakban megfigyelhető, a környezet védelmét ösztönző tevékenységek eredményeit könnyebben megtapasztalják a lakosok, és így nem érzik magukat távol a témától. Ennek következtében a háztartások nemcsak elvi szinten, hanem anyagi szempontok szerint is érdekeltté válhatnak abban, hogy a környezetet védjék tevékenységeikkel, miközben választási lehetőségük is megmarad a többletkiadás megfizetésében. Ezek alapján pedig azok, akik intenzívebben szeretnék tenni a környezet védelméért, megtehetik ezt, akár szignifikánsan nagyobb többletköltségek megfizetésén keresztül is, de a másfajta megközelítések ösztönzése is megmarad azok esetében, akik kisebb lépésekben szeretnének hozzájárulni a változáshoz.

---

⁸ Aliche 1985.

A másik fontos elv, a technológiasemlegesség, ami azt jelenti, hogy ne lehessen kiszorítani elvi alapokon egyik vagy másik energiatermelő típust. Különösen akkor ne, ha annak a dekarbonizáció szempontjából nincsenek szignifikánsan negatívabb hatásai, mint mondjuk a megújuló erőforrásoknak. Mindez pedig akkor igazán elsődleges, ha a megújuló erőforrások nagyarányú bevezetése szignifikánsan magasabb kiadásokkal járna a lakosság számára a megdráguló villamosenergia-árakat tekintve. Főleg úgy, ha még nem egyértelmű, hogy ténylegesen mekkora (előállítás, termelés és hulladékképzés terén) ezeknek a környezetvédelmi hozzájárulása. Ez olyan országokban okozhat különösen gondot (Magyarország, Franciaország), ahol alacsony szinten vannak az energiaárak, és ennek előnyeit a lakosság élvezi. Azonban, ha ezt a megközelítést ignorálják a döntéshozók, erőszakosan leszerelnék energiatermelőket, és ezáltal előidéznek azt, hogy olyan területen történik meg az árak közvetlen megemelése (hozzájárulási díj, adók vagy más okból), ahol nincsen döntési és választási helyzetben a fogyasztása tekintetében az egyén, akiben ez komoly feszültséget okoz. Ami pedig generálja a klímavédelmi kérdésekkel kapcsolatos lakossági ellenállást, és így elmaradhatnak azok a mindennapokban meglévő hasznos tevékenységek – akár a kis többletkiadások kifizetése is –, amelyek kis lépésekben, de egyre inkább eredményesebbé teszik a környezet védelmét és a háztartások elköteleződését a kérdés iránt is. Végül pedig a lakosok fizetnék meg a környezet védelmét a nagy szennyező vállalatok helyett.

Irodalom

Alicke, M. D. 1985: Global self-evaluation as determined by the desirability and controllability of trait adjectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(6), 1621–1630. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.49.6.1621>

Andruszkiewicz, J. – Lorenc, J. – Weychan, A. 2020: Seasonal variability of price elasticity of demand of households using zonal tariffs and its impact on hourly load of the power system. *Energy*, 196, 117175. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.117175>

Bigerna, S. – Polinori, P. 2014: Italian households' willingness to pay for green electricity. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 34, 110–121. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.03.002>.

Karakosta, C. – Pappas, C. – Marinakis, V. – Psarras, J. 2013: Renewable energy and nuclear power towards sustainable development: Characteristics and prospects. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 22, 187–197. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2013.01.035>

Kökény, L. – Hortay, O. 2020: A villamosenergia-fogyasztás elhalasztásával kapcsolatos lakossági attitűd felmérése Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 67(7–8), 657–687. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2020.7-8.657>

Smil, V. 2010: *Energy Transitions: History, Requirements, Prospects*. Santa Barbara, Praeger.

Szőke, T. – Hortay, O. – Farkas, R. 2021: Price regulation and supplier margins in the Hungarian electricity markets. *Energy Economics*, 94, 105098. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2021.105098>.

U.S. Energy Information Administration 2021: Cost and Performance Characteristics of New Generating Technologies. *Annual Energy Outlook 2021*. https://www.eia.gov/outlooks/aeo/assumptions/pdf/table_8.2.pdf.

Zorić, J. – Hrovatin, N. 2012: Household willingness to pay for green electricity in Slovenia. *Energy Policy*, 47, 180–187. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.04.055>.

